

જૈન પ્રવેતાંબર ડાન્કરન્સ હેરેલ્ડ.

સચિત્ર

હાર્બસ ગુજરાતી સભા
તરફથી સપ્તમ બેટ

જૈન ઇતિહાસ-સાહિત્ય અંક

પુ. ૧૧. અંક. ૭-૧૦. વીરાત ૧૪૪૧

જુલાઈ-અક્ટોબર સને ૧૯૧૫.

પ્રસ્તાવ [Introductory] ૨૧૧

ઉદ્દેશોધન (ગદ્યકાવ્ય રા રા આત્મબળધુ)

સમયની અનિહારી (કાવ્ય-અભાસ) ૨૧૨

તંત્રીલું નિવેદન. ૨૧૩

આદિજિનસ્તવન (સસ્કૃત પ્રાચીન કાવ્ય)

શ્રીયશોવિજય-ગાં ૨૫ (વિજયામહેન) ૨૧૮

English Articles.

Narrative Literature of the

Jainas [Prof J Hertel] 219

The Date of Siddharshi

[correspondence between

Mr. Kapadia and

Dr Jacobi.] 239

ગુજરાતી લેખો.

પ્રાચીન ગુજરાતીભાષાનું સાહિત્ય તે

જૈનીઓ પાસેજ છે (રા ગો, વખાણ

નાતછ ગોખી) ૨૭૫

જુની ગુજરાતી અને જૈનસાહિત્ય

(રા બ હરગોવિન્દદાસ દા-કાગવાળા) ૩૦૭

જૈનોનું પ્રાચીન ગદ્યસાહિત્ય

(રા શુવણચંદ સાગરચંદ જરેરી) ૩૧૭

તપગચ્છની પદ્ધતિ (ત ટી) (૩૨૮-૩૭૩)

સુધર્માની ઉત્પત્તિ ૩૨૮

જયુસ્વામિ ૩૨૮

પ્રભા ૩૨૯

સાધ્યબનસુરિ ૩૩૦

શોભદર ભાઈ ૩૩૦

સભૂતિવિજય ને ભદ્રબાહુ ૩૩૦

ચમુનભટ્ટ ૩૩૧

આર્યમહાગિરિ સંતિ ૩૩૨

સપ્રેતિરાજ ૩૩૪

નકુનિકાનિહારની ઉત્પત્તિ ૩૩૫

સુરિયતસ્વામી ૩૩૬

ધંદલિનસૂરી ૩૩૭

હલવાદિસૂરિ સંબંધ ૩૩૮

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ ૩૩૯

દિનસૂરિ, સિદ્ધગિરિસૂરિ ૩૪૧

વજ્રસ્વામી ૩૪૨

વજ્રમેનસૂરિ ૩૪૩

ચંદ્રસૂરિ ૩૪૫

ક્ષત્રીયિકા શાખાની ઉત્પત્તિ ૩૪૬

મામતભદ્ર, વૃદ્ધદેવ, પ્રદ્યોતનસૂરિ ૩૪૮

માનદેવ-અને માનતુગમ્પરિ ૩૪૭

બક્તાબર સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ ૩૪૭

વીરસૂરિ, અભયદેવસૂરિ, દેવાનંદસૂરિ ૩૪૮

રીકમસૂરિ, નરસિંહસૂરિ, સચુદ્રસૂરિ ૩૪૯

હરિભદ્રસૂરિની ઉત્પત્તિ ૩૪૯

વિષુધપ્રભસૂરિ ૩૫૧

મધ્યમહિસૂરિ ૩૫૧

માનદેવસૂરિ ૩૫૩

જયોતનંદસૂરિ અને શવિધ્રમસૂરિ ૩૫૪

નિમત્તમત્રી સંબંધ ૩૫૪

પરોભદ્રસૂરિ સંબંધ ૩૫૫

પ્રચુન્ન, માનદેવ, વિમત્તચંદ્રસૂરિ ૩૫૬

ઉજોતન, સર્વદેવ અને દેવસૂરિ ૩૫૭

અજીતસિંહ, પરોભદ્ર ને નેમિ- ૩૫૮

ચંદ્રસૂરિ ૩૫૮

નિવંદાસૂરિ ૩૫૯

ફલોધી ત્રીયેની ઉત્પત્તિ ૩૫૯

મુનિચંદ ૩૬૦

अभयदेवसुरि	३६०	सहस्रकृतस्तवन	
सिद्धराज नयसिंह	३६१	(प्राचीनकाव्य-श्रीदेवयद्रथ)	४४८
हेमाचार्यनी उभरि	३६२	तामिस काव्य कुरल (तंत्री)	४४९
अजितदेवसुरि	३६३	संक्षिप्त सुभाषित संग्रह	
छराङ्गिणी तीर्थनी उभरि	३६३	(रा. भगनलाल म्नीयेंद देशाध)	४४३
शोडश पास तीर्थनी उत्पत्ति	३६४	नैन मंस्कृति-भूयना	
विजयसिंहसुरि	३६४	(रा. रघुछनराभ वाक्पेनाध भडेटा	
कुमारपालनी उत्पत्ति	३६४	भी. जे.)	४४७
अयणगच्छनी उत्पत्ति	३६७	नैनप्रतिभायो उपरना शेष-वलिक्तातिओ	
नगदूशा	३६८	(रा. भलिवाल थडोरभाध व्यास)	४५१
शोभप्रभ अने गणितरत्नसुरि	३६८	प्रस्ताविक कविता	
वस्तुपाल अने तेजपावनो संश्रद्ध	३६८	(रा. छमनलाल वि. रावण)	४५५
नगदूशसुरि	३७३	नैनसंस्कृत साहित्य	
आयक-कवि नयलदास (तंत्री)	३७४	(प्रसिद्धकता मुनिश्रीवारिन्न विजयछ)	४६०
भूलभाभ-भंभात	३७४	संवत् भतरभाभैकाभां नैनसंघनी स्थिति	
वंशपरंपरा	३७६	(तंत्री)	४६५
कविपोते	३८०	भरतरगच्छनी वेगडशाभानी कष्टक भाडिती	
कैटवीक सांसारिक वातो	३८२	(पंडित हरगोविन्ददास नि. शो.)	४७२
कविनरिडे	३८३	अधडीवाना आदिन थ भगवान	
कविनी कृतिओ	३८६	(रा. छ वि. रावण)	४८१
कविना धुर	३८०	ओक सांप्रत मुनिना विचारो	४८५
ननभुति-सरस्वतिप्रसभ	३८५	हरिभद्रसूरिके जीवनकी संदिग्ध बातें	
नढांगीरनी राज्यशांति	३८६	(हींदी लेख)	
उपसंहार	३८७	(मुनिश्री कल्याणविजय)	४९०
परिशिष्ट (पाटलुनुं पछुन)	४०१	तिथक-भंजरी	
श्रीयशोभद्रसुरि (मुनिश्री विद्याविजय)	४०४	(मुनिश्री जिनविजयछ)	५०३
कवि अनारसीदास (तंत्री)	४१७	हरिभद्रसुरिनो समय (पत्र)	
श्रीयशोविजय ने कविअनारसीदास (तंत्री)	४२०	(पन्नासथी आखुंदसागरछ)	५२०
जिनमविजय उपाध्याय (तंत्री)	४२२	जैन-शाकटायन (हींदी लेख)	
पृथ्विभागसुरि (तंत्री)	४२४	(थ्यायुत नाथूराम प्रेमी)	५२२
न्यालुअननीनिनुं सभश्लोकी भाषातर		दिगंबर-संप्रदायके संघ (हिंदी लेख)	
(रा. प्रायुछवन मोरारछ शाह.)	४२५	श्रीयुत नाथूराम प्रेमी	५३०
पानांनो गमत (विनोदात्मक)		अथ परिचय	५३६
(रा. प्रा. मो. शाह)	४२८	१-२ महावीर छवनना ओ प्रस गो	
भडोपाध्याय श्री मेधविजय	४३०	३ हेमयद्र ने कुमारपाल	
कुशलस्यंद्रगण्डि	४३२	४ ओक ताडपत्र	
भाद्र-नैनमतनी वैदिकमत साधे प्रपना		५ वीसथी सदीभां दशथी सदी	
(रा. गो-लभाध नानछ गाधी)	४३५	६ नून सत्य	
भूतिपूज (रा. गोकुलभाध नानछ गाधी)	४३७	७ २५० हेमयेंद अभययेंद	
		८ २५० ललुभाध राययेंद	
		डो-२२-२५ मिशन	५४४

Shri Jaina Shwetambara Conference Herald,
July—September 1915.

ક્ષમાસાગર આગળ પ્રચંડ ક્રોધ શાન્ત થાયછે.

મહાગીર:—“ચંદકૌશિક! બુધ્યસ્વ, બુધ્યસ્વ નનુ મા મુદ્ધ.”

મહાવીર:—“ચંદકૌશિક! સ્મર તુ, પૂર્વલનના ક્રોધને,
બૂઝ તું કંઈ લે બોધ, મોહ પામ ન તું હવે.”

[પ્રચંડ ક્રોધવાળો નાગ ડમેઢે, શુદ્ધવ્યેસ્થાથી ભરપૂર ભગવાનના અંશુદેથી
વેાડીને જાલે દૂધ વહેડે, નાગ આશ્ચર્ય પામે છે, તક બેઠા ભગવાન તેને સુખથી
ક્ષમાભૂતિ જનાવે છે.]

By courtesy of Mr. Meghnad Hirji.

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ હેરૅલ્ડ.

સચિત્ર અને ખાસ

જૈન ઇતિહાસ-સાહિત્ય અંક.

પુસ્તક ૧૧ અંક ૭-૯

વીરાત ૨૪૪૧.

લુહાર્ધ-સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૫.

ઉદ્બોધન.*

સૂતરું સ્મરણ કરી, વર્તમાન સુધુ અવસોડી,
ભવિષ્યનો માર્ગ આંકી, કર્યા મહે 'નિયમો' આજે:—
રૂઝા એ 'સંઘતસરી' પર્વરાજની યાઓ સર્વત્ર ઉપાસના !
તહમો, અમો, આપ સર્વે બનો 'જૈન' સાચા !

‘ક્ષમા ચીરસ્ય મૃષણં’ છપુ મહાસત્ય એ સૂતની ગર્જો,
‘ક્ષમા યાયુ’ નહિ’ એ જ માયું વીરથી વરદાન !
‘ક્ષમા દર્શ છુ’ એમ કહેવામાં કરું છું આપનું અપમાન;
તહમો છો વીરપુત્ર જ જો, કરું કેમ આપનું અપમાન ?

ક્ષમા લેવા કે દેવાની, જરૂરત દૂર અમથી હો !
હૃદય ધી, દેહ સદાકાળે, વિશુદ્ધ ને ચીર થઈ રહેજો !
રૂએ નહિ વીરને ચુગલી, ખાપલી ખટપટ અને નિંદા,
કરે કેમ હીચકારાપણું, કાપરપણું, માગવા પડીથી ક્ષમા ?

નિજ દેહને, દિયને, આત્મને અને સમાજ સુદિને,
દગો દેનાર કનિ નવ થાય વીરપુત્ર અને અમ મિત્ર;
મળીયું આપણે સહચારી, સદાધ્યાયી વીરપુત્રો સૌ,
બની જગ અકલના રાજન્, થઈયું પર ક્ષમાપત્રથી.

વીર સંવત્ ૨૪૪૧
બાદપદ શુદ્ધિ ૫.

}

—‘સમયધર્મ.’

* સંવત્સરીના ખમત-ખામણાંમાં સીત પર ‘જૈનહિતેચ્છ’ પત્રના સપ્ટેમ્બરના અંકમાં
૧૬૧૨ પાડવામાં આવ્યો છે.

સમયની વલિહારી.

૧.

(હુમરી.)

સમય તણી એક વાત છે ન્યારી,

સમય છે સારો નહારોરે.

સમય તણી.

સમયે હાકમી સમયે ચાકરી, સમય સમયનો વારોરે,

સમય તણી.

મહોલે મોજ કરે સુખમાં, કદિ ઝુપડીએ વસનારોરે.

ગર્વી રાવણ કપટ કરી જે, સીતાને હરનારોરે,

સમય તણી.

તે પણ રામને હાથે પડ્યો, જ્યારે સમય થયો હરનારોરે.

પૃથ્વીરાજે શા સમયે કીધા, ગોરીના સસ્કારોરે,

સમય તણી.

તે પણ કેદ પડ્યો દુસ્મન ઘર, જ્યારે સમય થયો કુર કાળોરે.

મહારાણા યવનોની સાથે, ઝૂઝ્યા સજી તલવારોરે,

સમય તણી.

વનમાં વસિયા એક દિન, તે પણ સમય તણે સરવાળોરે.

પાણીપત અંગ્રેજો જોયો, હિંદુસ્થાન કિનારોરે,

સમય તણી.

સાર્વભૌમ ધણ તખ્તે બેઠા, થતાં સમય અમકારોરે.

મમય સમયનો હેરા ફેરો, સમય સમયનો વારોરે,

સમય તણી.

સમય સાધી શુભ કરો તમે, નહિ સમય મળનારોરે.

—[અજ્ઞાત.]

૨.

રાજા કાલસ્ય કારણમ્ ॥

૩.

“ વર્તમાન દશા હમારી સર્વથા ક્યનીય હૈ,

નયોદ્ગાર જવલન્ત જાગૃતિ બી અહા કમનીય હૈ,

મર્મભેદી યદ હમારા સજ્જનોમે ગાન હૈ,

એક કેવલ આપ હી પર દેશકા હિથાન હૈ.

આ રહે, આ હો ગયે હૈ ધ્યાન આતા જમ્ય કબી,

ગોચર પ્રાચીનતા ઉપપટ-રૂટા મતા અબી,

પૂર્વજોંકી સીખ મે હે બાધયો કુછ સીખ લો,

આત્મજાગમે કામ કરના આજ અમ ભી સીખ લો. ”

તંત્રીનું નિવેદન.

Let us glance into the past. Only the past will teach us the laws which determine the development of nations. The history of the past will make us acquainted with the particular gifts possessed by the various nations. By the study of the past of the nations we may form an opinion as to their future, as to their vital force, and as to their cultural value. The past is the key to the future. Fortified with a knowledge of the history of nations, we shall be able to appreciate the policy of individual states. B.

ઉપરનું કથન એક યુરોપીય ગ્રંથકર પોતાના દેશ સંબંધે લખતાં પ્રજાના વિષયને ઉદ્દેશી લખે છે. તેજ કથન જૈન સમાજને લાગુ પાડી મકીએ તો:—

ચાલો આપણે જૂતકાલ પર દૃષ્ટિપાત કરીએ. કેવલ જૂતકાલ જૈન સમાજના વિકાસનો નિર્ણય કયા નિયમો કરે છે તેનો પાઠ આપણને આપશે. જૂતકાલનો ઇતિહાસ જૂદી જૂદી સમાજ કંઈ વિશિષ્ટ બક્ષીસો ધરાવે છે તેથી આપણને પરિચિત કરશે. સમાજના જૂતકાલના અધ્યયનથી તેમનું ભવિષ્ય કેવું થશે, તેઓનું આત્મબલ કેટલું છે અને તેઓની સંસ્કૃતિનું મૂલ્ય કયાં સુધી આંકવું એ સંબંધેનો અભિપ્રાય આપણે બાંધી શકીએ.

માન કારણથી ઇતિહાસનું માહાત્મ્ય છે, ઇતિહાસની ઉપયોગિતા છે. અનંતકાલના ગર્ભમાં અનંતકલ્પકાર્ય મનુષ્ય ઉતરી શકે તેમ નથી, કારણકે મનુષ્યનું માનસિક બલ મર્યાદિત છે; છતાં જ્યાં સુધી અતરદૃષ્ટિ મનુષ્ય ફેંલી શકે ત્યારથી તે અત્યારસુધીના કાલમાં મનુષ્યે પોતે જે સમાજનું અંગ છે, જે પ્રજા અને જાતિમાં પોતાનું સ્થાન છે, તે સમાજ અને પ્રજાના શા યા રંગો રૂપો છે, કંઈ કંઈ દિયતિ પરિસ્થિતિઓને લઈને તે રંગો બદલાયા છે, શું શું વિશિષ્ટ જીવન તે સમાજ અને પ્રજાએ સમગ્ર મનુષ્યગણને અર્પ્યું છે, અને કાલોતરે તે નવજીવનમાં સડો પેસી વિચિત્રતા, અનુપયોગિતા અને ભયંકરતા તેમને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સર્વમાં ઉતરવું ધટે છે, અને તેમાં ઉતરી વર્તમાન યુગની જીવના કરી શું શું ફેરફારો કરવા યોગ્ય છે, પ્રગતિનાં સાધનો ક્યાં ક્યાં છે એનો નિર્ણય કરવો ધટે છે.

ધણી વખત એમ બન્યું હોય છે કે જે નવજીવન એક કાલે પ્રજાના શોદામાં રેડાય છે તે તેમાં આમેજ થઈ પોતાનું કાર્ય કરી પછી નિયમિત આવીર્ભાવ ન થવાને લીધે નિસત્વ બની જાય છે; નવજીવનનો અર્પનાર મૂક મહારાજ પોતાની આધુન્ય-મર્યાદાસુધી

અખંડ પરિશ્રમ કરી અનંતતામાં ભળી જાય છે ત્યાર પછી તેના અનુયાયીઓ કાલાંતરે તે મહાત્મનતા હૃદયગત આશયોને ન સમજતાં યા જુદીજ રીતે સમજતાં તેમનાં કથનોનો આવિષ્કાર વિચિત્ર રીતે કરે છે, આચાર વિચારમાં સ્ખલના પામી પોતાના મૂલનાવક કરતાં હામરોગમે ન્યૂન આત્મખર્ચથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો વિચાર ન કરતાં તે કથનોનું હાડપિંજર પકડી રાખી તેના ચૈતન્યનો મર્મ ન સમજી દ્રદાગ્રહી, મતાભિ-નિવેશી બને છે અને તેથી જે સમાજને તે દોરે છે તેમાં હાનિકર અને ક્ષતિકર બળો ઉત્પન્ન કરે છે જ્યારે મૂલ મહાત્મન વગોવાય છે.

અવસર્પિણી અને ઉન્નર્પિણી એ બે કાલસંજ્ઞાઓ જૈન દ્રશ્યના ભવ્ય છે અને ખરી પણ છે કારણકે તે દર્શાવે છે કે ઉન્નતિ અવનતિ યયાં કરે છે. એક વખતની મહત્તાના શિખરે પહોંચેલી પ્રજા કાલાંતરે અધમ પ્રજા થાય છે. આનું કારણ ઉપર્યુક્ત મંથ-કારના મુજબ

History teaches us that the great civilised nations have gradually declined when they had fulfilled their civilising mission, when they had reached their zenith. This is a law of nature, and there is no reason to believe that that law will be invalid in future.

—એવું છે કે જે ઉદ્ધિ સાધ્ય માટે તે પ્રજા મહાન યજ્ઞ હોય તે પૂર્ણ થયું એટલે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે પછી તેની એટલી બધી જરૂર રહેતી નથી તેથી ધોનેધોને નીચે નીચે આવતી જાય છે.

ખીર્મ કારણ આ પણ છે કે સમર્થ પુરોનો ખામી, અથવા તત્ત્વ તત્ત્વ કાલના સં-જોગોને દ્રષ્ટિમાં રાખી મૂલ નિશાન અને કર્તવ્ય પ્રદેશ ચૂક્યા વગર પ્રજાના-સમાજના નાવક તરફથી જે વર્તીવ જોઈએ તેનો અભાવ, આથી વિચિત્ર ઉચ્ચાળા, અજ્ઞાન અને જડ હોડા પ્રત્યે યોગ્યતાના પ્રમાણ વગર દળીજવું, વિચારની સંકુચિતતા પ્રાચીન ગૂઢ તત્ત્વોની અમમજ, વિધિઓનું નિઃસત્ત્વ પ્રાબલ્ય, ચૈતન્ય પર અદ્રષ્ટિ વધે છે; વહેમ, ગુણકતા, ઢોંગ, અસહિષ્ણુતા જોસમાં હૂંબવે છે, અને અસહી બુદ્ધિવૈભવ ભવ્યતા-પ્રતિષ્ઠા, ઉદાત્તા, ને હૃદયની આર્દ્રતા નાશ પામે છે.

જૈન સમાજ પર આવતાં તે પોતાના જીવકાલ પ્રત્યે અભિમાન પૂર્વક દ્રષ્ટિ ફેંકવા અધિકારી છે. કલા, વિજ્ઞાન, વ્યાપારમાં, તેમજ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં જે વિશાલ ભાગ તેણે લીધો છે તેને માટે તે ગર્વ લાઇ શકે તેમ છે. હમણું પોતાના સંઘના બલમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી પોતાની સમક્ષ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ લક્ષ્યો ગંખી ભવિષ્યમાં ભવ્યતા નિહાળવા શ્રદ્ધા રાખવાનો તેને અધિકાર છે: પણ તે ક્યારે?—જ્યારે તે વિચારસંકુચિતા દૂર કરી સર્વ વિચારો અને વિગતોને અંધશ્રદ્ધાથી તજી (તથેતિ-પ્રમાણ વચન) માની તે પર શ્રદ્ધાપૂર્વક વિચાર કરી-ઐતિહાસિક શોધખોળથી—વિજ્ઞાનના પ્રયોગોથી આંકી પૂર્વ મહા પુરોનોનાં વચનોમાં રહેલા સત્ય ચૈતન્યને સ્વીકારી પોતાનું વર્તન રાખવા કટિબદ્ધ થાય ત્યારેજ.

જે સમાજમાં હેમચંદ્રાચાર્ય જૈનનો અનન્ય હસસ હતો એવું કથન કયા શાસ્ત્રમાં લખેલું છે એવો પ્રશ્ન બાકેર પત્રદ્વારા પ્રકટ થાય, જે સમાજમાં ઉપદેશમાળાના કર્તા વીરદીક્ષિત ગણી શકાય કે કેમ? એવો ઉદ્ભવેલો પ્રશ્ન મિથ્યાત્વનિન ગણાય, જે સમાજમાં તેનોજ સંપ્રદાયો પંચરૂપ ન લાડે અને સંપત્તી રહે એ વાત હાસ્યજનક ગણાય, જ્યાં ધર્મનાં મૂલ શાસ્ત્રો છાપવા-છાપાવવા પ્રત્યે મહા વિરોધ ઉભો થતો હોય, જે સમાજમાં સંપ્રદાયભેદ, ગચ્છભેદ, સમાચારી ભેદ, તડાં, તડાંમાં તડાં, ઉત્સુક પ્રપચ્છાની માથે લટકતી તલાર, સંધ્યહારની શિક્ષા, જ્વલિભેદ, દુષ્ટ રૂઢીઓ, નવીન જૈનો માથે વ્યવહાર તો દૂર, પરંતુ ધર્મસ્થાનકોમાં આવવાનો પ્રતિબંધ, વિધિવાદમાં રહેલા હેતુનું અજ્ઞાન વગેરે જડ ધાવાને ખેંચી રહેલાં હોય ત્યાં પ્રગતિ, સંસ્કૃતિ, ઉન્નત પ્રમાણ, સાધ્યપ્રાપ્તિ વગેરેનાં સંભવ ખરો? આ શું પચમ આરાની કલિનતા, કલિની કુટિલતા, કે ભસ્મચક્રની પ્રખળતા! !

અમોને લાગે છે કે કાલનો દોષ નથી, કાલ પર દોષ નાંખવો એ ઉપચાર માત્ર છે જે પૂર્વે હતો તેવો દમણાં કાલ ગણી આપણે ખીજ દિશા શોધવાની છે. સમાજના નેતાઓ ભૂતકાલ પર દૃષ્ટિ ફેંકી તેની મક્કતા જે કારણોને લઈ હતી તે કારણો શોધી વર્તમાનના સંજોગોનું તોલન કરી તેના દેશકલાદિને અનુકૂળ પગલાં કરે તો અવશ્ય ઉત્તિ પ્રાપ્ત થાય. આ માટે જૈન ઇતિહાસની ખાસ આવશ્યકતા છે.

અત્યાર સુધી જૈનનો ધારાવાહિક ઇતિહાસ લખાયો નથી. જે કાંઈ લખાયું છે તે બિંદુ રૂપે છે. પંડિત હીરાલાલ હંસરાજ કૃત જૈન ઇતિહાસ બાગ ખે, અને જૈન ધર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ તરફથી હુંકો જૈન ઇતિહાસ સિવાય બીજો એક પણ પ્રયત્ન થયો નથી. તેને તૈયાર કરવા માટેનાં સાધનો વિષય વિષય ગ્રંથ ગ્રંથ અનેક પ્રકટ થયાં છે અને પ્રકટ થતાં જશે. આ સર્વ સાધનોને એકત્રિત કરી બીજા ધર્મો, યજ્ઞ, અને આર્યાવર્તના ઇતિહાસો વગેરે તપાસી એક અખંડિત પ્રવાહમાં આપ્યો આવે એવો મહાન અને પ્રમાણુકપ જૈન ઇતિહાસ લખવા લખાવવાની ઘણીજ જરૂર છે. આ માટે જૈન શ્રામતોએ ઇતિહાસ કાઢી વિદ્વાનોને આકર્ષવા ઘટે છે.

તીર્થંકરોના જ્ઞાંતો સ્ત્રોમાંથી મળી શકે છે, પરંતુ હજી આગળ જોગ જોઈએ તેવા સુંદર અને સ્પષ્ટ આધારમાં પ્રકટ થયાં નથી તેથી છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મંદાવીરના જીવન, તે સમયની જનસ્થિતિ, આર્યાવર્તની સ્થિતિ વગેરે પર જોઈએ તેવો પ્રકાશ મેળવી શકતા નથી, તો તે બહાર પડે આપણે શ્રીમન્ મંદાવીરથી ત અત્યાર સુધીનો સમગ્ર જૈન ઇતિહાસ બીજાં ઐતિહાસિક જૈન ગ્રંથો ઉપસંધ કરી એક સંખલામાં ગોઠવી શકાયું. વીરનિર્વાણને આજ ૨૪૪૧ વર્ષ થયાં છે ત્યારથી ઇતિહાસના ત્રણ મુખ્ય બાગો પાડી શકીએ તેમ છીએ; (૧) શ્રીમન્ મંદાવીરના સમયથી તે વીરાત ૧૦૦૦ (સૂત્ર સે-આરૂદ થયા ત્યાં સુધીનો (૨) વીરાત ૧૦૦૦ થી વીનત ૨૦૦૦ સુધીનો તપ-ખરનર ગચ્છની કલ્પિત આસપાસ સુધીનો (૩) વીરાત ૨૦૦૦ થી અત્યાર સુધીનો કે જેમાં મૂ-જરાતી જૈન કવિઓ, લેખ ૧ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

આમાંનો પ્રથમ વિભાગ અતિ ઉપયોગી પણ અનિશય શ્રમ માધ્ય છે; બીજો તેથી ઓછો અને ત્રીજો સૌથી ઓછો શ્રમ માધ્ય છે કારણ કે તે માટેનાં ઉપસંધ સાધનોની વિરલતા-અવિરલતા પર તેનો આધાર છે. સાધનો પર આવનાં આવશ્યક નિયુક્તિ, કાવ્ય, કાવ્ય 'સં' વસંત વિકાસ, ધર્માવ્યુદય કાવ્ય, વસ્તુપાલ તેજ નાથ પ્રશસ્તિ, કુમારપાલ વિહાર પ્રશસ્તિ, નીર્ધકશ્વ, રત્નવીરાવલિ, ગચ્છપ્રબંધ, મદામોહ પરાજય નાટક, જ્યમિદસુરિ અને સોમતિવ્રક સુરિકૃત કુમારપાલ ચરિત્રો, નીર્ધમાના પ્રકબ્ધ, પંચાસાનિ પ્રબંધ, વસ્તુપાલ ચરિત્ર, બાહુચંદ્ર ચરિત્ર, પ્રવચન પરીક્ષા, ૧૪૪૫૬૬ મહાત્મ્ય, દિશવિજયમહાકાવ્ય,

આપણે પોતે જૈન સાહિત્ય સંબંધે શું કરીએ છીએ ? જૈન લેખકો ગણ્યા ગાંઠ્યા છે તે, નવીન જૈન ગ્રંથકર્તાઓ, પુજ્ય સાધુઓ, સંસ્થાઓ, અને જૈન પત્રો કંઈ કરતા દૃષ્ટિપદ થાય તો સાહિત્યને ઉગળાં શકાય તેમ છે. સૌ પોતપોતાની જવાબદારી સમજશે એટલું જ કહી તેઓ કરે છે તેથી કંઈ વિશેષ અને પ્રભાવશાલી કરશે એવી ઇચ્છા રાખી હમણાં સંતુષ્ટ રહીએ છીએ.

તેમને આટલું તો અમો ફિલસૂફ ઇમર્સનના શબ્દોમાં કહી છૂટીશું કે (૧) “આત્મ પ્રતિષ્ઠા રાખીને ઇતિહાસના અભ્યાસીએ ઇતિહાસનો પૂર્ણ અંશજ્ઞતાથી અને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરવો ઘટે છે. તેમ યથે ઇતિહાસની સરસ્વતિ ભવિષ્યના ઉદ્ધાર માર્ગે શિખવશે. (૨) દરેક ઉત્ક્રાંતિ મૂલ્ય એકજ મહાત્મનતા હૃદયમાંથી ઉદ્ભવેલી વિચાર હતો અને તેજ વિચાર ખીજના હૃદયમાં જન્મે છે ત્યારે તે યુગને સમજી શકાય છે. (૩) દરેક મુદ્દારે એક વખત અચુકનો અંગત અભિપ્રાય રૂપે હોય છે અને જ્યારે તે શરીર ખીજનો અંગત અભિપ્રાય બને છે ત્યારે તે યુગના વાદપ્રસ્ત પ્રશ્નોનું નિમકરણ થાય છે.” વગી (૪) યદ્યપિ શુદ્ધ લોકવિદ્વદ્ નાચરણીયં નાકરણીયં એ કિંવદંતિતો બહિષ્કાર કરી લોક મતને શુદ્ધ સત્ય અર્પી તેને કેળવી તેમાં રહેલી અશુદ્ધતા પકડી, કાઢી ફર કરવી—કરાવવી ઘટે છે, એટલે કે ન્યાયાત્મયઃ પ્રવિચલન્તિ પદ્મં ન ધીરાઃ એ સૂત્રનો સ્વીકાર કરવો ઘટે છે. (૫) દરેક વ્યક્તિએ પોતાની સત્યપ્રતીતિઓને પોતાનું જીવન અર્પવાની અને જે ઉદ્દેશની પોતે સેવા કરવાનું ઉચિત ધારે છે તેને માટે પોતાના વ્યક્તિત્વનો ભોગ આપવાની જરૂર છે. એજ દૃષ્ટિથી સત મહાત્માનાં ચરિત્રો વિલોકવાની અગત્ય છે. (૬) વ્યક્તિનો તેમજ સમાજનો જીવન-કલહ એ પ્રકૃતિનો અવિચલ કાયદો છે; તે માટે પ્રવત્નો મનુષ્યો તરફથી થયા છે, આત્મભોજો અપાયા છે, કારણકે તેમાંજ આત્મપ્રતિષ્ઠા છે, જાનિ અને સમાજની પ્રતિષ્ઠા છે. (૭) ભવિષ્ય મુદ્દારવાના માર્ગે સામ્રાજી સમુદ્રમાંથી અનેક મળી આવે છે; તે હાલની રિધતિ પરિસ્થિતિને જોઈ શોધી કાઢી તે પર લોકોનું ધ્યાન ખેંચવું ઘટે છે એટલું જ નહિ પરંતુ પોતે તે પ્રમાણે આચારવિચાર મુક્તપણે રાખી લોકોને વાળવા ઘટે છે. લોકભય, અપકીર્તિ, ભીંશ્તાનો ત્યાગ કરી નૈતિક હિંમત-હૃદ મન, પ્રખર આત્મજ્ઞ અને જીવંત ઉત્સાહ ધરાવવાની જરૂર છે.

એક ભૂલ મુદ્દારવી કર્તવ્ય છે. આ અંકના પૃ. ૩૦૬ માં સ્મૃતિભ્રંશને લીધે જણાવ્યું છે કે રા. ગોકુલભાઈએ તેનો લેખ ‘સાહિત્ય’ માસિકના તત્ત્વીપર મોકલ્યો હતો, પણ તે તેમણે પોતાના પત્રમાં છાપ્યો નહિ હતો—આ કથન’ રા. ગોકુલભાઈ કહે છે કે ખરું નથી. તો અમે ‘સાહિત્ય’ના તત્ત્વીને, તેથી અને અમારી ટીકાથી યજ્ઞેલા અન્યાય માટે ક્ષમા માગી તે જણાવવા આ તક લઈએ છીએ.

આની અંદર ચિત્રો આપ્યાં છે, તેમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુના ચરિત્રાંતર્ગત પ્રસંગોનાં ચિત્રો અમને જાણીતા સાહસિક અને ઉમંગી યુગ્મેશ્વર મેધજી હીરજી પાસેથી પ્રાપ્ત થયાં છે તે તે માટે તેનો ઉપકાર માનીએ છીએ—તે ચિત્રો તેના તરફથી હમણાંજ પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘મહાવીર જીવન-ચિત્રાર’ નામના ઉત્તમ પુસ્તકમાં મુકેલાં પાંચ ચિત્રો પૈકીનાં છે.

गच्छतः स्वच्छनं वापि भवत्येव प्रमादतः ।

इसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥

શ્રીયશોવિજય મહારાજકૃત આદિજિન સ્તવન.

આદિજિનં વંદે ગુણસદનં, સદનંતામલબોધેરે ॥

વોધનતાગુણ વિસ્તૃત કીર્તિ. કીર્તિતપથમવિરોધેરે

આદિ. ॥ ૧ ॥

રોધરહિત વિસ્ફુરદુષયોગં, યોગં દધતમભંગેરે ॥

ભંગ યત્રજ પેશલ વાચં, વાચંયમસુખ સંગેરે ॥

આદિ. ॥ ૨ ॥

સંગતપદ શુચિ વચન તરંગં, રંગં જગતિદદાનરે ॥

દાન સુરદ્રુમ મંજુલ હૃદયં, હૃદયંગમગુણમાનરે ॥

આદિ. ॥ ૩ ॥

માનન્દિતસુરવરપુત્રાગં નાગરમાનસહંસરે ॥

દંસગતિ પદ્મમગતિવાસં, વામં વિહતાશંસરે ॥

આદિ. ॥ ૪ ॥

શંસંતં નયવચનમનવમં, નવમંગલદાતારંરે ॥

તારસ્વર મયવન પવમાનં, માનસુખટજેતારંરે ॥

આદિ. ॥ ૫ ॥

इत्थं स्तुतः प्रथम तीर्थपतिः प्रमोदा, छीमद्यशोविजयवाचकपुंगवेन ॥

શ્રીપુંડરિકગિરિરાજવિરાજમાનો માનોન્મુશ્વાનિવિતનોતુ સતાં મુશ્વાનિ. ॥ ૬ ॥

—ગુણના આવાસ રૂપ તથા સાચો, અનંત નિર્મલ છે બોધ જેનો એવા આદિજિનને હું વાંદું છું. જેણે વિદ્યા ગુણથી કીર્તિ વિસ્તારેલ છે, વિરોધ રહિત બતાવેલ છે માર્ગ જેણે (અથવા વિરોધ રહિત એવા) આદિજિનને હું વાંદું છું. ૧. સખલના વિના જેનો ઉપયોગ ફેલાયો છે. જે ભંગરહિત યોગને ધારણ કરે છે, ભંગ અને નયના સમૃદ્ધી જેની વાણી કોમળ છે, જેનો સંગ યોગીઓને સુખરૂપ છે એવા આદિજિનને હું વાંદું છું ૨

સાચે મજેલા પદોથી જેના વચનનો પ્રવાહ પવિત્ર છે, જે જગતમાં આનંદ આપનાર છે, દાન દેવામાં જેનું હૃદય કલ્પ વૃક્ષ જેવું કોમળ છે, જે સુદર ગુણોથી શોભે છે એના આદિજિનને હું વાંદું છું. ૩ કાન્તિથી જેણે ઉત્તમ સ્વર્ગના દેવોને તથા પાતાલના દેવોને આનંદિત કરેલ છે, નગર વામી પોકોના ચિત્તમાં જે હંસસમાન છે, હંસજેવી જેની ગતિ છે, મોક્ષમાં જેનો વાસ છે, છોટોને જેણે સંસાર પમાડેલ છે, આવા આદિજિનને હું વાંદું છું. ૪.

જે નવનિલેષાના ભેદથી પૂર્ણતા વાળા વચનને બોલનાર છે, જે નવ મગલના દાતા છે, ઉચાસ્થરે જે પાપના સમૂહને પવિત્ર કરનાર છે, જે માન રૂપી યોદ્ધાને હિતનાર છે, એવા આદિજિનને હું વાંદું છું. ૫.

વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા યશોવિજય મહારાજે એ પ્રમાણે (ઉપર પ્રમાણે) જેનું સ્તવન કર્યું છે અને પુંડરિક નામના પર્વતરાજ ઉપર જે વિરાગિત થયેલ છે એવા પ્રથમ તીર્થંકર (આદિનાથ) સજ્જનોના માનસદિત શુષ્કોને વિસ્તારો. ૬.

—વિજયા બહેન.

Shri Jaina Shewetambara Conference Herald,
July—September 1915

હદ —“ ભવિષ્યતિ દ્વાદશાઘ્રાન્યુપસર્ગપરપરા । તા નિપથિતુમિચ્છામિ મૂલ્વાદ પારિપાશ્વર ॥

મહાવોર —“ નાપેક્ષા વશિરડૈન્ત પરસહાયિર ક્વચિત્ ॥

નૈતદ્ભૂત ભવતિ વા ભવિષ્યતિ જાતુચિત્ । ચદર્હન્તોઽન્ય સહાયચદર્જયન્તિ હિ કેવલમ્ ॥

કવલ કલજ્ઞાન પ્રાપ્તુશન્તિ સ્વચાર્યતે । સ્વચોર્યેણવ ગચ્છન્તિ જિનેન્દ્રા પરમ પદમ્ ॥

ઇદ્ર—“પ્રભુ” આપા આપો તો, થાઉં પ રિ તાસ્વંક, આપના ઉપસર્ગોને, મિથ્યા ક્રમના ઇચ્છુક ”

મહાવીર—“પરમ પદની પ્રાપ્તિ, ચરશક્તિનથી ટરાયછે,
સફલા અન્યની રહાય, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ”

[કોપાનેનો ગોપ વીરને મારના તરફ થયોછે, ઈદ્ર દ્વાજર થઇ તેમની સાથે નહી ઉપસર્ગોથી
નચારના ઇચ્છા બતાવેછે, મહાવીરે પગથી મદદ કોઇ કરી ઇચ્છતા-સ્વીકારતા નથી પણ
આરમ્ભ ન પર જ મુગ્ધતા રહેછે, એવો ઉત્તર આપી, એ સાથે સહનરીનતા અને પીતાથી
એમણી યુદ્ધ કરેછે

By Courtesy of Mr. Meghji Hirji

Narrative Literature of the Jainas.

Dear Sir,

You asked me to send you an essay on the narrative literature of the Jainas as a contribution to your very interesting periodical. No doubt you knew how fond I am of the stories which abound in the *Siddhanta* as well as in the remaining Jaina literature, the Mss. of which are preserved in the public and in the private libraries of India and of Europe. I am sorry to say that, properly speaking, I am unable to fulfil your request. For no living European scholar can boast of thoroughly knowing this huge literature, though scholars of such high standing as Georg Buehler, Ch. H. Tawny, Alfred Weber, Ernst Leumann and Hermann Jacobi have done admirable pioneer work in order to draw the attention of Western scholars to this highly important branch of literature. Vedic, Hinduistic, and Bauddha literature is by far better known in all the parts of the world, than Jaina literature, though in many respects, as for instance with respect to its narrative part, Jaina literature holds a prominent position not only in the Indian literature, but in the literature of the mankind.

Ask an educated man in Europe. 'Who was the Buddha?', and he will at once give you a more or less correct answer. Ask him the same question with respect to Mahāvira and he will stare at your face in silent wonder. At first sight this seems to be very strange, for nobody who knows the literature of the Bauddhas and that of the Jainas will deny that that of the latter is infinitely more attractive than that of the former. The reason of this seemingly strange phenomenon, however, is obvious enough. The Brahmanical Hindus as well as the Bauddhas willingly helped, and continue helping, Western scholars to learn their holy languages and to their holy and their profane literature, some of w

as the *Hitopadesha* and Kālidāsa's शाकुन्तलम्, when first translated, were enthusiastically hailed by the educated class of the Europeans, and translated again and again into the different languages of the leading nations of Europe. Of the *Rgveda* and of large parts of the *Bauddha* holy scriptures several European translations are easily accessible. But translations of works belonging to the *Jaina* literature are comparatively rare, and they are only known to the *scholars*. True, there are several European translations of the *Jaina Panchatantra*, in its purer form as well as in its contaminated form which owes its existence to Kosegarten's want of critical spirit*. But neither the European and Indian editors nor the many translators were aware of the fact that, as I proved in my paper '*Ueber die Jainarecensionen des Pancatantra*' (i. e. '*On the Jaina recensions of the Panchatantra*'), this text is a *Jaina* text. All of them believed it to be the work of either a *Hinduistic Brahmana*, or else of a *Bauddha*.

This fact sheds a glaring ray of light on the whole situation. Buehler, who was of opinion that even in the writings of the greatest *Jaina* scholars, as Malagagiri and Hemachandra, there occurred real grammatical mistakes, was not able to detect any text more suitable for the instruction in the higher Sanskrit classes of the Indian colleges than the *Jaina Panchatantra* which he thought to be the work of a *Brahmana*. Thousands of young *Brahmanas* and all the Europeans Sanskrit students have read this text as one of their first Sanskrit readings, and have based, in a large measure their Sanskrit knowledge on it. Benfey translated it, and based on it his world-renowned work on the *Panchatantra*, by which he laid the foundation-stone of the now eagerly cultivated science of Comparative Story Literature. But nobody, not even the *Jainas* themselves, were aware of the fact that this celebrated text was the work of some *Jaina charya*. I have just finished a work on the History of the *Panchatantra*, and in a later contribution to your *अन शासन*

* See Harvard Oriental Series, vol. xii, p. 17 and p. 51 ff

I hope to show how important Jaina influence was in the history of this famous book, which has become one of the glories of India.*

The reason why so little is known in Europe of the Jaina communities, which in earlier times were one of the most effective factors in Indian art, and literature, and civilisation in general has been given by Mr. U. D. Barodia on p. 108 of his small, but useful book: *History and Literature of Jainism*. Bombay 1909. There the author says. 'The Jains of the old, apprehensive of Mahommedan sacrilege, kept these books in underground cellars. But it is to be regretted that some Jains of the pre-ant time continue the same practice in these times of peaceful research.' With these words the learned author hits the nail on the right head. If the short-sighted fanatics, who are keeping the literary treasures of their forefathers for themselves instead of publishing them, should continue to prevail amongst the jainas, the community would be open to three equally grave reproaches, viz.

- (1) to the reproach of the worst ingratitude towards their benefactors, namely the great scholars and poets, who consumed their lives in the service of their communities;
- (2) to the reproach of neglecting its own interest as, of course, a community is little valued by the world, if it can not show that it did, and continues to do, valuable services to human civilisation;
- (3) to the reproach that it prevents others from knowing the principles of Jaina religion and the teachings of the *Tirthankaras* and of the later *acharyas* whereas the genius of Jainism demands that its doctrines should be spread as far as possible, and that all the fine works of art and learning produced by the great Jaina poets and scholars should be published लोकहिताय, 'for the welfare of the world.'

Fortunately, there are far sighted men amongst the modern Jainas, who are well aware of the fact that the best service they can do to their community is, to show to the world,

what immense treasures of learning, and of attractive poetry and of sound morals are stored up in their old literature. The Shri Jaina Shvetambara Conference at Bombay has edited its very useful जैन ग्रंथावली, which together with Weber's Berlin catalogue, with Bhandarkar's Poona catalogue with the different Poona reports, with the Calcutta catalogue and with Guerinot's ' Bibliographie ' affords a most valuable basis for further research Pandit Shrivak Hiralal Hamsaraj in Jamnagar and the Shri Jain Dham vidya prasarak varg in Palitana, and before all the splendid Shri Yashovijay Jain Granth mala one of the finest Sanskrit and Prakrit Series of India are eagerly publishing most valuable works. His Holiness Shastriavisharada Jain Acharya Shri Dharmavijayaji Suri, one of the greatest scholars of India, the founder of Shri Yashovijaya Pathshala in Benares, not only does the greatest service to Indian philology by having published, through his learned pupils Haigovinddas and Bechardas, most important works at a very low price, but is publishing himself works like his excellent edition of Hemachandra's Yogashastra together with the acharya's own commentary and what is most valuable and far sighted—he provides European scholars interested in the study of the civilisation, and specially of the literature, of the Jains with Mss. as well as with informations which it would be quite impossible to procure in Europe. And so does his worthy head pupil, Muni Indra vijayaji. In vol xii of the Harvard Oriental Series I was very glad to state what I owe to these eminent scholars, and if I am able to continue my studies in Indian narrative literature and to show, *that almost all the story literature of India proper belongs to the Jainas, and that this literature is composed, as far as it is written in prose, in truly spoken Sanskrit, in a language the character of which is strangely misunderstood, and the study of which is unduly neglected by the scholars*, I always shall gratefully acknowledge the fact that most important materials for my work have been forwarded to me by these two excellent men.

As you will see from the preface to vol. xii of Harvard

Oriental Series, I have the intention to write a History of Indian narrative literature and to publish it in English in the same series. In order to execute my plan, I must beg the Jaina pandits and other owners of valuable Mss. to lend me their aid, as Dharma Vijayaji and Indra Vijayji have done and continue doing.

Every kind of stories is represented in the Jaina Sanskrit and Prakrit literature there are sagas, legends, romances, novels, fairy tales, beast fables, anecdotes, &c. Very often these stories are full of wit and humour. Most of them are intended to give in an attractive form instruction in the most sublime morals of mankind, morals which prescribe chastity, sobriety, honesty, readiness to assist others, even one's enemies, and to forgive offences which others may commit against us, and before all *अहिंसा*, or, the duty of avoiding not only killing, but all offences whatsoever directed against our fellow-creatures. Or again, these stories give rules for a clever conduct of life. But besides their attractive form and their useful and often very amusing purport these stories have a great scientific value, especially a great value for historical research in the most comprehensive sense of the word. I beg to give here some specimens from the *Siddhanta* or from the holy Scriptures of the Jains, in order to prove this assertion. The first story is taken from E. Leumann's edition of the *Arushyala Stories*, p. 19. It runs thus.

एगमि रणे रायभण्ण नगराओ उज्जवसिय लोगो ठिओ । पुणो वि धादि-
भण्ण पवहणाणि उज्झिय पलाओ । तत्थ दुवे अणाहप्पाया अन्धो पद्दु य
उज्झिया । लोगगिणा वणदवो लग्गो । ते य भीया । अन्धो हुट्ठकच्छो अग्निन्तेन
पलायइ । पद्दुणा भणियं । अन्ध मा इओ नासणं । इओ प्वेव अग्गी । तेण भणियं ।
कुओ पुण गच्छामि । पद्दुणा भणियं । अहं मग्गदेसणा समन्थो पद्दु । ता मं खन्धे
करोदि जेण अहिकण्डकमलणादिअवाए परिट्ठादिन्तां सुहं नगरं पोवेमि । तेण
तहत्ति पांडवज्जिय अणुट्ठियं पद्दुवयणं । गया य ज्वेमेण दोवि नगरं ति ॥

Translation.

'In a certain forest there were people who had escaped from

a town, because they feared its king. But there again they were forced to abandon their carriages and to run away, as they were assaulted (by robbers). Only two almost helpless men, one blind and the other lame, were left behind. Now a forest conflagration arose from the camp fires. Both the men were terror-struck. The blind man, overwhelmed with fear took his flight towards the flames. The lame man said: ' Blind man, do not try to escape this way: ' In this very spot are the flames.' The blind man replied: ' But where shall I go ? ' The lame man said: ' I am lame, but I am able to show you the way. Raise me therefore, on your shoulders, in order that I may lead you safely to the town by causing you to escape serpents thorns, fire and other perils. ' The blind man assented, saying. ' Let it be so ! ', and did, as the lame man had told him. And in this manner both of them reached the town without any accident. '

I do not remember to have read this story in any other Indian book, though probably this is not its only occurrence in the Indian literature . But it has become quite a popular story in Germany through the well-known Saxon poet Christian Furchtegott Gellert (1715-1769 A. D.), who amongst other fables and stories¹ has this self-same parable. On page xli, he gives as his source ' the fable of an unknown poet ' cited by Breitinger on p 232 of his ' Critical Treatise on Poetics. ' I leave it over to connoisseurs of the narrative literatures of Europe to make out the way by which this parable came to this unknown poet; but most probably this way, when discovered will lead back to India, where the Holy scriptures of the Jainas contained our story as early as more than 2000 years ago.

This is by no means an insulted fact. You know that the old *Hinduistic* version of the Pancatantra (called Tantra-khuyayika), and several Baudhdha works were translated from the original Sanskrit into the languages of several surrounding nations, and that by means of reiterated translations,

1 See C. F. Gellerts *saemmtliche Schriften*, Carlsruhe 1774, vol i, p 35.

they made their way from Asia to Europe during the middle ages. But not a single case had hitherto been discovered, in which Jaina works were translated and thus transferred in previous centuries to our western world. In my forthcoming work on the History of the Panchatantra, I have proved that the Shukasaptati शुक्रसप्तति in an older form than that contained in Prof. Schmidt's editions migrated to Europe, and that this older form was no doubt a Jaina work. ¹ On this and on some other works of Indian origin, the originals of which, I hope, will some day be discovered in Jaina literature I shall say a few words in a later paper. Suffice it to say here that most of the different recensions of the सिंहसनद्धा-त्रिंशिका, or वक्रमचरित्र, are equally Jaina works. Professor Weber Indische Studien xv, P. 190 thinks it possible that the author Kshemankara of one of these recensions is identical with the well-known Kashmirian poet Kshemendra. But this is an error: for the Jaina Granthavali, p. 262, note C makes the following statement आ क्षेमकरगणि श्वेतविराचार्य हता. पटपुरुषचरित्र एव एमणेज रचेतुं छे.

That a great many of Jain stories must have found their way through Western Asia and through Northern Africa to Europe, this is obvious from the special forms, in which European and Jaina versions often agree with one another against the Buddhist versions. Generally speaking, Buddhist stories are much inferior to those of the Jainas. If there are a few Buddhist narrators who know, how to tell a tale, even their tales are in most cases bad as far as their purport is concerned. Buddhist narrators do not care for psychological probabilities and developments. They take their stories out of the great store-house of Indian popular tales and in most cases sorely mangle them. As the Jaina authors they want to search morals. A Jaina author, generally speak-

¹ A Shukasaptati text which must have been different from the current versions is quoted by Hemachandra in the commentary on his Yogashastra, p. 444, stanza 41 of Dharma Vijaya's edition: कथासप्ततिसंक्षेपी मारजाय्येव शुक्रोऽन्या । नीतिज्ञोऽपि गृहीतोऽसि जगद्व्यम-यं च स ॥ ११ ॥

king, strives to give in good language an attractive story in which all the persons act, as under the special circumstances and according to their individual characters they must be expected to act; and after having told his tale, the author induces a केशरी, or, omniscient monk, who explains the lucky and unlucky events taking place in his story by good and bad actions which the different persons of this narrative committed in a previous existence. Such a narrator, of course, has no occasion to disfigure the pretty folk tales which he utilizes for his purpose. A Bauddha narrator, on the contrary, first narrates a story of the present day, an event which, he tells us, took place in the presence of the Buddha. These 'stories of the present', of course, are almost all of a very poor invention. They are followed each by a 'story of the past', which is intended to show that in a previous existence of the persons who were present, when the events of the 'story of the present' arrived, similar accidents took place. Most of these 'stories of the past' are taken from the great treasure of popular folk-lore or out of Indian story books including the great Epics and the *Puranas*; but the purpost of these sources must needs be distorted in order to serve the purpose of the Buddhist narrators, whose main object is to show, that the hero of their story, the Bodhisattva, in the the different human and animal shapes he bore in his previous existences acted according to sublime moral principles. Under these circumstances all intrinsic probability, that of action and that of the characters, must needs be destroyed, as in the old Indian popular tales the tiger or the robber or the Brahmana lad *Rishuasmringa*, as the case may be, generally is neither a model of virtue nor a future Buddha. The Bauddha narrators, moreover, do not understand the art of varying similar situations. Most tedious is the way, in which over and over again they employ the old well-known patterns, and a very striking feature of their stories are the foolish exaggerations with which their books are teeming. It is clear that the huge mass of the Bauddha stories was written down by monks

whose literary culture was small, and for people whose culture was still smaller. It appears that the learning and the literary taste of the Bauddha monks sank lower and lower during the middle ages, till at last Buddhism disappeared from the Indian soil, whereas the Jainas by their learning in all the shastras and by their high proficiency in Sanskrit and Prakrit poetry assured themselves the great influence they had won amongst the cultivated caste of the merchants as well as amongst that of the Kshatriyas, and especially at the courts of the rulers of North—Western India. Hence it is not at all astonishing, that the Jainas became, what they continued to be down to very recent times, viz. *the best story-tellers of India*. A huge mass of folk-tales, either in their original form or developed to novels and to romances, is contained in their commentaries, in their Kathakoshas, and in their *Charitas*. These works should be consulted by the students of folk-lore before all and in preference to Bauddha books and to compilations made in our days in India by Indians or by Europeans.

In order to show what I just have said, I here give another story, which occurs in the Nandi-sutra, and several times in Haribhadra's Upadeshapada as well in the Antarakathasangraha. I quote it here from उपदेशपद. प्रथम भाग. पालिताणा. संवत् १९६५, सन १९०९, page २१९ and १२३, and I subjoin the Gujarati version given in the edition. The stanza, commented upon, runs thus:

+ पुत्तं सवत्ति माया दिभग पइमरणमज्झए सत्था ।

किरियाभावे भागा दो पुत्तो वेइ णो माया ॥ ९५ ॥

After a Prakrit narrative, in which the story of the wise judgment together with three other tales is contained in a frame story, the commentary explains this stanza at page २९३ as follows.

+ Here and in the following texts I correct the misprints and one or two wrong readings.

અથ ગાયાસરાર્થઃ । ‘પુત્ર’ ઇતિ દ્વારપરામર્શઃ । इह कश्चित् प्रचुरद्रव्यसहायो वणिग्भार्यायुगलसमन्वितो राष्ट्रान्तरमवागमत् । तत्र चैकस्यास्तत्पत्न्याः पुत्रः सम-
 जनि । एवं च ‘सवत्तिमायादिभगति’ तस्य डिभकस्य वालस्य तयोर्मध्यादेका माता
 सवित्री अन्या च सपत्नी સંપન્ના । ‘પડમરણત્તિ’ દૈવદુર્યોગાચ્છવાવેવ તસ્મિન્પુત્રકે
 યશઃશેષતાં યયૌ સ વણિક્ । ડિંભકશ્ચ ન જાનાતિ કા મમ જનની તદન્યા વા । તદનુ
 નિવિઢ માયા સહાયા પ્રાહ સપત્ની । મમૈવોર્થઃ પત્યુઃ સંવન્ધ્યાભાવ્યો યતો મયા જા-
 તોઽયં પુત્ર ઇતિ । જાતશ્ચ તયોર્દ્વયોરપિ વ્યવહારઃ પ્રભૃતં કાલં યાવત્ । ન ચ છિદ્ય-
 તેઽસૌ । તતઃ ‘કિરિયાભાવે’ ઇતિ ક્રિયા વ્યવહારસ્તસ્યાઃ અભાવે તયોઃ સંપન્ને સતિ
 નિપુણબુદ્ધિના પ્રાકુક્તકથાનકોદિષ્ટેન મંત્રિપુત્રેણ પ્રોક્તમ્ । ‘ભાગા દો પુત્તો’ ઇતિ
 એપ વાં પુત્રો દ્વિભાગીક્રિયતાં કરપત્રકેણ । તદર્ધમર્ધં પુત્રાર્થયોર્ભવત્યોર્દાસ્યામી ત્યા-
 નીતં ચ કરપત્રં । યાવત્પુત્રકોદરોપરિ દત્તં તાવત્ ‘વેઈ નો માયા’ ઇતિ યા સત્યા
 માતા સા વ્રવીતિ સસ્નેહમાનસા સતી પ્રતિપાદયતિ યયા નો નૈવામાત્ય ત્વયૈતત્
 કર્તવ્યમ્ । ગૃહ્ણાત્વેષા મત્પુત્રમર્થં ચ । અહં ત્વસ્ય જીવતોમુસ્વારવિદર્શનૈવ કૃતાર્થા
 ભવિષ્યામીતિ । તતો જ્ઞાતં મંત્રિનંદનેન યદુતેયમેવ માતા । દત્તશ્ચ સપુત્રોઽર્થ એતસ્યૈ ।
 નિર્ઘાટિતા ચાપરા । ઇતિ । ”

Gujarati Translation.

હવે ગાયાનો અક્ષરાર્થ કહીયે છીયે.—પુત્રદ્વારમાં આ વાત છે કે કોઈક પુષ્કળ
 પૈસાદાર વાણિયો એ સ્ત્રીઓ સાથે દેશાંતરમાં દાખલ થયો. ત્યાં તેની એક સ્ત્રીને પુત્ર
 થયો. એથી તે બાળકની તે એ સ્ત્રીઓમાં એક સવિત્રી (સગી મા) અને બીજી
 સપત્ની (સોડ્ય મા) થઈ. બાદ કમનશીએ તે બાળક નાનો છતાંજ તે વાણિયો
 મરણ પામ્યો. હવે તે નાનો બાળક તો કંઈ જાણતો નહીં કે કોણ મારી સગી મા
 છે અને કોણ બીજી છે. એથી પેલી બારે કપટી સોડ્યમા બોલી છઠી કે પતિની આ
 માલમિલકત મનેજ મળવી જોઈએ, કેમકે આ પુત્ર મેં જન્મેલો છે. આ પ્રમાણે તે એ
 જણીની લાંબા વખત લગી દરબારમાં તકરાર ચાલી, પણ તેનો ખુલાસો થયો નહિ.
 ત્યારે તે બેનો ખુલાસો નહિ મળતાં પૂર્વે કહેલી કથામાં જણાવેલા નિપુણ બુદ્ધિવાળા
 મંત્રીકુમારે આ રીતે કહ્યું; આ તમારા પુત્રના કરવતથી એ ભાગ કરીશું અને તેનો
 અંકે અર્ધ પુત્ર માગતી તમોને આપીશું. એમ બોલી તેણે કરવત મંગાવીને જેવી તે
 છોકરાના પેટ ઉપર ચડાવી કે તેટલામાં જે સાચી માતા હતી તે મનમાં સ્નેહવાળી
 હોવાથી કહેવા લાગી કે હે અમાત્ય, તારે એ કામ નહીજ કરવું. આ મારી સોડ્યજ
 બહે મારા પુત્રને તથા પૈસાને લ્યે, હું તો એ જીવતાનું મુખકમળ જોધનેજ આનંદી
 રહીશ. ત્યારે મંત્રીકુમારે જણ્યું કે એજ માતા છે; એથી તેણીને પુત્ર સાથે પૈસા
 સોંપ્યો અને બીજીને દેશનિકાલ કહાડી.

There are many versions of this story in India, especially amongst the Jains. I shall enumerate them in my forthcoming German translation of Hemavijaya's *Kathāratnākara*. Presently I only want to give the two Buddhist versions of this tale. The first has been translated from the Tibetan of the Kah-Gijur into German by Prof. von Schiefner, and from the German into English by Ralston, *Tibetan Tales*, London 1906, p. 120. Here the story runs thus:

‘ There was a householder in a hill-village who, after he had married in his own rank, remained without either son or daughter. As he longed earnestly for a child, he took unto himself a concubine. Thereupon his wife, who was of a jealous disposition, had recourse to a spell for the purpose of rendering that woman barren. But as that woman was quite pure, she became with child and at the end of nine months bore a son. Then she reflected thus “ As the worst of all enmities is the enmity between a wife and a concubine, and the step mother will be sure to seek for a means of killing the child, what ought my husband, what ought I to do ? As I shall not be able to keep it alive, I had better give it to her. ”

After taking counsel with her husband, who agreed with her in the matter, she said to the wife, “ O sister, I give you my son; take him. ” The wife thought, “ As she who has a son ranks as the mistress of the house, I will bring him up. ”

After she had taken charge of the boy the father died. A dispute arose between the two women as to the possession of the house, each of them asserting that it belonged to her. They had recourse to the king. He ordered his ministers to go to the house and to make inquiries as to the ownership of the son. They investigated the matter, but the day came to an end before they had brought it to a satisfactory conclusion. In the evening they returned to their homes. Visakha¹ again questioned Mrigadhara, who told her every-

1. This is the heroine of the frame-story.

thing. Vis'akha said, " what need is there of investigation? Speak to the two women thus: ' As we do not know to which of you two the boy belongs, let her who is the strongest take the boy. ' When each of them has taken hold of one of the boy's hands, and he begins to cry out on account of the pain, the real mother will let go, being full of compassion for him, and knowing that if her child remains alive she will be able to see it again; but the other, who has no compassion for him, will not let go. Then beat her with a switch, and she will thereupon confess the truth as to the whole matter. That is the proper test."

Mrigadhara told this to the ministers, and so forth, as is written above, down to the words, " The king said, ' The Champa maiden is wise."

Nobody who knows the above—given Jaina version will doubt that, especially in its main feature, this North Buddhist version is sorely mangled. But the South Buddhist of this story is still more so. It reads as follows.¹

पुत्तोति । एका इत्थि पुत्तं आदाय मुखधोवनत्याय पण्डितस्स पोक्खरणिं गत्वा पुत्तं नहापेत्वा अत्तनो साट्ठके निसीदापेत्वा मुखं धोवित्वा नहायितुं ओतरि । तस्मिं खणे एका यक्खिनी नं दारकं दिस्वा खादितुकामा हुत्वा इत्थिवेस्स गहेत्वा सहायिके सोभति वतायं दारको तवेसो पुत्तोति पुच्छित्वा आम अम्मातिवुत्तं पायेमिनन्त वत्वा पायेहीति वुत्ता तं गहेत्वा थोकं कीळापेत्वा तं आदाय पलायितुं आरभि । इतरातं दिस्वा धावित्वा कुहिं मे पुत्तं नेसीति गण्हि । यक्खिनी कुतो तथा पुत्तो लब्धो ममेसो पुत्तोति आह । ता कलहं करोन्तियो सालद्वारेन गच्छन्ति । पण्डितो कलहसहं सुत्वा ता पक्कोसित्वा किमेतन्ति पुच्छित्वा अट्ठं सुत्वा अक्खीनं अनिमिसताय च वत्ताय च यक्खिनिं यक्खिनीति गत्वापि मम विनिच्छये ठस्सथाति वत्वा आम ठस्सामाति वुत्ते लेखं कट्ठित्वा लेखामज्जे दारकं निपज्जापेत्वा यक्खिनीया इत्थेसु मातरा पादेसु गाहापेत्वा द्वेपि आकट्ठित्वा गण्ढथ । कट्ठितुं सक्कोन्तिया एव पुत्तोति आह । ता उभोपि कट्ठिं । दारको कट्ठियमानो दुक्खप्पत्तो हुत्वा विरवि ।

माता हृदयेन फलितेन विय पुत्तं मोचेत्वा रोदमाना अट्टासि । पण्डितो महाजनं पुच्छि । दारके मातु हृदयं मुदुकं होति उदाहु अमातु हृदयन्ति । मातु हृदयं पण्डिताति । इदानीं किमेतं दारकं गहेत्वा ठिता माता होति विस्सज्जेन्वा ठिताति । विस्सज्जेत्वा ठिता पण्डिताति । इमं पन दारकचारि तुम्हे जानाथाति । न जानाम पण्डिताति । यक्खिनी । एसा दारकं खादितुं गण्हीति । कथं जानासि पण्डिताति । अक्खीनं अनिमिसताय च व रत्तताय च छायाय अभावेन च निरासकताय च निक्कुरुणताय चाति । अथ नं पुच्छि । कासि त्वन्ति । यक्खिनिम्हि सामीति । कस्मा इमं दारकं गण्हीति । खादितुं सामीति । अन्यवाले पुब्बे पि पापकं कत्वा यक्खिनी जातासि । इदानीं पुन पि पापं करोसि । अहो अन्यवालासीति ओवदित्वा पञ्चसु सीलेसु पतिट्ठापेत्वा उय्योजेसि । दारकमाता चिरंजीव सामीति पण्डितं थोमेत्वा पुत्तं आदाय पक्कामि ॥

I add the translation by Prof. E. B. Cowell:

"The son." A certain woman took her son and went down to the sage's tank to wash her face. After she had bathed her son she laid him in her dress and having washed her own face went to bathe. At that moment a female goblin saw the child and wished to eat it, so she took hold of the dress and said, "My friend, this is a fine child, is he your son?" Then she asked if she might give him suck, and on obtaining the mother's consent, she took him and played with him for a while and then tried to run off with him. The other ran after her and seized hold of her, shouting, "whither are you carrying my child?" The goblin replied, "Why do you touch the child? he is mine." As they wrangled they passed by the door of the hall, and the sage, hearing the noise, sent for them and asked what was the matter. When he heard the story, although he knew at once by her red unwinking eyes that one of them was a goblin, he asked them whether they would abide by his decision. On their promising to do so, he drew a line and laid the child in the middle of the line and bade the goblin seize the child by the hands and the mother by the feet. Then he said to them, "Lay hold of it and pull. the child is hers who can pull it over." They both pulled, and the child, being pained while it was pulled, uttered a loud cry. Then the mother, with a

heart which seemed ready to burst, let the child go and stood weeping. The sage asked the multitude, "Is it the heart of the mother which is tender towards the child or the heart of her who is not the mother?" They answered, "The mother's heart." "Is she the mother who kept hold of the child or she who let it go?" They replied, "She who let it go." "Do you know who she is who stole the child?" "We do not know, O sage." She is a goblin,—she seized it in order to eat it."

When they asked how he knew that he replied, "I knew her by her unwinking and red eyes and by her casting no shadow and by her fearlessness and want of mercy." Then he asked her what she was, and she confessed that she was a goblin. "Why did you seize the child?" "To eat it." "You blind fool," he said, "you committed sin in old time and so were torn as a goblin, and now you still go on committing sin, blind fool that you are." Then he exhorted her and established her in the five precepts and sent her away; and the mother blessed him, and saying, "May'st thou live long, my lord," took her son and went her way.'

There can, of course, not be the slightest doubt that the above given Jaina version of this tale is much better than the two Buddhist ones. But we can *prove* the fact that it is more original, than the Buddha story in its northern as well as in its southern form. We read, as all Jews and Christians know, the same story in the Old Testament,¹ where it is given as a historical event. It runs thus:

'Then two harlots came to the King, and presented themselves before him. And one of the two said to him: 'Listen to me, O, my Lord! I and this woman were dwelling together in the same house, and I bore a child in the house near her. Three days after my delivery she too was delivered, and we lived together, and no other person besides both of us was in the house. But this woman's son died in the night; for in her sleep she had squeezed him to death. And she rose in the night; and took my son from the side of your sleeping

female slave, and placed him on her bosom. But her own son, who was dead, she placed on my bosom. And when I rose in the morning in order to suckle my son, I saw that he was dead and when I examined him in bright daylight, I discovered, that he was not my own son, whom I had born. And the other woman replied to her: 'What you say is not true; your son has died, and mine is alive.' But the first said again: 'You lie! For my son lives, and yours has died.' And in this manner they quarrelled before the king. Then the king said: 'This woman says: 'My son is living,' and the other replies: 'No, your son has died, but mine is living.' And the king continued: 'Bring me a sword!' and when they had brought a sword before the king, he said: 'Cut the living baby asunder, and give one half to each of these women.' Thereupon the woman to whom the living child belonged said to the king—for her heart was upset, as she loved her son—'Hear me, O my Lord! Give her the living child, but have not killed it.' But the other woman said: 'Let it be neither mine nor yours! Cut it asunder!' Then the king replied and said: 'Give the living baby to this woman, and do not kill it. For she is its mother.'

There can scarcely be any doubt, that this story was transferred from elsewhere on King Solomon. We are not yet able to say, where it originated, but it appears that it is well motivated in the *Jaina* version only. Here the step-mother wishes to come into her husband's whole fortune; but according to Indian law this fortune belongs to the widow only in case she is the mother of a son begotten on her by her husband. This feature which is quite essential to make the proceeding of the stepmother intelligible, is corroborated by the north Buddhist version given above. In the version of the Old Testament, on the other hand, it is incomprehensible, (1) Why a harlot so eagerly craves for a son, and (2) why, at the same time, she has no objection whatsoever to his being killed.

So it is most probable that the Jaina version of this story which more than 2000 years ago was known not only

in India, but also in Western Asia, in Northern Africa and in Southern Europe, is the most original of the versions handed down to us.

As this story has a striking parallel in the Old Testament, the following story, equally taken from the Holy Scriptures of the Jinas, occurs in the Christian New Testament. We read in the *Uttaradhyaya-Sutra* vii 14^{*}

जहा य तिणि वणिजा मूलं घित्तूण निग्गया।

एगोत्थ लब्धइ लाभं एगो मूलेण आगओ ॥२४॥

एगो मूलं पि हारित्ता आगओ तत्थ वाणिओ।

ववहारे उवमा एसा एवं धम्मो वि जाणह ॥२५॥

These verses Hermann Jacobi translates as follows: ¹

'Three merchants set out on their travels, each with his capital, one of them gained there much, the second returned with his capital, and the third merchant came home after having lost his capital. This parable is taken from common life; learn (to apply it) to the Law.'

The *Dipika*, published by Pandit Hiralal Hamsaraj, explains these two stanzas in these words:²

एकस्य वणिजस्य पुत्राः । तेन तेषां सहस्रं सहस्रं कार्पाषणानां दत्तमुक्ताश्च । एतावता द्रव्येण व्यवहृत्येयता कालेनैतव्यम् । तेऽपि तन्मूलं लात्वा स्वपुराभिर्गताः पृथ-
क्पृथक्पत्तनेषु स्थिताः । तत्रैको भोजनाच्छादनस्तोकमयो निर्गृतमद्यमांसवैश्यादिव्यसनो
युक्त्या व्यवहरन्वनं लाभं लेभे । द्वितीयस्तु मूलम् अक्षिपन् लाभं भोजनाच्छादनमात्य-
भूषादिषु भुंक्ते न चात्यादरेण व्यवहरते । तृतीयस्तु न किञ्चिद्व्यवहरन् द्यूतमां-
सवैश्यागन्धमात्यताम्रूलशरीरसत्क्रियाभिरल्पेनापि कालेन द्रव्यं क्षपितवान् । त्रयोऽपि
यथावधिकाले स्वपुरमेताः । तत्र यच्छिन्नमूलः स पितृभ्यां गृहान्निष्कासितो जन-
निन्यः प्रेष्य एव जातः । द्वितीयो गृहव्यापारे नियुक्तो भक्तमात्रसंतुष्टोऽभुन्नप्रतिष्ठा-
हंपुण्यकृत्यमुख्याधिकारी । इतरस्तु गृहसर्वेशो जातो राजमान्यश्च वन्धुयुगमोदते ॥

¹ Sacred Books of the East, vol. xlv, p. 29.

² p. 205.

Translation.

' Once a merchant, who had three sons, gave 1000 *karshāpanas* to each of them, and said to them: ' Take this sum and with it only perform your affairs; and after so much time came back again.' and they took this sum, left their town, and dwelt in three different towns. There the first of them did not spend much money for his board and clothing, nor did he indulge in gambling, wine, meat, courtezans and other vices, but performed his business with skill and earned a large sum. The second son did not loose his capital; but he spent all his earnings for his board and clothing, for flowers, ornaments and the like, without giving too much attention to his affairs. The third son did not trade at all. He indulged in gambling, meat, harlots, perfumes, flowers, betel and similar enjoyments, and thus in no time wasted all his money. At the appointed time they returned to their own town. He who had lost his capital, was banished by his parents from their house and became a servant and an object of blame to people. The second son was charged with domestic affairs and was glad to receive his board only; but he was not entrusted with the superintendence of pleasant affairs, which require [a firm standing (i. e. firmness of character)] But the third son became the sovereign master of the house. He was always honoured by the king and lived in happiness with his family.'

A variant is added by the commentator according to other acharyas: घणिजः प्रत्येकं प्रत्येकं व्यवहरन्ते । तत्रैकश्चिह्नमूलः प्रेष्यत्वं गतः । केन वा व्यवहरेत् । अचिह्नमूलः पुनरपि घणित्वं यति । इतरो घन्धुः शुभोदते । ' Some merchants attended to their affairs, each of them for himself. The first of them lost his capital and became a servant; for how (lit, ' by what means') would it have been possible to him to continue his trade ? The second did not lose his capital, but went again on a business tour. The third lived in happiness with his family.'

A second variant has been pointed out by Prof. Ernst Leumann in the sixth Anga (ज्ञाताधर्मकयांगद्वये). In this version

a merchant gives to each of his four daughters-in-law five rice corns, telling them to keep these corns carefully till he might ask them back again. The first daughter-in-law cast them away, the second ate them, the third carefully kept them in a jewel-case, the fourth sowed and reaped them, continuing doing so for five years. When after this time the father-in-law asked the corns back, the fourth daughter-in-law gave him a great store of rice, whereas the first, who gave him five other corns, was henceforth employed as domestic drudge.

Now Professor Jacobi has pointed out, that the first version of our story occurs twice in the New Testament, viz. Ev. Matth. xxv, 14 and Luke xix, 11. In the first of these two passages it is narrated, that a man, when setting out on a travel, gave to one of his slaves 5 talents¹ to the second 2, to the third 1. The first and the second slave doubled each the sum received by trading with it, but the third buried it in the earth. The master of the slaves, when returned from his travel, rewards the first two slaves and punishes the third one.

In the second place (Luke XIX, 12), a noble man, before leaving his country in order to conquer another country, gives to each of his ten servants one talent, telling them to trade with this sum. After returning home, as a mutiny has broken out in his residence, he bids his slaves give him their capitals and the interests gained by them. The first slave has earned one talent, the second 5 talents, the third nothing at all. (In this place not ten slaves, as should be expected, but only three are spoken of). The noble man punishes the third servant, whereas he rewards the other two slaves. The rebels are killed.

From this short abstract it will be seen, that the second story of the New Testament is not well told, and we can prove, by means of the first Jaina variant, that Matthew's narrative is more original than Luke's. But even Matthew's tale is

1 A talent is a large sum of money.

inferior to the first Jaina variant; for when three sons or merchants or slaves are spoken of in our tale, the first narrator of course must have had the intention to tell that one of them increased the sum received, that the second did neither increase nor waste it, and that the third wasted it. This circumstance by itself would suffice to show, that our story cannot possibly have been transferred from the New Testament to the *Siddhanta*, even if it was not certain that the *Siddhanta* is older than the New Testament.

These few instances which I have chosen out of a huge mass of interesting cases will suffice to show the high importance of the narrative literature of the Jainas. It is my aim to study this literature as thoroughly as possible, and to collect in this way materials for a History of Indian narrative literature. But this aim can only be attained if I find helpmates amongst the Jaina scholars themselves, without whose assistance it will be very difficult for me to procure the Mss. of the most important works as well as informations which it is impossible to have in Europe.

To-day I beg to ask the following questions, hoping that some proprietor of a valuable Ms. or some other Jaina scholar will be able to answer them. This would be highly important not only for the literary history of the Jainas, but for that of India in general.

(1) Can any native scholar tell me, whether a more original *Shukasaptati* text than those published by Professor Schmidt is still in existence? I made the discovery that Schmidt's so called *textus ornator*, published by him in 1898 is the work of a South Indian Brahmana named Cintamani-bhatta. This Brahmana used for his compilation several Jaina texts of the *शुकसप्तति*, the one published by Professor Schmidt in 1893, and the one quoted by Hemachandra and used by the Persian translator Nachschebi. If any scholar knows of a copy of the *Shukasaptati* which bears the name or the date of its author, or of any *Shukasaptati* text which disagrees with those published by Professor Schmidt, he would greatly oblige me, if he would let me know this fact by letter.

(2) Every scholar, of course, knows the Panchatantra edition of Kielhorn and Buehler. This text I have shown to be the work of some Jaina Acharya, whose date and name are not yet known. My recent researches on the History of the Panchatantra have shown me, that the influence which this text exercised on later authors is much greater than I previously supposed. Not only Jaina, but also Hinduistic Brahmins largely availed themselves of this work. The wording of the original may differ in some degree from that of the Bombay edition, since this edition is based on a single Ms. which cannot have been very old. Whoever should discover the name and the date of the author of this text, which are not given in the edition and which I did not find in all the Mss. available for me, would render a most important service to the literary history of India and of the world. The author must have lived before 1199 A. D., since Purnabhadra used his work. Scholars who should inform me about this point would secure a claim to my most heartfelt gratitude, I should at once publish their discovery with their name.

As by the above lines I hope, dear sir, to have convinced you that the narrative literature of the Jains is extremely important, and as I hope that these lines might induce Jaina scholars to collaborate with me in this most interesting field of research, I beg you to publish this letter in the *જૈન શાસન*, where it will certainly be read by the most learned pandits of your honorable community.

Grossbauchlitz near Doebeln, Saxony, August 8, 1912.	} I am, dear sir, Yours most faithfully Professor Johannes Hertel.
---	--

x x x We are thankful to Muni Maharaja Shri Vidya-
vijayaaji who has favoured us with this useful article originally
meant for Jaina Shasana. We are glad to publish it in *ex
tenso*.
—EDITOR.

The Date of Siddharshi.

[Correspondence passed between Mr. M. G. KAPADIA
and Dr. HERMANN JACOBI.]

Bombay 12th April 1905.

PROFESSOR DR HERMANN JACOBI.

Sir,

In opening this correspondence I have the honor to forward to you one copy of the first volume of Shri Trishashthi Shalaka Purusha Charitra on behalf of Shri Jaina Dharma Prasarak Sabha of Bhavnagar which body has undertaken to publish the whole book in several parts, the second part whereof is now in press.

I further with reference to the life and date of Siddharshi which I understand, you will eventually have to prepare for the preface of the Upamiti Bhava Prapancha Katha which you are editing, I beg to state that I have collected some materials for them and have published the life of Siddharshi in Gujarati as an introduction to my Gujarati translation of the Pitha bandha. If you can read Gujarati I will be glad to send you a copy. My view about it does not tally with that of Professor Peterson as published in his Report.

This Jain Dharma Prasarak Sabha of which I have the honour to be a member besides publishing Gujarati translations of original Sanskrit Works, also publishes many original Sanskrit books and I am desired by the Secretary to correspond with you on some important Subjects. This institution has tried to keep up the purity of the manuscripts and especially if I am not trespassing too much on your kindness I should be much obliged by having your views on the publication I am sending you and shall welcome instructions from you as to the further publication of the same.

I will be very glad to send the book herewith sent to you to any scholar or library taking interest in Jain matters recommended by you.

Hoping to hear soon from you and wishing you good health and long life.

Yours faithfully.

M. G. KAPADIA.

2nd May 1905.

Niebuhrstrasse 59.

DEAR SIR,

Many thanks for your kind letter and the copy of the *आदीश्वर चरित्र*. The latter I got first, and I expressed my thanks for, in a billet to the Jain Dharma Prasaraka Sabha of Bhownagar by return of post. I now repeat my thanks to you through whom I got the book. I had already seen the first edition of it, and I have induced a pupil of mine, Dr. Luigi Sualì, a talented Italian Sanscritist, to make an abstract of it in Italian. This paper will appear in the next number of the *Studi Italiani di Filologia Indo-iranica*. As I have, long ago, edited the *Parishistha parva* of the *Tris'asti Salaka purusa charitra* in the *Bibliotheca Indica*, I need not say that I welcome the publication of the whole work with great satisfaction.

With regard to the date of Siddharsi the late Professor Peterson has curiously blundered. If Siddharsi's date 962 is to be interpreted as a Vira date, it is equal to ६. (492 and not 592) Now in order to decide whether it is to be taken as a Vira or Samvat year, I have calculated the date on either supposition with the help of my tables (Computation of Hindu dates in Inscriptions etc., *Epigraphia Indica* I). The date 962 *Jyestha sudi 5 gaurau* comes out right for the Karttikadi-year 962 both of the Vira and Vikrama Eras, the corresponding day being Thursday, 7th May 436 A. D. and 1st May 906 A. D. (old style) respectively; however on the former date the Moon was in Pusa, and on the latter in Punarvasu, and as Siddharsi gives expressly the Nakshatra

Punarvasu, the date must be taken as a Samvat date and not as a Vira date. Further Haribhandra was a guru of Siddharshi; now his date Samvat 585 cannot be taken as Vikrama date. But if we take it to be a Gupta date, the date of his death is 904 A. D. which tallies very well with Siddharshi's date 906 A. D. when he completed his उपनिषद्-प्रपञ्चा कथा—These are my opinions about this matter; I shall be glad to learn yours if you will send me a copy of your paper (though I am a very poor Guzerati scholar indeed !)

As you offer to send the *adis'vara charitra* to Jain Scholars I name, besides Professor E. Leumann (*Strassburg i. E. Sternwartstrasse 3. (Germany)*) three young Italians, partly pupils of mine, whom I have urged to take up Jainism their speciality and who may do good service by editing Jain texts, viz.

Dr. Luigi Suali, Bonn, Germany Colmantstrasse 9.

Dr. Ambrogio Ballini, Rome, Italy. Via Marghera 43.

Dr. Ferdinando Belloni-Filippi Buti (Pisa), Italy.

The first of them, Dr. Suali, is now editing the पद्मदर्शन-समुच्चय for the Bibliotheca Indica, the second, Dr. Ballini, is issuing an Italian translation of the second and third chapters of the *Upanniti bhava prapancha Katha*, and the third, Dr. Belloni, is contemplating critically to edit Hemachandra's *Yogasastra with a Sanscrit commentary*. If you could procure me for him two good Mss. for that purpose, you will lay me and him under great obligation.

With kind regards,
I am, yours sincerely
JACOBI.

Bombay 16th June 1905.

Dear Sir,

I am in due receipt of your letter of the 2nd May and in the first place I express my regret for the delay caused in replying. The copies of *Adishvaru Charitra* are forwarded to Prof. Leumann, Dr. Luigi Suali, Dr. Ambrogio Ballini and Dr. Ferdinando Belloni. At the same time I have forwarded

one copy of my translation with introduction to the *Pitha-bandha* of *Upamiti Bhava Prapancha Katha*. I hope by this time all the books must have been duly in respective hands.

Now as to the date of Siddharshi your calculation according to tables is really ingenious. Besides that I will be glad to bring to your notice following facts.

1. Prof. Peterson when writing about Garga, who is admittedly *Guru* of Siddharshi assigns him Vikrama Samvat. 962.

2. It appears from प्रशस्ति that Suracharya was *guru* of this Garga i. e. Suracharya was Guru's guru of our Siddharshi. Now it appears this Suracharya flourished in the time of Bheemdeva a great king of Gujarat. and it is quite clear on the face of history that he flourished in the middle of the 10th Century Vikram Era.

3. Prabhachandra Suri author of Prabhavaka Charitra says that Magha Kavi a great poet was the cousin of Siddharshi. Now Dr. Clatt is quite clear to say that Magha flourished in Vikrama Sam. year 962.

4. According to history and tradition. Bhoja Raja flourished in the tenth century Vikrama Era. and Magha was a contemporary of his.

5 The crucial point is the following verse in the *Prashasti*.

अनागतं परिज्ञाय चैत्यवन्दन संश्रया ।

मदर्थेन कृता येन वृत्ति र्ललित विस्तरा ॥

Now I have noted that you also try to make Haribhadra a contemporary of Siddharshi and hence strain the year 585 into Gupta year. My humble opinion differs from yours. The point is this Haribhadra Suri is on *lulupta*. Samaya Sundara in *Gatha Shastri* and Pradumna Suri in *Vichara Sara Prakarana* openly declare him as dead in the Samvat year 535 and besides it is a very wellknown tradition among the Jains here that Haribhadra flourished exactly 1000 years after Mahavira. So then there should be, I think, no doubt as to the date of Haribhadra. If more proofs are required, I will inquire and let you know about it.

Now the difficulty is to tally this fact with the above-mentioned verse. Now the first question is what is the meaning of *अनागतं परिहाय*? That part of the verse in my opinion solves the whole difficulty. I interpret it thus: "Haribhadra knowing the future i.e. knowing that there shall be a man like myself in future composed for me &c." This shows that Haribhadra Suri was not a contemporary of Siddharshi. I think it is impossible to explain away *अनागतं परिहाय* on any other theory.

Munichandra Suri has written a *Panjika* on *Lalita Vistara* wherein in introduction he says *यां बुद्धा किल सिद्धसाधु*. It is to be read thus "Siddharshi whose faith in Jainism had shaken owing to his study of Buddhism became firm in faith on understanding the contents of this book." He Munichandra suri was so near in time that he ought to have known traditionally that the composition of *Lalita-Vistara* was made for Siddharshi. On this supposition all the verses quoted from *प्रशस्ति* are explained away.

This is the point of view from which I looked at the subject.

I should have been very glad to receive any suggestion in the printing of *Trishashthi Chaitra*.

I am now writing life of Shri Hemachandra Suri, the author of that great work. Do you think there is necessity of the publication of his life in English? Will you please let me know any available material not obtainable here.

I am inquiring for two copies Manuscript of *Yoga Shastra* and I hope by the end of this month I will be able to send you the same.

Will you please let me know if there is any catalogue of the Jain books printed and Manuscripts in any library. I am informed that you possess a list of many many Jain books. I will be glad to know about this and if available send me one copy quoting its price.

Yours obediently
M. G. KAPADIA.

Bonn 7th July 1905

DEAR SIR :

Yours of 16th June at hand; many thanks. The books you send will be in the hands of the several scholars, who will have, by this time, thanked you, or the Sabha. I was glad to see your translation of the Pithabandha of the Upamiti Bh. Pr. Katha and I hope that my edition of the original text will go on at such a pace that you need not stop your work of translation for want of materials. You will see that the text of the edition is very good beginning from about the middle of the fourth fasciculus.—As regards the edition of the Adiswara caritra, I think it a very good one. My pupil Dr. Sunli has carefully read the first edition and has made an abstract of the contents in Italian. He too assures me that he found few misprints. So I can give you no other hint but to go on with your work in the same way as up to now.

As regard your chronological speculations, I may remark that the date of Magha is not yet ascertained. But this much is certain that he lived *before* 600 A. D. because verses of his are quoted by Yamana and Anandvardhan who lived about 800 and 850 A. D. respectively. Thus the interval between Magha and Siddharsi is certainly more than one century. Therefore the traditions which make Magha a contemporary of Siddharsi and of Bhoja, deserve no credit. Now as to the relation between Haribhadra and Siddharsi I differ from your opinion. If Haribhadra had preceded Siddarsi by 400 years, the latter could not have presumed to say that Haribhadra had composed the Lalitavistara for *his* sake; such a pretention would have been a want of modesty in Siddh. as so many generations had already been benefited by that work. But if Haribhadra was personally the guru of Siddharsi, the latter might have expressed himself in that way, attributing to the affection of his kind teacher all he owed to him, though he owed his *gāthā* not to him personally, but to a work written by Haribhadra. I prefer this interpretation of the verse *gāthā* to yours, because the language of Haribhadra in his

सम्राटित्य कथा which I am editing in the Bl. Ind., has all signs of decaying Prakrit, indeed of such a Prakrit as we do not find in literary documents of the 6th century A. D. Besides in his Saddarsana Samuccaya, high Dr. Suali edits in the Bibl. Ind. his philosophical terminology (with regard to Nyaya) is that which came into use *after* the 6th century. So I regard it as probable that Haribhadra lived in the 9th century. The traditions of the Jains is reliable as far as it treats of members of a gaccha, where there is an established and continuous succession. But before that period it is groping in the dark, and may not be relied on viz regarding such early writers as Umasvati, Siddhasena, Haribhadra etc.

I think I told you in my last letter that we have a detailed life of Hemacandra in German by the late Buihler so there will be no necessity of his life in English, because all Sanscrit scholars in Europe and America can read German. It is however a pity that Buihler did not write that work in English, because it is a model of erudition and certainly would interest your countrymen and coreligionists.

I have no catalogue of Jain books: indeed I expect that you will establish a Jain book Depot in Bombay from which all Jain publications in India might be had. What information I have, I got from Vakil Keshavlal Premchand of Ahmedabad, who has sent me many interesting works. The energy of the Jains deserves all praise but the effect of it would be still greater, if it were aided by *centralised organisation*.

Yours sincerely,
HERMANN JACOBI.

Bombay 11th Aug. 1905.

DEAR SIR,

In reply to your letter of the 7th July, I have in the first place to express my deep sense of thankfulness for the earnest interest you take in writing letters. The second volume

of Trishashthi shalaka Purusha Charitra is now ready and I hope I will be able to forward copies of the same to all the scholars taking interest in it by the next mail.

Will you kindly make suggestions as to the way and mode in which it is printed. You know people on our side are not expert in the art of editing and that was what I expected to learn from you.

The text of the Upamiti Bhava Prapancha Katha is very good no doubt, but I cannot say I will be able to translate the whole of it as I have to attend to various duties. But I hope I will be able to translate it. At this time the time I can spare is engaged in writing notes on Adhyatma Kalpadruma of Munisundar suri.

Will you kindly send me a copy of the life of Shri Hemchandra in German by Dr. Buhler. I will try to make out something from it for my countrymen and coreligionists. I am informed Dr. Weber has written a good deal about the same Hemchandra. Please let me have a copy of it also if there is any, quoting its price.

I have tried my best for a correct copy of Yogashastra; written at four different places. It is very difficult to secure quite a correct copy. I mean I am informed to this effect so now I propose to send you two copies and on comparison one can come to a correct conclusion at least approximately. I think I will be able to secure two copies of mss. by the end of this month. It is, please note, very difficult to secure mss. from other *even though they may not be using it*. I will try my best for your pupil.

As to any information or copy of manuscript. I think I will be somewhat useful to you as though my own information is, very meagre. the president of Shri Jain Dharma Prasarak Sabha and Muni Gambhir Vijayaji Pannasji and others. are always ready and willing to be of any use to you. In a certain measure I think I can be useful as a conduct-pipe and a go-between,

The library at Jassalmeer is now opened and I hope we shall learn many new things from that quarter. A list of all the works therein found is now being prepared and it is I understand going to be printed. I will send you a copy of it. The sorry of it is that as I am informed by Mr. Gulabchandji Dhadha M. A. Secretary, Jain conference, the custodians of the library do not allow others to take copies of mss. But this evil he will soon remedy.

If there are any works in German worthy of notice and I presume there must be many please let me know. Up to this we are quite in dark as to what is done by such persons as yourself.

The most important thing is the date of Siddharshi and now comes the question of the date of Haribhadra suri. As to the tradition of Magha being a contemporary of Siddharshi, or being his cousin I did not urge it very strongly and if serving no useful purpose we may easily discard that tradition from our consideration. With deference for the interpretation put by you on the first portion of the verse अनागत परिज्ञाय I have not been able to follow you and at once say that the real situation is not yet grasped by us. I do not see any want of modesty in Siddharshi when he says that "Haribhadra suri not knowing the future composed &c." I do not see how you join personal Guru (who I understand is Garga) in the interpretation of this verse. No doubt "Siddharshi owed his श्रमयोग्य not to Haribhadra Suri personally but to a work composed by him," but how this affects the interpretation of the verse अनागतं परिज्ञाय. Your own opinion is that "If Haribhadra was personally the Guru of Siddharshi, the latter might have expressed himself in that way, attributing to the affection of his kind teacher all he owed to him, though he owed his श्रमयोग्य not to him personally, but to a work written by Haribhadra. I prefer this interpretation of the verse अनागतं परिज्ञाय to yours." Now please with highest regard for your opinion this is not at all clear to me. Will you explain it? I do not see any lurking of the interpretation or explanation of the above quoted verse in what you write.

As to the use of decaying Prakrit used in Samraditya Katha or philosophical terminology used in Nyaya by the aforesaid Haribhadra suri I beg to state that theories based on such conjectures are always more or less misleading and it is apt to lead into closer darkness which we want to avoid. Is it not in your opinion better to resort to more positive proofs of any question as to the date of any body than such conjectures based more or less upon the tendency of the thinkers. Unfortunately I have not the advantage of studying both the works very minutely and also have got poor knowledge of Prakrit, but still from what I know I can say that I more respectfully differ from your opinion herein also.

Now as to more positive proofs of the date of Haribhadra Suri it is stated in गच्छोत्पत्ति प्रकरण that Haribhadra suri the writer of 1444 books passed to celestial regions in the Samvat year 535. So also समयसुंदर सूरि in गायामहली and प्रद्युम्नसूरि in विचारसारप्रकरण says to the same effect. Prof. Peterson in his reports puts the date of the death of Haribhadra suri to be 535 while Muni Atmaramji in his Jain Tatvadarsha and Prof. Bhandarkar in his reports put this date to be 585. Though there is a little difference in these dates, one fact is patent from all these that Haribhadra suri flourished nearly one thousand years after Shri Vira.

I am collecting other proofs and I hope to write on this point later on

As to your remark at the end of the letter of establishing a Jain Book Depot we here are thinking of that, but I put before you one thing. your name is very popular amongst all the Jains on this side and you know we have established one Jain Swetambar Conference which meets, every year. It has been a very popular institution. A magazine is issued by that body and if at your leisure you write an ordinary letter as an appeal to the Jains of India laying therein the importance and utility of such a library, the effect of centralised organisation and absolute necessity of the preservation of old mss and

grandness and beauty of the principles prescribed in Jain scriptures, I will try to read it at the sessions of the next Jain Conference which will be early in the beginning of November next and one thing is certain that coming from your pen it will have a magic effect. This is a mere suggestion only.

Hoping this will find you in good health.

yours obediently.

M. G. Kapadia.

Underseen 30th 1905.

. DEAR SIR,

Your kind letter reached me here in the mountains of Switzerland where I am enjoying myself to recover health after a short illness. I shall be glad to see the 2nd volume of the त्रिपटिशलाका पुरुषचरित्र and shall let you know the remarks which will occur to me on examining it—My interpretation of the verse अनागतं परिहाय "knowing the future" or "knowing what would happen" I now try to explain. Supposing you had derived some significant spiritual benefit from Muni Sundara's work, making you as it were a new man, you would not put it in this way. "Muni Sundara, knowing by his pre-science that I (Kapadia) would receive enlightenment from his Adhyatma Kalpadruma, composed this work." You would think this an unqualified piece of presumption. In the same way Siddharshi would be open to the charge of want of modesty, if he pretended that Haribhadra, dead more than 400 years at his time, had composed the work in question with a view of his benefit.

But if he knew him personally, he might say so without arrogance, if the work of his beloved teacher quite fitted his religious wants and brought about his conversion. Similarly, if you would in this way speak of the work of your teacher, there would be nothing to blame and your expression would be simply an अतिशयोक्ति.

I have no tendency to bring Haribhadra's date down, but on the contrary: if it could be proved that he lived about Samvat 530, the work I am editing, would greatly gain in importance for Indian Literature in general. But the positive proof on which you rely, is open to doubt. True, there is the tradition that he died in 535 or 585 Vikrama; but this tradition is found in late authors who taking the date from older sources may have referred the year to a wrong era, being originally perhaps in Gupta era (which would make Haribhadra an older contemporary of Siddharshi) to Vikram era as the former era had gone out of use. Or they may have made some other mistake, which we can not control, because the original or nearly contemporaneous documents, which alone might be regarded as *positive proof*, are lost to us. For there is no doubt that in the part of the Gurvavali and similar works, which treats of the period preceding the origin of a peculiar Gachchha, is not reliable, being apparently made up from scanty dates in order to complete the lists of teachers down from Mahavira. To give an instance of this: in the Gurvavali of Munisundara it is stated that shortly after 300 Vikrama, Virasuri consecrated the statue of Nemi in his temple of Nagpur. Virasuri was the successor of Manatunga who accordingly must have flourished some time before S. y. 300.

Now according to common tradition given by Munichandra also sloka 35, Manatunga was a contemporary of Bana who was living about Sam. 580, as is a *Historical fact*. Therefore, there is an error of about 300 years in the Gurvavali, a similar error as I assume for Haribhadra's date. Now if Manatunga No. 21 lived in about sam. 580, Haribhadra, the friend of Manadeva No. 28, (sloka 40), must have flourished long after that time According to the Gurvavali. No. 22 Virasuri lived in 300, Vikr., and No. 31 Raviprabha in 700 Vikr., so that the average time of each suri in the interval is 41 years. therefore No. 28 Manadeva (Haribhadra's friend) must have lived about $6 \times 41 = 246$ years after Manatunga $580 + 246 =$ about 844 Vikrama, which nearly agrees with the date which

I assume for Haribhadra. But the above calculation is valuable as argument only under the following conditions 1/ the Gurvavali & common tradition is right in making Manatunga a contemporary of Bana and Mayura. 2) the list of Suris between Virasuri and Raviprabha is correctly given in the Gurvavati 3/ the interval of 400 years between those two suris as deduced from the dates in the Gurvavali, is the true one. I dare not say that I can admit thus much. Still you see how little those dates which you regard as positive proofs, may be relied upon.

I am much obliged to you for the trouble you are taking in procuring mss. of योगशास्त्र. The young scholar to whom I have entrusted the editing of this work, is sure to do it thoroughly, and therefore if we shall through him come in possession of a good edition of योगशास्त्र, part of the merit will be your share'

As regards your suggestion to write a letter of appeal to the Jains for instituting a central Book Depot from which all Jain publications may be got, and for facilitating the use of Mss, I am thinking on it, and shall try to put it to paper as soon as I am home again.

I am anxious to see the catalogue of the Jesulmere library. It is 32 years now since the late Buhler and I were at Jesulmere and saw the library, though I cannot say for certain that we saw all Mss. Dr. Buhler catalogued the Mss, and I, then a young man of 24 years, had the privilege to assist him. We copied the Vikramankacharita at that time, which Dr. Buhler soon after published in the Bombay Sanskrit Series.

With kind regards

Yours sincerely

Professor H. Jacobi.

Dear Sir, I beg to thank you for the trouble you have taken in procuring the Mss. of योगशास्त्र. I have sent it on to Dr. Bolloni-Filippi, Buti (Pisa), Italy. I take this opportunity to tell you that a pupil of mine Dr. Luigi Sunli, Bologna,

72 via Guerrazzi Italy is a very enthusiastic scholar engaged in the study of Jainism. He edits the *पद्मदर्शनसमुच्चय* of Haribhadra in the *Bibliotheca Indica*. He is desirous to edit other works of Haribhadra viz. *योगबिन्दु*, *योगद्वयसमुच्चय* and *शास्त्रवार्तासमुच्चय*. If you could procure him Mss. of the two last named works, so that he might prepare the text for printing. He would be much obliged and I should thank you very much. He wants also a Ms. of *प्रमेयरत्नकोश* by *चन्द्रप्रभ*, but all our endeavours have up to now been invain.

With kind regards yours truly

Bonn 29th Sept. 1905.

H. Jacobi.

30th December 1905.

Bombay Chhipi Chawl.

PROF. DR. H. JACOBI.

Dear Sir,

I am in due receipt of your letters of the 30th August and 29th September. I am now in a position to reply to the same in detail.

The first point is the verse *अनागतं परिज्ञाय चैत्यवदनसंश्रया. &c.*

Now if the verse is interpreted as "foreseeing the future, Haribhadra Suri composed for me &c." You charge Siddharshi with the want of modesty. The facts, as can be ascertained now were there. In the first place S. was initiated as a Jain ascetic, but he took fancy to study Buddhism. At that time he asked his Guru's permission who foresaw the would-be failure and advised him not to go, as he suspected them (Buddhists) of some evil practice. But as S. was bent upon studying he was asked to give a promise to come back once to his Guru before he finally resigned Jainism. The anticipated thing happened and he, true to his promise, came to his Guru Garga, who it is reported was reading *Lalit Vistara* of Haribhadra. S. was told to wait until he returned. In the meanwhile, being a student, he naturally took that manuscript and

began to read. This altered him and brought him round to think again. He at last changed his former decision. (This is according to Prabhavaka Charitra.)

Now read in this light, the verse becomes quite clear.

Really S. is to blame if he goes so far as to presume that Haribhadra Suri knew his (S's) birth in a very distant future and composed *for him* the Vritti

The next question is what is the true interpretation of the verse ? In your interpretation you totally give a go-bye to the words अनागतं परिश्रय. To interpret the verse after straining it and then to charge the composer thereof with some want of modesty is a two-fold blunder and in a sense a grave sacrilege to the holy learned Suri. The best thing therefore is to read the verse in its true light.

I have no doubt that upon its true construction we shall find Suri a very modest, faithful, obedient and grateful pupil.

Here comes in the traditional information about S's conversion on reading ललित वितर. Now can it be regarded as a want of modesty in any body if he tries to give honour to his immediate benefactor by expression of delightful words. I think your interpretation of the verse is very close. Every body in the world is bound by the trammels of obligation and very few beings are ungrateful for the advantages secured. S. was a rational being, nay a first rate rationalist, a saint, a pious holy man, imbued with reverence for his spiritual guide. He under no circumstances can remain silent, for the obligation of the great author.

Really speaking S. cannot check his high sense of the feeling of gratefulness and hence he pours forth. अनागत परिश्रय.

Of course, there is no shadow of the presumption that H's work was meant for S. It was a universal inheritance and the world was benefited thereby and was to be so in future. But S. overwhelmed with joy and sense of gratefulness gave utterance to the above verse as if the work was composed for him,

This mode of expression is quite common. A man being an atheist on reading पद्दर्शनसमुच्चय of H. turns out to his right sense and becomes a Jain. Can we ever regard it as a want of modesty or even a preemption on his part if he says in acknowledgment of his gratefulness that the book was composed for him. Thereby of course he does not lose sight of the fact that so many generations are already benefitted by the book. In my opinion this is quite a natural trend of the expression of deep sense of duty.

This theory easily explains the two more verses of the प्रशस्ति relating to H. They are as under—

विपं विनिर्घूय कुवासनामयं, व्यचीचरयः कृपया सदाशये ।

अचिंत्य वीर्येण सुवासनासुधा, ततोस्मि तस्मै हरिभद्रसूरये ॥

and

आचार्य हरिभद्रो मे धर्मबोधकरो गुरु ।

प्रस्तावे भावतो हंत स एवाद्ये निवेदितः ॥

Now what is the function of धर्मबोधकर in the first प्रस्ताव ? The whole thing is done by तद्व्या and सुबुद्धि while the function of धर्मबोधकर is beset with so many attendances that his function purely turns out to be useful to him on references only. so also his विमलालोक भंजन, तत्त्वप्रतिकरपाणी and महाकल्याणकरमात्र are symbolical showing that all these have been gathered from the reference.

At p. 80 of fas. I धर्मबोधकर is said to be endowed with all the knowledge future and past of himself which Sid. very well knew that H. was not. My meaning is that Sid. never saw Hari, he never came into his contact and that what he ascribes to him is simply a repetition of the common form of an Indian poetical expression. At the most it can be taken as an exaggeration (a figure of speech), but it not only disproves the theory of both the personages being contemporaries, but the words अनागतं परिणाय distinctly separates them by a wide gulf. One more possible explanation is that the ascription of the function of धर्मबोधकर being rather imaginative and symbolical, the word.

आचार्य हरिभद्रो मे धर्मबोधकरो गुरु ।
प्रस्तावे भावतो हंत स एवाद्ये निवेदितः ॥

may possibly be the continuation of the same metaphor. But at p. 138 fas II. धर्मबोधकर is put in the same position as सद्यः and सद्बुद्धिः. These words do not go against my theory though taken in its close sense, but therein also the function if ध. is to be considered. Any how, one inevitably comes to the same conclusion that धर्मबोधकर is more or less a symbolical personage.

Before going to the second point I should like to note here that we agree as to the date of Sid. It is to be taken as a Vikrama Date. I take it that the only question is whether Haribhadra was a contemporary of Sid. or not.

I should like to know whether there is any book in the Jain literature in which Gupta dates are to be taken unless specifically directed to the same effect. Gupta era, according to my information, was almost out of use at the time under consideration and hence the year 585 (the date of the death of Hari.) cannot be taken as a Gupta date after due weight has been given to all possible theories.

In this connection, then, the abovementioned difficulty again confronts where is the warranty? There are very few references to Gupta date and again the date of Haribhadra is the last thing which can possibly be mistaken. A slight mistake in subsequent writers is possible under the general prevalence of ignorance as to dates in those times, but a wholesale mistake of 300 years for a well known and celebrated author like H. is an impossibility.

Your argument as to the date of Merutunga as given in the Gurvavali making him contemporary Bana and thereby showing a mistake of 280 years is based upon a misconception. You say Bana's date 580 A. D. is a *historical fact*, but according to the latest information his date is taken to be the third century A. D. However this may be we are sure that the date of Bana is not as yet unanimously fixed

and that therefore we cannot force any argument based upon this theory. But as you yourself are not very particularly argumentative on this point I leave it without more remarks.

Had there been any question as to the year 962 (the date of the completion of उपमितिभवप्रपंच by Sidh.) being taken as a Vikrama date I should have emphasised the date of Garga and Suracharya the latter of whom is a historical personage who flourished in the time of Bhima. (a king of Gujarat). But I think your former letters clearly put this point out of question, Now I quote one more proof which technically I called *positive* proofs in former correspondence.

Munichandra Suri has written a Parjika on the ललित-विस्तरा of Haribhadra. This Munichandra is a historical personage being 41 in Munisundar Suri's (see verse 62) Gurvali. He has written पंजिका on अनेकान्तज्ञय पताका and various other compilations of Hari (68-69 of the same). He is said to have passed away from this world in Vikram year 1178 (72nd verse), so he is away from Sidh. by two hundred years nearly. The interval was a cause of the rise and fall of Jainism and historically an eventful period. He cannot mistake the incidents which have happened 200 years before his time as we at this interval are prone to. He in his पंजिका of ललित-विस्तरा writes :—

यां बुद्धा किल सिद्ध साधु रखिल व्याख्यातृचूडामणिः,
संबुद्धः सुगतमणीतसमयाऽभ्यासाच्चलचेतनः ।
यत्कर्तुः स्वकृता पुनर्गुरुतया चक्रे नमस्यामसौ,
कोद्वेनां विद्वणोतु नाम विद्वति-स्मृत्यं तथाप्यात्मनः ॥

This verse clearly says that Sid. whose religious faith was shaken by the study of the books of Buddhism and who bows down to the poet (Haribhadra) in his composition as his Guru &c. This much is relevant for our purposes. Now if there was anything like the evenness of time between the two authors मुनिचंद्र could have at once told to the same effect to the world.

I asked for the reference-verse from Panyasji Muni Gambhirvijayaji who is pleased to comment upon it also in Sanskrit for your reference. I hereto annex his commentary on the above verse.

This point is worth considering. I wrote in my last letter that the arguments of the use of the decaying Prakrit and philosophical terminology are side-arguments generally adding to the darkness. I have tried to get more information on these arguments also, but I am thereby confirmed in my opinion. I will touch these points later on if I receive more information but I hope you are not giving them more importance than they really deserve.

You must have got a copy of the Second Parva of Trishasti Shalaka Purusha Charitra by the last mail. It comes from the Secretary of Shri Jain Dharma Prasarak Sabha. Any suggestion as to printing, corrections, changes &c. will be welcome.

I am getting a copy list of the books of Jasselmere Library prepared for you which I will send you at the earliest opportunity.

I regret to note you have overlooked to send me a copy of the life of Hemchandra by Dr. Buller. I shall thank you to send me one at your early convenience.

Our Conference is to be held at the end of February next. If you send a paper on any literary matter with suggestions for a book depot or a central library it will be quite welcome and an excellent reading at the Session.

All Jains here appreciate your disinterested labours in the far off country. I hope now you are alright. Wishing you long life and a happy New Year.

Yours faithfully
M. G. KAPADIA.

श्री.

याम्बुद्धा किलसिद्धसाधु रखिल व्याख्यातु चूडामणिः

संबुद्धः सुगत प्रणीत समयाऽभ्यासाच्चलचेतनः ।

यत्कर्तुः स्वकृतौ पुनर्गुस्तथा चक्रे नमस्यामसौ

कोह्येनां विवृणोतु नाम विवृतिं स्मृत्यै तथाप्यात्मनः ॥

अखिलाः समस्ताः वर्तमानकालीना इति व्याख्यानलब्धोऽर्थः ये व्याख्या-
तारो बाङ्गमयसर्वस्वविदः तेषु चूडामणिः शेषाऽहिशिखारत्नतुल्यः सिद्धसाधुः
सिद्धर्षिनामक आचार्यः किलेति सत्येन यथार्थतयेत्यर्थः यां मया व्याख्या-
यमानां श्री हरिभद्रसुरिकृत ललितविस्तरामिति यावत् बुद्धा याथातथ्येनावगम्य
सुगतैः बौद्धविशेषैः प्रणीताः स्वमातिकल्पना द्रष्टाः ये समयाः शास्त्रविशेषास्तेषां
योऽभ्यासः पुनः पुनः पठनचिंतनादिरूप व्यापारस्तरमात् चलित पतिता जैनागम
श्रद्धानाद्वेति यावत् चेतना बुद्धिर्यस्य स तथा अयं भावः ललितविस्तराया अ-
वलोकनात्पूर्वं बौद्धशास्त्राभ्यासात्त्यक्त प्राप्त जैन धर्म इदृशोऽपि सिद्धर्षिं ललित विस्त-
रोक्त भावाऽवगमादेव प्राप्तभूयोऽपि जैन धर्म इति हेतोः यत् यस्याः ललित विस्त-
रायाः कर्तुः प्ररूपक श्रीहरिभद्रसूरेः स्वकृतौ निजकविकर्माणि पुनर्गुस्तथा भूयो धर्म
दातृत्वेन असौ सिद्धर्षी नमस्याचक्रे इति पञ्चास गंभिरविजयगणि कृतैकश्लोकीय
व्याख्या सं. १९६२ मिति मार्गशीर्ष कृष्ण १० मी श्रेयः

Bonn 26th Jan. 1906.

DEAR SIR,

I have received the 2nd Parva of the Trisasti Salakapur.
Ch. as well as your kind and interesting letter. To-day
I can only offer you my hearty thanks for either. As I am
wholly occupied with University work so that no time is left
me to peruse the book and to discuss the arguments of your
letter. But I shall do both as soon as I shall get more leisure.
By next mail I hope to send you an official letter concerning
the plan of a Jain Central Book Depot to be laid before the
Congress.

With kind regards yours truly,

H. JACOBI.

Bonn, 2nd February 1906.

Neibuhrstrasse 59.

DEAR SIR,

I am glad to to learn from your kind letter, that the project of a Jain-Central-Book-Depot is likely to meet with a favourable consideration by the Congress. Various Jain communities have done much towards the publication of Jain literature, sacred and classical, but as the printed books are as a rule, to be had only from the publishing Society or firm, or at considerable cost and risk through a bookseller, it is difficult to get them, not only for scholars in Europe and America, but also in distant parts of India. Now this difficulty would be removed, if a Central Book Depot were established in Bombay or some other town, in which a certain number of copies of all Jain books should be kept on stock. The Manager, entrusted with the care of the Depot, should deliver the books, ordered at fixed prices, or if the book is not on stock, he should procure it from the publisher and send it to the applicant. The book Depot should be conducted on strict business-principles, but not with a view to pecuniary profit. For the principal aim of such an institution under protectorate of the Congress, should be to promote the union of all Jains and to diffuse the knowledge of their literature.

These are some ideas on the subject, which I submit to your consideration and to the discussion by your friends.

Yours sincerely
HERMANN JACOBI.

Bhavnagar, 19th October 1906

DEAR SIR,

Long since I address you. The last letter I wrote was dated the 30th December 1905. Since then I received two letters on extraneous matters from you, but as yet I have not received your views on the argumentative and historical part of that letter. In order to avoid any further letter and

delay I herewith annex a copy of the said letter. With reference to the date of Haribhadra Soori I have been enabled to get some further materials chiefly through the kindness of Muni Punyasji Anandsagarji which throw further light on the subject under consideration. I hope you will consider the same. The following portion is necessarily divided into 'two parts' (1) contemporary evidence (2) indirect intrinsic arguments.

Before going to the evidence from the books I draw your attention to one fact. As to your contention that there is a discrepancy of nearly 320 years in the calculation of the dates of प्राचीन आचार्यों in the geneology traced by प्रद्युम्नसूरि I should like to say that herein a difficulty occurs which it is difficult to override. The author writing about Bappabhatti in his विचारसार प्रकरण speaks in these terms.

अहवा पणपन्नदससएहिं, हरिसूरि आसिं तथ्यपूव्वकी ।

तेरस वरिस सएहिं, अहिसहिं वप्पमट्ठिपह् ॥

The quotation is important in more than one ways. Firstly the author puts Bappabhatti in the thirteenth Vira era. The same thing is independently confirmed by the author of श्री प्रभावकचरित्र putting this वप्पमट्ठि in the time of the King Ama Raja, the grandfather of Bhoja Raja. Historically therefore it can be inferred that this वप्पमट्ठि flourished between 850 to 900 Vikrama. Consequently the date of Bappabhatti ought to be taken Vira as given forth in the above quotation. Another reason of taking the above date as a Vira date is that the author is variously quoted between the years 900 Vikrama and 1200 Vikrama. The absurdity of taking it a Vikrama date would put him (Bappabhatti) just in the time of Hemchandra which is apparently false.

Consequently in the same verse the date of Haribhadra ought to be taken as Vira. If anybody puts forward the contention that the dates of old authors and Acharyas are only mistaken, the answer is supplied by the gulf of 300 years put by the author himself between the two viz Haribhadra Soori and Bappabhatti. The irresistible conclusion to which a careful reader is drawn is to put Haribhadra in the 10th century (Vira.)

Now I should like to put a case of contemporary evidence which though indirect is significant. The date of देवर्षिगणि श्रम-
श्रमण can be put forth more certainly than any other thing. The well known incident of the redaction of सिद्धान्त with the companionship of 500 illustrious contemporary Acharyas is a great landmark in the history of Jain literature. The real version of the incident as supplied by an eminent scholar of the present day is that various heterogeneous matters were collected, determined, ascertained and redacted into the permanent form after consulting his illustrious companions by देवर्षिगणि and not simply booked them as is popularly supposed. Whatever this may be, his date is certain historically; he himself more than once saying that the great incident happened in the year 980 or 993 after shri Vira. This difference of 13 years though insignificant for our present purposes is explained on the ground of the difference in fixing Vira with Vikrama era.

Now according to my contention the death of Haribhadra Soori occurred in the year 1005 Vira ($535+470=1005$). This is in accordance with the date put forth by Dr. Bhandarkar and Muniraj Atmaramji. (Prof. Peterson put forth 1055 Vira) Now the date of देवर्षिगणि nearly tallies with this date. If what I say is correct they can be safely regarded as contemporaries. This देवर्षिगणि composed a चूर्ण (a commentary in मागधी) on श्री अवश्यसूत्र and Haribhadra composed a टीका on the same work. Neither of them mention each other. Haribhadra is well known for his quotations from other ancient authors, nay he is very fond of it. By way of parenthesis I should say here that there is a recognised practice among ancient authors never to quote their contemporary authors however great they may be. With our present associations it is difficult to follow this generalisation, but there is not a single evidence known to me in which this recognised rule is deviated from. The generalisation is based upon important arguments and known rules of etiquette.

Now this is the only explanation of the absence of any mention by Haribhadra of देवर्षिगणि's commentary. On the other theory if a distance of 300 years can be established

between the two authors the mysterious absence of any mention of the former adds to the difficulty firstly it can never be supposed that the book viz. the टीका of देवधि should have remained unknown to the great scholar हरिभद्रसूरि. His indefatigable industry has been well known.

Secondly the टीका being composed by a क्षमाश्रमण (which designation, as you know, can only be given to the knower of at least one Poorva out of fourteen) it must have passed on as an authority at an interval of 300 years.

In fact looking to the extraordinary number of works traditionally known to have been composed by Haribhadra, the weight of this चूणि and the distance of time are inexplicable on any other theory than regarding them as contemporaries.

Before going to the second branch of my arguments I should like to express my surprise at one fact. Unfortunately there has not been a single author of known celebrity between the times of हरिभद्रसूरि as put forth by you and me. The whole period of 300 years was enveloped in darkness, the ruling causes being चैत्यवास and क्षिप्रिल्लाचार. With the help of others I have gone through various books to collect any information but to my surprise on the close scrutiny I did not find any author worthy of mention during the great interval. In fact with regard to the production of great works of renown the period may be regarded as a dark age. Incidentally I should mention that there have been regular successions of dark ages in the history of Jain literature. This being the case I candidly admit that I have nothing to forward like direct arguments from the books of the contemporary authors except in the one case put forth above and under the circumstances I take recourse to indirect arguments showing that from the authors of the 11th century Vikrama it can be shown indirectly that Haribhadra Soori flourished good many centuries before them. That is hereafter I try to show that the spirit of the quotations by the various authors in the contemporary period (according to your contention) and its wording and force are all opposed to placing him in the 10th century as you try to show. The various quotations, I think,

will warrant the inference of placing Haribhadra Soori good many centuries earlier than you place him.

Firstly. Shilangacharya composed a commentary on श्री अचारंग (it is said in the प्रमावकचरित्र that he composed commentaries on 11 Angas as well but only available ones to us now are those on अचारंग and स्यगडांग). He says शकवृषकालातीत, संवत्सरशतेषु सप्तसु अष्टानवत्यधिकेषु वैशाखशुद्धपंचम्यां आचारटीकाकृतेति. Page 281 of the printed book. उत्तरखंड). This shows that he composed and completed the commentary in the year 798 (Shaka) It comes to $(798+135)=933$ Vikrama—just in the contemporary period of Haribhadra as put forth by you. According to the previous generalisation no author quotes a contemporary author, nay more strictly speaking Shilangacharya comes before the period of Haribhadra or Siddharshi according to your calculation.

Shilangacharya quotes several passages from Haribhadra's लोकतत्त्वनिर्णय (See p. 348 अष्टमअध्याय, प्रथमउद्देश, प्रथमश्रुतस्कंध. verses beginning with आसीदिदं तपोभूतं. (so also at p. 350)

इच्छन्ति कृत्रिमं, नानीश्वरजं केचित् उश्वर प्रेरितं केचित्, यादृच्छिकं इदं सर्वं॥ (The reference throughout is to the printed book with the commentary of Shri Acharaya.) The same verses are composed by Haribhadra and published in his लोकतत्त्वनिर्णय. (This लोकतत्त्वनिर्णय is published by the Jain Dharma Prasarak Sabha and I herewith send you a copy for ready reference).

The quotation is significant. The commentator is quoting ancient authors expressly. No doubt the verses are composed by Haribhadra. The ancient rule above set forth is well known and hence the conclusion which is to be drawn is warranting the inference of putting Haribhadra good many centuries earlier. Shilangacharya can never quote Haribhadra if you place him with सिद्धार्थ, because thereby Haribhadra comes in the subsequent period to that of शिलंगचार्य.

Secondly—Shanti Soori, more commonly known as वादिवेतालशांतिस्वरि died in the year 1096 Vikrama. He flourished between 1040 and 1096 Vikrama. Now if Haribhadra's date can

be taken as $535+470=1005$ or 1055 Vikrama or taking it as a Gupta date 70 years earlier, under any supposition he comes in the middle of the 10th or 11th Vikrama century. According to former supposition Haribhadra comes in 'before 50 years or just in a contemporary period. (i. e. accepting 1005 or 1055 respectively). first let us see how he quotes Haribhadra. In his *चैत्यवंदन महाभाष्य* गाथा ३ Shanti Soori says:-

जइ एवं किं भणिआ तिविहा हरिभद्रमूरिणा सूत्ते जिनविंवस्स पइठा
जं भणिओवत्ति पइठाएगा इत्यादि.

The question under consideration is how many kinds of प्रतिष्ठा (installation of idols) are prescribed. Shanti Soori him-self prescribed several modes. Then the question arises owing to the fact that Haribhadra prescribed three kinds of प्रतिष्ठा only in his works. Then the difficulty is solved.

Now (I) had Haribhadra been a contempory, he would never have been quoted following the usual rule. (II) Shanti soori says that Haribhadra prescribed three kinds of प्रतिष्ठा in सूत्ते i. e. सूत्र This word सूत्रे is very significant. The compositions of ancient authors who flourished with in the period of 1000 years after Shri Vira can only be said to be सूत्रs or of the authors just within or near that period i.e. on the brink of that period. The explanation of ascribing to their work the higher name of सूत्र is simply this viz. that they had the advantage of knowing Poorvas-the direct revelations of the immediate desciples of Shri Vira known as Ganadharas. No subsequent author can competewith the old सूत्र-writers as to the genuineness and authenticity of their works. Thus, the word सूत्र is placing Haribhadra in or near the period of one thousand years after Vira. (III) No modern author required any refutation at the hands of Shanti soori who, according to प्रभाविक चरित्र was a great man in his days and wielded an unbounded authority. In fact he him-self was an authority.

(IV) Haribhadrta prescribed three kinds of प्रतिष्ठा which in subsequent time expanded into more than that number. Now according to the proverbial sluggishness in the introduc-

tion of any new idea in an oriental country this can only be the case after an interval of good many centuries.

(V) This is a विधिवादग्रंथ a work on the rituals in which later authors are not regarded as authorities. Of course they are not disregarded, but when a question of some nicety is to be confronted, their authority is not of any value or at the most of very little value; while, you will see from this quotation and the several which are put hereafter that even in a विधिवादग्रंथ he is spoken of as a high authority.

Further on the same author in the same book says:

धम्मथियणा हु पढमं आगमतत्तं मणे धरेयच्च ।

तथ्य पुण पयडमेयं भणियं परमथ्यनाणिदिं ॥

Then follows गाथा from पंचाशक of Haribhadra beginning with समद् पवित्रि सव्या. (Slok 209) Further on he expressly quotes Haribhadra हरिभद्रसूरी वंदनपंचासए एवं. So on

सो पुण पुन्यकविदिं, भणिओ चित्र ललितविथ्यराइसु । किं तु महामइगम्मो ॥

(Slok 259)

All the quotations are important. Those underlined are to be specially marked. (VI) You very well know that a man can never be said to be a परमथ्यनाणी unless he is put in the Poorva period or very ancient.

(VII) Here Shanti soori says that what Haribhadra says is महामइगम्मो, the same remark applies. In a विधिवादग्रंथ such a hightoned tribute has never been known to have been given to a modern author.

(VIII) Shanti soori says that what he says is prescribed by such books beginning with ललितविस्तरा (ललितविथ्यराइसु), a placitum which not only shows the antiquity of the book, but depicts it as a fountain head. Other books of the same type follow this original work as its sequel. From the subsequent quotation from Devendrasoori this argument will be more clear.

(IX) Lastly Shanti soori calls him a पुन्यकवि which shows reverence due to him owing to his age. I should like to draw your attention particularly to this word as it is very significant.

The significance of the above quotation can be more exactly seen from the following question from देवेन्द्रसूरि who composed a भाष्य on the subject of चैत्यवंदन known as चैत्यवंदन भाष्य. This देवेन्द्रसूरि flourished in Samvat 1270-1327. The under written quotation is chiefly important as showing more exactly all the arguments above put forth in relation to the writings of Shantisoori.

This देवेन्द्रसूरि has quoted both शांतिसूरि and हरिभद्रसूरि.

नव अहिगारा इह ललितविथ्वरा वित्तिपाइ अणुसारा ।

तिन्निमुयपरंपरया, धीओ दसमो इगारसमो.

इह द्वादशस्वधिकारेषु मध्ये नव अधिकाराः प्रथमतृतीय चतुर्थ पंचम षष्ठसप्तमाष्टम नवम द्वादशस्वरूपा । या ललित विस्तराख्या चैत्यवंदनायामूलवृत्ति स्तस्या अनुसारेण तत्र व्याख्यातसूत्रप्रामाण्येन भण्यन्त इति शेषः तथा च तत्रोक्तं एतास्तिस्त्रः स्तुतयो नियमेनोच्यन्ते के विस्वन्या अपि पठेति न च तत्र नियम इति न तद्वाख्यान क्रिया एवमेतत्पठित्वा उपचित पुण्यसंभारा उचितेष्टूपयोग फलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठेति वेपावच्चगराणमित्यादि अत्रच एता इति सिद्धाणं बुद्धाणं ? जोदेवाणविर एकोवीति ? अन्या अपीति उद्धितसेल ? चत्तारिअट्टर तथा जे अइयेत्यादि अत एवात्र बहुवचनं संभाव्यते अन्यथा द्विवचनं उद्यात् पठेति सेसा जहिच्छाए इत्यावश्यक पूर्णवचनादित्यर्थः न च तत्र नियम इति न तद्वाख्यान क्रियेति तु भणंतः श्री हरिभद्रसूरिपादा एवं ज्ञापयन्ति यन्न यहच्छया भण्यते तन्नव्याख्यायते यत्पुनर्नियमतो भणनीयं तद्वाख्यायते व्याख्यातं च वेपावच्चगराण मित्यादि तथा चोक्तं एवमेतत्पठित्वेत्यादि यावदेवावच्चगराणमित्यादि ततः स्थितमेतदयदुत वेपावच्चगराण मित्यप्यधिकारो अवश्यं अणनीय एव अन्यथा व्याख्यानासंभवात् यदि पुनरेषोपि वेपावृत्त्यकाराधिकारः कैश्चिद्भणनीयतयाऽव्यवस्थितः स्यात् उद्धितसेलेत्यादि गाथावदयमपि न व्याख्यायते व्याख्यातश्च नियमभणनीय सिद्धादिगाथाभिः सहायमनुविद्ध संबंधेनेत्यतोऽवृत्ति संबंधायातत्वात् सिद्धाद्यधिकारवदनुस्यूत एव भणनीयः । अथा प्रमाणं तत्र व्याख्यातसूत्र मितिचेत् एवं तर्हि हंत सकल चैत्यवंदना क्रमाभावप्रसंगस्तत्रैवास्या एवं क्रमस्य दशितत्वादन्यत्र तथा तद्वाख्यानान्ये तदनुसारित्वात्तस्य पश्चात्कालमभवत्वा.

This somewhat lengthy quotation shows the respect attached to the opinion of and the originality of the work com-

posed by Haribhadra. Besides भाष्यकार and महाभाष्यकार equally respect his dissertation on चैत्यवन्दन. Last four lines are to be specially marked. All the above arguments regarding the quotations from Shanti Soori are fully strengthened. Had Shanti Soori and Haribhadra soori been contemporaries the whole of the above arguments forwarded by Devendra soori would be irrelevant and out of place. देवेंद्रसूरि also calls the ललित-विस्तरा as the fountain-head (last four lines and the first गाय in Magdhi.) This देवेंद्रसूरि was a close follower of Shanti soori, near his time, respecting Shanti soori as an authority, but in case of doubt resorting to Haribhadra soori, thereby putting him several centuries earlier than Shanti soori. This disposes of the second branch of my arguments.

Thirdly-अमयदेवसूरि the well known commentator on all the *Angas* and several works of Haribhadra soori affords important proofs in his writings. It can be said to his credit that he was a true representative of his age and under the guise of commenting on the great works, he has always been a free criticiser of the then institutions in all its forms, but be it further said to his credit that he is always true to the original works he is commenting. The credit is increased when one knows that he is equally respected by both the तपगच्छ and खरतरगच्छ. Further he is always free from exaggeration. He was initiated in the year 1088. He has composed several commentaries on the works of Shri Haribhadra soori. In particular he is well-known as a commentator of the पंचाशक of Shri Haribhadra soori. It will be seen from the quotations that he completed this commentary in the year 1124 (Vikram). Now he being the immediate desciple of Shri Jineshwar soori (of whom hereafter) he was much in a position to know good many things about Haribhadra if he can be taken to have flourished in the tenth Vikrama era; because I will try to show hereafter that his preceptor Jineshwar soori will come just after a generation of Haribhadra and both these authors write in a spirit which is worthy of consideration and as it appears to me fully explaining the whole mystery. Without dilating more upon preficing the point I directly go to quote

him at length. The commentary of the पंचाशक is begun in these terms.

इह हि विस्फुरन्निखिलातिशय तेजोधामनि दुःपमकाल विपुलजलदपटला-
वलुप्यमानमहिमनि नितरामनुपलक्षीभूत पूर्वगतादि बहुतमग्रंथसार्थतारकानिकरे
पारगत गदितागमांवरे पट्टतमबोधलोचनतया सुगृहीतनामधेयो भगवान् श्री
हरिभद्रसूरिस्तथाविध पुरुषार्थसिद्धयर्थिनामपटुदृष्टिनामुन्नमितजिज्ञासा बुद्धिकंध-
राणामिंदयुगीनमानवानामात्मनोपलक्ष्यमाणान् विवक्षितार्थसाधनसमर्थान् कतिपय
प्रवचनार्थतारतारकविशेषानुपदिदर्शयिषु.....गाथामाह.

These words are very important. The words अनुपलक्षीभूत पूर्वगतादि &c. as contrasted with कतिपयप्रवचनार्थ तारतारकविशेषान् put him exactly at the period when the knowledge of the *Poorvas* was becoming extinct and some glimpses were yet lurking. This puts him clearly at the period I put him in. Further on the words आत्मनोपलक्ष्यमाणान् (revealed to one's self) are self-explanatory. They show the antiquity and authenticity of the author. The book, the commentator says, has been specially adapted to the men of this generation or age which fact also shows a great gulf between the two authors.

At the end of the said commentary Abhaydev soori significantly remarks. सितपटपटल प्रधान प्रावचनिक पुरुष प्रवरचतुर्दशशतसंख्य-
प्रकरणप्रबंध प्रणायी &c. This solves a mystery or looking at it from another aspect confirms a mystery. (1) Haribhadra composed 1400 works—to this effect there is a tradition. (2) Abhayadeva Sobri confirms this tradition. (3) It can never be supposed that so many books were extant in the time of Abhayadeva and have been lost since his date. (4) so many books cannot be supposed to have been lost within a period of one hundred years or so—the supposed interval between the dates of the two authors. (5) Abhayadeva Soori who is very fond of quoting from old sources only quotes from four or five works of Shri Haribhadra. I do not think this can be explained on any other theory; at least I am unable to account for these words on any other explanation. In short he has given expression to the then current tradition about the composition

of 1400 books as a tradition and nothing more and it is a patent fact that nothing can be a tradition within a century.

Fourthly:-Now I go to the preceptor of Abhayadeva Suri viz Jineshwar Soori. He is found to have flourished somewhat in the year 1040 (Vikrama). He being a companion of Budhisagar appears to have been initiated at the age of 40 years. So his period is removed from that of Haribhadra Soori by not more than 50 years, according to your calculation. This puts him in a very near period if Haribhadra's date can be ascertained in the tenth Vikrama century. Now the spirit of his writings show that he is far removed from the time of Haribhadra.

While commenting on the अष्टक of Shri Haribhadra he affords same clue to the inference of the time of Haribhadra.

Commenting on the word धीमत् (slok 8th अष्टक 1st) अन्यैस्तु धीमते सत्त्ववते इति व्याख्यातं. This shows two things. (1) There has been good many commentaries on the work he is commenting. (2) The commentators are other than the original author of the work, who is not known to have composed any commentary on the अष्टक and besides had there been any commentary composed by the author himself, he is generally bound to quote and follow him.

It cannot be supposed looking to the surrounding atmosphere of the time and the spirit of the writings of Jineshwar Soori that good many at least more than two commentaries could have been composed within a period of 50 years.

The same inference can be more easily drawn when the commentator, while commenting on the 2nd verse of the 32nd Ashtaka says to the effect that मूलटीकाकृतात्तु नायं श्लोको व्याख्यातः and further with reference to the 9th verse of the same अष्टक when he says that मूलटीकायां नास्त्येवायं श्लोकः As to his own date of composition Jineshwar Soori writes at the end of the commentary. समाना मधीते शीत्या सहस्रे विक्रमादृते ।
श्री जावालीपुरे रम्ये वृत्तिरेषा समापिता ॥

This conclusively shows that the commentary was composed and completed in the Vikrama year 1080.

Fifthly. I should like to go to a somewhat later author to show that Haribhadra cannot be supposed to have flourished in the tenth Vikrama century. The author whom I now quote is though late in date is sufficiently near the time to warrant an inference which I draw from his writings. The author is Malladhari Hemchandra. This Hemchandra flourished in the middle of the twelfth century Vikrama in the time of the great king सिद्धराज जयसिंह. He has composed a short commentary on आवश्यक known as आवश्यक टिप्पण. In the book he first quotes Haribhadra.

यद्यपि मया तथान्यैः कृतास्य विवृतिस्तथापि संक्षेपात् ।

तद्वाचि सत्त्वानुग्रहेतोः, क्रियते प्रयासोऽयं ॥

These are the words of Haribhadra, who, I should say, has composed a वृत्ति on the same आवश्यकसूत्र. The वृत्ति I should also state is still available. Now मल्लधारी हेमचंद्र after quoting this verse from Haribhadra's वृत्ति dilates to the following effect.

यद्यपि मया वृत्तिः कृता इत्येवं वादिनि च वृत्तिकारे चतुरशीति सहस्र प्रमाणा-
नेनैवावश्यक वृत्तिरपरा कृतासीदिति प्रवादः सत्यएव लक्ष्यते ।

This shows that Haribhadra himself had composed a greater Vṛatti and a smaller one also (the latter was available in the time of मल्लधारी and is still so,) that the greater one extended to the length of 84000 slokas, that there was simply a tradition to the same effect and that हेमचंद्र simply draws that inference and confirms the tradition from the writings of Haribhadra.

Now what does this show? As far as I understand it, the commentator cannot be warranted to express the above fact as a tradition if there is not a great interval of good many centuries. Besides no books of Jainism are lost or destroyed in the 10th or 11th century, because that was the period when Jainism was in its zenith. The two centuries produced good many original writers and many kings were attached to and converted to the Jain faith. All these facts taken together warrant the inference that commentary (larger) must have been lost during the period of 300 years which elapsed bet-

between Haribhadra and Vardhamana soori which period as I have stated in the beginning of my letter is a dark age in the Jain era.

Sixthly.—There is one more matter to which I should draw your attention before concluding this letter. सिद्धांति while describing मनुजगति नाम नगरी in his उपमिति भवप्रपंचकथा says that it was समरादित्यकथा इव बहुवृत्तान्ता (There is a pun upon the word वृत्तान्ता) Now it is a well known fact that this समरादित्यकथा was composed by Haribhadra. It takes a long time to be fixed as an उपमा like this. The compared object must have been so indelibly fixed in the minds of the readers that it ought to follow as a natural sequence following from well-known features. This is absolutely necessary in the case of उपमा, otherwise the whole structure comes down. Hence the significance of the above quotation. I do not press this last argument too much, but it has its own value. Whatever may be the respect due to Haribhadra in the mind of सिद्धांति he is bound to give उपमा of well-known things only.

As to your argument regarding the kind of Prakrit used by Haribhadra looking through the pages of भावकप्रज्ञप्ति & भावद्वयकथान्ति one is convinced that the Prakrit there used by Haribhadra was very high. The same used in समरादित्यकथा is no doubt decaying, but it does not show that the same fact places the author at a later period for various reasons. (a) The book was eminently composed for बाल and साध्वी. Now under the circumstances he was bound to compose it in as an easy style as possible, so that the persons for whom it was meant may grasp it. (b) The work is a composition on चरितानुयोग and its style and terminology must be necessarily simpler than a work on philosophy. I should also state that in the case of Prakrit simplicity, easiness and the use of decaying terminology are all convertible terms. (c) The Prakrit used by authors whose dates are certainly fixed earlier than that of Haribhadra have used decaying Prakrit in their composition. This is eminently so in the case of शतसूत्र and all the works of देवर्षिगणेशनाथनाथ. This disposes of your argument about the use of Prakrit.

As to the use of philosophical terminology I am told the

argument is simply misleading. Under the peculiar circumstances of the time and the natural law of development you cannot be thought to press this argument too far, because you very well know that such an argument instead of throwing any direct light on the subject of the elucidation of the date of a particular author, mystifies everything.

I herewith send you a copy of प्रमेयरत्नकोष of Chandra phrabhacharya. That Ms has been obtained from Muni Anandagarji. You will please ask your pupil to return it to me when he has done with it. It is a rare Ms. Please let me know whether your pupil still wants a copy of the Manuscript of the commentary on Hemchandra's योगशास्त्र. Now I can send one getting it from the same Muni. I send you herewith a printed a copy of लाकतस्वनिर्णय of Haribhadra. You may keep the book. By the next mail I will be able to send you and all the scholars named by you the printed copy of the 3rd, 4th, 5th and 6th Parva of Shri Trishashthi Shaloka Purush Charitra. I am sorry you have overlooked to send me a copy of the life of Shri Hemchandra written by Dr Buller in German. I hope you will be good to send me a copy of the same quoting its price. You will please keep me aware of any Jain publication on your side. One more thing I should like to know. In your first letter you stated that on looking at the tables prepared by you you came to the conclusion that on the 9th of bright half of Jeshtha of the year 962 there was thursday but that there was पुनर्वसु नक्षत्र on the calculation according to Vikrama era. while पुष्य accordingly to Vira era. Will you please send me these tables with instructions of the ways by which you have prepared them.

Please to send me a copy of the catalogue of the Jain manuscripts you have got in your library and in any European library.

Yours Sincerely,

MDTICHAND GIRDHARLAL KAPADIA.

Bonn, 14th November 1906.

DEAR SIR,

I have received your very interesting letter of 17th last together with the Ms. of प्रमेयरत्नाकर and the लोकतत्त्वनिर्णय and I beg to express my sincere thanks for so much kindness. I have forwarded the said Ms to my pupil Dr. Suali of Bologna (Italy) who thanks you for your endeavours, and I have asked Dr. Belloni-Filippi of Buti Pisa (Italy) whether he stands in need of a Ms of योगशास्त्र. I let you know his answer as soon as I get it.

I should first remark that the date of Haribhadra in the verse quoted by you is Vira 1055 (पणपन्नदससयर्द्धि), not 1005 This traditional date Vira 1055=Vikrama 585, which is given in a गण्य written at the end of the समराध्वकहा in one of the Mss I used for preparing the text of that work. It runs thus.

पञ्चसप्त पणसीए विक्रमकालाउ इति अत्यमिओ ।

हरिभद्रसूरिसूरो निचरिओ (?) दिसउ सिवसोखं ॥

So it may be regarded as settled, that the traditional date of Haribhadra's death is Vira 1055 or Vikrama 585. Now the reason to doubt of the correctness of this tradition is firstly that we must then admit a dark period of 300 years which is an absolute blank in Jain history; and granted the existence of such a blank, we are justified to question the trustworthiness of a tradition carried on orally during those troubled times about events which had occurred before them. Secondly, if Haribhadra lived just after the codification and final arrangement of the Siddhanta, it becomes hard to imagine that in the short intervening time such a vast literature, commentaries and exegetical works on the canonical books &c. should have sprung up which we must suppose to account for the literary activity of Haribhadra. And I may add as a third reason that Siddharsi appears to be in close touch with Haribhadra. For he is not only a fervent admirer of him, but he also direct imitates many passages of the समराध्वकहा in his उपमितिभवप्रज्ञाकथा. This close relation between both eminent men would not be likely if they had been separated by nearly

400 years: after the lapse of so long a time reverence and veneration may assume a sublime form, but it needs loses every trace of personal character. In order to avoid the difficulties raised by the literal adoption of the traditional date, I prefer to interpret the date 585 as a Gupta (or as a Chedi) date, whereby Haribhadra would become the older contemporary of Siddharshi. (or is placed two generations earlier).

Now I do not pretend that all I have said may be regarded as strict *proof*; I only claim some degree of probability for my opinion. You may say, it is only an opinion; but it is one to which I attach much weight; nor do I think that the interesting facts which you have brought to light and which you ought to publish in some scientific journal, prove that I am wrong. For according to the documents you have brought forward, there can be no doubt that already in the second half of the eleventh century of the Samvat Era Haribhadra was looked upon in the same light as by the Jainas of the present day, as *purva Kavi*, as *paramarthajnanin* as the author of 1444 works. You think this unlikely if Haribhadra had been dead only one or two centuries before that time. Yet the rapid growth of legends round preeminent personages is well known, and seen e. g. also in the case of Hemacandra though in his case that growth of the legendary and miraculous was checked by the existence of early biographies and by numerous biographical notes in Hemacandra's works; but it was different with Haribhadra, who left very few remarks in his works which could be used for his biography, and indeed we have nothing like an authentic biography, of Haribhadra. It was therefore just the thing we should expect, that the veneration of his pious admirers should fix those epithets on him under which he is known even now.

It is not for any obstinacy of opinion, a rather too common fault of the scholar, that I demur to your premises and the conclusions you draw from them; but because I them अनैकान्तिक. E. g. The relation of contemporaneity which you try to establish between देवर्षिगणि and हरिमद्र, can on the same grounds be assumed between सिद्धसेन and हरिमद्र. For both wrote

commentaries on the तदार्थाधिगमसूत्र of उमास्वति, yet neither mentions the other. Now if on the strength of your maxim, हरिभद्र had been contemporary with सिद्धसेन, how is it to be explained that he continually copies large passages from the other's work without indicating that they do not come from his own pen? If सिद्धसेन had been dead many centuries before हरिभद्र wrote (or vice versa), such a practice of verbal copying would not be objectionable, and is indeed common among Indian writers; but not so between contemporaries; for then it would be literary theft. Of course nobody thinks of laying such a blame at the door of either of the two authors; but then we must admit that they are separated by at least one or two centuries which on the other hand makes against your rule. Nor it can be assumed that the one did not know the work of the other since both were authors of highest renown, and besides their works frequently agree verbally; how then came it about that the one does not refer to the other and not even mentions him? By the by, I will remark that Haribhadra in the Lokatattva nirnaya does not only give verses of his own, but some can be proved to be taken from other works e. g. the two verses आसीदिदं तमोभूतं and ततःस्वयंभू भगवन् are taken from Manu I 5 f. These verses are not marked as quotations by Haribhadra, and so it becomes doubtful whether the remaining quotations in Silauka are really verses of Haribhadra's making. But I doubt that there was at all any such rule of etiquette among ancient authors, never to quote their contemporary authors however great they may be." For Ruyyaka quotes in the Alankara sarvasva (p. 102 Kavyamala.) the verse अलंकारोऽयं वस्तुष्वेव from Kavyaprakasa 4.13; and Ruyyaka was a contemporary of Mamata; and both are great authors in their way!

Thus I may say that the question about Haribhadra's date is not yet settled, and I hope you will succeed in throwing new light upon it.

I proceed now to calculate the date and Nakshatra in Siddharsis book 962 Jyestha sudi 5 gaurau Punarvasu I hr 10

published two sets of tables, the first in the Indian Antiquary 1888, of which I send you a copy by the same mail, the second in the 1st vol. of Epigraphia Indica which are much more convenient for use. But as I have no spare copy left, I give the calculation according to those in the Indian Antiquary. The year 962 is equal to 436 A. D. if reckoned in the Era of Virā, or, 906 A.D. if dated in Vikrama Samvat. If you carefully read the explanation of the tables p 3-5 you will understand the following computation.

	w	a	b	c		w	a	b	c
1836	6	3870	482	3	1806	4	3480	835	5
14 cent.	5	4626	734	67	9 cent	7	7282	484	55
(11 i. e.)					906 A.D.	4	762	319	60
436 A.D.	4	8496	216	70	1 May	1	636	355	329
7 May									
(leap year)	1	3006	601	348		5	1398	674	389
	5	1502	825	418	eq. b		15		
eq. b		15			eq. c		22		
eq. c		30			<hr/> A = 1435 <hr/>				
<hr/> A = 1547 the day was sudi 5. <hr/>									

W 5 = Thursday

For the calculation of the Naksatra see explanation on p. 12. I give here the calculation only.

279 4		279 4
+ 30	418=c (above)	22
—	-282	—
282 4	—	389
	136	281 6
	+ 155 = $\frac{1}{10}$ A	—
	—	107
	291	+143
		—
		250
Pu-ya = 260-296 Table 1 F.		Punarvasu 223-259

The same result is yielded by the Tables in the Epigraphia Indica, though the method of computation in them is totally different from that used here.

I have not been able to get a copy of Dr. Buiblers life of Hemchandra. It is out of print now.

Hoping that this will find you in good health.

Yours sincerely,
H. JACOBI.

Bonn. 7th Dec. 1906.

Neibutirstrasse 59.

DEAR SIR:

Since I wrote last, I have come across two facts which may turn out important for settling the date of Haribhadra. In the 4th Astaka V. 2 f. he quotes the Sivadharmottara, Though the date of that work is not known, still is quoted by several authors from the ninth century A. D. downward. It is therefore probable that it is at much older, at any rate not so many centuries as it should be if Haribhadra had lived in the beginning of the 6th century A. D.

Secondly, in the 13th Astaka Haribhadra quotes a verse of some महामति, who accordingly to the commentator is सिद्धसेन. Now Siddhasena in his Prasasti in the Tika of the Tattvarthadighama (Peterson 3rd Report p.84) says that Dinnaganin, his third predecessor, did not use manuscripts when teaching the pravacana, but he does not mention this habit of Dinna's successor Simhasura. The practice to use manuscripts in teaching came up with Devarddhiganin, for it is expressly stated that before his time books were not used. Therefore Dinnaganin was either the last to use no book being accordingly a contemporary of Devarthigani, or he discarded books while other teachers used them because he was more learned than they, in that case he would be later than Devardhiganin. At any rate Dinnaganin can not be placed earlier than 980 Vira, probably much later. Siddhasena is in the fourth generation after him (Dinnaganin, Sinhasura, Bhaswamin, Siddhasena); the earliest date, we could assign to him, would be about Vira 1020. Now Haribhadra lived after him, probably some generations later as I tried to show in my last letter. (Hari-

bhadra copies verbatim long passages from Siddhasena's Tika, which proves that the latter was already regarded as a standard work from which it was therefore allowed to take over large passages.) Hence Haribhadra must have lived considerably later than Vira 1025 the traditional date of his death.

Dr. Belloni-Filippi writes that he will be glad to have another Ms. of the Yogasastra. His address is-

Dr. F. Belloni-Filippi, *Pisa*, via Solferino 23. (Italy.)

By the same mail I send a copy of my (German) Translation and explanation of the Tattvarthadhigama.

With kind regards,
I am yours sincerely,
H. JACOBI.

Bhavnagar 27/6/07.

DEAR SIR,

I am collecting information for replying your two letters respectively dated the 14th Novr. and 7th Decr. 1906 I am sorry owing to my various engagements I could not write earlier. By the end of next month I hope to be able to write finally on the subject of the date of Haribhadra. This mail I send you a copy of the 3rd, 4th, 5th and 6th Parva of Shri Trishashthi Shalaka Purusha bharitra-published by the Jain Dharma Prasarka Sabha.

To day I write to you on a different subject. You ask my friend Mr. Keshavlal Premchand Mody of Ahmedabad to send you the following information.

"Now I have a favour to ask you. By and by I have become acquainted with some of your correligiousists, but I have no knowledge of your community. I should be much obliged to you for information; who are the principal men in it, what is the name of the ગચ્છ, who are its beads and what are the principal places where they have Upashrayas and who are the laymen (શ્રાવક) of importance or are there more ગચ્છs concerned in our work? who are interested in the publication of Jain Books? It is not from curiosity that I ask this question,

but from an interest to know the men for whom and whose assistance I and my friends are expected to work. I shall be glad to do what I can to assist you in publishing texts which are buried as it were in Mss, accessible but to few." .

I am desired by Mr. Keshavlal to send this information to you. I try to do the same.

The Jains are divided into two sections (2') Digambara (1) Svetambar. The chief difference between the two in the belief of मोक्ष to women. The S. section contend that they have this capacity, while the other section negative it. There are minor differences also. Among the Svetambers recently a non-idolatrours section has arisen. Its origin is put in the 16th century. I should here say that I and my friend Mr. Keshavlal belong to the idolatrours Svetambar section.

The population of all the Jains in India is nearly 1500000. Their chief centres are Ahmedabad, Bombay, Patan, Bhavnagar, Surat, Culcutta &c. Most of the Jains are Vaishyas. Laymen are known as Shravakas. There are good many rich persons in the community. I write to you the names of leading layman Jains. They all takes much interest in the modera movement for progress in matters educational.....

These are some of the leading Jains. There are others also, but I cannot name them all. .

The spiritual section is variously constituted. Theoretically there were 84 गच्छs, chiefly separated for discipline—There is practically no difference of तत्त्व The गच्छs extant and of importance are तप, खरतर and पायचंद. The greatest is the first. It was again divided into 13 subsections. This also appears was due to discipline. The present subsections are विजय, सागर and विमल. साधुs of the तपगच्छ are of two kinds. संवेगीसाधुs have completely renounced the world, they are celibate and do not keep a single farthing with them. They travel on foot and their work is to give Upadesha where-ever they go. They have no permanent place of abode and they in course of their journey stay at the Upashrayas (places set apart for performing religious ceremonies in every town having Jain population). They do not cook, but at the time of dinner go about

in the town and take what is given to them. They only take food which is free from any taint. These **संवेगीसाधु**s are now between 200-250. The following are very learned of them....

These are some of the **संवेगी साधु**s. The **मूलपाद** is at Patan; that which is traced from Shri Virā. The head priest on the seat is Vijay muni Chandrasoori.

These are known as Shripujyas. They constitute another class of spiritual heads. Then there are Yatis, who being degenerated and addicted to hoarding money and keeping wives are now very little respected. Most of these sadhus have great libraries of Mss with them and their study is regular.

As to Upashrayas as I said in the beginning that at every place having the Jain population we have at least one.

There are two or three minor **गच्छ**s, the rest are extinct. The foremost **तपगच्छ** I have mentioned in detail.

The Diagambari section have no Sadhus, because they think that Sadhus must be **अचेलक** which custom is not recognised now. They have got their **भट्टारक**s who keep money and give lectures

The non-idolatrous section known as **हुंदक**s or **स्थानकवासी**s do not go to temples. In other respects their **द्रव्यानुयोग** is akin to that of the Swetambaras (idolatrous). Besides the Sadhus above mentioned there are laymen Jains also who have studied religion. They have constituted institutions which publish books. One **भीमशी माणक** of Bombay a layman published good many books. He is now dead. His trustees republish what he has published. The following institutions now take an active part in publishing books....

This is all that I think necessary for the present. If more information is necessary I will be very glad to send the same to you. I should like to know the stand point from which you require it, because thereby unnecessary lengthening of letters may be saved. Will it be out of place here if I make myself bold to ask you one question? What is your belief? Do you believe in Jainism? If so in what principles? I should like to have your ideas about of the comparison of Jainism with

those of Christianity & Vedanta. We Jains assemble every year in a conference for the last four years. The next gathering will be at Bhavnagar. It will be nearly in the month of March next. Can you conveniently attend that gathering? We here shall make every arrangement for your reception. Your presence in that assembly, which is attended to nearly by 2500 Jain delegates from all parts of India and 5000 visitors will be highly welcome and we shall have the good fortune of seeing the face of the person who works so hard for us all, staying at a distance of thousands of miles. Besides you will add a spirit of enthusiasm among them for publishing books. We Jains were sleeping in a long slumber and are awakened but to a small extent for some time. If you can read Gujarati I will be glad to send you all reports, speeches &c. of the Conference.

You will please send me two copies of your photograph, one for me and the other to be kept in the Jain Dharma Prasarak Sabha. This is a mere request to be attended, if not inconvenient at leisure.

Please to send the following books by Value Payable Parcel Up till now we were not aware of their existence also

निर्यायलीसूत्र मूल. आचारांगमूल in Roman character. कल्पसूत्र मूल वदवैकालीक मूल with translation in German (poetry).

वृहत्कल्प भाष्य Roman. कथा from आवश्यकसूत्र. 45 Agama's Sara in English.

कालीकाचार्य कथा in Roman char Comparison of पञ्चतंत्र.

8th अध्याय by विश्वल. पायलच्छे नाममाला.

Please name a bookseller, so that in future I may not have to trouble you.

I am informed you have written a long dis-course on Jainism in the Encyclopædia of Religions. Please to send a copy of the same here if found so useful on this side. I hope this will find you in good health. Hoping to be excused for the trouble.

Yours sincerely.

Motichand G. Kapadia.

N. B. I send you by this mail a list of जैनग्रन्थ published by the conference-the next list, of the same proportion relates to न्यायग्रन्थ.

Bhavnagar-India.

19th July 1907.

DEAR SIR,

To-day I briefly sketch an outline of the reply to your two letters respectively dated the 14th November and 7th December 1906 addressed to me in connection with the question of Haribhadra Soori's date. The only excuse for my writing so late is my engagement elsewhere in the preparation for the solicitor's examination. Now I am free for the time being, but having had the misfortune of not going through the examination shall have to go over my course over up again. Now to the question at issue.

The reason for doubting the correctness of the traditional date of Haribhadra you ascribe to supposing an internal blank of 300 years and granting the trustworthiness of a tradition carried so far you think yourself justified in questioning it. I am sorry to note that you have as yet not marked my position exactly. The tradition, as it is, if unsupported is no doubt open to question as all traditions are, but when it is based on and supported by positive real quotations from authors whose dates are almost unimpeachable, I fail to see why a tradition should be overlooked. It is now unnecessary to augment to the number of quotations in my last but one letter though it is possible to do so; but for practical purposes they are sufficient.

Your next argument about the difficulty of accounting for the literary activity of Haribhadra is open to criticism. To a monk Siddhantas are all in all and though Davarthigani codified and finally arranged them, one fails to see how his immediate follower may not be highly active. On the other hand codification of Siddhantas makes his activity highly probable because thereafter he had not to depend upon the frail resources of memory, but on the beautifully arranged books. Also good many commentaries at the hand of other writers in Prakrit in the form of Niryukti &c. had already been composed before the final codification which latter fact also goes to show that Davardhigani did not newly arrange all the

siddhantas, but only transported them to books and writings. In my humble opinion his own commentaries on the Sidhhantas and his literary activity in various other directions do not disprove my view about his date, but I should like to know your viwes on this your argument in details, before I can do full justice to it and leave it aside finally.

Your third argument about the relationship of Haribhadra with Sidharshi and the spirit in which he imitates him is already tried to be met with in my precious letter, Imitators, even if they be very close in imitation, must not necessarily be contemporaries. This, I think, can be easily exemplified. Haribhadra, Sidharshi, Devendra Soori and Yashovijayji are composers of alien books viz समराश्चक्रहा, उपमितिमवधंपचा कया, लघूपमिति and वैराग्य कल्पलता on alien subjects. Particularly the last is such a close imitation of the first three that they may be regarded almost as personal; but still Yashovijaya is undoubtedly not a contemporary of any as is historically known. So also Hemchandra closely imitates समुद्रमवहण described in the sidhantas but unquestionably he not a contemporary of Sootrakaras. If I have personal respect for Yashovijaya or Johnson, I may be a fewant admirer and a close imitator of either in this logical or Johnsonian bombastic style or even closely depict their ideas in their identical form; but still one fails to see how I should necessarily be a contemporary of either. As far as one can judge from an oriental standpoint though there are traces of personal character but the relationship between the two authors as depicted by Sidharshi is sublime more than personal and at any rate one is quite justified if he does not stumble at the closeness of the two authors in historically making them contemporaries. And I should add that the word अनागतं परिज्ञाय are still inexplicable unless we put a forced interpretation upon it as you did in your first letter. In order to reconcile this apparent paradox in the style of Sidharshi you try to interpret the year 585 to be a Gupta year, which only brings Haribhadra to the year 720 Vikrama Samvat and not to 962 Samvat as you said in your first letter. Under any supposition the whole theory remains in

dark; while the traditional date of Haribhadra's death is corroborated by subsequent authors closely near him in time and well in a position to speak authoritatively in such matters.

The epithets Purvakavi and Parmarthgnanin &c. used by Shantyaacharya and others are explained away by you with one stroke of pen by declaring them as legendary. Legends are likely to arise in a oriental country, but under these circumstances the interval between Shantyaacharya and Haribhadra will be so small that it would be simply a feat of imagination and an effort to reconcile unreconcilables only. 50 years is such a small period that eyewitnesses also might be living. Besides you ought to consider the place where these words are used. In the matter of discussions his name and quotation is given as an authority. If there is any weakness in the opponent's argument it is sure to be exposed. Hence we must come to an inevitable conclusion that the date of his death can be brought down to the 9th century. This part of my argument is so carefully prepared that I hope you will please once consider it exactly from the above standpoint. सिद्धसेन is a commentator of उमास्वाति's तत्त्वार्थप्रियम and so also Haribhadra. you confound this सिद्धसेन with सिद्धसेन दिवाकर the well known author of संमतिकर्क. This सिद्धसेन has copied from what Haribhadra the commentator of तत्त्वार्थ and a contemporary of Yoshobhadra said in his commentary on तत्त्वार्थ; but I do not understand how it goes against my rule. Had they been contemporaries they generally would not have copied each other. This is the only maxim which I tried to lay down generally for all the ancient authors. I never meant to say that because an author writes on a subject and does not mention the name of the author who previously has written on the same subject, both are to be regarded as contemporaries. This I never said. My meaning is that generally not only they did not mention each other, but they never copied from each other. Quotations from and in these two commentaries, on the contrary strengthens my position. It clearly shows that they are not contemporaries, This was the only relation I tried to establish between Devardhigani and Haribhadra.

The remaining verses in Shilanka still remain unexplained by you.

The argument about the quotation from Shīvdharmottara in the 4th astaka is quite out of place. Nothing certain can be said about the date of that author. In the absence of proof one is justified in putting him before Haribhadra. The 6th, 7th, & 8th century having been posted as blank in the literature of India it is quite possible he may have been largely quoted from the ninth century, this does not mean that he flourished in the beginning of the ninth century. Thus premises being hazy, the conclusion is necessarily not conclusive and possibly misleading.

Your second argument in the second letter completely fails because you appear to confound two Siddhasenas. सिद्धसेन quoted in the 13th Astaka is दिवाकर the contemporary of Vikramaditya. This verse is from न्यायावतार composed by that illustrious logician. (By and by I should say this न्यायावतार is printed except the introduction and will be out shortly.) Another सिद्धसेन fourth in succession to दिक्षगणि flourished since the date of Haribhadra. This सिद्धसेनगणि gives us to understand in संज्ञाधिकार and लक्ष्याधिकार that Haribhadra is an authority. This means that Haribhadra must be older in date than Sidhasena gani. Besides सिद्धसेन दिवाकर is called by that epithet महामति at various places. Haribhadra does not quote Sidhasena, but the order is reversed. Haribhadra (Yakini Putra) should not be confounded with Haribhadra the contemporary of Yashobhadra.

Of course, I never meant to say that any how try to cling to your opinion; but I am sorry to say you pass over some of my best arguments on the point. Certainly in a chronological speculation one is never interested to commit mistakes purposely.

I hope to hear more on this point and also hope that before you write introduction to the उपमिति or समराश्चकहा, you will carefully consider all what I said and possibly have further to say on this point.

You must have, by this time received mine dated the 27th ultimo. Any information on that point I will be always ready to give.

With best regards

Yours sincerely,

M. G. KAFADIA.

Bonn. 18th July 1907.

Niebuhrstrassa 59.

DEAR SIR,

Many thanks for the copy of the Trisasti salaka purusa caritra 3-6 which I received by last mail. I hope soon to have leisure to peruse the work, but just now college work entirely takes up all my time.

Your letter which reached me at the same time has been of great interest to me. I had been corresponding with some Jains laymen and monks for these many years, and I have received many favours from them, books and loan of Mss; I therefore had a desire to know more about your community and about the leading persons in it. The information you give me helps me to understand matters as they are now with you. All I knew about Jainism I had derived from their books most of which depict a state of things as they were many centuries ago, and left one in the dark about the present. Allow me to put some questions to which I am led by your remarks. Speaking of the subsections of તપગચ્છ you name વિજય સાગર and વિમલ સાધુ. Is it a rule that by the name or part of the name of a sadhu the subsection of the gaccha to which he belongs is indicated? Then you speak of મયેશ્વરી સાધુ and other yatis. Is there any difference between them as regards rank, and not only as regards their personal morals? Are they not both alike યતિ's or persons who have received દક્ષિ. ? (By and by at what age is દક્ષિ conferrd on a novice, and how is it done? i. e. what ceremony is there on somebody's entering the order?) What is the posi-

tion of a Sripujya in relation to the other *sargus*. There are a good many questions of this Kind concerning the present state of the Jaina church which I should like to ask, which I should easily have answered by a short stay in India. I therefore should gladly avail myself of your invitation to attend the next Conference in Bhavnagar and I make no doubt that our Government would give me leave; but it will not do more and it certainly will not pay me the travelling expenses. Now I calculate that the cost of the journey inclusive of the stay in India for about four months will be about 4000 Rs. This is much above my means. I have to live on my appointment as Professor and as I have to provide for a large family, I am obliged to give up such a plan however much I should like to accept your invitation. Still I heartily sympathise with the efforts of your enlightened men, to publish the treasures of your literature, and with the modern movement for progress in matters educational. I do so not because I share your religious persuasion (for I may describe myself as an adherent of the system of our greatest Philosopher Kant), but I admire the moral tendency of Jainism which agrees in many points with the ethics of the remaining civilised mankind, and I admire also much that the Jains have achieved both in arts and literature.

By the same post I send you my photograph for the Jaina Dharma Prasarak Sabha I have no more copies left, so I shall send you another copy as soon as I get one.

By next mail I shall send you the Kalpasutra and Kathas from the Uttaradhyayana Tika. As regards the other works you desire, I shall send the list to a Bookseller '*Otto Harrassowitz at Leipzig*' giving him your address.

I have not yet written the article on Jainism for the Encyclopaedia of Religious. When it is printed I shall send you a copy.

Yours sincerely,
H. JAGOBI.

Bonn, 9-8-07. Niebuhrstrasse 59.

DEAR SIR,

Yours of 19th July at hand.

I am very sorry on because of your disappointment concerning the examination. but I hope that you will better succeed next time. For the information about Haribhadra contained in your letter I give you my best thanks. For though I am not convinced that you are right, still I admit that my arguments also are not concluding. I shall therefore duly weigh all arguments pro and contra. There is the ominous blank of three centuries; the question is, did it really exist or is it only apparent caused by the chronological arrangement of those who handed down the historical records. I expect much new light from the न्यायावतार of सिद्धसेन दिवाकर, and shall therefore be obliged to you, if you will kindly send me the work as soon as it will be out. I shall also thank you for writing out the passages in संज्ञाधिकार and लेख्याधिकार in which as you say सिद्धसेन गणि gives us to understand that Haribhadra is an authority.

You will have received by this time a copy of my "Ausgewahlte Erzähluz in Maharastri, and perhaps also of my edition of the Kalpa Sutra of Bhadrabahu, which I have asked the publishers to send you.

By good luck I recovered a copy of my edition and German translation of the Kalakacharya Kathanakam which I send to-day together with another small paper by book post.

With kind regards,

I am yours sincerely,

H. JACOBI.

BHAVNAGAR.

DEAR SIR,

I am in due receipt of your letters of the 18th july and 9th August and in all four books. (Kalpa Sutra, Mahanasthi, Kalikacharya Kathas, and Kathas from Uttaradhy-

yana Sootras) for which I heartily thank you. I have to say good many things about the opinions expressed by you in the Introduction of Kalpa Sootra (text) edited by you for which I am now collecting materials.

By the by I should say we people on this side do not understand the German language. The English has been and is fast becoming the Lingua Franca of India. At this time good many enlightened people can read and write in that language. Hence it will be highly useful and convenient if books relating to Indian religions are edited and commented upon and prefaced in the English. I understand the scholars on your side understand both the English and the German.

With reference to your first letter under reply I wish you may come here once and see every-thing with your eyes. Your difficulty about expenses is no doubt noted, but if you can see your way to prevail upon your Government to give you some gratuity I can try here for a smaller sum. Do you think Rs. 1000 or a little more from this side can be supplemented by your efforts there and make up the sum total mentioned by you. Your journey in the interior of India will help you much in your philological researches. I should like to know your views expressly on this point of expenses because I hope by the small influence I have got here, to be useful to you in prevailing upon one or two gentlemen to contribute to your expenses. Please note that this matter will not be ventilated more than is absolutely necessary.

The latter half of the names of Sadhus generally indicate the subsection of a सत्सु to which he belongs. This is not an invariable rule but in most cases a sound one.

The difference between संवेगी साधुs and yatis lies in the wear of their garments, the former putting on yellow garments, The latter white. Owing to शिथिलाचार amongst the yatis the संवेगी साधुs made a difference of garments to distinguish them nearly 300 years ago under the auspices of सत्यविजयपन्थास.

These Yatis are disciples of Shripujas who are in direct line with Mahavira in तपगच्छ and everything was alright with them upto the time of Heer Vijaya Soori who flourished in

the time of Akbar in the middle of the 16th century, but since then one शिक्षाचार brought in its train another.

Both संवेगी साधुs and यतीs receive दीक्षा on entering the order, but the former observe the tenets prescribed by religion very strictly, always travel by foot, never keep any sort of connection with women and do not keep a single pie with them. In most respects yatis are loose in such matters.

दीक्षा is conferred on a novice at any age, generally after he is twelve, but in most cases after sixteen. The ceremonies to be performed at the time of entering the order are very complex and you will find it in दीक्षाप्रकरण Good many formula are to be recited on the occasion. The qualification for being initiated in the order by दीक्षा is strict वैराग्य from mundane affairs.

Formerly the Shripujas represented the highest pontiffs in the religious order. In a sense their power over the monks was akin to that of the Pope amongst the Catholic. Owing to their looseness in the religious observances the powers have dwindled down of late.

All such points can be satisfactorily understood by personal inquiries which you can conveniently pursue by coming down to India once.

With reference to your second letter dated 9th August regarding the date of Haribhadra I thank you very much for the frankness with which you admit that your arguments in the matter are not conclusive. The difficulty about accounting for a ominous blank of three centuries can only be solved by more researches. At this juncture with our present historical knowledge we find that there are such blanks in the Jain history at stated intervals. The same kind of blank we meet with after Hemchandra and another we meet with after Yashovijaya. The analogy of course does not warrant us in saying that there was such a blank after Haribhadra, but one thing most certainly comes out and it is this viz whether you put Haribhadra on this side accordingly to my calculation or on the other side according to your calculation. The blank of not less than two centuries remains during which

period not a single author of good renown comes out. What I mean is that the character of the blank, supposed or real does not affect the elucidation of the date of Haribhadra.

I will send you *स्य.यादोष* of *सिद्धसेन दिवाकर* as soon as it is out.

सिद्धसेनगणी in his *तत्त्वार्थवृत्ति* of 502 pages mss at page 121 says as follows *श्रुतज्ञानविषये संज्ञाधिकार ॥ कालिक्येव परिशृण्वते । नेतरे निरूपितमिदं नद्यां सूत्रव्याख्याने हेतुकालदृष्टिवादोपदेशक्रममुत्तरोत्तरविशुद्धमपहाय किं कालिक्यादौ व्यवस्थापित्वेवमाप्तिरेऽभिहितमुत्तरं संज्ञा संज्ञीति सर्वत्र श्रुते कालिक्या संज्ञया प्रायः संचपवहारः क्रियते अतः क्रमविशुद्धिमनादित्य सूत्रमुपनिबद्धं ।*

This is the way in which Haribhadra soori is corroborated from his *नंदिस्त्रयाख्यान*. The said quotation occurs in the *तत्त्वार्थवृत्ति* composed by Siddhasena in the second अध्याय while commenting on the Sootra *संज्ञितः समनस्काः*. To me this appears to prove conclusively that Haribhadra is prior in date to Siddhasena.

On further inquiry I find that what I stated in my last letter that Haribhadra the well known composer of 1444 books and known as *याकिनी महत्तरासूनुः* is different from Haribhadra, the contemporary of Yashobhadra who was also the composer of the *वृत्ति* of *तत्त्वार्थ* was not right. The fact is further corroborated by style, language and antiquity of this *वृत्ति*. I should have said that this Haribhadra is different from Haribhadra who wrote a small *वृत्ति* on *प्रदामरति प्रकरण* known as *भवसूरि* composed in the year 1185 Vikrama (*देवसूरि शिष्य हरिमद्र ११८५ वर्षे कृतवृत्तितोऽपचूर्णी.*)

Haribhadra, the composer of *तत्त्वार्थवृत्ति* being the same as Haribhadra, the great original writer of *अष्टक*, *भावदयकटीका*, *पद्मदर्शन समुच्चय* &c., it is almost absurd to suppose him to quote from *सिद्धसेन* who is undoubtedly posterior in date to his illustrious predecessor Haribhadra.

The confusion appears to have been caused by supposing this *सिद्धसेन* the same as *सिद्धसेनदिवाकर* the contemporary of *विक्रमादित्य*. I should like to bring to your notice one fact that

these सिद्धसेन are different personages. Commenting on 10th सूत्र of the first अध्याय viz तत्प्रमाणे-this सिद्धसेन says that आचार्य सिद्धसेनोऽप्याह. This is very significant. This is great logician सिद्धसेन दियाकर is variously known as आचार्य, महामति, तर्क शिरोमणि.

The whole theory becomes quite clear in view of the above propositions. I take it that further correspondence in the matter of the date of Haribhadra now necessarily terminates. If any more questions are likely to arise on your further researches I will be very glad to see their applicability.

With regard to the present condition of the Jains and their history I should like to let you know that I am and will be always ready to give you any information you desire to have from this side according as it lies in my power to do the same.

I think a regular history of Jainism-of its authors and literature is absolutely necessary. I desire to undertake the task. I will be highly thankful to you if you suggest the names of the materials and their relative value from an historical standpoint. At the same time I will occasionally trouble you for information and correction. I intend to undertake it after March next after my examination.

A book containing the general learning on the principles of Jainism is also necessary. Would you undertake the task? I hope you will ask Dr. Suvali to return the Mss. of प्रमेयस्तोत्र of Haribhadra if he has done with it. It was lent by Muni Anand Sagarji.

Wishing you good health.

With regards,
Yours Sincerely,
M. G. KAPADIA.

Shri Jain Shwetambara Conference Herald.

July-August 1915.

સાત ૧૦૬/૧૧ તા.૫.૧૧ પૂનઃપ્રકાશિત શ્રી હિમાચલ અંગે રાજ્ય કુમારોદયની પ્રતિબ્ધિ

પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનીઓ પાસેજ છે.

(લેખક—ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી—ટંકારા.)

ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ તથા સાહિત્ય સંબંધી અનેક લેખો પ્રકાશમાં આવ્યા પછી સર્વાનુમતે એમ તો સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યનો સૌથી મોટો અને પ્રાચીનતમ જાતો જૈનો પાસેજ છે. થોડા વખત પહેલાં અમોએ એવી પણ ચર્ચા કરી હતી કે પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનીઓ પાસેજ છે. અન્ય સપ્રદાય-વાળાઓ જુનામાં જુનો ક્ષદાનક પ્રબંધનો લેખ રચી શકે છે પણ જૈનો પાસે તો આજની અઢી હજાર વર્ષ સુધીનું ગુજરાતી ભાષાનું મૂળ સાહિત્ય જેમની તેમ સ્થિતિમાં હયાતી ભોગવે છે એ પણ સિદ્ધ કરવા ઉપરાંત ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ થી તે આજ સુધીના સૈકાની ભાષાના વાનગી તરીકેનાં જુદા જુદા શકરાઓ આપવામાં આવ્યા હતા. આ લેખ ગુજરાત શાળા પત્રના જુનથી ઓગસ્ટ સને ૧૯૧૩ સુધીના અંકોમાં છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આ લેખ નીચે શાળાપત્રના વિદ્યાર્થી એડિટર રાવ બહાદુર કમલાશંકરભાઈએ પણ એવા પ્રકારનું સૂચન કર્યું હતું કે ભાષાની ચર્ચા કરવા માટે આ લેખ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. આ લેખ પરથી વડોદરામાં પ્રસિદ્ધ થતા “સાહિત્ય” નામક માસિકમાં નવેમ્બર સને ૧૯૧૩ ના અંકમાં રાવ બહાદુર હરજોવિંદાસ દારકાંદાસ કાંટાવાળાએ “જુની ગુજરાતી અને જૈન સાહિત્ય” નામક લેખ છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. એમાં તેઓ લખે છે કે “રા. ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધીએ પ્રાચીન ગુજરાતી અને જૈન નામક લેખ આપ્યા છે તેમાં સંવત ૧૩૧૫, ૧૩૩૭, ૧૩૬૧ માં લખેલ રાસા અને પ્રબંધ ચિંતામણીના ઉદ્દેશ્ય કાર્યો છે; પરંતુ તેમની ભાષામાં અપાએલ ઉદાહરણ પરથી જે ફેર દેખાય છે, તે વડે આપેલી સાક્ષી વિશે શંકા રહે છે, છતાં માનીએ કે સાક્ષી ખરી છે તો પછી ૧૧૦૦ અને ૧૨૦૦ એવાં બેમાં વર્ષે જુની ગુજરાતી હયાત હતી તેના પુરાવા બાકી રહે છે. એ ભાષા સંવત ૧૫૦૦ ની આખર સુધી ટ્પી રહી નહોતી એવું માફ માનવું છે.” એ તો સ્પષ્ટ છે કે ૧૩૧૫, ૧૩૨૭, ૧૩૬૧ એ સાક્ષી લગભગ સમકાલીન જેવી છે જેથી તેમની ભાષા મલતીજ હોવી જોઈએ, પણ એ ત્રણમાંથી જે લેખક આધારણ અને જે લેખક અતિ વિદ્વાન અને ઉત્તમ ભાષાનો જાણ હોય તે જાતેના લખાણમાં એક સહેલું અને બીજાનું સ્વાભાવિક ઉચ્ચ શૈલીવાળું જ ચલું જોઈએ, એટલે કે સમકાલિન છતાં પણ સાધારણ વિદ્વાન અને અસાધારણ વિદ્વાનની ભાષા શૈલી ભિન્ન દેખાયજ. હાનમાં પણ રા. સા. મહિપતરામ ઉપરામ નીલકંઠ કૃત અર્થશાસ્ત્ર, ઈ. સ્કાંડનો ઇતિહાસ, વગેરેની ભાષામાં તથા રા. રા. ગોવર્દનરામભાઈ કૃત સરસ્વતિચંદ્ર અને રા. રા. નંદરાંકરભાઈ કૃત કરબુધવાની ભાષામાં તેઓ લગભગ સમકાલિન છતાં પણ વિદ્વાનોના બેદથી તેમની ભાષામાં ભિન્નતા જણાય છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ છતાં પણ અર્થશાસ્ત્ર, સરસ્વતિચંદ્ર અને કરબુધો તથા વનગજ આવડાની ભાષા એકજ સદીની છે એમ માન્યા

વગર છૂટકોજ નથી; એટલે કે અંધોની સાક્ષોની પ્રામાણિકતા ઉપર આધાર રાખ્યા વિના ચાલતુંજ નથી. જગત્ દિવસે દિવસે સુધરતું જાય છે. જેમ જેમ જગત્ સુધરે છે તેમ તેમ ભાષા સાહિત્ય પણ સુધરતું જાય છે. અને એજ સુધારાના કારણથી ગામડીઆ કરતાં નાગરિક જનોની ભાષા પ્રૌઢ હોય છે. નવી ગુજરાતી અને જૂની ગુજરાતી એવો ભેદ એક બીજાના સાહિત્યની અપેક્ષાએ નવીન લેખકોને રહે છે પરંતુ સૂક્ષ્મ અને સત્ય વિચારવાનને તો બંધી ગુજરાતીજ છે. કાલક્રમે ભાષામાં તફાવત તો યવાનોજ. જલને સ્થાને સ્થલ અને સ્થલને સ્થાને જલ એવો કુદરતનો નિયમ છે, અને એ નિયમાનુસાર ભાષામાં હર વખતે ફેરફાર યવાનોજ. લગભગ છેલ્લાં એંશી વર્ષ માંજ શ્રી સહેળનંદ સ્વામીએ સ્થાપન કરેલા સ્વામીનારાયણ નામક પંથે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં વિશેષ ધસારો કર્યો છે. એ પંથના નેતાઓ કે જેઓ લગભગ આજથી પોણોસોથી પચાસ વર્ષ પૂર્વે હૈયાત હતા તેમણે રચેલ ગુજરાતી ભાષાના ગદ્યપદ્યોમાં અક્ષરાતીત પ્રકટ પુરોત્તમ શ્રી સહેળનંદ સ્વામીનાં વચનામૃતો, શુકસ્વામીની વાતો, ગોપાલાનંદ સ્વામીની વાતો, ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની વાતો, મોનાબકાની વાતો, અયોધ્યા, પ્રસાદજી આચાર્યકૃત બાળલીલા, નિધુલાનંદ સ્વામી કૃત ભક્તિ ચિંતામણી, પુરોત્તમ પ્રકાશ, હૃદય પ્રકાશ, હરિ વિચરણ, વગેરે તથા મુક્તાનંદ સ્વામીકૃત ઉદ્ધવગીતા, મુકુન્દ પાવની, ભજનો વગેરે તથા પ્રેમાનંદ સ્વામીકૃત લીલા, સદ્ભાવધાની બ્રહ્માનંદ સ્વામીકૃત કીર્તનો, દેવાનંદ સ્વામી, મંજુકેશાનંદ સ્વામી, કૃષ્ણાનંદ સ્વામી વગેરેની કવિતાઓ, લખાએલા છે. એ તમામ ભાષા તદ્દન સાદી જણાશે અને તે સમકાલિન ભાષામાં પણ અક્ષરાતીત પ્રકટ પુરોત્તમ શ્રી સહેળનંદ સ્વામીનાં વચનામૃતોમાં એ સૌથી વિશેષ પ્રૌઢતા જણાય છે; તદ્દપિ તેમનો પણ શબ્દ-પ્રયોગ તો સાદી સૈલીમાંજ છે, છતાં પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી એ તો સિદ્ધ કરી શકાય છે કે શ્રી સ્વામીનારાયણના પંથના પુસ્તકો અને સરસ્વતિચંદ્ર, ચંદ્રકાંત વગેરે અંધો એક સૈકામાં લખાએલા છે. ભાષાસૈલી જેતાં સ્વામીનારાયણના સંપ્રદાયના અંધોની સાદાઇમાં અને સરસ્વતિચંદ્રના લેખની પ્રૌઢતામાં આસમાન જમીન જેટલો તફાવત જણાય છે. આવી વસ્તુ સ્થિતિ હોઇ અંધોની સાક્ષો ઉપર આધાર રાખ્યા વિના ચાલતું નથી. તેની સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કે ભાષા એકદમ ફરી જતી નથી પણ કાલક્રમે દુનિયાના સુધારાની સાથે ભાષાનો પણ સુધારો થાય છે. દુનિયાનો પ્રવાહ ચાલુ રહે છે, અને દુનિયા સુધરતી જાય છે, પણ દુનિયા કાંઈ નવીન થતી નથી તેમજ ભાષાનું પણ સમજવું જોઈએ. સંવત્ ૧૫૦૦ સુધી જૂની ગુજરાતી હતી અને તે પછી નવીન ગુજરાતી થઇ એમ સમજવાનું નથી. ભાષા તો તેની તે છે પણ તેમાં કાલક્રમે ફેરફાર થઇને હાલના સ્વરૂપમાં મુકાઈ છે. એમ સંવત્ ૧૫૦૦ સુધી જૂની ગુજરાતી બોલાતી હતી અને તે પછી તદ્દન નવીજ ગુજરાતી થઈ છે, એ કોઇ પણ રીતે માનવા જેવું નથી. કિંતુ કાલક્રમે સ્વરૂપ ફર્યું છે અને હજી પણ ફરશે.

ગુજરાતી ભાષાના જૂનામાં જૂના કવિ તરીકે ભક્તરાજ આત્મજ્ઞાની નરસિંહ મહેતાને ગણવામાં આવતા હતા અને તે માન્યતા ટેટલાંક વર્ષો સુધી ચાલી હતી. હજી પણ કેટલાકમાં આલે છે, તેવું કારણ રક્ત એટલુંજ કે જૈન કામે પોતાના પ્રાચીનતમ સાહિત્યને પ્રકાશમાં લાવવાનો પ્રયાસ સવેળા ન કર્યો, પણ હવે જૈન કામમાં કંઈક જગૃતિ થવાથી જૈન સાહિત્યનો કેટલોક ભાગ પ્રકાશમાં આવ્યો છે અને તેથી નરસિંહ મહેતાના કરતાં

પણ પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનાં કાવ્યો હાય કાગવાથી હવે નવી ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ ઉદયવંત અને જુની ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ દેવદર્શિગણ ક્રમા અમરને તથા કવિ પિતામહ તરીકે ભગવાન્ મહાવીરના શિષ્ય સુધર્મા સ્વામીને ગણવામાં આવે, અને ગુજરાતી ભાષાના આદિ વૈયાકરણ તરીકે કલિકાલ સર્વજ્ઞ, પડિતવર્ધ શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્યજીને ગણવામાં આવે તો એથી કોઈએ દિલ્લીગીર કે આશ્વર્ય પામવા જેવું નથી. કુદરતના નિયમાનુસાર લાયક માણસને લાયક માન મળવુંજ જોઈએ. કુદરતના આ નિયમ પ્રમાણે ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ તરીકે ઉદયવંતને અને આદિ વૈયાકરણ તરીકે શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યજીને ગણીને તેમનેજ તે પદોના ઇલકાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રાકૃત ભાષાના આદિ વક્તા તો ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી છે કે જેઓ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ વર્ષ ઉપર હયાત હતા. જૈન કોમમાં આજે તેમનો ૨૪૪૦ ની સાલ તરીકે વીરસંવત્ કહેવાય છે.

રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ લખે છે કે “જૈનોએ સંપૂર્ણ આશ્રય લીધો ત્યારે ગુજરાત, કાઠિઆવાડમાં જંગલી લોકો વસતા હતા અને જૈનધર્મ સર્વત્ર પ્રસરી હતો એ સુખ્ય વાતો ઇતિહાસ તપાસતાં ખરી દેરતી નથી.” આ કથન જો કે સ્થૂલ દૃષ્ટિવાળાને કાંઈક અંશે સય જેવું જણાશે પણ જોઈએ ઇતિહાસના અંચોતું સૂક્ષ્મ અને નિષ્પક્ષપાત્ પણે અવલોકન કરેલું હશે તેમને તો એમજ ખાતરી થશે કે જૂના વખતમાં ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં જંગલી લોકો વસતા હતા તથા મારકોંડ, લૂંટકાટ અને અધાધુધીથી દેશ પૂર્ણ ભરેલો હતો. જેમ જેમ આ દેશમાં જૈન ધર્મ વૃદ્ધિ પામતો ગયો તેમ તેમ શુદ્ધ સંસ્કારથી દેશ સુધરતો ગયો છે.

માત્ર યોડાંક વર્ષમાંજ વેદ ધર્મધ્વજ દરકાવી આખા ભારતવર્ષમાં કાસ્મીરથી રામેશ્વર સુધી અને હારિકાંથી જમનાય પુરી સુધી દિગ્વિજય કરનાર, સંસ્કૃત લેખનમાં પહેલો નંબર ધરાવનાર આદિ શંકરાચાર્યને આજે ૨૩૭૮ વર્ષ થયાં છે એમ શ્રી હારિકાની શારદાપીઠના શંકરાચાર્ય શ્રીમન્નાથવતીથ સ્વામીની પત્રિકામાં છાપેલ આદિ શંકરાચાર્યજીના સંવત્ ઉપરથી જણાય છે. શંકર દિગ્વિજય નામક અંધો પૈકી એક આનંદગિરિએ અને બીજો માધ્વાચાર્ય રચેલ છે તેમાં પણ સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે આદિશંકરાચાર્યજીની પહેલાં આખા ભરતખંડમાં જૈન અને બૌદ્ધમત સર્વત્ર દિગ્વિજય કરી રહ્યા હતા.

આદિશંકરાચાર્યજીના પ્રયાસવડે, બૌદ્ધધર્મ કે જે જૈનધર્મના એક શંકા રૂપ હતો એમ ડૉક્ટર હંટર સાહેબે સુધારીને છપાવેલા હિંદના ઇતિહાસમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે એ બૌદ્ધધર્મનો હિંદમાંથી નાશ થયો પણ બૌદ્ધધર્મના પણ મૂલરૂપ જૈનધર્મ તો આજુજ રહ્યો. જ્યારે શંકરાચાર્યજી તરફથી જૈનધર્મ ઉપર અતિહાડમારી અને જીલમ શરૂ થયો ત્યારે જેવી રીતે જરાસંધની હાડમારીથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજીએ હારકાનું શરણ લીધું હતું તેવીજ રીતે જૈનધર્મી વીતરાગ પુરોએ પોતાના પ્રાચીનતમ લીયરૂપ સૌરાષ્ટ્રનું શરણ લીધું. જોના જ્યારે સૌરાષ્ટ્રમાં રહેવા આવ્યા ત્યારે આ દેશમાં મૂલ્યવતની તોશાની અવસ્થામાં રહેતા હતા. જૈનોના આગમનથી સૌરાષ્ટ્ર દિન પ્રતિદિન સુધરવા લાગ્યું હતું. આવી સ્થિતિ છતાં રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ જણાવે છે કે “ગુજરાત અને કાઠિઆવાડ કોઇ કાળે, પણ

જૈનધર્મ યથાં નથી, અને જૈનનું સામ્રાજ્ય પણ ધ્યુ નથી. રા. ગોકળદાસે વક્ત્રભાષામાં વગેરેના દાખલા આપી વૈષ્ણવો વગેરેનું જણાવ્યું છે તે તો મુકાબલે આધુનિક સમયની વાત છે, શેષ અને વૈશ્વધર્મ તો ઘણા પ્રાચીન છે.” આ કથનમાં તો રા. બા. હરગો-વિદ્યાસભાઈનું વલણ ભાયાની પ્રાચીનતાથી ધર્મની પ્રાચીનતા તરફ સપક્ષ ખેંચાયું જણાય છે. સત્યવાતની મિદ્ધિ કરનારા તાણખેચ રહિત અને અપક્ષપાતી હોવા મેંદઝે. ભવે વંચ-ભાષાચાલનો પુષ્ટિસંપ્રદાય તથા શ્રી સ્વામીનારાયણ મહાગજનો ઉદ્ધવસંપ્રદાય નવીન મત તરીકે રહ્યા પરંતુ તેમાં જે જે વ્યાપારી વર્ગ પ્રતીત થાય છે તે તેની અમુક પેઢીના વડવાઓ તો જૈનજ હતા અને જે સાધારણ વર્ગ પૈકી કોળી, કાઠી, ખોળ, લોહાણા કણબી, વાઘરી, દેડ, અમાર, મોચી વગેરે જતો સ્વામીનારાયણ, વગેરે ધર્મ પાળે છે તે તે જતો તો સૈકા પહેલાં સાહિત્ય ખેડનાર તરીકેની ગણનામાં નહતા અને હજી પણ ભાગ્યેજ છે એ હલકાવર્ગ જેવી જતો તો “રામ” નું ભજન કરતી હતી કે જે રામ સાહિત્યક્ષેત્રમાં ખેડકરનાર વીતરાગ જૈનોને અને પરમતત્ત્વ વેદાંતીઓને ખાનનીય છે “રામ” નામક પવિત્ર શબ્દમાં વિવાદ ન હતો પરંતુ વિવાદ તો સંપ્રદાયી વાડા બાંધનાવાળાઓ ઉભા કરેલા છે. એમ વેદવિદ શ્રીમાન દયાનંદ સરસ્વતિનું પણ માનવું છે. એ વાડાવાળાઓ રામનું પરમે-ત્વ-પ્રેમથી ભજન કરતા નથી અને તેમની મહત્તા કાંઈક ઘટાડવાના હેતુથી મર્યાદા પુર પોત્તમ તે દાશરથી રામ અને પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ તે વૃદ્ધવનવાસી કૃષ્ણ વગેરે બેદો દાખવે છે એવું પુષ્ટિપથના પુસ્તકો વાચવાથી નિર્ધિક્ષપાતી જનોને પ્રતીત થાય છે. વિતા સમજ્યે આ નાનો અને આ મોટો એવું જે કહેવું તેજ નકરારનું મળ છે. જ્યાં અબેદતા છે ત્યાં તકગર શી ! ! અને જ્યાં બેદતા છે ત્યાં સપની આશા શી ! !

આધુનિક સમયમાં આઘણ સિવાયની ગણીખરી કોમો પૈકી જે જે વ્યાપારી વર્ગ સ્વામીનારાયણ, પુષ્ટિપથ, ખીજડાપથ, વગેરે પાળે છે તે તે તપાસ કરતાં પ્રાચીનકાળમાં જૈનો હતા. દાખલા તરીકે મોટાદમાં દોશીવાણીઆ હાથમાં સ્વામીનારાયણના પંથમાં છે તે તથા મોરઠ વગેરે સ્થળે કેટલાક વાણીઆઓ જામનગર એટલે નતનપુરીમાંથી શ્રીમાન મહેરાત કાકેરે તથા શ્રીમાન દેવચંદ્રજીએ અદીસે વર્ષ પહેલાં અધાવેલો ખીજડાપંથ એટલે નિમ્નનંદ સંપ્રદાય પાળે છે તેમના વડવાઓ જૈનધર્મ પાળતા હતા. હાલમાં વલ્લભી સંપ્ર-દાયમાં કેટલાક મોદગાતિના વાણીઆઓ ચુરન વૈષ્ણવ તરીકે પ્રતીત થાય છે તેમનામાં પણ કેટલેક સ્થળે તપાસ કરતાં, તેમના વડવાઓ પણ પ્રાચીન કાળમાં જૈનધર્મ પાળતા હતા એમ નિર્ણય થાય છે. ગત વર્ષના શ્રીજૈનસ્વેતાંતર કોન/રન્સ હેરહડના પર્યાય અંકમાં એક ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ નામક લેખ છપાએવ છે તેની નોંધના લખ્યું છે કે “હાલમાં મોદ વાણીઆ ધણે ભાગે વૈષ્ણવો જોવામાં આવે છે, પણ ૩૦૦, ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ધણો ભાગ એ જાતિનો જૈનજ હતો એમ પ્રાચીન લેખોપગ્રથી માલુમ પડે છે. હમરો જન પ્રતિમાઓ બરાવેલી આજે વિવશાન છે, મોટા મોટા પ્રતિષ્ઠા મંદીરો તથા મહાન મંદિરો બનાવ્યાના લેખો ધણે દેહાણેથી ગળી આવે છે. વળી કળિકાળ મર્જન બિરહ્વારક કુમારપાળરાજનું પ્રતિમોધક શ્રીમદ્ દેવચંદ્રાચાર્ય પણ મોદ ગાતિ કુશોત્પત્તજ હતા.” તથા ગન્ધર્વનાવક મોમમુંદર મુરિના સદુષ્ટથી ખભાત નિનામી પર્વત નામનો મોદ વાણીઓ કે જે સુસ્ત જૈનધર્મ પાળતો હતો તેજે પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી મહાવીર પ્રભુ પ્રણીત

દ્વાદશાંગી, સંવત્ ૧૪૭૨ માં લખાવેલી છે. વળી તેણે શત્રુન્ધ, ગિરનાર, 'આયુ', વગેરે અનેક રચને લખેા ગમે દ્રવ્ય ખર્ચાને આત્મશાંતિ' મેળવી હતી. મોટ ઉપરાંત કેટલાક ઓરાવાળ તથા પોરવાડો પણ વૈષ્ણવ વગેરે ધર્મ પાળે છે તેમના વડવાઓ પણ જૈન હતા એ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમાં જૈનકોમ એક ધનાઢ્ય સાહિત્યશાખીન અને ધર્મી તરીકે સંવત્ર પ્રચલિત હતી.

જૈનના ધર્મની વ્યાખ્યા પણ ધણીજ વિશાળ અને સર્વદેશી એટલે અનેકાંત છે. જૈન શબ્દમાં વૈશ્વવૈ અને શેવૈનો પણ સમાવેશ થાય છે. જેઓ રાગદ્વેષને છતીને પોતાના શુદ્ધ પૂર્ણાશ્રમ અગણિતાનંદ અક્ષરાતીત સ્વરૂપે સ્થિત થયા છે તે જિનદેવ છે અને જેઓ રાગદ્વેષ છતીને અનાદિ સિદ્ધ સહજાનંદસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા પ્રયાસ કરે છે તે જૈન છે. આ વ્યાખ્યા શૈવ, વૈશ્વવ કપીરપંથી આર્ય-મહાજીવ, વગેરે જગતના સર્વ ધર્મો થી જિનદેવના અભેદમાગમાં અંતર્ગત થાય છે. જે જેટલે અંશે નિજ સ્વરૂપમાં વિલીન થયેલો પોતાને અનુભવે છે તે તેટલે અંશે જૈનજ છે. ભણે તે કશરનો આંદોલ કરતો હોય અથવા બસમતું ત્રિપુ કરતો હોય કે ઉર્ધ્વપુન્ડ્ર તિલક કે બિંદિ કરતો હોય વા મુહુપતિ બાંધતો હોય તોપણ તેણે જેટલે અંશે રાગદ્વેષ છતાં તેટલે અંશે તે જૈનજ છે. બાહ્યાર એટલે વ્યવહાર ધર્મ કે લૌકિક ધર્મ ગમે તે પાળતો હોય તોપણ તે અલૌકિક માર્ગમાં તો જૈનજ છે. જૈન શબ્દની અર્થમાં ધટના કરીને કોઈ કહેશે કે આત્મા એટલે અજ્ઞાનમય હોઈ જગતરૂપે જગતમાં વ્યાપક છે માટે એ અપેક્ષાએ આયુ જગત અજ્ઞા રૂપજ છે, અજ્ઞજ છે, તો તેની માથે અમારે તકરાર નથી કારણકે જૈનો જેને આત્મા કહે છે, વેદાંત તેનેજ અજ્ઞ કહે છે. આ પ્રમાણે એક વાક્યતાજ છે. અભેદતા મમજ્ઞયા સિવાય વીતગગપણું પ્રાપ્ત થઈ શકેજ નહિ. જૈવ અને વિપલુનાં દેવાકથો એ જન દેવાકથોતુ અનુકરણ છે એ તો મમર્થ વિદ્વાન સ્વામીજી દ્યાનંદ સંસ્કૃતિને પણ માનવું પડે છે. આ વાતનો કદાચ કોઈ કદાચહી ધનકાર કરે તો ભયે મુખેથી ધનકાર કરે તેથી સત્યને શો આંચ છે. સૂર્યને ઘૂવડના પ્રમાણપત્રની જરૂર નથી. વિચારશીલ પુરૂષ પ્રામાણિકપણે વિચાર કરશે તો તેમનેજ આ વાત પર વિશ્વાસ ખેશી શકે એવું છે. જ્યાં પક્ષપાત છે ત્યાં સત્યાસત્યનો ચોક્કસ નિર્ણય કરાવવાની આશા રાખવી વ્યર્થજ છે. જગતમા નિર્પક્ષપાતજ પૂજ્ય છે પ્રામાણિક, પુરૂષો જ આ લોકના ઉચ્ચરવત છે.

૨૧. બો. દરગોવિંદાસબાઇ હુએન્સાંગના લેખના આધારથી લખે છે કે "કુમાર પાળ જેણે હિંસા અટકાવી દીધી ને ધણે અંશે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, તે પણ શિવ શક્તિ આદિને ન માનતો એમ નથી. બધા રાગજો અને ધર્મને ઉત્તેજન આપતા એમ લાગે છે અને લોકો પણ એજ રીતે વર્તતા સમજાય છે." કુમારપાળે ધણે અંશે જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો હતો એમ નહિ પણ કુમારપાળ સર્વેશો પરમ જૈન હતો. જૈનમાં આત્મા એટલે શિવને અનંત શક્તિરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર છે, એટલે કે શિવ અને શક્તિ તો જોતોતે પરમ માન્ય છે. આત્મારૂપ શિવથી જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ અનંત શક્તિ બિન્ન નથી અર્થાત્ શિવ અને શક્તિનો અભેદ છે. બધા રાગજો અને ધર્મને ઉત્તેજન આપતા હતા એટલે કે રાગજો જૈન હોઈ, જૈન ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંતાનુમાર કોઈ પ્રતિ દેવ નહિ કરતાં પ્રાણી માત્રને માન આપીને અખિત્ર વિશ્વની ઉપાસના કરીને અભેદ ભાવના બાવતા

હતા. જ્યાં વસ્તુ સ્થિતિ આવી હતી ત્યાં કોઈ શેવ કે વૈશ્વ ધર્મનો વિદ્વાન નરરત્ન આવે તેની જૈન રાજ્યો કદર કરે એમાં નવાઈ નથી. જો કે દેખીતા સુસ્ત વૈશ્વો અને શેવો જૈનોને ન માનવા ઉપદેશ દે, છતાં પણ જૈન રાજ્યો તો તે શેવો અને વૈશ્વો પ્રતિ, આત્મભાવે પરમ ભાવ રાખે છે. હેમાચાર્યે સિદ્ધરાજને તથા કુમારપાળને સોમનાથનું દહેરું સમરાવવાની સમગૃતી આપી અને જૈનધર્મના દેવી બ્રાહ્મણોએ સિદ્ધરાજને શેત્રુંજ્યની જગત્રા કરતાં અટકાવવા પ્રયાસ કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો અને સિદ્ધરાજે આદિનાથની યાત્રા પૂર્ણ ભાવથી કરી હતી. જૈનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમ રાખીને આત્મસ્વરૂપે સ્થિત થવું તે છે. એ સિદ્ધાંતને જોઈએ અંશે જે પ્રાણી સ્વીકારે તેટલે અંશે તે પ્રાણી જૈન છે બહે તે ગમે તે દેશમાં હોય, ગમે તે ઝાતિમાં હોય તથા ગમે તે વ્યવહાર ધર્મ પાળતો હોય તોપણ તે જૈનજ છે. આવા ઉચ્ચતમ વિચાર વિના એકતા થતી નથી, અને એકતા વિના દેશનું કલ્યાણ પણ થતું નથી. જે દેશમાં આવા પરમ જૈની સિદ્ધાંતને માન મળે છે તે દેશનું કલ્યાણ પ્રત્યક્ષ આ લોકમાંજ દિગ્વિજયીપણે અનુભવાય છે. આ દરજ્જે તો જૈનોનું સામ્રાજ્ય અત્યારે પણ છે. અત્યારે સિદ્ધાંતગ્ને જૈનોનું સામ્રાજ્ય છે અને પ્રાચીન કાળમાં વ્યવહાર એટલે લૌકિક માર્ગ અને આત્મજ્ઞાન એટલે અલૌકિક સિદ્ધાંત રૂપે જૈનોનું સામ્રાજ્ય હતું.

રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ લખે છે કે “શ્રીકૃષ્ણ પોતે સોમનાથ અને ગિરનારની જગત્રાએ જો વખત ગયા હતા.” અન્ને જગત્રાનું જોઈએ કે ખુદ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પરમ જૈની એટલે અખંડ આત્મજ્ઞાની-ક્ષાયક સમગ્રીતવંત-વીતરાગ પુરૂષ હતા. ગિરનારમાં શ્રીકૃષ્ણના કાકા સમુદ્રવિજયના પુત્ર નેમનાથ પ્રભુનું રહેઠાણ તથા જ્ઞાન ધ્યાનનું સ્થલ હતું તેથી ત્યાં જવાથી સત્સમાગમ, તથા ધ્યાનાદિ સારી રીતે થઈ શકશે એમ ધારીને શ્રીકૃષ્ણજી જગત્રાએ ગયા હતા. સોમનાથમાં સોમ એટલે ચંદ્ર અને નાથ એટલે પ્રભુ, ચંદ્રપ્રભુ એ જીનેશ્વરનું એક નામ છે. જીનેશ્વર એ નિરંજન નિરાકાર જ્યોતિ સ્વરૂપ છે તે ખુબી શિવલિંગથી પ્રતીત થાય છે. વળી પ્રભાસ એ જૈનોનું પ્રાચીન કાળનું પરમ પવિત્ર સ્થલ તથા એકાત સ્થલ જેવું છે જેથી શ્રીકૃષ્ણજી ત્યાં ગયા હતા તે પણ વ્યાજબીજ છે. એ બંને સ્થળોની યાત્રાવડે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જ્ઞાન ધ્યાન અને વીતરાગ દશામાં ધણો લાભ થયો હતો. હે-મચંદ્રસૂરિએ સિદ્ધરાજને સોમનાથનું નવું દેવલ બંધાવવા સૂચના કરી હતી તે હેમચંદ્રની સમાન ભાવના અને વીતરાગીપણું બતાવી આપે છે. વૈશ્વનાથચાર્ય કે શંકરાચાર્ય જૈનનાં દેવલ બંધાવવાની સૂચના કરી સમાનભાવ ભાગી ગયલા છે તેનો પુરાવો ઇતિહાસની નોંધોમાં જોવામાં આવતો નથી. આગળ જતાં રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ કાંટાવાલા લખે છે કે “ગિરનાર ઉપર જેમ જૈન દેવાલયો છે તેમ ઉપરની ટૂંકા પર અંબાજી ને કાલિકાજીનાં દેવાલયો છે. આપુરાજ ઉપર જેમ જૈનનાં દેવાલયો છે તેમ શેવનાં ને દેવીઓનાં દેવાલયો જુના વખતમાં પણ હતાં” આગળ જતાં રા. બા. હરગોવિંદદાસભાઈ બુએન્સાંગનાં ક્રકરથી જણાવે છે કે, “(ઇ. સ. ૬૪૦) વલ્લભીપુર વિષે લખ્યું છે કે ” ત્યાં સેંકડો દેવાલયો તો દેવનાં છે તેના સાધુની સંખ્યા મોટી છે. ” આમાં જૈનની વાત આવતી નથી અને સેંકડો દેવનાં દેવાલય ક્યાં તે વૈદિક ધર્મનાં હતાં. વૈદિક ધર્મના મુખ્ય પોષક બ્રાહ્મણો હતા. તેમાંના કોઈએ બાગ્યેજ જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો હશે. એ લોકોની વસ્તી

ગુજરાતમાં ઘણી હતી તેમ ક્ષત્રિયો, વાણીઆ, કણ્વી, સુતાર, સૌની, વગેરે જાતો વસતી હતી એટલે ગુજરાતમાં જંગલી જાતો જ હતી એ કહેવું સકારણુ નથી. " આવા પ્રકારનું રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈનું લખવું કેટલે દરજ્જે ટકી શકે છે તે આ લેખ પૂરો વાંચીને જ વાચક વર્ગ સમજી લેશે. અત્રે જણાવવું જોઈએ કે મહાવીર નિર્વાણ પછી ૯૦૦ વર્ષ એટલે ૨૪૪૮-૯૦૦=૧૩૪૦ વર્ષ ઉપર શ્રી વલ્લભીપુર નગરમાં દેવદર્શિગણી ક્ષમાશ્રમણુ ભગવાનના પ્રમુખપણા નીચે જૈનશ્વેતાંતરના ચૌદ દળર સત્તાદિ લખાયાં હતાં. જ્યેષ્ઠસંગ ઇ. સ. ૬૪૦ માં હિંદમાં આવ્યો હતો તે ઇ. સ. ૧૯૧૩ માંથી ૬૪૦ બાદ જતાં બાકી ૧૨૭૩ વર્ષ રહે છે એટલે કે આજથી ૧૩૪૦ વર્ષપર વલ્લભીપુર નગરનું સામાન્ય ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં હતું તથા તે વખતે જૈન ધર્મ પુર જોરમાં હોઈ તથા વલ્લભીપુરમાં ખાસ જૈનનું પ્રબલ હોઈ, તેજ નગરમાં જૈનમુનિઓની મોટી સભા મળી હતી. અને આજથી ૧૨૭૩ વર્ષ ઉપર એટલે જૈન મહાન સભા મળ્યા પછી ૬૭ વર્ષ જ્યેષ્ઠસંગ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યો ત્યારે વલ્લભીપુરમાં જૈનનું નામ નિરાન નહતું એ કાઠિપણુ રીતે ઐતિહાસિક પ્રમાણથી સિદ્ધ થઈ શકતું નથી કારણ કે ગુજરાત અને કાઠિઆવાડના ચક્રવર્તિ મહારાજ શિલાદિત્ય સુરત જૈન ધર્મી હતા, વાણીઆ પણુ જૈન ધર્મી હતા, ફક્ત બ્રાહ્મણો વેદ ધર્મી હતા તેઓ પ્રાકૃત કે અપભ્રંશ બોલતા નહિ કારણ કે અપભ્રંશ બોલે તે શ્લેષ કહેવાય એમ તેઓ માનતા હતા. એ કારણથી જ બ્રાહ્મણવર્ગે અપભ્રંશ-ગુજરાતી ભાષામાં લખવાને બદલે સંસ્કૃતભાષામાં જ સર્વથા લખવાનો રિવાજ રાખ્યો હતો. અપભ્રંશ ગુજરાતીમાં ન લખવું એ તેમનો ખાસ આમદ હતો. ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં બ્રાહ્મણોની વિશેષ વરતી મૂળરાજ અને મિહરાજના સમયમાં થઈ છે એ પણ જૂલવાનું નથી. વળી સૌરાષ્ટ્રમાં ક્ષત્રિય, વાણીઆ વગેરે હતા તે તો જૈનકાલની વાત છે એ પણ જૂલવાનું નથી, અને એથી પ્રાચીનકાલમાં સૌરાષ્ટ્રમાં જંગલી લોકો નહોતા વસતા એ સિદ્ધ થતું જ નથી. કોલી, બીલ, નાયકડા, વાઘરી, વગેરે મૂળવતની જંગલી અનાર્ધ જાત અત્યારે પણ હંચાતી ભોગવે છે. હાલમાં ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં જે ક્ષત્રિયો હંચાતી ભોગવે છે તે અસલના મૂળવતની તથા એટલું જ નહિ પણ આજથી બેહજાર વર્ષ પહેલાનાં પણ નથી પણ ઇતર રથોથી આવીને વસ્યા છે એ વાત આગળ વાંચનામાં આવશે.

સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત ભાષા થઈ અને પ્રાકૃતમાંથી અપભ્રંશ ભાષા થઈ છે. અપભ્રંશ ભાષા તેજ લગભગ જૂની ગુજરાતી છે. જૂની ગુજરાતી દેશકાળાનુસાર સુધરવા લાગી ત્યારે અર્વાચીન સાક્ષરોએ અર્વાચીન ગુજરાતીને નવી ગુજરાતી એવું નામ આપ્યું. રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈ લખે છે કે " અપભ્રંશ ઉપરથી જૂની ગુજરાતી થઈ છે, એટલે તેને શીરસેની ને માગધી ભાષાઓ સાથે સંબંધ નથી એ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. " આ સ્થલે જણાવવું જોઈએ કે પ્રાકૃતનું રૂપાંતર તે અપભ્રંશ છે તેમજ સહેજ સાજ રૂપાંતર બેટ શીરસેની અને માગધી ભાષાઓ પણ બનેલી છે માટે પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, શીરસેની અને માગધી ભાષાને નિકટનો સંબંધ છે એ જૂલવા જેવું નથી. જેણે શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્યજીનું અટ્ટાધ્યાયી-સિદ્ધહેમ-બ્યાકરણુ જોયું હશે તેના ખ્યાલમાં આ વાત તો હોવી જ જોઈએ. પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, શીરસેની અને માગધીમાં લાંબો ભેદ નથી. એક એ વાન પણ સમજવા જેવી છે કે જૈનોના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ફક્ત માગધી ભાષાનાં જ સ્પષ્ટો ભરેલા છે એમ નથી પણ મેં કેટલાં પોણાંમો ટકાતો સંસ્કૃત. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ સ્પષ્ટો

કે જેમાંથી હાલની ગુજરાતી ભાષા થઇ છે તે શબ્દો ભરેલા છે સેંકડે પોણાસો ટકા, તો દેશ ભાષા-પ્રાકૃત-અપભ્રંશના છે. જેમ આધુનિક ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃત, અરબી, ફારસી, ઇંગ્લિશ, વગેરે ભાષાઓનું ભરણું જેવામાં આવે છે તેમ પ્રાચીન વિદ્વાનોના ગ્રંથોમાં મૂલ ગુજરાતી ઉપરાંત માગધી, શૌરસેની, સંસ્કૃત, વગેરે ભાષાના શબ્દોનું ભરણું છે અને ઘણી ભાષાના જાણુ વિદ્વાનોના લેખનમાં ખીજી ભાષાના શબ્દો વપરાયલા હોય એ દેખીતી અને ખતવા યોગ્ય બાબત છે. જૈન વિદ્વાનો જે કે ચાલુ દેશભાષામાંજ લખતા હતા પરંતુ તેમને માગધી, શૌરસેની પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત ભાષાનું ઉચ્ચ જ્ઞાન હોવાથી, પોતાના ચાલુ ભાષાના લેખનમાં જેમ પ્રેમાનંદે સંસ્કૃત તથા ફારસી ભાષાનો પ્રયોગ કરેલ છે તેમ જૈન વિદ્વાનોએ માગધી, શૌરસેની સંસ્કૃત વગેરે ભાષાના શબ્દો વાપર્યાં છે. આવી વસ્તુ સ્થિતિ છે હતાં સંપૂર્ણ ગોઠવણે ક્યાં વગર કહી દેવું કે ખસ જૈનના ગ્રંથો તો માગધી ભાષામાં છે અને માગધી તથા અપભ્રંશ-જૂની ગુજરાતી-ભાષા તદ્દન ભિન્ન ભિન્ન છે એ કેવલ સાહિત્યના શોધ જોળની ખામી ખતાવે છે. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશભાષા કે જે હાલની ગુજરાતીના મૂલરૂપ ભાષા ગણાય છે તેજ ભાષાઓ જૈનગ્રંથોમાં છે, પણ કેવલ માગધી તો નથીજ. પ્રાચીનદેશ ભાષા—જૂનામાં જૂની ગુજરાતીમાં માગધી, શૌરસેની અને સંસ્કૃતનું તો માત્ર ઘણાં યોગ્ય પ્રમાણમાં ભરણુંજ છે, જૈનગ્રંથોમાં સૌથી જૂનું પુસ્તક આચારાંગ સૂત્રનો પ્રથમ ખંડ છે. આ સૂત્રમાં અર્થ ગાંભીર્યવાળા પ્રાકૃત શબ્દોનો પ્રયોગ જેવામાં આવે છે. આચારાંગ સિવાયના ખીજાં સૂત્રોમાં કાંઈક તકાવત વાળી અને સહેલી દેશભાષા વાપરેલી છે. અગ્યાર અંગ દરતાંએ છવાભિગમ વગેરે દ્વાદશ ઉપાગ સૂત્રોની ભાષા સહેલી અપભ્રંશ ભાષા છે. એમ સૂત્ર તથા ગ્રંથોની ભાષામાં ફરફાર થતાં થતાં છેવટે સંવત ૧૪૧૨ માં લખાયેલી જૈનમરાસાની ગુજરાતી ભાષા બની ગઇ છે. જૈનો પાસે સૂત્રકાળથી તે આજ સુધીના સાહિત્યના ગ્રંથો હજારો અને લાખો ગમે મોજુદ છે. મૂળ દેશ ભાષામાંજ સૂત્રો લખાયેલાં છે અને તે જૈનોની મૂળ ભાષા હતી. જૈનોનું સૌરાષ્ટ્ર એટલે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં સામ્રાજ્ય થયું ત્યારે કાઠી, કોણી, ભીલ, નાયકડા, વાઘરી, વગેરે જાતો તથા વિદેશથી આવીને ક્ષત્રિયમાં ભળનારી ખીજી જાતો તથા વાઘેર લોકો રક્ત લુટફાટ, લડાઇ, અને ટંટાકિશાદમાંજ વખતનો વ્યવ કરતા હતા. બ્રાહ્મણો તો અપભ્રંશ લખતાજ નહિ કારણ કે અપભ્રંશ લખે બોલે તે મ્હેચ્છ કહેવાય એવી તેમની માન્યતા હતી. આવા સમયમાં વ્યાપારી ધનાઢ્ય તરીકે જૈન વર્ગજ હતા અને જૈનમાં દશા વીશા શ્રીમાળી ઉપગંત, મોદ, પોરવાડ, ઝોસવાળ વગેરે વાણી-આનો અને સુધરેલા ક્ષત્રિયોનો સમાવેશ થતો હતો. ડેટલાક સુધરેલા બ્રાહ્મણો પણ જૈનતા જોવા મહાત્માની પેઠે જૈન થતા એટલુંજ નહિ પણ ગોરથ યદને દેશભાષામાં ગ્રંથો રચતા હતા. જૈનોની ભાષાજ નિયમીત હતી બાકીનાં તો કોઈ ક્યાંથી અને કોઈ ક્યાંથી આવીને વસ્તા હતા અને કેવલ લડાઈ તોફાનમાંજ સમજતા હતા. જૈનો સમર્થ વ્યાપારી હતા, રાજ સત્તામાં પણ તેમનો મંપૂર્ણ પ્રવેશ હતો તથા મોટા ધનાઢ્ય હતા ઉપરાંત જૈન સાધુઓ દેશ ભાષાના પરમ ઉપાસક હતા એટલે ઉપાગ્રંથોમાં હમેશાં જૈનોને દેશ ભાષામાંજ ઉપદેશ આપતા હતા. આથી જૈનોની ભાષા શુદ્ધ અને નિયમિત હતી. ખોજ લોકો જેમ જેમ જૈનોના મહવામમાં આવ્યા અને જૈનોનું પ્રજાગ વધ્યું તેમ તેમ ખીજા લોકોએ જૈનોની ભાષાનું

અનુકરણ કયું અને પોતાની અગડબગડવાળી અને ડંગધડા વગરની ભાષા 'છોડતા ગયા' અને જૈનોના અતિ પરિચયને લીધે સંસ્કારવાળી દેશ ભાષા બોલવા લાગ્યા. છેવટે આખા ગુજરાત અને કાશિઆવાડમાં જૈનોની માતૃભાષા પ્રચલિત થઇ ગઇ. આવા સમયમાં ભાષાના સહાયક, રક્ષક અને પાલક જૈનોજ હતા. ગુર્જર લોકો જ્યારે સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા અને તેમનું પ્રબળ યજુર્ ત્યારથીજ ગુજરાત દેશ અને ગુજરાતી ભાષા એજુ' નામ પડ્યું છે. એ ગુર્જર લોકોએ પણ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, અને તેથી જૈનોની ભાષા એટલે મૂળદેશ ભાષાજ બોલવા લાગ્યા હતા. સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ તપાસતાં સ્પષ્ટ તેમાં લખેલું વંચાય છે કે " સાતમી સદીમાં આ દેશમાં ગુર્જર લોકો આવી વસ્યા તે ઉપરથી આ દેસનું નામ ગુર્જરના પડ્યું. ગુર્જરના એટલે ગુર્જર લોકોએ સંરક્ષણ કરેલી ભૂમિ, જે ઉપરથી હાલનું ગુજરાત નામ થઇ પડ્યું છે." " જેમ જેમ ઉત્તર પૂર્વમાંથી નવાં રજપૂતો વગેરેનાં ટોળાં આવી વચ્ચાં તેમ તેમ ઉપરથી જે ભાગમાં તેઓ વસ્યાં તે ભાગમાં હાલાર, અલાવાડ, મોહલવાડ, બાળરીયાવાડ, કાશિઆવાડ વગેરે અર્વાચીન નામે પાડ્યાં." "દાકતર બાઉનો એવો મત છે કે આ ગુર્જર લોકોમાંથી ધણાઓને જૈન સાધુઓએ પોતાના ધર્મમાં લીધા. આ વખત ધણી એક જાતના કાનિયોનો પણ જૈનધર્મમાં પ્રવેશ થયો જણાય છે." આ પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જુદી જુદી જાતના કાનિયો વગેરે જેમ જેમ સૌરાષ્ટ્રમાં આવતા ગયા તેમ તેમ જૈનમાં ભળતા ગયા. ભળવાનું કારણ એક તો જૈન મુનિઓનો દેશભાષામાં સીધો અને સરળ ઉપદેશ, ખીન્નુ જૈન કોમ વ્યાપારી, ધનાઢ્ય અને પોલિટિકલમેન તરીકે દેશમાં અગ્રેસર હતી. એક તેલનાં ટીપાંથી તે હીરા માણેકની લેવડદેવડ માટે એ લોકોને વ્યાપારીની દુકાને જવું પડ્યું. દુકાનદાર તો જૈન હતા એટલે એ લોકોને જૈન ભાષા, જૈનધર્મ, વગેરેની પાટી અસર થઇ હતી તેથીજ એ લોકો જૈન ધર્મ સ્વીકારતા હતા અને જૈનોની માતૃભાષા એટલે ગુજરાતી ભાષા બોલતા હતા. જૈન સાધુઓનો ઉપદેશ પણ દેશભાષામાંજ હતો. આ પ્રમાણે ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય, કે જેના મૂળ ઉત્પાદકો જૈનોજ છે તેની અપૂર્વ વૃદ્ધિ પણ જૈનોએજ કરી છે એટલુંજ નહિ પણ એ ભાષા સાહિત્યના પ્રાચીન અથો અવિચ્છિન્નપણે જૈનો પામે, મોગુદ્દજ છે, એને માટે સાક્ષર શ્રી હિમંતલાલ મણેરાજ અંબરીઆ એમ. એ. એસ. એલ. ખી. લખે છે કે "જૂની ગુજરાતી માટે પદ્મનાભ, બાલણ, ભીમ, અને નરહરિ એ ચાર સિવાય ખીજા ઉપગોગી થઇ ગયે તેમ યોડાજ હાથ લાગ્યા છે. જૈનેતર સાહિત્યમાં જ્યારે આવી સ્થિતિ છે ત્યારે જૈન સાહિત્યમાં તેવું નથી. તેમાં તો લગભગ ધ.સ. એક હજારમાં લખેલાં પુસ્તકો મળી આવે છે અને ત્યાર પછી પુસ્તકોની સાંકળ તુટી જતી નથી, પણ તે વખતથી તે આજ સુધી એક પછી એક પુસ્તકો લખાતાંજ રહ્યા છે એવું આપણા જોવામાં આવે છે. XXXXX પણ તેનાં ધર્મ પુસ્તકો પહેલ વહેલાં લખાયાં ત્યારે તે વખતની બોલાતી ભાષામાં લખાએલાં હોવાથી " આ ઉપરથી જૈન સાહિત્ય સંબંધ તથા તે સાહિત્ય વલ્લભીપુરમાં આજથી ૧૫૦૦ વર્ષ ઉપર તે વખતની બોલાતી દેશ ભાષા એટલે મૂળ ગુજરાતી-અપભ્રંશ-પ્રાકૃત-ભાષામાં લખાવડાં છે એ મહેજ રીતે મમજી શક્કો.

પ્રાકૃત-મૂલ પ્રાકૃત-માં જેમ જૈન મુનિઓએ અથો લખ્યાં છે તેમજ જેમ જેમ ભાષામાં ક્રાંતર થવું ગયું તેમ તેમ તે ક્રાંતરવાળી ભાષામાં પણ જૈનોએ અથો લખ્યાં છે. છતાં આમાં મેકાની લગભગ અપભ્રંશનું નામ ગુજરાતી ભાષા પડ્યું ત્યારથી ગુજરાતી

ભાષામાં પણ જૈનમુનિમહાશયોએ હજારો ગમે પુસ્તકો લખેલાં છે. આને માટે સાક્ષર શ્રી હિ. મતલાલભાઈનો એવો અભિપ્રાય છે કે “ જૈન વિદ્વાનોમાંથી કોઈ કોઈએ ભાષા શાસ્ત્રનાં સ્વતંત્ર પુસ્તકો લખીને પણ ગુજરાતી ભાષાની સેવા કરી છે. આવા વિદ્વાનોમાં હેમાચાર્ય સૌથી પ્રથમ પદ્વી ભોગવે છે, ‘શબ્દાનુશાસન’ નામનો કોશ ‘દેશનામ માળા’ નામનો દેશી શબ્દોનો સંગ્રહ અને ‘પ્રાકૃત વ્યાકરણ’ એ ત્રણ અથો ગુજરાતી ભાષાના અન્યાસીને માટે અમૂલ્ય છે.”

રા. બ. હરગોવિંદદાસભાઈ એવું અનુમાન કરે છે કે “ જે જૈન ગ્રંથોમાં સૌરસેની ને માગધીનું ભરણું હોય, તે જૂની ગુજરાતી અથવા શુદ્ધ જૂની ગુજરાતી ન ગણાય. ” આ અનુમાન ઉપરથી તો એમ સમજાય છે કે ફારસી અને સંસ્કૃત શબ્દોનો પ્રયોગ પણ જે ગ્રંથોમાં હોય તે ગુજરાતી ભાષાના અથો પણ જૂની ગુજરાતી, નવી ગુજરાતી કે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાના અથો તરીકે કહી શકાય નહિ. અને જણાવવું જોઈએ કે પ્રેમાનંદના કાવ્યોમાં પણ ફારસી તથા સંસ્કૃત શબ્દોનું ભરણું છે ઉપરાંત આર્ય શબ્દો પણ કવચિત્ જોવામાં આવે છે. જુઓ પ્રેમનંદનાં કાવ્યોમાં “ આટોપવું ” એ મરાઠી છે આખાહરણમાં “તૈયાર” શબ્દ છે, ભ્રમર પચીશીમાં ‘કમાન’ શબ્દ છે, ઋષ્યશૃંગાખ્યાનમાં ‘માઝા’ શબ્દ છે, મામેરામાં ‘ગુમાન’ ‘નૂર’ વગેરે શબ્દો છે, નળાખ્યાનમાં ‘એહેબચો’ ‘ફાંકડી’ વગેરે શબ્દો છે, દાણસીલામાં ‘મિરાત’ ‘દોહત’ એ શબ્દો છે. ઉપરાંત આખાહરણ, માર્કંડેયપુરાણ, વગેરેમાં ‘ફેજ’ ‘માફ’ ‘ખખતર’ ‘ફક’ ‘ખખડદાર’ ‘રમલ’ ‘તાપે’ વગેરે ફારસી ભાષાના શબ્દો છે. સંસ્કૃત શબ્દોનું ભરણું તો ઘણું જ છે. અપભ્રંશ શબ્દો પણ ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. નરસિંહ મહેતાની ભાષામાં પણ સંસ્કૃત અને આર્ય શબ્દો જોવામાં આવે છે. તો જૈન મુનિઓ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, સૌરસેની, માગધી, વગેરે ભાષાના જાણુ હોવાથી તેમણે દેશભાષામાં સંસ્કૃત, માગધી, વગેરે ભાષાના શબ્દો વાપરેલા છે તેમજ પ્રેમાનંદ, નરસિંહ મહેતા, વગેરેને સંસ્કૃત તથા આર્યભાષા વગેરેનું જ્ઞાન હતું જેથી તેમણે દેશ ભાષામાં તેવા પ્રકારના શબ્દો વાપરેલા છે. પ્રેમાનંદ વગેરે આધુનિક છે અને જૈનમુનિઓએ તો ઘણા જ પ્રાચીનકાળથી પોતાની દેશ ભાષામાં અથો લખી રાખ્યા છે. માટે જૈનોની મૂળ ગુજરાતી ભાષા છે અને જ્યારથી હિંદમાં મુસલમાની સત્તા જામી ત્યાર પછી કેટલેક વર્ષે આઠણુમાંથી સંસ્કૃત વિદ્યા ધસાવા લાગી અને છેવટે એ લોભને પણ જૈનોની માતૃભાષા જે ગુજરાતી તે લખવા બોલવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ઉપરાંત સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ માં વલ્લભચાર્ય વગેરેનું આગમન થયું ત્યારે મોટવાણીઆ વગેરે કે જોઓ જૈન દત્તા તેઓ વૈશ્નવાદિ યથા પણ બાળા તો જૈનોનીજ એટલે ગુજરાતીજ બોલાતી રહી આઠણુમાંથી સંસ્કૃતવિદ્યાનો ઘણે અંશે નાશ થયો, આઠણુ બિહારતિ જેવું કરવા લાગ્યા, જૈનમાંથી થયેલા વૈશ્નવાદી તેમના ઉદર ભરણું સાધન થયું, વૈશ્નવાદિ મૂળ જૈન હોવાથી જૈનોમાંથી ઉતરી આવેલી ગુજરાતી ભાષાજ બોલતા દત્તા તેથી તેમને રજન કરવા સારું દેશ ભાષાના સાદિત્ય નિમિત્તે પ્રેમાનંદાદિ આઠણુએ પોતાનો મૂળ સિદ્ધાંત આઠણુએ અપભ્રંશ ન બોલવું તે છોડી દધને ગુજરાતી ભાષામાંજ અથો લખવા માંડ્યા અને એ નિમિત્તે, જૈનોમાંથી ઉતરી આવેલી અને આઠમી સદી પછી ગુજરાતી ભાષા તરીકે પ્રસિદ્ધ યથેશી ભાષામાં એક જાતનો મારો વધારો થયો. અંબામટોની સ્પર્ધામાં પ્રેમાનંદ ગુજરાતી ભાષાની

પ્રદાસનીય સેવા બળવી છે, પણ તેથી કાંઈ “પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનીઓ પાસેજ છે તથા ગુજરાતી ભાષાના મૂળ ઉત્પાદકો જૈનોજ છે” એ અચલ સિદ્ધાંતને હાનિ નથી પણ પુષ્ટિ મળે છે.

આકાશી સદી પછી ગુજરાતનું રાજ્ય મંડાણું અને ઇતર રથબેથી લોકો આવીને વસ્યા, દેશભાષાનું વ્યાકરણ જૈન પંડિત હેમચંદ્રે પ્રથમ લખ્યું. એના સંબંધમાં સ્વર્ગીય કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર લખે છે કે “સંવત ૮૦૨ માં ગુજરાતનું રાજ્ય મંડાણું તેવામાં તે પ્રદેશની લોકભાષા તે પ્રાકૃત વિશેષે પ્રાકૃત સંજ્ઞાની હતી. પછી ઉત્તર હિંદુસ્તાન તથા કચ્છ બણીથી ધણીક લોક આવી વસ્યા; અને રાજ્યની સમગ્ર વધવાથી: મેવાડ, જાળવા, લાટ એ દેશના લોક પણ સંબંધી થયા. એ કારણથી ગુજરાતમાં બોલાતી પ્રાકૃતમાં કેટલુંક મિશ્રણ થતું ચાલ્યું અને પછી પંડિત હેમચંદ્રે સંશોધન કરી પોતાના સમયની ગુજરાતીમાં બોલાતી લોકભાષાને અષ્ટાંશ એ નામ આપ્યું, —જેમ માગધી, શૌરસેની, પિશાચી તેમ અપભ્રંશ,—અને તેનું વ્યાકરણ રચ્યું.” આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે જૈન પંડિત હેમચંદ્રની પહેલાં બ્રાહ્મણ ધર્મમાં કાંઈ પણ ગુજરાતી ભાષાની સેવા બળવનાર થયો નથી અર્થાત્ સૌથી પહેલી ગુજરાતી ભાષાની સેવા બળવનાર પણ જૈનોજ છે.

જૈનોની સંખ્યા પ્રાચીન કાળમાં ઘણી હતી અને તે લોકો જ ભાષા બોલતા હતા તેજ ભાષા ગુજરાતી ભાષા તરીકે સંવત ૧૩૫૬ પછી પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આને માટે કવિ નર્મદાશંકર લખે છે કે “સંવત ૧૩૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમાં ગુજરાતની તે ગુજરાતી એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધિમાં આવી.” આવી વસ્તુ સ્થિતિ છતાં પાછળથી વક્ષ-ભાચાર્ય વગેરેના આવવાથી જૈનોની વસતી ઘટી ગઈ, પણ ભાષા તો જૈનોની મૂળનીજ રહી ગઈ; ધર્મ બદલાયો પણ ભાષા ન બદલાઈ. આમ છતાં પણ રા. બ. હરગોવિંદલાલ-ભાઈ લખે છે કે—“અન્ય ધર્મીઓ, જેમની સંખ્યા જૈનો કરતાં ઘણી મોટી છે, તેઓ તેમને —ગુજરાતી અથો તરીકે માન્ય ન કરે.” આ લખાણ ઉપરથી તો એવો, સિદ્ધાંત નીકળે છે કે ભણે પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય જૈનીઓ પાસેજ હોય, ભણે ગુજરાતી ભાષાના મૂળ ઉત્પાદકો જૈનોજ હોય, ભણે ગુજરાતી ભાષાનું પહેલવહેલું વ્યાકરણ જૈન સમર્થ વિદ્વાન હેમચંદ્રાચાર્યજીએ કરેલું હોય, ભણે ગુજરાતી ભાષાનો આદિકવિ ઉદયવંત હોય, ભણે મૂળ ગુજરાતીના આદિ કવિ દેવદિગણિ ક્ષમાશ્રમણ નામક જૈન મહાત્મા હોય, ભણે પ્રાચીન કાળમાં જૈનોનું સામ્રાજ્ય હોય, પણ હાલમાં તો જૈનોની વસતી ખીન્ન ધર્મવાળા કરતાં યોડી હોવાથી, જૈનોની સત્ય વાતને ઘણી વસતીવાળા ધર્મો ગુજરાતી અથો તરીકે માન્ય કરતા નથી. આવાં વચનો એ વિચાર રહિત વચનો જેવાંજ ગણી શકાય. ભણે અન્ય ધર્મવાળા ઘણા રહ્યા પણ તે નવીનજ. જુઓ સ્વામીનારાયણનું સં-પ્રદાયને આત્મા આજે સો વર્ષ થયાં છે કારણકે તે સંપ્રદાય સ્થાપક શ્રી અક્ષરાતીત પ્રકટ પુરોષોત્તમ સહેજનંદ સ્વામી વિક્રમ સંવત ૧૮૮૬ માં અક્ષરધામમાં પધાર્યા; શ્રી વક્ષભાચાર્યજીને જન્મ સંવત ૧૫૩૫ માં થયો હતો એટલે કે એ મહાત્માના પ્રકટરૂપને આજે ૪૩૫ વર્ષ થયાં છે અર્થાત્ વત્સબી સંપ્રદાય ૪૦૦ વર્ષ થયાં ચાલ્યો છે; પ્રણામી પંથ ૨૦૦ વર્ષ થયાં ચાલ્યો છે; કબીર પંથ, નાનક પંથ, દાદુ પંથ, ઉદાસી પંથ, ચૈતન્ય પંથ, એ મુસલમાની બાદશાહીના સમયમાં પ્રચલિત થએલા છે; રામાનુજ મત ૧૭૦૦ વર્ષ પહેલાં

આલેસો છે, શંકરાચાર્યજીનો મત ૨૩૭૮ વર્ષ આલેસો છે; માધ્વ, નિંબાર્ક, સંપ્રદાયો પણ ૧૦૦૦ વર્ષની અંદરના પંથો છે. રામદેવ પીરનો પંથ પણ મુસલમાની રાજ્યમાં નીકળેલો છે. જ્ઞાન આ સર્વે પંથવાળા કહેશે કે વેદ તો ધણાજ પ્રાચીન છે, તો આ મ્યુજે. તેમને વિનંતિ કરવાની કે તેઓ વેદને માનવાવાળા છે કે પોતાના પંથને વેદથી પણ ઉચ્ચતર માને છે એ એક જુદો વિષય છે, પણ અમે તો ધર્મની પ્રાચીનતા અર્વાચીનતા બાબતની ખાતરજ બતાવી છે. જૈનના પરમ તીર્થંકર મહાવીરને આજે ૨૪૪૦ વર્ષ થઈ ગયાં છે.

ખીજા ધર્મવાળાની સંખ્યા વધારે છે માટે જૈનોની ભાષા તે ગુજરાતી ભાષા નહિ એ કહેવું તે ન્યાયપુરસર તો નથીજ. અત્યારે બૌદ્ધ ધર્મ હિંદમાં નથી તો પણ તેની મહાન્ અસર પૈકી યજ્ઞમાં પશુ વધ ન કરવો, વરધોડા કાઢવા, બ્રાતૃભાવ રાખવો વગેરે રહી ગએલ છે, પણ તે નિર્પક્ષપાતીનેજ મમજશે, ધર્મપક્ષપાતીઓ તો એમજ કહેશે કે અમારા ધર્મમાં પણ લખ્યું છે કે પશુ વધ ન કરવો, બ્રાતૃભાવ રાખવો, વરધોડા કાઢવા વગેરે, એમ કહી ખરી વાતને ઉડાડી દેશે પણ તેથી ભગવાન બુદ્ધજે યજ્ઞ નિમિત્તે યતા પશુવધને બંધ કરીને વિશ્વના પ્રાણીઓને જે અભયદાન આપ્યું છે તેને કોણ નહિ સ્વીકારે. . . . એજ પ્રમાણે જે સમયમાં ધનાદ્ય જૈન હતા, વ્યાપારી જૈન હતા, ગણાધિકારીઓ જૈન હતા, ગણ પણ જૈન હતા, અપખંડ ભાષાના સાહિત્ય ખેડનાર ફક્ત જૈનો હતા, બ્રાહ્મણો અપખંડ વખતે કે ભોક્ષતા ન હતા, જંગલી પ્રવ્રનને પણ જૈનોના સામ્રાજ્યને લીધે ગુજરાતી ભાષા બોલવાની જરૂર પડી હતી, ગુજરાતી ભાષા લખનાર, બોલનાર અને ખેડનાર જૈનોજ હતા, ગુજરાતી ભાષાના મૂલ ઉત્પાદકોજ જૈનો હતા, પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય પણ જૈનો પાસેજ હતું અને છે, બે હજાર વર્ષ પહેલાંથીજ દેશભાષામાં જૈનોજ અથો લખતા આવ્યા છે છતાં હાલમાં ધણાખરા જૈનો વેશ્વવાદિ પંથોમાં, તેમના અતિ પરિચયને લીધે ભળી જવાથી હાલનો અન્ય ધર્મનો મોટો વર્ગ ધર્મ પક્ષપાતને લીધે કે સંપૂર્ણ શોધખોળના અભાવે એકદમ એમ કહી દે કે જૈનોની ભાષા તે ગુજરાતી કે શુદ્ધ ગુજરાતી નથીજ તો તે નિર્પક્ષપાતી અને પ્રામાણિક પુરૂષો માની શકે નહિ. ધર્મના પક્ષપાતને લીધે માણુમે મોટી મોટી લડાઈઓ ખેડે છે તો પછી ભાષા જેની બાબતમાં પક્ષપાત થાય એમાં નવાઈ નથી જગતમાં નિર્પક્ષપાતીની તો બિલ્હારીજ છે એટલા માટે દરેક સાક્ષરોને નિર્પક્ષપાતી થવાની અમારી મનિનય પ્રાર્થના છે.

અન્ય ધર્મોઓ જ્યારે જૈન ધર્મનું કાપવાને ખામી ગણતાજ નથી ત્યારે જૈન ધર્મને અન્ય ધર્મોઓ ઉપર ઉપકાર કર્યામાં ખામી રાખી નથી એને માટે સ્વર્ગીય સાક્ષર શ્રી ઇન્દ્રારામ મુર્ધરામ દેસાઈ ગુજરાતી પત્રના માસિક કહે છે કે “કોઈ પણ જૈનધર્મી હેમચંદ્રસુ રિનાં અંચોનાં નામો અને તેની શ્લોક સંખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આણુશે તો સાહિત્યના સંવકાના ઉપર એક મોટો ઉપકાર થએલો ગણાશે. હેમાચાર્યના અથો ઇનિહાસ પર મોટું અજવાળું પાડનાર છે. તેના અથો એકલા જૈન ધર્મની સેવા કરનારા નથી પણ જગતના ઇતિહાસની સેવા કરનારા છે.” એવા અપ્રસિદ્ધ અંચોની બહુ લોકોને યવી અને કરવી એ ઘોડી ઉપકારક વાર્તા નથી, અને તેટલા માટે જે જનધર્મી એ કાર્ય સફળ કરશે તે ગુજરાતી

પ્રગ્ન ઉપરજ નહિ પરંતુ ભરતખંડની પ્રગ્ન ઉપર પણ એક મોટા ઉપકાર કરતાં થઈ પડશે. XXXXXX. જેમ વેદ સાચવી રાખવાને મટે આપણે, બ્રાહ્મણોને માન અપીશું, તેમજ બ્રાહ્મણ ધર્મના અંથો, કોઈ પણ જાતના સિત્તસાધ વગર, સાચવી રાખવા માટે આપણે જૈન ભંડારોનો આભાર માન્યા વગર રહીશું નહિ. રાસાઓમાં લખાયેલો ઇતિહાસ અને આગમોમાં દર્શાવેલી તીર્થંકરની 'દેશના' પ્રગ્નની જાણમાં લાવવામાં આવે તો પ્રગ્નનાં નેત્રો ઉપર એક નવુંજ અજવાળું પડશે."

વિક્રમ સંવત ૧૪૧૨ માં ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ ઉદયવંતે લખેલ ગીતમ-રાસાની ભાષાને રા. ય. હરગોવિંદદાસબાઈ ગુજરાતી ભાષા કહેવાતો નથી પરંતુ તે ભાષા ખરેખરી ગુજરાતી ભાષા જ છે અને તે તે વખતે બોલાતી ભાષા છે. બુઝો ગીતમરામાની ભાષા:—

કુંકુમ ચદન યડા દેવરાવો,
માણિક મોતીના ચોક પુરાવો,
રમણ મિહાસણ બેસણું એ.
નિહાં બેગી પ્રભુ દેશના દેશે,
ભાવિક જનનાં દારજ ખરશે,
ઉદયવંત મુનિ એમ બણે એ.
ગીતમરામા તણો એ રાસ,
બણતાં મુણતાં લીલ વિનામ,
મામીપ મુખ નીધિ સંપન્ને એ.

હાલની ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ ઉદયવંતે સંવત ૧૪૧૧ ની સાલમાં શીલ-રાસ તથા હંસરાજ વચ્છરાજનો રાસ રચેલ છે અને સંવત ૧૪૧૨ ની સાલમાં ગી-તમરાસો રચેલ છે.

રા. ય. હરગોવિંદદાસ બાઈએ નરસિંહ મહેતા તથા મીરાંબાઈના દાખલા આપેલા છે. 'નૃસિંહ' કાવ્યકોહન ભાગ ૧ લાની પ્રસ્તાવનામાં જ સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે નરસિંહ મહેતાના પદોની ભાષા તેની તે છે કે કેમ એને માટે શંકા છે. એમ પણ લખ્યું છે કે 'નરસિંહ મહેતાના પદોમાં હાલ જે ભાષા જેવામાં આવે છે તેજ ભાષા નરસિંહ મહેતાના સમ-યમાં પણ તેવીજ હતી એમ તો કહી શકાય નહિ. સ્પષ્ટરથી નવલરામ બાઈનો અભિપ્રાય એવો છે કે "ધણુના ધારવામાં એમ છે કે ગુજરાતી ભાષા હાલ ખોલાય છે તેમ નરસિંહ મહેતાના વખતથી બોલાતી આવે છે. પણ એ દેખીતી જ ભૂલ છે એટલાં વર્ષ સુધી ભાષા વિકાર ન પામે એ જનસ્વભાવ અને સઘળા દેશની ભાષાઓના ઇતિહાસથી ઉલટું છે." આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નરસિંહ મહેતાની કવિતામાં પાછળ તેમના સેવકોએ ફેરફાર કરી નાખેલ છે. મીરાંબાઈ તો મેવાડ મારવાડ તરફનાં પતની હતાં અને મીરાંનાં જે પદો ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં બોલાય છે તેજ પદો મીરાંના નામથી મારવાડ મેવાડમાં પણ બોલાય છે. મીરાંની કવિતામાં પાછળથી ફેરફાર થયેલ છે એવો તો નર્મદ કવિનો પણ અભિપ્રાય છે. જન ધર્મમાં ભાષાનું ગૌરવ જળવી રાખવાની ખાતર સૂત્રાદિ સહાયોમાં કાનો માવાનો ફેરફાર કરનારને માટે પણ મહાન પ્રાયશ્ચિત લખેલું છે. એજ કારણથી જૈન ગ્રંથોમાં જે

વખતે જેવી ભાષા બોલાતી હતી તે વખતની તેવી ભાષા પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે, અને મીરાંબાઈ વગેરેની ભાષામાં તેમના અનુયાયીઓએ પાછળથી ફેરફાર કરેલો છે એ પણ સાક્ષરોના અભિપ્રાયથી સિદ્ધ થાય છે.

આગળ જતાં રા. બ. હરગોવિંદદાસ બાઈ જણાવે છે કે “ગુજરાત રાજામાં સંવત્ પૂર્વે ૫૦૦ વર્ષથી સવત્ ૧૧૦૦ સુધીમાં જે દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે તે જૂની ગુજરાતી નથી પરંતુ જૈનોની પ્રાકૃત છે” આમાં તો સ્પષ્ટજ છે કે પ્રાકૃતમાંથી અપભ્રંશ થઈ અને તેવું રૂપાંતર તે ગુજરાતી ભાષા છે. સૂત્રોમાં દેશભાષા એટલે અપભ્રંશ ભાષા જ છે અને અંદર માગધી, સંસ્કૃત, શૌરસની વગેરે ભાષાનું બરણું છે. જુઓ આચાર્ય સૂત્રની ભાષા “જિ ઇમં જાણઈ સે સઘવં જાણઈ” જે એક આત્મતત્ત્વને જણાવે છે તે સર્વને જણાવે છે. આ વાક્ય તે વખતની દેશભાષાનું છે.

સંવત્ ૧૩૧૫ની સાલના રાસને માટે ટીકા કરતાં રા. બ. હરગોવિંદદાસ બાઈ જણાવે છે કે “સને ૧૩૧૫ નો રાસો તે વખતે ચાલતી ગુજરાતીમાં છે.” આ જોતાં પણ નરસિંહ મહેતા કે જેને સંવત્ ૧૫૧૫ ની સાલમાં હાર મળ્યો હતો અને ત્યારથીજ મુખ્યત્વે એમની ખ્યાતિ થઈ હતી તે કરતાં ૨૦૦ વર્ષે પ્રાચીન છે. અર્થાત્ નરસિંહ મહેતા કરતાં ૧૩૧૫ ની સાલનો જૈન રાસો બસે વર્ષે જૂનો છે એટલે કે નરસિંહ મહેતા કરતાં પણ જૈનોએ ગુજરાતી કાવ્યો ઘણા પ્રાચીન કાળથી બનાવી રાખેલાં છે.

જૈનોની કવિતા ઘણીજ રસપૂર્ણ છે તેને માટે રાવખડાદુર હરગોવિંદદાસ બાઈ પણ કપ્પૂલત આપે છે કે “જેઓ એમ કહે છે કે જૈન કવિતા રસ ભરી છે એમ તો કહેવાયજ નહિ તેઓએ જૈન ગ્રંથોનો સારો અભ્યાસ કર્યો નહિ હશે એમ લાગે છે. શીલવતી રાસાના વિવેચનમાં જણાવેલું છે કે આ કથાઓ ઘણી રસભરી અને મનોરંજક હોય છે. કવિની વર્ણન શૈલી તથા સુઘટિત અલંકાર રસ જમાવવાની છટા, પણ સારી છે.”

જૈન સાધુઓએ ગુજરાતી સાહિત્યની અપૂર્વ સેવા બજાવેલી છે તેની તારીફ કરતાં મુખ્ય રમેશ્વર ડાંટેના જડજ સાહેબ સાક્ષરશ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલ. એચ. બી. કહે છે કે “જુના વખતમાં જૈન સાહિત્યકારોની કલમે જે કામ કર્યું છે તેને અંગે ચચેલો લાભ અત્યાર પહેલાં પ્રતિષ્ઠિત જૈનેતર સાક્ષરોએ એકે અવાજે કપ્પૂલ રાખ્યો છે. કટલાએક જૈન સાધુઓની કૃતિને લીધેજ મુસલમાની દ્રોહના નિસ્તેજ સમયમાં ગુજગતી સાહિત્ય રૂપી દીપ પ્રકાશિત રહેલો. ઇતિહાસ, ધિલસુધી, નીતિ, ધર્મ વગેરે ઘણા વિષયોને જૈન લેખકોએ ખેડેલા છે.”

જૈનોએ શબ્દ સાહિત્યને માટે જે અગત્યનો ભાગ બજાવેલો છે તેને માટે રા. રા. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ લખે છે કે “પૂર્વ કાળમાં પ્રચલિત ભાષાનું શબ્દ સાહિત્ય વધારવામાં જૈનધર્મે અને જૈનધર્મીઓએ અગત્યનો ભાગ લીધો હતો અને તેના સંસ્કારો અત્યારે ગુજરાતી ભાષામાં રહ્યા હોવાનું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.”

જૈનધર્મ અને જૈનસાહિત્યના સંબંધમાં પ્રેક્ષક નરબેશંકર પ્રાણજીવન દવે એમ. એ. લખે છે કે “બ્રાહ્મણ વર્ગ બહુજ આગળ આવ્યો, કારણ કે એ વર્ગ વિના યશ

યાગાદિ યજ્ઞ શક્તા નહિ. ચાર વર્ષને બદલે અનેક નાતો અને પેટા નાતો ‘ચવાતું’ વધણું દેખાવા લાગ્યું. અંદર અંદર વિખવાદ થવા લાગ્યો અને અંદર અંદરના કલહને લીધે દેશની દુર્દશા દષ્ટિ મર્યાદામાં ભમવા લાગી. આ સમયે લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મો બહાર પડ્યા. XXXX જૈન ધર્મે બ્રાહ્મણ ધર્મની નબળાઈની ખરી નાક પકડી; તેથી તે ધર્મનાં મૂળ ઉડાં ન ખાયાં, અને અત્યારે પણ તે ધર્મ, હિંદુસ્તાનમાં પ્રવર્તે છે. જૈનધર્મ ખાનનારની કૂલ સંખ્યા ચોદ લાખની ગણાય છે.....જૈનધર્મની મંથ સમૃદ્ધિ ધણી મોટી છે. તત્ત્વજ્ઞાન, ન્યાય, વ્યાકરણ, રાસ, ઇતિહાસ ઇત્યાદિના અનેક ગ્રંથો જૈનોએ લખેલા છે. આ બાબતમાં જૈનધર્મે ઘણો મોટો ઉપકાર, કર્યો છે. XXX જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા છે; અને આળુ, ગિરનાર, રોતુંજય ઇત્યાદિ સ્થળોએ તેમણે બાથેલાં ભવ્ય અને સુદર દેવાલયો શિલ્પકળાના નમુનારૂપ આજે પણ ગણાય છે. XXXXX “પરંતુ તે ધર્મનું ખરૂં લાક્ષણિક ચિન્હ ‘અહિંસા પરમોધર્મ’” છે અને આ બાબતમાં એ ધર્મની અસર આખા હિંદુસ્તાનમાં બહુ પ્રબલ થઈ છે. વેદ ધર્મ પણ આ અસરથી કાંઈકે રૂપાંતરતાને પામ્યો છે.” XXXX “સૌનું દષ્ટિનિહિત તે એકજ છે. દરેક ધર્મનો સામાન્ય અંશ લઈએ તો જૈનો બ્રાહ્મણધર્મ પાળે છે. અને બ્રાહ્મણો જૈનધર્મ પાળે છે. વિવાદના વિષયો નિર્ણય છે.”

રા. રા. રણછતરાવ વાવાભાઈનો જૈનો માટે એવો મત છે કે “ભૂતકાળમાંજ જૈનો ગુજરાતના અગ્રગણ્ય નાગરિકો હતા અને હવે નથી એવું કોનાથી કહી શકાશે? અમદાવાદ શહેરમાં વધતા જતા મૌલ ઉદ્યોગમાં, સુરત મુબાઈના ઝવેરાતના વેપારમાં, અને ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાઓમાં પણ જૈનોને મોખરે રહેતા કેણે નથી જોયા? કાઠીઆવાડમાં નાગરોની સાથે રાજદારી નોટરી માટે જખરી હરીશ્ચ કગનારાઓ આજે કદાચ એ પ્રદેશમાં પાછળ પડ્યા હશે પણ વેપારમાં તો આગળને આગળ વધતાજ જાય છે.” XXX “આધુનિક ગુજરાતમાં વેપાર અને ઉદ્યોગદારો પૈસો પેદા કરનાર વર્ગમાં જૈનો પણ આગળ પડ્યા છે. ગુજરાત સાથે એમનો જુનો અને નિકટનો સબ્બ છે.” XXX “ગુજરાતી વાણી અને સાહિત્યની એમના સુધ્ધિઓએ અવિરત સેવા કરેલી છે.” “સારાંશ માં જૈનો ધનાઢ્ય હોવાથી, વેપારી હોવાથી, અને ધણા સાંસારિક બંધનોથી મુક્ત હોવાથી ઇત્યાદિ” XXX “સામાન્ય ઉક્તિ છે કે સરસ્વતીનું બ્રાહ્મણોને ઘેર પીએર છે અને જૈનોને ત્યાં સાસરું.”

ચોદમા શતકના ગુજરાતી સાહિત્ય માટે સર્વગ્રાંથ સાક્ષરવર્ચ શ્રીધત્ત ગોવર્દનરામ બાપ્પાએ સાહિત્ય પરિપક્વમાં કહ્યું હતું કે “જૈન સાધુઓ જોટકી સાહિત્યની ધારા ટકાવી રાખ્યા તેનો કાલ અરધ પણ અન્ય વિદ્વાનોમાં કેમ ન દેખાયો? તેઓ ક્યાં બરાબ બેઠા હતા...?” “જૈન અધિકારોની ભાષા તેમના અસંગ જીવનના બધે શુદ્ધ અને સરળ રૂપે તેમના સાહિત્યમાં રુઝે છે.. ...” “એ સાધુઓએ તેમના ગચ્છોનો આટલો સાહિત્ય રજા ઉગવા દીધો છે.”

ઉપર પ્રમાણે સાક્ષરોના વિચારો ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યની જૈન ધર્મીઓએ બખવેલી મેવા માટે જ છે.

હવે સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસના પ્રમાણ વડે ગુજરાત કાઠિયાવાડ પ્રાચીન કાળમાં જંગલી સ્થિતિમાં હતા તે અને પાછળથી તેમાં જૈનોનું સામ્રાજ્ય થયું એ સંબંધી હકીકત કહેવી શકે થાય છે. ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ભાષાનો આધાર જૈનો ઉપરજ હતો. અને જૈનો સિવાયની બીજી જાતો જંગલી, ટંટાખોર અને બીનકેળવાયલી હતી. આના સંબંધમાં ઇતિહાસકાર કહે છે કે “જ્યારે આ દેશમાં મરાઠા લોકોનાં લશ્કર ઉપરા ઉપર આવવા લાગ્યાં ત્યારે આ દેશમાં ઘણા ટંટાખોર અને લુટારાની ચાલથી મરાઠુર એવા ઘણા કાઠી જમાદારો તેઓના જોવામાં આવ્યા, તેથી તેઓએ આ દેશનું નામ કાઠિયાવાડ એટલે કાઠી લોકોની વાડ અગર પ્રાંત નામ આપ્યું.”

“દારિકા મહાત્મ્યમાં કહે છે કે દારિકાં ક્ષેત્રનું જૂનું નામ કુશદ્રીપ અગર કુશાવર્ત દેશ હતું. આંહી કુશ નામનો દૈત્ય રાજ્ય કરતો હતો, તેથી એ નામ પડ્યું છે. આમ પુરાણ અને જૈન ગ્રંથોમાંથી પણ મળી આવે છે.”

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના ઇતિહાસ માટે પ્રાચીન પુરાવાની જૈનતર ગ્રંથોમાં ખામી છે એને માટે ઇતિહાસકાર કહે છે કે “ઘણા જુનો અને પ્રસિદ્ધ પ્રભાસખંડ પણ અર્વાચીન વખતમાંજ રચાયો છે.” x x “બુદ્ધ જણાય છે કે એ ગ્રંથ અર્વાચીન વખતમાં મુસલમાનોની જીત પછી રચાયો છે કિંવા તે વખત તેમાં ફેરફાર થયો છે.” “મહાત્મ્યમાં જે ભાગને દારિકાં ક્ષેત્ર કહ્યું છે તેજ અસલની દારિકાં ભૂમિ કે નહિ એ જેમ કહી શકાતું નથી તેમ તે ભાગમાં (ઓખામંડલમાં) એક સ્થલે જે હાલમાં દારિકાનાં પવિત્ર નામથી હિંદુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ છે તેજ જગ્યા યાદવોની દારામતી હતી એ કહેવું પણ તકરાર ભરેલું છે. x x x “કુશાવર્ત નામથી આખા સૌરાષ્ટ્રને સમજતા હોય એમ જણાય છે. એ નામ દૈત્ય અગર દાનવ એટલે આ દેશના મૂલ રહેવાસી બીલ, કાલી, અગર કાખા લોકો સાથે વધારે સંબંધ રાખે છે. કુશ એટલે ધાસ. એ ઉપરથી કુશાવર્ત એટલે ઝાડીવાળો ઉગ્ગરદેશ, જેમાં પૂર્વે નર્મ્યા દૈત્ય અને દાણવ અગર મૂળ રહેવાસી લોકો રહેતા હતા. પુરાણમાંથી પણ જણાય છે કે યાદવો મનુરામાંથી આંહી આવ્યા ત્યારે આ દેશ કેવલ અરણ્ય હતો” આ પુરાવો એમ સાબીત કરે છે કે પ્રાચીનકાળમાં ગુજરાત કાઠિયાવાડ તદ્દન જંગલી અવસ્થા ભોગવતો હતો. યાદવોએ જરાસંધના બચથી આ એક ખૂણે પડેલા જંગલી પ્રદેશનું શરણ લીધેલું અને તે યાદવોનોજ ત્યાંજ અંદર અંદર જંગલીપણાથી એટલે દારૂના નીસાવડે નાશ થયો-લગભગ સમગ્રો નાશ થયો હતો. બાકી રહેલ અર્જુન વગેરે હસ્તિનાપુર જતાં રહ્યાં હતાં એટલે આ દેશની તો જંગલીને જંગલી ગિચિતિગ રહી હતી. કાળક્રમે જૈન લોકોના વિશેષ આગમનથી આ દેશમાં ધધા રોજગાર, શિક્ષક, ગાન્યનીતિ, ખેતીવાડી, દયા, પરાપકાર, વગેરે દાખવ થયાં અને આ ટાપુની આબાદી થઇ ત્યારથી લોકો આ દેશને કુશાવર્ત એટલે જંગલવાળા દેશને બદલે સૌરાષ્ટ્રદેશને નામે કહેવા લાગ્યાં અને પુરાણવાજાઓએ પણ પુરાણોમાં સૌરાષ્ટ્ર શબ્દ લખી લીધો. સૌગંધમાં ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ એ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. આને માટે ઇતિહાસમાં પ્રમાણ છે કે “જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર અને તેને ફરતાં દેશોની રાજધાની સૌરાષ્ટ્રનું વહન બીનગર હતું ત્યારે ગુજરાત, અને કશ્વ વગેરે દેશો સૌગંધમાં ગણાતા હતા.” સાનમી સદીની લગભગ ગુર્જર લોકોનાં યોગાં આવ્યાં ત્યારથીજ ગુજરાત શબ્દ પ્રચલિત થયો છે.

જૂના જૈન ગ્રંથોમાં કે પુરાણોમાં ગુજરાત શબ્દ કોઈ પણ રચણે જોવામાં આવતો નથી.

૬. સ. ની શરૂઆતની લગભગમાં પણ આ દેશ જંગલી જંગલો હતો એને માટે ઇતિહાસમાં પ્રમાણ છે કે “કોઈ માણસ ઓખાના ઘાટી ઝાડીવાળા અરણ્યમાં આવી શકતું ન હતું. કોઈ કાળ પછી તેઓમાં યવન લોકો આવી વસ્યા, ત્યારથી આ ભાગમાં કોઈ વસતી થઈ. X X X X ચારા લોકો ઘણું કરી ૬. સ. ની પહેલી બીજી સદીમાં આ ભાગમાં આવ્યા જણાય છે. ૬. સ. ની દસમી સદીથી આ ભાગમાં હિંદુસ્થાનના રાજાઓ યાત્રા સાર મોટી ધામધુમથી આવવા લાગ્યા.” હારિકાંતું મંદિર પ્રાચીન નથી પણ પાછળથી ખનેલું છે એને માટે પ્રમાણ છે કે “ત્રીજી ચોથી સદીમાં બૌદ્ધ લોકોનું” ગળ કમ થયું અને તે વખતથી હિંદુસ્થાનમાં ચોતરફ શિવ વિશ્વનાના દેવાલય થવાં માંડ્યાં તેવામાં કોઈ વિશ્વ ધર્મના રાજાએ.....તેને જૂનું હારિકાંતું સમજી ત્યાં એક વિશ્વનાના મંદિર બંધાવ્યું હશે” વિશ્વનાના મંદિર અને વિશ્વના મહોત્સવ, દેવી મંદિર અને દેવી મહોત્સવ, વગેરે રિવાજો જૈનનાં પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે છે પરંતુ મૂળ વેદમાં જોવામાં આવતા નથી એ ઉપરથી વેદ વિદ્યાપારંગત સ્વામીજી દયાનંદ સરસ્વતિનું પણ એમજ કહેવું છે કે દેવતા, વગેરેની પૂજા, એ જૈન લોકોના રિવાજોનું અનુકરણ છે પણ વેદમાં તેવું નથી. આ કથન કાંઈક ઠીક લાગે છે કારણકે પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે જગત્તો ઘણો ભાગ જૈન અને જૈનના કાંટાકા બૌદ્ધધર્મ પાળતો હતો ત્યારે એ લોકોએ ઉત્તર, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ અધિકારી પરત્વે દેવી દેવતા વિશ્વનાના વીતરાગ દેવતા દેવાલયો તેમના સનાતન રિવાજ પ્રમાણે ધામધુમ કરેલા હતા. પાછળથી શંકરાચાર્ય વગેરેએ જૈનમાંથી પોતાના મતમાં જંગતને ખેંચ્યું ત્યારે પોતાના સંપ્રદાય ચલાવવા માટે વિશ્વાસુ લોકોનેએમ સમજાવ્યું કે જૈનમાં કહેવ દેવી, દેવતા, વિશ્વના, ઇંદ્ર, વગેરે દેવોના પૂજન, કલ્પદેવતા, વીતરાગદેવ અને વીતરાગ દેશ એ સૌ આપણામાં પણ છે એમ કહી એ રિવાજો કાંઈક ફેરફાર કરી ચાલુજ રાખ્યાં લોકોના વક્ષણ ઉપર ધ્યાન રાખીને ઉપદેશ દેવામાં આવે તોજ આચાર્ય શાવી શકે એવો એક નિયમ છે.

વંધળા-વામનસ્થળી-કે જે જૂનાગઢ સરકારના તાબામાં છે,—ત્યાં વામનજી તથા એમ જૈનમાં તથા પુરાણોમાં-વેદના પુરાણોમાં-કથા છે. એ કથા જૈનમાંથીજ વેદના પુરાણોમાં ફેરફાર સાથે ઉતરી આવી છે. જૈન ગ્રંથોમાં એવી કથા છે કે એક લઘિધનંત મહા સમર્થ-વીતરાગી મુનિ વિશ્વકુમાર કે જે મહાત્મ તપસ્વી હતા, તેમણે યોગ શક્તિથી પોતાનું સ્વરૂપ વિશ્વવ્યાપક કર્યું હતું. વામનસ્થળીમાં નમુનિયજ્ઞ પ્રધાન હતો તે મહાત્મા એને પીછા કરતો હતો તેને વિશ્વકુમાર મહાત્માએ યોગશક્તિ વેશ વિસ્તારી રૂપ કરી ઇચ્છો હતો, વળી તે મહાત્માએ વામનરૂપ પ્રથમ ધારણ કર્યું હતું તે મુનિ વિશ્વકુમાર વામનજીના ગુપ્ત લોકો ભેગ કર્યા. ગુપ્ત લોકો પણ જૈન હતા. વામન સ્થળીમાં હજુ પણ જૈનોનાં ઘણાં પ્રાચીન પ્રતિમાઓ નીકળે છે. જૈન ગ્રંથોમાં વામનસ્થળીને દેવપુરી કહેલી છે. ત્યાં ઘણાં ખડેરા જૈન મંદિરોના નિશાનરૂપ છે. પાછળથી લોકો બીજા પંથમાં ગયા પણ વામનજીનું પૂજન તો રિવાજમાં રહીજ ગયું. જગત્ત મંદિર તથા દમોદરજીનું ગીરનારનું મંદિર બંધાવનાર પણ જૈન લોકોજ હતા. વ્યવહારમાં સાધારણ માણસોને ઉપદેશવા વ્યવહારવત્ વિશ્વનાદિ દેવોની માતિવઃ તથા રાજમિ પ્રતિમાઓ પધરાવી અને ઉચ્ચકોટીના

માણસો માટે પરમશાંત, પદ્માસને ખેડેલી, નાસાગ્રદિયાળી, આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશક શ્રી વીતરાગદેવની પ્રતિમાઓ, સનાતન રિવાજ મુજબ પધરાવેલી છે. દ્વારિકાનું મંદિર શંકરાચાર્યજીના કળાગ્રમાં આવ્યું ત્યારથી વિશેષ ખ્યાલિ પામ્યું. “ઠાકટર ભાઉ ને પંડિત ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી x x x...ધારે છે કે તે (સોમનાથનું) દેવળ આશરે ચોથી પાંચમી સદીમાં બંધાયું છે.” પ્રભાસનું તીર્થ બંધાવનાર પણ જૈનોજ હતા. વલ્લભી વંશના રાજાઓના તામ્રપટમાં તેઓ પરમભદ્રેશ્વરને પૂજનાર છે એમ લખેલ છે, તથા નંદીની મુર્તિ પણ તે લોકોના તામ્રપટમાં જોવામાં આવે છે, તેથી પરમભદ્રેશ્વર તે જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર તથા જગતના પ્રથમ સુધારક શ્રીઋષભદેવજી તથા તેમની નિશાની નંદી કે વૃષભ છે, જેનું જ્યોતિ નિરંજન, નિરાકાર, સર્વજ્ઞ સ્વરૂપ તે શિવલિંગ તથા નંદી તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. માટે વલ્લભીરાજાઓ નંદીસહવર્તમાન પરમભદ્રેશ્વર એટલે આગ્નિનાથ શ્રી ઋષભદેવજીના ઉપાસકો એટલે જૈનોજ હતા. ઋષભદેવજીનું રૂપાંતર કરી શિવાલયો ચલાવેલ છે. શિવલિંગ માટે બીજી પણ અનેક કથાઓ છે તે કોઈ અન્ય પ્રયોજનથી લખાએલ છે.

જૈનો તથા જોદ્ધેની ખ્યાલિ માટે ઇતિહાસમાં પ્રમાણ છે કે “ગ્રીસ દેશના મહાન વિદ્વાન સાધુ પાઇથાગોરસના મત અને બૌદ્ધના મત એક બીજા સાથે મળતા છે. પ્લેટો અને એરીસ્ટોટલના મત પણ બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મ સાથે કેટલોક મળતા છે તે ઉપરથી ઘણા એક વિદ્વાનો એવું ધારે છે કે આ મતો હિંદુસ્થાનમાંથી ગ્રીસમાં ગયા અને ત્યાંના વિદ્વાનોએ પ્રસિદ્ધ કર્યા.”

અશોકનો દીકરો કુણાલ કે જે પંજાબમાં રાજ્ય કરતો હતો તેના પુત્રસપ્રતિ-સંપદિ રાજાએ હજારો જૈન મંદિરો બંધાવ્યાં છે. ગિરનાર ઉપર ભીમકુંડ તરફ જતાં જમણી બાજુએ એક મોટું જૈન દેવાલય છે તે સંપ્રતિ રાજાએ બંધાવેલું છે. સંપ્રતિ રાજા ઇ. સ. પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ ઉપર હયાત હતા.

ગિરનાર ઉપરનાં જૈનનાં, અંબાજી, તથા શિવ વગેરેનાં દહેરાં જૈન લોકોએ બંધાવેલાં છે અને તે બાળતનાં લેખો તથા નિશાનીઓ વગેરે હજુ કાયમ છે.

કનિશ્ક રાજા પણ પંજાબમાં હતો તે કનિશ્કને કાઠિઆવાડમાં કનકસેન તરીકે કહેવામાં આવે છે. તેણે સોરાઠમાં કનકાવતી, કનકપુર, વગેરે જૂના ટીંબા વસાવેલ હતા.

વિક્રમ પણ જૈનધર્મી હતો, અને જૈન પંડિત સિદ્ધસેન દિવાકરનો શિષ્ય હતો તથા પિત્રીનરાગ દષ્ટિવંત હોઇ સર્વને સમાન મણ્યતો હતો.

ગિરનાર, શત્રુંજય, પ્રભાસ, આણુજ, કેસરીયાજી, વગેરેની પેઠે પંચાસર પણ જૈનોનું તીર્થસ્થલ હતું.

ઇ. સ. ૪૬૫ માં આણુદપુર-વડવાણનો દ્રુવસેન રાજા જૈનધર્મી હતો અને કલ્પસત્ર જાહેર રીતે સાંભળતો હતો.

ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે “સાતમી સદીની આખરમાં આ દેશમાં વાલા, ચૌરા, જઠવા, આહેર, રખારી, મેર. બાબરીઆ, બીય, કોલી લોકોની વસતી હતી. એમ લાગે છે કે એ લોકોમાં બીલ, કોલી વગર કોઈ પણ આ દેશનો અસલ રહેવાશી નથી. કેટલાંક પ્રમાણથી સાબિત થાય છે કે સૌરાષ્ટ્રની ત્રણ ધણી જૂની રજપુત જાતિ જઠવા, વાળા, અને ચૌરા એ જૂના વખતમાં આ દેશમાં થયેલા શક લોકોની જાતિ અને ઓવાદના છે

આહિર, રમારી, મેર અને બાબરીયા એ સિંધ અને ગુજરાતના આવેલા જુના આબીર અને બાબર x x તેઓની મિત્ર ઓલાદમાંથી થયા છે. ”

ચોરા એટલે આવડા લોકોમાં જયશિખર, વનરાજ એ જનધર્મી હતા, એ પંચાસરા પાર્શ્વનાથના તીર્થ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

જુનાગઢના રાજાઓ જનધર્મી હતા. મહાલિક પણ જનધર્મી હતા એમ તેમના શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે.

પ્રાચીનકાળમાં સૌરાષ્ટ્રમાં જૈનોજ સુધરવા હતા, તેમની સર્વોપરિ સત્તા હતી અને બાકીના દંટાખેર તથા જંગલી હતા એને માટે ઉપર પ્રમાણે અનેક પુરાવા મળી આવે છે. “આ વખતથી સોરઠ સિદ્ધરાજને તાબે થયો તેણે વનરાજના મિત્ર આંખાના વંશના સન્નજનને પોતા તરફથી અધિકારી કરાવ્યો. તેણે ત્રણ વર્ષ સુધી મોરકની પેદાશ નેમનાથનું મંદિર અણાવવામાં ખરચી. આ બાબતનો સિદ્ધરાજે જવાબ માંગ્યો, ત્યારે સન્નજને ખાતરી થાય એવી રીતે દિસાવ આપ્યો. ”

“આ શાખાનો પહેલો મહાલિક રાજા થયો તે મોરો જૈન ભક્ત હતો. ગિરનારના શિલાલેખમાંથી જણાય છે કે તેણે ગિરનારમાં નેમનાથનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. આ જૈન ધર્મની વગથીજ તેને ગિરનારમાં પોતાનું રાજ પાછું સ્થાપવા કુમારપાળે પરવાનગી આપી હશે.”

જુનાગઢના સુસ્ત જૈન તરીકે પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેલ મહાલિક રાજાઓ પૈકી એકનો સંવત ૧૫૦૭ ની સાલનો લેખ ઉપર કોટમાં છે તેમાં લખ્યું છે કે “ સમસ્ત જીવ અમયદાન કારણ—ફકારકેન પંચમો અષ્ટમી ચતુર્દશી દિનેષુ સર્વ જીવ અમારિ કારિતઃ+XX થી—મતિ જીવન વિનાસદ્ વીજા લોક જીવ ન વિનાસદ્ x

ચીઢીમાર સીચાળફા પારાધિ બોહેઢા ન કરદ્ સ્ચોર ન મારિવા ઘાવર શાંઢ તુરક વહે પાહડે જીવ કોઈ ન વિનાસદ્ ચૌદશી ઘાળી ન પીલાઈ કુંભકાર પંચ દીનીમાંદ ન-દંજિકો—વગેરે—

ઉપરના લેખમાં જૂની ગુજરાતીનું બાન થવાની સાથે જૈનોની પચ્ચ પરખી (પર્વો) પૈકી ખીજ, પાંચમ, આઠમ અને ચૌદસ, વગેરેનું બાન થાય છે.

વસ્તુપાલ અને તેજપાલ નામના સુસ્ત જૈન ભક્તો અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ આખા ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં સર્વોપરિ સત્તા મેળવી હતી એમાં તો કોઇથી પણ ના કહી શકાય તેમ નથી. બસે તે કારભારીઓ હતા પણ સત્તામાં રાજથી પણ વિશેષ હતા. વસ્તુપાળ અને તેજપાળના સંબંધમાં ઇતિહાસનો એવો મત છે કે “ધોળકાનું તખ્ત લવણપ્રભાદને સોંપી ધોળકા અને અંબાતના અધિકારીની જગો વસ્તુપાળને આપી વિરધવલ અને તેજપાલ મોટા સૈન્યથી નિમયાં તે પ્રથમ તેઓએ ગુજરાતના ઘણાખરા રાજા અને મહાલિકોને દંડી તાબે કર્યા. ” x x x “ પછી લક્ષ્મર લઘ સૌરાષ્ટ્ર તરફ ચાલ્યા અને વડવાણ તરફ જતાં પ્રથમ ગોહેલવાડના રાજાને દંડ્યો ત્યાંથી સૌરાષ્ટ્રની રાજધાની વામન-સ્થળી તરફ ચાલ્યા અહીં સાંગણ અને ચામુડ નામના વિરધવલના બે સાલા રાજ્ય કરતા હતા તેઓની રાજધાની પામે આવી પહોંચ્યા ત્યારે વિરધવલે વધી તરીકે પ્રથમ પોતાની સ્ત્રી જયનગદેવીને મોકલી. * * * સૌરાષ્ટ્રની જીત કરીને પાછા ધોળકે આવ્યા. ”

“તિરધવશે મહારાષ્ટ્ર દેશ સુધી પૃથ્વી છતી સમુદ્ર કીનારાપરના રાજ્યોને બીજા રા-
જ્યો જે કર ન દતા આપતા તેઓને છતી પોતાને કર આપતા કર્યા. તે રાજ્યો
ધર્મીવાર નજગના અંગર ભેટા લઇ આવતા. જંગલના બીજ લોકોને તેણે છતી લુટ
ચોરનો ભય દાલ્યો.” * * * * *

“તે ઉપરથી જણાય છે કે એ પહાડના શિખર ઉપર અંબાજીની મર્તિ પણ આ બે
વાણીઆ મંત્રીશ્રેષ્ઠોએ પધરાવી છે.”

વગેરે પુરાવા ઉપરથી જૈનોજ ગુજરાતમાં સુધરેલા, ભણેલા અને સાહિત્ય શોખિનો
હતા. આ સમયમાં બીજી કોમે ભાષા સાહિત્ય સંબંધી કાંઇ કરેલુંજ નથી. મૂઢીબર બ્રાહ્મણો
દતા તેઓને તો દેશ ભાષાપર તિરસ્કાર હતો કારણકે દેન ભાષા તે જૈનોની માતૃભાષા
હતી. બ્રાહ્મણો બાદ જતાં જૈનો મિત્રાચની અવશેષ તમામ જનનો મળેલા સમય ટંકા
દિશામંજ જતો હતો. દક્ત જૈનોજ ધનાય વેપારીઓ, મંત્રીઓ, રાજ્યો, ભાષા સા-
હિત્ય શોખિનો અને દાનેશ્વરી હતા. ડોક્ટર હન્ટર સાહેબ પણ ઇતિહાસમાં લખે છે કે
જૈનોનું દાન બેહદ છે. જૈન મુનિઓ કે જેઓ અસંગ હોય છે તેઓ
તો ઉપદેશ દેતા તે પણ દેશ ભાષામાં અને અથો પણ દેશભાષામાં
લખતા હતા અર્થાત્ સૌરાષ્ટ્ર એટલે ગુજરાત કાઠિઆવાડમાં પ્રાચીનકાળથી સાહિ-
ત્યના આધાર ભૂત પણ એકલા જૈનોજ હતા. કાડી, કાળી, બીલ, રખારી, ભરવાડ, આ-
હિર, વગેરે કોમો ધધર તિધર મિત્ર જેવી હોઇ તથા કેટલાક મૂળ વતની હોઈ તેમની
ભાષામાં તો હજીએ ઠેકાણું નથી. પાછલા સમયમાં યદ્ય પડેલા રાજવંશીઓ પણ ગમે
ત્યાંથી આવેલા હોઇ તેમની ભાષામાં પણ પાંગળા નહોતો પરંતુ જૈનોના વિશેષ પરીચયથી
એ લોકોની ભાષા રીતસર ગુજરાતી યદ્ય છે. દેશકાળ ફરતાં જૈનોમાંથી બીજા ધર્મમાં
લોકો ભળી ગયા પણ ભાષા તો જૈનોની માતૃભાષા એટલે ગુજરાતી ભાષાજ રહી ગઇ
અને આજે તો ન ચાલતે બ્રાહ્મણોને પણ જૈનોની ભાષા, કે જે બોલવાથી બ્રાહ્મણો મ્હેચ્છ
યદ્ય જતા હતા. તે ભાષાનું શરણુ લખને બોલલી પડે છે. જે સંપૂર્ણ વિચાર કરે તો
બ્રાહ્મણેને ગુજરાતી ભાષા બોલવાનો અધિકાર નથી કારણ કે બ્રાહ્મણોએ પોતાના અંધોમાં
બાકરણ શુદ્ધિમાર તથા જૈનોની સ્પર્ધામાં આગળ કે બિજ પડવાની ખાતર લખી રાખ્યું છે કે
તે મુરાઃ તેમુરા હેલયો હેલય ઇતિ કુર્વન્તઃ પરાવમૂવુસ્તસ્માદ્રાહ્મણેન નમ્લેચ્છિ તવૈ
નાપભાપિતવૌ મ્લેચ્છો હવા એપ યદપશન્દઃ। મ્લેચ્છા મા ભૂમેત્યધ્યેયં વ્યાકરણમ્ ॥
-રાક્ષસ લોકો અરિને બન્ધે અલિ ગર્ખ બોલવા માત્રથી પગભવ પામ્યા માટે બ્રાહ્મણો
મ્હેચ્છ થયું નહિ અને અપભ્રંશ-મ્હેચ્છ-બોલયું નહિ. જે અપશબ્દ-અપભ્રંશ-છે તે ખરે
ખર મ્હેચ્છ છે. આપણે મ્હેચ્છ થયું જોઇએ નહિ એટલા માટે શુદ્ધ સંસ્કૃત બોલવા સાઃ
બાકરણ બણું જોઇએ.

કદાચ જૈન લોકોની માતૃ ભાષા-અપભ્રંશ-ગુજરાતી ભાષા બ્રાહ્મણોથી બોલાઇ જ-
વાય-બણાય જવાય અને તેથી મ્હેચ્છ યદ્ય જવાય તો વીતરાગ માર્ગને અંશ લાગી
જાય અગર બમાઇ જવાય એમ ન બનવા ખાતર “કુપ્તઃ શબ્દઃ” કુપ્ત શબ્દ-અપભ્રંશ
શબ્દ-ન બોલવા-અપભ્રંશ શબ્દ બોલવાથી વાચોગવેતાજ કુપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે
બ્રાહ્મણો કે જેઓ મંસ્કૃતના શોખિનો દતા તેમણે અપભ્રંશ ભાષા નહિ બોલવા માટે

ખાસ નિયમ કરેલા છે. આવી સ્થિતિ હોવાથી બ્રાહ્મણો અપભ્રંશ—ગુજરાતી—ભાષાથી અજાત ગ્લા હતા પણ જૈનોના તીર્થંકર ભગવાનો તેા દેશ ભાષામાંજ ઉપદેશ દેતા હતા. જૈનોની માતૃભાષા—ગુજરાતીનું પ્રથમ વ્યાકરણ પણ જૈન પંડિત હેમચંદ્રાચાર્યજીએ રચેલું છે. જૈન સૂત્રોમાં પણ અપભ્રંશ ભાષાનું વ્યાકરણ છે જે આ લેખને અંતે આપેલું છે. જૈનોએ દેશભાષાને ધણીજ મહત્વની ગણેલી છે.

આ પુરાવા ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાના મૂળ ઉત્પાદકો જૈનોજ છે પણ ખીજા કાંઈ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. પ્રાચીન કાળમાં ગુજરાત—કાઠિઆવાડમાં જૈનોનું સામ્રાજ્ય હતું. ધનાઢય જૈન, વેપારી જૈન, કાર્યભારીઓ જૈન, સાહિત્યકારો જૈન, અક્ષરજ્ઞાન જૈન, મર્વ ત્યાગી પણ જૈન—સાધુ—, એમ જૈનોનો સર્વત્ર દિગ્વિજય હતો. બ્રાહ્મણોનું પ્રાબલ્ય ન હતું, અપભ્રંશ બોલે તેા મ્યેચ્છ થઈ જાય એવી શક્તિ હતી, બ્રાહ્મણો ફક્ત સમૃત્તનેજ ઉત્તેજન આપતા હતા, બ્રાહ્મણો આ દેશમાં હતા પણ મહીમગ.

અનેક આદ્યતોમાં પણ જૈનો પેતાનું ભાષા સાહિત્ય અભંગપણે ખેડતાજ ગ્લા છે જેથી આજે યોનીસો વર્ષથી તે આજ સુધીનું અવિચ્છિન્ન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય મહાન જયામાં જગત સન્મુખ રજુ કરી શકે છે.

ગુજરાતગ ૧૧ પત્રના મતે ૧૯૧૩ ની સાલના જુનથી અગષ્ટ માસ સુધીના અંકોમાં ભાષાની વાનગી આપીને પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તેા જૈનો પામેજ છે તથા ગુજરાતી ભાષાના મૂળઉત્પાદકો જૈનોજ છે એમ સિદ્ધ કીધું હતું એવાજ પ્રકારની પણ ખીજી વાનગી ભાષા શોખીનોના વિનોદને અર્થે અત્ર આપીએ છીએ. એથી કાલક્રમે ભાષા કેવા કેવા વિકાસ પામી હતી તે સહજ રીતે નિર્પક્ષપાતીઓ સમજી શકશે.

જૈન સૂત્રોમાં સૌથી જૂનું આચારાંગ સૂત્ર છે કાગ્ણ કે પીસતાલીસ સૂત્રોમાં તેની ભાષા મોટી જૂની અને કંઈક જુદી છે.

આચારાંગ સૂત્ર:—

- ‘ સર્વેસિં જીવિયં પિયં ’
- ‘ જહા અંતો તહા વાહિં જહા વાહિં તહા અંતો ’
- ‘ જે અણ્ણદંસી સે અણ્ણારામે, જે અણ્ણારામે સે અણ્ણદંસી ’
- ‘ કુસલે પુણ્ણો વદ્ધે પો મુકે ’
- ‘ સુતા અમુણિ સયા મુણિણો સયાજાગરંતિ ’
- ‘ અકમ્મસ્સ વવહારો ન વિજ્ઞતિ કમ્મણા સવાહિજાપતિ ’
- ‘ સંમત્તદંસી ન કરેતિ પાવં ’
- ‘ પુરિસા તુમમેવ તુમં મિત્તં કિં વહિયા મિત્ત મિચ્છસિ ’
- ‘ જે એગં જાણઈ સે સર્વં જાણઈ જે સર્વં જાણઈ સે એગં જાણઈ ’
- ‘ સર્વતો પમત્તસ્સ મયં સર્વતો અપમત્તસ્સ નાત્થિ મયં ’
- ‘ જે એગં નામે સે વહૂ નામે જે વહૂ નામે સે એગં નામે ’

“લોકૈષણા—લોકપરંપરા—એ ચાલવું નહિ.”

“જે આશ્રવ-કર્મબંધન હેતુ-છે તે પરિશ્રવ-કર્મક્ષયહેતુ છે અને જે પરિશ્રવ-કર્મક્ષય હેતુ છે તે આશ્રવ કર્મબંધન હેતુ છે-ધાય છે.”

“જે અનાશ્રવ છે તે અપરિશ્રવ છે અને જે અપરિશ્રવ છે તે અનાશ્રવ છે.

“(જે) સંશયને બરોબર જાણે છે તે સંસારને બરોબર જાણે છે. સંશયને બરોબર નથી જાણતો તે સંસારનો અપરિણાત થાય છે. અર્થાત્ સંશય છે તેજ સંસાર છે અને સંસાર છે તેજ સંશય-શ્રાંતિ-છે.”

“તું આની-તારી-તારી દેહની-સાથે યુદ્ધ કર, શા સાડ ખદાર યુદ્ધ કરે છે. ખરેખર આવો યુદ્ધનો સમય ફરી મળવો દુર્લભ છે. મતલબ કે તું તારી જૂલ સાથેજ યુદ્ધ કરીને નિજાતમામાં વિલીન થા. આવો સમય મળવો દુર્લભ છે.”

“જ્યાં સમ્યક્ત્વ—આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં મુનિપણ છે અને જ્યાંમુનિપણ છે ત્યાં સમ્યક્ત્વ—આત્મજ્ઞાનનો અડગ નિશ્ચય છે” મતલબ કે આત્માનુભવી છે તેજ મુનિ છે.

“સમ્યક્ત્વવંત માણસને સમ્યગ અને અસમ્યગ્ એ સર્વ સમ્યગ્ રૂપે પરિણમે છે.”

“જેને તું હણવાયોગ ધર્યો છે તે તું પોતેજ છે. જેના ઉપર તું હુકમ કરવા ધર્યો છે તે તું પોતેજ છે. જેને તું પરિતાપ ઉપજાવવા ધર્યો છે તે તું પોતેજ છે. જેનો તું ધાત કરવા ધર્યો છે તે (ધાત કરવા યોગ્ય મામેા છવ) તું પોતેજ છે.” મતલબ કે તું અને સામેનો ખીજો છવ તે તું પોતેજ છો પણ સામે પ્રતીત થતી વસ્તુ તારાથી ભિન્ન કોઇ ખીજી નથી; તું જે કોઈ કરવા ધર્યો છે તે સર્વ તારેજ ભોગવવાતુ છે. તારી જૂલથી તુંજ તને પોતાને હણવા ધર્યો છે, તુંજ તારા પોતાના ઉપર હકુમત ચલાવવા ધર્યો છે, તુંજ તને પોતાને પરિ-તાપ ઉપજાવવા ધર્યો છે અને તુંજ તારો પોતાને ધાત કરવા ધર્યો છે પણ ખીજા કોઇનો નથી કરતો એમ સમજવું.

“જે આત્મા છે તે જ્ઞાન છે, જે જ્ઞાન છે તે આત્મા છે, જે (જ્ઞાન) વડે જાણે છે. તે (જ્ઞાન તો) આત્મા છે. (એ પ્રમાણે જ્ઞાન અને આત્માના) તદ્દૂપને જાણે છે તેજ આ-ત્મવાદી (છે) એવા (જ્ઞાન એજ આત્મા અને આત્મા એજ જ્ઞાન) જાણનાર પ્રરૂપતું મં. યમાનુષ્ઠાન બરોબર યથાર્થ છે.”

“(આત્મજ્ઞાનીના અનુભવને કે સિદ્ધ-પૂર્ણબ્રહ્મ-સ્વરૂપને વર્ણવવા કોઇ સ્વર-ધ્વનિ શબ્દ-સમર્થ નથી. તર્કો ત્યાં જઇ શકતા નથી, મતિ તેને પહોંચતી નથી. (કર્મ રહિત) એકલો-અદ્વૈત-એએ-શુદ્ધાત્માના સંપૂર્ણ જ્ઞાનમય વિરાજે છે. ઉપમા ત્યાંજતી નથી મતલબ કે આત્મસ્વરૂપ અતુષ્ઠ છે, અગ્રપી સત્તા છે.” ભાવાર્થ એવો છે કે આત્મસ્વરૂપ અનિ-ર્વચનીય—અવાચ્ય-છે; માત્ર અનુભવગમ્ય છે.

ઉપર પ્રમાણે આચારાંગ સૂત્રની ભાષા સૌથી જૂની છે તથા ખરેખરો જિન મિ-હાંત પણ તેમાંજ સમાયલો છે.

આચારાંગ સૂત્ર પછીની ભાષાના નમુનાઓ:—

સુયગદાંગ-સૂત્રકૃતાંગ:—

અવત્તરૂવં પુરિસં મહંતં સળાતળં અલ્લવમલ્લવં ચ ।

સળેસુ ભૂતેસુ વિસલ્લવતોસે-ચંદોલતારાદિં સપત્તલ્લે ॥

“ તે મહાન પુરુષ અવ્યક્ત, સનાતન, અક્ષય અને અવ્યય છે, સર્વ ભૂતોમાં વ્યાપક છે. ચંદ્રમા જેમ એકજ છતાં અનેક સ્થળે દેખાય છે તેની પેઠે તે (શુદ્ધાત્મા પુરુષ) એક છે સ્થાનાંગ સૂત્ર:—

“ પાણ્દિં નિરયગામી । ઉરૂહિં તિરિયગામી । ઉરેણં મણુયગામી । સિરે-
ણંણિ દેવગામી । સર્વં મેહિંણિ જ્ઞાયમાણે સિદ્ધિગતિ પજ્જવસાણે પૂણત્તે ”

(અંતકાંડે) (૭૫) પળેથી નીકળે તો નરકગામી (યાય), જંઘા (ઉર) માંથી નીકળે તો તિરિય થાય, હૃદય-ઉર-માંથી નીકળે તો મનુષ્ય થાય, મસ્તકેથી નીકળે તો દેવગામી થાય, સર્વાંગથી નીકળે તો ૭૫ સિદ્ધિગતિ એટલે નિર્વાણપદ પામે.

સમવાયાંગ સૂત્ર:—

એગે આયા । એગે અળાયા । એગે દંડે । એગે અદંડે । એગા કિરિયા ।
એગા અકિરિયા । એગે લોણ । એગે અલોણ । એગે ધમ્મે ।

‘આત્મા એક છે, અનાત્મા એક છે, દંડ એક છે, અદંડ એક છે, ક્રિયા એક છે, અક્રિયા એક છે, લોક એક છે, અલોક એક છે, ધર્મ એક છે, વગેરે.

ઉપાસક દશાંગ સૂત્ર:—

નો સ્વલુ મે મંતે કપ્પડ અજ્જ પમિંચણં અન્ન ઉચ્ચિયાવા અન્નઉચ્ચિય
દેવયાણિવા અન્નઉચ્ચિય પરિમ્મહિયાઈ અરિહંત ચેશ્યાઈવા વંદિત્ત એવા
નમંસિત્તએવા ”

(હે ભગવાન) આજ પછી મને ન કલ્પે-અન્ય તીર્થો અથવા અન્યતીર્થોના દેવો અન્ય તીર્થોએ અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમા ગ્રહણ કરેલ હોય તો તેને વંદન ન કરવું, નમસ્કાર ન કરવો. મતસજ કે સમકિતિ એટલે આત્મજ્ઞાની અને આત્મજ્ઞાની-સમકિતિ-એ ગ્રહણ કરેલ અરિહંતના પ્રતિમાએ વંદન કરે, નમસ્કાર કરે.

જ્ઞાતા સૂત્ર:—

સા દોવડ રાયવરકન્ના જેણેવ..... જિણધરે તેણેવ ઉવાગચ્છડ જિણધરં
અણુપવિસડ પવિસડ્ઠા આલોણ જિણપડિમાણં પળામં કરેડ

તે દ્રીપદી રાજવર કન્યા જ્યાં જિનધર છે ત્યાં આવી, જિન ધરમાં પેસે, જિન ધરમાં પેસીને, જોઈને જિન પ્રતિમાને પ્રણામ કરે.

ઉપરના મર્વ નમુના દ્વાદશાંગીના છે. દ્વાદશાંગ પછી દ્વાદશ ઉપાંગ અનેકાં છે. અંગ કરતાં ઉપાંગની બાધા કાંઈક જૂદી, અને મહેલો છે,

શંવાલિગમ સૂત્ર:—

દેવછંદણ અઠસંતં જિણપડિમાણં જિણુસ્તે હપ્પમાણ મેત્તીણં તિંનિલ્લિલ્લતં ચિટ્ઠ
દેવ છંદાને વિરે એકસો આઠ જિન પ્રતિમાઓ, જિનના પ્રમાણ ત્રાણા બેડી
(યજી) રહી છે.

તાસિણં જિણ પડિમાણં પુરતો દો દો નાગપડિમાઝ જરુલ્લપડિમાઝ ભૂતપ-
ડિમાઝ કુંડધર પડિમાઝ

તે જિન પ્રતિમાની આગળ બે બે નાગની પ્રતિમા, યક્ષની પ્રતિમા, ભૂતની પ્રતિમા, કુંડલર પ્રતિમા-(નમસ્કાર કરતી યકી રહી છે.)

વત્તીસં ચંદસયં વત્તીસં ચેવ સૂરિયાણસયં સયલં મણ્ણુસ્સલોયં ચરંતિ
(હે ગોતમ!) એકસો બત્તીસ ચંદ તથા સૂર્ય નિશ્ચય સંવળા મનુષ્ય લોકમાં ફરે છે.

અંગ અને ઉપાંગ સિવાયનાં બીજાં સ્ત્રોત્રાભાંધી:-

વજ્રચુલિયા સ્ત્રવ:-

વહુર્ણ નરનારિ સહસ્સાણં પુરાત્ત નિયગપ્પા નિયકપ્પિયં કુમમ્મં આગ્ગવે-
માણા પળવેમાણા જિણ પઢિમાણં મંજણયાણં હીલંતા ચિસંતા નિદંત્તા ગરિહંતા
પરિહવંતા ચેદ્દય તીથયાણિ સાહૂ સાહૂણીય ઉદ્ધાવડંસંતિ

(બાવીશ શ્રાવક વાણીઆ ત્રેસક્રમે બવે જન્મીને) ધણો હજારો નરનારી આગળ
પોતાનો કલ્પિત કુમાર્ગ સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારથી હેતુ દષ્ટાંતથી કહેવાવાળા,
જિન પ્રતિમાને ભાંગનારા, હીલના કરનારા, ખીસણા કરનારા, નિંદા કરનારા, ગર્હા કરનારા,
પરાભવ કરનારા (એવા યકા) જિન પ્રતિમા-દેરાસર,-તીર્થ, સાધુ અને સાધ્વી
ઉત્થાપશે.

આવશ્યક સ્ત્રવ:-

ધુમ્મ સય માત્ત ગાણં, ચત્તવીસં ચેવ જિણઘરેકાસિ ।

સત્ત્વજિણાણં પઢિમાં, વન્ન પમાણેહિં નિયર્ણહિં ॥

(ભરત ચક્રવર્તિ કે જે ભગવાન ઋષભદેવજીનો મોટો પુત્ર હતો તેણે) સૌ બા-
ધજોના મો સ્તૂપ, બાવીશ તીર્થકરના જિનમંદિર કરાવીને (તેમાં) સર્વે જિનોની પ્રતિમાઓ
પોતપોતાના વર્ણ તથા શરીરના પ્રમાણ નેવડી (અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર) બરાવેલ છે.

મહાકલ્પ સ્ત્રવ:-

સે મયવં તહારૂવં સમણં વા માહણં વા ચેદ્દયઘરે ગચ્છેજ્જા ? હંતા ગોયમા
દિને દિને ગચ્છેજ્જા. સેમયવં જથ્થ દિને નગચ્છેજ્જા તત્ત કિં પાયછિત્તં હવેજ્જા ?
ગોયમા પમાય પહુચ્ચ તહારૂવં સમણંવા માહણં વા જો જિણઘરં ન ગચ્છેજ્જા અ-
હવા દુવાલસમં પાયછિત્તં હવેજ્જા ।

‘ હે ભગવાન તથાશ્વ શ્રમણે વા માહણે ચૈત્થયેર એટલે જિનમંદિરે જવું જોઈએ ?
હા ગોતમ ! દિને દિને-નિત્યપ્રતિ-જવું જોઈએ. હે ભગવાન ! જે દિવસે ન જાય તે દિવસે
(સાધુને) શું પ્રાયશ્ચિત લાગે-ધાય ? હે ગોતમ ! પ્રમાદવડે તથાશ્વ શ્રમણ અથવા માહણ
જે જિનમંદિરમાં ન જાય તો પાંચ ઉપવાસ-દુવાલસતા પ્રાયશ્ચિતને પામે.

જે કેદ પોસહ સાલાપુ પોસહ વૈમયારી જો જિણઘરે ન ગચ્છેજ્જા તત્ત
પાયછિત્તં હવેજ્જા ? ગોયમા ! જહા સાહુ તહા માણિયવ્યં છદ્દે અહવા દુવાલસમં
પાયછિત્તં હવેજ્જા.

—જે કોઈ પૌષ્ઠશાલામાં રહેલો પૌષ્ઠ બ્રહ્મચારી-શ્રાવક-જે જિનમંદિરે ન જાય તો તે શું પ્રાયશ્ચિત પામે ? હે ગૌતમ ! જેવું આંધુ તેવું (શ્રાવકને) જાણવું. અથવા છુ-બે ઉપવાસથી-દુવાલસ-પાંચ ઉપવાસ-સુધી-પ્રાયશ્ચિત અત્યે પામે.

ઉપર પ્રમાણે સૂત્રોની ભાષાની વાનગી આંખી છે. શ્રી મહાવીર ભગવાન અને તે પછીના સમયમાં જે દેશ ભાષા હતી તેજ ભાષા સૂત્રોમાં આપેલી છે. સૂત્રની ભાષા માત્રની નથી પણ દેશભાષા છે અને તેમાં માગધી ભાષાના તથા સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દોનું તો જૂજ પ્રમાણમાં ભરણું છે.

સૂત્ર ઉપર પાછળના આચાર્યોએ ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, નિર્યુક્તિ, ટીકા, વગેરે કરેલ છે, આમાં નિર્યુક્તિની ભાષા જૂની છે એટલે મહાવીર પછીના ત્રણ સૈકાની છે. નંદી, વગેરે સૂત્રો મહાવીર પ્રભુ પછી ૯૮૦ વર્ષે શ્રી વલ્લભીપુરમાં દેવદિગણિ ક્ષમા શ્રમણે તે વખતની દેશભાષામાં રચેલ છે; તેમાં પણ, એ આચાર્યજી ધણી ભાષાના જાણુ હોઈ માગધી, સંસ્કૃત, વગેરેનું ભરણું છે.

જૈનશ્વેતાંત્ર અંથોમાં જેમ માગધી તથા સંસ્કૃતનું ભરણું છે તેમ દિગંબર જૈનો શૌરસેની ભાષાના જાણુકાર હોવાથી તેમના અંથોમાં દેશભાષાની સાથે શૌરસેની અને સંસ્કૃત શબ્દોનું ભરણું જોવામાં આવે છે. વિક્રમ સંવત્ ૪૯ ની સાલમાં યજ્ઞા દિગંબર જૈન મુનિ મહાત્મા શ્રી કુંદકુંદાચાર્યજીએ ધણા અંથો લખેલા છે તે પૈકી ‘પ્રવચનસાર’ અંથમાંથી આ પ્રમાણે વાનગી છે.—

આદા જાણપમાણં જાણં જૈયત્પમાણમુદિદ્ધં ।

જૈયં લોગાલોગં તમ્હા જાણં તુ સવ્વગયં ॥

આત્મા જ્ઞાન પ્રમાણુ છે એટલે કે જ્ઞાન જેવડો આત્મા છે અને જ્ઞાન છે તે જૈય પ્રમાણુ છે. જૈય તે લોકાલોક એટલે દસ્યાદસ્ય સર્વ જગત્ છે તેથી જ્ઞાન સર્વગત છે. આત્મા જ્ઞાન પ્રમાણુ છે અને જ્ઞાન સર્વગત છે માટે આત્મા પણ સર્વગત છે એ સિદ્ધ થાય છે. (આ એક વ્યવહાર પદ્ધતી વાત છે.)

શ્વેતાંત્ર જૈન મંત્રોમાં આચારાંગ, સ્થાનાંગ, અને સમવાયાંગ, જેવાં મૂળ પ્રાચીન મંત્રોમાં આત્માને માટે ‘આચા’ શબ્દ વાપરેલો છે અને ઉત્તરાધ્યયનાદિ બીજા સૂત્રોમાં આત્માને માટે ‘ધણ્ણા’ શબ્દ વાપરેલ છે અને શ્રીમાન્ કુંદકુંદ ભગવાને આત્માને માટે ‘આદા’ શબ્દ શૌરસેની હાયામાં વાપરેલ છે.

પ્રસિદ્ધ જૈન પડિત હેમચંદ્રાચાર્યજી કે જે વિક્રમની બારમી સદીની લગભગ યજ્ઞેલા છે અને જેમણે દેશભાષા-શુબ્દાન્તી-નું પ્રથમ વ્યાકરણ રચેલ હોઈ જેઓ શુભશક્તી ભાષાના આદિ વૈયાકરણ હેમચંદ્રગૂરિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેમના વખતની ભાષાનો નમુનો:—

દોહા સામલ્લા ધણ ચંપાવણી ।

જાડ મુવણ્ણરેહ કસવટ્ટદિણી ॥

—નાયક માંગેલો (અને) પ્રિય સંપત્તિ વાળી છે. કમોટી ઉપર મૂવણ્ણ કેપ્પ જેવી છે અને નાયક કપડા જેવો છે.)

દોહા મંડં તુહું વારિઓ મા કુરૂ દીહામાણુ ।

નિદાવ ગમિદી રત્તડી દડવડ હોઈ વિહાણુ ॥

—હે નાયક મેં તને વાર્યો કે તું દીર્ઘમાન કર નહિ, રાત્રિ તો નિદ્રા પડેજ જતી રહેશે (અને) દડવડ-એકદમ-વહાણું એટલે સવાર થશે.

હેમચંદ્રજીના મંબધમાં રા. અ. કમલાશંકરભાઈએ ગ્રીઅર્સનના લેખપરથી શાળા-પત્રમાં એક ઉલ્લેખ કર્યો છે કે—

“ઈ. સ. ના ૧૨ મા સૈકામાં થઈ ગએલા હેમચંદ્રે પોતાના શબ્દાનુશાસનના આઠમા અધ્યાયમાં પ્રાકૃત ભાષાનું વ્યાકરણ આપ્યું છે, તેમાં અપત્રંશ નિયમો આપ્યા છે, એ અપત્રંશ ઉપરથી હાલની ગુજરાતી ભાષા કિતની આવી છે xxx.....હેમચંદ્ર જાતે ઉત્તર ગુજરાતમાં રહેતા અને જે અપત્રંશ ભાષાના એમણે નિયમો અને દાખલા આપ્યા છે તે ભાષા એમના સમયમાં મૃત હશે તોપણ તે સમયમાં બોલાતી ભાષાનું પ્રાચીન સ્વરૂપ છે એ નહીં છે.”—

વિક્રમની તેરમી સદીમાં લખાયેલી ‘નેમનાથ ચતુષ્પદિકા’ માંથી જૈન મુનિ કૃત ચોપાદનો નમુનો:—વિનયચંદ્ર સ્મરિત—

અધિકુ માતુ સવિ માસ હિ શિરધ,	હહગિતુ કરા ગુણ આહુદગ્ધ;	
મિલિવા પ્રિયક બાહુલિ હુય,	સહ મુક્યાવિહ ઉચ્ચેણુ ધૂય.	૩૮
પંચ મખી સધ જસુ પરિવારિ,	પ્રિય ભમાહી ગધ ગિરિનારિ;	
મખિ સહિત રાજલ ગુણુરાસિ,	લેષ દિપ્પ પરમેસર પાસિ.	૩૯
નિમ્મલ કેવલનાણુ લહેવિ,	સિદ્ધિ સામિણિ રાજલ દેવિ;	
ચણુ સિંહ સૂરિ પણુમવિ પાય,	બારધ માસ ભણિયા મઠ બાય.	૪૦

ઉપરોક્ત ગ્રીમાન વિનયચંદ્ર સ્મરિત નેમનાથ ચતુષ્પદિકાની એક હસ્તલિખિત ઘણી જૂની પ્રત રા. રા. J. S. (Patel) ને મળી આવી છે તે પ્રતને અંતે લખ્યું છે કે “સંવત ૧૩૫૩ ના બાદવા શુદ્ધ ૧૫ રવો ઉપકેશ ગચ્છીય પં. મહીચંદ્રેણુ લિખિતા પુ.” રા. અ. હરગોવિંદદાસભાઈ સાહિત્ય માસિકમાં લખે છે કે સંવત ૧૧૦૦ અને ૧૨૦૦ એવા બે સૈકાના ભાષાના નમુના બાકી રહે છે તો તે પુરાવા ઉપર પ્રમાણે છે એ સ્પષ્ટ છે. સંવત્ તેરના મૈકા પછી લખાયેલા રાસાઓમાં સમક્ષેની રાસ, પ્રજાંધ ચિંતામણિ અને ઉપદેશમાળા એ મુખ્ય છે. એમના નમુના આ પ્રમાણે છે.

“ગામ કુકડીએ કર્યો ચોમાસો, મંવત્ તેરે પનરા મંચો.”

“કવલુ પિવાવક ખીર ”

“વિજય નરિંદ જિણિંદ વીર હથિય હિંવય લેવિણુ;

ધમ્મદાસ ગણિ નામિ ગમિ નયરિદિં વિદરહ પુણુ.”

વિક્રમ સંવત ૧૪૧૨ માં અર્ધાચીન ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ જૈન મુનિ ઉદયવંતે ગૌતમ રાસો રચેવ છે, તેમાંથી નમુનો:—

દેવ કુંડબી આકાશે વાછ, ધર્મ નરેસર આવીયો ગાછ,
કુસુમદણિ વિરચે તિહાં દેવા, ચોસડ ઇંદ્ર માગે જસુ મેવા.

ચામર છત્ર સરોવરિં સોહે, રૂપદિ જીજીવર જગસહુ મોહે,
ઉવસમ રસ ભરી વરસંતા, જોજન વાણી વખાણુ કરંતા.

x

x

x

x

જિમ મુર તરવર સોહે શાખા, જિમ ઉત્તમ મુખ માધુરી ભાષા;
જિમ વન કેતકી મહમહે ઝમે ।
જિમ ભૂમિપતિ ભુયળલ અમકે, જિમ જિન મંદિર ધંટા રણુકે;
તિમ ગોચમ લખ્યે ગહગહે ઝે ॥

x

x

x

x

ધન્ય માતા જોણે ઉપરે ધરીયા, ધન્ય પિતા જોણે કુલે અવતરીયા;
ધન્ય સુગુર જિણે દિખિયાઝે.
વિનયવંત વિદ્યાભંડાર, જસ ગુણ કોઈ ન લભે પાર;
વિદ્યાવંત ગુરુ વિનવીઝે.
ગૌતમ સ્વામીનો રામ બણી જે, ચઉપિહ સંઘ રલિયાપત કીજે;
ઝલ્લિ વૃદ્ધિ કલ્યાણુ કરો,
વડ જિમ શાખા વિસ્તરો ઝે.

પંદરમી સદી પછી શ્રીપાલનો રાસ, ધનના ચરિત વગેરે લખાયાં છે.
વિક્રમ સંવત્ ૧૬૭૫ લગભગમાં શ્રીમાન્ આનંદધનજી નામના આત્મનિષ્ઠ જૈન મુનિ
યજ્ઞ ગયા છે તેમની વાનગી:—

કોઈ કહે લીલા અલખ લખ તણીરે, લખ પૂરે મન આરા;
દોષ રહિતને લીલા નવિ ધટેરે, લીલા દોષ વિલાસ.
ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માદરોરે. ૫

ચિત્ત પ્રસન્ને પૂજન ફલ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત ઝેલ;
કપટ રહિત યજ્ઞ અરપણા રે, આનંદધન પદ રેલ—ઋષભ ૬

તર્ક વિચારેરે વાદ પરપરા રે, પાર ન પહોંચે કોય;
અભિમતે વસ્તુ વસ્તુગને કહેરે, તે વીરલા જગ જોય.
પંથડો નિહાળીરે ખીલ જન તણોરે.
અજીત અજીત ગુણધામ.

પરમ પુરુષ પરમાત્મા, પરમેશ્વર પરધાન લલના:
પરમ પદારથ પરમિષ્ઠી, પરમ દેવ પરમાત્મ લલના:
વિધિ વિરંચિ વિશ્વંભર, ઋષિકેશ જગનાથ લલના;
અધર અધમોચન ધણી, મુક્તિ પરમપદ સાય લલના.
ઝોમ અનેક અભિધા ધરે, અતુભવ ગમ્ય વિચાર લલના,
જેલ જાણે તેહને કરે, આનંદધન અવતાર લલના.

પદ્દ દરિસણુ જન અંગ બણી જે, ન્યાસ પડંગ જો સાધેરે,
નમિ જનવરના ચરણ ઉપાસક, પદ્દ દરિસણુ આરાધે રે.

x

x

x

x

જિન સ્વરૂપ થઇ જિન આરાધે, તે સહિ જિનવર હોવે રે,

ભૂંગી ધસિકાને ચટકાવે, તે ભૂંગી-જગ જોવે રે.

૫૨.

સંવત્ ૧૭૦૦ ની સાલમાં જૈન પંડિત નેમિવિજયજીએ 'શીલવતી' રાસ રચ્યો.

છે તેમાંથી વાનગી:—

ઝાઝંકાર અક્ષર અધિક, જપતાં પાતિક જાંત,

એથી અધિકા કો નહિ, શિવપદ આપે સંત.

૧

અધ્યાપક આડે પ્રહર, આપે આળસ છંડ,

જ્યોતિરૂપ જગદિશ જે, માલે સમતા સંત.

૨

×

×

×

×

શિવલવતી મોટી સતી, સદુ સતિયાં સિરદાર,

રાખે અવસર શીલને, તે પામે ભવપાર.

૮

મન ત્રુટયાં માનવી તણાં, કુણુ માધે હે સખી સાંધણુદાર કે;

કેણે તે કાંઈ આલે નહિ, મત આણો હે, જે ડાહ્યા સોનાર.

૧

હુઆં દરખ વધામણા, સોહામણી હે, સેતા ઉછરંગ કે;

સાજન સદુ સુખ પામિયા, મોહોમોહ હે, સંતોષ અભંગ.

૨

સંવત્ ૧૭૦૦ ની લગભગમાં જૈન પંડિત શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય થયા તેમણે ગુજરાતી ભાષામાં ઘણું સાફ કાખાણ કરેલું છે. તેમની વાનગી —

કોઇ કહે સિદ્ધાંતમાંજી, ધર્મ અહિંસા સાર;

આદરિયે તે એકલીજી. તજીએ બહુ ઉપચાર.

નિશ્ચય દષ્ટિ હ્રદય ધરીજી, પાલે જે વ્યવહાર;

પૂર્ણવંત તે પામશેજી, ભવ સમુદ્રનો પાર.

સોભાગી જીન સીમંધર સુણો વાત.

શ્રી વિજયપ્રભ મૂરીશ્વર રાજે, દિન દિન અધિક જગીશેજી;

ખંભનયરમાં રહી ચોમાસુ, સંવત્ સત્તર છત્રીશેજી.

સંવત્ ૧૭૨૭ માં જૈન મુનિ વિનયવિજયજી થયા તેમની વાનગી:—

શી જીનશાસન જગજગકારી, સ્વાદાદ શુદ્ધરે;

નય અનેકાંત મિથ્યાત્વ નિવારણ, અકલ અભંગ અનુપરે.

કોઇ કહે એક કોલ તણે વશ, સકલ જગગતિ હોયરે;

કાલે ઉપજે કાલે વિણુસે, અવર ન કારણ કોયરે.

શ્રીમાન ધર્મમંદિર મંવત્ ૧૭૪૧ માં થયા તેમના 'મોહ અને વિરેક' નામક રાસમાંથી વાનગી —

માન વડું સંસારમાં, માન જ્યોતિ જગમાંય;

માન દેવ દિલમાં ધડું, માન કદપતરૂ છાંય.

અનંત સિદ્ધનાં જ્યોતિએ. સાધારણ મહાધામ;
 મુનિ મનપંક્જમાં ધરે, સારે વાંછિત કામ. ૪
 જ્ઞાની પણ વચને કરી, કહી ન શકે જસુ પાર;
 આતમ અનુભવશું લહે, ચિદાનંદ વિગતાર. ૫

પંડિત મોહનવિજયજીએ સંવત ૧૭૮૩ મા 'ચંદ રાજનનો રાસ' બનાવેલ છે તેમાંથી વાનગી:—

૧—કહે રાણી રે સુડા, એમ બોલ ન બોલો કુડા,
 નરથી એ પળી રૂડા રે રંગીલા.
 તવ વિશુધ વચન શુક બોલે, રાણીના શરતી પદ બોલે;
 કહે પાળીની કૃષ્ણ તોલે રે રંગીલા.
 દામોદરને જગમાં બીડવા, સમરથ નહિ કોઇ તસ નડવા;
 જુઓ તેહને છે ગરૂ ચકવા રે રંગીલા.
 કવી મુખ મંડણ વરદાઈ, શ્રુતિ વેદ પુરાણે ગાઈ;
 યદ્ય સધળે હંમ વડાઈ રે રંગીલા.

૨—તપગચ્છ નાયક ગુણગણ લાયક, વિજયસેન સુરિંદાજ;
 પ્રતિભોધો જિજ્ઞે દિલ્લિનો પતિ, અકબરશાહ ભુમિંદાજ. ૧૬
 તાસ ચરણ શતપત્ર સુમધુકર, કીર્તિવિજય ઉવગ્રાયાજ;
 તાસ સીસ કવિ કુલ મુખ મડન, માનવિજય કવિરાયાજ. ૧૭
 તસ પદ સેવક મતિશ્રુત સાગર, લગ્નિપ્રતિષ્ઠ કહાયાજ;
 પંડિત રૂપ વિજય ગુણ ગિર્યા, દિનદિન મુપશ સવાયાજ. ૧૮
 તેહને બાળકે મોહનવિજયે, અડોત્તરશે દાળેજ;
 ગાયો ચંદ ચરિત્ર સુરગો, ચરિત્ર વચન પર નાળેજ. ૧૯
 કીધો ચોધો ઉલ્લાસ સંપૂર્ણ, ગુણ વસ્તુ સંયમ (૧૭૮૩) વર્ણેજ;
 પોસમાશ સિત પંચમી દિવસે, તરણિજ વરે હર્ષેજ, ૨૦
 રાજ નગર ચોમાસુ કરીને, ગાયો ચંદ ચરિત્રજ;
 અવણ દેઇ આતા સાંભળશે. થાશે તેહ પવિત્રજ. ૨૧
 જે કોઇ બણશે ગણશે મુણશે. તસધર મંગળમાળાજ;
 દિન દિન વધતી વધતી થાશે, નિર્મળ કીર્તિ વિશાળાજ. ૨૨

શ્રી વિજયવદ્ધમી સુરિ મંવત ૧૮૨૭ મા થયા, તેમની કવિતાની વાનગી,—
 શ્રી ઈંદ્રાદિક ભાવથી, પ્રણમે જગગૃહ પાય;
 તે પ્રભુ પીર જિજ્ઞંદને, નમનાં અતિ મુખ થાય,

સંવત્ ૧૮૭૩ માં સૌભાગ્યસાગર થયા તેમાંથી વાનગી:—

મહિમા સાગર સદ્ગુર, તાસતણે સુપસાયેરે:

જલુરવામી ગુણ ગાધવા, સૌભાગ્યે ધરી ઉત્સાહેરે—

વીશમી સદીમાં સર્વોદ્ધૃષ્ટ ગુજરાતી ભાષામાં લખનાર શતાવધાની કવિ શ્રીમદ્ રાજ-ચંદ્રજી થઈ ગયા છે. એમના ધણા લેખોનો સામટો સંગ્રહ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' નામક મોટા પુસ્તકમાં દરવામાં આવ્યો છે એ ગ્રંથથી ગુજરાતી ભાષાના શાન્તરસયુક્ત આત્મગાનનો સાહિત્ય વિભાગમાં અમૂલ્ય વધારો થયો છે એ ગ્રંથનું સાહિત્ય ઉત્તમ, મધ્ય અને કનિષ્ઠ સુમુખ્યોને—જૈન અને જૈનેતર એ તમામને—નિર્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે.

પૂર્ણ હુતિ—નિપંક્ષ દૃષ્ટિએ આ લેખનું વાચન કરવાથી સ્પષ્ટ સમજણે કે પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનીઓ પાસે જ છે તથા ગુજરાતી ભાષાના મૂળઉત્પાદકો જૈનો જ છે એટલું જ નહિ પણ આધુનિક ગુજરાતી ભાષાનો આદિ કવિ જૈન મુનિ શ્રીમાન ઉદયવંત છે અને પ્રાચીન ભાષાના આદિ કવિ દેવદિગ્ગણિ ક્ષમા શ્રમણ છે અને ભાષાના મૂળ ઉપદેષ્ટા પરમ પૂજ્યતમ શ્રી મહાવીર સ્વામી છે.

આ લેખ કોઇના આલેખ રૂપે નથી પરંતુ જનસમાજને સન્માર્ગ જતાવવાની ખાતર છે. જે કે રાવ બહાદુર હરગોવિંદદાસ બાઇના લેખનો પ્રત્યુત્તર 'આપની ઇચ્છા ન હતી પરંતુ મિત્ર મંડલના કેટલાક સુગ બધુઓની માગણી ઉપરથી આ લેખમાં 'સાહિત્ય'ના લેખનો જવાબ સમાર્પ જાય છે.

આ લેખનું મનન કરવાથી ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ વગેરેનું જ્ઞાન થશે એમ મારી માન્યતા છે.

આ લેખ ગુજરાતી ભાષાના શ્રેષ્ઠી સર્જકોને આનંદ દાયક થાઓ એજ ઇચ્છા.
इत्यलम् ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

તા ૧-૧-૧૯૧૪ }
ટંકારા-કાઠિઆવાડ }

ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી.

x x x ઉપરોક્ત લેખ વડોદરામાં નીકળતા 'સાહિત્ય' નામના માસિકના નવંબર ૧૯૧૩ ના અંકમાં આવેલા ગ. બ. હરગોવિંદદાસ હારકાંદાસ કાંઠાવાળાના 'જૂની ગુજરાતી અને જૈન સાહિત્ય' એ નામના લેખના ઉત્તરરૂપે છે. તે લેખ પણ ઉપરોક્ત લેખના લેખક ગ. ગોકુલદાસના ગુજરાત રાજાપત્નના જીવનથી ઓગસ્ટ ૧૯૧૩ ના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખના ધણા મંતવ્યોની વિરૂદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવા અર્થે રા. બ. હરગોવિંદદાસે લખ્યો હતો. આ વિરૂદ્ધ અભિપ્રાયની સામે અને યોતાના મંતવ્યોના પ્રતિપાદનઅર્થે એક

બાપણુકારને પોતાના બાપણુની દલીલો સામે પ્રતિસ્પર્ધિઓની આવેલી દલીલો તોડવા માટે જેટલો હક્ક છે તેટલો હક્ક રા. ગોકુળદાસે વ્યાજ્ઞીપણે લઇ ઉપરોક્ત લેખ તે 'સાહિત્ય' ના અધિપતિપર પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલી આપ્યો હતો; કારણકે અમુક લેખ જે પત્રમાં છપાયો હોય તેજ પત્રમાં તેના રદીઆરૂપે પ્રતિલેખ પ્રથમ મોકલવાનો શિષ્ટાચાર છે, અને તે પત્રે તે ગંભીર ભાષામાં મનનપૂર્વક દલીલો (કે જે મનગમતી હોય યા ન હોય તોપણ) વાળો હોય તે પોતામાં પ્રસિદ્ધ કરવો જોઈએ એ પણ શિષ્ટાચાર છે; પરંતુ આ લેખ સંબંધે તેમ થયું ન હોવાથી એટલે સાહિત્ય પત્રે ન છાપેલો તેથી અમારાપર પ્રમિદ્ધ કરવા અર્થે મોકલાવી આપ્યો હતો. આ લેખ ઘણો લાંબો હતો તેમજ ખડિત થાય તો પૂરી અસર કરનાર નિવડે તેમ ન હતો તેથી તેને આવા ખાસ આંકમાં પ્રસિદ્ધ કરી શકાય તો વધારે યોગ્ય છે તેથી આટલા બધા લાંબા કાળસુધી તેને અપ્રસિદ્ધ રાખવો પડ્યો છે તો તે માટે રા. ગોકુળભાઈ અમને ક્ષાંતવ્ય ગણશે.

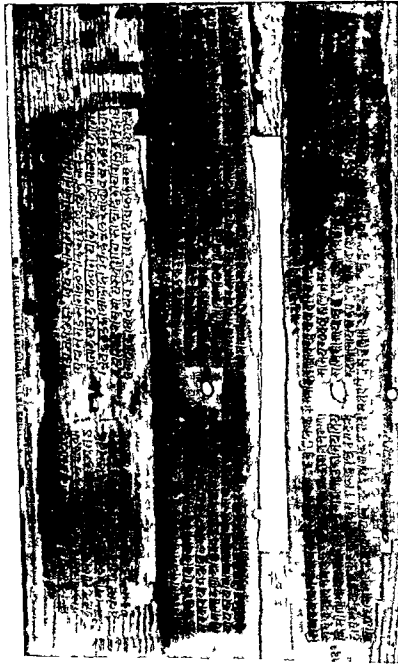
હવે સાહિત્યમાં આવેલ ઉપર જણાવેલો રા. બ. નો લેખ તેમાં મૂકેલી કેટલીક દલીલો અમને મનગમતી ન હોવા છતાં પણ અત્રે આપવા અમારે ઉદ્યુક્ત થવું જોઈએ કે જે વાંચવાથી અસ્પષ્ટતા મુકાળલો થતાં એક યા બીજી દલીલની સત્યાસત્યતા જણાશે. તેથી અમે આ પછીજ તેને રચના આપેલું છે.

આ લેખના સંબંધમાં અમારૂં કેટલુંક વક્તવ્ય છે, પરંતુ તે પર જતાં ઘણાં પ્રમાણોની જરૂર હોવાથી અવકાશભાવે ન બોલતાં તે વક્તવ્યનો થોડોક ભાગ સ્વચ્છતાપૂર્વક અત્રે નિવેદન કરીશું. (૧) ગૌતમરાસાના કર્તાનું નામ 'ઉદયવન્ત' આપ્યું છે કે જે તેમાંની એક કડીપરથી કોઇપણ માની લે તેમ છે, પરંતુ રા. પુરનચંદ્રજીએ તે બાબતપર લક્ષ્ય ખેંચી બીજી કડીઆપર ખાસ લક્ષ્ય રાખી કર્તાનું નામ 'વિનય પ્રભ' (અરતરગચ્છીય) છે એવું પ્રમાણ સહિત બતાવી આપ્યું છે. (૨) તે ઉદયવન્તને 'આદિકવિ' કહી તેના સં. ૧૪૧૨ના સમયને જૈન ગૂજરાતીનો પ્રારંભકાળ ગણી ત્યાં સુધી તે ગૂજરાતીની પ્રાચીનતા લઇ જવામાં આવેલ છે પરંતુ તે સમયની પહેલાંનાં (જૈન) ગૂજરાતી કાવ્યો પ્રાપ્ત થયેલાં અને થતાં હોવાથી તેની અગાઉ ઘણાં વર્ષો પહેલાં થયેલા કોઇ કવિને 'આદિ કવિ' કહેવો પડશે એમ અમારૂં માનવું છે (૩) આજ શંકરાચાર્યને ત્રેવીસો વર્ષ થયાં એ માન્યતાની સામે ઘણાં પ્રમાણો છે અને હાલની શોધબોળના પરિણામે તેમને આંકમાં સૈકામાં મૂકવામાં આવે છે.

વળી વિશેષમાં પંચમ સાહિત્ય પરિપદ્ધમાં આ લેખનો જે વિષય છે તેજ વિષયપર એક નિમંષ રા. ગોકુળભાઈએ મોકલી આપ્યો હતો. તે નિમંષ હતાવળથી લખાયેલો હોઇ ટુંક અને અત્ય પ્રમાણોવાળો છે તેથી તે અપેક્ષાએ આ લેખ વિશેષ ઉપયોગી નિવડશે.

—તંત્રી.

Shri Jaina Shwetambara Conference Herald, July-August 1915

सप्त रररर वरुना तारुतपर लणारेलर एरुतरु' ओरु पृरु.

જૂની ગુજરાતી અને જૈન સાહિત્ય.

જૂની ગુજરાતી કેવી હતી, ક્યારે ઉત્પન્ન થઈ અને ક્યારથી બંધ પડી, એ પ્રશ્નો વાદમ્ભર હોવાથી તે વિષે વિદ્વાનોમાં મતભેદ પડે એમાં નવાઈ નથી. શાસ્ત્રી યજ્ઞલાલ કાળીદાસે ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ લખ્યો, ત્યારથી જૂની ગુજરાતીના અસ્તિત્વ તરફ પંડિતોનું લક્ષ ગયું. શાસ્ત્રી યજ્ઞલાલે જૂની ગુજરાતી સંવત ૧૧૦૦ થી ૧૫૦૦ ના અંત લગી ચાલતી હતી એમ જણાવ્યું છે, અને જે ઉદાહરણો આપ્યાં છે તે સંવત ૧૪૦૦ના સહ થાય છે, તે સંવત ૧૧૦૦ થી ૧૪૦૦ સુધી જૂની ગુજરાતીની સ્થિતિ કેવી હતી તે જણવાને સાધન મળતાં નથી. જૈન ગ્રંથોની જે વાદો છપાઈ પ્રકટ થઈ છે તે જ્ઞેતાં વહેલામાં વહેલાં ગ્રંથ સં. ૧૪૧૨ માં લખાયાનું માલમ પડે છે. રા. ગોકળદાસ નાનડભાઈ ગાંધીએ ગુજરાત શાળાપત્રના જુનથી જોગમટના અંકોમાં પ્રાચીન ગુજરાતી અને જૈન નામક શેષ આપ્યા છે, તેમાં સંવત ૧૩૧૫, ૧૩૨૭ અને ૧૩૬૧ માં લખાયેલા રાસા અને પ્રમથ ચિંતામણીનો ઉલ્લેખ કર્યો છે; પરંતુ તેમની ભાષાનાં આપેલાં ઉદાહરણ ઉપરથી જે દેર દેખાય છે, તે વડે આપેલી સાચો વિષે શંકા રહે છે, છતાં ખાનીએ કે સાક્ષી ખરી છે, તે પછી ૧૧૦૦ અને ૧૨૦૦ એવાં બંને વર્ષો જૂની ગુજરાતી હયાત હતી તેના પુરાવા ખાડી રહે છે. એ ભાષા સંવત ૧૫૦૦ ની આખર સુધી ટકી રહી નહોતી એનું માફ માનવું છે, અને તેના પુરાવા માટે આગળ ઉદાહરણો આપવામાં આવશે.

જૈન જંબુઓએ ગુર્જર સાહિત્યમાં ખડોળો ભાગ લીધો છે, અને તેમના જૂતા ગ્રંથો ટકી રહ્યા છે, તેને માટે તેમને ધન્યવાદ ધટે છે. દિક્ષગીરી એટલી છે કે તેમણે પોતાના ગ્રંથો પ્રકાશમાં આણવાનો પ્રયત્ન સવેળા ન કર્યો, તેમ ખીજા લોકોએ તે જ્ઞેતાની પશુ કાગળ ન રાખી. વૈદિક કાળોએ તે તરફ અભાવ રાખ્યો તે ધર્મના કારણે તથા ભાષા ન સમજવાથી હોવો જોઈએ. જૈન જંબુઓ હાલ એમ કહે છે, કે “પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય તો જૈનોએ પાસેજ છે અને ગુજરાતી ભાષાના મૂળ ઉપાદેશો જૈનોજ છે.” આ વાતમાં કેટલું મત્ય છે તેનો નિર્ણય થવાની જરૂર છે. રા. ગોકળદાસ જણાવે છે કે “ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં વિક્રમની દશમીથી ચૌદમી સદીની આસપાસ ઘણે ભાગે જૈનોની સર્વોપરી સત્તા હતી.” વળી છેવટમાં તે લખે છે કે “જૈનોએ ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડનો સંપૂર્ણ આશ્રય લીધો ત્યારે તેમાં બીજા, કાઠી, કોળી વગેરે જંગલી જાતો વસતી હતી, તે જૈનોની શેમાં દ્વાર્ધ ગઈ, જ્યાં જુઓ ત્યાં જૈન વેપારી, જૈન ધનાઢ્ય, જૈન રાજા, જૈન કાર્યભારીઓ, જૈન ધર્મ એમ સર્વ જૈનોનું સામ્રાજ્ય ચતાં જૈનોની બે હજાર ઉપરાંત વર્ષની પ્રાકૃત ભાષા કે જે જૈનો બોલતા હતા તે દેશ ભાષા (ગુજરાતી ભાષા) તરીકે રૂઢ થઈ ગઈ. પાછલા સમયમાં વજ્રભાચાર્ય, રામાનુજ, સહજનંદ સ્વામી વગેરેના આગમનથી જૈન વર્તમાની કેટલાક વૈષ્ણવો, કેટલાક સ્વામી નારાયણી, શ્રી વૈષ્ણવો વગેરે થઈ ગયા, પરંતુ ભાષા તો મૂળનીજ રહી ગઈ તે અદ્વાપિ પર્યંત બોલાય છે.”

આ કથનની સત્યતા માટે અતિહાસિક સખળ પુરાવો જોઈએ. જૈનોએ સંપૂર્ણ આશ્રય લીધો, ત્યારે ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં જંગલી લોકો વસતા હતા, અને જૈન ધર્મ

સર્વત્ર પ્રસર્યો હતો એ મુખ્ય વાતો ઇતિહાસ તપાસતાં ખરી ઠરતી નથી. ઉગ્રસેન અને શ્રી કૃષ્ણે સુમારે ૫૦૦૦ વર્ષ ઉપર દ્વારકામાં રાજ્ય કર્યું હતું, અને યદુ કૃષ્ણના ક્ષત્રિઓની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી. એ પછી મૌર્ય વંશનો અમલ ઇ. પૂ. ૩૧૪ માં એટલે જૈન ધર્મ સ્થાપનાર શ્રી વર્દમાન સ્વામી સંવત્સરી પૂર્વે ૪૭૦ વર્ષ પર થયા (દેવલાલ શાસ્ત્રીના કહેવા પ્રમાણે) તે પછી થોડી મુદતે ગુજરાતમાં થયો હતો. તે પછી ગ્રીક લોકોનો અને ક્ષત્રપોનો અમલ થયો તે સન ૩૯૮ સુધી ચાલ્યો. તે પછી સુમ રાજાઓનો અમલ સન ૪૭૦ સુધી, ત્રવણિવંશ ૭૮૬ સુધી, ચાવડા વંશ ૯૬૧ સુધી, સોલંકી વંશ ૧૨૪૨ અને વાઘેલા વંશ ૧૬૦૪ સુધી ચાલ્યો હતો. આ શિવાય ગુજરાતમાં ત્રૈલોક્ય, ચાલુક્ય, રાષ્ટ્રકૂટ અને ખીખર ગુર્જર રાજાઓ પણ થઈ ગયા હતા. આ રાજાઓ ઘણે ભાગે ક્ષત્રિઓ હતા, અને તેઓ કેવાળ જંગલી લોકો ઉપરજ રાજ કરતા હતા એમ નહોતું.

ચીનનો પ્રખ્યાત સાધુ હ્યુએન-સાંગ સાતમાં સૈકામાં યાત્રા માટે હિંદુસ્તાન આવેલો, તેણે તે વખતનો વક્ષાભિ રાજા બૌદ્ધ ધર્મનો છે, તોપણ પાખંડ (અન્ય) મતનાં દેવળ આ દેશમાં ઘણાં છે એમ જણાવ્યું છે. “સુમ રાજાઓના શિક્ષામાં તેમનું બિરુદ પરમ ભાગવત સંખ્યું છે, તથા તેમના શિલા લેખના મંગલાચરણમાં વામનશત્રી સ્તુતિ કરી છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ વિષ્ણુ-બક્ત હતા. વક્ષાભિ રાજાઓનાં તાત્રપરો ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ શિવ ધર્મ પાળતા (માત્ર શિલાદિત્યે જૈન ધર્મ સ્વીકારેલો એ વાત ખરી છે) બૌદ્ધ ધર્મ ઉપરથી ખરી લોકોનું મન સાતમાં સૈકા પહેલાં જુદા જુદા ધર્મો તરફ ખટકવા માંડ્યું હતું. અલ્પહિલવાડ રાજ્યના વખતમાં જૈન અને શિવ એ બંને ધર્મને રાજા તરફથી આગ્રય મળ્યાં કરતો. રાજાઓ જુદા જુદા મતના આચાર્યો વચ્ચે વાદવિવાદ કરાવતા, અને જે સારો માલમ પડે તેને ઉત્તેજન આપતા. તે સમયે વૈદિક તેમ જૈન બંને ધર્મ પળાતા. વિષ્ણુ, શિવ, શક્તિ ને તેની સાથેજ જિન એમ સર્વેની પૂજન થતી. કોઇએ એક જ ધર્મમાં આસક્ત થઈ જઈ ખીખર ધર્મવાળાને પીડવા હેતુ એવો રાજા થયો નથી. હમારવાળ જેણે હિંમા માત્ર અટકાવી દીધી ને ઘણે અંશે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, તે પણ શિવ, શક્તિ આદિને ન માનતો એમ નથી. જ્યાં રાજાઓ બંને ધર્મને ઉત્તેજન આપતા એમ લાગે છે, અને લોકો પણ તેજ રીતે વર્તતા સમજાય છે.”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ગુજરાત, કાઠીઆવાડ કોઇ કાળે પણ જૈનમય થયાં નથી, અને જૈનનું સામ્રાજ્ય પણ થયું નથી. રા. ગોકળદાસે વક્ષાભાગ્ય વગેરેના નામના આપી વૈષ્ણવો વગેરેનું જણાવ્યું છે તે તો સુકાવસે આધુનિક સમયની વાત છે, પરંતુ શિવ અને વૈષ્ણવ ધર્મ તો ઘણા પ્રાચીન છે. શ્રી કૃષ્ણ પોતે મોખનાથ અને ગિરનારની જગ્યાએ બે વખત ગયા હતા. મોખનાથ મદાદેવ ખાર જ્યોતિર્લાલગમાંના એક પ્રાચીન દેવ છે. એમને માટે નવું દેવાલય બંધાવવાની શ્રવણા શ્રી હેમચંદ્રસૂરીએ પોતે મિદ્ધરાજને કરી હતી. ગિરનાર ઉપર જેમ જૈન દેવાલયો છે, તેમ તેની ઉપરની ટુંકા પર અંબાજી ને કાલિકાનાં દેવાલય છે. આજુરાજ ઉપર જેમ જૈન દેવાલયો છે, તેમ શિવનાં ને દેવીઓનાં દેવાલય જૂના વખતમાં પણ હતાં, અને અંદાજનીના રાજાઓ તેના ઉપાસક હતા. ચીનના હ્યુએન-સાંગ સાધુએ પોતાના પ્રવાસના પુસ્તકમાં વવણિપુર (જે. એ. ૧૪૦) વિષે જણાવ્યું છે, કે “તેનો

ધેરાયો પાંચ માઇલ કરતાં પણ વધારે છે, કુટુંબો દ્રવ્યવાન છે, ત્યાં સો. કરતાં પણ વધારે ઘર કોટપાધિપતિ ગણાય છે. આ ગળ્યમાં દુર દેશાવરોમાંથી અત્યંત સંપત્તિ એકઠી થાય છે. એક સો કરતાં પણ વધારે બૌદ્ધ મતના મઠ જોવામાં આવે છે x x ત્યાં મેંડો દેવાન્યાં તો દેવનાં છે, તેના સાધુની સંખ્યા મોટી છે. આમાં જૈનની વાત આવતી નથી અને મેંડો દેવનાં દેવાલય કશાં તે વૈદિક ધર્મનાં હતાં. વૈદિક ધર્મના મુખ્ય પોષકો આઠણો હતા, તેમાંના કોઈએ બાગ્યેજ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હશે. એ લોકોની વસ્તી મુજગનમાં ઘણી હતી, તેમ ક્ષત્રિઓ, વાણીઆ, કણ્ણી, સુતાર, લુહાર સોની વગેરે જતો વસતી હતી, એટલે ગુજરાતમાં જંગલી જતોજ હતી એ કહેવું સકારણુ નથી.

સંસ્કૃત ભાષામાં વિકાર યતાં જે પ્રથમ ભાષા પંચજનમાં ઉદ્ભવી તે પ્રાકૃત હતી. શાસ્ત્રી જનલાલ કહે છે કે પંચજનમાંથી ફેટલાક આર્યો મારવાડ, ગુજરાત તરફ આવ્યા, ત્યાં પંચજનની પ્રાકૃત ભાષા ઉપરથી અપભ્રંશ ભાષા થઈ. અને જે આર્યો મથુરા અથવા ગરમેન દેશ તરફ ગયા તેમની ભાષા પ્રાકૃત ઉપરથી શૌરમેની થઈ, ગરમેન દેશમાંથી મગધ દેશમાં ગયા, ત્યારે શૌરમેની ઉપરથી માગધી ભાષા થઈ. શૌરસની ઉપરથી પૈશાચી ભાષા થઈ એવું પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં લખ્યું છે. અપભ્રંશ ઉપરથી જૂની ગુજરાતી થઈ છે, એટલે તેને શૌર-મેની ને માગધી ભાષાઓ સાથે મળી નથી એ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. તેનીજ સાથે જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ પોતાના અનુયાયીઓને સમજાવે એટલા માટે સંસ્કૃતને બદલે માગધી ભાષામાં પોતાના ગ્રંથો લખવા માંડ્યા, અને એ જને ધર્મનો ઉદય મગધ તરફ થયો હતો એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. અપભ્રંશ ભાષા સિંધ, મારવાડ, મેવાડ, અવંતી (માળવા), સૌરાષ્ટ્ર, લાટ (દક્ષિણ ગુજરાત) અને કચ્છ એટલા દેશની ભાષાઓને મળતી છે, પણ ગુજરાતી ભાષાને તો ઘણીજ મળતી છે. (શાસ્ત્રી જનલાલ જણાવે છે).

આ ઉપરથી એવું અનુમાન નીકળે કે જે જૈન ગ્રંથોમાં શૌરમેની ને માગધીનું બરણુ હોય, તે જૂની ગુજરાતી અથવા શુદ્ધ જૂની ગુજરાતી ન ગણાય. રા. જીવણચંદ સાકરચંદ જાગેરી કાન્ધ મહોદધિ મંકિતક ૧ લા ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે, કે “આવા રાસાઓમાં કથી કથી ભાષાઓનું યોદ્ધું બદલું જોડાણુ થવા પામ્યું છે, તે તપાસીશું તો ગુજરાતી, માગધી, ગરમેની, અપભ્રંશ, પ્રાકૃત અને મારવાડી તથા હિંદી ભાષાઓનું જોડાણુ થયેલું જોવામાં આવે છે, તથા ફેટલાક રાસાઓ તો પૂર્ણ માગધી અને પ્રાકૃતમાં રચાએલા પણ જણાય છે.” શ્રી જાતમ સ્વામીનો રાસ રા. કુંવરજી આનંદજી શાહે પ્રકટ કર્યો છે, તેની સૂચનામાં તે લખે છે કે “આ ગુજરાતી ભાષાની સર્વથી પ્રાચીન કૃતિ તરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલ સંવત ૧૪૧૨ માં બતાવેલ મદા મંગલિકકૃપે પ્રચલિત રાસ દાલમાં ગુજરાતી સાહિત્ય સંબંધી જામતિના સમયમાં ઘણે અંશે પ્રાચીનપણું જાળવી રાખીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આ રાસાની અંદર સંસ્કૃત તેમજ માગધી ભાષાના ઘણા શબ્દોનું મિશ્રણ થયેલું હોવાથી બાળ જીવોને અર્થ સમજવામાં પડતી મુશ્કેલી દૂર કરવા સારૂ દરેક લાગની સાથે તેનો અર્થ પણ આપવામાં આવ્યો છે.” (પ્રકાશક આ રાસાને સર્વથી પ્રાચીન ગણે છે, તથા તેની ભાષા મમજવાને જૈન બાળ જીવો સમર્થ નથી, તો એવા રાસા તરફ અન્ય ધર્મીઓનું ભાષાના કારણથી પણ લક્ષ ન લાય એ દેખીતું છે. વળી રા. જીવણચંદ જણાવે છે તેમ

લલિયાઓ ગ્વાલિયરી લિપિમાં પડી માત્રાથી લખતા, તેથી તેમણે લખેલા અંથો અન્ય ધર્મોથી ન ઉત્પન્ન શકે, અને તે અશ્વિ બતાવે તો તે સ્વાભાવિક છે).

જૈન અંધકારો ઘણાખરા સાધુઓ-જ્ઞતિઓ હતા, તેઓ ગમે તે દેશના મૂળ વનની હોઈ, દેશેદેશ વિચરતા ને ત્યાં અમુક મુદત નિવાસ કરતા, તેથી તેમની બાપામાં અનેક બાપાના શબ્દોનું ને રૂઢિ પ્રયોગનું મિશ્રણ સ્વાભાવિકરીતે થાય. ધર્મી તેમનો નિરં-તરનો અભ્યાસ માગધી કે પ્રાકૃત બાપાના ગ્રંથોનો હોય તેથી પણ તે બાપાના શબ્દો તેમના લખાણમાં અણુધારતાં પણ આવી જાય. તેમણે જે અંથો જૂના કાળમાં લખેલા તેમાં આ પ્રમાણે અનેક બાપાનું મિશ્રણ થવાથી તે શુદ્ધ જૂની ગુજરાતી કહી શકાય નહીં, અને અન્ય ધર્મોના, જેમની સંખ્યા જૈનો કરતાં ઘણી મોટી છે, તેઓ તેમને ગુજરાતી અંથો તરીકે માન્ય ન કરે.

આ વાતનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ સંવત ૧૪૫૦માં લખાયેલા ગુજરાતી બાપાના વ્યાકરણ ઉપરથી તથા ગુજરાતી સાથે નિકટનો અંધ ધરાવનારી મિંધી, પંજાબી, મારવાડી વગેરે બાપાઓનો મુકાબલો કરવાથી થઈ શકશે. એ વ્યાકરણમાં અમુક સંસ્કૃત વાક્ય ઉપરથી અમુક ગુજરાતી વાક્ય થયું એવું દેખાડયું છે, અને તેનાં ઉદાહરણ શાસ્ત્રી જગલાલે આપેલાં છે. (ગુ. ભા. ઇ. પૃષ્ઠ ૬૭-૬૮) તે પ્રમાણેની જો જૈન અંધકારોની બાપા હોય તો તે જૂની ગુજરાતી કહી શકાય. અહીં માત્ર એ ત્રણજ ઉદાહરણ ટાંકીશું.

સ. ચંદ્ર ઉદ્ગચ્છતિ । વીતરાગઃ વાંછિત વ્દતિ । ચેત્રઃ કટં કરોતિ.

ગુ. ચંદ્ર ઉગાછ । વીતરાગ વાંછિત દિછ । ચેતુ કટુ કરઈ.

સં. ધર્મસ્ય કર્તા જીવઃ સુખં પ્રાપ્નોતિ ।

ગુ. ધર્મ તણકિ કર્તા જીવ મુખ પામઇ.

સં. ચોષ ગ્રામં ગતઃ । મેઘ ઘર્ષતિ મયૂરા નૃચ્યતિ ।

ગુ. ચોષ ગામિ ગિઠિ । મેય વરસ તઇ મોર નાચઇ.

સંસ્કૃત, અપભ્રંશ ને ગુજરાતીને કેવો મેળ છે તેનું દર્શાવે:

મં સત્ર યત્ર કુત્ર અત્ર કઃ કિમપિપરાદિ.

અ. નહિં નહિં કહિં અહિં કવણ કાંઈ પરાદિ.

ગુ. તિહાં નિહાં કિહાં ઇહાં કહિલુ કાઈ પરાદિ.

હવે પંજાબી ને મિંધીનાં ૩૫ ગુજરાતીનાં ૩૫ માથે આપીએ.

પં. મનય તુ આપ નકમિ વશમાપ નેહ.

ગુ. માણમ તું આપ નકમિ વેશાપ નેહ.

સિધી. મોનારૂ લોહરૂ લોહુ લિખણું વેશાખ.

ગુ. મોનારૂ લોહરૂ લોહુ લિખણું વેશાખ.

આની માથે શ્રી ગૌતમ સ્વામીના તાસાની બાપા મેળવો.

વીર નિજેસર અરણ કમલ કમલા કય વામો,

પણમવિ પમખિતુ સામી ગોયમ ગુર રામો.

એમાં નિજેસર તે નિનેશર, કય વામો-વાસ કરેસો; પણમવિ-પણમી-પણામ કરી, પમખિતુ-મખીશું-કહીશું, સામી-સ્વામી, ગોયમ-ગૌતમ અર્થે છે,

માણ તણ વયણ એકંત કરવી નિમુણો ભો બવિઆ,
જિમ નિવસે તુમ દેહગેહ ગુણ ગણ ગદગદિઆ.

અહીં માણ-મન, તણ-તન, વયણ-વચન, એકંત-એકામ કે એકાંત, કરવિ-કરીને, નિમુણો-મુણો-સાંભળો, બવિઆ-ભવ્ય, જિમ-જોમ, તુમ-તમારા, ગેહ-ધર, ગદગદિઆ-ગદગદાટ-ધસધસાટનો અર્થ બતાવે છે.

ગૌતમ રાસાની બાપા વધારે તપાસતાં તેમાં મંસ્કૃત પ્રાકૃત ને અર્વાચીન ગુજરાતીનું બરણું કેટલું છે, તે ઢાળ પહેલી જેમાં છ છંદ છે તેમાં નીચે પ્રમાણે માલમ પડે છે.

સંસ્કૃત	પ્રાકૃત	અર્વાચીન	સંસ્કૃત	પ્રાકૃત	અર્વાચીન
વીર	છણેસર	જિમ (જોમ)	દેશ	તુમ	રહિઓ
ચરણ	કપવાસો	મળળ	નરેશ	ગેહ	હીડે
કમલ	પણુમવિ	વમે	દલ	ગદ ગદિઆ	ગામ
કમલા	પભણિસુ	પુત	નહિ	મિરિ	
ગુરુ	ગોયમ	હાથ	બય	બરહખિત	વમે
રામ	બણ	રૂપે	વિચાર	મેણીય	બસુ
	તણ	નયણ	માર	રીઠ	દણે
દેહ	વધણ	બમાડીઅ (વા)	મનોહર	નારિ	જમે
ગુણ	કરવિ	મેહલ્યા	ગમ	વિપ્પ	તેજ
ગણ	નિમુણો	મેહલિઓ	વિનય	બૂઈ	ચદ
તવ	ભો	નહિ	વિરેક	વસુબૂઈ	આકાશે
મગલ	નિવમે	કોઈ	સુપ્રમાણ	તથ	ભાવિઆ
રૂપ	તણ	ધીરમે	કરિ	ભાજ	ભો
રંભાવર	પુહવી	જળે	પાત	કિમિઅ	
કર	બળળ	જણ	ગુરુ	નિગવમ	
પંકજ	નાણ	જાપે	જાત	ભીતિ	
	ઈદ્દબૂઈ	નિજે	નિગંતર	છથ	
તેજ	બૂવંચ	આગળ	ચરુ કર્મ	મંચિઅ	
તારા	ચક્રદ	એકાકી	મિથ્યામતિ	અદવા	
આકાશ	પસિદ્ધો	કરે		પુવ્વ જામે	
અનંગ	વિજળ	મામિ		છણુવર	
મેરુ	વિવિદ	રામો		અચિઅ	
ગંભીર	રૂપ			પડેમા	
સિંધુ	વિદ્ધો			વંચિઅ	
કવિ	નગણ			ખંડણ	
ગુણ	નિણવિ			પંચમયાં	
રંભા				મોહિઅ	
ગોરી	મંડણ			છણિ	

ગંગા	નિરધરિઅ	હોમે
રતિ	અગિમ	મરણનાથ
વિધિ	અવચાદિઅ	દંસણદ
ખુશ	પેખવિ	વિસોદિઅ

આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે પહેલી ટાળમાં સંસ્કૃત શબ્દો સેંકડે ૩૪, પ્રાકૃત સેંકડે ૪૩ અને અર્વાચીન ગુજરાતી સેંકડે ૨૩ છે. આખા રાસાનું કદ સોળપત્રી આઠ ૫૯ જેટલું લગભગ છે; અને તેમાં અર્વાચીન ગુજરાતી અથવા વૈદિક લેખકોએ વાપરેલા શબ્દો સુમારે ૧૨૦ થાય છે. તેમાં કાળનાં, વિભક્તિનાં જાતિનાં ને વચનનાં રૂપ હાલના જેવાં જણાય છે. વાંચનારને વિચાર કરવાનું બની આવે માટે ઉપર જણાવ્યા તે શિવાયના અર્વાચીન શબ્દો નીચે આપુ છું.

તિહાં	હુંકાગે	જાણે	કાચો	આવ્યા	નામે
વસે	કવણુ	કરિમ	એહ	માગે	પડેલો
મુજાણુ	પેખે	બહોતર	બણીજે	મોહે	અગ્યાર
જાણી	ટૂંખે	વળતાં	પહિલો	સમે	દેવરાવો
સામી	તોરણુ	ઉપનો	દીજે	ઉલટ	પુરાવો
બીજે	આઠ	જાણનો	કરો	પગાસ	એમ
ખેડા	ચિંતવે	જેમ	ધરીયા	વખાણુ	બાર
નાહા	બોલાવે	લાગજે	અવતરિયા	નીમ	બણે
વાજે	ફેડે	બોળખો	જાણુ	જાંપે	પારણુ
તિજે	પડોતો	બહેદે	મુણતાં	પરિમત	બણતાં
અવસરે	પુછે	ઝખકે	મંપજે	ઠાસે	ચડિઓ
કાપે	ઉપજે	ધરે	એહ	ચલુદમે	હુઓ
કાંપે	ગાળે	મુખે	જણાવે	આપણે	બારોતર
અજાણ્યો	દિસે	ચડિયુ	જો	ખીર	કરાવે

પ્રાકૃત શબ્દોનું બરણ વધારે હોવાથી સામાન્ય વાંચક વર્ગ અને ખાસ કરીને જૈન શિવાયના લોકો આવા શ્રેય સમજી ન શકે, અને તેથી ને વાંચવાની અભિરૂચિ ન રાખે એ દેખીતું છે. પ્રાકૃત શબ્દો બાદ કરીએ તો બાકીના ૫૭ ટકા જેટલા શબ્દો વૈદિક લેખકો માથે મળતા આવે છે.

શીલવતીનો રાસ પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં હયાવ્યો, તેના શ્રેય વિવેચનમાં મેં જણાવ્યું છે, કે “આ શ્રેયની બાબા બે કે છે તો ગુજરાતી તથાપિ તેમાં અપખટ બાબાના તથા માગધી, મારવાડી, ગરમેતી વગેરે બાબાના શબ્દો અને પ્રયોગો બહુ જોવામાં આવે છે. જે બાબા શ્રેયમાં વાપરી છે તેજ બાબામાં જીજ્ઞ પળુ રામા લખેલા માલમ પડે છે. તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે જૈન કવિઓને અપખંડ તથા માગધી વગેરે બાબાનો મજો સંબંધ હોવાથી તેમની નિત્યની બાબાજ એવી થઈ ગઈ દગો, કેમકે પળુ જૈન શ્રેયો સંસ્કૃત તથા માગધી વગેરેમાં છે.” નેમવિનય મંવન ૧૧૦૦ માં થઈ ગયાનું તેમજે પોતેજ શ્રેય અને જાણણું છે. ગ્રાંથમ રામા સાથે બાબાની મરખામણી કરવા સાડ શીલવતીની અમત પ્રત પ્રમાણે નીચે બે કાનાગ આપ્યા છે:

સખ દાયક વરઃસરસતી, દાયક સમકિતવાન;
તત્વાતત્વ વિચારણા, આખર આપે ગ્યાંન.
કહે કવિયણુ સદ્ગુરતણા, ચરણકમળ નમિ પાપ;
સાનીધકારી સીવપુરા, માગી તાસ પસાય.
સીવ સમે સંસારમાં, સખર ન કોઇ યોક,
શીલવત સતીઆંતણા, તે મુંદર કયા સંકોક.
ઉદાસી અનીહિં થયો, જાવા સહી પરદેશ,
સાંજ સમે સહી માતને, ભુવને કીધો પ્રવેશ,

સંવત ૧૪૦૦ અને સંવત ૧૭૦૦ ની જૈન લેખકાની ભાષામાં કેટલો બધો તફાવત પડ્યો છે તે મુકાબલો કરવાથી સહેજ મમણ શકશે.

ગૌતમ રાસાના કર્તો ઉદયવત મુનિ અથવા વિજયભટ્ટ જે સૈકામાં થયા તેજ સૈકા-મા નરસિંહ મહેતો, બાલણુ અને મીરાંબાઈ યદ્ય ગયાં છે, તેમની ભાષા કેવી છે તેના કંઈક નમુના નીચે આપ્યા છે,

કોણુ પુન્યે કરી નાર હું અવતરી, શ્રી હરિ દીન ધર્મ માન માગે,
અમર અવિગતિ કહે અકલ કો નવ લહે, તે કમલાવર કંઈ લાગે;
યદ્ય યાગે યદ્ય યોગ ધ્યાને ઃધરી, બહુ પ્રત આદરી દેહ કષ્ટે,
તોય તે શ્રી હરિ સ્વપ્ને ન પેખીઓ, તે હરિ નિરખીએ પ્રેમ દષ્ટે.

*નરસિંહ મહેતો.

ગ્વામીછ શં પુછો છો, એ નદતણો નાંદાંનડીઓ રે,
ચતુરાઈ તેહની જા કહું, વિધાતાનો ઘડીઓ.
રૂપ છે તેહનું કહીએ જો નયણા બોલી જાણે રે,
છડ્ડા બાપડી દેશે, નહીં તો, તેહને શુ વચાણું.
રાયછ સાચું શું કહું, યસોદા મન છે ચેહેવો રે,
સંસાર માંહે યો દીડો હોયે મેકા બીજે એહેવો.

સ્વા—

સ્વા—

સ્વા—

× બાલણુ.

મુજ અખવાને મોંડી મીરાંન બાઈ સામજો પરણું મારે સાચું રે,
વાળી ઘડાવું વિકલવરે કરી હાર હરિનો મારે હાથે રે.
મીનમાળા ચતુરબુજ ચુટયો શીદ મોની ઘેર જાઈએ રે,
ક્યાં ગયો રે પેયો મોરલી તાજો અમાગ કુલટ જોલી રે,
ક્યાં ગયો રે પેયો વાંમળીવાળો, અમને રંગમાં મેળા રે.
હમણાં મેળો ગુચી દની પેંડી કસુંમવ ચોળી રે.
માત જસોદા સાખ પુરે છે કેસર છાંટયા ઘોળી રે-ક્યાં ગયો.
ઈ મીરાંબાઈ.

* ત્રણમે વરસ ઉપર લખાયેલા મધમાધી ફેરનાર ક્યાં વગર જેવી ને તેની ભાષામાં જુદાં કાવ્ય દેહન બા ૧ માં આપેલ છે.

× જસે વરસ ઉપર લખેલી કાવ્ય અક્ષરની પ્રતમાધી અસલ પ્રમાણે.

ઈ જુદાં કાવ્યદેહન બાજ ૧ દો.

ઉપલી ભાષામાં અને ગૌતમ રાસાની ભાષામાં આસમાન જમીનનો ફર છે. કાઈ એવો આક્ષેપ ને છે, કે નરસિંહ મહેતા વગેરેની કવિતાઓમાં ઉતારનારાઓએ ઘણો ફેરફાર કરી ચાલુ ભાષા જેવી કરી નાંખી છે. અને જૈન ગ્રંથોના ઉતારનારા સારા લલિયા હોવાથી તેમણે અસલ ભાષા શુદ્ધ ઉતારેલી છે. આમાં કેટલુંક સત્ય છે, કેમકે ઘણાખરા લોકો પોતાને રૂચે તે ગ્રંથ ઉતારતા, તેમના પ્રમાણથી મૂળ લખેલું બંધ ન બેસવાથી કે અગાન-તાથી મૂળ લખાણમાં ફેરફાર કરેલો જોવામાં આવે છે, પરંતુ મુશિક્ષિત ન હોય એવા લખનારા પ્રાકૃત સમજનારા હોય તો તેમને ફેરફાર કરવાની જરૂર ન રહે. એટલે તેમનો ફેરફાર પ્રાકૃતમયી જૂની ગુજરાતીને સુધારી નવી ગુજરાતી બનાવી દે એવો ન હોય. નૈદિક ધર્મના કવિઓ જૈન સાધુઓ જેવા પ્રાકૃત ભાગધી આદિ જાણનારા ન હોય તેથી તેમના લખાણમાં તે તે ભાષાના ઘણા શબ્દો ન આવે. માત્ર તે વખતે ગુજરાતીમાં જે પ્રાકૃત શબ્દો કે રૂપો વપરાતાં હોય તેજ આવી રહે; અર્થાત્ તેમની ભાષા તેજ ખરી ગુજરાતી કહેવાય.

ગુજરાત સાળાપત્રમાં સંવત્ પૂર્વે ૫૦૦ વર્ષથી સંવત્ ૧૧૦૦ સુધીનાં જે દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે તે જૂની ગુજરાતી નથી. પરંતુ જૈનોની પ્રાકૃત છે, એટલે તે વિશે કંઈ કહેવા સરખું નથી.

સંવત્ ૧૪૬૧ ના પ્રબંધ ચિંતામણીમાંથી ગ. ગોકળદાસે ઉદાહરણ આપ્યાં છે, તેમાં કવણ, પિવાવડ. ખીંક વગેરે, ગૌતમરાસાની ભાષા સાથે સરખાવતાં જાણે તે પછીની કૃતિ હોય એમ લાગે છે, અગર બને ગ્રંથો વચ્ચે માત્ર પચાસેક વર્ષનો અંતર છે, તેથી તે વિશે વધુ કહેવાનું નથી; પરંતુ સંવત્ ૧૩૧૫ માં જે રાસો રચાયો છે, તેમાં ગામ કુકડીએ ક્યોં ચોમાસો, સંવત્ .તેરે પનરા માંયો. આ ભાષા તો કેવળ સાંપ્રત ગુજરાતી જેવી છે માત્ર ચોમાસાને નર જાતિમાં અને માંયને જદલે માયો લખ્યા છે. સમગ્રી અર્થ તૃતિયાનો પ્રત્યય, જૂતકાળનો પ્રત્યય, ગામ કુકડી, કર લાતુ, ચોમાસુ, તેર, પનર (પંદરને કંકાણે બીજા કવિઓએ એ શબ્દ વાપર્યો છે) એ શબ્દો ચાલુ ગુજરાતી છે, તેથી પ્રશ્ન એ ધાય છે કે, ગૌતમ મનો રાસો જે સંવત્ ૧૪૧૨ માં લખાયો છે તે અને સંવત્ ૧૩૧૫ માં લખાએલો રાસો બેકની આઠમાં આટલો બધો તફાવત કેમ હોય ? અનુમાન તો એવું ધાય કે ગૌતમ રાસો જૈનોની પ્રાકૃતમયી શૈલીમાં છે, અને ૧૩૧૫ નો રાસો તે વખતે ચાલતી ગુજરાતીમાં છે.

સંવત્ ૧૫૬૦ ની આસપાસ લખાએલી કવિતાની વાનગી સાળાપત્રમાં અપાઇ છે તે:—

પર ધરખીને ઘાટ પડાવ્યા, પહેરખુ આછા વાસા;
દસ અંશુની દસ વેદજ, પહેયાં નિર્વાજે જનું છે નાગા ર.
ચોકો અક્ષર માયે મીંડ, નીતવટ આયો મદિ;
મુનિ સાવજ્ય સમય ક્ષમ જોલે, જિમ ગિરકાસે વંદે ર.

આ કવિતા ગૌતમ રામાથી ધખી જૂની પડે છે, અને તે જીવન ધર્મવાચાની કવિતા સાથે તથા શ્રદ્ધાન ગુજરાતી સાથે વધારે મળે છે.

સનદમી અને અઘરમી સર્ગમાં લખાએલી ભાષામાં ધખી તફાવત નથી એમ કહી શકાય. ગોકળદાસ અઘરમી સર્ગમાં ઉદાહરણ આપે છે, ને તો સાંધન ગુજરાતી જેવાં છે. લખવા તરીકે—

અખળા સખળો જાણીને, સુતી કાંત વિભાસી રે;
રાત્રિમાંહી નંદી કરી, નગરાન ગયો નારી રે.

આમાં પ્રાકૃતનો એકપણ શબ્દ કે રૂપ જોવામાં આવતાં નથી. સાસ્ત્રી જગલાલ કાળીદાસે કેટલીક વાનગીઓ આપી છે તે જુઓ.

૧૪૮૧ માં લખેલું 'વેદિઆ આત્મણના પુસ્તકમાંથી,

વૈશાખ શુદ્ધ બ્રુણવાદ દીનઘ, કાર્તિક શુદ્ધ નવમી ચોખ્ખાદાન દીનઘ.
લઘુ બાલક દંતવિના મરઘ તેડનું સ્તક દીન એક.

સંવત ૧૪૦૦ ના સૈકામાં લખાયું હશે એવું અનુમાન કરી આપેલ વાક્યો:—

કરંજ મૂલ ગાઈ તણુછ મૂત્ર સું પીજઈ હરસ જઈ.

છાસિ સહ પાકઈ બીલું પી જઈ દરપ જઈ.

રત્ન પરીક્ષાની ટીકામાંથી (સાલ નથી)

મોતીનું પહિ લઉ આગર સિંધવદ્વીપ,

જાણિ વડે, બી જઈ આગર આરખ દેસ જાણી વડે.

જૈન ધર્મ નવ તત્વ બાલાવખોધની ૧૫૮૧ માં લખાએલી પ્રતમાંથી;

કિતલી ગોલી અજમા પીપલી મિરી ભારગી સુઠિ

પ્રમુખ દ્રવ્ય કરી ઉપની દુધ તે વાય ફેડઈ—

૧૫૮૨ માં લખેલા ૭૫ વિચાર નામક જૈન પુસ્તકમાંથી:

સિદ્ધના ૭૫ નઘ દેહ નથી, પ્રાણુ નથી, યોની નથી ।

જીવજિત વચન અણુ લહતઉ સંસાર માહિ ઘણું શિરઘ,

ઉપરના 'ધકરાઓમાં પ્રાકૃત શબ્દો નથી; માત્ર ઇ ઉ છટા લખેલા અને જોડણીમાં હેરફેર છે. હજી પણ કોઈ ધીને ઠેકાણે ઘઘ, ધીઘ એમ લખે છે, એ ને ઠેકાણે ઇ' કહી તરફ વિશેષ જોવાય છે જેમ કરી છીં, જઈ છીં, એને ઠેકાણે ઇ વપરાય છે, જેમ જિમ, તિમ, ધને ધિઆને ધલાદિ, દીજને ઠેકાણે દીજઈ, મરેના મરઘ, પીજેના પીજઈ, જાવના જઈ, પહેલુંનાં પહિલઉ, જાણુંનાં જાણિવડે, બીજીના બીજઈ, ફેડેના ફેડઈ, ફિરેના ફિરઈ, જીવને ના જીવનઘ લખ્યા છે. પાકું ને ઠેકાણે પાકઈ છે છતાં બીલું ને ઠેકાણે બીલઈ નથી લખ્યું. છઠ્ઠીનો પ્રત્યય દીર્ઘનું, કેટલીને જરૂરે કિતલી, પીપરીને જરૂરે પીપલી, મરીને ઠેકાણે મિરી, સુંકના સુઠિ જોવામાં આવે છે, એટલે જો જૂની ગુજરાતી કહેવી હોય અથવા અપભ્રંશમાંથી ઉતરેલી ગણવી હોય તો તેનાં આ ઉદાહરણો કહી શકાય આવી જ્ઞતનાં બીજાં ઘણાં ઉદાહરણ સાસ્ત્રી જગલાલે ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમાં આપેલા છે, તો તે ઉપરથી જૈનના રાસા અને અન્ય ધર્મોનાં કવિતાની ભાષામાં તદ્દા-વત ઘણું છે, એટલે જૈન લેખકોમાં પ્રાકૃતનું બરણું વિશેષ છે, અને તેથી તે જૂની શુદ્ધ ગુજરાતી તો નજ કહેવાય. જે લેખકોને ગુજરાતીનું સારું જ્ઞાન હશે તેમણે પ્રાકૃતનો ઓછો ઉપયોગ કરેલો જણાય છે. જેમ જેમ ગ્રામિકોમાં પ્રાકૃત ભાગધીનું જ્ઞાન ઘટતું ગયું તેમ તેમના સાધુઓએ કવિતામાં તેને ઓછો ઉપયોગ કર્યો હોય તે સંભવિત છે. ઘણાખરા રાસાઓ સાધુઓને હાર્યે લખાયા છે, અને તેમની ભાષા કેવી શા કારણે

જૈનોનું પ્રાચીન ગદ્યસાહિત્ય.

(તેના કેટલાક ઉત્પાસ.)

(પાચમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટે તૈયાર કરેલો.)

પ્રમુખ સાહુભ, સુશિલ ભગિનીઓ અને બંધુઓ,

ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદો ભરાવા માંડ્યા બાદ જેમ અન્ય સાહિત્યનો ઉદ્ધાર સત્વર આરંભાયો છે તેમ, જૈનિય સાહિત્યના ઉદ્ધાર અને મુદ્રણ માટે પણ ઘણી ચક્ષુર મારા પાયા ઉપર થવા માંડી છે. આની ચલવલને અગે ગૂજરાતી જૈની પદ્ય સાહિત્યનો અખંડ અને અમૂલ્ય ખજાનો જૂદાં જૂદાં ગ્રંથોના જ્ઞાનમાંડારીમાંથી મૂલ્યકિરણો જોવા ભાગ્યશાળી બન્યો, એમજ નહિ, પણ સેંકડો પ્રતિયો છપાઈ હોકામાં તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. આનું જૈની પદ્યસાહિત્ય કેવું, કેટલું, અને ક્યાં ક્યાં છે તે વગેરે અગાઉ અન્ય મહાશયોદ્ધાર ઘણી વખત કહેવાયું છે, અને ઘણાઓના તો જોવામાં પણ તે આવી ગયું છે. જો કે અત્રે ભરાનારા પ્રદર્શનમાં તો, નહિ જોવા જણાવામાં આવેલ તેવું ઘણું પ્રાચીન સાહિત્ય મુકવામાં આવનાર છે, તેથી વડી અત્યાર સુધીમાં જનજનમાં યથેલાં કરતાં પણ ઘણું વિશેષ જાણીતાને જણાવા મળશે તેવું મા. માનવું છે.

એક વખતે બનારસના પ્રખ્યાત પુરંધર શાસ્ત્રી-શ્રી ગંગાધર શાસ્ત્રી-ના એક શિષ્ય શ્રીકૃષ્ણ શાસ્ત્રી સાથે પુસ્તકોને લગતો કેટલોક વાર્તાલાપ થતાં તેઓ તરફથી ઉચ્ચારવામાં આવ્યું કે—“ તમારા જૈનોમાં ઘણા કાવ્ય-પદ્યગ્રંથોજ ગૂજરાતી, માગધી અને સંસ્કૃત ભાષામાં છે, પરંતુ અમારા હોકાની માફક ગદ્યમાં લખાયેલાં કોઈ પણ ગ્રંથો જૈનોએ લખ્યા હોય તેવું મારા જોવામાં આવ્યું નથી. અમારામાં તો ઘણા ગ્રંથો ગદ્યબન્ધ લખાયેલા છે, ત્યારે તમારામાં-જૈનોમાં એવા ગ્રંથો રચવ ની ખાત્રી છે એવું જણાય છે.—ઈત્યાદિ. ”

તેમજ પહેલાંના કાળમાં ગૂજરાતી ભાષામાં— અત્રે ગૂજરાતી સાહિત્ય મંજરે હોવાથી તેનીજ પાત કરીશું.—ગદ્ય સાહિત્ય હવેજ નહિ એવું કેટલાક વિદ્વાન ધારે છે, તેમ હું પણ એમ ધારતો હતો કે જૈનોમાં બાળાવબોધ અને ટપા સિવાય સ્વતંત્ર ગદ્ય ગ્રંથો રચાયેલાં હોવા ન જોઈએ. પણ શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડમાંથી પ્રાચીન પદ્યગ્રંથો શ્રીઆનંદ કાવ્ય મહોદધિના મૌકિતકરે ખહાર પડવા લાગ્યા, તે અંગે શોધ કરતાં કેટલાક ગદ્યગ્રંથો મારા જોવામાં આવ્યા. જે કે એક ખુલાસો કરવો જોઈએ કે ગૂજરાતી ભાષામાં લખાયેલ સ્વતંત્ર ગદ્ય હોય, કે પછી ટીકા હોય, કે જોઈએ તો બાળાવબોધ હોય પરંતુ તે સર્વે જૈનોમાં તો ‘બાળાવબોધ’ અથવા ‘પ્રાકૃત’ એ નામથીજ ઓળખાય છે. કારણ કે સંસ્કૃત-માગધી અને સ્વતંત્ર પ્રવર્તતિ પ્રાકૃતભાષા નહિ જણનાર બાળાવબોધ માટે આવા ચાલુ ગૂજરાતીમાં લખાયેલાં ગ્રંથોને જૈનોતો ‘બાળાવબોધ’ કે ‘પ્રાકૃતના’ નામથીજ ઓળખે

છે. ગૂજરાતીભાષાને જે પ્રાકૃત કહેવામાં આવે છે તે અને સ્વતંત્ર પ્રવર્તતિ પ્રાકૃત એ બેમાં મોટું અંતર અને ભિન્નપણું છે, પરંતુ અત્રે ભાષા નિર્ણયનો વિવાદ ન હોવાથી તે વાત પડતી મેહું છું. જરૂર જણાયેથી અને બની શકે તો એ ઉપર પણ ભવિષ્યમાં કોઇ વખતે ઉલ્લેખ કરવા ઉમેદ રાખું છું, જ્યારે પાર પાડવી કુદરતને હાથ છે.

ઉપર કહ્યું તેમ કેટલાક ગદ્યગ્રંથો જોવામાં આવ્યા તેમાંથી બન્યા તેટલાંનાં અને ઉતારા આપ્યા છે, લેખ મોટે ન યાય તે પર વિચાર કરીને. ઉપર કહ્યું તેમ તપાસ કરતાં એક સ્વતંત્ર ટીકા રૂપે લખાયેલો ગદ્યગ્રંથ મારા જોવામાં આવ્યો એનું નામ 'શ્રીસમક્ષિત પરીક્ષા' અથવા 'શ્રીસમ્યક્ત્વ પરીક્ષા' એનું છે. આવો ગદ્યગ્રંથ અને તેમાં પણ વળી ધાર્મિક વિષયથી પરિપૂર્ણ હોવાથી છપાવી લેવાની ઇચ્છાએ તે ગ્રંથને હું મારી પાસે લાવ્યો, પરંતુ અવકાશની ઓછાશને લીધે હજુ તે છપાવી શક્યો નથી.

એ ગ્રંથ મને શ્રીમન્મોહનલાલજી મહારાજના શિષ્ય પંન્યાસ શ્રીરિદ્ધિમુનિ પાસેથી તેઓના મુરતના ભંડારમાંથી પ્રાપ્ત થયો હતો, અને સમ્પૂર્ણ જોવાની ઇચ્છાવાલાને સુખ થાય તેવું ધારીને આ પરિપૂર્ણ અંગે ભરાતાગ પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં પણ આવ્યો છે.

આ ગ્રંથ તપગચ્છની વિમલની શાખામાં યથેસાં શ્રીવિષ્ણુધર્મિલ સુરિયે વિક્રમસંવત્ ૧૮૧૩ માં રચ્યો છે. આનો સંસ્કૃત ભાગ પણ આશરે દોઢસો શ્લોક પ્રમાણુ પોતેજ રચી તે ઉપર ગૂજરાતીમાં ટીકા રૂપે આ રચ્યો છે છતાં પણ બંને સ્વતંત્ર ગ્રંથો તરીકે ઓલખાય છે. ગ્રંથ આશરે સવાસો વર્ષ ઉપર રચાયેલો છે તેથી હમણાંની અને સવાસો વર્ષ ઉપરની ભાષામાં કેવો ફેરફાર હતો તે પણ આ ઉતારા ઉપરથી જાણવાનું બની આવે તેનું છે.

આની બાળાવબોધ (ગૂજરાતી ગદ્ય) ટીકાઓ અને ટપા (ગૂજરાતી શબ્દાર્થ) ઓં પણ ગ્રંથો ઉપર રચાયેલાં જોવામાં આવે છે, અને એ મોટે ભાગે યતિયો, આત્મીયો, અને કેટલાક કાળ વચ્ચેના સંસ્કૃત-ભાગધી નહિ જાણનાર એવા સાધુઓ કરતા હતા તેવું માફ માનવું છે. આ સ્વતંત્ર ટીકા ગ્રંથની, ટપાઓની, અને બાળાવબોધની ભાષાઓની સરખામણી સાર થોડાક ટપાઓના ઉતારા પણ અત્રે આપ્યા છે. સમ્યક્ત્વ પરીક્ષા સ્વતંત્ર ગ્રંથ વા ટીકા છતાં બાળાવબોધના નામે પણ ઓળખાય છે એ ફરી જાણવાનું ઉપયોગી લાગ્યું છે. કારણ કે તે સમયમાં ગૂજરાતી ગ્રંથોને બાલાવબોધ તરીકેજ ઓળખવામાં આવતા હતા. કર્તાએ પોને પણ બાળાવબોધજ સમયને અનુસરીને કહ્યો છે. જુઓ —

“एह ग्रन्थं नाम सम्यक्त्वपरीक्षानो बालावबोध जाणवो ” એવું ગ્રંથકારે લખ્યું છે.

આપવામાં આવેલા ઉતારા પ્રાચીન પ્રતિયો પ્રમાણે અક્ષરે અક્ષર આપ્યાં છે.

શ્રી સમ્યક્ત્વ પરીક્ષામાંથી ગુજરાતી ગદ્ય સાહિત્યના ઉતારા.—

અંદર ઓપલા મૂલ તથા પ્રશ્નિત સંસ્કૃત શ્લોકોના ઉતારા કરવામાં આવ્યા નથી, માત્ર બાલાવબોધ ગુજરાતી ટીકાજ ઉતારવામાં આવી છે:

‘द्रणम्य’ શ્દતાં પ્રજામ કરીને । તે સ્વા પ્રતિ ? ‘पार्श्वनाथेशं.’ પાર્શ્વ નામા યક્ષ છે । શ્રી પાર્શ્વનાથ તીર્થંદર ભગવંતના શાસ્ત્રનનો અધિષ્ઠાત્ક યક્ષ છે । તેહનું નામ

પાર્શ્વનાથ છે. નાથ તે યોગ ક્ષેમ કરણુદાર છે. યોગ તે—અછતી વસ્તુનું પામવું; અને ક્ષેમ તે—છતી વસ્તુનું યતન કરીને રાખવું. તે શિષ્ય વસ્તુનો કરણુદાર તે નાથ કહીએ. તે પાર્શ્વ નામા યક્ષ તે નાથ છે. તે ભવ્ય જીવને જ્ઞાનદર્શન આરિત્ર માંદિ જે કોઈ વિધન ઉપજે તેહને ટાલવે કરીને, તે યક્ષ પાર્શ્વનામા યોગક્ષેમ કરણુદાર છે, તે માટે યક્ષને પણ પાર્શ્વનાથજ કહીએ. તેહનો ઇશ તે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન તીર્થકરને પાર્શ્વનાથેશ તે પ્રતિ પ્રણામ કરીને, તથા ‘ગુરુણાં ચરણાંબુજે’ કહતાં ગુરુવાંદિના ચરણુકમલ પ્રતિ પ્રણામ કરીને તથા ‘મહ્યજીવોપકારાય’ કહતાં ભવ્ય જીવને ઉપકારને માટે, —સમ્યક્બોધો વીતન્યતે’ કંઠ સમ્યક્ સમ્યક્ત્વ કહીએ તેહનો બોધ કંઠ જ્ઞાન કહીએ. વિસ્તારિએ છે એટલે જિમ બાલકને બોધ થાય તિમ વિસ્તારીસું. એહ અન્યનું નામ સમ્યક્ત્વપરીક્ષાનો બાલાવબોધ જાણવો. તેહ બાલાવબોધ વિસ્તારીસું. જિમ બાલકને બોધ થાય, થોડી બુદ્ધિના ધણીને પણ જ્ઞાન થાય, તિમ વિસ્તારીએ છે, એહ ભવ્યજીવના ઉપકારને કાળે, એહ શ્લોકાર્થ: એહ શ્લોકનો બાવાર્થ લિખિએ છે. જે સમ્યગ્દર્શિજીવ હોએ, તે પદલે લક્ષણે કરીને જાણવાએ, તે સમ્યગ્દર્શિના લક્ષણાદિક કહીસું. જે લક્ષણે કરીને મિથ્યાદર્શિ જીવ જાણવાય તે મિથ્યાદર્શિના લક્ષણ કહીસું. પ્રથમ તો, મિથ્યાત્વના ભેદ કહવા. જેહ મિથ્યાત્વવંત હોએ તેહ મિથ્યાદર્શિ જીવ કહીએ. તેહયકી વિપરીત તે સમ્યગ્દર્શિજીવ જાણવો. એ સર્વે વ્યવહાર નયની અપેક્ષાઈ જાણવું. વ્યવહારનય છે તે બલિષ્ઠ છે, જે માટે અયં સાધુ: , ઇયં સાધ્વી, અયંઆવક, ઇયંઆવિકા મત્યાદિક જે તીર્થનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તે સર્વ વ્યવહારનયની પ્રવૃત્તિ જાણવી. જેણું વ્યવહાર ન માન્યો તેણે તીર્થનો ઉચ્છેદ કર્યો. ચતુક્તં નિયુક્તૌ x x x તે કારણ માટે વ્યવહારનય તે બલિષ્ઠ છે. જે વ્યવહારનયઈ પ્રવર્તતા સાધ્વાદિક સંધને ભક્તિ; બહુમાનતા કરયે, તેહને મહાનિર્જરા પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય પ્રવૃત્તિ બંધાય. તેહ સંધનું મૂલ કારણ તે સમ્યક્ત્વ છે. તેહ સમ્યક્ત્વ તો પરિક્ષાઈ કરીનઈ જાણાય. તે સમ્યક્ત્વની પરીક્ષા તો આગમને અનુસારે થાય તે આગમ તો પરંપરા યકી જાણાય ! ચતુક્તં શ્રી અનુયોગદ્વારે—x x x તે માટે શુદ્ધ પરંપરાગત આગમયકી સમ્યક્ત્વની પરીક્ષા કરવી. તેહ શુદ્ધ પરીક્ષા કરીને, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ હોએ, તેહ અંગીકાર કરવું. પણ કોઈના મન ઉપર પક્ષાપાત રાખવો નહીં. જેહ સાચી વસ્તુ હોય તેહ આદરવી. કરીને મનુષ્યપણું દુર્લભ છે. અત્ર વધી શ્રદ્ધા પરમદુર્લભ છે. ચતુક્તં શ્રી ઉત્તરાખ્યમનસૂચના શ્રીજા અધ્યયનનં ચિપે—x x x એહ ગાથાનો અર્થ:—

‘બ્રાહ્મચ્ચ’ કહતાં કદાચિત્ કોઈક દિને ‘સર્વળ’ કંઠ સિદ્ધાંતનું સાંભળવું ‘લઢું’ કંઠ પામીને સિદ્ધાંતની આસ્તા ઉત્કૃષ્ટું દુર્લભ દુષે પામ્યું જાએ. મનુષ્યપણું દુર્લભ છે; અત્ર સિદ્ધાંતનું સાંભળવું, તેહ પણ દુર્લભ છે. તેહ યકી આસ્તા ધણું જ દુર્લભ છે; જે સ્વ સિદ્ધાંત સાંભલીને પણ, જેહ હં કદાચદ મૂંકવો તે ધણું જ દુ:કર છે; તેહતો શ્રીગૌતમ સ્વામી સરખાં હોએ તેહજ મૂંકયે. જે સિદ્ધાંત સાંભલાને અંગીકાર કરયો તેહસ્યાં પ્રતિતો. તપસ્યા બારભેઈ કામા તે કોઈનો વિનાશ કરયે છ કાપના જીવની હિંસા વને. એહ સિદ્ધાંત સાંભલીને આરિત્ર તકાલ આરિત્ર અંગીકાર કરયે. એહ ગાથાર્થ:

અંતના થોટાક ભાગનો ઉતારો

‘ઇત સમાપ્તૌ’ કંઠ એહ અન્ય સંપૂર્ણ થયો, તે ‘ચતુરધિકાદે કંઠ અપાર

અધિકારી કરીને સંપૂર્ણ થયો, પ્રથમ મિથ્યાત્વનો અધિકાર ૧. પીજે સમ્યક્ત્વના સ્વરૂપનો અધિકાર: ત્રીજો નવપ્રમાણનો અધિકાર ૨૦, ચોથો સમ્યક્ત્વ સ્થિર કરણનો અધિકાર ૪. એહ ચાર અધિકારો કરીને ચોથા અધિકારનું વિશે સમ્યક્ત્વ સ્થિર કરવાને અર્થ થાય છે. ત્રીજા અધિકારને કહેવાય છે. જે ચૈત્ય કહતાં શ્રી વીતરાગની પ્રતિમા કહીએ. તેહના નિર્ણયના કરનારાનું સ્વરૂપ દેવાડીને શ્રી વીતરાગ ભગવંતની પ્રતિમાની પરીક્ષા: એજાની પેરી કરવી જમક- (જેમકે) ધસ્યે ૧, હેદન સોનાને છેદી જુએ ૨, ત્રીજી પરીક્ષા આગમાંહિ તપાવી જુએ ૩, ચોથી પરીક્ષા આગમાંહિ યજ્ઞી કાઢીને ફૂટ્યે અતે ભાગી જાએ નહીં ૪. તમજ- (તેમજ) શ્રી વીતરાગની પ્રતિમાની પણ ચાર પરીક્ષા કરવી. x x x x x x ૧૩૬. શ્લોકાંક.

અથ ગુરૂ પરંપરાની પ્રશસ્તિ લિખીએ છે. જે સિદ્ધાંતના અર્થ પરંપરા ગત હોય, તેહ સત્ય જાણુવ્યા, તેહજ ગુરૂની પરંપરા જે છે, તેહ સમ્યક્ત્વનું મહા કારણ છે. તે માટે ગુરૂ પરંપરાની પ્રશસ્તિ લિખના ગોચર છે. x x x ૧૩૭

‘શાકે’ કં શ્રી શાલિવાહન રાજાનું પ્રવર્ત્યાં જે શાકે સંવત્સર સંવત્ ૧૬૭૮ ના વર્ષે, એટલે સંવત્ ૧૮૧૩ ના વર્ષે જ્યેષ્ઠ માસને વિશે વીર વિક્રમાદિત્યના સંવત્સરને વિશે એહ અન્ય સંપૂર્ણ થયો. ૧૪૨ આર્યાર્થ:

‘શુક્લપક્ષ ત્રયોદશ્યાં’ કં શુક્લપક્ષને વિશે શુદ્ધને વિશે શુદ્ધ તેરસીને વિશે સંયંથ: ‘સમાપ્તોયં’ કં એહ પ્રત્યક્ષગત: સમ્યક્ત્વપરીક્ષારૂપ અન્ય ‘સમાપ્ત:’ સંપૂર્ણ થયો. સાધુ બાનુવિમલના આગ્રહ થકી એહ અર્થ કર્યો. ‘વાલાવબોધો’ કં બાળકને અવબોધનું કારણ છે. જે ભવિ મોક્ષગામી જીવને તો સુખનો કરનારો એહ અર્થ છે. કદાચ કોઈ અરૂચિ જીવને, એહ અર્થ દુઃખદાયી પણ હશે, તેહના દોષને ઉદ્ધર્ષ કરીને. પણ એહ અર્થનો દોષ ન જાણુવો. જ્યો ઉત્તમ જીવને દુઃખદાયી છે, તો મહા કલ્યાણનું કારણ છે. ૧૪૩ આર્યાર્થ:

જે કાંઈ સિદ્ધાંત-શ્રી આવશ્યક પ્રમુખ સિદ્ધાંત થકી જે કાંઈ વિરૂદ્ધ લિખાણું હોએ, ઉપયોગ રહિત પણ કાંઈ વિરૂદ્ધ લિખાણું હોએ, તે શોધવું, પંડિતો, એહ ઉપગાર કરવો. પંડિત તેહનુંજ કહીએ, જે પરઉપગાર કર્યો. મુઝને જે દુઃકૃત જે પાપ જે ઉત્પન્ન કાંઈ અણુપયોગઈ લિખાણું હોએ, તેહનું જે પાપ ફોકટ અસ્તુ ફોકટ યાજ્યો. જે ઇલાં અર્થને વિપદ જાણીને તો સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ લિખ્યું નથી, પણ અજાણતાં કાંઈ લિખાણું હોએ તો તેહ વિચારીનઈ શોધજ્યો, પંડિત હોય તેહ! મુઝને તો મિચ્છામિ દુઃક હોજ્યો! મંગલમસ્તુ: ૧૪૪ આર્યાર્થ.

ઈતિ શ્રી સમ્યક્ત્વ પરીક્ષા સમાપ્તા. સંવત્ ૧૮૧૪ના વર્ષે કાશુણ વદિ (ઉકલ્યું નથી.) વાર જ્ઞેષ્ઠ પદિને લિખિત. શ્રી નૌરંગાબાદ મધ્યે. શ્રી રસ્તુ: શ્રી.

શ્રીદેવચન્દ્રજીકૃત ચોવીશીના વાલાવબોધમાંથી થોડોક ઉતારો.-શ્રીદેવચન્દ્રજી વિક્રમના ૧૮ મા સૈકાના છેલ્લે અંતભાગમાં વિદ્યમાન હતા.-આ ચોવીશી પોતે ગૂજરાતી પદ્યવંધ રચેલી છે અને તેઉપર વાલાવબોધ પણ ગૂજરાતીમાં શ્રીદેવચન્દ્રજીએજ કરેલો છે. x

પૌષ્ઠિકામાંથી થોડોક ઉતારો—

એ સંસારી છવ દેવતત્વ ગુરુતત્વ અને ધર્મતત્વની ભૂલે અનાદિનો સંસાર ચક્રમાંડે બમી રહ્યો છે. શરીર ઇન્દ્રિય સુખ પરિગ્રહ તેને હિતકારી માન્યા છે, અને પોતાનું આત્મ-સ્વરૂપ અનંતાનંદમય વિસારી મૂક્યું છે, તે સંભારતોજ નથી પણ સંઝી પચેન્દ્રિયપણું પામી ને જો પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ તથા શુદ્ધ ધર્મના કારણ સેવે નહીં તો આત્મા સ્વાત્ સ્વસં-પદા કેમ પામે ? તે માટે ઉપકારી જગત્હીતકારી શ્રીવીતરાગ પરમાત્મા પરમપુરુષોત્તમ એવા શ્રીઅરિહંતની સ્તવના તથા સેવા કરવી. પણ રાગવિના પ્રભુની સેવના થાય નહીં તે કાર-ણથી પ્રથમ શ્રીત્રયભદ્રેવજીની સ્તવના કરતાં શ્રીવીતરાગ ઉપર પ્રીતિ કરવી. તે રીત કહે છે. પ્રથમ ધર્મના ચાર આચરણ કહ્યાં છે. ૧ પ્રીતિ, ૨ ભક્તિ, ૩ વચન, ૪ અસંગ. તેમાં પ્રીતિનું મહાણું પોડશક ટીકાથી જાણવું × × × ×

અંતમાગમાંથી ઉતારો—

એટલે એ ચોવીસ સ્તવન યયાં. પોતાના જાણપણા પ્રમાણે પરમેશ્વરની ગુણગામે સ્તવના કરી તેમાંડે જે યથાર્થ તેહ પ્રમાણ અને અયથાર્થનું ગિરજામિ દુકકડ. ગીતાર્થે ગુણ લેવો, દોષ તજવો, મેં બદ્ધકતાયે એ રચના કરી છે મોહટા પુરૂષે ક્ષમા રાખી ગુણ લેવા. ૭ ઇતિ મહાવીર જિન સ્તવન. ૨૪.

કલશરૂપ પચીશમાં સ્તવનમાંથી—

શ્રીરત્નભદ્રેવથી માંડીને મહાવીર પર્વત અવસર્ધિણી કાલે શાસનના નાયક, ગુણ-રત્નાકર, મહામાહણ, મહાગોપ, મહાવૈદ્ય, એહવા ચોવીસ તીર્થંકર યયા, તેહને 'ગાદ્યે' કહેતાં ગુણગામ કરીયે, અને પોતાના તત્ત્વસ્વરૂપને ધ્યાયીયે તેહને ધ્યાવે, તત્ત્વની એકાગ્રતા પામીયે તેહથી પરમાનંદ અવિનાશીપદ પામીજે. વળી અક્ષય અવિનાશી એહવું ક્ષાયિક જ્ઞાન, તે'અનુષ' કેતાં અદ્ભૂત પામીજે. ૧ ઇતિ પ્રથમ ગાથાર્થ:

આંદીના પ્રદર્શનમાં એક પ્રાચીન ગુટકો અમારા તરફથી મૂકવામાં આવ્યો છે તેમાં 'સ્વંદાજોયણવિચાર' અર્થાત્ 'જંઘૂદીપનો કિંચિત્માત્ર વિચાર' તથા વીજો 'તેત્તીશવોલનો થોકહો' એવા વે ગ્રન્થો ગદ્યવન્ધ્ર લખેલાં છે તેમાંથી 'સ્વંદાજોયણ વિચારમાંથી' કેટલાક ઉતારા મૂકુંછું. ૫ 'સ્વંદાજોયણ વિચારમાં' જૂદા જૂદા વિચારના દશદ્વાર-સ્વળ આપવામાં આવ્યા છે તેમાંથી વે ત્રણ નાના દ્વારનાજ ઉતારા આપ્યા છે.—

કહિતા જંઘૂદીપમાહી ૪૬૭ ફટ છે. તે કિમ ? ૩૪ દીર્ઘ વૈતાક ઉપર વિજય પ્રભુ ગર્જનતા નીપક નીલવંત ઉપરે માલવંત ગર્જનનો મેરુ પર્વતને વિપદ એતલે ૩૯ પર્વત ઉપર નવ નવ ફટ છે. એવં ૩૫૧ યયા. ચૂલ હેમવંત: સિપરી એ બેહુ પર્વત ઉપર ગ્યારા ગ્યારા ફટ છે, એવં ૨૨ યયા. ૧૬ વધારા પર્વત ઉપર ચાર ચાર ફટ છે મો માનસ ગંધ માદન એહ વિહૂ ગર્જનતા પર્વત ઉપર સાત સાત ફટ છે. ૩૫ મહા હેમવંત પર્વત ઉપર આઠ આઠ ફટ છે. એટલે ૬૧ પર્વત ઉપર સર્વ ૪૨૭ ફટ છે. ઇતિ પાંચમે દ્વાર સંપૂર્ણ ૫.

‘તીર્થ’, કહિતા જન્મદીપ વિષે ૧૦૨ તીર્થ છે. તે કિમ ? એક એક ખીજને વિષે ત્રીન ત્રીન તીર્થ છે, તેહના નામ યાગધ ૧, વરદામ ૨, પ્રભાસ ૩, એવાં સર્વ ચૌતીસ વિન્ય કરીને ૧૦૨ તીર્થ છે. ઇતિ પદમહાર સંપૂર્ણ. ૬.

‘સદ્ધો’ કહિતા જન્મદીપ માહે ૧૩૬ શ્રેણી છે, તે કિમ ? એકેક વેતાડ પર્વત ઉપર ચારચાર શ્રેણી છે એ હવા ચૌતીસ છે વૈતાડ કરીને ૧૩૬ શ્રેણી છે. ૨ શ્રેણી વિદ્યાધરાની છે. ૨ શ્રેણી અભિયોગી દેવતાની છે, ૧૦ જોજન જ્યા જામએ તિહા વિદ્યાધરાની શ્રેણી છે ૧૦ જોજન જ્યા જામએ તિહા અભિયોગીયાની શ્રેણી છે. સપ્તમોહાર સંપૂર્ણ. ૭ x x x

ઇતિશ્રી ખંડા જોજન સંપૂર્ણ. સંવત ૧૯૬૧ (એકાવન કે એકાલ્કએ ખરોખર ઉકેલી શકાયું નથી.) ચૈત્રવદી ૧૨ ગુરુવાર કિપતમ ગુસાંધ ગંગારામ રામનન્દે ઉપાશ્રે મધ્યે પદનાર્થ લખ્યા મક્કઓસવાલ પસસૂર મધ્યે. શુભ. કલ્યાણુ ભવતિ.

ટવાઓના ઉતારા ટવાઓ કેવી રીતે લખાય છે તે જોવા માટે એક મૂલ શ્લોક આપી તે ઉપરનો ટવો, અને વાકીના ટવાઓ વિનાશ્લોકે આપ્યા છે. કારણ માત્ર ગદ્યાત્મક ગૂજરાતીજ અંત્રે જણાવવાની જરૂર છે. શ્રીયશોભદ્રકૃત શ્રીવંગચૂલિયા અધ્યયન ઉપર આ ટવો મરવામાં આવેલો છે અને તેની પ્રત પણ પ્રદર્શનમાં જોવા માટે મૂકવામાં આવેલી છે કઈ સાલમાં ટવો મરાયો ? કોણે મર્યો, ? તે કાંઈ પ્રતિ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું નથી.—

ટવો:—

બક્તિનો સમોહ કરીને પ્રધાન દેવતાના મરતકે સુગટ તેહની આભા-
નમ્યા દેવતા મતુખ્ય, કાંતિકિરણે રચિત સોબિત;

મૂલ:—મત્તિમરનગિયસુસ્વર, સિરિસેહરકિરણરંડયસસિસરિયં;

ટવો:—

એહવા શ્રી વીરનાં ચરણુ કહીસ હું શુભલેલનાંણી
કમસપ્રતે. નમીને, ઉતપત્તિ: ૧૦

મૂલ:—નમિત શ્રીવીરપયં, વૃત્યં સુયદીલગુણીત્ત. ૧

માત્ર ટવો:—

શ્રી વીરના નિર્વાણુપદી વીસમે વરસે, શ્રીમુધર્મા જ્વામીનો નિર્વાણુ થયો; તિવાર પછી ચુઆલી વરસે સિદ્ધ પાંખ્યા શ્રી જન્મુ સ્વામી છેલ્લા દેવલગાની ૨. તિવાર પછી એઆર વરસે. શ્રીપ્રભવમૂરી સ્વર્ગે ગયાં મહાજસનું ધર એહવાં; નેવિસ વરસે શ્રી સધ્યં. ભવ સ્વામી સ્વર્ગેને વિષે પોહતાં. ૩. તેહના સીખ જસોભદ્ર ચરિ ગુરુ તે દેહવા, તે શ્રી સિધં બવસૂરીનાં શિષ્ય દેહવા છે ? આગમના જાણુ છે; શ્રીજસોભદ્રાની પ્રથવીને વિષે વિહાર કરતાં, સાવત્થી નગરીનાં કોટક નાંખે ઉદ્યાને મમોસરયા. ૪. શ્રી બદ્ર બાદુ સ્વામી સંભુતવિન્ય એ જે શ્રી જમોભદ્રના શિષ્ય, કાદયાંગી કાદયાંગીના ધરણુહાર; સદા કાલે

પામે નિરંતર નિત્ય ગુરુની સુશ્રુષા, સેવાના કરણદાર. ૫. હવે શ્રીભદ્રબાહુનાં સીધા, મિથુ-
લા નગરીછ શ્રી અમિદત્ત નામા તે મીથુલા નગરીનાં, લક્ષ્મીવન નામા ઉદ્યાનને વિષે,
પ્રતિભાઈ રહ્યા તિહાં તપ ઉચરે. ૬૦ એહવે સમે બાવીસ પુરુષ, ગોઠીલ ભેગા યધને
મધ માંસના આહાર કર્યાથી પરવસ થયાં થકાં; કામલતા નામે ગણીકા તેહને વિષે
રક્ત થયાં થકાં, વચરે સદા કાલ ઉદ્યાનને વિષે. ૭ તિહાં સાધુ અમિદત્ત પ્રતિભાઈ રહ્યા
છે તેહને દેખીને ૨૨ પુરુષ મધ્ય માંમે કરીને અધ યકા પાપના કરનારા, અતી તીવા મન્ન
હાથમાં લેધને, સમકાને સાધુને હણવા દોડ્યા. ૮

અંતભાગમાંથી:—

હવે અમિદત્ત સાધુ, કરીને પૂઠે ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે; હે આર્જ! કહેા તે, ત-
હેલનાં કિવારે યાર્યે, એમ પૂછ્યું ૧ તિવારે કહે છે જસોભદ્ર સુરિ, શ્રુતને ઉપજોગે કરીને
હે અમિદત્ત મુનિ! મોટા ભાગનાં ધણી! સાંભલો તે, શ્રુતહેલનાનો ઉદય. ૨ શ્રીનીર
પ્રભુ નિર્વાણથી બિમે એકાણું ઉપરે અધિકતે વધે સંપ્રતીનામે રાગ જિન પડિમાં ભરાવશે ૩
નિવાર પછી સોલસે નવાણુ વર્ષ પછી શ્રુતહેલનાં થાસે દુષ્ટ વાંણીયા અપમાન કરસે ૪.
તે સમયે અમિદત્ત! સંધને શ્રુતરાશી નક્ષત્ર; આડવીસમો દુષ્ટમહ, ધુમ્રકેતુ નામે બેડો ૫ તે-
હની ધિતિ ત્રિણસે તેત્રિસવર્ષ એક રાશિ ભોગવમે; તિવાર પછી સધનો તથા શ્રુતનો ઉદય
યામે ૬. એમ શ્રી જસોભદ્ર ગુરુનો વચન સાંભળીને મુનિ વૈરાગ પામે; પ્રદક્ષાના
દેધને, વારંવાર તે વંદના કરે. ૭. એ આચાર્યને પૂછીને, સુગુર ભદ્રબાહુ સંભુત-
વિજયને પૂછીને; સંલેપનાં કરે, તે અમિદત્ત સાધુ (ગયો પ્રથમ કણે). ૮. એ શ્રુ
તહેલનાનો ઉપાયુક્ત સધલા ફલ જાણીને; જસોભદ્રવચને જિન ધર્મને વિષે દ્વિ યિત
કરે. ૯. છનિ શ્રી વંશ સુલિયા અધ્યયન સંપૂર્ણ.

શ્રીચન્દ્રસૂરિકૃત શ્રીલઘુસંગ્રહણી, ઉપરનાટવાના ઉતારા. આગ્રન્યની ત્રણ
મતિ મને પ્રાપ્ત થઈ છે, અને તે ત્રણ મતિના ઉપર જૂદી જૂદી જાતના ટવા ખર-
વામાં આવેલા છે જેથી તે ત્રણ મતિના ટવાનો ઉતારો અત્ર આપ્યો છે. જેમાંની
એક સાચિત્ર મતિ અત્રે પ્રદરશનમાં મૂકવામાં આવી છે. ત્રણે મતિના ટવાના ઉતારા
લેવાથી વિસ્તાર વધી પડે માટે માત્ર શરૂઆતના થોડાંક શ્લોકનાંજ ટવા અત્રે
ઉતાર્યા છે.

પ્રદરશનમાં મુકી છે તેનો ઉતારો—

નમસ્કાર કરીનછ અરિહંતસિદ્ધાદિ સર્વનછ 'આદિ'થી સાધુ લેવા 'સ્થિતિ' કહનાં
આદિ, 'મલન' કં ૭ થર સરીર પ્રમાણુ એ સર્વ પ્રત્યેકિ ૨. દેવતાનું અને નાગડીનું ઢારે
એતલા બોલ કહ્યા. મનુષ્ય અને તિર્યચનાં ધરપાયે એહને ધરતુ' નાસ અરિધરવતી. ૧

એ પ્રવોક્ત બોલના ઉપપાત વિરહ એક સમય ક્રેટલા ઉપજ, આનિ' એક સમય ક્રેટલા
ચલક તેહતું વિરહ બોલીમ પદ ગનિ આગતિ ૮. દિવે પ્રથમ આક્રિયાતું ઢાર કહે છે. દમ
સહસ વર્ષતું આક્રિય' ભવનપતિની જલન્ય રિયતિ કહી ૨

ચમરેટનું સામગ્રેપમ ૧ આયુ; 'પયેટનું' સામગ્રેપમ ઝાઝેરો. ચમરેટની દેવીનુ આ.

ઉપું તથા પશ્યોપમનું. બલેંદ્રની દેવીનું સમ્યાચાર પશ્યોપમ આઉપું. શેષ યાકતી નવનિ-
કાયનું આઉપાનું કહિ છઠ. ૩

દક્ષિણ શ્રેણિના દેવને દોઢ પશ્યોપમનું આઉપું. ઉત્તર શ્રેણિના દેવને બે (૫) પશ્યોપમ
કાંધક ઉણું આઉપું કહ્યું. તેહ દક્ષિણ શ્રેણિના દેવની દેવીનું અર્ધ પશ્ય. ઉત્તર શ્રેણિની
દેવીનક કાંધક ઉણું એક પશ્યોપમ આયુ. ૪.

ત્રીજી પ્રતિના ટવના ઉતારો--

નમસ્કાર કરીને અરિહંતાદિ પંચ પરમેષ્ઠપ્રતે, 'સ્થિત' આયુઃ કેહસ્યુઃ 'ભવન' ગૃહ
કેહસું. આવગાહના દેહમાન કેહસું પ્રત્યેકે પ્રત્યેકે દેવતાને નારકીને 'વૃત્ત્ય' કેહતાં કેહસું. નર
મનુષ્યને તિર્યચને ભવન વિના શેષદાર કેહસ્યુઃ ભવન નહી કહીછે, અસ્વાસ્વતા મારે ૧

ઉપજવાનો વિરહકાલ ૪, ચવવાનો વિરહકાલ ૫, એક સમયે ઉપજવાની સંખ્યા ૬,
એક સમયે ચવન સંખ્યા ૭, ગતિ ૮, આગતિ ૯, એહ ૩૪ દાર કેહસ્યું. હવે પ્રથમ
દેવતાનો સ્થિતિ દાર કહે છે. દસહજાર વરસ ભવનપતિ દેવતાને જઘન્યપણે દશ હજાર
વરસ સ્થિતિ આઉપાની હુઈ ૨.

દક્ષિણ દિશિના અસુરકુમાર ચમરેદ્રનું એક સાગરોપમનું આઉપુ હુઈ, અને ઉત્તર
દિશના અસુરકુમાર બલિંદ્રનું એક સાગરોપમ આઉપું છઈ. તેહ ચમરેંદ્રની દેવીનું સાદા
ત્રિપ્ય પશ્યોપમનું આઉપું હુઈ. અને બલેંદ્રની દેવીને સાદાચાર પશ્યોપમનું આઉપું હુઈ.
હવે ભવનપતિની શેષ નવનિકાયનું આયુ કહે છે. ૩

દક્ષિણ દિશના ભવનપતિ નવનિકાયના દેવતાને દોઢ પશ્યોપમનું આઉપું હુઈ અને
ઉત્તર દિશના ભવનપતિની નવકાયને ઉણા બે પશ્યોપમ આઉપું છે, અને ઉત્તર દિશના દક્ષિણ
દિશના નવનિકાયની દેવીનું અર્ધ પશ્યોપમનું આયુ છે ઉત્તર દિશના નવનિકાયની દેવીને ઉણ
પશ્યોપમ આયુ છે. ૪

ત્રીજીપ્રતિના ટવાનો ઉતારો--

'નમિત્તે' કહેતાં નમસ્કાર કરીને અરિહંતસિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાયાદિકનર્થે, દેવતા-
દિકની સ્થિતિ ૧, દેવતાદિકના ભવન કેહસ્યું ૨, દેવતા નારકી મનુષ્ય તિર્યચની દેહમાન
કહિસ્યું ૩. પ્રત્યેકે ૨ દેવતાનો (ઉકલી શક્યું નથી તેથી મૂલ આપ્યું છે-સુરનારયાણવૃત્ત્ય
સુર અને નારકીની) સ્થિતિ કહિસ્યું. મનુષ્ય તિર્યચના દાહીને ભવણ કહિસ્યું. ૧

ઉપપાત વિરહ ૧, ચવણવિરહ કહિસ્યું ૨, એ દે સમય ઉપપાત સંખ્યા ૩, એકે
સમે ચવણ સંખ્યા પ્રત્યેકે ૨ કહિસ્યું. ગતિ કહિસ્યું. આગમણ કહિસ્યું ૮. દસહજાર
૧૦૦૦૦ વર્ષ આઉપું દસે ૧૦ પ્રકારે ભવનપતિનું જઘન્ય સ્થિતિ કહી. ૨

ચમરેંદ્ર ૧ સાગરોપમ આઉપો કહે ૧. બલેંદ્રનો એક સાગરોપમ સાધિક આઉપું.
ત્રીયાં ચમરેંદ્રની બલેંદ્રની (દેવીનો) આઉપો ચમરેંદ્રની દેવીનો પશ્યોપમ ૩ આઉપો ૧.
બલેંદ્રની દેવીનો સાદાચાર ૪૫૫ પશ્યોપમનો આઉપો. શેષ યાકતા ધરણેંદ્ર પ્રમુખ નવનિકા-
યનો આગલિ કહિસ્યું. ૩

મેરૂ યદી યજ્ઞશ્રુ શ્રેણિ નવનિકાયનાં દેવ ૧૫૫ પશ્યોપમનો આઉપો. મેરૂ યદી

ઉત્તર શ્રેણિના ભવનપતીઓનો ૨ એ પદ્યોપમ ઓછો દેસ એ કંઈ કહ્યો. તિયાં દસણુ શ્રેણિ ભવનપતીનો ૩૬ પદ્યોપમનો આક્રો. તિયાં ઉત્તર શ્રેણિ ભવનપતી દેવીનો દસે ઉગ્રો પદ્યોપમનો કહ્યો. ૪

(આ ત્રણે પ્રતિઓના ટીકાની ભાષામાં બિન્નતાપણું છે. તે જાણવામાં આવે એટલા માટે ત્રણેના ઉતારા માત્ર ચાર ચાર શ્લોકના ટીકાના આપ્યા. મત્ર આપવા વિચાર હતો, પરંતુ વિન્તારબયથી નથી આપ્યું.)

આ પ્રતોમાંની બેમાં ચિત્રો છે, જેમાંની એક ઘણા સારા ચિત્રોવાળી પ્રત અમે પ્રદર્શનમાં મૂકી છે, અને બીજી જે ચિત્રોવાળી પ્રત છે તેમાંના ચિત્રો પર કેટલાંક ગૂજરાતી ટુંકા વાક્યો ચિત્રોની સમજના આપ્યા છે તે પણ ભાષા જાણવા લાયક હોવાથી તેના કેટલાક ઉતારા ટાંકું છું.—

જંબુદીપ મહિં ધ્રુવ તારા બે'છં' દેતલે' પ્રથે' પૂવાચાયે' ચ્યારિ પૂર્વે' કહ્યા છે'.
પાપતીકા તારા દુકડા તે દુકડા ફરિ ને ફરિ ફિરતા રહ્યં એ સ્થિતિ જાણવી સદા.

કરવતરયું વેહરહ, ધાંણી મોંઢેં પીલઈ, વ્યાઘ્ર ઉપસર્ગે રવાન પાઈ, કરમીયે' છેદે' રથ જોયરે', અગ્નિ ઉપર ટેરઈ, ગૃધ્ર પંખી ચૂંઈ, વેતરણી પાંખી પાવે', સાસ્મદ્ગ વક્ષ પડાની પેરે' છેદે', શિક્ષા ઉપરિ ધોવે', પદા કગી છેદઈ, ક્રુદાડે' કરી છેદઈ, લોહની પૂતલી કિન્ન કરી મોવાવે', ત્રિશૂલ ઉપરિ પેરોવઈ.

પહિલી નરકં સીમત ઉપતર જોજન ૪૫ લાપ પ્રમાંણુ તિહાં એટલી વેદના સદવી પરમાધ્યામકની કીધી તે વેદના જાણવી.

શૂલી ઉપરી ચાદઈ.

સાતમી પૃથ્વી x x x x તિહાં મૂંઝી ઉપરિ સાદા સોલહસાગરોપમ એકણુ. પાસઈ સાદા ૧૬૧૧ સોલ. સાગરોપમ બીજઈ પાસે વેદના સદવી ધૃતિ પ્રમાણુ.

આ વિગતો નારકીના હુખ દેખાડનારા ચિત્રો પર આપેલી છે.

સમાશ્રંગાર નામા સત્તરમા શતકના ઉત્તરાર્દમાં રચાયેલાના અનુમાન વાળો ગ્રંથ, જેમાં કર્ત્તાનું નામ જોવામાં આવ્યું નથી. માત્ર નમસ્કાર ઉપરથી સત્તરમાનો ઉત્તરાર્દ હોવાનું અનુમાન થયું છે. આ સમાશ્રંગાર ગ્રંથ વહુ રમૂજી અને આનંદ આપનારો છે તેથી એના પળ કેટલાક ઉતારા અર્પું છું:—

મહોપાધ્યાય શ્રી લાવણ્યવિજય ગણિ ગ્રંથો નમઃ

છોડય, વૃક્ષ રોપય ધર્મ લોપય મૃગ વાધયર્મ પહિરય, ધર્મ વિહરય, વસ્થાનિ કાનય
વૃક્ષની જવ્યા ઉતારય, x x x x

જિન્મુ હાથિનો કાન, પિપલતું પાન, ગહિલાની સાન, નીચતું માન, શુંગાતું ગાન,
સંધ્યાતું રાગ, બ્રમરીતું પાગ, માંકડતું વધરાગ, જિન્સા બહુબોલા માણસના બોલ,
જિન્સા સમુદ્ધા કલ્લોલ, જિન્મનો અખડ, કમલપત્રિ જલતુ ટપક, ધ્વજનતુ અંચલ,
તિરયુ સંસાર ચચલછઈ. કિસી કુદલત્રિ, ચાલતી કુઠિય, સાચી અલચિ, આત્મ કુટંબ
બંજક, પરચિત રજક, વિપય પરિપુષ્ટ અતિહિ અનિષ્ટ, બોલતી મન ઉતારય, રિસઈ
છોટ મારઈ, જીભઈ જવ દોલઈ, અલવિ અમંબદ્ધ બોલઈ, બગાઈ કરતી ગોદુ ગલઈ, ધર
વિત્રોડઈ, કરી બાહિર મિલઈ, બોલાતી બેસિ, હાય ઘસિ, ફૂકિત સાપિણી, ચાલતી બં-
તરી, પુણ્ય દ્વારતણી આગલ, નગરતણી ભાગલ, જિસી મિરિતણી ઉગરિ, મહા ઘટિ બા-
લતી આગિ, જિમી દાધજવરની બહિન, ઇસી સંતાપ કારી' તો ૨ સંપન્ન નારી, બે-
જીવો પાપકર્મ ભારી, અનિ જી હુઈ મુકલ ૩ જઈ પોતઈ પુણ્ય પવિત્ર, કિસી તે ?
મુસીલા સદાચાર, ઉદાર સત્યવંતા, વિનયવતી, વિવેકવતી, બોલતી સુબાણ મધુર વાણી,
દેવગુરતણુઈ વિપઈ ભક્ત, ધર્મકાજિ આમકત, સહજિ' મુલાવણ્ય, ઇસિ કલમ તો સંપ-
જઈ ને પુનઈ પુણ્યઈ. x x x

સાપ અનઈ પંખાણુ, કાન્વ અનિ કંઠાલો, વરસ મેહ અનિ રાતિ અધારી, કુદિ
રાખ અનિ માહિ કંસારી, જવની રોટી નિ કાલો બોટી, અભાગણિ રાંડિ નિ ખાઈ
માટી, કાલી નિ મશિ લાઈ ડાકિણુ નઈ રાઉલવાઈ, ઉખરલી ખાદિ નિ ડાબિ વણી,
સાસુ જૂઠી નિ નણુ ઘણી, વડપણુ નઈ દોષલ ઘુટ, અતીસાર નઈ આસણુ ઉટે, ઇખ
અનઈ ડાકિણી ખાધુ, આગણુઈ ફેલે ને કુટંબ આધુ, વાંતર નઈ વીધી ખાધુ, આગિ નિય
નિ નિધાન લાધુ, સાપણિ નઈ વાઈ, ઘરમઈ ખાવા નહીં યાઈ, કાલી નઈ રીસાલી, વાં-
ગીણી નઈ વરપા બોલી, મરડી ને શ્વેપમણી. + + + x

અંતમાગમાંથી રથ વર્ણન:—

અથ રથ વર્ણન—ચપવ તુરંગમ જીવતા, સુખમ સુખર ચાલઈ, માહિ અમદા નઈ
નના, છાત્રમ દંડાયુધે બરીયા, વાયુ વેગિ સાંચરીયા, ધરહડારી ધરામંડળ ધધોસિ, રજમાંદિ
રવિમિત્ર બોલઈ, ઉપરિ ધ્વજ લલલઈ, જાણે દેવ સંખધીયા વિમાન ગહગહઈ, ઘૂઘરિ
ધાંડ વાગિ, વચરીના બડવાય ભાજઈ, મર્તિવંત હેમવામનો રથ, ધરયા અનેક સાંચરીયા
રથ. * હતિ શ્રી રથ વર્ણનમ. છ.

પાક્ષિક આલોચણ વિધિ ગ્રન્થ પંદરમા શતકના પૂર્વાર્દિમાં લખાયેલો—
ભાપા ઉપરથી અનુમાન—આમાં પણ કર્ત્તાનું નથી, કારણકે 'પાક્ષિક અતિચાર'
છે, x x માત્ર પંદરમા શતકની ભાપાના નમૂના રૂપે અત્રે ટાંક્યો છે:—

દન્તકારેણ સંદિસદ બગાન! ચક્રમાયિયં આલોહ? ચક્રમાસિ પડિલેહણુ કીધી
જન કોઈ રહી વીસરી હુઈ તક મિચ્છામિ દુકુડુ। ચક્રમાસિ મહિ જ્ઞાનાચારિ-કાલે વિગળ
યદુમણુ, વહાણે તદય હોઈ નિન્દવાણે: ઘેજળ અત્ય સદુમલ, અણુવહો નાળ વાયારો. ૧.
કાલનિ—વેપાં અજોગઈ જનઈ ધરિયાવદી અણુપડિશ્મી, અણુપડિલેદી બુધિકાં મિદ્ધાંત

૧ નડારી શ્રી '૧' એ 'દોલું' લઈયે ૩. સારીશ્રી. ૪ વિધે. ૫ કાંઠાયુકત ૬ સરદી—કંડી અને
વલી મેખમ—સચેખમવાથી

૧ લેડયા. ૨ આમાં પણ વાંચો એથી સુદરનાથી રચવામાં આવ્યા છે કે જાણે અણુ-દાખલ
નહ દોય? અવાંત્ર મદ્ર ઉતાપિ કાન્વ જેવું માપુઈ અંદર સમાધુ છે.

વાંચિહ, બણિહ, ગુણિહ, અવેલાં સૂત્રપોરિસિ અર્થપોરિસિ કીવી, વેલાં ન કીધી. વિણુ-
યત્તિ-આપાણા જાત્યાદિ અહંકાર તઉ ગુરુ રહઈ વિનયુ વેવાવચ્ચુ કરતાં હાયુ પગુ
સાસુ લાગહ, આલાપિ સલાપિહ ન કીધઈ, ઘાદિ મધરી ગુરુ ગુચ્છી તણી અવલેહણા
આસાતના કીધી, આસણિ ઉપગરણિ પગુ લગાડિહ, વેવાવચ્ચુ કરતાં હાયુ પગુ સાસુ
લાગહ, આલાપિ સંલાપિ હચ્યામણિ સમાસણિ અંતરભાસાં કરી દોયુ ઉપનહ, ઉવડાં-
તણુહ વચનુ વાચિહ, વડાં ઉપરિ ચપગા કીધી, વડાતણુ આદેસ પાખમ નિયમુ અભિચહ
લીધહ, પચ્ચમખાણુ પડન પાડન વિહારાદિક કુદ્રાજ કીધાં, વડાતણુહ આધહ પાછહ જો
સિહ, આપાતુ બણાવિહ, પાતુ ન બણાવિહ વિનય પાખમ વાંદણુખ ખમાસમણિ અણુ
દીધઈ સૂત્ર અર્થુ પૂછિહ. x x x x x x x x x

અંત ભાગ--

કીરીતરાગિ જે નિધિધ્યાં કાર્ય તે કીધાં, મહાત્માયોગ્ય જે કરણીય તે કીધાં નહીં,
આગમવચન સદ્વિધા નહી, અથવા વિપરિત પ્રપિધાં હુઈ, એવં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર
તપરીયાચાર માહિ જ' આલોહ' ન આલોહ' તમ્મ મિચ્છામિ દુકકહુ. સન્ન સવિ પાક્ષી-
ઈતિ પાદિખક આલોચન વિધિ ૧૭૦ પ્રત્યક્ષ ગણુન્ધા શ્લોકાઃ સાર્દ પંચાશતપ્રક.

આ વિના એક પ્રતિ 'આંચલિયાગચ્છની ચર્ચા સંવંધિની' મલી આવી છે.

તેમાં ગ્રંથનું નામ આપવામાં આવ્યું નથી, માત્ર ચર્ચારૂપે કોઈકે લખેલો છે તે-
માંથી સહજ ઉતારો આપીશ.—

અથ નિષ્કપતયિતિ, શ્રીપૂજ્યની આગતા ધરતા યિકા શ્રીપૂજ્યનઈ પ્રમ્ન કીજીહ છઇ.
મંવત્ ૧૧૬૯ અગ્યારિસિં ઉગણુકતરિ અચ્ચપક્ષની ઉત્પત્તિ વિધિપક્ષ ઇસિહ નામ સ્થાપના
હવી. અનેરા મુખ વસિતકા સ્થાપક સક્ક ગચ્ચ અવિધિચાલઈ, અવિધિ પ્રરૂપઈ છઈ. અચ્ચસ-
ગચ્છીય ગીતાર્થ સુદ્ધ વિધિમાર્ગ આપક, એ આત્મીય ગચ્છની વચન કલ્પના, તવાયે
પ્રક્ષ એ અચ્ચસપક્ષનુ ધર્મ ૧૧૬૯ પ્રવર્તિહ તાં પહિયુ ધર્મ કિમ હતુ ? સ્વામીનુ ધર્મ
દ્વિમાઆરા પર્થત અચ્ચવચ્છિત્ત જોસિહ છઇ. ચતઃ—x x x x x

સ્વામીનહ ધર્મ એટલા કાલ લગમ વિચિન્ન નહી પામઈ, તુ જે કહઈ છઈ સંવત
૧૧૬૯ પહિયુ વિધિ ધર્મ ન હિંતુ ! પછઇ અચ્ચસ ગચ્છીય ગીતાર્થ ઉદરિહ, વિધિ પક્ષ-
નામસ્થાપના કીધી તેહનઈ મહાંત દ્વપણુ લાગમ છઇ. જેઇ વલી કિહઈ વિધિ ધર્મ
અચ્ચચ્છેદ પામ્માતણુ પંચાંગી માહિ અક્ષર હુછુ.

શ્રીપૂજ્ય જણાવિયો— x x x x x

મુખ્યાર્થ

જવેરીખગર

તા. ૧૬-૫-૧૫.

છવણુચ્છેદ સાકરચ્છેદ ઝવેરી.

x x x આ પછી અમે 'તપાગચ્છની પદાવલિ' નામનો વિષય મૂકીએ છીએ
કે જે ઇતિહાસ પૂરો પાડે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ જૈન પ્રાચીન ગવનો નમ્નો ને તે વળી
ટપ્પારૂપે નહિ પણ સ્વતંત્ર અને અખંડ લેખરૂપે નમ્નો પૂરો પાડે છે. ટપ્પા ઉપરાંત યા
મરુત-પ્રાકૃત ગ્રંથના અર્થ ઉપરાંત ખીજ સ્વતંત્ર ગ્રંથો જૈનોના સ્થેલા ઘણા મોજૂદ
હોવા જોઈએ. શોધખોળ કરનારને જૈન ભંડાર તથા સાધુવર્ગ કે યતિવર્ગ પાસેથી ઘણું
ધણું મળી શકે તેમ છે.

—તંત્રી.

તપગરુદ્ધની પટ્ટાવલિ.

૨ મુધર્માની ઉત્પત્તિ

જંબુદ્વિપમાં દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં કુલ્લાગ સંનિવેશ નામે નગરે કે જે ૨૧ કોસ લાંબુ, ૨૧ કોસ પહોળું, અને જેમાં ૪ વર્ણુ ૬ દર્શન ૩૬ પાખંડ વસી રહ્યા છે, ન્યાં વેદવ્યાસ ધિલ્લવિપ્ર તેની સ્ત્રી ભદ્રિકા (હારિદ્રાયણુ ગોત્રથી ઉપજેલી) તેના પુત્ર ઉત્તરાશ્વત્થન નક્ષત્રે જન્મ પામ્યો. નામ મુધર્મા રાખ્યું. અનુક્રમે યૌવનાવસ્થામાં વક્ષસગોત્રની એક કન્યા પરણ્યાની તેથી સાંસારિક મુખ્ય ભોવવતાં એક પુત્રી થઈ. હવે મુધર્મામાં ૪ વેદ સાંગો-પાંગનો પાકી છે. તેની પાસે ૫૦૦ વિદ્યાર્થી વાડવસુત વિદ્યાભ્યાસ કરે છે પણ તે મુધર્માના ચિત્તમાં એક મહાસંદેહ છે અને તે સંદેહ શ્રી વીર વચનથી નિઃસંદેહ થયો ત્યારે ૫૦૦ છાત્ર યુક્ત ૫૦ વર્ષ ગૃહસ્થપણું ભોગવી મંશયછેદક શ્રી વીર હસ્તે દીક્ષા લીધી, ૪૨ વર્ષ શિષ્યપણે શ્રી વીર વિનય કીધો.

૩. જંબુસ્વામિ.

ઉત્પત્તિ. પૂર્વ દિશામાં મગધદેશ વત્સ ભૂમિ રાજગૃહિ નગરી કાશ્યપ યોત્રે ગ્રેષ્ઠી ઋષભદત્ત અને તેની સ્ત્રી ધારણીથી ૫ મા બ્રહ્મ દેવસોહયી અવીને પુત્રપણે ધારણીના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયો. ધારણીને સ્વપ્નુ લાધ્યું કે જંબુદક્ષ કલ્યો કુલ્યો છે. આ એમાંથી જંબુકુમાર નામ આપ્યું. અનુક્રમે ૧૬ વર્ષ થયા ત્યારે મુધર્મા સ્વામી કેવલી વિચરતા આવ્યા તેના મુખે ધર્મોપદેશ સાંભળી લઘુકર્મી હવ જંબુકુમારે ચોથું વ્રત આદ્યું મુધર્મા કેવલીએ વિદાર કર્યો. પુત્રને ભોગ સમર્થ જાણી વારંવાર સંસારમાં પડવા માતપિતા કહે પણ જંબુ પાણિયહાનુ વાંછે નહિ. માતપિતાનો હર્ષ પૂર્ણ કરવા ઘણા આગ્રહથી કૃતમ વ્યવહારિયાની પુત્રી સાથે પરણાવ્યો પણ તે સાથે સ્નેહદષ્ટિ માંડે નહિ. સંસારિક મુદ્વચન બોલે નહિ.

દાવો મુલવિકારઃ સ્યાત્ ભાવો ચિત્તમમુદ્ગવઃ ।

વિલામો નેત્રજો જ્ઞેયો વિભ્રમો શ્રૂમમુદ્ગવઃ ॥

આવી આવી કામ ચિધાથી અંગ દેખાડે પણ જંબુ દ્રષ્ટિ જોડે નહિ. એવામાં ઘણા મનુષ્યના મુખથી જંબુ ઘેર ૯૯ કોટ સુવાર્નદ્રવ્ય આવ્યા સાંભળી પ્રભવ નામનો ચોર પાસિની ૪૯૯ ચોર લઈ રાત્રે જંબુ ઘેર દ્રવ્ય લેવા પડે. ધરના છુટક ચોકમાં દ્રવ્યનો ટગ કરેલો જોઈ અવસ્થાપિની વિદ્યાથી મદ્દ ધરના મનુષ્યને નિદ્રામાં નાખ્યા. પછી તાલોદ્ધાટિની વિદ્યાથી નાળું ઉઘાડી ગૃહાધીશની પેડે અગ્નિદ થકા-દ્રવ્યની ગાંડી બાંધી માથે મુકી ૪૯૯ ચોર મદ્દને ચિત્તથી સ્વસ્થાને જવા ઉત્સુક થયા એટલામાં જંબુના શીલ ધર્મના મદિમાથી શામન દેવીએ સ્તંભની પેડે તેમને નિશ્ચય કરી દીધા અને જંબુ તદ્ભવ મોક્ષપામી છે તેથી અવસ્થાપિની નિદ્રા ન આવી એટલે પ્રભવ મેડીએ ચાલ્યો અને જોયું તો રંગયાલામાં જંબુ નવોદા શ્રીઓનો ઉપદેશ ૩૫ દષ્ટાંત દહી સમગ્રવે છે, અને પ્રતિબેરિ છે. આ જંબુ વચન સાંભળી સ્ત્રી પણ પ્રત્યુત્તર રૂપે દષ્ટાંત કહે છે. પણ સંસાર વિરહન થકા દ્રવ્યના ટગ ચોર લે છે તે સામું જોતા નથી. આ મોટું અચરજ જોઈ લઘુકર્મી

છવ પ્રભવ જંબુકથક દ્રષ્ટાંત સાંભળી મનમાં વિચારે છે કે ધન્ય આ જંબુ કુમારને કે
 ૯૯ કોડિ કનક અને તેવો નવદ કન્યાથી વેગળો છે. ધિક્ક મુજને કે હું રાજ પુત્ર કહેવાઈ
 છું. મિલ્લ સંગે રહી ઘણા છવે દંડ બંધન તથા દંડ પ્રહાર કરી ત્રાસે મહા દુઃખ આપું
 છું તો મારી શી ગતિ યશે?—આવું વિચારી પ્રતિબોધ પામી ૪૯૯ પરિકર સહિત
 પ્રભવ આવી જંબુને નમ્યો એટલે શાસન દેવીએ તે સકળનો વ્રત લેવાનો આશય
 જાણી બંધન થકી મુક્ત કર્યા. જંબુએ પણ નવ સ્ત્રીઓને પ્રતિબોધી પ્રભાતે સ્વભાત પિતા
 ૯ પ્રિયા અને તેના માત પિતા એમ પરજ મનુષ્ય યુક્ત, પુનઃ ૯૯ કોડિ સુવર્ણ પર મૂર્છા
 તથા નિર્દોષતાએ ત્યાગીપણું લીધું. (૯૯ કોટ દ્રવ્ય આ પ્રમાણે—૬૪ કોડ સાસરિયે
 ઘયયે (દામ્પત્યમાં દીધા. ૮ કોડ મોસાળે પાણિ ગ્રહણને અવસરે તિલક દિધા. ૨૭ કોડ
 ધરતું મળા દ્રવ્ય.) તે તથા ૧૬ વર્ષ ગૃહસ્થ પણે રહી શ્રી સુધર્મા હસ્તે દીક્ષા લીધી.

શ્રી વીરે સ્વમુખે શ્રેણિકને કહ્યું કે પહેલા દેવલોક યકી આવી આ સુર્યાભદેવે નાટક
 કીધું તે દેવનો છવ છેલ્લો જંબુ નામે કેવલી યશે એ વચનને અનુસારે જાણવું.

વાર વરસદિ ગોયમો સિધો વીરાઓ વીસહી સુહમો

ચવસઠીજ જંબુ વુચ્છીના તત્ત્વ દસ ઠાળા ।

દશ બોલ વિચ્છેદ થયા...મહાપરમોહિ

જંબુ ઉપમા.

લોકોત્તર હી સૌભાગ્યં જંબુ સ્વામિ મહા મુનં

અઘાપિ ય પ્રતિપ્રાય શિવશ્રી નાત્ય મિચ્છતિ

૪ પ્રભવ. વિધ્યાયત્ર પર્વતની તલેડીએ જ્યપુર નગરમાં કાત્યાયન ગોત્રી જન્યસેન
 રાજા હતો. તેને બે પુત્ર-૧ પ્રભવ ૨ વિનયધર. તેમાં પિતાએ ગુણથી શ્રેષ્ઠ જાણી નાના
 ને રાજ્ય દીધું એટલે પ્રભવ ક્રોધિત થઇ ધર બહાર નીકળી બીલની પક્ષિમાં પક્ષિપતિ
 થઇ રહ્યો. તેને રાજપુત્ર જાણી આદર દઇ ૫૦૦ ચોરનો સ્વામી કર્યો. તે દુષ્ટાત્મા ૪૯૯ ચોર
 લઇ અતિ ક્રુરપણે ઘણા મનુષ્યને ઉપદ્રવ કરે પણ તેને કોઇ વારવા સમર્થ ન થાય.
 એવામાં જંબુને ઘેર દ્રવ્યના સમુદ્ધ આવ્યા છે એમ જનમુખે જાણી પ્રભવ પોતાના સહુ-
 દાયને લઇ રાયે જંબુને ઘેર ચોરી કરવા પેડો. ખીજ સઘળા ચોરો દ્રવ્ય લેવામાં વળગ્યા
 એટલે પ્રભવે એડીએ ચડી બેઠુતો જંબુ હાથે નવપરિશિત કંકણ બાંધ્યું છે અને સંસારમાં
 સર્વ અનિત્યપણું છે એમ સ્ત્રીઓને સમજાવે છે. આ ઉપદેશ સાંભળી જંબુ સાથે પ્રભવે
 ૩૦ વર્ષ સંસારી રહી સુધર્મા કેવલી હસ્તે દીક્ષા લીધી. ૪૪ વર્ષ જંબુની સેવા શિષ્યપણે
 કરી ૧૧ યુગપ્રધાન મોગની.

એકલા શ્રી પ્રભવે પોતાની પાટ ચોગ્ય કોઠને ન દેખી ત્યારે શાંસન ઉપયોગ દેવાથી
 પૂર્વ દેશમાં મગધ દેશ રાજગઢી નગરીમાં વહસગોત્રી યજુર્વેદી યતારાજ કરતો શિષ્યબલ
 વાઙ્મવ વેદકુંબ દીડો. ત્યાં સ્વપ્ન મોકલી યજુર્કંડની ખાંટી હેડે શ્રી ચાંતિબિંબ દર્શન કરી
 પ્રતિબોધ પામી મી પ્રભવ પામે દીક્ષા લીધી. સ્વર્ગવાસ વીરાત્ર ૭૫ વર્ષે પામ્યા.

એવામાં શ્રી પાર્શ્વનાથના પ્રથમ ગણધર શ્રી શુભ, તસ્ય શિષ્યાચાર્ય શ્રી હરિદત્ત તસ્ય શિષ્યાચાર્ય શ્રી સમુદ્રસ્વામિ, તસ્ય શિષ્ય શ્રી કેશી સ્વયંપ્રભસૂરિ શ્રી સ્વામી, તસ્ય શિષ્યાચાર્યશ્રી વીરને વારે તસ્ય શિષ્યાચાર્યશ્રી રત્નપ્રભસૂરિ પ્રગટ થયા. તેને આચાર્યપદ વીરાત્ ૫૨ વર્ષે અપાયું. વીરાત્ ૭૫ વર્ષે ઉઠસા નગર આમુડા પ્રતિબોધી ઘણા છવને અભયદાન દઇ સાસિલ નામ દીધું. પુનઃ તેજ નગરના સ્વામિ પરમાન્શ્રી ઉપલદેવ પ્રતિ ધર્મોપદેશ દઈ ૧ લાખ ૯૯ હજાર ગોત્ર સહિત પ્રતિબોધ્યો. તેણે શ્રી પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ સ્થાપ્યો અને એ સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. ત્યાંથી ઉપકેશ જ્ઞાતિ કહેવાણી. શ્રી રત્નપ્રભ સૂરિને ઉપકેશમચ્છી લોકે કહ્યા.

૪ સધ્યંભવ સૂરી—વક્ષસ ગોત્ર યત્તારંભે સગભાં સ્ત્રીને ત્યાગી દીક્ષા લીધી. સ્ત્રીને મનક નામે પુત્ર થયો. તે બેટ પછુ લઘુ વયે પિતા પાસે દીક્ષા લીધી. પુત્રસ્નેહથી સાધુ આચાર સ્તીખવવાના ઉપકારના હેતુએ શ્રી દશવૈકાલિક નામનું સૂત્ર દગ અધ્યયન—વાણું રચ્યું. તે બાળક સાધુપણે ૬ માસે એ ૧૦ અધ્યયન બણ્યો. અનુક્રમે તે બાલક સાધુ મરણ પામ્યો. ત્યારે અન્ય સાધુએ પોતાનો પુત્ર જાણી શુકને નેત્રે અશ્રુપાત યતો જાણી સાધુ વૈરાગ્યવચન કહી સમજાવ્યા. નિર્મોહી દશામાં ચેતના આણી સમતાવાન થયા. હવે શ્રી સધ્યંભવ સ્વામીએ વર્ષ ૨૦ શુદ્ધસપ્તદ્દશ્યે બોગવ્યું. અને વર્ષ ૧૧ શ્રી પ્રભવની સેવા શિષ્યપણે કરી. પુનઃ વર્ષ ૨૩ સુધી યુગપ્રધાન પદ ભોગવી સર્વાયુ વર્ષ ૬૨ સંપૂર્ણ શ્રી વીરાત્ ૯૮ વર્ષે સ્વર્ગે ગયા. યત

કૃત વિકાલ વેલાયં દશ અધ્યયનગર્ભિતં

દશ વૈકાલિક મિતિ નામ્ના શાસ્ત્રં વમ્ભૂવં નત ॥

પરં માવિષ્યતિ પ્રાણિનો સ્વલ્પમેધસ ત્તત્તાર્યાસ્તે

મનકવત્ । ભવંતુ ત્વત્પસાદાત્ ॥ ૨

સુતાં મોજસ્ય કિંજલક મીદં સંયોપરોઘત્

મહાફલ સમાયાતો ન સંવાત્ર મહન્નમી ॥ ૩ ॥

૫ તત્પદ્મે શ્રી યશોભદ્ર સ્વામી—તુગીકાશન ગોત્ર. તેણે સંસારીપણું ૨૨ વર્ષ ભોગવી શ્રી સધ્યંભવ શુદ્ધ દસ્તે દીક્ષા લીધી અને વર્ષ ૧૪ તેની સેવા શિષ્યપણે કરી. પુન વર્ષ ૫૦ યુગ પ્રધાનપદ ભોગવી સર્વાયુવર્ષ ૮૬ સંપૂર્ણ વીરાત્ ૧૪૦ એ ત્રુતકેવલી યશોભદ્ર સ્વર્ગે ગયા.

૬ તત્પદ્મે સંભૂતિવિજય સૂરિ ૧ અને શ્રી ભદ્રબાહુ ૨. આ બંને શુક્રામઘ જાણવા. તેમાં શ્રી સંભૂતિવિજયસૂરિ તે પદધર જાણવા. અને ભદ્રબાહુ સ્વામિ તે મચ્છની સાર સંભાળના કરણહાર જાણવા. તેમાં તે માટે બંનેનો નામ જોડી લેવા છે. તેમાં પ્રથમ વડા શુદ્ધભાઈ શ્રી સંભૂતિવિજય સ્વામી તેનો માદર ગોત્ર છે અને બીજા લઘુશુદ્ધભાઈ ભદ્રબાહુ સ્વામી તેનો પ્રાચીન ગોત્ર છે હવે સંભૂ. વર્ષ ૪૨ શુદ્ધસ્થાત્રમ ભોગવી શ્રી શુદ્ધ યશોભદ્ર સ્વામી પામે દીક્ષા દીધી અને ૪૦ તેમના શિષ્યપણે કર્યા. પુનઃ ૮ વર્ષ યુગપ્રધાન પદ ભોગવી સર્વાયુ ૯૦ વર્ષ સંપૂર્ણ કરી વીરાત્ ૧૫૬ વર્ષે શ્રી સંભ. સ્વર્ગે ગયા.

હવે ખીજા લઘુ ગુરુભાષા ભદ્રખાહુ-તેનું કંઈક સ્વરૂપ કહે છે. દક્ષિણ દેશમાં પ્રતિષ્ઠાન પુર નગરા પ્રાચીનગોત્રી વરાહમિહર અને લઘુ બંધવ ભદ્રખાહુ નામે વાડવ રહે છે. તેણે યશોભદ્ર સ્વામી ગુરુની વાણી સાંભળી ગુરુહસ્તે દીક્ષા લીધી. તે બંને બંધવ ઘણે દિને વિદ્યાભ્યાસ કરતાં પર દર્શનના શાસ્ત્રના જાણકાર થયા. એકદા શ્રી યશોભદ્ર ચિત્તને વિશે ચિંતવ્યું કે આ વડો ભાઈ યોગ્ય છે પણ અંદકારી છે, તેથી પદ યોગ્ય નહિ અને નાનો ભાઈ ભદ્રખાહુ જેને સમતાયુક્ત શ્રુતસમુદ્ધ જાણી સૂરિ કીધો. એટલે વરાહમીહર વડો ભાઈ ગુરુ અને ભદ્ર. ઉપર ઘણો ક્રોધ યતિવેશ લોપી પુનરપિ સંસારી થયાં. આજ નિકા હેતુથી પાંચમે દિને પૂર્વ દિશાથી ખીજા પ્રહરને આંતે મનુષ્યને નિમિત્ત પ્રત્ય કહેતો હતો એકદા રાજસભામાં આવી વરાહમિહરે ભૂમિપર કુંડાળું કરી કહ્યું કે આજ પોતાના નામનું વારાહી સંહિતા નામે જ્યોતિષ્યનું શાસ્ત્ર નિપજ્ઞવી આ કુદાવર્ત મધ્યે અન્ન માર્ગથી દેવયોગે પાવનપાનનાં મત્સ્ય પકશે. તે સાંભળી રાજાએ શ્રી ભદ્રખાહુને કહ્યું “આ કેવી રીતે?” બ્યારે ભદ્ર કહ્યું જે મેહ પૂર્વ દિશાથી કહ્યો તે મેહ પ્રધાન કોણથી આવશે. યાકતો દિન ઘડી ૭ પાછળ રહે છે, ત્યારે પણ છોડી દિન પાંચમામાં જળતાંની મુખ્ય ઘડીએ યશે અને તે મજ કુંડાળાની બહાર કિનારે પકશે. સાદા એકાવન પલનો તોલમાન થશે, અને તે તેમજ થયું. રાજાએ ભદ્રને પ્રશંસા અને વરાહ નિબચ્છયો. રાજા કહે ‘હે મૂઠ! આનું શું કરેણુ?—ત્યથી આવતા પવનના જોરથી તે મજ શોપાણો. તેની માલીમ-તે માલૂમ રહી નહિ. એટલી બુદ્ધિ ન્યુન એહની જાણવી.

પુનઃ કેટલેક દિને રાજસદને રાણીએ પુત્ર જન્મ્યો. એટલે વરાહ કહ્યું ‘આનું આયુષ્ય ૧૦૦ વર્ષ છે. એટલે રાજાએ ભદ્રને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું ‘આજથી સાતમે દિને જિહ્વાડીના મુખથી નિશ્ચય મરણ છે.’ આ સાંભળી રાજાએ નગરથી સર્વ માંગરી કઢાવી સાતમે દિને દાસી તે બાલકને ઓશિંગલે નરખે છે. એવામાં ભાવીને વશે અકસ્માત માંગરના મુખના આકારે ભોંગલ ખેડીએથી પડી. મસ્તકધાત થયો ને મરણ પામ્યો. શ્રી. ભ. નો વચન સાચો જાણી ઘણી આદર કીર્તિ થઈ. રાજાએ વરાહનું વચન અસલ જાણી દેશજહાર કર્યો. તે પણ અનાદરથી ક્રોધ મરણથી વ્યંતર થયો. પહેલાં ભવનો વેર સભારી ગુરુના સંધને મારીતો ઉપદ્રવ કર્યો. ત્યારે શ્રુત ઉપયોગ દીધો. વરાહનો જીવ જાહી ઉપ-સર્ગહર સ્તોત્ર નિપજ્ઞવ્યો. તેણે જલ મંત્રી છાંટણથી ને વ્યંતર નાકો. શ્રી સંધને સમાધિ થઈ. તે ભદ્રખાહુ વર્ષ ૪૫ સંસારપદભોગવ્યું. પછી શ્રી યશોભદ્ર સૂરિહસ્તે દીક્ષા લીધી. વર્ષ ૧૭ શિષ્યપણે, વર્ષ ૧૪ યુગપ્રધાનપદ ભોગવી શ્રીરયૂલભદ્રને આતિથોગ્ય વિદ્યાદિક જાણી પોતાને પાટ્ટે સ્થાપી સર્વ આયુ વર્ષ ૭૬ સંપૂર્ણ કરી વીરાત ૧૧૭ (૭૦) સહિતકારક, ૧ આવસ્યક નિયુક્તિ, ૨ પસખાણ નિયુક્તિ, ૩ ઓધનિયુક્તિ, ૪ પિંડ નિર્ધિક્તિ, ૫ ઉત-રાધ્યવન નિયુક્તિ, ૬ આચારાંગનિયુક્તિ, ૭ સુયગદાંગ નિયુક્તિ, ૮ દશવૈકાલિક નિયુક્તિ ૯ વ્યવહાર નિયુક્તિ ૧૦ દશાકલ્પક એ દશ નિયુક્તિકાર, અને ઉપસર્ગહરસ્તોત્રે મહામારિ-નિવારક, પંચ શ્રુતકેવલી ખિરદધારક શ્રી ભદ્રખાહુ સ્વર્ગે ગયા.

૭ સ્થૂલભદ્ર—તેનો સ્વરૂપ કંઈક લખીએ છીએ.

પુરિશ પાટલિપુર નગરે નવમો નંદ રાજા રાજ્ય કરે છે. તેના નાગર જાતિ જાતમ

ગોત્રી શકડાલ નામે મંત્રી છે. તેને લક્ષ્મી નામે સ્ત્રી છે. તેને સ્થૂળભદ્ર અને સિરીઆ (ત્રીયક) નામે બે પુત્ર છે. તે ઉપરાંત ૭ પુત્રી છે. તેના નામ ગાથા.

જાખા, ૨ જાખદીના, ૩ ભુયા તથેવ ભુયદિન્ના ૫ ૫ સેણા.

૬ વેણા ૭ રચણા ભયણીયો ધૂલભદ્રસ્ય.

હવે તે સ્થૂલભદ્ર વડોભાઇ પોસાલ નિશાલ ભણી વેશ્યા ઘેર સાંસારિકના મુખ વિપયા-
સન શીખવાને નાયકા ઘેર મૂક્યો. પૂર્વ કર્માનુયોગ્ય તેહસ્ય સંગ થયો. ભોગી ભ્રમર થકો
ત્યાંજ રહેલો. પિતા મુખ પ્રશ્ન કહાવે વળી સવા દ્રવ્ય મોકલે એમ વિનાસ કરતાં બાર
કોડ સ્વર્ણ સ્વાધ્યા એવામાં વરદ્યિ નામે બ્રાહ્મણ પંડિત આવ્યો અને રાગની કીર્તિ
કીધી. દ્રવ્ય દેવરાવ્યાં. તેને શકડાલે દ્રવ્ય દીધો. પછી પંડિતે પ્રપંચ કરી રાગ પોકાર્યો.
તેથી અકસ્માત લઘુભાઇ સિરીઆ તેના હાથે પિતાનું મરણ જાણી પ્રત્યક્ષપણે સંસારનું
સ્વરૂપ અસાર દેખી વર્ષ ૩૦ ગૃહસ્થપણે રહી વૈરાગ્યવાસીત ચિત્તથી ત્રીસંભૂતિવિજય સ્વામી
હસ્તે દીક્ષા લીધી. રાગ કહે 'એ શું કીધું?' ત્યારે સ્થૂળ રાગને કહે

હસ્તે મુદ્રા મુખે મુદ્રા સ્યાત્ પાદયોગાધ :

તત્પથાત્ ગૃહે મુદ્રા વ્યાપારં પંચમુદ્રકં

શ્રી સંભૂતિવિજયની સેવા વર્ષ ૨૪ કરી. અને ૪૫ વર્ષ યુગ પ્રધાનપદ ભોગવી સર્વ
આયુ વર્ષ ૯૯ સંપૂર્ણ વીરાત ૨૧૫ વર્ષે કોશા નામે નાયકા પ્રતિબોધક, ગુરૂશ્રી સંભૂતિવિજય
હુબ્ધર હુબ્ધર કથક ત્વંધન ત્વંધન ઇંદ્ર વડે પતે રક્ષક બિરુદધારક શ્રી સ્થૂલભદ્ર સ્વર્ગે ગયા.

પુનઃ શ્રી સ્થૂલભદ્ર ચૌદ પૂર્વ સૂત્ર ભણ્યા અને દશ પૂર્વ અર્થે ભણ્યા. એવામાં શ્રીવીરાત
૨૧૪ વર્ષે અવ્યક્ત નામે ત્રીમે નિતહવ પ્રગટ થયો. ઉક્ત.

કેવલા ચરમો જંબૂ સ્વામ્યથ પ્રભવઃ પ્રમુઃ

શર્યંભવો યશોભદ્રઃ સંભૂતિવિજયસ્તથા । ?

મદ્રવાહુ સ્થૂલભદ્ર શ્રુતકેર્વાલનો હિ પદ

એ ૭ શ્રુત કેવલી જાણવા સ્થૂલભદ્ર વર્ણન.

વેશ્યા રાગવતિ સંદાંતદગુણા પદ્મિ રસે મોજનં

(એ શ્લોક જુઓ ઉપદેશભાગ. પૃ. ૧૩૦)

શ્રી શાંતિનાયાદપરો ન દાની, દશાર્ણભદ્રાદપરો ન માની;

શ્રી શાંતિભદ્રાદપરો ન ભોગી, શ્રી સ્થૂલભદ્રાદપરો ન યોગી.

વીરાત ૨૨૦ વર્ષે યૌદ્ધ મત પ્રગટ થયો.

૮ તત્પદ્મે-આર્ય મહાગિરિસુરિ-તેનુ એજાપત્ય ગોત્ર, અને બીજા લઘુગુરુભાઇ શ્રી
આર્યસુહસ્તિસુરિ એ બેઉ ગુરુભાઇ જાણવા. તેનું વાશિષ્ઠ ગોત્ર છે. તેમાં પ્રથમ શ્રી આર્ય
મહાગિરિસુરિ તે પદ્મધર જાણવા, અને આર્યસુહસ્તિ તે ગન્ધની સારસંભાળના કરણહાર
જાણવા. તે માટે ખતેનો નામ ભેગો બેઠયો છે. તેમાં પ્રથમ વડા ગુરુભાઇ શ્રી આર્યમહા-
ગિરિ વર્ષ ૩૦ સાંસારિક પદ ભોગવી શ્રી સ્થૂલભદ્ર સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. અને વર્ષ ૪૦

શિખપત્રે રહો ૩૦ વર્ષ યુગપ્રધાન, સર્વ આયુ ૧૦૦ વર્ષ સંપૂર્ણ લઘુગુરુમાઠ શ્રી આર્ય-
સુહસ્તિને ગચ્છ બળાની જિન કલ્પની તુલના કરી વીરાત ૨૮૮ વર્ષે સ્વર્ગે ગયા.

વીરાત ૨૨૦ વર્ષે સામુચ્છેદિ નામા એથો નિન્દવ પ્રગટ થયો.

વીરાત ૨૨૮ વર્ષે ગગવ નામે પાંચમે „ „

એવામાં આર્યસુહસ્તી સૂરિ ભવ્ય જીવને પન્નોપકારી થકા વિચરતાં શ્રી માલવ
દેશે ઉજ્જેણી નગરીમાં બદ્રા નામે સાર્થવાહ પાસે વાહનશાલા યાચી એવામાં રહ્યા છે
ત્યાં નિત્ય સજાય ધ્યાન કરે છે. એકદા શ્રીગુરુ પ્રતિક્રમણ કરી પ્રથમ પોરસી નલિનીગુરુ
વિમાન અધ્યયનની સજાય કરે છે એટલામાં સાત જૂમિએ બદ્રા પુત્ર અવતિસુકુમાલ નામે
૨૨ સ્ત્રી સાથે સુખ સાથે સુખવિલાસ કરતા થકા ગુરુ કથક અધ્યયન મધુર સાદે સાંભળી
એક ચિત્ત થકી જ્ઞાત સ્મરણ પામી નલિનીગુરુ વિમાનનો દેવસુખ દીક્ષા રાત્રીનો
વિલાસ મૂકી ઉતાવળો મેડી થકી ઉતરી ગુરુને નમીને કહ્યું. સાધુજી! તમે દહેલું નલિની
ગુરુ વિમાનની દેવસુખ સાદિખીની વાત અહીં રહ્યા તમે કેમ જાણો છો? આનંદ્યે કહ્યું.
'શ્રી જિન વચનાનુસારે! એકી પુત્રે કહ્યું પૂજ્ય! એ સુખ ભોગરી અહા હું ઉપજ્યો છું તો હવે
હું એ સુખપુત્રરૂપિ કેમ પામું!' ગુરુએ કહ્યું વતલ્યો તો તે સુખ લહો! ત્યાં તેણે બદ્રા માતાની
આગ્રા લઇ ખત્રીય કન્યા કોટિ દ્રવ્ય તથા શ્રીગુરુસ્તે દીક્ષા લીધી. ગુરુને કહ્યું આ કડિન દી-
ક્ષામાં ધણા દિવસ જાય તે સહેવાય નહિ, માટે અણુશણુ કર્. આ સાંભળી ગુરુએ કહ્યું તમારા
જીવને જેમ સુખનો હેતુ હોય તેમ કરો. ગુરુવચન તહત કહી જ્યાં સ્મશાન હતું ત્યાં કંથેરી
વનમાં કાકિસગ રહી અણુસણુ કીધું. માર્ગે જતાં કામલપણુથી બને પગે કાંટા કંથેરના
લાગવાથી લોહીનાં ટપકાં પડ્યા છે તેથી તેની ગંધથી રાત્રીને વિષે નવ પ્રસૂતા શિયાલણી
પોતાના પરિવાર સહિત જ્યાં અવતિસુકુમાલ સાધુ દેહની મૂર્ચ્છા તથા કાકિસગ રહ્યા છે
ત્યાં આવી બને પગથી માડી સઘળાં શરીરના બક્ષણરૂપ મહા ઉપસર્ગ કર્યો. પાશુ તે મુનિ
દૃઢ ચિત્તથી ધ્યાનમાં રહી આયુસંપૂર્ણ થતાં ઉદારિક દેહ તથા સૌધર્મ રાન્યધાનીએ નલિની
ગુરુ વિમાન દેવની સાદખી સાથે ઉપન્યાં એટલે માતાએ પુત્ર આયુ પૂર્ણ થયે ક્ષણભ-
ગુરુ દેહ જાણી એક સગબો વહુને ઘેર મૂકી ૩૧ વહુ સુખ બક્ષાએ દીક્ષા આરાધિ દેવસેકે
ગયા. ઘેર સગર્મા સ્ત્રીએ પુત્ર જાણ્યો. તેણે પિતા દમદ સ્થાનકે પ્રસાદ નિપજાવી શ્રી અવતી
નામે પાર્શ્વનાથનો જિંબ સ્થાપ્યો તે સદ્ગતિનો ભગનાર થયો. હવે શિયાલણીનો સંબંધ
કહે છે:—

‘અવતિ સુકુમાલ પદેલાં ત્રીજે ભવે માછીના અવતાર હતા. ત્યાં ખત્રીય હતી. તે
માછીએ માધુને ઉપદેશ સાંભળી આદ્ય ધર્મ આરાધી મરણ પામ્યો. નલિની ગુરુ વિમાને
દેવપણે ઉપન્યાં, ત્યાંથી ચ્યની કોટિધ્વજ વ્યવહારિયાને ઘેર અવતી સુકુમાલ નામે પુત્ર-
પણે ઉ ન્યાં. અને ત્રીજી સ્ત્રીને બીજે ભવે વણિકપુત્રી થઇ. પુત્ર: ત્યાંની સ્ત્રી મટી અપમાની
હતી તે વાકત્રી થઇ ત્યાંથી મરણ પામી શિયાલણી થઇ. તે વેરે બક્ષણરૂપ મહા ઉપસર્ગ
કર્યો. તે પાર્શ્વજિન આજ દિન સુધી સપ્રભાવ ઉજ્જેણી નગરીએ છે. ઇતિ અવતિ સુ-
કુમાલ સંબંધ દશપૂર્વ ધારક શ્રી આર્ય સુહસ્તી સૂરિ પુત્ર:—જેહનો દીક્ષિત બિશુક
જીવ તેહની ઉપગારીણે થયા. શ્રીવીરાત ખસે અને પંચમાસી વર્ષ સંપ્રતિ એવો નામનો
રાજ થયો. તેનો સંબંધ કહે છે.

સંપ્રતિ રાજ

એકદા શ્રીઆર્ય સુહસ્તીસુરિ વિહાર કરતાં કૌશંબી નગરી વનવાટિકાએ રહ્યા. શિષ્ય ગુરુ આજ્ઞા લઇ નગરમાં આહાર માટે ગયા છે. ત્યાં દ્વિબંધિયોગે અન્નને અભાવે ધણા બિભ્રુક થયા હતા. પણ સાધુને ધણા આદરથી સરસ આહાર આપતા દેખી એક રંક બિભ્રુક તે સાધુ સંધાતે ગયો. આહાર લઇ સાધુ વાટિકાએ આવ્યા. ગુરુ આગળ આહાર આલેવે છે એટલે રંક પણ ધારી આવી ઉભો અને સાધુને કહેવા લાગ્યો 'મુજને આહાર આપો, ગુરુએ કહ્યું સાધુનો આહાર સાધુનેજ કલ્પે. બીજા ગૃહસ્થને ન કલ્પે. આ સાંભળીને કહ્યું 'મુજને એ આહાર આપો, મુજને શિષ્ય કરો, પણ આહાર આપો હું ધણો ક્ષુધાર્ત છું' ત્યારે ગુરુએ કહ્યું " દશ પૂર્વના જાણુ છે તેણે શુભ ઉપયોગ દાધો. શાસન ઉદ્યોતકારક જાણી દીક્ષા આપી આહાર પણ દીધો. ધણા દિનથી તે સરસ અન્ન જાણી આહાર વિશેષ લીધો. નિર્બલ શરીરથી તે રંકને વિશ્વચિકા યદિ. ધણી અસાતા ઉદરપીડાથી વેતિ. પહેલાં જે ગૃહસ્થ પણ બિભ્રુકપણે જે આહાર ન દેતાં ધણા તિરસ્કાર કરતા તે ગૃહસ્થ નગર શ્રેષ્ઠી જેવા આવી નવ દીક્ષિતને સાધુ વેશ ઉદય આવ્યો જાણી બહુમૂલ્ય ઔષધાદિકે વિશેષ ભક્તિ વૈયાટ્ય સાચવે તે દેખી રંગ સાધુ મનમાં ચિંતવે કે ધન્ય આ ચારિત્ર, ધન્ય આ વેશ જેના મહિમાથી આ કોટિધ્વજ લક્ષેસરી વ્યવહારીઆ બહુમાને કરી મુજ ભક્તિ સાચવે ઠાઠ એવા શુભ ચારિત્રની અનુમોદનાએ કાલ પામી ઉજેણુ નગરે શ્રેણીકની આક્રમી પાટે કુખાલ રાજ તે ૨ વર્ષ ૧૩ મે ચક્ષુહિણ થયો છે. આરમાન માતાના કપટથી તેને ઘેર બેઠાપણે ઉપન્યો. કટલેક દિને તેનો જન્મ થયો એટલામાં અકસ્માત પેટમાં શુભ રોગ પીડા થકી પિતાનો નાશ થયો. તુરત બાલકના વિપાટ તખત બેસાડ્યો તે માટે તેનું નામ સંપ્રતિ રાજ કહેવાયું. અનુક્રમે જોબન અવસ્થા પામ્યાં. એવામાં કટલેક દિને શ્રી આર્ય સુહસ્તિ સુરિ ઉજેણુ ચોમાસુ આવ્યા. ત્યાં દિવાલીએ જુહાર બટારા દિને શ્રી ગોતમ કેવલોત્સવ મહિમાએ શ્રી વીરચૈત્યવે રથ જાત્રાએ સમસ્ત સંઘયુને મહા-મહિ રાજ પયે જતાં ગવાક્ષે વાતાયનિ બોલ થકાં સંપ્રતિએ શ્રી ગુરુને દેખી જાતિસ્મરણનો પૂર્વભવ દીકો. મનમાં ચિંતવ્યું એ ગુરુ પહેલાં રંકને બવે મને મહા ઉપમારી દીલો લઈ દીધો છે. આવા વિચારથી ગુકબથી કિતરી ગુરુ વાંદી બોલ્યો મુજને તમે જાણખો છો ? ગુરુએ કહ્યું 'માલવાધીશ પ્રજાળ પુન્યને જગતે જાણખ્યો છે તે સાંભળી સંપ્રતિએ કહ્યું આજ નગરનો કુક્ષીરી રંક નવ દીક્ષિત બેલો તમારો; તે માટે તમે કૃપા કરી મને ધર્મેષિદેશ કહો ત્યારે સંપ્રતિને ગુરુએ ઉપદેશકહ્યો.

દિનેદિને મંગલ મજુલાલી સુસંપદે શોભ્ય પરંપરાચ ।

ઇષ્ઠાર્થે સિદ્ધિ વહુલાચ બુદ્ધિ સર્વત્ર સિદ્ધિ મૃજતં સુખમીં ॥

અતઃકરણાત્ સર્વત્ર, ચંદ્રવલ તારાવલ ગ્રહવલ

દુર્જીવલ બાહુવલદિભ્યો વલવત્તરં ધર્મવલ વિલોકયતે

વીજે નેવેદમ્ભવે વીજં, પ્રદોષેન પ્રદીપક

દ્રવ્યેણેવ ભવેદ્ દ્રવ્યં ભવેનેવ મવાંતરં ૩ ॥

આવો ઉપદેશ શ્રી ગુરુમુખનો સાંભળી સંપ્રતિએ કહ્યું 'હે તપોનિધિ ! ઉત્તમ મતિ નળુનાર ! રૂડા છવ તેના કયા આચાર હોય ?

ગુરુ-સંપ્રતિ ! મહામતિના સ્વામિ તું સાંભળ ઉત્તમ પ્રાણીના આ આચાર હોય.

અધુઃ સિપતિ કૃપણા વિત્તં તનયિયાસવ

સંત મુગુરુ ચૈત્યાદો તદુચ્ચૈઃ પદકાંસિણઃ

આવાં વચન ઉપકારી ગુ ના મુખથી સાંભળી સમકિત લક્ષી સુદૃઢ કરતો હતો. સંપતિ નૃપ જિનપ્રસાદ મંડિત પૃથ્વી શોભાવતો હતો. તેની સંખ્યા સવા લાખ નૃતનપ્રસાદ નિપજ્જવ્યા. તેને બારણે બેહજાર ધર્મશાળા મંડાવી સાતસે દાનશાળા, સવા કોડ જિન-જિંબ કીધા. તેમાં પચાણ્ડજાર ધાતુખિંબ, શેષખિંબ ઉપલના-તાપીલા શ્વેત નળુવા. અગ્યાર હજાર વાપિ તથા કુંડ કોષક તેર હજાર પણ કહે છે) છત્રીશ હજાર જિર્ણોદ્ધાર તેમાં દિનપ્રતિ એકપ્રસાદ છર્ણોદ્ધાર થયો એવી વધામણી આવે ત્યારે સંપ્રતિ દંતધાવન કરે. પુનઃ ક્યારે કે તેજ દિને બીજવારની વધામણી આવે તો દારપાલક થીજે દિને કહે. એટલે સંપ્રતિનો આયુ ૧૦૦ વર્ષનો નળુવો અને સો વર્ષ સર્વે દિન છત્રીશ સહસ્ર થયા એ પ્રમાણે જિર્ણોદ્ધાર નળુવા. તેમાં મુખ્ય છર્ણોદ્ધાર સમલિકાવિદ્યારનો કયો હવે.

શકુનિકા વિહારની ઉત્પત્તિ કહે છે.

શ્રી નર્મદા ઉપકરે ભૃગુક્ષેત્રે કોરંટક વને આમલિ વૃક્ષે એક સમલી પોતાના બાલક સહિત રહેતી હતી તે નિરંતર પોતાના બાલકને પોષતી. એટલે ખાટકી વિચાર કરે કે આ સમની ચાંચધી રાગુ માસ બગાડે છે એટલે સમળી એટલે આવી ચંચપુટ માસ ખંડ લઈ વાડ વક્ષ શાખાએ બેઠી તેટલામાં ખાટકીએ બાણે કરી વીધી મારમ વચમાં ભૂમિએ પડી એવામાં કોષકને જૈન ગૃહસ્થે નમસ્કાર સભળાવ્યો. તે સમલીએ સાંભળ્યો એટલે પોતાના બાળક ઉપર મોહ ન આણ્યો અને નવકાર સદ્વલ્લો. તે પછી મરણ પામી સિંહવદ્ધિપના રાગશ્રી ચંદ્ર ધેર બેઠી ઉપની. તે વ્રહ્વિવંતી યદ્ધ એકદા પિતાની સાથે તે કામર્થી ભૃગુકચ્છે આવી; એવામાં બજારમાં હાટે ઋષભદત્ત વ્યવહારીના મુખથી નવકાર સાંભળ્યો એટલે જાતિસ્મરણ થયું. પાછલો મમલ્લીનો ભવ દીડો. તે પાસેથી નોકાર શિખ્યો. જૈનધર્મી શ્રાવક થયો જે ઠેકાણે બાણે બંધાણી તેજ ઠેકાણે વલ્લભાન શાસન થી વીસમા તીર્થકરનું નળી બાવન દેવ કુલિકા સહિત પ્રસાદ નિપજ્જવી શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીનું જિંબ ત્યાં સ્થાપ્યું. તે પ્રસાદ મહિ વડગ્ધ સમલીનું સ્વરૂપ કાંધું. તે બાલિકા શીલધર્મ આરાધી તીવ્રતપ તપી મરણ પામી ધયાન દેવશેઠે બળે દેવતાપણે ઉપની. યતઃ

હરિવંશ ભૂપણ મણિઃ ભૃગુ કચ્છે નર્મદાસરે તીરે;

શી શકુનિકા વિહારે, મુનિ સુવ્રત જિનપતિર્જયતિ.

સંપ્રતિએ ઉત્તર દિશામાં મધ્યમાં ધંધાણિ નગરે શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામિનો પ્રાસાદ જિંબ ઉપજ્જવ્યો. પાવકાયલે શ્રી સંભવપ્રાસાદ જિંબ નિપજ્જવ્યો. હમીરગઢમાં શ્રી પાર્શ્વ-પ્રાસાદ જિંબ નિપજ્જવ્યો. ઇસોરગિરિ શિખ-શ્રી નમિજિંબ સ્થાપ્યો. એ દક્ષિણ દિશામાં નળુવો. પૂર્વ દિશામાં રોહીસ નગરે શ્રી સુપાર્શ્વનો પ્રાસાદજિંબ નિપજ્જવ્યો; દેવપતનમાં

પશ્ચિમે, પુનઃ ઇડરગઢે શ્રી શાંતિનાથનો પ્રાસાદભિન્ન નિપજ્જવ્યો. પુનઃ સંપ્રતિએ સ્વપરા-
ક્રમે ત્રીખંડાધિશ યથો. મંગલ શ્રેણિક્ષેને નિમિત્તે સદૈવ સૂત્રોદયિય અઢોતરિ એકવીસભેદી,
સત્તરભેદી, અષ્ટભેદી, નવપદાદિ પવિત્ર મને શ્રી જિનભક્તિ આસવેષ. પુનઃ શ્રી સિદ્ધગિરિ,
ગીર્વતગિરિ, ૩ શ્રી શંખેશ્વર. ૪ નદિય ૫ બ્રાહ્મણવાટક ૬ રથજનનાદિ પ્રમુખ મહાતીર્થ
જાણી વર્ષમાં ચારવાર સંધર્મંતિ થાય. યાત્રાનો લાભ કમાવે. પ્રચુર વિજ્ઞ સમક્ષેત્રે વાવતો
યથો. માર શબ્દ મુખે ન કહે. કાને પણ માર શબ્દ સાંભળે નહિ. ન્યાયધર્યા વાજે. એવી
રીતે સંપ્રતિ ન્યાય ધર્મરાજ કહે છે. એવામાં એક સાધુ માસ ક્ષપણનો ચોવિહાર તપ
સંપૂર્ણ કાઉસગ્ગ પારી ગિરિ ગુફામાંથી નીકળી ઉજ્જેણ નગરે પારણાને દિને આહાર અર્થે
આવ્યો. ત્યાં દુર્ભિક્ષને યોગે ભિક્ષુકો ધણા સાધુને તપસ્વી જાણી ગૃહસ્થે કમાડ ઉઘાડી
ઘરમાં લીધાં. સાધુએ પારણું કરી. પુનઃ અઠ્ઠપચાખી આવી ગુફાએ નિશ્ચલ કાઉસગ્ગમાં
રહ્યો. એટલામાં સંધલ્લ બીખારીએ મળી ચિત્તવ્યું 'એ જાત તુરત આહાર લઈ ગયો
તે, હજી આહાર જ્યો નથી. એવું વિચારીને જ્યાં યતિ કાઉસગ્ગે રહ્યો છે ત્યાં બીખારીએ
આવી તે તપસ્વીનો ઉદર વિદારી તેમાંનું અન્ન ખાધું. નગરે વાન પ્રસિદ્ધ થઈ. સંપ્રતિએ
યતિ ઘાત જણ્યો. શ્રી કેવલી તીર્થેકર વચનાનુસારે ભરમથકને યોગે મ્હિ દિને હાનિનો
સમય જાણી સંપ્રતિએ સમગ્ર દેશમાં શ્રી આર્યસુહસ્તિ સૂરિ પ્રમુખ સાધુ સમુદાયને ધણા
આપ્રહે મહા મહોત્સવે સ્વામીને ધર્મશાલામાં પધરાવ્યા કપાટદુઆ છે નહિ પુનઃ એ
સંપ્રતિ રાજ્યએ પોતાના દાસ તથા ઘરની દાસી તેઓને સાધ્વીના વેપ આપી અનાય
દેશમાં વિહાર કરાવ્યા. ધણા ગાઠ મિત્ર્યાત્વને સમક્તિ પમાડી આર્ય જૈન કર્યા. ઇત્યાદિ
ઉત્તમ મુતત્ત્વે કરી યદિભવ પરભવ આત્મકલ્યાણનો હેતુ જાણી નિપજ્જવી કોરવકુલ મૌર્ય-
વંશ શોભાવી સંપ્રતિનૃપ સો વર્ષ આયુ સંપૂર્ણ સદગતિનો ભજનાર યથો.

ગાથા—ક્રોસંભીએ જેણું દુમગૌપ ધાવિઓ તઓ જાઓ ।

ઉજ્જેણીએ સંપદ, રાયા સોનહજી સુહસ્તી ॥

ઇતિ સંપતિ નૃપ સંબંધ.

એ શ્રી આર્ય સુહસ્તિ સૂરિ લઘુગુરુભાષ તે ગચ્છની પદ્ધતર થયા અને વડા ગુરુભાષ
શ્રી આર્ય મહાગિરિસૂરિ તેણે જિનકલ્પની તુલણા કરી. દક્ષિણપણે રાજ્યપિંડ લીધો તે
માટે જને ગુરુભાષને માડલે આહાર પાણીનો વ્યવહાર જૂદો યથો. શ્રી મહાગિરિસૂરિએ
સમ્મિત શિખરની યાત્રાને હેતુએ પૂર્વ દિશામાં વિહાર કર્યો. તેની પેટી ચારને આંતરે શ્રી
દેવદિર્ઘ ક્ષમા-શ્રમણ યથા. હવે શ્રી આર્ય સુહસ્તિ સૂરિએ વર્ષ ૩૦ સંસારીપદ ભોગવી પછી
શ્રી સ્થૂલિભદ્ર સ્વામીને હસ્તે દીક્ષા લીધી. અને વર્ષ ૨૪ શિષ્યપણે ગુરુ શ્રી સ્થૂલિભદ્ર
સ્વામીની સેવા કીધા પુનઃ વર્ષ ૪૨ સુમધ્યાનપદવી ભોગવી સર્વાયુવર્ષશત સંપૂર્ણ શ્રી વીરાત
જસે એકાણુ ૨૯૧ વર્ષ શ્રી આર્ય સુહસ્તિસૂરિ સ્વર્ગે ગયા. તત્પરે

૯ સુસ્થિતસ્વામી. લઘુ ગુરુભાષ શ્રી સુપ્રતિજ્ઞ સ્વામિ-એ જેડ ગુરુભાષના એક
વ્યાધાપત્યગોત્ર. તેમાં શ્રીસુસ્થિત સ્વામી તે પદ્ધતર જાણવા અને લઘુગુરુભાષ શ્રીસુપ્રતિજ્ઞ
સ્વામી તે ગચ્છની ચિંતાના કરણહાર થયા. તે માટે એ જેડ ગુરુભાષના નામ જોડે લખ્યા
છે. પુનઃ એ જેડ ગુરુભાષએ આલીયખડે કાકંદી નગરીએ મદધિં શ્રીગૌતમ કપક જે
સૂરિમંત્ર તેહનો કોડીવાર રમરણ કીધો. ત્યારે નવમા પદ્ધતર પડી કોટિકગચ્છ એવું ખીજું

નામ પ્રગટ થયું. તે પહેલાં શ્રીસુધર્માસ્વામીયા માંડી ૮ પાટ સુધી નિઝંથગચ્છ એવો નામ કહેવાતો. તેને સર્વાયુ સપૂર્ણ શ્રવીરાત ૩૭૨ વીત્યે શ્રીસુસ્થિત સ્વામી મર્ગે ગયા. પુનઃ વીરાત ૩૭૬ વર્ષે શ્રી લઘુગચ્છ નગરે શ્રી આર્ય અપુટાચાર્ય પ્રગટ થયા. તત્પદે

૧૦ ઇંદ્ર દિનસુરી—અને લઘુગુરુભાષ ખીજા શ્રી પ્રિયત્રયસુરિ. ત્યાં વૃદ્ધ ગુરુભાષ શ્રી ઇંદ્રદિનસુરિ તેહનો કૌશિક ગોત્ર છે. અને લઘુગુરુભાષ શ્રી પ્રિયત્રયસુરિ ગોત્ર કાશ્યપ છે. શ્રી ઇંદ્રદિનસુરિ વિહાર કરતાં મુઢેરી નગરીએ પહોંચ્યા એવામાં શ્રી મહાવિર શ્રુતિ પહોંચ્યા પછી ૪૭૦ વર્ષ ૭ થા પછી માલવ દેશમાં ઉલ્લેખા નગરમાં પરમાર વંશે રાજા શ્રી વિક્રમાદિત્ય પ્રગટ થયો. તેનો માન કહે છે. શ્રી વિરચિરં પાલક રાજ્ય વર્ષ ૬૦, નવનંદ રાજ્યવર્ષ ૧૫૫, મૌર્ય રાજ્યવર્ષ ૧૦૮, પુષ્પમિત્ર રાજ્યવર્ષ ૩૦, બલમિત્ર ભાતુ-મિત્ર એ એ કાલિકાચાર્યના જાણેજ તેનો રાજ્ય વર્ષ ૬૦, નરવાહન રાજ્ય વર્ષ ૪૦, ગર્દ ભિક્ષ રાજ્ય વર્ષ ૧૩, શકના રાજ્ય વર્ષ ૪. ॥

શ્રી વીરસુક્તિ ગયા પછી ૪૭૦ વર્ષે દક્ષિણ દિશામાં શ્રી ગોદાવરી નદીને કંઠે પૈકાણે ભુજંગાધિપ સોનિધ થકી શ્રી શાલવાહનનો શક પ્રગટ થયો. એવં ૪૭૦ વર્ષે શ્રીવીરપ્રભુ મોક્ષ ગયા પછી ત્રણસે અને વાસ વર્ષ ગયા પછી મૌર્ય રાજાને રાજ્યે શ્રી આમસુહસ્તિને સંધારે પહેલા કાલિકાચાર્ય પ્રગટ થયા તેણે સૌધર્મ ઇંદ્ર આગળ નિગોદનો વિચાર કહ્યો. પુનઃ પન્નવણા, ઉપાંગ સૂતના કારક એ ચોથા ગુગ્રપ્રધાન જાણવા.

પુનઃ ખીજા કાલિકાચાર્ય વીરાત ૪૫૩ વર્ષે બલમિત્ર અને ભાતુમિત્ર રાજાના મમયે દક્ષિણ દિશામાં ગોદાવરી નદીને તટે પૈકાણે રાજાશ્રી શાલિવાહનના આગ્રહથી જૈનાચાર્યની માક્ષીએ શ્રી પર્વ આગ્યા હોતે યક્ષોત્સવે મહા ઉપદ્રવે શ્રી પર્વનો અંતરાય જાણી ભાદ્રવા શુદિ પથી ૪ ના પર્વપણ કર્યા. એહના વિસ્તારથી કાલિકાચાર્યની કથાથી જાણ્યો. શ્રી વીરાત ૪૪૧ વર્ષે ઇંદ્રદિનસુરિ સ્વર્ગે ગયા. હવે લઘુભાષશ્રી પ્રિયત્રયસુરી વીરશાસને પ્રભાવિત થયા. તેનો સંબંધ કહે છે.

અજમેર ગડની તલેટીમાં હર્ષપુર નગર વમે છે. એકદા ત્યાં વિહાર કરતાં શ્રી પ્રિયત્રયસુરિ આવ્યા. એવામાં જાગને હોમવાને સકલ મંત્ર શાસ્ત્રના જાણુ યત કરવા ઉભી થયા. એટલામાં જૈની શૂદ્રસ્યે ગુરુ મહારાજને યાગની વાર્તા કહી ત્યારે શ્રીગુરુ મહારાજે સુરિ-મન્ત્રથી વાસ મંત્રી આવડને દષ કહ્યું ‘ જે વાસ એ છે તે તમે બોકાના માથે નાંખજો જૈથી એને અભયદાન થશે અને શ્રી જિનશાસનની ઉત્તિ થશે. આવડે ગુરુ મહારાજે કહ્યું તેમ કર્યું એટલે બોકડો દેવાધિષ્ઠિત થયો આકાશે જઈ ઉભો રહ્યો. યાગકૃત વાડવ પ્રતિ મનુષ્ય ભાષાએ બોલ્યો ‘ હે વિષ્ણે ! તમે સાંભળો. જેટલા પશુના દેહની રોમ હોય તેટલા હજાર વપ સુધી પશુના ધાત કરનારનો જીવ નરકે રહ્યો વેદના વેદશે. યત.

મહતામપિ દાનાનાં કાલેન ક્ષીયતે ફલં

મૌતામય પ્રદાનસ્ય ક્ષય એવ ન વિચતે ।

તે જાગનાં એવાં વચન સાંભળી સકલ મનુષ્યના વૃદ્ધ તે જાગને પૂછે કે તું કાણુ છે ? ત્યારે જાગે કહ્યું ‘ હું યાચક દેવતા છું. એ અજ માંડે વાહન છે. તે માટે તમે ધર્મને વાળો તો આ મર્ત મિથ્યા છે. સાચા ધર્મની પરીક્ષા કરો. તો શ્રી પ્રિયત્રયસુરિને પછો, તે વાડવે ગુરુને ધર્મ પૂછ્યો ત્યારે શ્રી સુરિએ

પુનઃ હવે શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ.

શ્રી વૃદ્ધવાદી સૂરિ વિહાર કરતા ભૃગુકચ્છે આવ્યા એવામાં માલવમંડલે ઉજ્જૈણી નગરીએ ડૌશિક ગોત્રી દેવજ્ઞપિ નામે વાહવ રહે છે તેને દેવસીકા નામે સ્ત્રી છે. તેના પુત્ર કુમુદ્યંદ્ર નામે મહા પદ્મ અંગનો જાણુ છે, તેને અન્ય પંડિતના મુખ યકી વાઝેલી જોને પ્રસન્ન છે તેવા વૃદ્ધવાદીનો ઘણો મહિમા સાંભળી અત્યંત ગર્વ કરી જે મને વિદ્યાવાદમાં જીતશે, તેનો હું શિષ્ય થઈશ. એકવી પ્રતિજ્ઞા ધારી જ્યાં બસ્ય છે-શ્રીવૃદ્ધવાદી છે ત્યાં આવ્યો એવામાં વૃદ્ધવાદી દેહચિંતાએ નગર બહાર આવ્યા છે ત્યાં બને એકકા મળ્યા વન વિષે ગોવાલીઆ તથા પિંડાર ગો ચારે છે. કુમુદ્યંદ્રે વિખવાદનો આશય જણાવ્યો. તેહ પિંડારની શાખે યા કરી વિદ્યાવાદ પ્રારંભ્યો. ત્યાં પ્રથમ કુમુદ્યંદ્રે સંસ્કૃત વાણી કહી, પિંડાર સમજે ને કહે 'એ વિદ્યા કાંઈ નહિ' બ્રાહ્મણુ તું ફોગટ આ રહે છે, મૂર્ખ છે. ત્યારે વૃદ્ધવાદિ સૂરિ અવસરના જાણુ હોઇ કલ્પક રજ હરણુ દરિએ બાંધી ડંડ ઉઘો હાથ રાખી પ્રદક્ષિણાક્રમી ઘેરણીએ નાચતા કુચ્છા મુખે એમ બણે ને અપ—

ચાલિએ નવિ મારિએ પરદારાગમણુ ન કીજીએ	
થોડા રથું થોડું દીજીએ, તકિટ ગિમગિસગિ જાઇએ.	૧
ગાય ભિંસ ગિમ નીલું ચહઇ, તિમતિમ દ્વિં દ્વણું બરઇ.	
તિમતિમ ગોવાલાં મનિ હરઇ, જાસિ દેવતાં તે હુતરઇ.	૨
ગુલરથું ચાવઈ તિલતાંદુલી દેડે વજ્રુવિ વાંસલી	
પહિરણિં ઉઠણિં હુમ ધાખલી ગોવાલા મનિ ધુગિરલી.	૩
મોટા મોટા મિત્યા પંડાર માંહેા માંહે કરય વિચાર	
મહિલી દૂપણિ સરજી બલા, દીઇ દા બેટા પૂગીરલી	૪
વનમાંહિ ગોવાલા રાજ, ધ્રુવ નણિં ધરિ તે નહિ આજ	
બમર ભિસ દૂઝઇ વલી સોલ, મુખિ સમાધિં હુમ રંગરોલ.	૫
વાટ હંબરીહં દહાનિ ઘોલ, જમણો કર લેઇ ધપસિં બોલ,	
ધણિપરે મુદમે લાવક કરઇ, સ્વર્ગતણિ વાતજ વિસરઇ.	૬
હડહડાટ નવી કીજઇ ધણું, મર્મ ન બોલીજઈ દેહતણું,	
ફૂડિ શાખિ મ દેજયો આજ, એ વૃમ્હ ધર્મ કહું ગોવાલ.	૭
ગરડ સવિચ્છુ નવી મારીછ, મારી તકિ પિણુ ઉમારીછ,	
ફૂડ દપટથી મન વારીછ, ધણિં પરિ આપ કારિજ સારીછ.	૮
ગોવાલીઆ ઉમાગહસ હર્ષાંત યકા ગહિ, તાલાતાલી દેતા સહિ	
બલક બલક એ કિજ ડોકરક, ન હઇ બણીક એહિજ છોકરક.	૯
બટ ને બોલ્યો જૂતપ્રજાપ, ફોડયા કાં નવિ ગોખક આપ,	
જીત્યો એ હાર્યો તું હલ્લા, પાય લાગી કહઈ એ શરૂ બલ્લા.	૧૦

તે ગોવાલીયાના વચન સાંભળી કુમુદ્યંદ્ર શ્રી વૃદ્ધવાદીને કહે કે હું પ્રતિજ્ઞા સંપૂર્ણ—
વિદ્યાવાદે હાર્યો તે માટે મુખને શિષ્ય કરો. કિમ્મા યકી?—તુમે સમયના જાણુ અને હું સમયનો જાણુ નહિ એટલી મારી જુદિ કાચી. શુરૂએ દીકા દેઇ કુમુદ્યંદ્ર સાંડ નામ દીધું.

કેટલેક દિને ગુરૂસંગ થકી શ્રુતધર થયા. અતિ વિધા ગર્વિત થકી એકદા શ્રી ગુરુને કહે 'ગણ-
ધર ગુર્થીત ને પ્રાકૃતન સિદ્ધાંત છે તે સ્વળાં સંસ્કૃત કંઈ' એમ કહી મહા વિધાએ ઉદ્દામ-
પણે નમો અરિહંતાણું, એ સકલ પચપદ પ્રાકૃતન છે તે તે સંસ્કૃત નિપગ્નવી ગુરુને સંભ-
ળાવ્યું. 'નમોહંતસિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાયસર્વસાધુભ્યઃ ! આ સાંભળી સકલ ગુણસમ્પન્ન શ્રી
દેવાધિદેવ ગુરુ કહે 'સર્વાક્ષર સનિષાત લખિષના ધણી ગણધરારાદ થયા, પુનઃ તેહના શાસન
ધર્મ માંહિ કેટલાએક ચૌદ પૂર્વી થયા, એને શ્રુતકેવલી પણ આગે થયા પણ ને શ્રી વીર-
મુખે ગણધરે ત્રિપદી પામીને મુગ્ધ પ્રાણીને ઉપકારના હેતુએ પ્રાકૃતન બાપાએ રચના કરી
તેહનું વચન અન્યથા કરે તે અનંત સંસારી યાય, તે માટે 'નમોહંત સિદ્ધા' એ વચનથી
તમને મોટી આલોચણા આવી. તે વૃદ્ધવાદી ગુરુનું વચન સાંભળી કુમુદચંદ્ર એસો ગુરુ પાસે
વહિનું વચન અન્યથા કર્યાની આલોચણા માગી, ત્યારે ગુરુ કહે "ગાઠા મિથ્યાત્વીને પ્રતિ-
બોધી સમઘીત પમાડી જૈનપણું આદરાવી ગતતીર્થ પાછો વાળે તો શ્રી સઘે ગચ્છમાં કલ
કવ આઘ. એવું ગુરુ સંઘનું વચન પ્રમાણુ કરી એકાકી નિહાર કરતા અવધૂઃ વેશે બારમે
વર્ષે માલવદેશે ઉજ્જૈણિ નગરે પરમાર શ્રી વિક્રમાર્ક રાજ્યે સિપ્રાતટે શ્રી મહાકાલેશ્વરને
પ્રાસાદે શિવલિંગ ઉપર ભસ્તક દેહ સુતા-ખીન્ને દિને પ્રાતસમયે અર્ચક શિવ પૂજવા આવ્યો
એટલે પ્રૌઢ શરીર લંબ જૂજ વિશાળ અવયવ, નિસ્પૃહ અખીહ દેખી અર્ચક કહે 'તું ઉડ
ઉડ, એ શિવ બોલો ભરમ ભોગી-તેહને દૂહવી કિસ્મું મરણુ માગે છે ? એમ ગાઠે સ્વરે અર્ચક
બર કહે તેટલે મનુષ્ય એકદા થવા-કહે ઉડો ઉડો, પણ કેમે ન ઉડે, ત્યારે ભરડકે વિક્રમ
પોકાર્યો. વિક્રમ કહે 'તાણી ધસરડી પ્રાસાદ બાહિર કાઢી નાંખો. તે ભરડક રાજના અનુ-
ચર લેષ મનુષ્યના સમુદાય મિલ્યો ઉઠાડવા લાગ્યા, પણ વચ્ચુલા શિવની આશાતના જાણી
પુનઃ અર્ચક વિક્રમને પોકારે કે વિક્રમે શિવમર્ધાદા લોપી જાણ્યા દીધી તે જાણણા
રાણિને પ્રહાર હોય રાણી આક્રંદે. તે સાંભળી વિક્રમ ચિત્તમાં ચિંતવે ને એ મહા ક્રોધક
સિદ્ધ પુરૂષ છે. એહસ્તુ પરાક્રમ નહિ. વિક્રમ આવી હાય જોડી નમી કહે 'હે તપોનિધિ !
મુજ અપરાધ ખમી તુમ્હે પ્રસન્ન પ્રત્યક્ષ જાઓ' તે સાંભળી કુમુદચંદ્ર તત્કાળ ઉડી કહ્યું,
'અહો વિક્રમ, આ નગરે તુમ્હ રાજ્ય કયા ન્યાયે કરો છો.

૧

૨

૩

૪

૫

૬

તે પરમેશ્વર શ્રી પાસ અવંતિની તુમ્હે કીર્તિકહે-તિવારે કુમુદચંદ્ર આ પાર્શ્વનાથ રૂઝમાં
તીર્થંકરની સ્તુતિરૂપે શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર કહેા-૧૧ મા કાવ્યે શ્રી પાર્શ્વ પરમેશ્વરે પહે.
લાંથી કામરાગ છલ્યો છે તે સત્તે છે-ચલ્લિમ્ન હર પ્રં ક શિવલિંગમાંથી ધુમ્રજ્વાલા પ્રગટી
પુનઃ કુમુદચંદ્રે ૧૨ મા કાવ્યમાં અહ્લુત રસે કરી શ્રી પાર્શ્વદેવનો મદિમા વર્ણન છે. સ્વા-
મીનલ્પ ગારિ-કહેતાં શિવ લંગનું તેજ હીણુ યયું, પુનઃ ૧૩મા માં વીરસે કરી પાર્શ્વદેવનું
ધર્મવીરપણું વર્ણવે છે. ક્રોધસ્થિત-એ કહેતાં શિવલિંગ સ્ફોટ થયો. પિડીધ વિદા હુઓ(!)
તેમાં તત્કાલ શ્રી ધરણેન્દ્ર અને શ્રી પદ્માવતિ સેવિત પુનઃ પાર્શ્વજ્ઞ વેરાયા દેવીએ યુક્ત શ્રી
અવંતિ પાસનો ખિંબ પ્રગટ થયો. તે દેખી વિક્રમ વિસ્મય પામી સકળ મનુષ્યયુક્ત શ્રી
પાસ પ્રણમી બેસો. કુમુદચંદ્ર કહે 'હે વિક્રમ ! કિંદા એ દરલિંગ અને મ્માં રાગદોષ વિવ-
ર્જિત એ પરમેશ્વર.

યત—પાપદાવાગ્નિજલદ મુરેદ્રગણ સેવત
 સમસત દોષ રહિતા નિસ્સંગકલુપાપદ : ૧
 અસ્ય પુનન મકાર પ્રભાવભવિનો ભવ
 ભવતિ સંપદો વસ્યા મુક્તિશ્ચાપિ ગૃહાંગણે ૨
 સત્તત્તદુચ્ચરિતં યેન જિનેન્દ્ર દ્રત્યક્ષરં દ્વયં
 વદ્ધ પરિપક્ષ્તેન મોક્ષાય ગમન મતિ. ૩

એની કુસુમ્યંદ્ર કચક શ્રુતથી સાંભળી મિથ્યાત્વ શલ્ય ટાળી સમક્રિત ધર્મે નિઃશલ્ય થયો. મહા મહોત્સવેથી શ્રી અર્વાતિનાસ થાપ્યા. ગુરૂ વિત્ય ન સંધપતિ શ્રી સિદ્ધાચલનો થયો. મુનઃ મહોત્સ દાને કરી સ્વ સંવત્સર પ્રકટાર્તો હવો. નીષ્કંટક એક છત્ર રાજ્ય ભોગવી પાત્રાપાત્રની પરીક્ષા કરી એકએને બાવીસ તુતનપ્રસાદ નિપજાવી સમસત શુભોદ્ધાર કરાવી પરદુષ ટાળવા શ્રેષ્ઠરી થયો. મહાપરમોપકારી યજ્ઞ પરમાર વંશ શિરોમણિ વિક્રમાદિત્ય સુકૃતનો સંચય કરી સદ્ગતિનો ભગ્નનાર થયો. શ્રી કુમુદ્યંદ્રે આ રીતે ગયું તીર્થ પાછું વાળ્યું. ઘાઠા મિથ્યાત્વીને ગાઠો સમકીની કીધો. આવા બાર વર્ષે શ્રી વૃદ્ધ વાદી ગુરૂને વાંદી આજ્ઞાધર્મ લોખ્યાની આશોયણ લઈ મિથ્યા કુકૃત દેઈ સંધની સામે સ્વગચ્છ મંડે લીધા શ્રી વૃદ્ધવાદી ગુરૂએ પોતાને પાટે સ્થાપી શ્રી સિદ્ધસુરી નામ દીધું. સંમતિ અંધકર્તા અતુકમે વિહાર કરતાં દક્ષિણ દેશે પ્રતિઘાન પુરે દિન ૧૧ અણુશણ કરી શ્રી વીરાત ૪૭૦ વર્ષ પુનઃ વિક્રમ ૧૮ વર્ષ સિદ્ધસેનસુરિ સ્વર્ગે ગયા.

સર્વવેપભાવગતિય જિણસાસણ સંસકારિર્ગૌ જેઠ

બંગ તરેણ વિણઝુ ણ્ણ મણિયા જિહામયમી.

ધૃતિ આચાર્ય શ્રીમિદ્ધસેનસુરિ મંજ ધ ૧૦.

૧૧ દિન્નસુરિ. ગોતમ ગોત્ર. તેણે કર્ણાટક દેશમાં વિહાર કર્યો. નિત્ય એકબુક્તિ વિગય રહિત જાણુતા. એ સુરિ ૧૪ ઉપગરણના ધરનાર થયા. અત્ર ઉપકરણનો વિવરે કહો છે એવા અવસરે ચંદેરી નમરી સાધુ રામને દબ રિયતિ યદ તે પહેલાં સાધુની દેહ જનાવરને ઉપગારે કામ આવે એવું જાણી જલ યલને વિષે સાધુ એઠકા યદ પરિવરતા તેહવાનો વૃદ્ધ પરંપરાએ ગુરૂ સુખ થકી જાણુને.

૧૨ સિંહગિરિપૂરિ—કોશીત્ર ગોત્ર. એવામાં ૧ શ્રી શાંતિસુરિ ૨ સુધર્મસુરિ, ૩ આર્પનદિસુરિ, ૪ શાકિત્યસુરિ ૫ શ્રી દિમવતસુરિ ૬ શ્રી લોદિતસુરિ, ૭ રત્નાકરસુરિ એ ૭ સુગપ્રધાન પ્રગટ થયા. પુનઃ શ્રી આર્પ મહાગિરિના શિષ્ય સ્થવિરશ્રી આર્પરક્ષિતસુરિ તેના સંગે લખ્ધિમંપન્ન શ્રી દુર્ગજિદ્ધાપુષ્પમિત્રસુરિ પ્રગટ થયા. તેને ભણુવાને ધોષપાઠ ઉવમે કરી સૂર્યોદયે શેર ૧૦ ધત જઠરાગ્નિએ જનું. પુન ૧ શ્રી નાગાન્તુનસુરિ, ૨ શ્રી રકદિવસુરિ, ૩ પાદવિમસુરિ, ઔપધિપાદલેપ કરી આકારમાર્ગે ઉડી શ્રી સિદ્ધાચલ, ગિરિનાર, સમિતગિરિ, નંદીય, બાહ્યવાટક એ પાંચ તીર્થની યાત્રા કરી પાશ્વિક તપનુ પારણ કર્તા હતા, શ્રી વીરાત પરપ વર્ષ શેતુંજ્યઉદે દુષ્ટા. વીરાત ૫૪૪ વર્ષે છૂડો નિન્હવ રોહગુપ્ત નામે પ્રગટ થયો. વીરાત ૫૪૭-પુનઃ વિક્રમ ૨૬૪ વર્ષે (૧) શ્રી સિંહગિરિસુરિ સ્વર્ગે થયો.

૧૩. વજ્રસ્વામી- જંબુદ્વિપે દક્ષિણ અર્ધ ભરતે અવંતિ દેશે તુંબવન ગ્રામે ગૌતમ
 ગ્રામે શ્રી ધનગિરિ રહે છે—તેણે સગર્ભાં સુનંદા સ્ત્રીને ઘેર મૂકી આપસમિત સાક્ષા સહિત
 વૈરાગ્યે શ્રી સિંહગિરિસુરિના ઉપદેશ સાંભળી દિક્ષા લઇ ગુરુ સાથે વિહાર કર્યો. કેટલેક
 દિને ઘેર સુનંદાને ખેટા થયો. સુનંદાની સહિયર સ્ત્રી ને બાલકને રમાડતો કહે કે તારે પિ-
 તાએ દીક્ષા લીધી ન હોત તો જન્મતો ઉત્સવ કરત. એવાં વચન સ્ત્રીનાં તે બાળકે કાને
 સાંભળી જાતિ રમરણે પૂર્વભવ દીડો. ચિત્તે ચિંતવે કે હું પણ ચારિત્ર લઉં એવું વિચાર
 એકમનો થઇ ઘણું રૂદ્ધ કરે. તેથી સુનંદા ઘણી આકુળ થઇ મને ચિંતવે કે આનો પિતા
 આવે તો તેને આપું. એમ કરતાં છ માસનો થયો. એવા અવસરે શ્રી સિંહગિરિ-
 મૂરિ, શાલાએ રહ્યા ત્યાં ૧ ધનગિરિ, અને આપસમિત એ બંને સાધુ ગુરુની આજ્ઞા લઇ તુંબ વચન
 ગ્રામેઆહારનીગવેપણ્યએ જાય છે એટલે જ્ઞાનોપયોગે શકુન વિચારી ગુરુ કહે હે શિષ્ય તમને
 આજ ગોચરિએ જતાં સચિત અચિત જે બળે તે લેલેજો. ગુરુ વચન અંગિકાર કરી તે બંને
 મુનિ સંસારિક બંદા ચિતા સુનંદા ઘેર પહોંચ્યા. નગર મનુષ્યે ઘર સ્ત્રીઓ ઝાળખી રૂદ્ધ
 કરતો બાળક તેણે પીઝાણી એવી જે સ્ત્રી કહે ‘આ સુત તમારો તમે હ્યો’ એમ કહી
 ખેટો ધનગિરિને દીધો. એટલે તુરત રોતો રહ્યો. તેણે કયક ગુરુ વચન સાંભરી તે બાળક
 ઝાળખી લઇ ધનગિરિ ગુરુ પાસે આવ્યા, ઘણે ભારે વાહનમતી દેખી વજ્રસમાન ભાર
 જાણી ગુ:એ કુમાર વજ્ર નામ દીધું. સાધ્વીના ઉપાયથે શિષ્યાતરી શ્રાદ્ધે સુશ્રૂપા સાચવી
 પાલણે પોઠાડી રાત્રીને વિષે સાધવી ૧૧ અંગની સજ્જાય કરે તે પાલણે સુતાં બાળકને
 અંગ ૧૧ મુખે આવકયાં. સાંભળતાં યજ્ઞ એમ કરતાં તે વજ્ર બાળક ત્રણ વરસનો થયો
 એટલે તેજવંત રાજપુત્ર સુનંદા ગુરુ પાસે માગે. મને માહરો ખેટો સાધુજી આપો.

ગુરુ—ધર્મ લાભે ખોલાવ્યો, જેહની પાસ જાય વિહારાવ્યો; અમો પાછો ન
 દઇએ એમ કરતાં રાજ સમક્ષ વિવાદ થયો. રાજાએ કહે ખોલાવ્યો. જેની
 પાસે જાય બાલક તેહનો એ બાલક. એવું રાજાનું વચન સાંભળી સુનંદાએ બાત
 બાતની સુખડી મુકી, ગુરુએ રજેહરણ મુક્યો એટલે વજ્રકુમાર રજેહરણ મસ્તક નાચ્યો
 લેઇ સુખડી અને માતા સામું ન જોયું, સારે તે દેખી સુનંદા વિચારે જે ૧ બાઈએ
 ૨ સ્વામીએ, અને ૩ ખેટાએ પણ દીક્ષા લીધી. આવા સંસારે રહ્યા મને કાંઈ આધાર
 છે? એવું જાણીને શ્રી સિંહગિરિ પાસે સુનંદાએ દીક્ષા લીધી. વયર કુમારે ૮ વર્ષની
 દીક્ષા લેઇ દશ પૂર્વ બણ્યા. એકદા શ્રી સિંહગિરિ પાસે બદ્ધિર્જ્જિમ ગયા હતાં ત્યાં અન્ય
 સાધુ નગરમાંદિ આહારને અર્થે ગયા છે એવામાં શાલાએ યજ્ઞ કપાટે બાલલીલાએ સાધુની
 ઉપાધિ એકઠી કરી ૧૫ઘાર્થાની પેઠે ૧૧ અંગની વાચના દીએ છે. એટલે ગુરુ શાલાને
 ધારે વિવર યજ્ઞ ગ્રમપણે રહ્યા તે સધળો વ્યતિકર દેખો યોગ્ય જાણી શ્રી સિંહગિરિ સુરિ
 એ દશ પૂર્વધર શ્રી વજ્ર જે પોતાની પાટે ધાપ્યા. શ્રી સિંહગિરિ સુરિની આજ્ઞા લઇ ૫૦૦
 મુનિ સાથે પૂર્વ દિશા યજ્ઞ વિદરતાં ઉત્તર દિશામાં આવ્યા. શ્રી વજ્ર ત્યાં દુર્ભિક્ષ યોગે
 સંધ સિદ્ધતો જાણી પૂર્વભવ મિત્ર ત્રિભિક્ષ દેવાર્પિત આકાશગામિની ત્રિઘાએ થી સંધને
 આર યોગ્યન કલ્પકનો વિસ્તાર ૬૮ કોટે નિપજ્જવી સુભિક્ષ મહાનસી પુરે મળ્યા. પુનઃ શ્રી
 વજ્રમૂરિ ઉત્તર દિશાથી વિદરતા દક્ષિણ પથે ટુંગીયા નગરે ચોમાસું રહ્યા. ત્યાં રસવિ-
 કારતા યોગ્યથી ઐશ્વર્ય થયો. ચિપ્પ પ્રતિ શ્રી વજ્રસેન સુરિએ કશ્યુ-જ્યારે આજ ગુમે
 આહાર અર્થે ગૃહરથને ઘેર જાઓ ત્યારે મુંઠ ખંડ યાગી સાવજો. તે શિષ્યે તેમજ મુંઠ

લાવી ગુરુદત્તે આવી ગુરુએ કહ્યુંને વિષે શું સ્થાપી ચિંતવ્યું જે આહાર કરી ખંડ વાવરીયું. આહારના કર્યા પછી શુંખંડ વાવરી વિસરી ગયા. સાંજની પડી લેહણ કરતાં મુખવચ્ચિકા પડિએહતાં કહ્યુંથી શુંખંડ પૃથ્વી પર પડ્યો. તે દેખી પોતાનો પ્રભાદ તથા પોતાનું વિસરપણું જાણી વિચારે જે હું દશપૂર્વનો ધારક તેહને એ કિમ વિસરે? ઉપયોગ દીધાથી પોતાનું આસુ યોડું જાણી પોતાના શિષ્ય શ્રી વજ્રસેન પોતાની પાટે સ્થાપીને કહ્યું 'તુમે સોપારક પત્તને વિચરે ત્યાં ખાર વર્ષને અંતે દુર્ભિક્ષિતે યોગે લક્ષ્મ્યે એક હાંડી ખીરની વિપમિશ્રિત થકી મરણે શ્રે. જિનદત્ત બાપા ઇશ્વરી પુત્રે આર ઉત્તમ પાત્ર છે તેને અમયદાન થો. એમ કહેજો કે પ્રભાતે ખાર દુગ્ધર યુગ ધારીના બપો જાહાજ સમુદ્રે આવશે પરદિપ થકી, એ ઉપકાર ત્યાં જઈ કરો. આવી શ્રી ગુરુની આજ્ઞા લઈ શ્રી વજ્રસેન સૂરિએ તિહાર કર્યા. એવામાં વજ્રસેનને યુગપ્રધાન પદવી થઈ. તે સમયે બીજે કદમ થયો. શ્રીવીરાત્ ૬૧૬ વર્ષે હવે વીરાત્ ૪૯૫ વર્ષે વજ્રસેનનો જન્મ, ૮ વર્ષે ગૃહસ્થપણે રહ્યા; અને ૪૪ વર્ષે શિષ્યપણે શ્રી સિંહગિરિ ગુરુની સેવા કીધી. વર્ષ ૩૬ યુગ પ્રધાન પદવી ભોગની સધળું આસુ ૮૮ વર્ષ સંપૂર્ણ વીરાત્ ૫૮૪ વર્ષે ગયા હુંતે દક્ષિણ દિશામાં માગિયા નામ પર્વતને વિષ તિલા ઉપરે અણુશણ કરી શ્રી વજ્રસ્વામિ સ્વર્ગ હુઝો. એ શ્રી વજ્રસ્વામિને નામે વજ્ર શાખા કહેવાણી પુનઃ એજ વર્ષે ગોષ્ઠાભાદિલ્લ નામે ૭ મેા તિન્હવ થયો. જેમ શ્રી જંથુ સાથે દશ બોલનો વિચ્છેદ થયો, તેમ શ્રી વજ્ર સાથે ૧ અર્ધ નારાયણહનન, અને ૨ દશે પૂર્વ એમ બે ઉત્તમ બોલનો વિચ્છેદ થયો હતો.

મહાગિરિ સૂરસ્તિ ૨ ચ સૂરિ શ્રી ગુણસુંદર ૩ શ્યામાચાર્ય ૪ સંકાદિલાચાર્ય ૫ રેવાતિમિત્ર સૂરિરાદ્ ૬ શ્રી ધર્મા ૭ મદ્રગુપ્ત ૮ શ્રી ગુપ્તો ૯ વજ્રસૂરિરાદ્ ૧૦

યુગ પ્રધાન પ્રવરા દશે તે દશપૂર્વિણઃ ॥૨

ચંદ્ર કુલસમુત્પત્તિ પિતામહમહં વિમુ

દશપૂર્વનિધીવંદ વજ્ર સ્વામિ મુનિશ્વરં ॥ ૩ અત્ર શ્રી વજ્રવર્ણન.

ઉક્તંચ-કિં રુપં કિમુવાંગ સૂત્ર પઠેનં વિષ્ણુષુ કિં વાચનાં
કિં પ્રજ્ઞા કિં મુનિસ્પૃહત્વ મથકિં સૌભાગ્યમચાદિકં
કિં વા સંવસમુન્નતિં સુરનતિ કિં તસ્ય કિં વર્ણતે
વજ્રસ્વામિ વિમ્બો પ્રભાવજલધરે કેકમપ્પદ્ધતં ॥૧

ઇતિ શ્રી વજ્રસ્વામી સંબંધ.

આનો અન્યચારિત્ર વિસ્તાર છે તેથી વધુ નથી જણાવ્યું.

૧૪ વજ્રસેન સૂરિ—નેતું ભારદ્વાજ ગોત્ર. શ્રીગુરુવજ્રસ્વામિને વચને તિહાર કરતા સમુદ્રતટે સોપારકે પત્તન નગરે શાલાએ રહ્યા. મધ્યાન્હે સધછડ ગોત્રે શ્રે. જિનદત્ત તેહની પુત્રી ઇશ્વરી તેને ૪ બેટા, નાગિંદ્ર ૧, ચંદ્ર ૨, નિવૃત્તિ ૩ અને વિદ્યાધર ૪ એ નામે છે. તેને ઘેર શ્રી વજ્ર ગુરુના વચનાનુચારે ભિક્ષાર્થે પહોંચ્યા. એટલે આ ભર્તાર વિષ-મિશ્રિત આહાર દેખી સામા સામી દષ્ટિ સંજાએ. કહે શ્રી ગુરુ ૨૬ માંમ નિર્દોષ

આહાર નહિ છે, તે સાંભળી શ્રી વજ્રસેન કહે એ આહાર ભુમિકાનાં સરણ કરો. ગૃહસ્થ કહે વિગમસમયે મર્યાદવંત ગૃહસ્થ મર્યાદા કિમ રહે? શ્રી વજ્ર કહે પ્રભાતને સમયે ત્રાગીએ જહાજ યુગધરી ધાન્યે ભર્યા અમૃત આવશે. તે સાંભળી વિવહારી ભૂથરણે કરી અને વ્યવહારીએ જિનદત્ત સ્ત્રી ઇશ્વરી, પુત્ર ૪ પુત્ર હાથ લેડી શ્રીવજ્રસેનને કહે તમે મહા મુની નિરુદ્ધ છો. જે તમારું વચન સત્ય થશે તો અમે તુમ પાસે ત્રત લઈશું. એ પ્રતિજ્ઞા લઈ મહા શ્રદાવંત થયા. શ્રી સૂરિ શાલાએ આવ્યા. એટલે બહાર પહોરે સંપૂર્ણ થયા કે સમુદ્રે જહાજ યુગધરીએ ભર્યા આવ્યા. સમુદ્રે સમાચાર થયા, ઘણો સુમિત્ર થયો. દેખી શ્રીગુરૂ અમયદાનના દાતાર જાણી જિનદત્ત સ્ત્રી ઇશ્વરી નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર નિવૃત્તિ વિદ્યાધર એ ચાર બેટાવુક્ત શ્રી વજ્રસેન સૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે તે ચાર કેટલેકે ઉણા દશ પૂર્વધર થયા, ત્યારે ગુરૂ શ્રી વજ્રસેને તે આચાર્ય પદવી આપી ત્યાંથી નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર, નિવૃત્તિ અને ૪ વિદ્યાધર એ ૪ શાખા પ્રગટ થઈ, તે ચારે એપણુ ૨૧ ૨૧ આચાર્ય કર્યા એટલે ૨૧x૪=૮૮ આચાર્ય દીધા. તેથી તેના નામે ૮૪ ગચ્છ કહેવાણા. એટલે શ્રી વીરાત ૫૮૫ વર્ષ ગયે હુને એ ૪શાખા પ્રગટ થઈ ૪શાખાની ઉત્પતિ-ત્યાંથી

૧૪ વજ્રસેનસૂરિ-કેટલાક દિવસે વિચારતાં શ્રી શૌરઃ દેશમાં મધુમતિ નગરે કપર્દિ નામે વણકર વસતો હતો તેને આડિ અને કૃદાડી નામે બે સ્ત્રી હતી. પણ તે કપર્દિ અમૃત્ય અપેક્ષ કરી ઘણો અશક્ત હતો. એકદા જાને સ્ત્રી કપર્દિને અમૃત્ય અપેક્ષ એ બનેથી અનાચારી જાણી પ્રહારથી શિક્ષા દેતી હતી એવામાં શ્રી વજ્રસેનસૂરિએ તે વણકરને કહ્યું કે દેખી બદિબૂમિ જાતા થઈ શ્રી ગુરૂએ કામલ વચનોથી કહ્યું કે 'હે કપર્દિ તું અમારી પાસે આવ' તે કપર્દિ પણ આવી હાથ લેડી ઉભો રહ્યો. એવામાં શ્રી ગુરૂએ આગમજાને દર્શિ દીધી તે તે સુલભબોધિ જણાયો. વળી તેનું આયુ બે ઘડીનું જાણી ગુરૂની વજ્રસેને કહ્યું 'અહો કૌલિક ! તને મહાકૃત દેખી તું ધર્મ કરી પચખાણુને પ્રમાણુ કરી કટ નેમ મે. ગુરૂનું વચન સાંભળી વિનયવંત કપર્દિએ કહ્યું 'શ્રી ગુરૂ ! પચખાણુની મારા પર કૃપા કરો' ત્યારે ગુરૂએ નમ્રા અગ્નિહતાજાં ધ્યાનિક નમસ્કાર મુખ યકો ઉચાર્યા પછી કટે-કટે દોરાની ગાંઠ છોડી એક દેકણે બેસી બોજન અને જલ લીધાં. પછી તેમજ કટે દોરાની ગાંઠ બાંધી. તે ગુરૂનું વચન અગિયાર કરી તે ત્રત ઉચ્ચર્યું. એવામાં તેજ દિને સર્વગરલત્યામ આમિષખંડન તેનું બોજન થયો તેથી તે કપર્દિ મરણ પામ્યો. પચખાણુ અગિયાર કર્યાથી તે મદિમાએ અણુખંતી પણ પંતી મધ્યે ઉપજ્યો ! અવધિજાને પોતાનો પાછલો બવ જણ્યો. નમસ્કાર સદિત પચખાણુનું મહાત્મ્ય મોહું દિસે છે. હવે ગુરૂએ પચખાણુ શિખર્યું પડેલે બોજને તુરત મરણ પામ્યો—એ વાત જાણી જ ને શ્રી મળા અને રાજ આગે પુશરતી ગઈ કે આ મહાત્માએ કંઈ શીખવી મરી નાંખ્યો. રાજએ શ્રી વજ્રસેન ગુરૂને રાવલે (ચોટીમાં) બેસાડ્યા અને કહ્યું કે 'તમે સાધુ યજ્ઞકેમ શ્રીનો સ્વામી માર્યો ? એવામાં કપર્દિ પોતાના જ્ઞાનથી જોયું કે પોતાના ઉપધારીને કટ થયું છે તેથી તેણે ગામપ્રમાણે દેવસક્તિથી શિક્ષા ત્રિકુર્વી આહારો રલો યજ્ઞ સક્ત લોહને કહેવા લાગ્યો કે 'એ મારા ગુરૂના પ્રતિ ખમાવો પ્રભુએ નહિતો આ શિક્ષા ગામ ઉપર પાડું' હું. આ ગુરૂ મારા મહા ઉપધારી છે ! આથી રાજએ મરણના બપોથી શ્રી વજ્રસેનને પ્રભુની શાલાએ પધરાવ્યા એટલે કપર્દિએ શિક્ષા સંહરી પ્રસન્ન થઈ રાજાદિબેદ સમક્ષ ગયા કેટી.—

પંસા સીમજ્જરઆ ફ્કેળ ચેવંગઠિ સહીણળ ।

સાંદં તુંતં તુવાઓ સુસાહ વાઓ સુરોજાઓ ॥

આમ હકી થીગુરને વંદા કરેલા લાગ્યો 'શ્રીભગવન્, મેં કેવાં કર્મ કીધા છે. તમે કૃપાવંત કરશો સમુદ્ર હિતકારી કંઈ કરો ! આ સાંભળી ગુરુએ કહ્યું ' તેં પૂર્વભવે પ્રોઠ પાપ કીધાં છે, માથુ તેની પવિત્રતાના હેતુથી સકલકર્મક્ષાલણુ એવા શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રગિરિએ શ્રીસંધના સહાયકારક થાઓ. શ્રાન્કપ્રભ પરમેશ્વરની ભક્તિમાં રહે. 'શ્રીવન્શ્ચારનાં વચન સાંભળી કપર્દીયક્ષ હર્ષ પામ્યો અને કરેલા લાગ્યો 'મારોજન્મ કૃતાર્થ થાઓ.

સિદ્ધિમગુપુંડારિક મુલ્લજિના સ્તીર્થા નામદિ પદ સ જયતિ શત્રુંજય ગિરિ શ । ?

આવા બહુમાને સ્તુતિ કરનો તે વ્યંતર શ્રી સિદ્ધાચ્યે કપર્દી નામે યક્ષ શ્રી સંધને કુશલકારક થયો. એટલે ચિરંતિ માસ એક સુધી કીજો તો ૨૯ ઉપવાસ કીધાનો લાભ થાય.

ય પૂર્વ તંતુંવાયં મુકુતકુત લવેદૂરેત પૂરિતોઽયે

પ્રત્યાશ્વાનં પ્રભાવાદમર મૃગદશા માતિ યથં પ્રપેદં

સેવા દેવા કશાલિ પ્રથમ જિનપદાંભોજયો સ્તીર્થરક્ષા

દક્ષ શ્રીયક્ષરાજ સમ્ભવતુ ભવતાં વિઘ્નમર્દીં કપર્દીં ॥

આ કપર્દી યક્ષનો સંબંધ પૂરો થયો.

હવે શ્રી વન્શ્ચેન સૂરિએ નવ વર્ષ ગૃહસ્થપણું ભોગવ્યું સર્વ વર્ષ ૧૧૬ શ્રી વન્શ્ચવામિ ગુરની સેવા શિષ્યપણે કીધી. અને ત્રણ વર્ષ યુગ પ્રધાનપદ ભોગવ્યું. સર્વ આયુ વર્ષ ૧૨૮ શ્રી વીરાત ૬૨૦ વર્ષે શ્રી વન્શ્ચેન સૂરિ સ્વર્ગ પામ્યા. એવામાં શ્રી વીરાત ૫૭૦ વર્ષે એટલે વિ. સ. ૧૦૮ વર્ષે શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રે સાન્નવડે તેરમે ઉદ્ધાર કર્યો.

શ્રી વીરાત શ્રી વન્શ્ચેન સૂરિ ચિરં રાજ્યે વર્ષ ૬૦૬ યુનઃ વિ. સ. ૧૦૯ દક્ષિણ દેશમાં ક્યુટિક દેશે દિગંબર નામે સર્વ વિસંવાદી સાતસે બોલની પ્રપણા સ્થાપી આક્રમે નિન્હવ પ્રગટ થયો. યુનઃ શ્રી વીરાત ૬૨૦ વર્ષે શ્રી ગિરિનારે સાન્નવડે ઉદ્ધાર કર્યો.

૧૫ ચંદ્રસૂરિ. સહદક ગોત્ર શ્રી વન્શ્ચેન ચંદ્ર સાખાનો ઉદય બણી ચાર ગુરુમા-
છમાં શ્રી ચંદ્રસૂરિથી ૫૮ સ્થાપના કીધી. અન્ય ત્રણ ગુરુમાર્મ સાલામાં રહ્યા ધણા ગોત્ર પ્રતિભોધ્યા. શ્રી ચંદ્રસૂરિથી ચંદ્રગચ્છ એવું ત્રીજું નામ પડ્યું. તે ચંદ્રગચ્છમાં કેટલાક ગચ્છ અને અનેક આચાર્ય પણ થયા છે.

વિ. સં. ૪૫૭ માં નિવૃત્તિ કેલમાં રાજ્યેત્ર ગચ્છીય શ્રી ધનેશ્વર સવાલાખ ગ્રંથ શ્રી સિદ્ધાચ્ય મહાતીર્થના મહાત્મ્ય એ ગ્રંથના કર્તા હતા ત્યારે વક્ષમીનગરે શ્રી શિલાદિત્ય રાજ્યે અલ્પાયુ અને અત વિકલ્પી તે પૂર્વઅથ સવાલક્ષ હતા તેમાંથી સાર સાર સંબંધ ન્શદત્તગની અંખ્યાએ કિદારી શ્રી મિદ્ધાચ્ય ત્યાં નદનટિ મહાત્મ્ય કર્યો.

બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખાની ઉત્પત્તિ.

આહીર દેશમાં અચલપુરના પરિસરે કૃષ્ણ અને ખેના એ નામની બે નદીના વચમાં બ્રહ્મ નામે દ્વિપ હતો ત્યાં ૪૯૯ તાપસના પરિવાર સાથે દેવશર્મા નામે કુલપતિ રહેતો હતો. તે સુખ્ય દેશમાં પોતાનો મહિમા વધારવા સર્વ તાપસને બે પગમાં ઓપધીનો લેપ કરી સક્રાંતિના પર્વના પાશુણને દિને ખેના નદીના જલ ઉપર ચાલતો અચલપુરમાં આવ્યો. આ ચમત્કાર દેખી મિથ્યાત્વી ગૃહસ્થ ભોજન દહ પ્ર સા કરતા કે આ તપ વી મહા તપશક્તિથી ચમત્કારી છે અને જૈનની નિંદા કરી આધોને કહેતા કે તમારા જૈનમાં કોઈ એવા પ્રભાવ નથી. એવામાં ત્યાં વિહાર કરતા શ્રી વજ્રવાનીના નામા શ્રી આર્ય સમિતિ સુરિ આવ્યા ત્યારે જૈન ગૃહસ્થે તાપસનો સંબંધ કહ્યો. આ ગૃહસ્થ વચન સાંભળી ગુરૂએ વિચાર્યું કે કોઈ ઓપધીના ઉપયોગથી કપટ છે, તપશક્તિ નથી. ગુરૂએ આવકને તેડી કહ્યું. 'એ તાપસને સારી રીતે બે પગ ધોધ જમાડજો. ગૃહસ્થે તેમજ કર્યું. અમારો હર્ષ છે એમ કહી બલાત્કારે દેવશર્મા તાપસે ના ના કહો બે પગ પરાક્રમે ધોયા. ભોજન દહ બોલાવ્યા. લોકવૃદ્ધ ભેગો થયો. પાદની ઓપધી ધોવાથી નદીમાં અધવચ છુડવા લાગ્યો ત્યારે લોકે કપટ કરી નિભાંચ્યો. સુખ જાણું થયું. તેવામાં તેને પ્રતિભાવવા શ્રીઆર્ય સમિતિ ગુરૂ ત્યાં નહિ તટે આવી સકલ લોકવૃદ્ધ દેખતાં ચમત્કાર દેખ ગુરૂએ કહ્યું અમારે પેલી પાર જવા વાંછા છે એટલે નદીના બેડે કુલ એકડા મળ્યા સકલ લોકના મનમાં વિસ્મય થયું ત્યારે આખા મનુષ્ય વૃદ્ તાપ સ્થાનકે જઈ ધર્મોપદેશ દહ તે ૫૦૦ તાપસ પ્રતિ બોધી દીક્ષા આપી અને સધળાને શિષ્ય કર્યા. બધા શાલાએ આવ્યા. જિન શાસને ત્રિતિ યહ. ત્યાંથી બહાણી ગચ્છની વીરાત ૬૧૨ વર્ષે તે તાપસ સાધુથી શ્રીબ્રહ્મદ્વીપિકા કહેવાણી. ૧૫ પાટ સુધી રચવીર કહેવાણા. હવે તેના શિષ્ય.

૧૬. સામંત ભદ્રસૂરિ.

શ્રી સુરિ વૈરાગ્ય નિધિ હતા. કોઈ વખત તેઓ વાડીને વિષે રહેત હતા કોઈ વખત યક્ષના દેહરમાં વાસો કરતા હતા, કોઈ વારે વનમાં વાસો રહેતા હતા એમ ચાવજીવ અમાથી રિષ્ટપણે સકલ જીવસ ગુણે સંપૂર્ણ સુરિને દેખી લોકે વનવાસી એવું બિરદ આપ્યું. ત્યાંથી ચોથું નામ વનવાસી ગચ્છ કહેવાણું.

વીરાત ૮૮૫ વર્ષે ચૈત્યવાસી થયા.

વિ. સં. ૪૨૮ વર્ષે અનંગસેન તુઅરથી દીલ્હી નગરની સ્થાપના થઈ.

૧૭. ટદ્દેવ સુરિ—

વિ. સં. ૫૯૨ માં શ્રી સાચોરાપુર નગરમાં ઉમ્મસા નગરથી આવી ચલુઆણુ ત્રી નાહડે ત્રી વીરખિંબ આદાર બાર સુવર્ણમયી સપ્રસાદ સ્થાપ્યું, અને ટદ્દેવ ચારએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

૧૮ પ્રહોતન સુરિ.—

એવામાં વિ. સં. ૫૯૫ માં અન્યામેર નગરે શ્રી કાવળખિંબ પ્રતિષ્ઠાપિત થયું.

પુનઃ સુવર્ણની ગિરિએ દોહી ધનપતિથી દ્વિલક્ષ દ્રવ્ય સુદ્ધિન યક્ષવસદી નામે ત્રીની-ખિંબ પ્રમાદ મદિત પ્રતિષ્ઠા થઈ અને પ્રતિષ્ઠા કરી.

૧૯ માનદેવસૂરિ

શ્રી સૂરિને ભક્તિવંત ગૃહસ્થ ભક્તિ કરી આહાર આપે તો આહાર ન લેવો એવી પ્રતિજ્ઞા હતી. ૫૬ વિગયના ત્યાગી તેના નામમહિમાથી ૧ પદ્મા, ૨ જ્યા ૩ વિજ્યા અને ૪ અવરાગિતા એ ચાર દેવી શ્રી ગુરૂની ભક્તિ સાચવતી. અમારિ પલાવતી. શ્રી સૂરિએ નાડોલ નગરે લઘુ શાંતિ નિપજવી તેને સંભળાવી તથા તેને જલ મંત્રી છાંટવાથી ચતુર્વિધ સંધથી મહામારી કાઢી. સંધ ઉપદ્રવ રહિત થયો. શ્રી સૂરિ સંધના કુશલકારી થયા. શ્રી ગુરૂનો વૃધ્ધ સંધ દેશમાં વિહાર થયો ઉચ્ચ ગાથાખાન દેરા ઉચ્ચ પ્રમુખ નગરે ધણી સોઢા રાજકુમાર પ્રતિભોધી ઉપકેશ કર્યા. આનો વિસ્તાર સંબંધ પ્રસાવક ચરિત્રમાં છે, તે જોઈ વાંચવો.

૨૦ માનવુંગ સૂરિ. અદ્યતનગર્ભિત બધહર સ્તોત્ર કહ્યો. નમિઉણ એ નામતુ સ્તોત્ર શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્તવનારૂપી શ્રી પદ્માવતિની કૃપા થકી રમ્યું બેના હિ ચિલ્લસન મોગ મીસળ એ આડમી ગાથા કહેતાં જોણે નાગરાજને વશ કર્યો.

શ્રી સૂરિએ શ્રી ચક્રેશ્વરીની સહાયથી વૃદ્ધ ભોજરાજની સમાને વિષે શ્રી લક્ષ્મીનામર એ નામે સ્તોત્ર પ્રગટ કર્યું.

લક્ષ્મીનામર સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ

માલવદેશમાં ઉજ્જૈણી નગરમાં રાજા શ્રી વૃદ્ધ ભોજ રાજ્ય કરતા હતા. ત્યાં મયૂર અને બાણ એ નામે બંને વાડવ મહાવિદ્યા પાત્ર રહેતા હતા. એકદા તે બંને વિદ્યાવિવાદ રાજસભામાં કરતા માંહોમાંહે અડકાર ધરતા હતા. એક કહે 'હું વધારે બહુલ છે, ત્યારે બીજો કહે કે હું અધિક પાત્ર છું' આમ માંહોમાંહે મત્સર ધરતા દેખી વૃદ્ધ ભોજે કહ્યું 'દક્ષો ! તમે બંને કારિમર દેશમાં જાઓ. ત્યાં શારદા જોને વિદ્યાવંત કહે તે મોટા પંડિત.' બંને રાજાનું વચન સાંભળી કાસ્મીર દેશ જ્યા નીકળ્યા. અનુક્રમે ધણો માર્ગ ઉત્તરથી શારદામંદિર પ્રત્યે પામી ભોજન કરી સંધ્યાએ તે બંને સૂતા છે એટલામાં સરસ્વતિએ પરીક્ષા અર્થે મયૂરને અર્ધ જંગતાં સમસ્યાપદ પૂછ્યું કે 'શતચંદ્રં નમસ્થલં' આ સાંભળી મયૂરે કહ્યું.

દામોદર કરાયાત વિદ્વર્લીતન ચેતસા।

દૃષ્ટં ચાણુરમલ્લેન શતચંદ્રં નમસ્થલં ॥

આવી રીતે મયૂરે સમસ્યા પૂરી. આ સાંભળી પુનઃ બાણની પરીક્ષા કરવા શારદાએ તે સમસ્યાનું પદ પૂછ્યું. ત્યારે બાણે અર્ધ જંગતા કહ્યું.

યસ્યા મુત્તંગ સૌધાગ્ર વિલોલ વદનાંબુજે

વિરરાજ વિભાવર્ચી શતચંદ્રં નમસ્થલં ॥

આવી રીતે સમસ્યા બાણે પૂરી. આ બંનેની વાણી સાંભળી કુમારિકાએ કહ્યું કે 'બંને મહા પ્રમુ છે.' આનું બિરદા લઈ કેટલેક દિવસે થેર આવ્યા. બંને પંડિત કહે. વાણા. તો પણ મયૂરને વૃદ્ધ જણી ભોજ ધણો આદર આપે એટલે બાણ દેવ ધરી સ્વ-હસ્તે ગર્જગા થઈ અટિકાના પ્રામાદે જોડા. અટિકાના કાચ્ય ૬૧ કરી સ્તવના કરી એટલે

ચંડી પ્રત્યક્ષ થઇ કહેવા લાગી 'વર માંગ, હું પ્રસન્ન થઇ છું.' તે બાણે કહ્યું 'લોકના આ-
શ્ચર્યપણથી હસ્તપાદ નવપલ્લવ આપો' દેવીએ કહ્યું 'યશો' એટલે રાજકચેરીમાં હસ્તપાદ
નવા લઇ નગર મધ્ય થઇ દરબારમાં બાણ આપ્યો. ગળાએ તેને મહા આમ્યાનવંત જાણી
આદર આપ્યો. આવો ચમત્કાર જોઇ રાજા શ્રી વૃદ્ધભોજ સભા સમક્ષ સકલ પંડિત મંડ
ળીને કહ્યું કે 'શિવદર્શન વિના આવા ચમત્કાર આમ્યાન અન્યદર્શનમાં ન હોય' આશું
સાંભળી ગળાનો કામદાર જૈની હતો તેણે કહ્યું 'આજ નગરમાં જૈનાચાર્યશ્રીમાનવુંગસૂરિ
મહામ્નાયના ધારક મહા વિદ્યાપાત્ર વસે છે' તે સાંભળી વૃદ્ધભોજે શ્રી માનવુંગ સૂ-
રિને કચેરીમાં તેડી લાવીને કહ્યું 'હિ દર્શની' તમે મહા પુરુષ છો તે માટે તમે શાસનનો
મહિમા કરો' ત્યારે શ્રીમાનવુંગે વૃદ્ધભોજને કહ્યું 'પગથી કંઈ સુધી આદીલ અડતાલીસ તાળા
સહિત ગાદી મારા દેહને કરો' રાજાએ સહુ કચેરીના મનુષ્યના દેખતાં તેમજ કીધું. પછી ત્યાંથી
ઉપાડી તુરામાં ઘાલી બારણે તાળાં દઇ રક્ષક મૂક્યા. કહ્યું 'મળજપણે રહેજો, શ્રી ગુરુઓરકામાં
બેઠા શ્રી ઋષભસ્તુતિ તદ્રૂપ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર કહેતાં શ્રી ઋષભદેવના કિંકર શ્રી ચક્રેશ્વરી
શક્તિ આવી એક એક કાળે એક નિગડ એક તાલું ઉઘાડે. આમ કહેતાં થકાં
આપદ, ક્રુદ્ધ મુરુગલલલેષ્ઠિતાંગ-એ ૪૨ મું કાળ્ય કહેતા, થકાં સર્વ આદીલ ભાગી
તુરાના કપાટ ખૂલ્યા શ્રી સૂરિ રક્ષકની પાસે આવી ઉભા. સેવકે જઇ વૃદ્ધભોજને વિનવ્યા,
શ્રી ગુરુ કચેરી આવ્યા જોઇ ગળા નમ્યો અને આશ્ચર્ય પામી કહેવા લાગ્યો 'ધન્ય
એ ધર્મ, ધન્ય એ દર્શન જૈન, કે જ્યાં આવા પ્રભાવિક મહામ્નાયના જાણુ શ્રી માન-
વુંગ જેવા રતનમયીના આરાધક છે. સૂરિને મહાનિમ્પ્રહી નિર્દોશી જાણી પરમાર વૃદ્ધભોજે
કહ્યું 'તમે કેવું સ્મરણ કર્યું હતું' ત્યારે ગુરુએ કહ્યું 'ભક્તામર સ્તોત્રરૂપે શ્રી ઋષભદેવની
સ્તુતિનું સ્મરણ કર્યું હતું.' વૃદ્ધ ભોજે કહ્યું 'તે કહો. તે સ્તોત્રને વિષે આદીલ નુટપા
એવા મંત્રામ્યાન છે? ત્યારે શ્રી સૂરિએ સ્વર પદ અક્ષર નેત્ર યુક્ત સભા સમક્ષ પ્રગટ
પણે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર કહ્યો. આ સાંભળી વૃદ્ધભોજે સૂરિને નમી મહામહોત્સવે
શાલાએ પધરાવ્યા. તે દિવસથી ભક્તામર સ્તોત્રનો મહિમા જૂમંડલે લોકને વિષે વિસ્તર્યો છે
શ્રી જિન શાસનની કીર્તિ થઇ છે.

૨૧ વીરસૂરિ

શ્રી સૂરી દે દક્ષિણ દિશાએ નાગપુર નગરમાં નેમિનાથની જિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. એવા
સમામાં શ્રી વીર નિર્વાણાત ૮૪૫ વર્ષે એટલે મં-૪૨૭ વર્ષમાં, પશ્ચિમ દિશાએ વાલ્યબી
નગરનો ભગ થયો.

૨૨ અભયદેવસૂરિ

આ સૂરિએ રણતબરને ગિરિવૃગે સં-૫૭૨ માં શ્રી પદ્મપ્રભ જિંબની પ્રતિષ્ઠા
કરી. અને શ્રી પદ્માવતીની મૂર્તિ સ્થાપી. શ્રી ગુરુએ થલેચી મઝધરે તિહાર કર્યો. ત્યાં બટ્ટી
સતિયના પ્રતિ બોધક થયા.

૨૩ દેવાનંદસૂરિ

પશ્ચિમ દિશાએ દેવકી પતને મં-૫૮૫ માં શ્રી પાર્શ્વ નાથનું જિંબ ગ્યાપ્યું. સં.
૫૭૧ માં કુચ દેગમાં મુથરી ગામે શિવ અને જૈનનો વાદ થયો.

૨૪ વિઠ્ઠલસૂરિ શ્રીગુરને શારદા પ્રસન્ન થઈ. શ્રીગુરે દેશમાં સરખવતિ. નદીને તટે ખરમડી આમે એ માસી એવિહાર તપ કર્યો. તે તપના મહિનાથી શારદાએ. ગુરને નમી પિપતીનો વૃક્ષ સુકો હતો તે નવપથવ કર્યો. શ્રી ગુરની કીર્તિ યદ્ય. પુનઃ શ્રી ગુરએ ધાન્યધાર દેશમાં ગોવા નગરમાં પણ પરમાર ક્ષત્રી પ્રતિબોધી ઉપક્રમ કીધા.

૨૫ નરસિંહસૂરિ શ્રી સૂરિએ ઉમરગદમાં પુદકરના તળાવને કાંઠે ભાદા પ્રમુખ નગરમાં નવસત્રીએ અદ્ભુતે દિને મહિપ વધનો વ્યંતરયક્ષ ભોગ લેતો તેને ધર્મોપદેશ દઈ મહિપનો વધ મૂકાવ્યો.

૨૬ સમુદ્રસૂરિ એવાડ દેશમાં કુમલમેઢે ખોમાણ ક્ષત્રી જાતિ સસાગ અમાર ગણી. ગુરશ્રી નરસિંહ પામે દીક્ષા લીધી તથા અણુહિમપત્તને શ્રી સૂરિ આહડમેર કોટડા પ્રમુખ નગરમાં આશુડા પ્રતિબોધક થયા પુન દિગંબર છતી વેગટ નગરમાં તથા અણુહિમપત્તનમાં વ્યવ કર્યો. ઉક્ત.

સ્વોમાણરાજકુલજોડપિ સમુદ્રસૂરિ, મન્છં, શશાસ કિલદ પ્રવણ પ્રમાણ

જિયાતદાક્ષણકાન્ સ્વયશં વિતેને, નગિંદ્ર દે મુજગનાથ નમસ્ય તીર્યે ।

એવામાં મં ૫૨૫ માં શ્રી જિનભદ્ર ગણિ કામા શ્રમણ ધ્યાનશતકના કર્તા થયા. એવામાં ૭ યુગ પ્રધાન થયા. તેનાં નામ ૧ નાગ હમ્તિ સૂરિ ૨ રેવતિ-મિત્ર સૂરિ, ૩ અક્ષ દ્રિપ સૂરિ ૪ નાગાર્જુન સૂરિ ૫ ભૂત દિન્ન સૂરિ. ૬ ભાવહાર શ્રી કાલિદસસૂરિ. આમાં કાલિદાસાર્ય વીરાત ૯૬૯ વર્ષે-કેટલાક આચાર્ય કહે છે તે પ્રમાણે ૯૮૦ વર્ષે એટલે વિ. સં. ૫૨૩ વર્ષે થયા. ૯૪ કાલનું વિવરણ કહ્યું. આ ત્રીજા કાલિદાસાર્ય સપ્રભાવિક બાણા.

વીરાત ૧૦૨૧ વર્ષ-સંવત ૫૮૫ વર્ષે થાકિની મહત્તરા સુત શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પ્રગટ થયા.

હરિભદ્ર સૂરિની ઉત્પત્તિ

મગધદેશમાં કુમારીયા ગામમાં હારિદ્રાપણ જોતમાં હરિભદ્રનામે બ્રાહ્મણ વ્યાકરણ પ્રેમુખ પૂત્ર શાસ્ત્રના પેતા રહેતા હતા. ઘણી બ્રહ્મક્રિયાએ કરી કુશલ હતા. પણ પ્રતિષ્ઠા હતી કે 'ને કોઈ મને પ્રશ્ન પુછે તેનો અર્થ ન ઉપજે-નકરી શકું' તે હું તેનો શિષ્ય થાઉં આમ ચિંતવી તીર્થયાત્રાએ નિકળ્યા. ભુગુરેત્ર આત્મા ત્યાં એકદા સધ્યાએ નગરમાં બગ્ગે નજીક 'ધર્મ' શાલાએ માધવી પ્રતિક્રમણ સંપૂર્ણ થતાં આવસ્યક સૂત્રની ગાથા ગણી છે તે ગાથા આ હતી કે:-

ચક્રી દુર્ગ હરિપણગં પણગં ચક્રીણ કેસવો 'ચકી

કેચવ ચકી કેસવ દુચકી કેસવ સકીદં ॥ ?

ઉમા રત્ની આ ગાથા હરિભદ્રે સાંભળી. શાળાએ આવી કંથુ 'ભો ! સાધવીશ તમે 'કેવો આ ચિગચિગાવમાન શબ્દ કહ્યા ?' આ સાંભળી સાધ્વીએ કહ્યું 'નવુ શાસ્ત્ર લખી 'એ ત્યારે ચિગ ચિગ શબ્દ થાય' આતું આવી કથન સાંભળી હરિભદ્રે ચિંતવ્યું ' મારી વિચારોનો પ્રવાસ નિબ્ધન થયો,

આ ગાથા સાધ્વીએ કહી અને તેનો અર્થ મારાથી ન થઈ શક્યો તેથી સાધ્વીને તેનો અર્થ પૂછ્યો. સાધ્વીએ કહ્યું 'આ નગર બહાર વાડીના સ્થાનકે અમારા ગુરુ રહે છે તે અર્થ કહેશે.' ત્યારે હરિભદ્રે વાડીમાં જઈ ગુરુને વાંદી ગાથાનો અર્થ પૂછ્યો. તેનો અર્થ સાંભળી પ્રતિજ્ઞા સંપૂર્ણ કરવા શિષ્ય થયો. યોગ્ય ગીતાર્થ જાણી શ્રી ગુરુએ આચાર્યપદ દઈ શ્રી હરિભદ્ર નામ આપ્યું. શ્રી સુરિએ ત્યાંથી વિહાર કર્યો. શ્રી હરિભદ્ર બૃહ-ક્ષેત્રે માસકર્યે રહ્યા. ત્યાં રહેતાં શ્રી હરિભદ્રસુરિને હુંસ અને પરમહંસ એ નામે બે શિષ્ય શિરોમણિ શાસ્ત્રના પાઠી છે તેણે ગુરુને વિનવ્યા કે અમે બૌદ્ધ મતની વિદ્યા શિખવા બૌદ્ધ દેશમાં જઈએ, ગુરુએ ના કહી. તોપણ કષ્ટથી બંને બૌદ્ધ મતની વિદ્યાનું રહસ્ય લેવા બૌદ્ધ દેશે ગયા. બૌદ્ધઆચાર્ય પાસે બંને શિષ્ય વિદ્યા બણતા હતા. એકદા પુસ્તકમાં શાસ્ત્રના અદ્વર વિષે બૌદ્ધઆચાર્યે ખટીકા દીધી દીધી. તેણે ચિતમાં વિચાર્યું કે કોઈક જૈન છે તે બંનેની પરીક્ષા કરવા નિસરણીના પાવડીએ-પગથીએ જિન પતિમાનું સ્વરૂપ ખડીના ખંડથી આલેખી ગુરુ છાત્રને બણાવવા મેડીએ બેઠા એટલે બૌદ્ધના વિદ્યાર્થી સ્વરૂપ ઉપર પગ મૂકીને બણવા લાગ્યા. તેની પછી હુંસ પરમહંસ આવ્યા. જિનભિંબ દેખી ખડીના ખંડ થઈ પ્રતિમા હદયે જનોઈનો આકાર કરી તે ઉપર પગ ધાપી આપી આચાર્ય પાસે બણવા બેઠા. આચાર્યે જાણ્યું કે 'આ જાન છે' અને બંને શિષ્યે પણ 'જાણ્યું' કે આચાર્યે આપણને જૈન જણ્યા છે. મરણ ભયથી પુસ્તિકા લઈ નમ માર્ગે વિદ્યાબળથી પોતાના દેશ જવા નિકળ્યા. આચાર્યે જાણ્યું અને બૌદ્ધ રાજાને કહ્યું 'એ જૈન માલૂમ થયા છે. આપણા મતની વિદ્યાના રહસ્યની પુસ્તિકા લઈ જાય છે.' આ સાંભળી રાજાએ સૈન્ય ત્રાટવ્યું. વિદ્યા યુદ્ધ કરતાં પ્રથમ હંસને હણ્યો. બીજા પરમહંસ સાથે વિદ્યા યુદ્ધ કરતાં પરમહંસ લડતડ્યો અને આવતો આવતો શ્રી બ્રહ્મકેશ શકુનિકા વિહારમાં તેણે બૌદ્ધ પુસ્તિકા નાંખી. પછી તે બીજા પરમહંસને પણ હણીને બૌદ્ધ સૈન્ય પ્રાતઃકાળ થયો જાણે પોતાના દેશે પાછું વળ્યું.

હવે પ્રભાતે ગૃહસ્થ શ્રી મુનિ સુવ્રતના દર્શને આવ્યા. દેવ પ્રદક્ષિણા કરતાં ગૃહસ્થને રત્નોહરણ અને ચોપડી એમ બે લાઘ્યાં-મળ્યાં તે શ્રી હરિભદ્રને આપ્યા. ગુરુએ રત્નોહરણ આગળ્યું બૌદ્ધ પુસ્તિકાનાંથી ઘટાકણીનો મંત્ર વાંચ્યો. શ્રી હરિભદ્રે ચિંતવ્યું કે 'મારા બંને શિષ્ય બૌદ્ધ દેશમાં વિદ્યા બણવા ગયા હતા તેને બૌદ્ધ કોઈ રીતે વિદ્યાનું રહસ્ય લઈ જતા જાણી હવે દીધે છે. ગુરુને ક્રોધ થયો. શાલાને યકપાટત કરી તેલ પૂરીને લોહની કડાઈ અગ્નિપર ચઢાવી ગુરુદત્ત પૂર્વાન્નાય સ્મરી જે વખતે કડાઈમાં કાંઠરી નાખે તે વખતે બૌદ્ધ તપસ્વી શ્રાદ્ધને સુમાધીમ ૧૪૪૪ મંત્રકાર્વિત શકુનિકાર્થે કડાઈને પ્રદક્ષિણા દેવા લાગ્યા. તેવામાં યાદિની નામે સાધ્વી કે જેના મુખમાંથી ગાથા પૂર્વ સાંભળી હતી અને તેનો અર્થ તેના ગુરુ પામેથી જાણી જન લીધું હતું અને જોનાથી તેને ઉપકાર થયો હતો અને તે માટે યાદિનીમુતુ શ્રી હરિભદ્ર સુરિ એ અર્ચ દેવાયું તેણીએ હવે જોયું કે શકુનિકાર્થે બૌદ્ધ આકર્ષ્યા દીધા. સાધ્વીએ જાણ્યું કે ક્રોધનાં ફળ કડવાં છે. પણ જીવને અસંતોષ ઉપજે છે—આમ જાણી આચાર્યના ક્રોધની ચાંતિ કરવાના હેતુથી સિદ્ધાતરી આવિકા સાથે લઈ શાલા દારે આવી ઉભા રહી ગુરુ પ્રતિ એક પર્વેદ્ય જીવની ધાન અન્નપ્રપણે યાય તેની આલેખણા શું? એમ પૂછ્યું ત્યારે શાલાએ રવા થકા ગુરુએ

કહ્યું પંચ કલ્યાણક તપ તે દશ ઉવાસ ને દશ ચોવિહાર કહ્યા છે. એટલે બે ઉપવાસે એક કલ્યાણક તપ જાણવો. આથી પંચ કલ્યાણકની આલોચણા તમને આવી. ” આ સાંભળી સાધ્વીએ કહ્યું ‘અજ્ઞપણાની આવડી આલોચણ કહોછો ત્યારે જાણપણાથી ધણા પંચેદ્રિય જીવના વધની આલોચણ કેવી થાય? આ સાંભળી ગુરુનો ક્રોધ શાંત થયો. આકંપેલા જ્ઞાન બોદ છોડી દીધા. આ અસાર સંસારમાં કોણ ગુરુ કોણ શિષ્ય એમ ચિંતવી સ્વચિત્તથી તત્ત્વ પાપશુદ્ધિના હેતુએ આકર્ષિત ઈમાધ્વની સંપ્રવાએ ૧૪૪૪ પ્રકરણ પૂર્ણ પંચાશક પ્રમુખ એક એક પંચાશકની પચાશ પચાસ ગાથા યાચ એવા ૫૦ પંચાશક ત્રીસ અષ્ટક સોલ પોટશક પુનઃ આવશ્યક વૃદ્ધ વૃત્તિના કરનાર થયા. વિ. સં. ૫૬૫ વર્ષ હરિભદ્રસૂરિ સ્વર્ગે ગયા. વધી હરિભદ્રસૂરિના ભાણેજ શ્રી સિદ્ધર્ષિ ઉપભિતભિવપ્રપંચ, શ્રી ચંદ્ર કેવલી ચરિત્ર, ૩ શ્રી વિજયચંદ્ર કેવલી ચરિત્ર ના કર્તા સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

વિષ્ણુધં પ્રભ સૂરિ.

એવામાં વીરાત ૧૦૧૪ એટલે મં ૬૭૧ વર્ષે માલવ દેશમાં ધાર નગરે શ્રી સંભતિ મંથના કર્તા શ્રી મલ્લ વાદી સૂરિ થયા. તે અવસરે શ્રી જ્ઞાપભદ્રિ સૂરિ પ્રગટ થયા.

જ્ઞાપભદ્રિસૂરિ

જૂઠા હડ દેશે ગોપાચલની તલેટીએ ગોપનગર (ગ્વાલીઅર) વસેલું છે ત્યાં ચહુઆણુ શ્રી આમરાજ રાજ્ય કરતા હતા. એવામાં શ્રી ભારદ્વાજ વંશે પ્રજ્ઞવાહનકુલમાં હર્ષપૂરીય ગએ શ્રી જ્ઞાપભદ્રિસૂરિ વિહાર કરતા આવ્યા. શ્રી ગુરુ ઉપકારીપણે ધર્મ કથા કહેતા હતા ત્યારે રાજાશ્રી આમ સહિત ગુરુ પ્રત્યે વિનતિ કરી કે ‘તમે મહા સાધુ છે. જનજીવને પવિત્ર કરવા જંગમનીય છે તે માટે આ ગોપનગરમાં ચોમાસું અવશ્ય રહ્યું ! ત્યારે ગુરુએ કહ્યું. જ્યાં લગી તમારી મુદ્દષ્ટિ હશે ત્યાં લગી રહીશું. એમ કહી શ્રી ગુરુ ચોમાસુ રહ્યા. આમ પ્રમુખ સંઘ શ્રી ગુરુની બહુ નિધિ ભક્તિ સાચવી. નિરંતર ગુરુ વાંદી ગુરુ મુખે ધર્મવ્યાખ્યાન સાંભળી ગુરુશિષ્યી રંજિત થકા પરમ જૈન રાજ થયો.

એકદા પુન્યતીથિને દિને આમ રાજાની સ્ત્રી નીલા વસ્ત્રનો શણગાર પહેરી ગુરુ મુખ આગળ ગુરુ મુતિ સાથે સ્વસ્તિક કરે છે ત્યા પગલે પગલે વારંવાર મુખે મરકલકા કરે. ત્યારે આમ રાજાએ ગુરુને પૂછ્યું :—

વાલા ચમકંતીંણ એ એ કુળઠયકી સમુદ્ભંગી

ત્યારે ગુરુએ કહ્યું :—

નૂનં રમણી પણસે મહલિયા છવહ મુદ્ભંગે ।

આ વચન સાંભળી રાજા જ્ઞાન મુખ વાળો થયો, એટલે શ્રી ગુરુને મુક્તાક્ષે વધાવતાં નીલ વસ્ત્ર દેખી વૃદ્ધાવસ્થામાં ચમુના તેજની દીણતાના યોગે નીલા વસ્ત્ર ઉપર શ્રી સૂરિની ત્યાં દૃષ્ટિ સ્પીર રહી. ત્યાં આમની પણ દૃષ્ટિ યઈ. ચિત્તમાં સદેહ થયો કે સાધુની દૃષ્ટિ નીલ શણગાર ઉપર રહી. વ્યાખ્યાન સાંભળી ઘેર આવી રાજાએ ગુરુની પરીક્ષા કરવા અર્થે પોતાના ઘરની વડી દાસીને નીલો શણગાર પહેરાવી રાત્રીનો સવા પ્રહર ગયા પછી, શાલામાં

ગુરૂ પાસે મોકલી. જેવામાં રાત્રીએ શ્રી બપ્પભટ્ટીસુરિ સંધ્યાસેવાસી કહી સંધ્યામાં સં-
ધાર્યો છે, ત્યાંજ તેણીએ આવી આચાર્યના ચરણોનો સ્પર્શ કર્યો. કોમલ હાથ જાણી ગુરૂએ
કહ્યું. 'એ સ્ત્રી કોણ ?' ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'રાજની રાણીની મુખ્ય દાસી રાજની આગ્રહી
અહીં તુમ્હારી ભક્તિ ખાટે આવી છે. ગુરૂએ નિરાદરે નિબંધ કરી કાઢી. તે દાસી મ્હાન-
મુખી યદ આમ પાસે આવી સર્વ સ્વરૂપ કહ્યું. હવે શ્રી ગુરૂએ ઉપયોગ દેતાં યદા 'ધર્મ-
કથાએ નીલા વસ્ત્રોતો ઉપયોગ થયો અને આમના મનમાં સદેહ થયો એ જાણી સુદષ્ટિની
પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ એમ સમજી પ્રભાતના પ્રતિક્રમણની ક્રિયા સાચવી ગંતુકમન થયા.

વિહાર કરતા પહેલાં ખડીના ખંડ-કટકાથી શાલાના બારણે (નીચેની) ગાથા લખી.

દોત્તું વઢાઈ હૃત્યે વયણે ધમ્મ અલ્લ્લરાઈ ચંતારિ ।

વિતુલે ચ મરહવાસં કો અમ્મ પહુત્તણં હરઈ ॥

પછી આમ સાથે જે અન્ય રાજને માહિમાહિ વિરોધ હતો તેના નગરમાં આવ્યા.
ત્યાં આમ રાજના ગુરૂ આવ્યા જાણી ઘણો આદર દઈ બે હાથ જોડી કહ્યું 'હે પૂજ્ય
જ્યારે આમ અત્ર આપને તેડવા આવે ત્યારે આમના નગર જવું નહિ તો નહિ.' આમ
નગરમાં વાર્તા થઈ એટલે આમ રાજ પણ આવ્યા. શાલામાં જોતાં બારણે એ સ્થિતિ
ગાથા દેખી અને તે વાંચી દાસી મોકલ્યાની વાત સાંભરી. મનથી પશ્ચાતાપ કરતો કે ખરે
'મારાથી અવગણ થઈ ગઈ કેટલેક દિને ગુરૂ પ્રત્યે વિનિતિ કહાવી, ત્યારે ગુરૂએ ધર્મસ્તેહ
જાણી કહેવાયું કે તમે વેપ પરાવર્તી (બદલી) આવજો ત્યારે કૌતુકીરૂપમાં આમ રાજએ
કોપડી (કપર્દિક)નો વેપ, ધુસર મલીન યદ મસ્તકે આત્રપત્રનો ઊગો ધરી બને કાન ઉપર
તુચ્છીપત્ર સ્થાપી, વળી એ 'હાથમાં બીજોરાના 'શ્વ ગ્રહી શત્રુના નગરમાં જ્યાં ગુરૂ પોતાના
વિરોધી રાજ સહિત સંઘ સમક્ષ વ્યાખ્યાન કહેતા હતા ત્યાં ઉતાવળે આવી ઉભો રહ્યો.
આચાર્ય આમને ઝોળખ્યા સામુ જોઈ આદર દઈ કહ્યું 'આમ ! આવો, આમ ! આવો'
આ સાંભળી સદગ સખા મહા મહા ધુસર રૂપ દેખી આમનો શત્રુ રાજએ તે ધી ગુરૂને
પૂછ્યું 'આ પુરૂષના મસ્તકે શું છે ? ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું તૂચ્છી. 'તે સાંભળી વિરોધી રાજએ
ગુરૂને પૂછ્યું 'આ પુરૂષના બે હાથમાં શું છે ? ગુરૂએ કહ્યું 'એ બીજોરા' આવું કહી પછી
ગુરૂએ સમસ્યામાં આમને 'વિહરતિ' એમ કહ્યું એટલે ગુરૂકથન સાંભળી શાલામહાર નીકળી
આમે બારણે ખડીના ખંડ (કટકા)થી એ શ્લોક લખ્યો,

‘ ગુરો ! ગોપપુરે રમ્યે પ્રમો ! તત્ર પધાર્યતાં ।

સમામધ્યે સમાગત્ય પ્રતિજ્ઞા પૂરિતા મયા ॥

— ગુરૂ ! પ્રભુ ! રમ્ય ગોપપુરમાં પધારજો, મેં સખામાં આવીને આપની પ્રતિજ્ઞા
પૂરી કરી છે.

આ શ્લોક મહત્ત્વ ધોળનાં દેખતાં લખી આમ પોતાના નગરે આવ્યો. બીજો દિવસે
સંઘ તથા રાજ પાસે ગુરૂએ આજ્ઞા માંગી કે 'અમે ગોપનગર જઈશું. ત્યારે આમનો
શત્રુ રાજએ કહ્યું 'જ્યારે તમને તેડવા આમ અહીં આવે ત્યારે જવું એવું તમારું વચન
છે. 'આ સાંભળી ગુરૂએ કહ્યું 'તે તો કાલે વ્યાખ્યાનમાં આવીને ગયા' ત્યારે વિરોધી
રાજએ કહ્યું 'તમે કેમ મને કહ્યું નહિ ?' ગુરૂએ કહ્યું 'સંઘ સમક્ષ અમે કહ્યું કે આમ !

આવો, આમ આવો । પુન અમે કહ્યું કે એ તૂચરી, પુન તમે કહ્યું કે એના હાથમાં શુ' ત્યારે અમે કહ્યું કે એ ખીજેરા, એટલે આમને નામે આમ રાગ જાણવો, પુન છુચ્ચરિ ક્ષીતા તમારો એ શત્રુ, પુન ખીજેરા કહેતા તમે પણ રાગ અને એ પણ રાગ, વળી એ રાગએ પણ એ જાતનો સ્ત્રોત પૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાનો બારણું સકલ લોક દેખતા લખ્યો છે આ સાબળી આમશત્રુએ વિચાર્યું, કે શત્રુ સા કમા આવ્યો હતો પણ તેના પુન્યથી તે કુશળ ગયો ।

પ્રતિજ્ઞા સપૂર્ણ થયે સધની આરા લઈ શુઝ ગાને (ગાલીચર) નગરે આવ્યા. આમ રાગએ શાલામા મહોત્સવથી પધરાવ્યા મહા હર્ષ/પામી શ્રી બપ્પભટ્ટી સૂરી મુખથી રાગએ આરદ્રત ઉચ્ચાર્ય એકદા ગુરને આમે કહ્યું 'તમે શ્રી શુઝ મારા ઉપર કૃપા કરી કંઈ આ જીન ઉપર સુકૃત થાય તેમ કહો' ત્યારે ગુરએ કહ્યું 'આ અસાર સસાગ તેહમા અદાર દોષ રહિત શ્રી જિનેશ્વર તેની બક્ષિત એજ સાર' જે થકી પ્રાણીને સહયતિ થાય કહ્યું છે કે,

કારયંતિ જિનાનાં યે તૃણાવાસાનપિ સ્ફુટં ।

અલંકિત વિમાનાનિ તે લભંતેલ્લવિષ્ટે ॥

તે શુઝ ઉપદેશ સાંભળી ગ્યાલેગ નગરમા એકસોને આગગતના પ્રસાદ નિપજાવી તેમા શ્રી વીર નિખ સ. ૭૫૬ મા જુમિ ગૃહે અને શ્રી બપ્પ ભટ્ટી એ પ્રતિષ્ઠા કરી

વળા આમ રાગ શ્રી સિદ્ધગિરિએ ત્રણ લક્ષ મનુષ્યનો સઘાધિપતિ થઈ યાત્રા કરી ૧૨મા મેડી મુવણની સુકૃતિ કરી શ્રી જૈન ધર્મ આરાધી આમચહ્યાણુ સ ૭૬૦ મા સ્વર્ગવાસ પામ્યો પુન શ્રી સૂરિને આજ્ઞાવર્યામા ૭૦૦ ગાથા સૂર્યોદયે મુખપારે ચઢતી તેના ઘોષના શોષથી સાત શેર ધૂત આહારમા જરણ શ્રી વીરાત ૧૩૩૫ એટલે સ. ૭૧ મા શ્રી ગોપાચ્યનાધીશ રાગ શ્રી આમપ્રતિભોધક શ્રી બપ્પભટ્ટી સૂરિ સ્વર્ગે ગયા

ય તિષ્ઠતિ વારવેદમનિ સાર્દદ્વાદશ સ્વર્ણ કોટિ

નિર્માપિતો આમરાક્ષા ગોપ ગિરો જયતિ જિનવીરે ॥

૨૮. માનદેવ સૂરિ.

પોતાના દેહની અસમાધિથી ચિત્તથી શ્રી સૂરીમત્ર વિચરી ગયા એટલેક દીને શ્રી સૂરિને સમાધિ થઈ ત્યારે શ્રી સૂરી ગિગિનાર પવંતે આવી બેમાસી ચોવિહાર તપ કર્યો અંબિભએ આની ક્યુ આ શા માટે? ત્યારે સૂરિએ 'મારા દેહે અસમાધિ થઈ તેથી સૂરિમત્ર ચિત્તથી વિસરી ગયો છું' દેશીય સૂરીમત્ર ચભારી વીજ્યા દેવીને પૂછી સૂરીને શ્રી સૂરીને સૂરિમત્ર કહો

વિદ્યાસમુદ્ર હરિભદ્ર મુર્નાદ્ર મિત્રં સૂરિર્વિષ્ણુઃ પુનરેવ હિ માનદેવ

મન્નાત્મયાત્મ વિયોલ્લવ મૂરિષંત્રે લેખે વિકામુલ્લગિરા તપસોજયંતે ॥

૨૯ જ્યાનંદસૂરિ

શ્રીસૂરિના ઉપદેશથી સં. ૮૨૧ માં શ્રીહરીગંદી વિજ્ઞાન નગરે જલ્લાણી નદીય આ-
જણવાટક મુહુરિ શ્રી પાસ ઈલાદિ-શ્રી સંપ્રતિકારક નવરાત પ્રાસાદનો અર્જોદ્ધાર પ્રાગ્વાટ
મંત્રી સામતે કીધો. પુનઃ વિ. સં. ૮૪૧ થી માંડી ૮૪૫ સુધી પંચ દુકાલી થઇ. તે અ-
વસરે ધણા સાધુ મર્યાદાથી શિથિલ થયા ત્યારે શ્રી ગોવિંદ, શ્રી સંભુતિ, શ્રી દૂપગણિ ક્ષ-
માત્રમણ, ઉચ તપસ્વી શ્રી ક્ષેમર્ષિ, મલધારી ગચ્છે શ્રી હર્ષ તિલક, શ્રી સ્વૈલભદ્ર વંશે શ્રી
હર્ષપુરીયગચ્છે શ્રી તત્ત્વર્ષિ પ્રમુખ ગીતાર્થ મળી શ્રી સૂરિના વચનથી સમય વિષમ જાણી
મહાનગરે શુભસ્થાનકે સિદ્ધાંતના ભંડાર થયા-જ્ઞાન ચત્ર કીધો. પુન સ. ૮૬૧ માં શ્રી
કરહેડા નગરે શ્રીપાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ થયો-ઉપકેશ ભૂત ગોત્રે કાઠારી ખિમસિધે કરાવ્યો.
એવા અનેક સુકૃત શ્રીસૂરિના ઉપદેશથી થયા.

૩૦ તત્પદે શ્રી રવિપ્રભ સૂરિ.

વિ. સં. ૯૨૯ વર્ષે દિલ્લી ચઢ્યાણ થયા. તુંઅરને દિલ્લીથી કાઢ્યા. સં. ૯૫૨
માં શ્રી નાડતુલ નગરે શ્રી નેમિબિંબની સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. એ અવસરે દંડનાયક શ્રી
વિમલ પ્રગટ થયો.

વિમલ સંખંધ.

શ્રી ગુજર્નર દેશમાં વડીઆર ખડે પંચાસરા ગામથી આવીને વનરાજ આવડો સં.
૭૯૫ માં વણોદ નગર વસાવી રહ્યો, પણ ચારે દિશામાં બંધકર વન દેખી ઉદાસી થયો
ત્યારે શ્રી વીરનિર્વાણ પછી ૧૨૭૨ વર્ષમાં એટલે સં. ૮૦૨ માં અમણહિલવાડ પાટણ વ-
સાવ્યું. ત્યારે વિમલના પૃથ્વિ પિતાને ગામ ગાંભૂથી તેડી લાવી શ્રી વનરાજ પાટણ મધ્યમાં
વસાવ્યા. તેના વંશમાં પ્રાદોવીરો તેની બાર્યા વીરી કુળે સં. ૯૪૫ માં વિમલનો જન્મ
થયો. અને ૮ વર્ષથી ૧૧ વરસ સુધી હાટમાં વેપાર કર્યો. ૧૩ મા વર્ષે શ્રી ધર્મધોપ
સુગિને ઉપદેશ સાંભળ્યો. સં. ૯ માં શ્રી પત્તાનાધીશ શ્રી ભીમ રાજાએ બાણ પરાક્રમ
જાણી પ્રધાનપદ આપ્યું. ૪ વર્ષ સુધી દેશ સાધ્યો. સં. ૯ વર્ષમાં હાદશ એકાદશ જ્યોત્સવિક
સકલ જૂપ ચૂડામણિ બિરુદધારક ચંડાઉલી, આરાસણ નગર સ્થાપક. પુનઃ વિ. સં. ૯૮૮
માં શ્રી ધર્મધોપ સૂરિ નાગિદ્ર, અંદ, નિવૃત્તિ, વિદ્યાધર પ્રમુખ સકલ આચાર્ય મળી શ્રી
અર્ચુદ ઉપર નવીન પ્રાસાદકારક. તેમાં શ્રી વાલીનાહ ક્ષેત્રપાલે આપેલ શ્રી નકલભિંબ
સ્થાપક, પુન આરાસણે શ્રી નેમિબિંબ સ્થાપક, અન્ય એકાદશ રાત મહા પ્રાસાદકારક, અદી
હનર છણોદ્ધારકારક એવા સં. ૯૬૧ વર્ષમાં શ્રી ગિરિનારાસન શ્રી અર્જુનગોધિપતિ રાખે-
ગારનો જન્મ થયો. સં. ૯૮૯માં પોર વણિક પ્રત્યે દ્રવ્ય દષ્ટિ વિમલે હાદશ ગોત્ર પ્રતિ પ્રાગ્વાટ
કીધા. મં. ૯૯૧ માં મોમપુરા વાહવને વિમલે દ્રવ્ય ઈશિવાવટ કીધા. સં. ૯૯૩માં ધી રા-
ખજેગાર ગર્જે ગયા. એવામાં મુત્તે કરી મં. ૯૯૯ માં દંડનાયક બિરુદધારક શ્રીવિમલ
સ્વર્ગે ગયા. યત

નાગિદ્ર ચંદ્ર નિરૂત્તિ વિદ્યાધર પ્રમુખ સંચેન ।

અર્ચુદ્ધતમતિષ્ઠો યુગાદિ જિન પુંગવો જયતિ ॥ ૧ ॥

તેજ વેળાએ એ મકયાચાર્ય મળી પાખી ચોદસી દિને યાપી.

દ્વિ વિમલોન્નતિ.

૩૦ શ્રી યશોભદ્રસૂરિ. ગૂર્જર દેશમાં વાલ્મીકિ નગરે નાગર વાડવ કોસિક જોત્રે સં. ૯૬૫ માં જન્મ થયો. એવ ૯૯૭ વર્ષમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાયક થયા. પુનઃ એવામાં વિ. સં. ૯૪૭ માં શ્રી યશોભદ્રસૂરિ પ્રગટ થયા

યશોભદ્રસૂરિ સંખંબ.

શ્રી સાંડેરગચ્છમાં શ્રી ઇશ્વરસૂરિએ પોતાની પાટે પદ દેવાને બદરીદેવી સ્મરી તે આવીને કહે ‘અર્જુન આસન્ન રોહાદિખંડે પલાસી નામે પ્રાગવાટ નારણગોત્રે સાપુતો ભાવ્યો શુભી તેનો પુત્ર સુધર્મ વર્ષ પાંચનો છે તે હમણાં પોશાકે નિશાકે બસે છે, ત્યાં પૂવકર્માનુ-ગોગે કોષક વાડવ પુત્ર ખડીઓ પાટી એકાંત સ્થાનકે મટી ઘેર જમવા ગયા એટલે સુધર્મે તેનો ખડીઓ લીધા. પાછો મૂકતાં અરુણાણો એટલે ભાંગ્યો અને એ ખંડ (કટકા) થયા એટલે વાડવપુત્ર આવ્યો. બાલકે કહ્યું ‘તારા ખડીગાના સુધર્મે એ કટકા કર્યા. ત્યારે વાડવ પુત્રે કહ્યું તેજ ખડીઓ લઈ. મનુષ્યોએ ઘણોજ વાર્યો પણ રહ્યો નહિ. તારા મસ્તકની ટુંખડી તેમાં શાલીના તંદુલનો કરજઓ ખાઈ તો હું વાડવ. સુધર્મ કહે ‘હું મરું ને તને મારું તો વશિક’ બંનેએ એી પ્રતિજ્ઞા કરીધી છે-તે સુધર્મ તારા ગચ્છની પાટનો ઉદય કરનાર છે.” આવું કહી બદરીદેવી અલોચ થઈ. તે દેવીની વાધી સાંભળી શ્રી ઇશ્વરસૂરિ રોહાદિખંડે પલાસી ગ્રામમાં આવ્યા ત્યાં દેવીની પ્રેરણાથી સુધર્મે ગુરૂની વાણી સાંભળી દીક્ષા લીધી. ત્યાંથી શ્રીસૂરિ મુંડાહટનગર આવ્યા. પુત્ર બદરીદેવી આરાધી. દેવીએ કહ્યું ‘અહીં એ સુધર્મને પદવી આપે. હું તેને સાહાયકારી છું. ગુરૂ દેવીના વચનથી મુંડાહટનગરમાં તેજ ઘડીએ પદ આપી શ્રી યશોભદ્રસૂરિ નામ આપ્યું. તેજ ઘડીએ નિત્ય આઠ કવલ આહારના અભિગ્રહધારકી આચાર્ય થયા. બદરીદેવી ભક્તિ સાચવે. ત્યાંથી વિહાર કરતા ગુરૂકી ઇશ્વરસૂરિ અને શ્રી યશોભદ્રસૂરિ-એ બંને પાલી નગર ચોમાસું રહ્યા. ત્યાં નિતંતર આચાર્ય ઉત્તર દિશાએ સૂર્યદેવનો પ્રાસાદ છે તેજ દિશામાં દેહ ચિંતાએ જાય. તેને મહાતપસ્વી જાણી શ્રી દિવાકર (સૂર્ય) પ્રસન્ન થયા. આચાર્યને કહ્યું ‘કંઈક વર મંગો’ ત્યારે આચાર્યકી યશોભદ્રે કહ્યું ‘સકલ વાંછિત’ સૂર્યદેવે કહ્યું ‘અસ્તુ’ ગુરૂ શિષ્ય ત્યાં નિર્વિધે રહ્યા છે એવામાં ગુરૂકી ઇશ્વરસૂરિએ સ્વર્ગવાસ કર્યો. ચોમાસુ પુરું થતાં વિહાર કર્યો. એમ કરતાં શ્રી યશોભદ્રસૂરિ બલિભદ્ર ગુરૂભાઈ સહિત સાંડેરનગર આવ્યા ત્યાં શ્રી સૂરિના ઉપદેશથી ચોસિર ગોત્રના દોસી ધનરાજે સં. ૯૬૯ માં પ્રાસાદ નિપજવી શ્રી પાસખિંબ સ્થાપ્યું. પુનઃ આજ વર્ષમાં મુંડાહટનગરે શ્રી સૂરિના ઉપદેશથી કિન્હડીપ્રસાદ થયો. ત્યાં સ્વામિવાત્સલ્યે સાંડેરનગરમાં ધી થઈ રહ્યા. દોસી ધનરાજે ગુરૂને વિનંતિ કરી ને ‘ધૃત નહિ’ શ્રી સૂરિએ ધીરવિધાના પરાક્રમે કરી પાલીથી ધી મંગાવી આણી સામીવાત્સલ્યમાં શ્રી ગુરૂની કીર્તિ થઈ. પછી ત્રીજે દિવસે સાંડેરવધી દેવો ધનરાજ ધીનો દ્રવ્ય લઈ પાલીનગર આવ્યા. શા હુંક્રોછ તેની વખારે જઈ કહે ‘ધૃતનો દ્રવ્ય સ્યો. ત્યારે શા હુંક્રોછ કહે ‘ધૃત શું કામમાં આવ્યું’ ત્યારે દોસી ધનરાજે કહ્યું ‘શ્રી જિન પ્રાસાદ ઉત્સવે સાંક્રમીવાત્સલ્યે કામ આવ્યો. તેના શુભ-સ્તા વખાર ઉપડાવી ધૃતનાં કામ જ્ઞેયાં એટલે તે દાહી દોહાં તે શા હુંક્રોછ કહે ‘એ દ્રવ્ય અમારા કામનો નથી. સૂકૃત કરો ! તેથી ધનરાજે પાલીમાં સૂકૃત કરીધું. શ્રીનવલખા પાર્શ્વનાથજીનો પ્રામાદ કરાવ્યો. ત્યાંથી સૂરિએ આહાર ખમાણૂર, કરેલક, કવિજાણુ, ભે-સર પ્રમુખ નગરમાં ‘જણા મિથ્યાત્વી પ્રતિભેદી શ્રી નાડોલ નગરમાં ચોમાસે આવ્યા એટલે

ત્યાં પૂર્વકલહકારી પ્રતિજ્ઞાધારી પહેલાનો બાલમિત્ર દુકારે અન્નના અભાવથી કાનરરા થો-
ગીનો શિષ્ય થયો. મલિન વિદ્યા શીખ્યો. કેટલેક દહાડે પાછો ધેર પલાસી ગામમાં આવ્યો.
વશિક પુત્રની શોધ કરતાં જ્યાં નાકલાઇ નગરમાં શાલાએ ગુરુ વ્યાખ્યાન આપે છે ત્યાં
આવી મસ્તકની જટા ઉતારી સર્પ કીધા. વ્યાખ્યાનના લોક બીહતા થયા. એટલે ગુરુએ
મુખકારી પૂર્વ બાલમિત્ર વિરોધી ઝોળખ્યો એટલે શ્રી સુરિએ બદરીદેવી સ્મરી. મુહપતિ
કાઠી તેના ખંડ ખંડે નકુલ પ્રકટ કર્યા. તેથી પન્નગ નાકો. યોગી સ્થાન વદનને નાકે. પુત્ર:
પ્રાસાદનો વાદ થયો ગુરુ કાંતિનગરીથી બાવનવીરના પ્રાકોગે પ્રામાદ લાગ્યા તે દેખી જટીલે
કોષને વશો મંત્રયોગે કરી પ્રતિમાના મુખ વાંકા કર્યા મધે વિનતિ ગુરુને કરી જે દેવ-
દર્શને કોષ મનુષ્ય નથી આવતાં ત્યારે ગુરુએ અધ્યોતર જસ કુંભ મંત્રી બિંબને પખાલ
કર્ચો. બિંબ મૂલરૂપે થઇ ગયા. પુત્ર: પ્રાસાદમાં થઈયા તથા પાટ ડગમગતા જાણી ગુરુદત્ત
આમ્નાયથી પથરને પાટે યત્ર લખી સકલ પ્રાસાદ સ્થિર કર્યો. શ્રીજૈનશાસનની જય જય-
કાર થયો. શ્રી ગુરુની કીર્તિ વધી. આમ જટીલને અનેક વાદે છલ્યો. જટીલ દેરા
નગરમાં કર્યો.

એકદા શ્રીગુરુએ સધને કહ્યું 'આજ થકી હ માસ સંપૂર્ણ થયે મારે આયુ ગુરૂ
થશે, તે મારે મારા મસ્તકમાં શ્રી મણિ છે તે તમે મરણ થયા પછી મસ્તક મોડી કાઠી
લેજો તે પછી મારા દેહનો આગ્ન સંસ્કાર કરજો આથી શિષ્ય તથા સંધે કહ્યું બહુ સારૂ
કેટલેક દીને ગુરુનું મરણ જાણી પૂર્વ સંકેતે આવી દુધપાત્ર ભરી વેગળો ગુપ્ત પછે રહ્યો.
ગુરુ કથનથી કલાકનો ચારેકોર ચદરવે કીધો. બદરી દેવી ચિતાની પછવાડે પ્રદક્ષિણા દે છે
એટલે તે યોગીએ વર્ષાવાયુની ઉત્પત્તિ કરી એવું જાણીને કેહું મણી લલ્લ લલ્લ. આથી બદરી-
દેવીએ વાયુના જોરે પોતાની શક્તિથી યોગીને ઉપાડી એમાં ગુરુની સાથે નાંખ્યો તે મરણ
પામી શ્રી સાંડેરા ગચ્છને રખવાલ યજ્ઞ થયો. દેવી ગુરુને નમી સ્વસ્થાનકે મુકારઠ નગરમાં
આવી શ્રી ગુરુની પ્રતિજ્ઞા બદરી દેવીના સહાયથી સંપૂર્ણ થઇ. આ રીતે સં. ૯૭૧ વર્ષમાં
શ્રી યશોભદ્ર સૂરી હતા એમ થયું.

બહુઆ કિન તતિ રવી ન ઋષિ ચોથા શ્રી યશોભદ્રસૂરિ.

એ ત્રિહુ કાલે પ્રભુમતાં. દ્વરીય પજ્જાશય દ્વરી ૧

તતિ શ્રી સાંડેરા ગચ્છે શ્રી યશોભદ્ર સૂર સંબંધ.

૩૨ શ્રી પ્રહુમ્નસૂરિ શ્રી સુરિના ઉપદેશથી પૂર્વ દિશામાં સત્તર પ્રાસાદ થયા. ૧૧
માનના બંડાર લખાવ્યા. ૭ યાત્રા આસન્નિતગિરિની શ્રી સૂરીએ કરી.

૩૩ શ્રી માનદેવ સૂરિ શ્રી સુરિએ આવક આવિકાના હેતુએ ઉપમાન ત્રદેવાની વિધિ
પ્રગટ કરી.

આ બનેનું અગ્નિ આયુ જાણ્યું

૩૪ વિમલચંદ્રસૂરી—જેને શ્રી પદ્માવતિની માદાયથી ચિત્રકટ પર્વતે જુવર્ણ સિદ્ધિની
પ્રાપ્તિ થઇ.

૩૫. શ્રી ઉદ્યોતન સૂરિ. શ્રી મુરિયે પૂર્વ દિશાએ શ્રી સમ્મેતગિરિ પાંચમાના કરી.
પથ એ તીર્થ મું છે ?—

વિંશત્યસ્તિર્થકરે રજિતાદિયાત્રા ગિવપદપ્રાપ્તં ।

દેવત્તતસ્તુપગણ સ જયતિ સમ્મેતગિરિરાજા ॥

પુન એટલે સાંભળ્યું ને અર્ચુદાચર ઉપર વિમલ દંડનાયકે શ્રી ઋષભ શિંગ
સ્થાપન કરેલ છે અને તીર્થ પ્રગટ કર્યો છે. આ બાણીને શ્રી સૂરિએ મંનમાં ચિંતવ્યું કે

અષ્ટપદ્મિષ્ઠ તીર્થેષુ યત્પુણ્યં કિલ યાત્રયા ।

આદિનાથસ્ય દેવસ્ય દર્શનેનોઽપિ તદ્ભવેત્ ॥

તે માટે આણુનંદીય બ્રહ્મણનાઃ દહિયાણક પ્રમુખ તીર્થ આ નેત્રે નીહાળવા'. આવા
હર્ષ સહિત શ્રી ગુરુ ત્યાંથી વિહાર કરતા થકા આણુની તલેટીએ ઢેલી નામે ગામ છે તેની
સીમમાં મોટા ઘણી શાખે યુક્ત એવા વડદક્ષિણે વિસ્તાર દેખી ઉપ્પુ કામે શિતલ ધાયાએ
શ્રી સૂરિએ ત્યાં વિશ્રામ કર્યો એટલે શ્રી સર્વાનુભૂતિ યક્ષ પ્રગટ થયો. પ્રસન્નપણે શ્રી સૂરિને
કહ્યું 'આ શુભ ઘટિકા છે તે માટે તમે તમારા શિષ્યને આચાર્યપદ દો' ત્યારે શ્રી સૂરિએ
દેવકથનથી શ્રી વીર નિર્વાણ પછી ૧૪૧૪ માં એટલે સ ૯૯૪ માં શ્રી સર્વદેવસૂરિ પ્રમુખ ૮
આચાર્ય સ્વપાટે સ્થાપ્યા. ત્યારે તેથી વડને અહિનાણે પાચમે વડગચ્છ એવું નામ પ્રસિદ્ધ
થયું; પણ તે સધળા ગુરુબાર્ધ શાલાએ રહ્યા ત્યાંથી મહીમાવંત તીર્થની યાત્રાદરી અઝા-
હરિ નગરે આવ્યા ત્યાં સપ્રતિ નિર્માપિત શ્રી વીર પ્રામાદે ડોકગ ? શીષ્યને યોગ્ય બાણી
સૂરિપદ દેઘ શ્રી વર્ધમાન તીર્થકરના પ્રસાદને અહિનાણે શ્રી વર્ધમાન સૂરિનામ દીધું.

ગુરુતપ બાણી શ્રી શારદાએ બાલિકારૂપે ગુહલીથી સ્વસ્તિક કર્યો. ગુહમાન ધમ પ્રા-
નારા કે ઉપદેશ કીધો. શ્રી ગુરુએ તેને ગુરુર વિહારની આજ્ઞા કરી. શ્રી સૂરિ નિત્ય એક
શુક્ત કરતા. શ્રી ઉદ્યોતન સૂરિના મેઘપાટમા ધવલ નગરે સ્વર્ગવાસ થયો.

૩૬ સર્વદેવ સૂરિ.

શ્રી સૂરિ વિચરનાં સમગ્ર નગરે આવ્યા ત્યાં કાન્દડીએ યોગી શ્રી ગુરુને ગૃહચરો
બહુ માન દેખી ક્રોધ કરી ૮૪ સાપનો કરડોએ લાવી શાલાએ વાદ કરવા આવી બેઠો.
ત્યારે શ્રી મુરિએ તે દેખતાં જમણા દાધની કનિષ્ઠ અંગુલિએથી પોતાને ચારે પાસ બૂ-
રડે વલય કરી ત્રણ રેખા દર્શી એટલે ૮૪ મર્ષ કરડીઆથી કાઢી ગુરુ રહામે મૂક્યા. તે
ત્રણ રેખા સુધી આવે પણ આગળ ન આસે. પાછા કરડીઆમાં બેઠો. પછી તે જટીલે
ક્રોધ કરી વંશનલિકાથી કાઢી મિંદુરીએ મર્ષ મહા વિપાકલ ગુરુ સામે મૂક્યો. તે
ત્રણ રેખા સુધી જઈ પાછો આવ્યો. એવામાં ચોસઃ યોગીણી માંહીલી કુટ કુટલા નામની
દેવી કે જે તે ધર્મશાલાની બહાર પિંચલી વૃક્ષે રહેતી હતી તેણે ગુરુને ઉચ્ચ તપસ્વી બાણી
ત્યાં આવી સિંદુર સાપની દાઢા બંધ કરી. યોગી ગુરુને નમી પોતાને સ્થાનકે ગયો. શ્રી
સૂરિની કીર્તિ ફેલાય. પુનઃ શ્રી ગુરુના ઉપદેશથી મં. ૧૦૦૨ માં સત્તાવીસ પ્રાસાદ થયા.

૩૭. શ્રી દેવ સૂરિ.

શ્રી મુરિને સ્વસ્થાર દેશના સ્વામી શ્રી કુર્ણસિદ્ધે 'રૂપથી' બિરદ આપ્યું. પુનઃ, તેના

ઉપદેશથી કુર્કટ ગોત્રીય સ. ગોપે નવ પ્રાનાદ કીધા; પુનઃ ચરિત શત એક (૧૪૦૧) શ્રી જિન બિંબ ધાતુ પટ્ટિકા બરાબ્યા. દક્ષિણમાં નાશિક નગરે શ્રી ચંદ્રપ્રભપ્રાસાદે છર્ણોદ્ધાર થયો. વળી સં. ૧૦૦૪ માં શ્રી રામસેન્ય નગરે શ્રી ઋષભ પ્રાસાદ થયો. પુનઃ શ્રી સુરિએ માત્રવ દેશમાં ઘણા વૈદ્ય ગૃહસ્થને પ્રતિબોધી જૈન પ્રાગ્વાટ સાતિ કીધા. સં. ૧૦૦૭ માં શાલાની સ્થિતિ થઇ.

૩૮ અશ્વત્થિસિંહ સૂરિ.

શ્રી સુરિના ઉપદેશથી એવાડ દેશમાં પ્રાગ્વાટ દોશી રૂગનાથે ૭ પ્રાસાદ કરાવ્યા. સં. ૧૦૧૦ વર્ષે શ્રી રામસેન્ય નગરે શ્રી ઋષભ ચૈત્યે શ્રી ચંદ્રપ્રભ સ્વામીની બિંબ પ્રતિષ્ઠા થઇ.

ચારિત્રશુદ્ધિ વિધિ વજ્જિના ગમા દ્વિધાય ભવ્યાન મિતેપ્રવાધયન્
ચકાર જૈનેશ્વરશાસનોચ્છતિં ય શિષ્ય લઘ્યા મિનવો તુ ગૌતમ ॥ ૧ ॥
નૃપાટશાપે શરદા સહસ્તે યો રામસેન્યાદ્ધપુરે ચકાર
નામેય ચૈત્યેઽષ્ટમતીર્થરાજ વિંચપ્રતિષ્ઠા વિધિવરાદર્ચ્ય ॥ ૨ ॥
ચંદ્રાવતી મૂપતિ નેત્રકલ્પં શ્રી કુકુળ મંત્રિણ મુચ્ચક્રાદિં
નિર્માપિતો તુંગ વિશાલ ચૈત્યં યોઽદીક્ષયત શુદ્ધ ગિરા પ્રવોધ્ય ॥ ૩ ॥

એવામાં સં. ૧૦૨૮ વર્ષમાં આચારંગ સૂત્ર, ત્ર્યગર્કાંગ સૂત્ર તેની ટીકાના કરણદાર શ્રી શીલાચાર્ય પ્રગટ થયા. પુનઃ તેજ વર્ષે નિવૃત્તિ ગચ્છે અનેક ગ્રંથકારક શ્રી દ્રોણાચાર્ય પ્રગટ થયા. પુનઃ માત્રવ દેશમાં ઉજ્જવલિનિમાં શ્રી લઘુભોજરાજનો રાજ્ય થયો. તેના બેટા વીરનારાયણે સં. ૧૦૭૭ માં સિવાણો ગદ વસાવ્યો. એવામાં ૧૫ સં. ૧૦૬૪ માં શ્રી વડગચ્છે શ્રી લઘુભોજદત્ત વાદીવેતાલ ખિરદધારકે ચિરાદ્રિય ચઢુઆળ કાત્રી પ્રતિબોધક શ્રી શાંતિસુરિ પ્રગટ થયા. શ્રી સુરિએ ચક્રેશ્વરી, પદ્માવતીના સદાયથી ૭૧-૮૫ પાટણે સં. ૧૦૮૭ માં સાતસે કીમાલી ગોત્રને ધુલિકોટ પડતો હતો એટલે શ્રી મંથ રક્ષક શ્રી ઉત્તરાધ્યયનની વદ ટીકા અદાર હમ્મરના કારક, પુનઃ છવ વિચાર પ્રકરણના કારક કાંનોકડી નગરે મં. ૧૧૧૧ માં શ્રી શાંતિસુરિ સ્વર્ગે ગયા. સં. ૧૧૧૭ માં વડગચ્છે શ્રી ચક્રેશ્વરી સુરિએ ૪૧૫ રાજકુમાર પ્રતિબોધ્યા. પુનઃ ધનપાલ પડિતે શ્રી ઋષભ પંચા-સિદ્ધિ, દેશી નામમાલા કરી.

૩૯ શ્રી યશોભદ્ર સૂરિ-લઘુ ગુરુભાષ શ્રી નેમિચંદ્ર સૂરિ.

એવામાં ડોહરા ? આચાર્ય શુદ્ધ શ્રી ઉદ્યોતન સુરિની આજ્ઞા લઈ શ્રી અંબાદરી નગરથી વિદાર કરતા શ્રી ગુર્જર અણદિપ પાટણે આવી શ્રી વર્ધમાન સુરિ સ્વર્ગે ગયા. તેના શિષ્ય શ્રી જિનેશ્વર સુરિ પાટણમાં રાજ્ય શ્રી દુર્ગલની મઝામાં દૃમ્યપૂર ગચ્છીય ચૈત્યવાસી સાથે દારવપાત્રની ચર્ચાકીધી ત્યાં શ્રી હસ વૈકાલિકની ગાથા કહીને ચૈત્યવાસીને છૂટા ત્યારે રાજ્ય શ્રી દુર્ગલે કહ્યું 'આ આચાર્ય શંભાનુસારે ખડૂ બોલ્યા.' તેથી સં. ૧૦૮૦ માં શ્રી જિનેશ્વર સુરિએ 'અરતર' ખિરદ લીધા. તેના શ્રી જિનચંદ્ર, અને લઘુગુરુ બાસ શ્રી

અભયદેવ સૂરિ, તત્પદે શ્રી જિનવધન સૂરિ થયા. તેણે ચિત્રકૂટ પર્વતે આવી શ્રી મહાવીરના હાંતું કલ્યાણુક પ્રાર્થ્યું. પુનઃ દોઢસો હયાસીયા ગ્રંથ નિપજાવ્યો. ૧૩૪ બોલે કરી ખરતર ગચ્છની સમાચારી સ્થાપી. તેના શિષ્ય શ્રી જિનદત્ત સૂરિ થયા. તેના સંબંધ કહે છે.

જિનદત્ત સૂરિ.

સં. ૧૧૩૨ માં જન્મ. એવામાં શ્રી જયસિંહદેવ રાજનો જન્મ થયો. સં. ૧૧૪૧ માં દીક્ષા લીધી. ત્યાં ૧૧૭૦ માં સૂરિપદ લીધું, શ્રી સૂરિને તપસ્વી જાણી ૬૪ યોગિણી પર વીર, પુનઃ ૫ વીર એ સદૈવ શ્રી ગુરૂની બક્તિ બહુમાન કરતા હતા. શ્રી સંપ્રતિ નિર્માપિત મહાવીર પ્રમાદે ઘણા સ્નાત્રો, અષ્ટપ્રકારી, અષ્ટાતરી, પંચ શબ્દે સદૈવ હોય. ત્યાં મિથ્યાત્વી વાડવે જૈન મદિમા જાની ક્રોધક ત્રિવાડી વાડવને યેગ ડાકરી ગાય. નેરડી (વાછરડી) જાણી તે મત્યુ પામી. દેવથી તે વાડવે ગાયતું શબ્દ રાત્રે એકલા મળી ઉપાડી લઈ ગુપ્તપણે જિનગૃહ-મંદિરમાં મૂકી. સુપ્રસાતે શિષ્ય જિનદર્શને આવ્યા. પ્રશ્નિષ્ટા કરતાં ગાયતું શબ્દ દીઠું. તુરત આવી ગુરૂને કહ્યું. ગુરૂએ ઉપયોગ દર્શાવેલું તો જાણાયું કે આ કરનાર મિથ્યાત્વી વ્યંતર નહિ, પણ મિથ્યાત્વી વાડવ છે. શ્રી ગુરૂએ દેવગૃહ-મંદીરની મોટી આશાતના જાણી બાવન વીરમાંનો પૂર્ણબદ્ધ વીર બોલાવ્યો. તેણે હાથ જોડી કહ્યું 'શું કાર્ય છે?' ગુરૂએ કહ્યું 'શાસનોન્નતિ કરો. આ પ્રાસાદમાંથી છ માસની અવધિએ એ શબ્દ સજીવન કરી પ્રગટ પણે કાઢો. કે જે રીતે તેની વાછરડીને-વત્તીને અભયદાન હોય આ ગુરૂ વચને દેવ ગોકલેવરમાં પેદા એટલે દેવગૃહથી પ્રગટપણે સકલ વાડવ તથા અન્ય મનુષ્યોના દેખનાં તે ગાય શિંગડું ધુણાવતી જ્યાં ત્રિવાડી વાડવનો ઘર હતું ત્યાં શિઘ્ર દેવશક્તિ વગે આવી. રતનમાં દૂધપાન તે શક્તિથી આપ્યું. આ જોઈ સકલ વંદનગરા વાડવ હર્ષિત થયા. માંહેમાંહે કહેવા લાગ્યા 'અમુક ફલાણા ત્રિવાડી! આ શું' ત્યારે ત્રિવાડી બોલ્યો 'એ મહા ક્રોધ દેવ શક્તિ છે.' આમ વાર્તા નગરમાં થઈ. કે જૈનાચાર્ય મહાઆચારના ધારક પુનઃ અહીં ગાય અને વાછરડી એ બંને જીવને અભયદાનના દાતાર, તપાવંત, દયાવંત જાણી સકલ મિથ્યાત્વી શ્રી ગુરૂને નમ્યા. શ્રી જિનશાસનોન્નતિ થઈ એટલે નામ તો શ્રી જિનદત્તસૂરિ હતું પણ ગાય અને વાછરડીને અભયદાન દેવાથી ઉપગારી થવા તેથી સકલ મનુષ્યો વડનગરમાં મળી શ્રી જીવદત્તસૂરિ એ બીજું નામ આપ્યું.

પુનઃ શ્રી અણ્ણહિય પત્તન પાથે શ્રી વાયડનગરિ શ્રી ગુરૂએ વાયડ ગાનિય ઘણા યદ્યથે પ્રતિબોધી જિનધર્મ વાસિત કર્યા. પુનઃ શ્રી સૂરિએ વૃહસિંધુ દેશમાં જૈન નગરે પચનદીના મધ્ય બાગે મૈયદ મન્નગચ્છને વાદમાં જીત્યો. ઘણા જોડેયા ક્ષત્રી પ્રતિબોધી અદાર ગોત્ર ઉપદેશ ગાતિમાં કર્યા. તે પરમ જૈન ધર્મ વાસિત થયા. શ્રી જિન શાસને શોભનિક એ સૂરિ કહેવાણા. આ ગુરૂના નામ સ્મરણથી દુખાર્તિ વિલય યાય. અનુક્રમે શ્રી કુમારપાલ રાજ્યે સં. ૧૨૧૧ માં સૂરિ સ્વર્ગે ગયા.

મરૂ દેશમાં શ્રી ફલવર્દિ તીર્થની ઉત્પત્તિ.

નાણાવાલ ગચ્છે શ્રી માનદેવસૂરિ વિહાર કરતા શ્રી ફલવર્દિપુરમાં ચોમાંસું રહ્યા. ત્યાં ગુરૂ હંમેશાના શ્રેષ્ઠ પારસ નામે ગૃહસ્થ રહેતો હતો તે ભદ્રિક પરિણામે નિરંતર શ્રી

સરિને વાંદો. એકદા તે પારસ શ્રેષ્ઠ ગામ બહાર કાર્યાર્થે જતાં બોરડીની જલ વૃક્ષ મધ્યે કાંઈક લીલા અને કોઈક સૂક્ષ્મ સ્થાન ફક્તથી પૂજિત એવો પાપાણનો દિગ્દર્શ દેખી સૂર શ્રી માનદેવને આવી પૂછ્યું કે 'આ દપદ્—પદ્ધત સદૈવ પૂજિત દેખું છું તે મારે અંગ સ્થાનકે કોઈક આશ્ચર્ય વસે છે' ત્યારે શ્રી સૂરિએ પારસને કહ્યું 'આ દપદ્ પિકુલ ઠરો' તેથી પારસે ગુરૂ આજ્ઞાથી તે દપદ્ જુદા જુદા કર્યાં. તેજામાં શ્રી પાર્શ્વ જિંબ દીકું. તેજામાં પારસને અધિષ્ઠાયક દેવે પ્રગટ મનુષ્યના રાખે કહ્યું. 'પ્રાસાદ કરાવી પૂજા કરજો' ત્યારે પારસે કહ્યું 'દ્રવ્ય નથી'. અધિષ્ઠાયકે કહ્યું શ્રી પારસના મુખ્યાત્મે મુખ્યાત્મે સુવર્ણના અક્ષતનો દગલો નિરંતરના વ્યય પ્રમાણે થશે. તે દ્રવ્યથી પ્રાસાદ નિપજવજો. પણ આ વાર્તા કોઈ આગળ ન કહેવી. તે પારસ શ્રેષ્ઠિએ અંગિકાર કરી ઘેર આવી શ્રી ગુરૂને જિંબ પ્રગટ થવાની વાત કહી. ત્યારે શ્રી સૂરિએ તે અધિષ્ઠાયક દેવને આરાધ્યો. ત્યારે તે દેવે આવી શ્રીગુરૂને કહ્યું પહેલાં આ પુરમાં આજ દેકાણે સત્રપતિ નૃપકાર પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ હતો. તે કાલાનુયોગે ગુન્નર થયે યાય થયે. તે જિંબ આ શ્રી પારસનો પ્રગટ થયો. શ્રેષ્ઠી પારસને દર્શન દીધો ! ખીજે દીને દેવકથન પ્રમાણે સુવર્ણ અક્ષતનો દગ થયા તે પ્રત્યક્ષ સાચો દેખી શ્રેષ્ઠી પારસે પ્રાસાદનો પ્રારંભ કર્યો. ખૂલ મંડપ, રંગ મંડપ, નૃત્ય મંડપ, સર્વ નિપજવ્યા. દ્વાર કોટ નિપજવ્યો તેવામાં એક દિને સ્વપુત્રે પૂછ્યું 'આ દ્રવ્ય તમે ક્યાંથી લાવ્યા છો ?'—આમ વારંવાર પૂછતાં પારસ શ્રેષ્ઠિએ સ્વપુત્રને બદ્રકપણે યથાર્થિત કહ્યું ત્યારે અધિષ્ઠાયકે દ્રવ્યની વાર્તા પ્રગટ કરી જણાં સુવર્ણ અક્ષત દ્રવ્ય આપવું બધું કરી દીધું ત્યારે પ્રાસાદ એટલોજ રહ્યો.

આથી શ્રી માનદેવ સૂરિએ શ્રેષ્ઠી પારસના આગ્રહથી સં. ૧૧૨૮ માં શ્રી દલ-વર્દિ નગરે મહામહોત્સવથી શ્રી પાર્શ્વજિંબ સ્થાપ્યું. ઉત્તમ.

શ્રીમત્પાર્શ્વજિનાર્થીશં ફલવર્દિપુરસ્થિતં ।

પ્રમમ્ય પૂરયા ભક્તયા સર્વાભીષ્ટા સાધકં ॥

૪૦. શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિ

શ્રી સૂરિના ઉપદેશના વિ. સં. ૧૧૧૫ માં શ્રી દિલ્લપદે વાયટ સાતીય દોઆબ રાજે શ્રી શાંતિનાથનું જિંબ સ્થાપ્યું. પુનઃ શ્રી સૂરિના ઉપદેશથી શ્રી શ્રીરાદી (શિરાદા) નગરે વિ. સં. ૧૧૧૭ વર્ષમાં વિજ્ઞા પાનસ ગોત્રી ચટુઆણ શ્રી સદરસમહાસે અમારિ પ્રવર્તાવી પુનઃ એવામાં વિ. સં. ૧૧૫૧ માં સિંભરાધીય ચટુઆણ શ્રી પૃથ્વીરાજ થયો. શ્રી સૂરિએ પાખીસન નિપજવ્યો. એવે વિ. સં. ૧૧૧૮ વર્ષમાં શ્રી અમલદેવસૂરિ પ્રમટ થયા. તેની કૃત્તિ કહે છે:—

અમલદેવસૂરિ.

એકપાટ દેશમાં વડસણ ગામમાં તુઅરસિંહ નામે રાજપુત રહે છે ત્યાં કોટિકમગ્ધે અરતરગિરદધારક શ્રી જિનેશ્વર સૂરિ વિદાર કરતા આવ્યા. શ્રી સૂરિને દેખી સીધા નમ્યો. શ્રી ગુરૂએ બન્યાત્મા જાણી ઉપદેશ આપ્યો. તે સાંભળી બુઝ્યો, તત્કાલ દીસા દીધી. જોગ્ય કંજી આચાર્યપદ દંઝ શ્રી અમલદેવસૂરિ નામ આપ્યું. અનુમ ૧૨ વિગવના ત્યાગથી પૂર્વ

કર્માનુસારે દેહે કુપ્ત થયો. શ્રી સુરિ પૂર્વોપાનિત કર્મ અદિયાસતા થકા ગૂજરાત દેશમાં ભાણુપુર ગામે આવ્યા. વડ વૃક્ષ હેઠલ રાત્રીએ સુતાં સ્વપ્નમાં તપલબ્ધિથી અર્ધનિશાએ શાસન દેવીએ આવી કહ્યું ઋષીશ્વર ! જન્યુત છે ? તે દેવીની વાણી સાંભળી સુરિએ કહ્યું રોગમ્મરતને નિદ્રા કર્યાંથી હોય ? ' આવી આચાર્યની વાણિ સાંભળી શાસનદેવીએ બાલિ-કાનું સ્વરૂપ ધરી ત્યાંવો તે આચાર્યના જન્મણા હાથે મૂત્રના નવ કોકડા દઇ મુખથી કહ્યું શ્રી સુરિ ! તમે આ નવ કોકડા ઉકેળજો, એટલે વિસ્તારજો 'ત્યારે આચાર્યે કહ્યું.' મને દેહે સમાધિ થયે હોયજોશ. આ સાંભળી શ્રી સરસ્વતિએ કહ્યું 'એકી નદીને કાંઈ પલાસ વૃક્ષ હેઠે ચીકણી ભૂમિકા (માટી) છે તે અદિનાણે-એધાણે પહેલો કી નાગાણુન યોગીએ વિદ્યા સિદ્ધિથી ભૂ ભંડારિત બિંબ શ્રી થંભણુપાસનો સમહિમ છે ત્યાં તમે જજો, શ્રી થંભણુપાસની સ્તુતિ કરજો. કીર્તના કરતાં તે બિંબ સઘ પ્રગટ થશે. તેના સ્તોત્રને બંધે સકળ રોગ આ દેહ થકી જશે, પણ કોકડા નવ તમે ઉકેલજો' આમ કહી દેવી શ્રી શારદા સ્વસ્થાનકે ગયા. તેના વચનને અનુસારે ગોઠૂધે ચીકણી ભૂમિને અદિનાણે-એધાણે ખા-ખર વૃક્ષ હેઠે જઇ જઇ શ્રી અભયદેવચાર્ય ઉમા રહી શ્રી થંભણુપાસની કીર્તિને તદૂપ 'જ્યોતિહયણુ' ખત્રીસીએ ફણિફણકાર કુરતરયણુકર ૧૭ એ કાવ્ય સપ્તરમુ કહેતાં શ્રી પાસબિંબ ભૂમિકાથી તતકાલ પ્રગટ થયું. શ્રી સદોહિતસત્રે-શ્રી પામતા અભિ-પેદતો જલ ગુચિપાત્રમાં ભરી ગૃહસ્થે શ્રી આચાર્યની દેહને છાંટવાથી ગુરૂ અંગથી મકલ રોગ ઉપદ્રવ શમ્યા. દેહ તપ સુવર્ણોપમ થયો. મહોત્સવ મંગલ જય શબ્દ થયો. તેજ દેહણે એકી નદીને તટે થંભણુપુર નામે ગામ થાપ્યો. પ્રસાદ નિપજવી વિ. સં. ૧૧૫૯ વર્ષમાં શ્રી અભયદેવસુરિ થંભણુપુર પ્રાસાદે શ્રી પાસને સ્થાપ્યા. ત્યાંથી વિહાર કરતાં શ્રી અલ્પહિલ્લ પાટણે કી શ્રી પંચાશ્વર પાસને જૂદારી ચોમાસુ રહ્યા. તે રહેતાં થકાં એકલા ગુરૂને શાસન દેવીએ આપેલ નવસૂત્રના કોકડાનો ઉપયોગ આવ્યા. ત્યારે શ્રી સુરિએ વિ. સં. ૧૧૨૦ માં ભગવતી પ્રમુખ નવ અંગ સૂત્ર જે સિદ્ધાંત તેની ટીકા રચી. એવામાં શ્રી થંભણુ પાસ પ્રગટકારક વિ. સં. ૧૧૪૫ માં શ્રી ગોપ નગરે કી અભય દેવસુરિ સ્વર્ગે ગયા. ત્યારપછી કેટલાક વર્ષે ગૂર્જર દેશે મવન રાવ્ય થયો ત્યારે શ્રી સકલ સંધે મહી સપ્રભાવ બિંબ જનણી વિ. સં. ૧૩૬૨ વર્ષમાં શ્રી ખંભાયત નગરે સારા દેહણે ધણે યત્ને શ્રી થંભણુ પામ સ્થાપ્યા. નીલુખ્ત જે સમ નીલવર્ણ દેહ ધારક સકલ કુદ્રોપદવવારક તે બિંબ આજ લગી સપ્રભાવ છે. કહ્યું છે કે

યજંત્યસૌ સ્તબનં પાર્શ્વનાથ પ્રભાવ પૂરે પરિતસનાય

સ્ફુટીકારાં મયદેવં સુરિ યંમૂમિ નગધ્યસ્થિત મૂર્તિસિદ્ધં

આ રીતે શ્રી અભયદેવ સુરિ થઇ ગયા. ઇતિ શ્રી અભયદેવ સુરિ સંખંધ.

સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

પુન એવામાં વિ. સં. ૧૧૫૨ માં શ્રી જયસિંહદેવે શ્રી સિદ્ધપુર નગરે વાસ્તુ-વસા-હું. અચ્ચાર માટે કરી શ્રી કદાલય થાપ્યો. પુનઃ શ્રી સુવિધિનાથ-નવમા તીર્થ કરને પ્રા-માન નિપજગ્યો. અવર્ધન અવર દાન પોથી ધણુ સુસતતઃ (?) રૂપ કીયો. વિ. મં. ૧૧૫૪

વર્ષ ૪૬૬ તટાક (તળાવ) ? ૧૭૪૧ જલની દીધી વાપિકા નિપજાવી; ૧૨ કુંડ બધાવ્યા, ૬૭ લઘુતટાક (તળાવ) દર્ભાવતી, સાહેલી, ઝૂવાડા, પ્રમુખ નગરમાં ૮ ગડ બધાવ્યા. લઘુવાપિકા (વાવ) ૧૦૨૧, વિરામ સ્થાન ૧૦૬૮, દેવદેવી યક્ષ પ્રાસાદ એક લક્ષ નિપજાવ્યા. એવામાં ગૂર્જર અણ્ણહિવપત્તનાધીશ શ્રી જયસિંહદેવ રાજ્યે શ્રી કોટિક ગરજે ચંદ્રકેસે વજ્રશાળામાં શ્રી દેવચંદ્ર સૂરિ તેહના શિષ્ય શ્રી હુમચંદ્ર સૂરિ પ્રગટ થયા.

હવે હુમાચાર્યની ઉત્પત્તિ કહે છે.

ગૂર્જરદેશમાં ધંધુકાનગરમાં મોદ્ગાતિ જોત્રમાં સો સાચો રહે છે તેની સ્ત્રી ચંગી નામે તેનો પુત્ર ચંગદેવ નામે છે. ત્યાં વિહાર કરતાં શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ આવ્યા. શ્રી સૂરિનો ધર્મોપદેશ સાંભળી તેણે ચંગદેવ નામે વણિક પુત્રે, ગુરુ સંયોગે પરમશ્રાવક થયાં. તેહનો વિ. સં. ૧૧૪૫ વર્ષમાં જન્મ થયો. અનુક્રમે તેણે ગુરુ સંયોગે પાંચમાં વર્ષે વિ. સં. ૧૧૫૦ માં દાક્ષા લીધી સોમદેવ ઋષિ નામ દીધું. શ્રી ગુરુએ મહાત્તપાએ અનુક્રમે ગુરુ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ અને શિષ્ય ઋષિ સોમદેવ એ બંને કલિંબર નામે પર્વતમાં કોષક ઔપધીને શોધવા ગયા ત્યાં માર્ગમાં શ્રી મલ્લયગિરિસૂરિ ગળ્યા. ત્યાંથી કુંભારીયા ગામે જતા થઈ તટાકે (તળાવમાં) ધોખી વચ્ચે થોતો દોઠો. પથચીર દેખી પુછ્યું ત્યારે તે વચ્ચેલાકે ગુરુને કહ્યું 'આ ગામનો એટ તેહની સ્ત્રી છે. તેનાં (ચીર) પખાણું-ધોઈ-ધું-આ ગામમાં ચોમાસું રહ્યા. કેટલાક દિને તે ગૃહસ્થ શ્રીમાલીને પક્ષીનીના મુખ આગળ વિદ્યા-સાધનનું રહસ્ય કહ્યું. તે શ્રીમાલીએ અંગિકાર કર્યું. શ્રી જિન શાસનની ભક્તિનો હેતુએ ગુભદિને શ્રી ઋષભદેવ પ્રાસાદે ભુમિ ગૃહી શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ, શ્રી મલ્લયગિરિસૂરિ, અને સોમદેવ એ ત્રણે સાધુ દિગંબર બની કાઢિસગે રહ્યા. તે સન્મુખ નગ્ન પક્ષિની સ્ત્રી ઉભી રહી. તેનો સ્વામી આગ્રેટી તે નગ્ન ખડ્ગ હાથમાં ઝાલી શ્રી ગુરુની પાસે આવી સાહસ થીય કરી ઉભો રહ્યો. ગુરુએ ગૃહસ્થને કહ્યું 'ધ્યાન થકી ચૂકીએ તો તેના મરતકે ખડ્ગ તટાક દેવી! વિશંભ ન કરવો'. આમ વિદ્યા સાધતાં સાહસિક ધૈર્યપણું જોઈ તે દેવ અચારંગે દિને આવી કહ્યું 'તુકયો છું વર માગો'. ત્યારે ગુરુ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિએ પર વીર વશ થાય તેજો વર માગ્યો, શ્રી મલ્લયગિરિસૂરિએ મિહું સૌધે (૧) સિદ્ધાંતની દીક્ષા કરવાનો વર માગ્યો અને ઋષિ સોમદેવે રાજા મેતિભોધવાળી દાક્ષિ માંગી. ત્રણે સાધુને તે દેવ વર આપી અલોપ થયો. ગૃહસ્થને કોટિ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થઈ. ત્યાંથી દેવદત્ત વર લઈ શ્રી મલ્લયગિરિ સૂરિએ માલવ દેશમાં વિહાર કર્યો અને ગુરુ શ્રી દેવચંદ્ર સૂરિ અને શિષ્ય ઋષિ સોમદેવ એ બંને ગુરુશિષ્ય શ્રી ગિરનારમાં શ્રી નેમિશ્વરની યાત્રાએ દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં મારગમાં કોઈ ગામમાં એક વણિક દરિદ્રી રહેતો હતો. પેલાં તેના માતપિતા શ્રીમંત દત્તા, એ બ્રાંતિથી તે વણિકે ઘરની પૃથિવી ખજીને ત્યાંથી દ્રવ્ય પ્રગટ કર્યો. વ્યંતરાધિષ્ઠિત સેવંત્રા ? પ્રગટ થયા. તેથી ઘરને મધ્ય ભાગે દગસો કાંધો. પ્રત્યક્ષ લીલાલાનો સમૃદ્ધ દેખાય. તે સમયે બંગોરે મધ્યાહ્ને શ્રી ગુરુ અને શિષ્ય તેને ઘેર આહાર અર્થે ગયા. તેણે મુકમરજ્વા! દાન દીધું, તે આહાર દેખી સોમદેવ શિષ્ય વારંવાર ગુરુ સામી વટિ કરી રહ્યા. સંઝાએ સમજાવ્યું. પણ ગુરુ સંઝાએ ન સમજ્યા. એટલે વણિક સમજ્યો, જો એ ઋષિ મહાબાજના સ્વામિ બાળી ઉલાવજો આવી ત-કાલ તે સોમદેવ ઋષિને એ દાથે ઉપાડી સેવંત્રાના સમદત્તા દગસાથી ઋષિ મોમદેવની દરિના પ્રભાવથી તે વ્યતર નાંડો

એટલે તે વણિકે સાક્ષાત્ પ્રગટપણે સુવર્ણનો ઢગલો દીડો. ત્યારે ગૃહસ્થે ધણા આગ્રહે ગુણુ નિયન્ન શ્રી ગુરૂને વિનંતિ કરી. વિ. સં. ૧૧૬૬ વર્ષમાં શ્રી સોમદેવને શ્રી ગુરૂએ આચાર્યપદ દઇ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ નામ દીધું. વિ. સં. ૧૧૬૭ વર્ષમાં ગુરૂ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ સ્વર્ગે ગયા. એવામાં અનેક અંથના કારક શ્રી મલયગિરિસૂરિ સ્વર્ગે ગયા. શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ જ્ઞેવજીવ લગી જ વિગયના નિયમધાર સૂરિએ સોરઠદેશમાં પ્રાસાદ, બિંબ પ્રતિષ્ઠા, સુ-મતાદિ ચરિત્રે સમર્થ.

સંવિગ્ન મૌલિ વિતતી શ્વસન્વાં સ્તલાન્ત દેહે ધ્યમમ સદાય
વિદ્વદિતેયાભિ મત પ્રભાવ પ્રભા ગુણેય કિલ મૃતમાર્મ ૧૧

અષ્ટ હયેશ ૧૧૭૮ મિતે જ્ઞદે વિક્રમકાલાદિવં ગતો
મગવાન્ શ્રીમુનિચંદ્ર મુર્નીદો દદાતુ મદ્રાણિ સંચાય

૪૧ તત્પદે શ્રી અજિતદેવ સૂરિ. ૧ ને લઘુગુરુભાઈ સકલ વાદી મુકેટ બિરુદધારક શ્રી વાદિદેવસૂરિ.

આ જને ભાઈ તેમા વડા ગુરુભાઈ તે પદધર અને લઘુગુરુભાઈ તે ગચ્છ મર્ધા-દાના સાર સંભાળના કરણુદાર જાણવા. વિ. સં. ૧૧૬૮ વર્ષમાં નિવૃત્તિ કુલમાં શ્રી મહિંદ્ર સૂરિના ઉપદેશથી ઘોઘા ખંદે શ્રીમાલી રાત્રીય નાણાવટી શા હીરજી શ્રી નવ ખંડા પદ્મનાથનો બિંબ ભરાવ્યો. વિ. સં. ૧૧૭૭ વર્ષમાં શ્રી નાગુરીશાખ્યા કહેવાણી. શ્રી અજિતદેવ ગુરૂ પ્રત્યે ગુરૂવાણીથી રજિત યર્થ અણુહિલ પતનાધીશ શ્રી જયસિંહદેવ નિરંતર તણુ પ્રદક્ષિણા દઇ વાંદતા. શ્રી સૂરિએ પશ્ચિમ દિશાએ દેવકીપતને શ્રી જિનશાસનને શોભા-કારક યથા અને લઘુગુરુભાઈ શ્રી વાદિદેવ સૂરિ તેના શિષ્ય પં. શ્રી રામચંદ્ર સૂરિ તેણે રેનાત્ર વિધિ પ્રગટ કરી. તેવામાં શ્રી મરૂદેશમા છરાઉલી તીર્થની ઉત્પત્તિ યથ.

છરાઉલ્લી તીર્થની ઉત્પત્તિ

આખૂની પાસે છરાઉલ્લી ગામે ઘોસિર ગોત્રે શ્રેષ્ઠી ધાંધલ રહેતા હતા. તેની ગાય સેહલી નહાને કાંડે ભોરડીની જલમાં સીમાડે ચરવા જતી. ત્યાં દૂધ ઝરતી. સંધ્યા સમયે ગાય વણિક ઘેર દૂધ આપતી નહિ. ત્યારે તે ધાંધલ ગૃહસ્થ જાણે કે કોઇ સીમે દોહીને દૂધ લઇ લે છે એવી ભ્રાંતિથી તે ગાય સંધ્યાતે પુત્રને મોકલ્યો. જ્યાં ગાય ચરે ત્યાં પૃથ્વીના ઠેકાણે દૂધ ઝરી ગયું. તે દેખી પુત્રે ઘેરે આવી પિતાને દૂધઝરણીની વાત કહી. આથી ધાંધલે આશ્ચર્ય સમજી તે દૂધઝરણી ભૂમિકા ખણી એટલે ધણા કાળની શ્રી પાર્શ્વમૂર્તિ પ્રગટ યથ. એટલે અધિષ્ઠાયકે સ્વપ્ન આપ્યું કે મને છરાઉલી નગરમાં સ્થાપજો. ત્યારે ધાંધલે પ્રાસાદ નિયમની મહોત્સવ કરી વિ. સં. ૧૧૮૧ વર્ષમાં શ્રી પાસને પ્રાસાદે સ્થાપ્યા. શ્રી અજિતદેવ સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી ધણા દિન સુધી શ્રી પાર્શ્વનાથની ભક્તિ સાચવતો શ્રેષ્ઠી ધાંધલ સદ્ગતિનો ભજનાર થયો. તેથી પાર્શ્વ પરમેશ્વર છરાઉલી નગરમાં રહ્યા. અને તે સકલ ભક્તિ કરનાર લોકની યાજા પૂરક મારિકેપદ્રવવારક સપ્તમાવ તીર્થ થયું. કહ્યું છે કે:—

પ્રબલેષ્પિ કલિકાલે સ્મૃતમપિ યન્નામ હરતિ દુરિતાનિ ।

કામિતફલાનિ કુરુતે સ જયતિ જીરાડકે પાર્શ્વ ॥

આ રીતે શ્રી હરાડકી શ્રી પાસતીય પ્રગટ થયું.

પુનઃ વિ. સં. ૧૧૯૧ વર્ષમાં દિલ્હી નગરે વિલ્લતિ પદ્મણુ આવ્યાં ચદુઆણુને કાઢયા. મ્હેનચ ચવન થયા.

શ્રી લોહણ પાસતીયની ઉત્પત્તિ.

ગુજરાત દેશમાં સેરીસા નગરમાં નાગેન્દ્રગચ્છના શ્રી દેવેન્દ્ર સૂરિ શિષ્ય સહિત વિહાર કરતા આવ્યા. શુર શિષ્યથી વીરાડકીણુ વિદ્યાની પુસ્તિકા ગુપ્તપણે રાખે. એકદા શુર રાત્રે નિદ્રાવશ થયા, એટલે એક શિષ્યે તે પુસ્તિકા ચંદ્રમાને ઉઘાટે વાંચી એટલે બાવનવીર આવ્યા અને કહ્યું ' શું કામ છે ? ' તે શિષ્યે કહ્યું ' આ પુરમાં જિન પ્રાસાદ નથી, તે માટે પશ્ચિમ દિશાના જ્ઞેન કાંતિનગરીથી શ્રી જિન દર્શનનું અગણિત પુણ્ય જાણી તમારી શક્તિથી અહીં એક પ્રાસાદ લાવો ' ત્યારે તે શિષ્યવચન પ્રત્યે વીરે કહ્યું, 'અમારે પરાક્રમ પ્રભાતે કુર્કટ શબ્દ થાય ત્યારે ન થાય. તો ત્યાં સુધી અમારે ચાલશે તેટલું કરીશું' -આમ શિષ્યની આજ્ઞા લઇ બાવનવીર જ્ઞેનકાંતિનગરથી રાત્રીએ પ્રાસાદ લેઇ સેરીસા નગરે આવ્યા એવામાં ઉઘડી શુર જાગ્યા ત્યારે આજ્ઞાનો કાલાહલથી બાવનવીરનો આજ્ઞા શ્રી પાસનો પ્રાસાદ દેખી ચિતમાં ચિતલ્યું આ શું ? -પુસ્તકનો ઉપયોગ આવ્યો લાગે છે. એટલે ત્યાં પુસ્તિકા જોઇ પણ દેખાઇ નહિ. શ્રી શુરએ શિષ્યનું એ કામ જાણી શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીને સ્મરીને કહ્યું ' આ શિષ્યને માલમ ન પડે તેમ રાત્રી પણ ધણી છે તે માટે તમે કારમા કુર્કટ બોલાવો ' શુર આજ્ઞાથી તે દેવીએ તેમજ કીધું. એટલે પ્રભાત થયો જાણી વીર સ્વસ્થાનકે હોંઘ્યા. તેથી વિ. સં. ૧૧ () વર્ષમાં સેરીસા નગરે શ્રી લોહણ પાસની સ્થાપના થઇ. શ્રી દેવચંદ્ર સૂરિ ત્યાંથી વિહારતા અમ્બુદિલપતને શ્રી પંચા-સરને પ્રણમ્યા.

૪૨ તત્પદે શ્રી વિજયસિંહસૂરિ.

શ્રીસૂરિ ચારિત્ર ચુકામણિ બિરદ કરતા વિચર(ર)તા હતા. તેવામાં સોલકી શ્રી કુમારપાલ પ્રગટ થયો.

કુમારપાલની ઉત્પત્તિ.

ગુજરાત દેશમાં અમ્બુદિલવાડ પાટણ પામે દેવચલી નગરમાં શ્રી ત્રિભુવનપાલ બાપાં વામેડી કાશ્મીર પુત્ર પાંચ-તેમાં કનિષ્ઠ કુમારપાલ નામે-તેનાં જન્મ વિ. સં. ૧૧૭૭. શ્રી ખંભાતમાં શ્રીચરિત્રુણે ધર્મોપદેશ સ. ૧૧૮૭ માં લીધો. વિ. સં. ૧૧૯૯ માં ટીકો (રાજ) થયો. એટલે શુરને પણ કિસે સાધાએ પધરાવ્યા. સદૈવ શુરુણે વ્યાખ્યાન સોંબજે. એ-કદા શુરકી દેમચંદ્રસૂરિને રાજકી કુમારપાલે કહ્યું. 'મારા પ્રતિ રૂપા કરી કંઈ સાર સુતત્વ કદો ત્યારે સૂરિએ કંઈ.

દીર્ઘમાયુ વદં રૂપમારોગ્યં શ્લાઘનીયતા ।

અહિંસા ફલં મર્ત્ય કિમન્યન્ કામદેવતા ॥

આવાં વચન ક્રીચરનાં સાંભળી ચોમાસામાં જીવાદુર ભૂમિકા જાણી ગરુડે કુમાર-
પાલે નિયમ લીધો કે ચોમાસામાં સૈન્ય ચલાઇ ચુક ન કરવું. આ વાર્તા કેટલેક દિને દીક્ષી
નગરે મ્હેચ્છે સાંભળી ત્યાંથી સૈન્ય લાવી અણુદિક્ષવાડે ઉતર્યો. સહિરપાખલ (!) ગઢ નહિ
ત્યારે કુમારપાલે ગુરને વિનવ્યા કે 'સૈન્ય અને ચુકના તમારા મુખથી મારે નિયમ છે'
'સૂરિએ કહ્યું કે 'ઋષિથી કુશલ થશે' ક્રીસૂરિએ કંટેશ્વરી પાદરેવીરમરી કહ્યું 'જિનશાસનમાં
આ રાજ નિયમધારક છે તેથી પરચકનો ઉપદેવ નિવારો.' તે ગુરની આજ્ઞા લઇ દેવીએ
રાત્રીએ નિદ્રામાં મ્હેચ્છને ઉપાડી કુમારપાલમાં મહેલમાં લાવી મૂક્યો. પ્રભાતે જાગી ઉઠ્યો.
સ્વસૈન્ય, અનુચર નહિ એટલે ચઢતે દિને રાજર્ષિના અનુચરે દંતધાવન નિમિત્તે પાવનજલ
સંપૂર્ણ પાત્ર અંચયો લાવી મૂક્યાં. તે દેખી મુગલ કહે 'એ કયું સ્થાન છે? તું કોણુ?
ત્યારે અનુચરે કહ્યું. 'આ રાજા કુમારપાલનું મંદિર, હું તેનો મેવક-આ મેવકનાં વચન
સાંભળી મુગલે મનમાં વિચાર્યું. હું એનું રાન્ય લેવા આવ્યો છું. સાંકડે પણ હું આવ્યો
આણું. અને એ મહાભાગ્યનો સ્વામી મારાથી મૈત્રી વાંછે છે. એના વીર પણ સાચા છે.
તે એ રાજાનો હું મિત્ર' ત્યારે મુગલ અને કુમારપાલ બંને મિત્ર થઇ મહોમદી ભેટ્યા.
વીરાણુ પતનનું નામ આપી કુમારપાલને સ્વધર્મમાં દૃઢતાપણું અને ઉપગારીપણું જોઇ
પ્રશંસા કરતો દીક્ષિનગરે મુગલ પહોંચ્યો. શ્રી જિનશાસનનો મહિમા થયો ગુર કીર્તિ થઇ.
એટલે વિ. સં. ૧૨૦૭ વર્ષમાં કુમારપાલે અદાર દેશમાં અમારિ પળાવી. દવે તે અદાર
દેશનાં નામ મ્હે છે.

કર્ણાટે ગુર્જરે લાટે સારાઘે કચ્છ સિંધવે

ઉચાયાં ચેવં મંમેચ્ચાં મારવે માલવેસ્તથા

કોકળે ચ તથારાઘે કીરે જાલંધરે પુનઃ

પંચાલે સ્થ મેવાડે દીપે વાશીતે પુનઃ

મારિ રાજા એવું મુખે કહેવાઇ જાય તો ચોવિહાર ઉપવાસ એક કરે. સકલ પાણી
છાળ્યો પાણી પીવે પુનઃ ૧૨૦૮ વર્ષમાં લાડ વણિકને ગાદા મિથ્યાત્વી જાણી દેશમહાર
કીધા. સં. ૧૨૧૩ વર્ષમાં હૈમી બ્યાકરણુ શ્રી હેમાચાર્યે પ્રગટ કર્યો. સં. ૧૨૧૧ વર્ષમાં
મત લક્ષ મનુષ્યે શ્રી સિદ્ધાચલ સંઘપતિ થયો. મં. ૧૨૧૨ વર્ષમાં લેઉઆ ગાધાપતિને
દયાપાત્ર જાણી સાંકેરિયા બિરુદ દીધું. સં. ૧૨૧૩ માં શ્રીમાલી મંત્રી બાહડેએ શ્રી
રિક્કાચલનો ૧૪ મો ઉદ્ધાર નિષ્કાર્યો. સં. ૧૨૧૬ માં બંબેરાગટથી શ્રી શાંતિપૂજને
નતન વરુચ્ચે શાલવોના ૭૦૦૦ ધર પાટણમાં લાવી વમાવ્યા. સં. ૧૨૧૮ માં શ્રી હે-
માચાર્યે અભાવાસ્થાની પૂર્ણિમા દેખાડી. સં. ૧૨૨૧ માં તારણુગિરિએ શ્રી અર્જિત બિંબ
સ્થાપ્યાં તેજ વર્ષમાં સાતસે લેખકને દ્રવ્ય આપી એકવીસ ગાન કોરા લખાવ્યા. ન્યાય
ધંડા સદૈવ વાજતા. શ્રી ગુર ઉપદેશે ૧૪૪૪ ચોરાસી મંડપ સહિત પ્રામાદ નિપજાવ્યા. પુનઃ
૨૧૦૦ જીર્ણોદ્ધાર કર્યા.

એકદા બાહડે શ્રી ગુરને વિનવતાં ગુરએ કહ્યું કે

નુતન શ્રી જિનાગાર વિધાને ચત્કલં મેવેત્ ।

તસ્માદદ્વગુણં પુણ્યં જીર્ણોદ્ધારે વિવેકિનાં ॥

ઐવું વચન સાંભળી મંત્રીએ ૧૫૦૦ શ્લોકોદાર નિપજ્જવ્યા. તેમાં પ્રથમ શ્લોકોદાર સં. ૧૨૨૦ માં શ્રી ભુશુકચ્છે શ્રી શકુનિકા વિહારે કર્યો. શ્રી શુરની સહાયથી.

૭મી આબ વર્ષમાં આગિમગચ્છ થયો.

એકદા કુમારપાલને રાત્રે સૂતાં પૂર્વે બાલાવસ્થાએ અભક્ષ ભક્ષણ થયું. પછી તેનો શુર પાસે ૧૨ વ્રત ઉચર્યા. તે માંસનો સ્વાદ દાદમાં ઉપજ્યો. બગી ચિંતવ્યું. અભક્ષભક્ષને સાંભરવાથી મારો વ્રત ખડિત થયો. પ્રભાતે શુરને વાંદી પૂછ્યું ત્યારે શુરએ કહ્યું 'એની આલોચણ તમે બત્રીસ લક્ષણા પુરૂપ છો તેથી બત્રીસ ઘરો પ્રાસાદ બાવન દેવકુલિકા સહિત નિપજ્જવો. એ વ્રતભંગ હુવાની-થવાની આલોચણ તમને દીધી. તે શુરવાણી અગિકાર કરી સ્વપિતા ત્રિભુવનપાલને નામે ત્રિભુવન વિહાર બહોતર દેવકુલિકા સહિત નિપજ્જવ્યો. તેમાં ૨૪ બિંબ રતન, ૨૪ બિંબ સુવર્ણ પિત્તભય, બિંબ ૨૪ રૂપ્યમય, પુનઃપુનઃ પ્રાસાદે ૧૨૫ અંગુલ પ્રમાણુ અરિષ્ટ રતનમય મહાનાયક શ્રી ઋષભદેવબિંબ સ્થાપિત'. સકલ દેવકુલિકા સુવર્ણ દલશથી સુકત બાણવી. નિરંતર સત્તરબેદી પુન પન્પર્વા અદેકતરી, જિન ભક્તિ કરી બને ટંક પ્રતિક્રમણ, તણુ ટંક દેવ વદન સાચ્યું. સુર્યોદયે સ્વગૃહે શ્રી શાંતિનાથની પૂજા કરે, વીતરાગના એકસો આઠ નામ રમરી પછી અદારસે કોટિ દ્વબ ગૃહસ્થ સુકત ત્રિભુવનપાલ વિહારે શ્રી ઋષભ દર્શન કરી શુર વાંદી ઉપદેશ સાંભળી ઘેર આવી સદેવ સાતસે સાધાર્મિક. જમાડી પછી એક ભુક્ત રે. માસે માસે લક્ષ સાધર્મિક પોષે પ્રતિવર્ષે સાત યાત્રા સવા સવાલક્ષ મનુષ્યે કરવી; અને દ્રવ્ય સખ્યા-કોદાર ચાર અધર્ષિત? સુવર્ણ ભરેલ, કોદાર ચાર અધર્ષિત રૂપ્ય ભરેલ, કોદાર એક મુક્તાદલે ભરેલો, કોદાર બે નાનાવિધ રતને ભરેલ પાર્શ્વપાપાણના ખંડ આગ કોદાર એક વિદુમના ખંડથી ભરેલ ૧૫ લક્ષ કોદાર પવિત્ર ધાન્યે કરી ભરેલા-અથ સૈન્ય દિપદ સખ્યા-૭૨ સામંત, ૪૦૦ પ્રધાન, ૯૦૦ કોટપાલ, ૧૮ લક્ષ પામક, ૧ લાખ દૂત, ૧૭ હજાર સુઅર (રવાર), ૧૨ હજાર અગમર્દક, ૧૫ દાસ અને દારી, ૨ સ્ત્રી; અથ ચક્રપદ સખ્યા-૧૧ હજાર ગજ, ૧૧ લક્ષ ૧૧ હજાર પાલખી, ૫૦ હજાર રથ, ૨૪ હજાર દરબ (દાથી), ૧૭ હજાર વેસર (અચ્ચર), ૨૨ હજાર રહિયા (બેશ) દોટ લાખ વૃષભ (બળદ), ૧ લક્ષ ગાડાં, ૧૫ સો ચક્રકોલ કોટકી. આ રીતે પૂર્વભવે કોઈ વ્યવહારીઆને ઘેર કુમારપાલનો શ્રવ આકર હતો. ત્યાં નિર્મલ શ્રદ્ધાથી નવ કર્પદિકા (કોડી) નાં અદાર ફૂલ આવ્યાં તે લઈ શ્રી પરમેશ્વરને ચડાવ્યાં. તે પુ.ચથી ૧૮ દેશની સાદખી બોગવતો શ્રી શુર વચને સુગતિ કરતો જિનશાસન શોભાવતો યકો દિન નિર્ગમતો. ઐવામાં વિ. સ. ૧૨૨૯ વર્ષમાં સાધર્મિકોટિ અથકારક દાલિકાસ સર્વજ્ઞ બિરુદ ધારક અષ્ટાદશ દેશાધિપતિ બોધકથી તારણ ગિરિ તીર્થ સ્થાપક શ્રી હેમચંદ્ર સુરિ સ્વર્ગે ગયા. ઉક્તય

સો જયત ૧૬૪૪૬ રસિદ્ધ સેનો જયત સ્વલુ રહરિમદો

સિરિ ૪૭૫૫૫૬ સુરિ ૬૫૫૫૫૬ દઅમયદેવો ય

સિરિ ૭૫૫૫૫૬ સુરિ સુરિ શ્રી ૮૫૫૫૫૬ ય ૯૫૫૫૫૬ સુરિ ય

અંયમિ પવૃરેયો જયત યુગપવરસુરિ વરા ॥ ૨

પુનઃ વિ. સં. ૧૨૩૦ વર્ષે કલિકાલ રાજ્યિ બિરુદ ધારક શ્રી કુમારપાલ સ્વર્ગે ગયા. ઉક્ત.

ત્યા ધર્મ સુવેલકી, રોપી ઋમદ ગિયંદ

આવક કુમરપાલ ચક્રી સિંચી કુમર નરિંદ.

મનિ શ્રી કુમારપાલ મંબમ

અન્યલગ્નચની ઉત્પત્તિ.

વડગચ્છબિરુદ્ધારકશ્રી ઉવોતનસૂરિ-તેની પાટે શ્રી સર્વદેવસૂરિ તેહના લઘુ શુરભાઇશ્રી પદ્મદેવસૂરિ-તેના શિષ્ય શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ ૨ ધર્મચંદ્રસૂરિ ૩ વિનયચંદ્રસૂરિ ૪ શુભસાગરસૂરિ ૫ વિજયપ્રભસૂરિ ૬ તેના શ્રીનરચંદ્રસૂરિ ૭ તેહના શ્રી વીરચંદ્રસૂરિ ૮ તેહના શિષ્ય શ્રી અન્યસિંહસૂરિ, ૯ તે આયુની તલેટીએ દત્તાત્રિગિરે શાલાએ રહ્યા છે. એહવે નિહાં ઉવ. દ્રોણ નામે શેઠ રહે છે તેને નાદી નાંમે સ્ત્રી છે. તેને ગોવિંદ નામે બેટા છે તેનો વિક્રમ સંવત ૧૧૩૬ વર્ષે જન્મ થયો. પુનઃ તેણે ગુન્યને યોગે વિક્રમ સં. ૧૧૪૨ વર્ષે શ્રી જયસિંહસૂરિ હસ્તે દીક્ષા લીધી ત્યાં પ્રથમ સાધુનો આચાર ઝોગખવાને હેતે શ્રી દશ વૈકલિક અથ ગુરુ તેને ભણાવતા હતા. ભણતાં થકાં અધ્યયન સાતમાની ગાયા છઠી ભણવા માંડી. અથ તે ગાથા આ છે:—

સાહદગ્ન સેવિજ્ઞા ગાલા ચુદ્ધં દિપાણિય ।

હસિણો દગ્નત્તય ફાસુયં પદિગાદિજ્ઞ સંજડ ॥

એ ગાથાનો અર્થ ગુરુએ ભણાવ્યો. તે અર્થ ગોઠે ચિત્તમાં વિચાર્યો. પોશાલમાંહિ ઠાઠા સચિત પાણીના બાંડ બર્થો દેખી ગુરુને પૂછે. શ્રી ગુરુ ! જન્નહાવાહ અન્નહા કિરિયા. કમ ?—ગુરુ કહે 'સુશિષ્ય ! એ ક્રિયા આ મમથે ન વાલે. ત્યારે તે શિષ્યે કહ્યું 'એ ક્રિયા કરે તેને લાભ કિંવા ત્રોટા (નુકશાન) ?' ત્યારે ગુરુ કહે 'લાભ પણ તેને ત્રોટા નહિ' એવું ગુરુવચન સાંભળી તે શિષ્યે સઘળા ક્રિયા સિદ્ધાંતને ભણુવે કરી ઝોગખી તેહને ગુરુએ યોગ્ય ક્રિયાથી તપસ્વી જાણી ઉપાધ્યાય પદ દેઇ શ્રી વિજયચંદ્ર નામ દીધું. તેણે ત્યાંથી ગુરુવાંઠી આજ્ઞા લઇ ચાર સાધુ સાથે વિહાર કર્યો. કેટલાક દિવસે પાવા પર્વતે આવ્યા. ત્યાં સપ્રતિ નપે કરાવેલ પ્રાસાદમાં શ્રી સંભવદેવને નમસ્કાર કરી ચક્ર વિહાર માસખમણે ઉપાધ્યાય કાઉસગમાં રહ્યા. માસ સંપૂર્ણ થયે જિતેન્દ્રિય અને તપસ્વી જાણી મહાકાલી દેવીએ વાંદીને કહ્યું હું તમારાપર પ્રસન્ન છું. તું મારા સંધને કલ્યાણકારી છો. મને સંભારતાં ઉપદ્રવ દૂર કરીશ પણ આજ્ઞત ? નાઇમી છે તે માટે મને અપ્રમીએ દીપ ઉપવાસે તમે સંભારજો' તે દેવીએ આપેલ વસ્થા ઉપાધ્યાયશ્રી વિજયચંદ્ર પૂર્ણગિરિ પીઠથી ઉતરી તવાસિજ નગરમાં આવી માસખમણે પારણે યશોધન ભણુશાલીને ઘેર આદાર લીધો. એટલે દેવીના વસ્થા સુખ્ય મૃદસ્થ યંગોધન ભણુશાલી થયો—એટલે પાંચમા આરાને યોગે કેવલીના અભાવે આપ આપણી સ્વમચ્છાથી નવનવી ક્રિયા નવનવી સમાચારી આદરી—એટલે પોતાના ગુરુની મૂલ સામાચારી લોખીને વિક્રમ સં. ૧૧૬૯ વર્ષે શ્રી જયસિંહ દેવ રાત્ર્યે એકસોને સિંતેર બોલની પ્રપણાએ શ્રી વિધિપક્ષ ગચ્છ નામ દીધું. ત્યાંથી કેટલાક દિવસે શ્રી વિજયચંદ્ર ઉપાધ્યાય વિહાર કરતાં બેણપ નગરમાં આવ્યા. ત્યાં શ્રીમાલી કોઠિ નામે વ્યવહારીઆને પ્રતિબોધી વગચ્છમાં લીધો. ત્યાંથી વિહાર કરતાં બેણપ નગરમાં આવ્યા. ત્યાં શ્રીમાલી કોઠિ નામે વ્યવહારીઆને પ્રતિબોધી સ્વગચ્છમાં લીધો. ત્યાંથી વિહાર કરતાં મૃદસ્થને પ્રતિબોધી દીક્ષા લીધી. પુનઃ શ્રાદ્ધ પ્રસુખને શ્રી દીક્ષા દેતા થકાં પશ્ચિમ દેશમાં મંદાદર નગરમાં આવ્યા. ત્યાં વિક્રમ મં. ૧૨ (૧)૨ વર્ષે શ્રી વિજય.

ચંદ્રને સ્વરૂપ મળ્યું. શ્રી આર્યરક્ષિતસુરિ નામ દીધું. કેટલાંક ચોમાસાં પશ્ચિમ દેશમાં છીધાં. ત્યાંથી વિહાર કરતાં શ્રી વિધિપક્ષ ગિરધારક શ્રી આર્યરક્ષિતસુરિ ગુજરાતમાં અણુહિલ-પતનના પંચાશ્વરને નમવા આવ્યાં. ત્યાં શાલવી ગૃહસ્થને તેદુષ્ટ જીવની ઉત્પત્તિ દેખાડી સ્વગચ્છમાં લીધા. ત્યાં ચોમાસું રહ્યા. એવામાં જોણુપ નગરથી કોડિ વ્યવહારિઓ કોષ્ઠક કાર્ય અર્થે પાટણ આવ્યો. ત્યાં દેવદર્શન કરી સભા સમક્ષ જે શાલામાંજ શ્રી કુમારપાલ શ્રી હેમચંદ્રના મુખથી ઉપદેશ સાંભળે છે ત્યાં આવી સભા સમક્ષ શ્રી હેમચંદ્રને વસ્ત્રાંચલે વાંધા. તે દેખી રાજા કુમારપાલે કહ્યું 'એ કોણુ ગૃહસ્થ કે જે વગર વાંદણે એમ વાદે?' તે સાંભળી શ્રી હેમચંદ્ર કહ્યું 'એ વિધિપક્ષિક છે' ત્યારે કુમારપાલે કહ્યું 'એ વસ્ત્રાંચલે ગુરૂને વાદે છે તેથી એનું નામ આંચલિક કહો' એટલે વિક્રમ ૧૨૨૧ વર્ષમાં બીજું નામ 'અંચલગચ્છ' કહેવાણું ત્યાંથી શ્રી આર્યરક્ષિતસુરિ વિહાર કરતાં શ્રી બ્રહ્મણુપ નગરે આવ્યા. સો વર્ષ આયુ સંપૂર્ણ કરી વિક્રમ મં. ૧૨૩૬ વર્ષે શ્રી આર્યરક્ષિતસુરિ સ્વર્ગે ગયા. એવામાં વિક્રમ સં. ૧૨૩૬ વર્ષે માર્ધ પૂર્ણિમા મત પ્રગટ થયો. આ અંચલગચ્છની ઉત્પત્તિ છે

જગદૂરા.

જે વખતે ગુજરાતમાં સોલકી શ્રી કુમારપાલનું રાજ્ય હતું તે સમયે મોરઠ દેશના હલ્લર (હાલાર) ખંડમાં ભદ્રેશ્વર નગરમાં (ભૂજ) શ્રીમાલી શા સોલકા, બાર્યા દેવતિ -તેના પુત્ર શા જગદૂ તે દરિદ્રપણે નગરમાં મનુષ્યના કાર્ય કરતો માતા મહિત કઠિણી ગીને ઉદર પૂર્ણ કરે છે. એકદા ત્યાં વિદ્યાધર શાખાએ શ્રી ધર્મમહેદ્ર સુરિ આવી ચોમાસું રહ્યા. એકદા એકાદશીને દિવસે સકલ ગૃહસ્થ પ્રતિક્રમણ કરી પોતે પોતાને ઘેર ગયા, પણ શા જગદૂ શાલાના ખૂલામાં એકાંતે અંધકારમાં સૂતો છે તેવામાં અર્ધ રાત્રિએ ગુરૂએ તારા મંડલના નવ ગ્રહના તારા જુએ છે ત્યાં આકાશમાંથી એક તારાનું ઉત્પતન થયું એટલે શિષ્યે પૂછ્યું 'શ્રી ગુરુ' આ શું? ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું 'પાંચવર્ષ લાગત દુર્ભિક્ષ થશે, તેથી ધણા જીવનો સંહાર માલૂમ પડશે, આ માંભળી શિષ્યે કહ્યું તે સમયે કોઈ અભય દાનનો દેનાર થશે કિંવા નહિ? ' ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું આ નગરમાં શા જગદૂ શ્રીમાલિ રહે છે. હમણું તે દરિદ્ર છે પણ તેના વૃદ્ધ પિતા શ્રીમંત હતા તે પોતાના ધરની ભૂમિ ખણી દ્રવ્ય કાઢી વ્યાપાર ચલાવી દ્રવ્યનો વધારો કરીને ધણા જીવનો રક્ષક થઈ જિનપ્રામાદ નિપજ્જવી શ્રી સિધ્ધાચલે યાત્રા કરી શ્રી જિનશામનમાં આચંદ્રાઈ કે વિખ્યાત થશે. આ સુઝ વચન સાંભળી તે જગદૂએ તે મુજબ કર્યું. મસુદ્રનો વ્યાપાર (તે જમ પૂરીની પુલ રતિ?) કરી, દ્રવ્ય વધારી દેશેદેશે દ્રવ્ય મોકલી અન્ન ઉદક મૃત ગુડ ખાંડ સાકર તેવ પ્રમુખનો સંગ્રહ કરાવ્યો. તે વિક્રમ સં. ૧૨૧૧ વર્ષથી વિક્રમ ૧૨૧૫ સુધી એમ પાંચ વર્ષ શા જગદૂ ધણા જીવને અભયદાન આપનાર થયો. શ્રી સિદ્ધચંદ્રે, ૨ શ્રી નિરનારે, ૩ શ્રી વેલા કુબે ૪ શ્રી નર્મમતરે ૫ શ્રી અન્ત્યામેશ્વરે પ્રત્યાદિએ મહા દાનગાથા કરી.

ગોદરવાવી માણુ આઠ પન મલિત અકમકરમ મુદ,

એવો જગદૂનો અનિ ઉદાર ઉપકારી ગુણુ જાણી દુર્ભિક્ષ ૪૬ વાડવ (આદ્યગુના ઉપમાં જગદૂની પરીક્ષા કરી વાગ્યા મીચી કે' તાઈ માઈ મજાનું થયું. મિત્રામ યમ, તેથી

પન્નર વર્ષ હવે પછીના જશે તેમાં દુર્ભિક્ષ નહિ થાય.' એમ કહી દુર્ભિક્ષ પોતાના સ્થાનકે ગયો. શ્રીમાલી શા જગદ્ પથ દેવગુરની ભક્તિ સાચવી ધણું સુદૃઢ કરી સદ્ગતિનો ભજનાર થયો. કહ્યું છે કે

દાનામૃતં યસ્મ કરાર વિંદે વાક્યામૃતં યસ્ય મુખારવિંદે
તપ્તમૃતં યસ્ય મનોરવિંદે સવલ્લભઃ કસ્ય નરસ્ય ન સ્યાત્ ॥
દેયં દેયં સદા દેયં અન્ન દાનં વિચક્ષણે ।
અન્ન દાતુ યશો નિત્યં જગદ્ભૂતસ્ય યથાદ્ભુતમ્ ॥

ઈતિ શ્રીમાલી શા જગદ્ગુની ઉત્પત્તિ—

૪૩. સોમપ્રભ સૂરિ અને તેના લઘુગુરુભાઈ મણિરત્ન સૂરિ અને ગુરુભાઈ હતા.

શ્રી સૂરિ ઉત્તમ પ્રાણીને ધર્મોપદેશના આપી ઉપકાર કરતા વિચરતા હતા એવામાં પ્રાગ્વાટ મંત્રી વસ્તુપાલ અને તેના લઘુભાઈ તેજપાલ થયા.

વસ્તુપાલ અને તેજપાલનો સંબંધ.

ગુજરાત દેશમાં ધુલકા (ધોળકા) નગરમાં હજારો ગોત્રમાં પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિમાં શા આસરાજ રહેતા હતા. તે પાટણમાં વસ્ત્ર વ્યાપાર અર્થે આવ્યા. ત્યાં હાટ માંડી રહ્યો. માલસુદ ગામમાં વ્યાપાર કરે છે. એકદા પચાસરા પાસની યાત્રા કરી ધર્મશાલામાં ચિત્રવાલ ગચ્છના શ્રી ભુવનચંદ્ર સૂરિને વાંદી બેઠો. એવામાં ત્યાં શ્રીમાલી જ્ઞાતિનો વણદર ગોત્રનો શા આશિ-તેની બી લક્ષ્મી અને તેની પુત્રી બાલવિધવા કુંવર નામની તે શ્રી ગુરુને વાંદે છે, એટલામાં ગુરુને વાંદતાં થકી શ્રી સૂરિએ વામકુક્ષીએ તલનણુ દેખી મસ્તક ધુણાવ્યું ત્યારે પાસે બેઠેલા શિષ્યે કહ્યું 'શ્રી ગુરુ ! આતું કારણ શું ?' ગુરુએ કહ્યું 'આવી કુદર્શિમાં યુગ્મપુત્ર વસ્તુપાલ તેજપાલ નામે ધણા પુન્યકરણીના કારક થશે અને તેનાં નામ આચંદ્રાઈ રહેશે ! તે ગુરુ કથનનાં વચન શા આસરાજે સાંભ્યાં. કેટલાક દિવસે પૂર્વ કર્મ સંચયના યોગથી તે બંનેના સંગ થયો એટલે ત્યાંથી તે બંને પલાયન થયા. માંડિલ (માંડલ) નગરે જઈ રહ્યા. અનુક્રમે વિક્રમ સં. ૧૨૧૦ વર્ષે વસ્તુપાલનો જન્મ થયો. પુનઃ એકમે અને પચાસ પાનનને(?) અંતરે તેજપાલનો જન્મ થયો. તે આસરાજે પહેલાં ગુરુએ જે નામ કહ્યાં હતા તેજ નામ આવ્યાં. એવામાં માલવ દેશમાં નલવર નગરમાં શાસિ-કુમર પ્રગટ થયો. તેને મનુષ્ય 'દેહો' નામ કહે છે. રાજ વીરધવલના રાજ્યમાં પુનઃ વિક્રમ સં. ૧૨૪૧ વર્ષમાં લાખો ટુલાણી થયો. એટલે વસ્તુપાલ તેજપાલ માંડિલ નગરમાં વર્ષ પાંચનાં થયા ત્યારે ત્યાં મનુષ્યે સત પૃથ્વી એટલે ત્યાંથી આસરાજ પ્રશ્નિમ દિશાએ યદ્ય દેવકીપત્ન રહ્યો. ત્યાં મનુષ્યોએ બાલકને મોટા તેજવંત બેઠા ગામ કિંકાણુ પૂછ્યું એટલે ત્યાંથી ધોડિઆલ ગામમાં પોતાને દેશ આવી રહ્યા. ત્યાં વર્ષ આઠના બે બાલક થયા ત્યારે થી કપિકાનો વ્યાપાર કર્યો. એવામાં ત્યાં શ્રી ભુવનચંદ્ર સૂરિ વિહાર કરતા આવ્યા. શા આસરાજ ને કુંવર સ્ત્રીને ઝોળખ્યા. ગુરુએ બંને બાલક પુન્યવંત જાણ્યા ત્યારે થી ગુરુએ વિક્રમ સં. ૧૨૬૮ વર્ષમાં વસ્તુપાલને નિતરામનમાં પ્રીતિકારક

ઉત્તમ યોગ્ય ભણી, અભિક્ષા અને કવડ યક્ષના વર દીધો. ગુરૂએ વિહાર કરતાં તારણગિરિએ શ્રી અજિતનાથની યાત્રાએ ગયા. કેટલેક દિવસે સા આસરાજ ત્યાંથી કુંવરને લઇને અને અધવ સાથે ધવલક નગરમાં આવી રહ્યા. ત્યાંથી ગુરૂએ આપેલ વરના મહિમાથી દિને દિને વ્યાપારથી ઉદ્ભવત યયા. એવામાં વિક્રમ સં. ૧૨૭૪ વર્ષમાં વસ્તુપાલને લક્ષિતાદે સાથે પાણિ ગ્રહણ યથું. પુનઃ તેજપાલનોપદે સાથે પાણિગ્રહણ યથું. એવામાં માતા કુંવરનો સ્વર્ગવાસ થયો. અગ્યાર દિવસને અંતરે પિતા શા આસરાજનો સ્વર્ગવાસ થયો. આવી રીતે ૧૮ વર્ષ વ્યાપારમાં યયા. તેજ વર્ષે અભિક્ષા અને કવડ યક્ષની કૃપાથી રાજ શ્રી વીરધવલે વસ્તુપાલને ધણા આગ્રહે મંત્રિપદ આપ્યું. તેટલામાં ત્યાં ભંડારીપદ તથા મંત્રી પદના તિલક કરવાના અવસરે મંત્રી વસ્તુપાલ જ્ઞાતિ ત્રીસ પાટણ પાખલે પોખતો. હતો એવામાં પાટણમાં નગર શ્રેષ્ઠીને ઘેર ભવિષ્યતાના યોગે નોતડું વીસ્યું-દેવાયું નહિ. અભણુ-પણે તે શેડનો પુત્ર વર્ષ ૧૩ નો તે સામાન્યપણું-સામાન્ય સ્થિતિ યવાથી ધી તેલ હજાર હીંગ વેચી બપોરે (બે પ્રહરે) ઘેર આવ્યો એટલે પોતાની માતાને રૂદન કરતી દીડી. આ દેખી પુત્રે કહ્યું ' આ કેમ ? ' ત્યારે માતાએ કહ્યું ' આપણા પાટણ નગરના મુખ્ય શ્રેષ્ઠી તારા પિતાનું મરણ તારા બાલપણથી યથું છે. દ્રવ્ય પણ નહિ તેથી આપણે ઘેર નોતડું (નુહતડું) ન આવ્યું અને એ રાજમંત્રિ ભાગ્યવંત થયો પણ હિંદ્ર સહિત છે. ' અતઃ

વયોવૃદ્ધા તપોવૃદ્ધા યેચ વૃદ્ધા વહુશ્રુતા

સર્વત્ત્વે ધન વર્ધસ્વ દ્વારે તિષ્ઠંતિ કિંકરાઃ ।

આમ વિચારી તેણીએ બધી બેટા આગળ આસરાજ પ્રાગવાટ, કુંવરબાલ વિધવા એ શ્રીમાલો મંત્રીને મોટા હિંદ્ર એ છે—આ વાત પુત્રને સંધળી કહી. આ સાંભળી બેટાને હર્ષ થયો એટલાં જ્યાં સમગ્ર સાજનો ભોજન કરે છે, મુખ્ય ગૃહસ્થ હર્ષમાં બેટા વર્તા કરે છે ત્યાં તેણે આવી ચોરાસી સાજનાની આગ કહી—માગી બે હાથ જોડી માતાએ જે વિપરીત વાત કહી હતી તે બધી વાત સકલ સાજનને કરી, ત્યારે તેને સાજનોએ કહ્યું ' રે નું કોણુ ઘર ? આ પતનમાં મુખ્ય યદને આ કેવી વાત કહી ? લાજતો નથી ? એટલે તેણે મંત્રીની ઉત્પત્તિ સંધળી જુદ ગૃહસ્થોપાસે પ્રકાશી. આ સાંભળી સકળ લજ્જાવંત યયા. ચિત્તમાં સદેહ પેડો. સકલ સાજને તેની જુદ માતાને પૂછ્યું. તેણીએ કહ્યું ' મુખ્ય ઘેર નોતડું નહિ અને તેને ઘેર તમે દ્રવ્ય ખાતર ગયા, પણ તમે સકલ સાજનો જઈ બરડી ગામમાં તેની ઉત્પત્તિના કારક શ્રી ભુવનચંદ્ર ગુરૂ સમ-ગોત્રીઆને પૂજા. તેથી સાજનાએ બધું ગુરૂને પૂછ્યું ત્યારે શ્રી ગુરૂએ યથાર્થ વાત કહી દીધી. એટલે તે પાટણે આવ્યા. મંત્રીની વાત માણેમાંહી કહેવાનાં નગરમાં અને અન્ય ગામમાં વિસ્તરી. એટલે ત્યાંથી વિક્રમ સંવત ૧૨૭૫ વર્ષમાં મંત્રી વસ્તુપાલ અને તેજ-પાલથી પ્રાગવાટ લધુશાખા પ્રગટ યદ એટલે સ્વજ્ઞાતિના પરજ્ઞાતિના દુર્બલ ગૃહસ્થને ભોજનમાં તેડી કરસે કવલે (ખોખો ?) ગુરૂ મહોર દધ સ્વતાંતિ વધારી નામ રાખ્યું. સમગ્ર જ્ઞાતિ લધુશાખા યદ એટલે શ્રી ભુવનચંદ્ર ગુરૂ વિહાર કરતાં પાટણ આગા, મ-દામહોત્સવે શાલાએ પધરાવ્યા. ત્યાં ચોખાસું રણા. મંત્રી વસ્તુપાલ ગુરૂચરણથી પંચાતર પામ પ્રાસાદે વર્ષમાં ગાર પ્રાદ રથયાના નિખળવી-કરી. ગાર વાર પ્રાદ સામગ્રિએ

સીસમી સદીમાં દશમી સદીના કાળનાર !

સંતોષ્યા. પુનઃ કુમારપાલ વિનિર્મિત શ્રી તિલુચ્છપાલ (ત્રિભુવનપાલ) વિહારમાં એ-
કાદર્શી ચતુર્દશીએ અડધોત્તરી પુગ્ગએ સ્વચ્છાતિ સાધર્મિકે પોપી નિત્ય સત્તરમેદી પૂજા
સ્વનિર્માપિત શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદે કરતા.

એકાશ્રી ભુવનચંદ્રસૂરિ મંત્રી પ્રત્યે ઉપદેશ કહે છે:—

જીયં જલ વિંદુ સમ્મં સંપતિ તરંગ લોલાઓ ।

સુમેળ યસમ્મં ચપિમં જં જાણજં કરીજાસુ ॥

એવો ઉપદેશ શરુમુખથી સાંભળી મંત્રી વસ્તુપાલે વિ. સં. ૧૨૮૦ માં શ્રી અમ્બુદ
ગિરિ ઉપર પ્રાસાદારંભ યાપ્યો. પુનઃ વિ. સં. ૧૨૮૨ માં પ્રાસાદે કલશ ધ્વજદંડ ચડા-
વ્યો. શ્રી નેમિશ્વર સ્થાપ્યા. ત્યાં શ્રી ભુવનચંદ્ર સૂરિએ સ્વ શિષ્ય શ્રી જગચ્ચંદ્રને
તથા પંડિત દેવેંદ્રને સૂરિપદે દીધા. તેજ પ્રાસાદમાં બને બ્રાતની સ્ત્રીઓએ નવનવ લક્ષ
દ્રવ્ય વાપરીને સ્વસ્વ નામના બે આળીઆ નિપગ્ગવી-કરાવી નામ રાખ્યું. તેજ વર્ષમાં
શ્રી ગીરીનારપર મંત્રી વસ્તુપાલે ઉદ્ધાર કર્યો. એટલે શ્રી આણુ, સિદ્ધાચલ, ગિરિનાર
એ ત્રણ તીર્થે અડી લક્ષ મનુષ્યોએ શ્રી દેવભદ્ર, શ્રી જગચ્ચંદ્ર, શ્રી દેવેંદ્ર પ્રમુખ ચેતાંખર
અચાર આચાર્ય પુનઃ એકવીસ દિગખર આચાર્યયુક્ત—સાથે યાત્રા કરી સકલ સંઘ
સહિત મંત્રી વસ્તુપાલ પાટણમાં આવ્યા. કેટલાક દિવસે શરુશ્રી ભુવનચંદ્રસૂરિ સ્વર્ગે
ગયા, ત્યારે મંત્રીએ ઘણા આગ્રહથી શ્રી દેવભદ્ર, અને જગચ્ચંદ્ર અને શ્રી દેવેંદ્ર એ
ને વિનંતિ કરી પાટણમાં ચોમાસું રાખ્યા. ચોમાસું ઉતરતાં મંત્રીની આજ્ઞા લઈ ત્રણેએ
વિહાર કર્યો. બેલડી નગરમાં શ્રી પાર્શ્વ દર્શને આવ્યા. એવામાં ત્યાં હિંદુઆણી દેશથી
શ્રી સોમપ્રભસૂરિ પણ વિહાર કરતાં બીલડી નગરમાં સહર્ષ પાર્શ્વ દર્શને
આવ્યા, ત્યારે શ્રી દેવભદ્ર, અને શ્રી જગચ્ચંદ્ર અને શ્રી દેવેંદ્ર, ત્રણે શ્રી
સોમપ્રભસૂરિને વાંદણાથી વાંધા. ત્યારે શ્રી સોમપ્રભસૂરિએ ખરતર. સ્તવપક્ષ,
આગિમયાકાપક્ષ, બે વંદણિક, ઉપકેશ, છરાપલી, નાણાવાલ, નિમળય, ઘસાદિ આચાર્યની
સાક્ષીએ વિક્રમ સં. ૧૨૮૩ વર્ષમાં શ્રી સોમપ્રભસૂરિ, શ્રી મણિરત્નસૂરિએ જનવહ્નવ
આંબિક તપના ધારક પુનઃ સમતા આદિ ત્રણમાં આગળ જાણી સ્વગચ્છે લઈ શ્રી જગ-
ચ્ચંદ્રસૂરિને પોતાની પાટે સ્થાપ્યા. શ્રી વિજયપુર નગરે શ્રી દેવભદ્ર, શ્રી જગચ્ચંદ્ર, અને શ્રી
દેવેંદ્ર એ ત્રણેએ ચોમાસું કર્યું અને શ્રી સોમપ્રભસૂરિ અને શ્રી મણિરત્નસૂરિ વડાલી
નગરમાં ચોમાસું રહ્યા. એટલે પુનઃ મંત્રી વસ્તુપાલ ખીજવાર સંઘપતિ થયા. શ્રી સોમપ્રભ
સૂરિ શ્રી મણિરત્નસૂરિ અને શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિ, શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ સહિત શ્રી સિદ્ધાચલ
યાત્રાએ જતાં માગમાં શ્રી વડવાણ નગરમાં સંઘ ઉતર્યો. ત્યાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિ શા રન્ને
દક્ષિણવર્ત શંખના મહિમાવડે સાત દિન તોષ (સુંધી) નાનાવિધ મુખાસિધકાને બોજન તથા
સદ્વત્ત આશૂપણ પહેરામણી સકલ સંઘને દીધી. ત્યાંથી મંત્રી મોરવી પ્રમુખ નગરે સ્વ-
ચ્છાતિસાધર્મિકે પ્રતિ નગરે નગરે ગામે ગામ પકવાન આશૂપણ વસ્ત્રથી સંતોષતા ગયા,
શ્રી સિદ્ધાચલ શ્રી ગિરનાગની યાત્રા કરી દેવડીપાટણમાં સંઘ આવ્યો ત્યાં મંત્રીએ નૂતન-

પ્રસાદ નિપજાવી શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામિનો બિંબ સ્થાપ્યો. શ્રી સોમપ્રભસૂરિ શ્રી જગન્ન્યાંદ્ર-
સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. ત્યાં મંત્રીએ સ્વચ્છાતિને ઘણી સંતોષી. સાધર્મિકને સંતોષ્યા. અણુ-
હિલ્લ પાટણમાં સંઘયુક્ત શ્રી સૂરિ અને મંત્રી આવ્યા. શ્રી દેવભદ્ર, શ્રી જગન્ન્યાંદ્ર, અને
શ્રી દેવેન્દ્ર શ્રી સોમપ્રભસૂરિની આજ્ઞા લઈ પાલ્લણપુરમાં ચોમાસું રહ્યા. શ્રી સોમપ્રભસૂરિ
અકેવાલીએ ચોમાસું રહ્યા. શ્રી મણિરત્નસૂરિએ હિંદુઆણિ દેશમાં વિહાર કરી શ્રી
સત્યપુરમાં ચોમાસું રહ્યા. શ્રીમત્ર મંત્રીએ સંઘયાત્રાના દરેક મનુષ્યને પાટણમાં સુવર્ણ મહોર
દીધી. ચોમાસું ઉતરતાં પાલ્લણપુરથી શ્રીદેવભદ્રસૂરિ, શ્રી જગન્ન્યાંદ્રસૂરિ, અને શ્રી દેવેન્દ્ર
સૂરિ વિહાર કરતા કરતા આણુ, દહિઆણુક, નંદીય, બહાણુ, વાટક ઇત્યાદી તીર્થ દરસી-
સ્પર્શી '—કરી અબ્જરી નગરમાં શ્રી વીરપ્રાસાદે શ્રી સૂરિએ અંકમ તપ કરી શ્રી શારદાનું
સ્મરણ કર્યું. બહાણુ પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા ' તારી કીર્તિ જનશે. ' આ શારદાનોં આપેલો
વર લઈ શ્રી સૂરિએ મેવાડદેશમાં વિહાર કર્યો એવામાં શ્રી સોમપ્રભસૂરિ કે જે એક
શબ્દનો શત અર્થના કર્તા હતા અને શ્રી સિંદુરપ્રકર ગ્રંથના કર્તા હતા તે શ્રીમાલ-
નગરમાં સ્વર્ગે ગયા. અને લઘુ ગુરુભાઈશ્રી મણિરત્નસૂરિ—નવતત્ત્વપ્રકરણના કર્તા તે બે
માસને અંતરે શ્રી ચિરાદ્ર નગરમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

હવે મંત્રી વસ્તુપાલને અણુહિલપત્તનમાં, આશાપદ્મી, ખંભાત, પ્રમુખ નગરમાં છપ્પન
કોડિ દ્રવ્ય ભૂમધ્યે જોઈ જોઈ શાંતિ ? તે ઉપર દેવ સંબંધી ભેરી શબ્દ થયો. તે સમય
દ્રવ્ય સુતતિ (છૂટથી) કીધી—ખચ્યો તે કહે છે—

અદાર કોડિ દ્રવ્ય તીર્થયાત્રામાં ઉજમણી વ્યય કર્યો, આણુ, પાટણ વડનગર, ખં-
ભાયાત, દેવકી પાટણ, ભૃગુકચ્છ (ભરચ), શુભા, ધુડિવાલ, ગંછેરા, પ્રમુખ નગરમાં પાંચ
હજાર પ્રાસાદ નિપજાવ્યા. સવા લાખ જનબિંબ નિપજાવ્યા—તેમાં એકતાલીસ હજાર
સુવર્ણ પિતલ ધાતુમયી જાણવા. શ્રી તારણગિરિમાં, શ્રી ભીલડી નગરે, શ્રી છડરગઢે શ્રી
વીજનનગરે, શ્રી શંખેશ્વરે, શ્રી વિજયપુર ચિંતામણિ પાર્શ્વપ્રાસાદે, પુરહાતિજ પદ્મપ્રભ પ્રા-
સાદમાં ઇત્યાદિ ૨૩૦૦ જીર્ણોદ્ધાર નિપજાવ્યા. ૯૮૪ ધર્મશાલા નિપજાવી, ૫૦૦ સમોસરણ
નિપજાવ્યા, પુનઃ દેવકી પાટણમાં ૧૧ જ્ઞાનકોશ લખાવ્યા—શોધાવ્યા. ૩૨૦૦૦ શ્વેતચંદનની
કવણી, ૧૯૦૦૦ રહિલ (?), નિપજાવી, ૪૨૦૦૦ સાંપુડી કવણી (?), નિપજાવી. પુનઃ સ્મરણી.
શ્વેતચંદન મોતીપ્રવાલી મૂલ પ્રમુખની નિપજાવી નગરે નગરે ગામે ગામે દેશ દેશ તરે પુણ્યા
યં દીધી, હવે દ્રવ્ય મેખ્યા કહે છે;

૮ કોડી અને ૯૩ લાખ ટકા યાત્રા સ્નાના પ્રાસાદ બિંબ સ્થાપના એ શ્રી પુંડરિક
ગિરિએ આત્મહેતુના કારણ માટે છૂટથી વાપર્યા વળી અદાર કોડી અને ૮૩ લાક્ષ ટકા
શ્રી રેવાતાચલે મુનનિએ—છૂટથી કીધા—ખચ્યાં. પુનઃ ૧૨ કોડી અને ૫૩ લાક્ષ અધિક શ્રી
અમુદાચલે સુતતિએ કીધા. એટલે આગણીસ સપ્ત કોડી અને આસી કોડી એંસી લાખ
હજાર વીસ હજાર નવમેં અને નવાતું ટકા તે નવ ચોકડીએ ઉણા એટલો દ્રવ્ય મંત્રી
ગી રમુણાએ ત્રિદુ નેત્રી સુતતિએ કીધા. પુનઃ કવિત.

પાંચ અરબ ને ખરબ કીધ જેણિં નિમણુ વાગહ
સાત અરબનિ ખરવ દીધ દુબ્બલ પરિવારહ

દ્રવ્ય પચાસિય કોડિ કીધ બોજક વર ભટ્ટાં
મખતાણુ એ કોડી ફલ તખોલી હટ્ટાં

ચંદન ચીર કપૂર મઝિ કોડી બુદ્ધતરિ કાપડે
પોરવાડ વંશ શ્રવણે શુભ્યો કી વસ્તુપાલ મહિમંડલે.

પાંચ અરબને ઇત્યાદિ અન્ય અનેક સુતત્તિકારક શ્રી ભુવનચંદ્ર સૂરિ ઉપદેશાત શ્રી અંબિકા કવડ યક્ષ સાંનિધકારક પ્રાગવાટ લઘુશાખા બિરદ ધારક એવ વર્ષ ૧૮ સુતત કીધ. સર્વાયુ વર્ષ ૩૬ સપૂર્ણ તેહનો વિ. સં. ૧૨૮૮ વર્ષ અફેવાલિયા ગામે મંત્રી કી વસ્તુપાલનો સ્વર્ગવાસ થયો. પુન વિક્રમ સં. ૧૩૦૨ વર્ષે લઘુભાઈ મંત્રી તેજપાલ ચંદ્રાણા ગામે સ્વર્ગવાસ પામ્યા. ઇતિ મંત્રી વસ્તુપાલભાઈ મંત્રી તેજપાલ સંબંધ સમાપ્ત.

૪૪. તત્પદેશી જગન્ન્યાસુરિ-શ્રી શુક જાવજીવ આંબિલ તપ અભિગ્રહના ધારક યક્ષ મેવાડ ભુમંડલે વિહરતા શ્રી આહાડ નગરી આવ્યા. એવામાં ગચ્છના સાધુ સમુદાય પ્રતિ ક્રિયા આચારે શિથિલપણું જાણી પહેલાં કીધો જેશ્રી શારદાનો વર તેના તપ યક્ષ અને શ્રી દેવબદ્રનું સાયુજ્ય પામી ઉગ્રક્રિયાનો આરંભ શ્રી આહાડ નગરે કીધો. ત્યાં શ્રી સૂરિ વર્ષાકાલે ચોમાસું રહ્યા એટલે જાવજીવ આંબિલ તપ કરતાં વર્ષ બાર થયા ત્યારે ચિત્રોડ પતિ રાઉલ શ્રી જયતસિંહ ઘણા મનુષ્ય મુખે છ વિગણના ત્યાગકારી સચિત પરિહારી આંખિય તપનાકારક સાં.....

તંત્રી.

x x આ અધૂરી પદાવલી અમોને જૈન એસોસીએશન ઓફ ઈન્ડિયા પાસેના હસ્ત લેખોમાંથી મળી આવી હતી અને તે જે પ્રમાણે લખાયેલી હતી તે પ્રમાણે વિશેષ ફેરફાર કર્યા વગર અમે ઉતારી લઈ અજ મૂળી છે તેથી મૂળ પ્રતિ પ્રમાણે સંસ્કૃત શ્લોકોમાં અશુદ્ધિ એમનેએમ રહી છે. વળી આ જૈન પ્રાચીન મધ્ય સાહિત્યનો ઉત્તમ નમુનો પૂરે પાડે ને તે અધૂરી પ્રત હોવાથી તેની સાલ માલૂમ પડી નથી એ ખેદની વાત છે છતાં બે એક મેકા ઉપરતી આ પ્રત લખાયેલી જણાય છે.

તંત્રી.

શ્રાવક-કવિ કમલદાસ.

પંચમ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં એકલાવેલો નિબંધ.

કવિ શ્રી પ્રેમાનંદની પૂર્વે-ઈ સ સત્તરમા સૈકાના પ્રારંભમાજ એક કમથં જન આવક કવિ કમલદાસનો પરિચય કરાવવા માટે કહ્યુંકત થયો છુ તે ખંભાત નિવાસી હતા અને તેમણે ખંભાતમાં જ રહી અનેક ગુજરાતી કાવ્ય-કૃતિઓ-રાસઓ લખી ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમૃદ્ધ ફાળો આપી વિશિષ્ટ સ્થાન મેળવ્યું છે.

મૂળગામ ખંભાત.

કવિ કમલદાસ પોતાના નિવાસસ્થાન તરીકે ખંભાત જણાવીને જ અટકતા નથી પરંતુ પોતાની લગભગ બધી મોટી કૃતિઓમાં તેનું સુંદર વર્ણન આપ્યું છે. હિતશિક્ષા ગસ, ભરનેશ્વર બાહુબલિ રાસ, હીરવિજય સુરિ ગસ અને કુમારપાલ રાસ એ સર્વમાં તેનું વર્ણન ન્યૂનાધિક્તા સહિત લગભગ એકસરખું આવે છે, અને તે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી હોવાથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય થશે. સંવત્ સત્તરમા સૈકાના ખંભાતનો ખ્યાલ તેથી આપી શકે છે.

ગુરુ નામિં મુઠ પોહોતી આસ, ખંભાવતીમાં કીલો રાસ,
સકલ નગર નગરીમાંહિં જોય, ત્રાંખાવતી તે અધિકી હોય.
મકલ દેશ તણો શિણુગાર, ગુજ્જર દેસ નર પંડિત સાર.
ગુજ્જર દેસના પંડિત બહુ, ખંભાવતિ અગલિ હારધ સહુ.
નિહાં વિવેક વિચાર અપાર, વસધ લોક નિહાં વર્ણુ અહાર,
ઓસવાઈ નિહાં વરણાવરણુ, સાધુ પુરુષનાં પૂજધ ચરણુ.
વસધ લોક વાર ધનવંત, પહિરધ પટાલાં નર ગુણવંત,
કનક તણા કદોરા જડયા, ત્રિલુપ આંગણે તે પુલુકા થડયા.
હીર તણો કદોરો તલધ, કનક તણાં માદલીઆં મલધ,
રૂપક સાંકલિડાં થી ખરી, સોવન સાંકલી ગલિ જ-રી.
વડા ત્રાંણીઆ નિહાં દોતાર, સાલૂ પાથડી આંધી સાર,
લાંબી ગજ બાંધુ પાંત્રીસ, વાધંતા હરપધ કર સીસ.
બહરવની ઝેગતાઈ ન્યાંહિ, ઝીણા ઝગા પહિયાં તે માંહિં,
છરી રેસમી રૂઢિદિં બહુ, નવ ગજ લખ મવા તે ગહુ.
ઊપરિ ફાલીડ આંધધ કાધ, ચ્યાર અપઘ્યાનું તે જોધ,
માપ પંચરી માપ પાંચરી, રૂસાદિ અપા આની તે ખરી.

૧-૫ આને પદ્યે મુદ્રિત વિનિરિક્ષાના ગસમ જોડણી કુમારી જે રાખે આપ્યા છે તે જવાબુ છે તે પાંતર આ પ્રમાણે આપ્યા છે.—૧ નગરજ ૨ બાંધી ખલખલતી હાથે ખરી, ૩ વ્યવહારી ૪ ત્રીચ, ૫ નિત્ય ઉડી વદે અજગાર.

પહિરિ રેશમી જેહ કમાય, એક ગત રૂપકઆ તે યાઇ,
 હાયે પહિરપા બહુ મુદ્રિકા, આબ્યા નર જાણું સ્વર્ગ યકા. ૪૯
 પગે વાણુહી અતિ મુકમાલ, શ્યામ વર્ણ સખલી તે જાલ,
 તેજ ફૂલ મુગધ સનાંત, અંગિ વિવેપન તિલક નિ પાંત, ૫૦
 એહવા પૂરૂપ વસિં જેણિ દાહિ, સ્ત્રીની શોભ કહી ન જાપ,
 ડપિં રંભા બહુ શિલુગાર, પૂરી ઉત્તર નાપછ ભરતાર. ૫૧
 અસ્થુ નગર તે ત્રંબાવતી, સાયર હહિરિ જિહાં આવતી,
 વહાંણુ વગારિ તણો નહિ પાર, હાટે લોક કરિં વ્યાપાર. ૫૨
 નગરકોટ નિ ત્રપોલીઈ, માણિક્યોક બહુ માંથસ મમ્થુ,
 વોહોરક કુંલી કોડી સેર, આલક દોકડા તેહના તેર. ૫૩
 ભોગી લોક અસ્યા જિહાં વસક, દાંન વરક પાછા નવિ પસક,
 ભોગી પુરૂપ નિ કચ્છાવંત, વાણિગ છોડિ તુ બાંધ્યા જંત X૫૪
 પશુ પુરૂપની પીડા હરિ, માંદા નરનિં સાગ કરિ,
 અન્ન મહીપની કરિ સંભાલ, શ્રાવક જીવદા પ્રતિપાલ. X૫૫
 પંચ્યાસી જનનક પ્રામાદ, પધ્વજ નોરણુ નિહા ધંટાનાદ,
 ચપરતાલીસ જિહાં પોપધશાલ કરિ વ લુ મુની વાચાલ ૫૬
 પઠિકમણું પોપન પૂજાય, પુરૂપ કગતાં ઘાઘ જાય,
 પ્રભાવના બ્યાબ્યાનિં બ્યાહિં, શાહાગી વાન્સલ્ય હોમ પ્રાહિં. ૫૭
 જીપાસરો દેહકં નિ હાટ, અત્યંત દૂરિ નરિ તે વાટ,
 કંડિલ ગોચરી સોહિલ્યા આહિં, મુની અહિં રહિવા હીકિ પ્રાહિ. ૫૮
 અસ્થુ નગર ત્રંબાવતી વાસ, હીરતણો તિહા જોડયો રામ,
 પાતશા પુરમ નગરનો ધણી, ન્યાય ન નિ તેહનિં અનિ ધણી. ૫૯
 તાસ અમલિ કીધો મિં રાસ, સાગણુ સુત કવી ઋષભદાસ.
 સંવત સોલ પંચ્યાસીહી જસિં, આસો માસ દસમી દિન તસિં. ૬૦
 શુકવારિં મિ કીધો અબ્યાસ, મુજ મન કેરી પુહોતી આસ,
 ગ્રી શુકનામિં અતી આનંદ, વહો વજવાનંદ સુરિંદ ૬૧

ફૂલોરાવજયસુરિ ગમ. રચ્યા સં. ૧૬૮૫

હિતશિક્ષા રાસની મુદ્રિત પ્રત સરખાવનાં x ચિન્હવાળા ૫૪-૫૫ બે કડીઓ, તથા ૫૭ થી
 ૬૧ સુધીની કડીઓ તેમાં નથી, અને તેના કરતાં હીરવિજય સુરિ રાસમાં વધુ છે, આથી બધું
 મરખું છે છેલ્લે કડી એવી છે કે “એ નગરીની ઉપમા ધણી, જહાંગીર પાદશાહ જેહનો ધણી,
 એ ત્રંબાવતી માંહે રાસ, જોડતા મુજ પહોતી આસ” અને પાકાંતરમાં ૧ શુક્રપુરીશું
 કરતા વાદ, ૨ પોપધશાલા જિહાં બહુ તાલ, એ પ્રમાણે છે.

ફૂ આ રાસની હસ્ત લિખિત પ્રત સંવત ૧૭૨૪ ના બાદવા શુદ્ધ ૮ શુક્રવારની
 મુનિ સુરનિગ્ધે સાદહી નગરમ લખેલી પ્રાત થમ છે તેમાંથી અક્ષરશઃ આ ઉદ્દેશ્ય મૂકેલો
 છે. આથી પ્રાચીન જોડણી સમજ શકાશે. અને અને ૫ તરીકે મૂકાતો, ને અને એવા એકા-
 રાંત સખ્દો ઇકારાંત તરીકે મૂકાતા હતા. કડીનો નબર પછુ તેમાં છે તે પ્રમાણે મૂક્યો છે.

આ રીતે ખંભાત સખધી વર્ણન પ્રાપ્ત કર્યા પછી ભરત-બાહુબલિના રાસમાં જુદીજ રીતે વર્ણન કર્યું છે તે જોઇએ:—

ધનાશ્રી.

- જિહ્વા બહુ માનવનો વામો, પહોંચે સહુ કોની આશો;
ભૂખ્યો ઠા નવિ જાય, ઘેરે ઘોડા ગજ ગાય. ૧
- મંદિર મોટાં છે આંહિ, બહુ ઋદ્ધિ દીસે છે ત્યાંહિ;
ઈંદ્ર સરીખા તે લોકો, કરતા પાત્રનો પોષો. ૨
- ધર ધર સુંદર નારી, દેખી રંભા એ હારી;
વસ-વ્યવહારીઆ બહોળા, પહોંચે મન તણા ડોહળા. ૩
- વાહાણુ વખાર બાપારી, વૃષભ વહેલ તે સારી;
સાયર તણાં જળ કાળાં, આવે મોતી પરવાળાં. ૪
- નગર ત્રંબાવતી સારો, દુખિયા નરનો આધારો;
નિજ પુર સુકીચ આવે, તે અહાં બહુ ધન પાવે. ૫
- ધનુ અનૂપમ ગામ, જોહનાં બહુ છે નામ;
ત્રંબાવતી પિણુ કહિયે, ખંભનગર વિણુ લહિયે. ૬
- ભોગાવતી પિણુ હોય, નગર લીલાવતી જોય;
કર્ણાવતી પિણુ જાણું, ગઢ મઢ મંદિર વખાણું. ૭
- નગર ચોરાની ચહુટાં, શોભત હાટ તે મોટાં;
ઝંજેરી પારખ સારા, એસે દેસી દંતારા. ૮
- વિવિધ વ્યાપારિયા નિરખો, જોઇ ત્રપોળિયો હરખો,
મોટી માંડવી કુરજો, દાણચોરી તિહાં વર્જો. ૯
- નગરી (નાં) લોક વિવેકી, પાપ તણું મનિ છેકી,
પૂજે જિનવર પાય, સાધુ તણા ચુણુ ગાય. ૧૦
- નદી કોઇને વિપવાદ, પંચામી જિન પ્રાસાદ;
મોટી પોષધશાળ, સખ્યા તેહની ભેતાળ. ૧૧
- બહુ દરી મંદિર જોય, અહાં પદ દર્શન હોય;
નદી કોઇને રામદોષ, વસતા લોક અનેક. ૧૨

હુહા.

- જન અનેક પુરમાં વમે, નદાં નિંદાની વાત,
બહુ ધન માન્યે તે ભરી, વસ્તુ અનૂપમ સાત. ૧
- વહેલ વરધોડા વાંઝણો, મંદિર જાણિ બાત,
ભોજન દાગ ને ચૂંસો, એ સાતે ખંભાત. ૨

ખહુ વસ્તિથી દીપતું, અમરાપુર તે કોય,
સાહ જહાંગીરજ પાતસાહ, નાય નગરનો નેય.

૩

નગર બહુ ગ્રંથાવતી, દિન દિન ચઢતો વાસ,
અપભ કહે તિહાં જોડીઆ, ભરતેશ્વરનો રાસ.

૪ x

ભરતખાહુઅંધિ રાસ રચ્યા સં. ૧૬૭૮

હાલ જ્યારે ખંભાત નામ કેમ પડ્યું તેને માટે ગુજરાતી સાહિત્યનાં માસિકોમાં જુદા જુદા વિદ્વાનો તરફથી ચર્ચા ચાલી હતી, ત્યારે ખંભાતની સંવત સત્તરમા સદીમાં રચના કેવી હતી. ત્યાં જનસ્થિતિ, રાજસ્થિતિ, લોકોનો પહેરવેશ તે વખતે કેવા પ્રકારનાં હતાં તે જાણવું વિશેષ ઉપયોગી થશે. ઉપરનાં વર્ણનો તાદ્રશ અને ઇતિહાસનાજન્ય અતિશયોક્તિથી રહિત છે. જનસ્થિતિ જણાવતાં કવિ લોકો કેવી જાતનાં ધરેણાં (પટાળાં, ત્રણ આંગળ પહોળા એવા કંદોરા, સોનાનાં માદળીઆ, સોનારૂપાની સાંકળી, હાથમાં વીંટી ને ભેરખા વગેરે) પહેરતા હતા. લૂગડાં (ઝીણા જંગા—જંઘા, કંડે રેશમી દોરો—છડી, તે ઉપર પછેડી અગર ફાળીયું અગર પાંખરી, એરઠવાની શાલ, માથે બાંધવાની પાંત્રીશ ગજ લાંબી પાધડી વગેરે) પહેરતા, પગે કાળા ચામડાના સુંવાળા જોડા પહેરતા—એ સઘળું યથાસ્થિત દર્શાવે છે. ધરો જળા વાળાં હતાં. ખંભાત પાસે દરિયો હતો અને મોતી પરવાળાં ઉપરાંત અનેક જાતનો માલ વહાણો મારફત આવતો અને જતો—આથી વેપારીઓ પુષ્કળ હોઇ ડુકાનો અને વખાર ધણી રાખતા. વેપારીઓમાં ઝવેરી, પારખ દોશી વગેરે હતા, સિક્કામાં રૂપિયા અને દોકડા વપરાતા, નગરને ત્રણ પોળ—દરવાજા વાળો કોટ હતો તેમાં ચોરાશી ચૌરાં હતાં અને વચમાં મોટા ચોક હતો કે જે ‘માણેકચોક’ તરીકે ઓળખાતો. માંલતું દાણ લેવા માટે મોટી માંડવી હતી અને બંદર હોવાથી મજબૂત કુરખે બાંધેલ હતો જેનોના વરતી ધણી હતી એ તેમાં ૮૫ દેરાસરો અને ૪૨ કે ૪૫ પૌલધશાળા—ઉપાશ્રય હતાં એ વાત પરથીજ જણાય તેમ છે, આ સિવાય અન્ય ધર્મોનાં—હરિમંદિરો ધણાં હતાં અને જુદાં જુદાં દર્શનના પંડિતો પણ હતા—અરસપરસ રાગદ્વેષ નહિ હતો—પ્રેમ હતો. જોનામાં ધનાઢ્યો ધણા હતા અને તેથી પ્રાયઃ ધણાં ‘સ્વામીવાત્સલ્ય’ (જમણવાર) થતાં, તેમજ વરા—વિવાહ કારજ આદિ પ્રસંગો પર અને દાન કરવામાં અતિ ધન ખર્ચતા. તે શ્રાવકો ધાર્મિક ક્રિયા ધણી કરતા અને મુનિઓના રાગી હોઇ તેમનો વ્યાખ્યાન—ઉપદેશ પ્રેમથી શ્રવણ કરતા. ત્યાંથી લોકપ્રિય જહાંગીર બાદશાહ (સને ૧૬૦૫ થી સને ૧૬૨૭) નો શાંત અમલ હતો તેથી દૈન્યત ધણી સુખી હતી, વસ્તુની સંધારત સારી હતી અને વેપાર ધીકતો હોઇ ખંભાત ‘દિન દિન ચઢતો વાસ’—આબાદ થતું જતું હતું. ખંભાતની જે સાત ચીજ વખણાતી તે જણાવે છે કે:—

x આ ઉપરો આનંદકાવ્યમહોદધિ મોક્ષિક ૩ જી—એ નામથી મુદ્રિત થયેલ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૧૦૩ થી ૧૦૫ માંથી લીધેલો છે.

વહેલ વરધોડો વીજણો, મદીર જાલિ ભાત,
બોજન દાલને ચૂડસો એ સાતે ખભાત*

આ નગરનાં ખંભતનગર, ત્રંખાવતી, લોગાવતી, લીલાવતી, કણ્ણાવતી.—એ જૂદાં જૂદાં નામ છે તે વાત પણ ઐતિહાસિક પિનામાં વધારો કરે છે. આપણે ત્રંખાવતી નગરી અને તેમાંના માણુકચોક વિરેનાં લોકવાનાં એ દર્શી સંભળી છે તો તે જનકયાનું વર્ણન કદાચ આ ખંભાત નગરની અપેક્ષાએ હોય.

આ સ્થિતિ સાથે વર્તમાન સ્થિતિ સરખાવીએ તો મહદંતર દેખાય છે. એક વખત તનું આખાદ ખંભાત બંદર પતન પામી દાલ કગાલ શહેર જણાય છે.*

x આ વણનના સમયનાં જ જન ઇતિહાસમાંથી ખંભાતની આ સમયની સ્થિતિ પરત્વે જે જણાવેલ છે તે અત્યંત ને દલું અસ્થાને નહિ થાય.

મુકર ખાન નાગેના હકુર અકબર ખાદશાહની દવા કરતો હતો તેને જહાંગીરે અમીર બનાવ્યો હતો. આ દસ્તુર હ.સ. ૬૦૮ (સં. ૧૬૬૪)થી સુરત અથવા ખંભાતની હાકિમી કરતો હતો. ઈ.સ. ૬૦૬ (સં. ૧૬૭)માં બાદશાહે તેને રજરતનો મુખોદાર નીમ્યો અને મહમ્મદ સફીને તેનો દિવાન નિમ્યો. બન્ને વર્ષે (૧૬૧૭) જહાંગીર બાદશાહ દોહદના જંગલમાં હાથીનો શિકાર કરવા ગુજરાત આવ્યો. ઝાડી ધીચ હોવાથી માત્ર બાર હાથી પકડાયા; પછી ત્યાંથી બાદશાહ ખંભાત આવ્યો. બાદશાહ પોતાની નોંધમાં લખે છે કે ખંભાતના બંરમા માત્ર નાના વહાણ આવી શકે છે. ખંભાત મુકામે બાદશાહે સોનાની મહોર કરતાં વીસગણા વજનના સોના અને રૂપાના ટાંક પડવાનો હુકમ કર્યો.

—ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ. પૃ. ૬૫

ખંભાત વિષે સત્તરમા સદીના યુરોપિયન મુસાફરો નીચે પ્રમાણે લખી ગયા છે. ખંભાત (સને ૧૫૬૮)માં વેપાર એટલો બધો છે કે જે મેં તે જાતે જોયો ન હોત તો એટલો વેપાર ત્યાં હોય એમ હું માનત નહિ (સીઝરે દે હુ); (સને ૧૬૦૩ માં) એ શહેર ધણીજ વસ્તીવાળું અને ઘણાં મોટાં પરાંવાળું છે અને ત્યાં વહાણ ઘણાં એકઠાં થાય છે —[લીલાવેલી]; (સને ૧૬૩૮ માં) સુરત સાથે સરખામણી થાય નહિ એમ હું બધું સુરતથી મોટું ખંભાત છે —(મેન્ડે લસ્કો); (સને ૧૬૬૩—૧૬૭૧ માં) સુરતથી બમણું મોટું ખંભાત હતું (બેન્ડીયસ)

—ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ પૃ ૨૫૩—

*આનું કારણ એક જર્મન પ્રવાસી ટ્રિફ્ટર સને ૧૭૫૧ માં તેની સ્થિતિ જોઈ નીચે પ્રમાણે આપે છે:—

Tieffontaller reached Kambay 20° 7' on 14th January 1751 and found the once flourishing city much decayed; and he gives the reason for it. "Everyone knows"—so he tells us—"that seven years ago the highwater used to rush a rider fleeing away at full speed. But now it advances quite smoothly and boats very gently against the ships except at spring tide or in the monsoon. This wonderful cha-

વશંપરંપરા

કવિ ઋષભદાસ પોતે પ્રાગ્યશીય (પોરવાડ) વસિક હતા. તેમનો જન્મ ખંભાતમાં માતા સરપાદે અને પિતા સાંગણથી થયો હતો. તેના પિતામહનું નામ મહિરાજા હતું. મહિરાજા વિસલનગર કે જે રાજ્ય વિસલદેવે (સં. ૧૩૦૦ થી સંવત ૧૨૬૧ સુધી ગુજરાત પર રાજ્ય કરનાર) વસાવ્યું હતું ત્યાંના મૂલ વતની હતા, અને પછી તેના પુત્ર સાંગણ ત્રાંબાવતી (ખંભાત) માં આવી વસ્યા અને સમૃદ્ધિ પામ્યા.

દીપ જાળુખ માંદિં પેત ભરથિં મહુ, દેશ ગુજરાતિમ્હાં સોય ગાયસ્થું,
રાય વિસલ વડો ચતુર જે વાવડો, નગર વિસલ તેણુઈ વેગે વાસ્થું. ૨૩

સોય નયરિ વસિં, પ્રાગવંસિં વડો, મહિરાજનો સુત તે સીહ સરિયો,
તેહ ત્રાંબાવતી નગરવાસં રહ્યા, નામ તસ સંઘવી સાંગણ પેયો. ૨૪

તેહનિં નંદનિં ઋષભદાસિં કબ્યો, નગર ત્રાંબાવતી માંદિં ગાયો,
કુંભર નરેસરુ 'રાજઋષિ' બિરુદધરુ, નામથી નવનિધિ પાયો. ૨૫

—કુમારપાલનો મોટો રાસ. ૨૨મ્યા સં. ૧૬૭૦ X

પિતામહ મહિરાજા સંખધી કવિ જણાવે છે કે.—

પ્રાગવશે સંઘવી મહિરાજને, તેહ કરતો જિન સાસન ડાગ્ને—
'સંઘપતિ' તિલક ધરાવતો સારો, શૈતુન્ય પૂછ કરે સફલ અવતારો.
સમકિત શુદ્ધ વ્રત બારનો ધારી, જિનવર પૂજા કરે નિત્ય સારી,
દાન દયા ધર્મ ઉપર રાગ, તેહ સાધે નર મુક્તિનો માર્ગ.

—હિત શિક્ષા રાસ }
—હીરા વિનયસૂરિ રાસ }

એટલે મહિરાજે પોતે સંઘ ઠાઠી શત્રુન્ય (પાલીતાણા) ની જત્રા કરી હતી અને હમેશાં પૂજા કરનાર પોતે ચુસ્ત શ્રાવક હતા.

પોતાના પિતાશ્રી સાંગણે પણ 'સંઘવી' તરીકે ખ્યાતિ મેળવી હતી એટલે તેણે પણ સંઘ કાઢ્યો હતો અને તે પણ શ્રાવક તરીકેની ધાર્મિક ક્રિયા કરનાર અર્હંમક હતા.

ng is due to the disappearance of a sandbank at the entrance, which used to pile up, for a time, the flood coming from the south, until the waves, thus increased in force and volume, wheeled round the bank into the harbour. Since then the harbour has become sandlocked and the ships which formerly came right upto the city walls, must now moor half a coss outside the town. Kambay was thus doomed as a seepport and its p pulation was dwindling away.—East and West Vol. V No 53 p. 270.

X આ સંવત ૧૮૧૫ના વર્ષે બાદવા વદિ ૨ બોમે શ્રી પાટણનગરે લખેલી હસ્ત પ્રત પરથી ઉતારેલું છે.

પિતામહ અને પિતા સંધવી યથા છે તે પરથી જણાય છે કે તેમની આાધક સપતિ ઘણી સારી હોવી જોઈએ.

- (૧) મહિરાજને સુત સંધવી સાંગણુ, પ્રાગ્વંશીય પ્રસિધ્ધિરે—
 દાન શીગ તપ ભાવના ભાવે, શ્રી જિનના ગુણુ ગાવે;
 સાધુ પુરુષને શીષ નમાવે, જિન વચને ચિત્ત લાવેરે—
 દ્વાદશ વ્રત તણા તે ધારી, જિન પૂજે ત્રણ કાળ,
 પોપધ પડિકમણાં પુન્ય કરતા, હવદયાપ્રતિપાળરે—
 સંધવી સાંગણુનો સુત કવિ છે, નામ તસ ઋષભજ્ઞાસ,
 જનની સરપાદિને શિર નામી, જોડયો ભરતનો રાસરે—

—ભરત બાહુબલિ રાસ. સં. ૧૬૭૮

- (૨) મહિરાજ તણો સુત અભિરામ, સંધવી સાંગણુ તેહનું નામ,
 સમકિત સાર ને વ્રત જસગાર, પાસ પૂજી કરે સદ્ગત અવતાર.

—હિત શિક્ષા રાસ.

આમાંથી જનની—માતૃશ્રીનું નામ સરપાદે હનું એ નિશ્ચિત થાય છે.

કવિ પોતે.

કવિ પોતે જે જણાવે છે તે પરથી તે પરમ શ્રાવક હતો એ સ્પષ્ટ થાય છે. શ્રાવકના જે આચાર જૈન શાસ્ત્રમાં જણાવેલા છે તે ઘણી દૃઢતાથી પાળતા, મુનિઓની શુશ્રૂષા કરી તેમની પાસથી બોધ લેતા, અને જિનની પૂજા મંદિરમાં જઈ હમેશ કરતા. આ સર્વ જણાવવામાં આત્મસ્તુતિનો દોષ ન વહોરતાં લઘુતા દર્શાવે છે અને તેમાં એ હેતુ જણાવે છે કે 'આવા મારા આચાર અને મનના પરિણામ જાણી કાઢ' આચરશે—આત્મકાર્ય સારશે તો મને પુણ્ય થશે—પરોપકારનો હું ભાગી થઈશ અને તે પરોપકારાર્થે આ સ્વદેશમાં (આત્મ પ્રસાસનો દોષ હોયતો તે વહોરી લઈને) જણાવું છું.'

સંધવી સાંગણુનો સુત વાશ, ધર્મ આરાધતો શક્તિજ સાશ,
 ઋષભ 'કવિ' તસ નામ કહાવે, પ્રહ હડી ગુણુ વીરના ગાવે.

સમજ્યો શાસ્ત્ર તણાજ વિચારો, સમકિત શું વ્રત પાલતો ખારો,
 પ્રહ હડી પડિકમણું કરતો, બેઆસણું વ્રત તે અગે ધરતો.

ચક્રે નિયમ સંભારી સંશ્લેષું, વીરવચન રસે અંગ મુજ લેપું,
 નિત્ય દશ દેશં જિન તણાં જુહાડું, અક્ષત મૂકી નિજ આતમ તાડું.

આદમ પાખી પોપધમાંદિ, દિવસ રાતિ સઙ્ગાય કહું ત્યાંદિં. ૧૮

વીર વચન મુગી મનમાં જોડું, પ્રાથે વનસ્પતિ નવિ રચુંડું. ૧૯

મૃગા અક્ષત પ્રાય નહિ પાપ, શીલ પાહું મનવચ કાપ આપ, ૨૦

પાપ પરિમહે ન મિહું માંદિ, દિશિતણું માન ધઈ મનમાંદિ. ૨૧

અમહ્ય બાવીસ ને કર્મોદાન, પ્રાથે ન જાણે ત્યાં મુજ બ્યાન. ૨૨

અનરથદંડ ટાલું હું આપ, સત્તાદિકનાં નહિ મુજ પાપ. ૨૩
 સામાયિક દિશિમાન પણ કરિયે, પાપધ અતિથિ અવિભાગ ત્રત ધરિયે ૨૪
 સાત ક્ષેત્ર પોપી પુણ્ય લેહ, જીવકાજે ધન થોડુંક દેહ. ૨૫
 મુખ પાલું શ્રાવક આચારો, કહેતાં લઘુતા હોયે અપારો ૨૬
 પણ મુજ મન તણો એક પરિણામ, કામક સુણિ કે આતમકામ ૨૭
 પુણ્યવિભાગ હોયે તિહાં મહારે, ઇચ્છુ અઋપભ કવિ આપ વિચારે ૨૮
 પર ઉપકાર કાજ કહિ વાત, ધર્મ કરે તે હોયે સનાય. ૨૯
 ઋષભદાસે એ જોડિયો રાસો, સદ્ય સકલ તણી પહોતી આશો. ૩૦
 —હિતશિક્ષાનો રાસ.

ઉપરની ૨૧ થી તે ૨૯ કડીને જમ્લે હીરવિજયસૂરિના રાસમાં નીચેની કડીઓ આપેલી છે:—

નિત્ય નામું તું સાધનું સાસો, યાનિક આરાધ્યાં જે વલી વાસો ૮૮
 દોયઆલોચણુ ગુરુ કન્ઠર્ધ લીધી, આઠમિ છડિ સુધિ આનમિ કીધી ૮૯
 શેત્રુંજ ગિરિનારિ સખેસર યાત્રો, સુલશાપા મણ્યાવ્યાં બહુ જાત્રો ૯૦
 સુખ શાતા મનીષ ગણું દોય, એક પગિ જિન આગલિ સોય. ૯૧
 નીતિયં ગણુ વીસ નોકરવાલી, ઉભા રમી અરિહત નિહાલી. ૯૨
 —હીરવિજય સૂરિરાસ.

આ ઉપરાંત પોતાના મનોરથ જણાવે છે,—

કેટલાએક બોલતી છઠ્ઠા કીજઈ, દ્રવ્ય હુધ નો દાંત બહુ દીજઈ. ૯૫
 થી જિન મંદિર બિંબ બરાવું, બિંબ પ્રતિષ્ઠા પોઢી કરાવું. ૯૬
 સંઘપતિ તિલક બહુજ ધરાવું, દેમ પરદેસ અમારિ કરાવું. ૯૭
 પ્રથમ ગુણુ કાણા નિંકરૂ જઈતો, કરૂ પુણ્ય સહિત નર જેહ છિ હીતો ૯૮
 એમ પાવો હોઈ જૈન આચારો, કહિતાં સુખ તો હોઈ અપારો. ૯૯
 પણિ મુખ મનતણો એક પ્રણામો, કામક સુણિ કરિ આતમકામો ૧૦૦
 પુણ્ય વિભાગ હુઈ તવ મહાન્ઠ, અગ્રો ઋપભ કવિ આપ વિચાર ૧૦૧
 પર ઉપગાર કાજિ કહી વાત, મન તણો સદેહ પણિ જાત. ૧૦૨

—હીરવિજય સૂરિરાસ.

આ પરથી જણાશે કે તે પરમ અર્હંતમકા કિયારીલ શ્રાવક હતા. તેણે શેત્રુંજય, ગિરિનાર અને સખેસર પાર્શ્વનાથની યાત્રા કીધી હતી, અને ઘણા વિદ્યાર્થિઓને તેણે બણ્યાં હતા. તે કહિ આપે છે કે બહુ શ્રુત, શાઆબ્યાસી અને સંસ્કારી હતા.

કવિ સુખ'ધે કેટલીક સાંસારિક વિગતો

ઋષભદાસનાં ગૃહ સુખ કેવાં હતાં તે તેમના નીચેના કથન પરથી જણાય છે:

દાસ મનમોહનાં રાગ ગોડી.

કુમારપાલના નામથી. મનમોહનાં 'મુજ ધરિ મંગલ ચંદાર' લાલ, મનમોહના	
મનહ મનોરથ મુઝ કલ્યો, મં, નામિ' જય જયકાર	લા. મ. ૬૯
મુંદર ધરણી શોભની, મં, બહિન બાંધવ જોડિ	લા. મ.
બાલ રમિ' બહુ બારણિ મં, કુટુંબ તણી કષ્ટ દોડિ,	લા. મ. ૭૦
ગાય મહિધી દુઝતાં મં મુરતર કલ્યાણ બારિ,	લા. મ.
સકલ પદારથ નામથી મં ધિર થઇ લછી નારિ	લા. મ. ૭૧

તેમને મુલક્ષણી પત્ની, બેન બંધવ અને એકથી વધારે બાળકો હતાં; ઘેર ગાય બેંસ દૂઝતી હતી અને લક્ષ્મી પણ પ્રસન્ન હતા,

બાલકોમાં પુત્રો વિનીત હતા, અને કુટુંબમાં સંપ સારો હતો. લોકોમાં અને રાજ્યમાં કવિની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. તે ઘેર ગાડાં રાખતા નહિ—આ વાત નીચેના કથન પરથી જણાય છે:—

કલ્યાણ હિત શિક્ષાનો રાસ, પહોતી મનડા તણી આશ,	
મંદિર કમલાનો વાસ, ઉત્સવ હોયે બારે માસ.	૧
મુણ્ણતાં મુખ બહુ યાય, માને મહોટાએ રાય,	
સંપ બહુ મંદિરમાંય, લહે હયગય વૃષભો ને ગાય	૨
પુત્ર વિનીત ધરે બહુઅ, શીલવંતી બલી વહુઅ,	
શકટ ઘણાં ધરે ન હુઅ, કીરતિ કરે જગ સહુઅ.	૩
એ હિત શિક્ષાનો રાસ, મુણ્ણતાં સખલ ઉલ્લાસ	
કર્થો અંભાચતમાં રાસ, ગિહાં બહુ માનવ વાસ,	૪

—હિત શિક્ષા ગમ. સં ૧૬૮૨ ૫. ૨૧૫

આમાં સ્પષ્ટ જણાવે છે, કે બેહિન બંધવ જોડિ, તેને હતી, આનો અર્થ એ બહિન અને બે બંધવ અને બનેલી જોડી, અગર એક બહેન અને એક બંધવ મળીને એક જોડી—એમ બે પ્રકારે થઇ શકે, છતાં તેમને જોડામાં જોડા એક બહેન અને એક બંધવ હતા એટલુંતો નિશ્ચિતપણે લઇ શકાય. બાઇ બહેનનાં નામ આખ્યાં નથી; તો પણ અનુમાનને આધારે બાઇનું નામ નીચેના વક્તવ્ય પરથી 'વિક્રમ' હતું એમ કહી શકાય.

સંસ્કૃતમાં 'નિમિત્ત અથવા નિમિત્તરિત્ર' એ નામનું ૧૨૫ શ્લોક વાળું કાવ્ય છે કે જેમાં કવિકુલબૂત્રાણ શ્રી કાલિદાસના 'મેઘદૂત' નામના પ્રતિભાશાલી કાવ્યના દરેક શ્લોકનું ચોથું ચરણ લઇ ઘટાવ્યું છે. આ વાત આ કાવ્યના ૧૨૬ શ્લોકમાં કહી ચેતાની જોગ-બાણુ દુકમાં એજ આપે છે કે સાંગણ મુન વિક્રમ. તે શ્લોક આ પ્રમાણે છે.

તદ્દુઃસ્વાર્દ્રે પ્રવરકવિતુઃ કાલિદાસસ્ય કાવ્યા-
દન્ત્યં પાદં સુપદરચિતાન્મેધદૃતાદ્ મૃદીત્વા ।
શ્રીમન્નેમેશ્વરિતવિશદં સાંગણસ્યાંગજન્મા
ચક્રે, કાવ્યં બુધજનમનઃપ્રીતયેવિક્રમાલ્ભયઃ ॥

—કવિવર કાલિદાસના નિર્માણ કૃત્રિયા અને સુંદર પદોથી રચેલા મેધદૂત કાવ્યના ચોથા ચોથા ચરણોને લઈને સાંગણના પુત્ર વિક્રમ કવિએ બુદ્ધિમાનોના ચિત્ત પ્રસન્ન કરવા અર્થે આ શ્રી નેમિનાથનું નિર્મલ ચરિત્ર રચ્યું કે જે રાજમતિના દુઃખથી આર્દ્ર છે. +

—નેમિચરિત+ પૃ. ૫૮-૫૯

[આમાં સંવત ત્રય નથી આપેલ તેથી ચોક્કસ કહી શકાતું નથી, છતાં સાંગણ સુત વિક્રમ એવી ઝોળખાણુપરથી તે શ્રાવક હોવાનું માલૂમ પડે છે, તદુપરાંત ઋષભદાસ કવિ પોતે સંસ્કૃત ભાષાના નિપુણ જાણકાર હતા એ તેમણે પોતાની ગુજરાતી કૃતિઓ માટે વસ્તુઓ સંસ્કૃત કાવ્યોપરથી તેમજ સંસ્કૃત ગદ્યપરથી લીધેલ છે તેથી પ્રતિત યાય છે, તેમજ તેને બંધવ હતા એ પણ ઉપર કહેવાઈ ગયું તેમજ બંનેના પિતાનું નામ સાંગણ છે તેથી તેમજ ઋષભદાસે પણ નેમિનાથ સંબંધે ગુજરાતીમાં ‘નવરસો’ બનાવેલ છે તે પરથી સખસ અનુમાન થઈ શકે કે ઋષભદાસ અને વિક્રમ બંને સગાબાઈઓ હતા. વિક્રમ એ નામપર જે કૃતિઓ નામે નેમિનાથચરિત્ર તથા નેમિદૂત જેટલ અંથાવલિના પૃ. ૨૪૩ અને ૩૩૧ પૃષ્ઠપર માલુમ પડે છે તે તે બંને કૃતિઓ કદાચ એક હોઈ શકે, કારણકે ઉપરોક્ત પુસ્તક નેમિદૂતને જદવે નેમિચરિત્ર એ નામથી પ્રગટ થયું છે, વળી (મંત્રી) વિક્રમકૃત ‘મેધદૂત’ નામની કૃતિ પણ તેજ પુસ્તકના પૃ. ૩૩૨ પર માલુમ પડે છે તે તે (મંત્રી) વિક્રમ જૂદા હોવાનો સંભવ છે.]

વળી ઋષભદાસ પોતાને ‘મંત્રી’ એ તરીકે કવચિત્ કવચિત્ ઝોળખાવે છે—ઉદા હરણુ તરીકે.

સંઘવી ઋષભદાસ એમ બાળે, ભગ્નતું નામ પવિત્ર રે.

—ભરતપાદુબલિરાસ પૃ. ૧૦૫.

તે પોતાના પિતામહ અને પિતા સંઘ કાદવાથી મંઘરી કહેવાયા તેથી તેના પુત્ર તરીકે પોતે સંઘવી એ આડનામ રાખ્યું હોય અગર તો પોતે પણ મંઘ કાદવો હોય તે કારણે, પોતાના નામની આગળ ‘સંઘવી’ મૂક્યું હોય એન એ પ્રકારે અનુમાન યાય છે, છતાં પહેલું અનુમાન વિશેષ મંભવિત છે કારણકે પોતાના મનોરથોમાનો એક મનોરથ જણાવ્યો છે કે ‘મારી પાસે દ્રવ્ય હોય તો ‘સંઘપતિ તિલક જાણજ કરાવું’—તેથી પોતે સંઘ કાદવો નહિ હોય.

કવિ તરીકે

‘કવિ’ તું ઉપનામ પોતાના નામ આગળ ઋષભદાસ કોઈ વખતજ આપે છે (‘પુ. ૫૫’ વિભાગ હુઈ તવ મ્હારધ, અર્યો ઋષભ કવિ આપ વિચાર) —હીરવિજયમૂરિ ગાંસ),

+ પ્રકાશક—શ્રી જેન અંબ રત્નાકર કાર્યાલય—હીરાબાગ મુંબઈ મહ્ય દાા આના.

પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ છે કે ખરો કવિ અને કહેવાતા કવિમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે. જુઓ:—

આનંદ બધો કવી નામથીએ,

તુમ કવી મોટા હોય;

કવિપદ પૂજિયે એ.

હું મૂરખ તુમ આગળે એ, તમ બુદ્ધિસાગર જોય—

કવિપદ. ૧

ક્યાં હસિત ક્યાં વાંઝડો એ, ક્યાં ખાસર ને ચીર

ક્યાં બંદીની રાખડી, ક્યાં ધૂત સાકર ખીર—

કવિપદ. ૨

ન મળે સીપ ને ચંદ્રમા એ, ન મળે ખગ્ગુઓ મૂર.

ક્યાં કલ્પદ્રુમ ખીજડો એ, વાહું ગંગા પૂર,

કવિપદ. ૩

નામે સરીખા બેહુ જણાએ. બેહુનાં કવિયો નામ,

નામે અર્થ ન નીપજે એ, જગમાં ઝઝા રામ.

કવિપદ. ૪

ગજકંઠે ઘંટા ભલીએ, વૃષભ ગળે ઘંટાય,

તિણ કારણે વૃષભો વળી એ, ગજની તોલ ન થાય—

કવિપદ. ૫

ચંદન બાહુ વૃક્ષ સહીએ, અંતર બહુ તે માંહિ,

ગરદ ચીડી બેઠ પંખીઆ એ, પ્રાક્રમ સરખું ક્યાંહિ ?—

કવિપદ. ૬

મહાનગર ને ગામડું એ, બેહુને કહિયે ગામ,

હેમ પીતળ પીળાં મદીએ, જુગ્ગુઆ છે ગુણુઆમ—

કવિપદ. ૭

તાર્યંકર નર અવરને એ, માનવ સહી કહેવાય,

તત્ત્વજ્ઞાન વિચારીએ એ, તવ બહુ અંતર થાય.—

કવિપદ. ૮

લંકાગદ અન્ય નગરના એ, બેહુને કહિયે કોટ,

એકમાં અંતર અતિ ઘણોએ, નિમ વડે આગર લોટ.—

કવિપદ. ૯

હેમાચાર્ય પ્રમુખ કવીએ, મહાકવી તસનામ,

સિદ્ધમેન દિવાકર એ, જિજ્ઞેષી પીધાં બહુ કામ—

કવિપદ. ૧૦

વિક્રમરાય પ્રતિજોધિયો એ, બહુ વરપંતો દાન,

ધસા કવિપદેરેણુ એ, હું નહીં તેલ સમાન—

કવિપદ. ૧૧

ધસા કવિના વચનથી એ, સુણન હુઓ કાંઈ જાણ,

બોલ વિચાર દરખે કથું એ, કરી કવિગ્ન પ્રણામ—

કવિપદ. ૧૨

—ભરતેશ્વર બાહુમળી રાસ ૫. ૯૭-૯૮

આ કવિગદી જણાય છે કે કવિનો કુચ્છ ખ્યાવ ઋષ્યમદ્ધસને પળે પળે હતો 'વિશુધ કવીના નામથી, હુઓ મુજ અતિ આનંદ' એમ જણાવી કવિના નામથી પોતે 'કવિ' તરીકે ઓજાખાઈ આનંદ લેવામાં આવતો. આમાં કુમારપાળ રાજના પ્રતિજોધક ઋદ્ધિમચં-

૪ હિમચંદ્રાચાર્ય—“અપભ્રંશ દિવા પ્રાચીન ગુજરાતીનાં વ્યાકરણ આદિ પ્રવર્તક અને પ્રાકૃત ભોલીઓના પાણિનિ. એ મમર્થ ગુર્જર અંધકારનો સમય ઇ.સ. ૧૦૮૮-૧૧૭૨ છે.” તેઓ ગુજરાતના રાજન મિદગનના સમયમાં હતા, પછીના કુમારપાળ રાજનતા શરૂ હતા (સંસ્કૃત ચરિત્ર માટે જુઓ યોગચાજ-મુંબઈ માંગરાજ જૈન સભા તરફથી પ્રકાશિત વયેલ અંધ.)

દ્રાચાર્ય અને વિક્રમ રાજના પ્રતિબોધક પ્રસિદ્ધસેન દિવાકર નામના સંસ્કૃતમાં જૈન મહા-
કવિઓ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલાને વખાણ્યા છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાના પર્વકાલીન જૈન
ગુજરાતી કવિઓ પૈકી કેટલાકનાં નામ આપી તેની પાસે પોતાની લઘુતા દર્શાવી છે.

આગિં જે મોટા કવિરાય, તાસ ચરણુરજ ઋષભાય,
લાવણ્ય લીંગો ખીંગો ખરો, સકલ કવિની કીરતિ કરો. ૫૩
હુંસરાજ વાહો દેપાલ, માલ હુંમની બુદ્ધિ વિશાલ,
સુસાધુ હુંસ સમરો(યો ?) સુરચંદ, શીતલ વચન જિમ શારદચંદ. ૫૪
એ કવિ મોટા બુદ્ધિ વિશાલ, તે આગલિં હું સુરખ ખાલ,
સાધર આગિં સરોયર નીર, કસી તોડિ આવણુ નિ ખીર. ૫૫
ધીર પાંડ ધૃત સરિષા તેહ, હું સેવક મુઝ ઠાકુર તેહ,
તેહનાં નામ તણુઈજ પસાય, રતનીઓ કુમારપાલ નરરાય ૫૬

—કુમારપાલ રાસ.

આમાં 'પૂર્વ' સમયનાં જૈન ગુજરાતી કવિઓનાં નામ મળી આવે છે.—^૨લાવણ્ય-
સમય, લીંગો, અ. ૩ખીંગો, ^૩સકલચંદ, હુંસરાજ, ^૪વાહો (વચ્છ), ^૫દેપાલ, ^૬માલ

૧ સિદ્ધસેન દિવાકર. ઉજ્જયિનીના રાજા વિક્રમદિત્યના પ્રતિબોધક આચાર્ય. તેમણે
જૈન ન્યાયને પ્રથમ પદ્ધતિપુરસ્કાર મૂક્યું; કોઇના માનવા પ્રમાણે નવરત્નમાંના કાપણુક તે
એ હતા. તેમણે ન્યાયાવતાર, સંમતિ તર્ક આદિ ન્યાયના ગ્રંથો અને કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર
રચ્યા છે.

૨ લાવણ્યસમય—તેનો વિમલપ્રબંધ રા. શ્રી મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસે
હમણાં મુદ્રિત કરાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. જન્મ સ. ૧૫૨૧, દીક્ષા ૧૫૨૯, પંડિતપદ
સં. ૧૫૫૫; તેમણે સં. ૧૫૮૭ માં શત્રુજયના મક્કમોદ્ધારની પ્રશસ્તિ લખી છે
તેની કૃતિઓ વચ્છરાજદેવરાજ રાસ (આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ડાનમાં મુદ્રિત)વગેરે
અનેક છે. વિસ્તારમાટે જુઓ વિમલપ્રબંધ, તથા આનંદ મૌ. ડાનની પ્રસ્તાવના.

૩ અ. ખીંગો.—એ શ્રાવક કવિ લાગે છે. તેહું બનાવેલ એક ચૈત્યવંદન હસ્ત લેખમાં
હાથ લાગ્યું છે.

૪ સકલચંદ—(વિજયસિંહ સૂરિના શિષ્ય મુનિ)કે જેમણે ધણી સજાયો, રતવનાદિ, દાનાદિ
રાસ રચ્યા છે.

૫ વાહો—આ વચ્છ ભંડારી હોય તો ના નહિ તેણે નવપદસવ પાર્શ્વનાથ કલશ સત્તરબેદી
પૂજમાં રચ્યો છે તેની પ્રશસ્તિમાં એવું છે કે

‘ધમિ ભણે વચ્છ ભંડારી નિશદ્ધિ, અમ મન એ અરિહંત.

એહવા નીલવરણુ નવરંગ જિનેસર જગો જયો જયવંત.’ ૮

૬ દેપાલ—‘આર્યકુમારતું સૂડ’આ કવિએ રચ્યું છે તે જોતાં તેની ભાષા ધણી પ્રાચીન
લાગે છે. છેવટે જણાવે છે કે

દેપાલ બણી સૌજ ગઘલા મુગતિ આપુલી ધાનધી, સકતિ સમલ સંધ પ્રસન.

૬ માલ—માલમુનિ કદાચ હોય. તેની કેટલીક સજાયો માત્રમ પડી છે.

(મુનિ?), હેમ, સુસાધુ, હંસ, 'સમયસુંદર' (?) સુરચંદ વગેરે. આ સર્વને શુદ્ધિ વિશાલ જાણાવી તેમની પાસે પાતે મૂર્ખ બાલક છે એવું કહી નિનય સાચવે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ સરસ્વતી દેવીને સ્તુતિ કે જે પોતાના દરેક ગ્રંથમાં કરે છે તે કરતાં તેમની સહાયતા માંગવા પોતાની અતિશય દીનતા, લઘુતા, અને અજ્ઞાનતા દર્શાવે છે:—

સમર્થ સરસતિ ભગવતી, સમર્થા કરજે સાર,
હુ મૂરખ મતિ કેલવું, તે તાહરો આધાર
પિંગલ બેદ ન ઝોળાજી વ્યક્તિ નહી વ્યાકર્ણ,
મરીખમંડળ માંનવી, હું સેવું તુજ ચર્ણ.

—કુમારપાલ રાસ.

કવિની કૃતિઓ—

કવિઓની કૃતિઓ ઘણી હોવી જોઈએ એવું તેની ઉપલબ્ધ કૃતિઓ તથા જૂદા જૂદા બંડારીની ટીપો પરથી માલુમ પડતું હતું, પરંતુ તેનું સંપૂર્ણ 'લિસ્ટ' નહિ મળતું હતું. તેની સંખ્યા કેટલી છે તે હીરવિજયસૂરિ રાસપરથી સુભાગ્યે મળી આવે છે:—

તવન અદાવન ચોત્રીસ રાસો, પુણ્ય પસર્યો દીધં બહુ શુભવાસો,
ગીત યુષ્ઠ નમસ્કાર બહુ કીધાં, પુણ્ય માટિ લખી સાધુનિં દીધા.

આ પરથી જાણાય છે કે તેણે ૫૮ સ્તવન, ૩૪ રાસાઓ રચ્યાં હતાં અને તે ઉપરાંત ગીત, સ્તુતિ, નમસ્કાર વગેરે અનેક બનાવ્યાં હતાં. આ સર્વ પુણ્યાર્થે લખી સાધુઓને આપી દીધાં હતા.

આ પર વિશેષ શોધ કરતાં રા. મણિલાલ ખટ્ટરભાઈ વ્યાસ પાસેથી હીરવિજય સૂરિના જારખોલના રાસની તેમણે ઉતારેલી પ્રત મળી કે જેની અંતે તેની કૃતિની ગાથાવાર ટીપ નીચે પ્રમાણે આપેલ છે:—(આમાં સાલસંવત્ મૂલ જોઈને તથા ખ્રીજ આધારથી મેં પૂર્ણ છે.)

૨ " સંઘવી રીપમકૃત રાસની ટીપ લખી છઠ્ઠ:—

૧ સમયસુંદર—ખરતર જિનચંદ્ર સૂરિના શિષ્યશ્રી સકલચંદ મુનિના શિષ્ય. તેઓ અપમ-હાસના સમકાલીન હતા. તેનો જૂનામાં જૂની કૃતિ સં. ૧૬૫૯ની નામે સાંઘ પ્રહુમ્નરાસ મળી આવે છે, બીજી કૃતિઓ નામે પ્રિયમેલકરાસ સં. ૧૬૭૨, નલદમયંતી રાસ સં. ૧૬૭૩, વટકલમીરી ચોપાષ (રાસ) સ. ૧૬૮૧, દાનશીવ તપભાવના રાસ સં. ૧૬૮૨, શેત્રુંજય રાસ સં. ૧૬૮૨, વગેરે માલુમ પડે છે. તેમનો મુખ્યત્વે વિહાર મહેશમાં યયો છે.

૨ શ્રેણિક રાસની એક પ્રતમાંપણ ટીપ આપી છે તેમાં જે રાસનાં નામનો ઉલ્લેખ નથી અને આ ટીપમાં છે તેનાં નામ; મલ્લિનાથ રાસ, હીરવિજયસૂરિના રાસ, પુણ્યપ્રદાંસ રાસ ગીત, હરિવાલી. અને શ્રેણિકરાસની ટીપમાં છે અને આ ટીપમાં નથી તે શ્રેણિકાના રામ ગાથા ૧૫૦૦, તીર્થકં ૨૪ના કવિન છે.

રચ્યા સંવત્.

૧ શ્રી રીપભદ્રેવનો રાસ	ગાથા ૧૨૭૧	
૨ શ્રી ભરતેશ્વરનો રાસ	ગાથા ૧૧૧૬	૧૬૭૮ પોસ શુદ્ધ ૧૦ (સુ. ત્રિ. આનંદ
૩ „ જીવવિચારનો રાસ	„ ૫૦૨	૧૬૭૬ [કાવ્ય મહોદધિ મૌ. ૩)
૪ „ ક્ષેત્રપ્રકાશ	„ ૫૮૪	
૫ અન્નપુત્રરાસ	ગાથા ૫૫૬	સં. ૧૬૭૭
૬ શેત્રુંજયરાસ	ગાથા ૩૦૧	
*૭ સમક્રીતરાસ	„ ૮૭૬	સં. ૧૬૭૮ જ્યેષ્ઠ માસ શુદ્ધિ ૨ ગુરુવાર
૮ સમકસંગ (સમયસ્વરૂપ) રાસ	ગાથા ૭૬૧	
૯ દેવસરૂપરાસ	ગાથા ૭૮૫	
૧૦ નવતત્ત્વરાસ	ગાથા ૮૧૧	સં. ૧૬૭૬ કાર્તિક વદ ૦)) રવિવાર
૧૧ ધૂલીભદ્રરાસ	ગાથા ૭૨૮	સં. ૧૬૬૮ કાર્તિક વદ ૦)) દોવાળી
૧૨ મતવિચારરાસ	ગાથા ૮૬૨	
*૧૩ સુમિત્રરાજરાસ	ગાથા ૪૨૬	સં. ૧૬૬૮ પોસ શુદ્ધ ૨ ગુરુવાર
૧૪ કુમારપાલરાસ	ગાથા ૪૫૦૬	સં. ૧૬૭૦ ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૨
૧૫ કુમારપાલનો નાનો રાસ	ગાથા ૨૧૮૨	
૧૬ જીવંત સ્વામીનો રાસ	ગાથા ૨૨૩	
૧૭ ઉપદેશમાલા	ગાથા ૭૧૨	
૧૮ શ્રાદ્ધવિધિરાસ	ગાથા ૧૬૧૬	
૧૯ દ્વિતશિક્ષારાસ	ગાથા ૧૮૪૫	સં. ૧૬૮૨ (સુદ્રિત સા. ભીમશી માણેક
૨૦ પૂજાવિધિરાસ	ગાથા ૫૭૧	ખડક મુ'બદ)
૨૧ આદ્રકુમાર રાસ	ગાથા ૯૭૨	
૨૨ શ્રેણિક રાસ	ગાથા ૧૮૭૯	

સ્તવન ૩૩, નમસ્કાર ૩૨૨, ચોત્તો (સ્તુતિઓ) ૪૨૭, સુભાષિત. ૫૪૦૦, ગીત ૪૧, હરિયાલી ૫.

૨૩ હીરવિનયસૂરિરાસ	ગાથા	સં. ૧૬૮૫ આસો શુદ્ધ ૧૦
૨૪ મહિનાયરાસ	ગાથા ૨૯૫	
૨૫ પુષ્પપ્રેશસારાસ	ગાથા ૩૨૮	
૨૬ કથવન્નાતેરાસ	ગાથા ૨૮૪૬	
૨૭ વીરસેનનો રાસ	ગાથા ૪૪૫૭	

*નં. ૭, ૧૩ અને ૩૦ અનુક્રમે ડેક્કન ટેલેગ્રાફ ગાચ્છેરીમાં છે. તેના ત્યાંના નંબર ૧૪૯૪ પત્ર ૪૪ સંગ્રહ ૧૮૮૭ થી ૯૧ સુધી by R. G. Bhandarkar, નં. ૯૦૦ પત્ર ૧૧ સંગ્રહ ૧૮૯૨ થી ૯૫ સુધી by P. Peterson, અને નં. ૧૫૭૭ પત્ર ૪૮ સંગ્રહ ૯૧ થી ૯૫ સુધી by A. V. Kathavate છે.

૧-૭ શ્રેણિક રાસમાં કવિની કૃતિઓની રીપ આપી છે તેમાં ગાથા સળધે જે દેર છે તે આ પ્રમાણે છે:—

૧, ૨૨૩; ૨, ૧૮૭; ૩, ૧૨; ૪, ૭; ૫, ૩૭૬; ૬, ૫૨૭; ૭, ૫૨૭.

[આ ઉપરાંત બે રાસ હમરી શકાય એક તો જોમાં આ ટીપ છે તે નામે:—

૨૮ હીરવિજયસુરિના બારબોલરાસ. સવત ૧૬૮૪ શ્રાવણ વદ ૨ ગુરવાર

અને બીજા એક રાસનું નામ શ્રેણિક રાસની એક પ્રત કે જે 'સવત' ૧૬૮૭ માધ પદિ ૮ રવિવાસરે સા. પદા વીરાનાં પાનાં આણીની ઉતારો છે, લખીત ગાંધી માધવસુત વર્ધમાન પદનાર્થ સમજી એ શબ્દોથી સમાપ્ત થયેલી છે તેમાં આપેલી ટીપખરથી માલૂમ પડતું નીચેનું છે:—

૨૯ રાહિણીઆનોરાસ ગાથા ૨૫૦૦ (સં. ૧૬૮૮) અને તીર્થંકર ૨૪ ના કવિત છે.

અને તે ઉપરાંત બંડારોની ટીપ વગેરે પરથી.

*૩૦ અભયકુમારરાસ. સં. ૧૬૮૪ કાર્તિક શુદ્ધ ૮ ગુરવાર

૩૧ વીશસ્થાનક તપ રાસ સં. ૧૬૮૫

૩૨ સિદ્ધસિક્ષા (?) રાસ પાટણ ત્રીજા બંડારમાં છે.

સ્તવનમાં સં. ૧૬૬૭ પોપ શુદ્ધ ૨ ગુરવારે પૂર્ણ કરેલા નેમનાથ રાજમતિ સ્તવન (નેમિનાયનવરસો), વિજયસેનસુરિના વગેરે વખતમાં કરેલ 'આદિનાથ વિવાહલો' વિગેરે.

કાવ્યની પરીક્ષા તેમાં રહેલાં વસ્તુ, પાત્ર, અને રસ એ ત્રણથી સામાન્ય અંશે થાય છે. રસ સળધે જણાવીએ તો આ કવિના ઉપરોક્ત સર્વ કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયાં નથી તેથી સર્વ સળધે કંઈપણ કહી ન શકાય, છતાં મને જે ઉપલબ્ધ થયાં છે તે પરથી જણાય છે કે કવિએ રસની જમાવટ કરવામાં જે આતુર્ય, માધુર્ય, કલ્પના, શબ્દ પ્રયોગ, અને વર્ણન શૈલી વાપરેલ છે તે જોતાં તેમણે સફલતા મેળવી છે, અને સત્તરમા સૈકામાંના એક પ્રતિષ્ઠિત અને સમર્થ કવિ તરીકે ગણનામાં મૂકવા લાયકનું સામર્થ્ય મતાવ્યું છે. તેની કેટલીક કૃતિઓ સંસ્કૃત પરથી અનુવાદ છે, છતાં તે એટલી બધી ઉત્તમ છે કે વાંચતાં જણાય તેમ નથી કે તે અનુવાદ છે.

(૧) કુમારપાળ રાસ તે જિનમંડનગણિના કુમારપાળપ્રબંધ* પરથી (૨) હીરવિજયસુરિનો રાસ તે દેવવિમલ ગણિકૃત હીરસૌભાગ્ય નામના સંસ્કૃત મહાકાવ્ય પરથી અને (૩) ભરતેશ્વર બાહુબલી રાસ તે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત ત્રિપદિક રાલાકા પુરૂષ ચરિત્રમાંના ઋષભદેવ ચરિત્રપરથી રચેલ છે, છતાં દરેકમાં પોતાની કલ્પના, વર્ણન સુંદરતા, પ્રતીપમાન છે.

(૧) પૂર્વે જે મહાપંડિત હવે, ચૂરિ સોમ પંડિત અભિનવો,

પંચાસમિં પાટિ તે કહો, તવગણ સિરિ કાટો થયો. ૫૮

તેહનો શિષ્ય સુપુરૂષ કહિવાય, જિનમંડળ નામિ ઉવઝાય,

કુમારપાલ પ્રબંધજ કયો, મુણતાં નરનારી ચિત કયો. ૫૯

શાસ્ત્ર સંખ્યા અડત્રીસ. ગ્રંથ કયો ગુરનાંખી રાસ

સંવત અકઉ બાણુઓ ભડો, કુમારપાલ ગાયો ગુણુ નીસો. ૬૦

કાવ્ય શ્લોક ગદ્ય જૂનાં જેહ, કેતાએક માંહિ આપ્પા તેહ,

કેનાએક બાય ગુરમુખથી લલા, તે મિં જેડી વીવરી કલા. ૬૧

સોય ગ્રંથ હવણાં વંચાય, મનમાં મન રાજો સંકાય,

તે પ્રબંધ માંહિ છે જરયું, ઋષભ કહે મેં આપ્યું તસ્યું. ૬૨

*આનું ગુજરાતી ભાષાંતર વડોદરા ગાયકવાડ મરકાર તરફથી, સ્વં ૨૧ મગનલાલ. નિસાલ પંથે કરેલું પ્રસિદ્ધ યદ્ય ગયું છે.

કેતાએક ગંબીર બોલ, તિહાં મઠ નાખ્યાં જેહ,
 કેતાએક મરંપરાધં વાત, તે જોડી આંખ્યાં અવનાત. ૬૩
 જિનશાસ્ત્ર અતેશં ભડાં તિહાંથી વચન સુણ્યાં કૈતલા,
 રામ મધ્યે આંખ્યા તેહ, આંખ્યું નિનિશાન્ન વડી તેહ. ૬૪
 હેતુ યુક્તિ દદાંતહ જેહ, શાસ્ત્ર અનુસારિ આંખ્યા તેહ,
 વચન વિરદ કહ્યું હોધ જેહ, મિચ્છા દુકક ભાખું તેહ. ૬૫
 કવિત કાવ્ય શ્લોક નિ દૂહા, ક્યાં કવિ ને આગળ હુઆ,
 સરસ સુદેશભ આંખ્યા તેહ, રાસમાંદિ લેધ આંખ્યા તેહ. ૬૬
 એણિપરિ બોલ ધણા મનિ ધરી, રાજન્કપિ ગુણમાલા કરી,
 સિદ્ધકામકાળ માલીઈ વરી, બલસુનાઈ સાર મુઝ કરી. ૬૭
 -કુમારપાલ રાસ.

(૨) પૂરવિં દેવવિમલ પંન્યાસ, સોલ સરગ તેણિં કીધા ખાસ,
 ત્રિષ્ટુ સહસ નિ પંચ કાવ્ય, કરજોડી કીધાં તેણિં ભાવ્ય.
 પાંચ હગ્ગર નિ સઘં પાંચ, એકાવન માથાવત્પત્તેના સંચ,
 નવહગ્ગર સાતસઈ પીસ્તાલ, કરિ અંચ નર યુદ્ધિ વિશાલ.
 વિદ્યત ભાવ છિ તેહના સહી માહીરી યુદ્ધિ કાંધ તેહની નહિં,
 મઠ કીધો તે જોધ રાસ, બીજા શાસ્ત્રનો કરી અભ્યાસ,
 મોટાં વચન સુણી ને વાત, તે જોડી આંખ્યા અવનાત,
 -હીરવિજયસૂરિ રાસ.

(૩) હેમ ચરિત કરે ઋષભનું. એ આણી મન ઉલ્લાસ,
 મોય સુણી વળી મેં રચ્યો એ, ભરતેશ્વર વૃષ રાસ. -ભરતેશ્વર રાસ
 આ ત્રણે રાસ પૈકી ભરતેશ્વર રાસમાં જૈન પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના પુત્રો
 ભરત અને બાહુબલિનું ચરિત ધર્મ કથાનક રૂપે છે, જ્યારે ગૂંજરાતના રાજા કુમારપાલ,
 અને અકબરગાદશાહના પ્રતિબોધક હીરવિજયસૂરિ—એ બંને ઐતિહાસિક પુરૂષોનાં ચરિત્રો
 તેમના નામાભિધાનના એ રાસમાં આપવામાં આવ્યાં છે.

હિત શિક્ષાના રાસમાં જૈન શ્રાવકની ધર્મકરણી આપી છે, અને હીરવિજયસૂરિના
 ૧૨ બોલના રાસમાં હીરવિજયસૂરિએ પોતાના સમયમાંના વિદ્વાન સાધુ અને આચાર્યની
 સંમતિથી ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય નામના વિદ્વાન પરંતુ હચસ્વભાવી સાધુએ રચેલા બીજા જૈન
 પંથોના ખડનાત્મક અંથનામે ‘કુમતિ કુંદાલ’ થી ઘણે ખળભળાટ ધયો હતો તેથી
 તેને જલશરણ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે ખળભળાટ અટકાવવા માટે બાર બોલ
 લખી તેને જૂદાં જૂદાં સ્થલોએ પઠાવવા માટે મોકલાવી આવ્યા હતા તેનું વર્ણન છે.

ઋષભદેવ અને મહિંદ્રનાથ એ જૈનના વર્તમાન ૨૪ તીર્થંકરો પૈકી પહેલા અને
 જોગશ્વીરમા તીર્થંકર છે તેનાં ચરિત્રો તેનાં નામના રાસમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના ત્રિષ્ટિ
 ગ્રંથાકો પુરૂષ ચરિત્ર નામના અંથના અનુસારે આપ્યા હોવા જોઈએ. શ્રેણિક એ મહાવીર
 ના સમયમાં મગધનો રાજા હતો કે જેનું બિશ્વિસાર એ નામ બોદ્ધ અધોમાં લેવાય છે.
 અખય કુમાર એ તેનો કુમાર અને મંત્રી હતો, તેનાં ચરિત્રો તે તે રાસમાં આપ્યાં છે;

સ્થૂલિભદ્ર એ નવમા નદના શકડાલ મત્રીનો પુત્ર હતો. અળ પુત્ર, કલ્પવૃક્ષ, વીરસેન, સમિત્ર રાજા જૈનના કથાસાહિયમાં દર્શાવેલ પુરૂષો છે આદ્રકુમાર એ ઉક્ત અભયકુમારથી પ્રતિબોધિત અનાર્ય ગર્જનો પુત્ર હતો આમ ચરિત્રો કાવ્યમાં નરપણુ કરી 'વાર્તાના ચમત્કારના ભોગી શ્રોતાઓની ડબિને પોષતુ આહિત્ય' કરીએ પૂર પાડ્યું છે તે નિવાય વિધિ, ઉપદેશ, બોધ સળધે સરકૃત અને આગધી યથો નામે શ્રાદ્ધવિધિ (રત્નશેખર સુરિ કૃત, વિરચિત સ ૧૫૦૬), અને ઉપદેશમાયા કે જેના રચનાર તરીકે મહાવીર હરત દીક્ષિત શિષ્ય ધર્મદાસ ગણિ કહેવાય છે, તે યગ્ની સ્વતત્ર અનુવાદ રૂપે શ્રાદ્ધવિધિ અને ઉપદેશમાલા ગણ કરીએ ગ્રંથા લાગે છે શ્રાદ્ધવિધિમાં શ્રાદ્ધ—શ્રાવણના સપ્તર્ષિ આચાર્ય આજીએવા છે અને ઉપદેશમાલામાં સાધુના આચાર્ય—ચત્રિપારો મરેલા છે તે સિવાય મમ્યગ્દષ્ટિ (બોધિ—પ્રજા) ગુ છે, એ મમજનવા સમપ્રિત માં ગણ ગર્યો છે અને જગતમાં જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વો પરથી પાપ, પુણ્ય આસ્ત્રન [કર્મહાસ], સવર [કર્મનિરોધ], નિર્જરા [કર્મનો અશત ક્ષય] અને મોક્ષ (કર્મનો આત્મતિક ક્ષય) એમ સાત તત્ત્વો થાય છે તે મળી નવ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજાવવા નવ તત્ત્વ એ નામનો પ્રકરણુચ ચ કવિએ નવતત્ત્વરાસરૂપે અનુવાદ કર્યો લાગે છે, અને બાર વ્રત [પંચમદ્રાવ્રત અને સાતગુણુવ્રત મળી બાર વ્રત નામે અહિંસા, અસ્તેય, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, દિગ્પરિમણુ, દેશાવગાસિક, ભોગોપભોગ પરિમાણુ, અર્ચન દંડ, સામાયિક, પૌષધ, અતિથિ સંવિભાગ] નું સ્વરૂપ, દેવ અને સમય એટલે શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ, મમજનવા અને જૈન તીર્થોમાં મહાન તીર્થ નામે પાલીતાણુના શત્રુજય પર્વતના તીર્થનું માહાત્મ્ય, અને પુણ્યની પ્રશસા કરવા રૂપે અનુક્રમે વ્રત વિચાર, દેવ સ્વરૂપ, સમય સ્વરૂપ, શત્રુજય રાસ, અને પુણ્ય પ્રશસારાસ કવિએ ગ્રંથા છે આ શિવાય કવિએ અનેક સ્તવનો મુતિઓ, અને નમસ્કારો ગ્રંથા છે કે જે હાલ પણ ઘણા ભાવથી શ્રાવકો પ્રભુસ્તુતિ કરતા બોલે છે તેમજ વિગેષમાં એ મોંઘરા જેવું છે કે શ્રી ઋષભદાસ કૃત કુમારપાળ રાસપરથી સવત ૧૭૪૨ આસો શુદ્ધ ૧૦ (વિજયાદશમી) ને દિને જિનહર્ષ ગણિ નામના (અસ્તર ગરુડીય) આધુએ કુમારપાળ પં સંક્ષિપ્તમાં રાસ રચેલો છે [કે જે ઉપગની ગીતમાં કુમારપાળનો નાનો ગણ દ્વાય દોય નહિ એની શકા રહે છે.] તે શ્રી જિનહર્ષ જણાવે છે —

‘ગિપ્ત દીધો મે ગમ નિહાળી, વિન્તર માહિથી ટાળી હો,

ગમ ગર્યો નિજ મતિ સભાળી, રસના પવિત્ર પખાળી હો,

—સોભાગી ભવયણુ ! ધર્મશ્યુ દો ચિત્ત લાઇલે. ૧૨

આ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે જૈન સાધુ અને શ્રાવકોમાં ઋષભદાસે પોતાના આચાર અને વિચારથી અતિ ઉત્તમ છાપ પાડી પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે

કવિના ગુરુ.

કવિ જૈન ચેતાળુ સપ્રદાયમાં તપા ગરુડના દતા, અને તેના મમયમાં તે ગરુડની પદ મી ગાદી પર સ્થાવિન્ય સુરિ પ્રથમ હતા કે જેનો સ્વર્ગવાસ સ ૧૬૫૦ ના

* હરીવિન્ય સુરિ—અકર બાદશાહને જૈન ધર્મનો બોધ આપનાર. જન્મ સં. ૧૫૮૩ માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ ૯ પ્રહલાદનપુર (પાટલપુર), દીક્ષા પાટણમાં સ ૧૫૮૬ કાર્તિક વદિ ૨, વાયક—કપાલધારી નારદપુરિમાં સ ૧૬૦૨ના માધ શુદ્ધ ૫, સુરિપદ શિરોહીમાં સ. ૧૬૧૦, સ્વર્ગવાસ જિનામાં સ ૧૬૫૨ બાદપદ શુદ્ધ ૧૧. આનું નામનું મુદ્રિત—દીગમ્માનાર કાવ્યમાં છે.

બાદપદ શુદ્ધિ ૧૧ ને હને ઉત્તમા (અગર કિન્નત)—કાવના ઉતા ગામમાં યથો હતો. ત્યાર પછી તેના પૃથ્વર *વિજયસેન સુરિ થયા. તેઓના સમયમાં કવિએ આદિનાથ વિવાહલો અને નેમનાથ રાણમતિ સ્તવન (મં ૧૬૬૭ તું) - રચેલ છે. તેમાં તેમનું નામ આપ્યું છે. x તેઓએ ઋષભદાસને શિષ્ય તરીકે ઘણું શાસ્ત્રાધ્યયન કરાવી તેના પર પરમ ઉપકાર કર્યો જણાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની કૃતિ પણ જોઈ તપાસી શોધી આપેલ જ. કુમારપાલ રાસને અતિ કવિ પોતે જણાવે છે કે:—

‘ સોલ સંવહરિ જાણિ વર્ષ મિતરિ’ બાદવા શુદ્ધિ ગુપ્ત ખીજ સારી,
વાર ગુર ગુણ બર્ષો રાસ ઋષમિ’ કર્યો, શ્રી ગુર મોધિ’ બહુ બુદ્ધિ વિચારી. ૨૦ પુ.
ઋષભદાસે પણ તેમનેજ પોતાના ગુર તરીકે સ્વીકાર્યા છે. તે ગુરુનું વર્ણન આપી પોતે કહે છે કે ‘ તે જયસિંહ ગુર માહરો રે.’ આમાં જયસિંહ તે વિજયસેન સુરિનું અપરનામ યા મુદ્દનામ છે. [જુઓ વિજય પ્રશસ્તિ, હીરસૌભાગ્ય વગેરે.] તેમનું વર્ણન આ પ્રમાણે આવે છે:—

હીરતણો પાટે હવો, જયસિંહજી ગુણવંત,
જિણે અકબરશાહ બ્રજવ્યો, દિલ્લીપતિ બળવંત.

જિણે દિલ્લીપતિ દેખતારે, જીવો વાઙ ત્રિવેક,
શાહ અકબર રંજીઓરે, હાથાં વાદી અનેક.
શાહ અકબર એમ કહેરે, હીર નણો શિષ્ય માય,
રોહણાચળનો ઉપનોરે, તે નાય વળી શાય.
જગગુરનો શિષ્ય એ ખરોરે દીમે બહુ ગણમામ
ત્યાં દિલ્લીપતિ ચાપતોરે, સુરિ સવાઈ’રે નામ.
ઋષભ કહે નર તે ભધારે, રાખે પિતાનું નામ,
શ્રી આદીશ્વર કુળ જુઓરે, ભરત વધારે મામ.
વસુદેવ કુળે કૃષ્ણજીરે, દશરથકુળે શ્રી રામ,
નૃપ પંડુકુળે પાંડવોરે, જિણે ક્યો કિસમ કામ.
ધણ દષ્ટાંતે જણાવેરે, તે ચેના જગમાર,
નિજ ગુર મામ વધારતોરે, સંભારે તે વારંવાર.

* વિજયસેન સુરિ—તપાગચ્છની પદ્મ મી પાટે પિતા કર્મશા, માતા કોકમહે. જન્મ સં ૧૬૦૪ નારદપુરીમાં, દીક્ષા ૧૬૧૩. બાદશાહ અકબરે તેમને ‘ કાલિ સરસ્વતી ’ એ બિરુદ આપ્યું. સ્વર્ગગમન મં ૧૬૭૧ જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૧ સ્તંભનીચે (ઋષભદાસનાજ વનનમાં) થયું. અકબર બાદશાહે સર્વ દર્યાનની પરીક્ષા માટે તે તે દાર્શનિકને બોલાવ્યા તેમાં વિજયસેન જય મેળવ્યો એટલે પાદશાહે કહ્યું કે ‘ હીંગવિજય તે ગુર, અને આ સવાઈ ગુર’—એટલે ગુરથી શિષ્ય અધિક છે.

x વડ તપા ગચ્છ પાટિ પ્રશ્ન પ્રગટીઓ, શ્રી વિજયસેન સુરિ પુરિ આમો;
ઋષભના નામથી સકલ સુખ પામીએ, કહત કવિતા નર ઋષભદાસો.

વીરવચન અણુઆળતો રે, ગૌતમ આહણુ જાત,
તો તેહના ગુણ વિસ્તરારે, નામ જપેરે પ્રભાત.
હીર વચન દીપાવતોરે, જ્યસિંહ પુરૂષ ગંભીર,
જિણે ગચ્છ સંઘ વધારિયો, ગયો ન જણ્યોરે હીર.
ખિંબ પ્રતિષ્ઠા બહુ ચધરે, બહુઅ ભરાયારે ખિંબ,
શ્રી જિનબુવન મોટાં યયારે, ગચ્છ વાધ્યો બહુ લંબ.

વિજયસેન સૂરિએ અનેક જિન મંદિરો બંધાવી તેમાં અનેક જિન જિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે તે હાલના મોજૂદ શિલા લેખો પરથી માલુમ પડે છે. આની પછી કવિ કહે છે કે વિજયતિલક સૂરિ પાટે આવ્યા (તે જ્યસિંહ ગુરૂ માહરોરે, વિજય-તિલક તસપાટ), જ્યારે તપગચ્છની પદ્માવલીમાં વિજયદેવ સૂરિ આવ્યા એમ જણાવ્યું છે. તો તે બંને ખરૂ છે, એટલે વિજયસેન સૂરિની પાટે બે આચાર્યો યથા (૧) વિજય-દેવ સૂરિ, (૨) વિજયતિલકસૂરિ; અને તે આ પ્રભાણુ:—

“ વાચક શિરોમણિ શ્રીમાન ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાયે ‘કુમતિકુદાલ’ નામનો ગ્રંથ ઘણી સખ્ત બાપામાં રચ્યો હોવાથી તેને અપ્રમાણુ ગણી વિજયસેન સૂરિએ ધર્મ-સાગરજીને ત્રણ પેઢી સુધી ગચ્છ બહાર કર્યા હતા. વિજયદેવ સૂરિ ગૃહસ્થાવસ્થામાં ધર્મસાગરજીના બાણેજ યતા હતા અને અરસ્પર બંનેને પ્રેમ હતો તેથી ગચ્છ બહારની હકીકતનો પત્ર ધર્મસાગરે વિજયદેવ સૂરિને લખ્યો કે જેના કિતરમાં વિજયદેવ સૂરિએ પત્રની અંદર જણાવ્યું કે ‘કશી ચિંતા ન કરશો. ગુરૂનું નિર્વાણુ યથે તમને ગચ્છમાં લેઈ લઇશું; આ પત્ર માણુમ માથે મોકલ્યો; તેણે જૂલથી તે વિજયસેનના હાથમાં આવ્યો. વાંચતાં હૃદયમાં પોતાના શિષ્યને માટે આઘાત થયો અને બીજા કોઈને ગચ્છપતિ નીમવા વિચાર રાખ્યો. વિદાર કરતાં બંબાત આવ્યા, સં. ૧૬૭૧, ત્યાં સ્વર્ગે જવા પહેલાં આઠ વાચક (ઉપાધ્યાય) અને ચારમો મુનિના પરિવારને બોલાવી જણાવ્યું કે ‘એક વખત તમે વિજયદેવસૂરિ પાસે જઈ માઈ વચન માન્ય રાખવા કહેજો. જો માન્ય કરે તો પદ્ધત્ર તેનેજ સ્થાપજો નહિ તો બીજા કોઈ યોગ્ય મુનિને’ સ્થાપજો એમ કહી સંઘ સમક્ષ તે આઠ ઉપાધ્યાયોને સૂરિમંત્ર આપ્યો.

આઠે વાચકો વિજયદેવ સૂરિ પામે અમદાવાદ આવી સ્વર્ગસ્થ આચાર્યનો અંતિમ મંદેશ કહ્યો, પણ તેમણે તેનો અસ્વિકાર કર્યો એટલે વિજયસેનની ગાદી પર વિજયતિલક સૂરિને સ્થાપિત કર્યા. તે ત્રણ વર્ષ પછી સ્વર્ગસ્થ યથા. સં. ૧૬૭૪. આમને કવિએ આચાર્ય તરીકે માન્ય રાખ્યા. *”

તે જ્યસિંહ ગુરૂ માહરોરે, વિજયતિલક તસ પાટ,
સમતા શીખ વિદ્યા ઘણીરે, દેખાડે શુભ ગતિ વાટ.

x વિજયદેવસૂરિ—જન્મ ઇસ ૧૬૪૪, ‘શિલા વિજયસેન સૂરિ પામે સં. ૧૬૪૩, પંચાસ પદ ૨૧. ૧૬૫૫, મુગિય: સં. ૧૬૪૬. તેમણે ઇસ ૧૬૪૩ના રાગ દસ્તાકુમદજીને પ્રનિર્મોધ્યો હતો, અને જદાંગીર બદાદસાહે તેને ‘મહાતપા’ એ બિરૂદ આપ્યું હતું: સ્વર્ગવાસ ઉમ્મના નગરમાં સં. ૧૭૧૩ના આષાઢ શુદ્ધ ૧૧ ને રીને.

- દીપવિજય કૃત સોહમકુલ પદ્માવલી રાસપરથી.

તેમની પછી * વિજયાણુંદ સૂરિ થયા, અને તેનો કવિએ ગુરુ તરીકે અંગીકાર કર્યો.
તેહને પાટું વળી પ્રગટીઓરે, કલ્પતનો કંઈ,
વિજયાનંદ સૂરીશ્વરે, દીકે અતિરે આનંદ.
જેહની મધુરી દેહનારે, સૂરિ ગુણ રે છત્રીશ,
ગુણ સત્તાવાંશ સાધુનારે, સત્તર બેઠ મંબમ કરીશ
હીરે હાથે દીક્ષા વરે રે, હુઆ તપગચ્છનો રે નાય,
ઋષભ તણે ગુરૂ તે સદારિ, તેહનો મરતકે હાય.

—ભરતેશ્વર રાસ સં. ૧૬૭૮

શ્રી હીરવિજય સૂરિનારાસમાં પણ કવિ કહે છે કે:—

વંદ્ય વિજયાણુંદ સૂરિસમ, નામ જપતાં સુખ સખલું યાઇ.
તપ ગચ્છ નાયક ગુણ નહિ પારો, પ્રાગવંશી દુઝો પુરૂષ અપારો.
સાહ શ્રીવંત કુલે હંસ ગયો, ઉચોનકારી જિન દિનકર ચંદો,
લાલખાઇ સુત સીંહ સરીખો, ભવિક લાઠ મુખ ગુરુતણો નિરખો,
ગુરુ નામે મુઝ પોહોતી આસો, હીરવિજયસૂરિનો કર્યો રાસો.

—સં. ૧૬૮૫.

દરેક જન રાસકાર પોતાની કૃતિમાં થોડો ઘણો પણ પરિચય આપવા ઉપરાંત પોતાની રચનાની મિતિ આપે છે, તેજ પ્રમાણે ઋષભદાસે પોતાની કૃતિઓમાં પોતાના સંબંધે પરિચય કટકે કટકે પણ અન્યની અપેક્ષાએ વિશેષ આપ્યો છે અને તે પરથીજ આ લેખ ઘડી શકાયો છે. હવે તેમની સર્વ કૃતિઓ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી, નહિતો આ કરતાં પણ વિશેષ હકીકત મળવા સંભવ છે. ઉપરની હકીકત સંબંધે શમસ્યાનો આધાર લઇ હીરવિજય સૂરિના રાસમાં જણાવે છે કે:—

કવણુ દેસિં યયો કવણુ ગામિં કલો, કવણુ રાજ્યઈ લલો એહ રાસો,
કવણુ પૂતઇ કર્યો કવણુ કવિતા ભયો, કવણુ સંવહર કવણુ મામો.
કવણુ દિન નીપનો કવણુ વારિ ગુરિં, કરીઅ શમસ્યા સદુ જોશ આંખુઇ,
મદ આંખુ અક્ષરા મોપ રધું સમગ્રસ્વઇ, નિપુણ પંડિત નર તેહ જાણુઇ.

* વિજયાણુંદ સૂરિ—મરૂ દેશના વરસોહ ગામમાં પ્રાગવંશી પિતા શ્રીવંત, અને માતા શૃંગારદેવી સં. ૧૬૪૨ માં જન્મ, મૂલનામ કલો, હીરવિજયસૂરિ પાસે દીક્ષા સં. ૧૬૫૩, દીક્ષાનામ કમલવિજય, વિજયતિલક સૂરિએ શિરોહીમાં સૂરિ પદ આપ્યું. સ્વર્જવાસ. સં. ૧૭૧૧ આપાદ શુદ્ધિ પૂર્ણિમા. ખંભાતમાં. વિજયાણુંદસૂરિ હીરવિજયના શિષ્ય હોવાથી વિજયદેવના કાકા ગુરૂ થતા હતા. તે જ્યારે અમદાવાદમાં હતા ત્યારે વિજયદેવસૂર મળવા માટે અમદાવાદ આવ્યા. અરસ્પર પ્રીતિથી બંનેની સંમતિ પૂર્વક ગચ્છાધિપત્ય ત્રણ વર્ષ તારવું. ભાવી ચોગે ચોથા વર્ષથી વિજયદેવ સૂરિએ પોતાના નામનો પટો સુનિઓ માટે લખ્યો; આ સાંભળી આણુંદ સૂરિએ પણ પોતાના નામનો પટો લખ્યો. આ કારણથી એકજ કુળમાં બે આચાર્યોના નામથી બે ગચ્છ યથા એકતું નામ દેવસૂરિ; અને બીજાનું નામ આણુંદસૂરિ. સાગરગચ્છની ઉત્પત્તિ પણ આ સમયમાં થઇ. (આ માટે જુઓ જૈન ઐનિદાનિક ગમમાળા પુષ્પ ૧ હુ.)

કયા દેશમાં 'કયા ગામમાં' કેના રાજ્યમાં, કેના પુત્રે, કોણે, કયે વર્ષે, કયે માસે, કયે દિને—વારે, રાસકારે રાસ રચ્યો છે એ વાતો રામસ્થામાં કહી છે કે જે મુઠ્ઠા-અગાન નહિ જાણે, પણ નિપુણ પંડિત નર જાણી શકશે.

દેશ આદિ દરેક સંબંધે નીચેની રામસ્થા આપે છે.

પાટણ માહિ હુઝો નર જેહ, નાતિ ચોરાસી પોપઘ તેહ,
મોટો પુરૂષ જાગે તેહ કહેસ, તેહની નાતિનિ નામિં દેશ.

—ગુર્જર દેશ. x

ગામ

આદિ અપ્પર વિન બીજાજી જોય, મધ્ય વિના સહુ કાનિં હોય,
અંત્ય અક્ષર વિન જીવન મજારી, દેખી નગર નાંમ વિચાર.

—ખંભાતિ.

રાજા

ખડગ ધુરિ તણો અપ્પર લેહ, અપ્પર ધરમનો બીજો જેહ,
ત્રીજો કુસુમ તણો તે ગ્રહી, નગરી નાયક કીજીય સહી.

—ગુરમ પાતશા.

પિતા

નિસાંણુ તણો ગુરુ અપ્પર લેહ, લઘુ દોય ગણપતિના જેહ,
ભેલી નામ બહુ જે ધાય, તે કવી કેરો કહું પિતાય.

—સાંગણુ.

કવિ

વંદ અપ્પર ત્રાપિ ધરથી લેહ, મેપલા તણો નયજીમાં જેહ,
અપ્પર ભવનનો શાલિભદ્ર તણો, કુસુમદામનો વેદનો ભણો;
સહી અપ્પર બાણુનો, જોડી નામ કરો કાં ભગો,
ત્રાવક સોય રસની પાત, પ્રાગવંશ વીસો વિખ્યાત.

—તપલદાસ.

(આમા વંશ પછુ 'વીસા પોરવાઠ' છે એમ આવી ગયું.)

વપ્

દિગ આગસિ લેહ છડુ ધરો, કાલ સોય તે પાછલે કરો,
કવણુ સંવહર યાયે વહી, ત્યારે રામ કર્યો મન રહી.

—સં. ૧૬૮૫

xએક સ્થલે ટુંકમાં ગુર્જર દેશમાં કેટલો વરસાદ આવે છે તે સંબંધે ઉપમા બીજાને આપતાં કવિ જણાવે છે કે:—

ગુર્જર દેશ પૃથિવી પરે મેહ, માસ પાક તેદનો રહેં મેહ,
ત્રિણુ બદ્ધ કાળ ન લીયો ગ્લો, ત્રાવક પંચમ એદવો કલો.

—ભરતેશ્વર રામ ૧. ૫૫

માસ-તીથિ.

“વૃક્ષ મહિં વડો કહેવાય, જેણી છાયે નર દુષ્ટ પલાય.
તે તર અરનિ નામે માસ, કીધો પુણ્ય તણો અભ્યાસ.

—આશી.

આદિ, અપ્યર વિન કો મમ કરો, મધ્ય વિનાસ હુધ આદરો,
અંતે વિના સિરિ રાવણુ જ્નેય, અબ્જુઆલી તથિ તે પશ્ચિ હોઇ.

—શુદ્ધ ૧૦.

ગુરુ

સકલ દેવ તણો ગુરુ જેહે, ઉદાયી કેડે વૃષ ખેડો તેહ,
ખેડું મલી હુધ ગુરુનું નામ, સમર્થે સીઝે સઘલાં કામ.

—વિજયાનંદ સૂરિ.

ગુરુ નામે મુઝ પોહોતી આસ, ત્રંખાવતીમાં કીવો રાસ.

જનશ્રુતિ. સરસ્વતિની પ્રસન્નતા.

એલું કહેવાય છે કે કવિએ વિજયસેન મૂરિ થાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા શરૂ રાખ્યું હતું. એક રાત્રે ગુરુએ પોતાના શિષ્ય સાર સરસ્વતિ દેવીને પ્રસન્ન કરીને પ્રસાદ મેળવ્યો હતો, કે જે પ્રસાદ રાત્રિએ ઉપાકાયમાળ અઢ રહેલા ઋષભદાસના જણવામાં આવતાં તેણે પોતેજ આરોગી લીધો અને મહાન વિકાન થયો. આના પરિણામે ઉપર જણાવેલી સંખ્યાબંધ કૃતિઓ તે રચી શક્યો. આવી દંતકથા છે (આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકીક ૩ પ્રતાપના પૃ. ૨૬ પછીનું પહેલું-ખીનું પ્રૃષ્ઠ.)

આ દંતકથામાં કેટલું સત્ય છે તે કહી શકાતું નથી, છતાં આટલું તો સત્ય છે કે દરેક કૃતિમાં કવિ સરસ્વતિ દેવીની સ્તુતિ કરવા ઉપરાંત તેનો પાક, પ્રભાવ સ્વીકારે છે. સરસ્વતી દેવીનું મંગલાચરણ દરેકમા કરી તેમની સહાયતા માગે છે. એક રચસે નમ્રતાથી જણાવ્યું છે કે—

“ સમઝ સરસતી ભગવતી, સમર્થી કરજે સાર,
હું મૂરખ મતિ કેલવું, તે તાહારો આધાર.
પિંગલ બેદ ન ઓલખું, વ્યક્તિ નહોં વ્યાકર્ણ,
મૂરખ મંડણ માંવવી, હું સેવું તુઝ ચરણ.

—કૃમાગપાલ ગમ.

સાર વચન થો સરસ્વતી, તું છે બ્રહ્મસૂતાય,
તું મુજ મુખ આવી રમે, જગમતિ નિર્મળ યાય.
તું ભગવતી તું ભારતી, તાહાગં નામ અનેક,
હંસગામિની શારદા, તુલ્જાં ધણો વિવેક.
બ્રહ્મણી બ્રહ્મચારિણી, દેવકુમારી નામ,
પદ દર્શનમાં તું સહી, સહુ યોગે ગુણગામ.
વિદ્યોની માતા સહી, વાગેશ્વરી તું હોય,
તું ત્રિપુરા બ્રહ્મવાદિની, નામ જપે સહુ કોય,

હંસવાહની તું સહી, વાણી બાપા નામ,
તું આવી મુજ મુખ વમે, જિમ હોય વાંછિત કામ.
કરજે માતા વાંછ્યું કામ, પ્રથમ જરૂં હું તાહાફે નામ,
તું મુજ માતા રાખે નામ, બોલું જરત તણા શુભામ.

—ભરતેશ્વર રાસ.

દરેક ગ્રંથની અતે પણ પ્રાયઃ સરસ્વતીનો ઉપકાર તેની સમાપ્તિ થઇ તે માટે સ્વીકારે છે:—

કવિજન કેરી પોહોતી આસ, હીર તણો મિં જોડયો રાસ,
ઋષભદેવ ગણધર મહિમાય, તૂંઠી શારદા બ્રહ્મમુતાય.

· X X X X X

સરસતી શ્રી ગુરુ નામથી નીપનો, એ રહો જિહાં રવચંદ ધરતી.

—હીરવિજય સુરિ રાસ.

જહાંગીર બાદશાહના રાજ્યની શાંતિ.

દિલ્લીપતિ જહાંગીર બાદશાહ (રાજ્યકાળ ઇ. સ. ૧૬૦૫ થી ઇ. સ. ૧૬૨૭) ના રાજ્યની સીમા આગ્રહથી પંજાબ અને કાશ્મીર સુધી અને માળવાથી ગુજરાત સુધીની હતી.

“અકબર અને જહાંગીરની રાજકીય નીતિ ઘણાક વિષયોમાં મળતી આવે છે. હિંદુ અને મુસલમાન બંનેને સરખા હક આપવામાં બંને ઉપર એકજ સરખી રાજનીતિ અણવવા બંને એક સરખા મત ધરાવતા હતા; પરંતુ અકબરનું એવું ધારવું હતું કે, હિંદુ, મુસલમાન બંનેને એકજ પંક્તિ પર મુકવા માટે, તેમના ધર્મને ઉત્તેજન આપવા અર્થે, માણસે પોતાના ધાર્મિક ગુસ્સો અને ધાર્મિક લાગણીઓને સમાવી દેવી જોઈએ અને ધાર્મિક ભાવનાથી ખીસતા આર્થિક રંગને ઝાંછો કરી નાંખવો જોઈએ. અકબરને દરેક ધર્મ ઉપર આસ્થા હતી; જ્યારે જહાંગીર એમ સમજતો હતો કે કોઈ પણ માણસ પોતાના ધર્મમાં રહીને, તેમાં પૂર્ણ માન્યતા રાખીને પોતાના ધર્મની ક્રિયાઓ પાળીને પણ પારકા ધર્મવાળા તરફ માનની લાગણીથી જોઈ શકે છે.

“અકબરનો અમલ ઘણોજ સુચેદબરેલો હતો તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે તેણે બળ અને કળથી પોતાની હિંદુ પ્રજાના મન મેળવી લીધાં હતાં. દેશી સંસ્થાનો સાથે લગ્નનો સંબંધ વધારી તેમની વિદ્યા અને તેમના ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમભાવના બતાવી, તેમના પર પૂર્ણ ખંડેસો રાખી, તેમને મોટા મોટા ઝોદાઓ આપી તેમનો અતિ ઉપયોગી પ્રેમ સંપાદન કરી, તેમને રાજ્યમાં મદદગાર કરી લીધા હતા. જહાંગીરે રાજ્યાન્નિકે થયા પછી પોતાના પિતાના પગલેજ ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. અરણ્યપર્યંત તે નિશ્ચય તેણે પાળ્યો પણ ખરો.

“જહાંગીરને નાનપણથી વિદ્યા તરફ ધણો પ્રેમ હતો. જહાંગીરના સમયમાં જદ્દપ નામે એક વિદ્વાન ગતી ઉજ્જવળ પાસે આવેલી એક ઉજ્જવળ પહાડની ગુફામાં રહેતો હતો. અહિં આ ત્રણ માઇલ સુધી દવારી જઈ શકે તેવું સ્થાન નહોતું. છતાં પણ જહાંગીર વારં-વાર પગે ચાલી તેની પાસે જતો અને તેની સાથે વાર્તાવવાદ કરવામાં પોતાનો અમુલ્ય વખત ગુજારતો. તે જ્યારે જદ્દપનું વર્ણન કરે છે ત્યારે તેના મનને બતાવી આપે છે કે

જાદરૂપ પ્રત્યે શુદ્ધ અંતઃકરણનો ભાવ રાખતો. છ છ કલાક સુધી તેની ચોખતમાં જહાં-ગીર રહ્યો છે.

“જહાંગીરનો અદ્ભુત ન્યાય, તેનો પ્રજા તરફનો પ્રેમ અને તેમના કલ્યાણાર્થે લેવામાં આવતા ઉપાયોમાં મહાન અકબર મિત્રાઈ કોઠપણુ રાજ તેની બરોબરી કરી શકે તેમ નથી.”

—જહાંગીર અને તુઝક જહાંગીર

[વસંત આવણુ ૧૯૬૭]

ઉપસંહાર.

કુંકમાં અકબર બાદશાહના વખતમાં ગુજરાત સર્વતઃ જીતાયું, અને શાંતિ ફેલાઈને જહાંગીરના વખતમાં લગભગ જામી ગઈ હતી. આવા વખતમાં કાવ્યધારા ઉછળે એ સ્વાભાવિક છે એમ ઘણાનો મત છે. તે આજ જણાવવું યોગ્ય થઈ પડશે કે કવિ ઋષભદાસ ખંભાતમાં રહીને આટલી બધી સંખ્યાબંધ કાવ્ય કૃતિઓ કરી શક્યા એ શાંતિનું ચિન્હ સૂચવે છે. આના સમયમાં અનેક જૈન કવિઓ નામે સમયસુંદર, કુશલલાભ, જય-સુંદર, હીરાચંદ શ્રાવક, બ્રહ્મઋષિ, વગેરે થઈ ગયા છે અને આખો સત્તરમો સૈકા લઈશું તો અનેક મળી આવે તેમ છે. x

ઋષભદાસની રૂર્વ કૃતિઓ તપાસી નિરીક્ષવા યોગ્ય છે. તેનાં સુભાષિતો હાથ લાગ્યાં નથી તેમજ બીજી ઘણી કૃતિઓ હજુ જોવામાં આવી શકી નથી, છતાં તે પૈકી જેટલી મળે તેટલી શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર કંડ કે અન્ય સંસ્થાએ મુદ્રિત કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. તેની કૃતિઓનો સંગ્રહ એકજ પુસ્તકાકારે છપાવે તો તે વિશેષ અનુમોદનીય છે. આમ થશે ત્યારે આ કવિ, પ્રેમાનંદ અને તેના જેવા કવિઓની સાથે પોતાનું મુદ્રણ સ્થાન લેશે એ નિર્વિવાદ હું ગણું છું.

જૈન ગૂર્જર સાહિત્યનો ક્યારે આરંભ થયો તેના મંથનમાં સ્વ. સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

“પર્વ હરાડમું સતક. જૈન કવિતાનો પ્રથમ ઉદય.

(આ) જૈન કવિ ઉત્પત્તન.

જૈન કવિતાનો ગુજરાતીમાં પ્રથમ ઉદય—અન્ય કવિઓથી જુદો પડતો અને ઉક્ત પ્રકારની જૈન શૈલીના અને જૈન વિરક્તિના ગુણોથી ભરેલો—પણ તત્કાલ જોવાનું.”

આ કથન જૈન ગુજરાતી સાહિત્યના અનંતશાખિત્વ, વિસ્તારની અનભિગતાને લઈને થયું છે એમ સ્વીકાર્યા વગર રહી શકાતું નથી, અને તેથી ઉક્ત સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરશ્રીને કપકો કે દોષ આપીએ તો અન્યાય ગણાશે. વાસ્તવિક રીતે જે સમયમાં આદિ ગૂર્જર સાહિત્યનાં બીજા ગુજરાતનાં અમુક સ્થાને રોપાઈ પ્રગટે થયાં છે એવું ઉક્ત સાક્ષર જણાવે છે એટલે ઈ. સ. ૧૪૦૦-૧૫૦૦ સુમારે, તેથી અગાઉનું જૈન ગુજરાતી સાહિત્ય હસ્ત-

+ને કે જર્જન ફિલસૂફ ‘નીશી’ નો મત જુદો છે કે સુદ્ધના-મહાન કલહના પ્રસંગોમાં પ્રતિભાશાલી રચનાઓ અને છે અને ખરા કવિઓ પ્રગટે છે.

x જુઓ જૈન રામમાળા (પ્રયોજક. રા. મનસુખલાલ કિ. મહેતા) અને મારી તેના પરની પૂરવણી. (પ્રકાશક—જૈન સ્ત્રેતાંબર કોન્ફરન્સ. પાલધુની—મુંબઈ.)

* જુઓ પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદનો રિપોર્ટ પૃ. ૧૬.

લેખોમાં મળી આવેલું જોવામાં આવ્યું છે. સત્તરમા સૈકામાં—ખ્રીસ્તનું ભરણું એક બાળુ રાખી કહીએ તો—શ્રી પ્રેમાનંદ શરૂ કરે તે પહેલાંના આ ઋષભદાસ નામના શ્રાવક કવિ એકલાએ લગભગ દશહજાર ગાથા ઉપરાંત કાવ્યસાહિત્ય રચ્યું છે, અને અરાઢમા સૈકામાં તેનો વિસ્તાર વિશેષ છે તો પછી તેને તનખા કહી શકાશે નહિ. ઝોગણીશમા શતકમાં પણ જૈન કવિઓ ઝોછા નથી યયા. તે માટે ઉક્ત સ્વર્ગસ્થ શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ જણાવે છે કે “ચોથો ભાગ—જૈન કવિઓ, એ ચારેક, હરાડમા શનક પેડે”—એ કથન ફેરવવા વગર છૂટકો નથી. માફ આ વક્તાવ્ય જૈનોના ગૂર્જર સાહિત્ય અંગેનો ઇતિહાસ લખાશે ત્યારે અને જેમ જેમ વધુ જૈન સાહિત્ય પ્રગટ થતું જશે તેમ તેમ ચોગ્ય છે કે નહિ તે પ્રતીત થાય તેમ છે.

આત્માર સુધી જૈન ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રસિદ્ધિમાં નથી આવ્યું તેનું કારણ એ છે કે મોટે ભાગે અને પ્રાયઃ તેના સુદ્ધાઓ જૈન મુનિઓ હતા. (૧) તેઓ પોતાની કૃતિઓ તથા પોતાના પૂર્વકાલીનની કૃતિઓ ધર્મસ્થાનમાંજ—ઉપાશ્રયમાંજ રહી વાંચતા અને સંભળાવતા, જ્યારે બ્રાહ્મણ કવિઓ ગામના ચોરામાં કે બે ત્રણ શેરીઓ ભેગી થતી હોય તેવા ચોગાનમાં વાંચતા યા માણુગોળાવાળા બની લોકને સંભળાવતા. (૨) જૈન અને જૈનેતર બંને કવિઓ જૂદી જૂદી જાતની કથાઓ રચી લખતા, પરંતુ તે લખેના અંગે ખીજને આપતાં યા ગમે ત્યાં મૂકતાં રખેને તેને ‘આશાતના’ થાય, તે માટે બહુ કાળજી રાખતા, જ્યારે જૈનેતરોનો તેવો અભિપ્રાય રહેતો નહિ. વળી આ ઉપરાંત હાલના જૈનો મૂળે એવા અભિપ્રાયના હતા કે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાથી લાભને બદલે ગેરલાભ વધુ થાય છે, જ્ઞાનની આશાતના થવાનો સંભવ છે, પાત્રને બદલે અપાત્રને હરતે જવાથી જ્ઞાનનો દુરુપયોગ થાય તેમ છે, તે ધીમે ધીમે છપાવવાની વલણવાળા થતાં જૈનશાસ્ત્રના પ્રકરણ અંગે અને સંસ્કૃત ભાષાના અંગે મુદ્રિત કરાવવા લાગ્યા, તેથી પ્રાચીન ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રત્યે બહુ લક્ષ ન રહ્યું; તેમ કેલવણીનો બહુ ઝોછો પ્રચાર, તેથી સાહિત્યની કિંમત સમજાઈ નહિ અને તેથી જે કંઈ તે પ્રત્યે થયું તે પ્રમાણમાં ઘણું ઝોછું હોવા ઉપરાંત અધરામાં પૂરું ચિંથરીઆ કાગળમાં પ્રગટ થયું. હવે સુચિન્દ જણાવવા લાગ્યાં છે કે કંઈ કંઈ પ્રયત્ન સારી દિશામાં થવા લાગ્યા છે.

ઋષભદાસ કવિની કારકીર્દિ સં. ૧૬૬૨થી એટલે ઇસવી સનતા સંતરમા સૈકાના પ્રારંભથી શરૂ થાય છે. એટલે ગૂર્જર પ્રાચીન કવિ શિરોમણિ તરીકે પ્રસિદ્ધ યથેલ પ્રેમાનંદ, શામળ અને અખાની પૂર્વના હોવાનું તેને માન છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેની વર્ણન-રીતી, શબ્દ ચમત્કૃતિ, ભાષા ગૌરવ તે કવિઓની સરખામણીમાં ઉતરતા હોઈ શકેતેમ નથી.

રાગ રામઘી.

રૂઢન કરેરે અતેઉરી, ત્રોડે કંકના હારરે,
નાખે બીડીરે પાનની, કુંજુ કરસી અમ સારરે:

રહો રહો ભરત નરેશ્વર !

૧

રહો રહો ભરત નરેશ્વર, તુમ વિષ્ણુ ગન્ય તે રાજરે,
છેડ સરીખોરે દેવના, માને જોડની લાગ રે.

રહો. ૨

મરતક વેણીને વિડારતી, ઝાડે કંચુકિ ચીર રે,	
મોતીહાર તુડ્યા પરે, નયણે ગળે વળી નીર રે.	રહો. ૩
નાટિક ગાન તે પરિહરે, મૂકે સકલ શણગાર રે,	
ભૂમિ પડી એક વળવળે, કિયું કર્યું કરતાર રે.	રહો. ૪
પાછા વળિયેરે પુરધણી, મૂઠાં ન જઘમે અનાથ રે,	
સાર સંભાળ ન મૂકીયે, જેહનો આલ્યો હાથ રે.	રહો. ૫
નારી વનનીરે વેલડી, જળ વિણુ તેહ સુકાય રે,	
તુમો જળ સરીખા રે નાથજી, જ્વતાં વેનડી કરમાય રે.	રહો. ૬
જળ વિણુ ન રહે માછલી, સૂકે પોમણુ પાન રે,	
તુમ વિણુ વિણુસેરે યૌવનું, કંઈ વિના નિમ ગાન રે.	રહો. ૭
નારી નિરખી પાછા વળો, રાખો અમારી તે મામ રે,	
તુમ વિણુ અતારે માળિયાં, શનો શય્યાનો દામ રે.	રહો. ૮
ઈમિ વળવળતી રે પ્રેમદા, આંસુડાં છુટે તે હાથ રે;	
તુમ વિણુ વાસર કિમ જશે, તુમ વિણુ દોહીલી રાત રે.	રહો. ૯

—ભરતેશ્વર રાસ.*

આ રાજ્ય ભરત ચક્રવર્તીને વૈરાગ્ય થતાં તેના રાજ્યાગ વખતે તેની રાણીના વિલાપ તે માથે નવરામ્યએ તજ દાધેલી વૈદર્ભી પામે વનમાં એકલી છે તે વખતે જે વિલાપ પ્રેમાનંદે કરાવ્યો છે—‘વૈદર્ભી વનમાં વલ્લવલે’—એ સરખાવો.

હવે બીજી વિષય જોઈએ. લગ્ન પ્રસંગે થતી વિધિમાં વપરાતી સામગ્રી વૈરાગ્ય-વાસિતને શું સૂચવે છે તેવું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે:—

અમાત તાત મોહે પરણાવે, ચિત કુંવરતણે નવ ભાવે,	
અગે પીકી જવ ચોળાવે, ભાવે આતમા કરમે લેપાએ.	૧
નહાતાં શિરે ભાવે મોય, સંસારનાં ફળ કહુ હોય;	
ખૂંપ ભરંતા આતમ ભાવે, સંસારે જીવ તણુરે.	૨
વળી ચિતે ભૂષણુ ભાર, ગળે સાંકળ ચિતે દાર	
હાથે શ્રી ફળ લેનાં ભાવે, જીવ નારી કિંકર યાવે.	૩
વરધોડો ચઢીઓ જામ, ચિતે દુર્ગતિ વાહન નામ,	
ખડુ વાજિંત્ર જગનવે, મન ચિતે મુજ ચેતાવે.	૪
વરગોડેથી ભીતારે, મન હેડી ગતિ સંભારે;	
પુષ્પે ધુસરં વેગે આણી, સંસાર ધુસરતી એંધાણી.	૫
ત્રાક દેખી કરે વિચાર, જીવ વિધાશે નિરધાર,	
દેખી મૂશળ મનમાં આવે, જીવ સંસારમાંડે ખંડાવે.	૬
અર્ધ દેતાં જ્ઞાનેં જોય, સહી પૂર્વ પુન્ય મુજ ધોય;	
શ્રાવસંપટ જવ ચપાવે, ભવેક દોડીયાં મુજ ભંજવે.	૭

*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ-મૌકિક ૩ વ્હ. પૃ. ૮૬.

X ” ” ” ” પૃ. ૭૦.

- નાક સાહીને વેગે તાણે, સંસારે તણાવું જાણે;
 કન્યા છાંટે નવતંબોળ, કહે છવ હશે એમ રોળ. ૮
- કહે ન ધરી એ વરમાળ, ગણે દોર ધરે છે બાળ;
 પછી અહે તે કન્યા હાથ, ને તો દુર્ગતિ સાટું થાત ૯
- લોક તિલક કરે તે માટે, જાણું દુર્ગતિ કેરી વાટે;
 ગાંઠે પડતાં મહી બધાણો, દોહિલું છુટવું છે અહીં જાણો. ૧૦
- અગ્નિ મુજ આણે વંશ જ્યારે, નર ચિતા રે સંભારી ત્યારે,
 ફેરા દેતો જોણી વાર, ચિતે ફરવું સહી ગતિ ચાર. ૧૧
- ચોરી ચારે મમ જાણ, એ દેખાડે ચહુ ખાણ,
 એમ આતમભાવના ભાવે, શુભ ધ્યાને કેવળી થાવે. ૧૨

—ભરતેશ્વર રાસ.

[આમાં હમણાંની લગ્નવિધિ સાચેનું સામ્ય ઘણું પરખાય છે.]

ભરતની, સ્ત્રીનું વર્ણન કવિ આ પ્રમાણે કરે છે:—

દંત જિસા દાદમકળી, અધર પ્રવાળી રંગ,
 ઝોર ઘણી કટી પાતળી, સળળ સુકોમળ અંગ.
 કનદલ દેવે ઘડ્યાં, તાસ પયોધર હોય,
 કમળ નાળ સરખી કહી; નારી બાહુડી હોય.
 પગ પંકજનું જોડણું, જઠા કદળી સ્તંભ,
 હંસગતિ ચાલે સહી, રૂપે જાણું રંભ.
 દેવકુમારી પકિની, અંગ વિભૂષણ મોળ,
 પહેરણ ચંપા-ચૂંદડી, કાયા કુકુમ લોળ.
 ચરણે નેવર વાજતાં, કટીમેખળ ખલકંત,
 રચણ જાલ કાને મહી, વાણી મધુર અત્યંત.
 સાર વસ્તુ જગમાં ઘણી, લીધું તેનું સાર,
 નારી રત્ન નિપાછયું, તિસો ભરત ભરતાર.

—પૃ. ૩૯-૪૦

આમ અનેક જાતનાં વર્ણન મુજી શકાશે. હાલ વિસ્તારના બંધથી સાધન સમયના અભાવે જૈનેતર કવિઓનાં કાવ્ય સાથે ઋષભદાસનાં કાવ્યોની સરખામણી મુલતવી રાખવી યોગ્ય છે. અત્ર કવિ સંબંધી ઉપયુક્ત માહિતીઓનું મુખ્યત્વે કરી એકઠી કરી મૂકવામાં આવી છે.

બાળા સંબંધમાં આ કવિ તળપદ અંભાતનોજ રહીશ શ્રાવક હોવાથી જૈનમુનિમાં રહેતા નેમના બમજકાળથી જન્મેલ બાળાભેદ અને બાળાસાંક્યનો દોષ-આક્ષેપ તેના પર મુઠી ચકાશે કારણકે તેજે પોતાની સર્વ કૃતિઓ અંભાતમાંજ રહીને કરી છે. આથી તેની બાળાનો અભ્યાસ, અંભાતના આસપાસનાં પ્રદેશમાં અને શુન્નરાતમાં શ્ર. સ. સતરમા સતકના પ્રારંભથી કેવા પ્રકારની બાળા પ્રગલિત હતી તેના ધણે સારો અને સત્ય ખ્યાલ, આપી શકે તેમ છે.

છેલ્લે જૈન સાહિત્ય હજુ અપ્રકટ છે તે બહાર લાવવા વિશેષ પ્રયત્ન થશે તો સ. માજ સ્થિતિ, સંખ્યના ઇતિહાસ, દર્શનની તર્કજ્ઞતા, ધર્મની ભાવના, અને તત્ત્વજ્ઞાનગ્રન્થ આનંદના ચિત્રો પ્રાપ્ત થઇ શકશે એવું જણાવી નાંચેતી અંગ્રેજ દહીઓમાં કે જેમાં જૈન અને જૈનેતર એ શબ્દો પૂર્વ અને પશ્ચિમને બદલે મૂકેલા છે તે કહી વિરમું છું:—

“Time, has drawn near
When Jains and Non-Jains, without a breath,
Will mix their dim lights like life and death
To broaden into boundless day !”

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ, તા. ૧૦-૫-૧૫.

1

—મોહનલાલ દલીચંદ. દેશાઈ
ખી. એ. એચ. એચ. ખી.

પરિશિષ્ટ.

પાટણનું વર્ણન.

ખાર ગાન શિરતો વિસ્તાર, ગઢ મઢ મંદિર પોત્ર પગાર,	
અકરાસી ચોહટાં ચઉશાલ, સોના ડપાની ટંકશાલ.	૧
દતારા દોપીનાં હાટ, વેચાઈ સાર પટોલાં પાટ,	
વેચઈ શાલ સપરાં ચીર, જેણુછ લખ્યાં છઈ બાવન વીર.	૨
માણિક ચઉક મોતી તોલાય, નાણાવટિ નાણા પરવાય,	
ગાંધીને હાટે ગંધીઆણુ, વર્ષદ જિહાં બહુ બર્ષસઘ જાંણુ.	૩
માલી તથોલી મણીદાર, વેચઈ તેન મુગંધાં સાર,	
વસઈ ફોફલીઆ સોનાર, ધીઆ તણો નવિ લાધઈ પાર.	૪
વિવહારી બહુ વાસઈ વસઈ, ફાંદિ ટટોલાઈ બધઈ હસઈ,	
વાકણુ તણી વલી કરતા વાત, પણિ કોણુ કરઈ પરણી તાતિ.	૫
ફડીઆ સાયરીઆ પસ્તામ, રસીઆ બહુ આલાપઈ રામ,	
ચોહટઈ બણુતા ચારણ બાટ, ત્રિફાલીઈ નાયઈ નટ નાટ.	૬
વર્ણુ અઢાર તણો તિહાં વાસ, કો કહઈની તિહાં ન કરઈ આમ,	
વિવહાર શુદ્ધિ સહુ પાલઈ ખરી, ન લીધ કો કહઈનું ધન હરી,	૭
રાજબુવન નીપાયાં તિહાં, બહુ રચના મીધીછઈ જિહાં,	
હયવર ગમની શાલા કરઈ, જેતાં નરનારી ચિત કરઈ.	૮
આયુધશાલા રચના દામ, લેખકશાલા તિહાં અભિરામ.	
કરઈ માંડવી રામ મુગણુ, વિવધ વસ્ત તિહાં લાગઈ દાંણુ.	૯

xઅત્ર મારા રમેલી શ્રેષ્ઠી છવણુચંદ સાકરચંદ ઝવેરીએ કુમારપાળરાસ અને હીર-વિજયસૂરિની પ્રત મેળવી આપી અને શ્રીયુત મણિશાલ બકોરબાઈ વ્યાસે હીરવિજયસૂરિના ૧૨ બોજના રાસની પ્રત ઉતારી મોકલાવી આપી તે માટે તે બંનેનો હું ઉપકાર માનું છું.

દાહ. આખ્યાનની [વાયુ પૂજ્ય જિન પુણ્ય પ્રકાશ્યો—એ દેશી]
રાગ આસાહીરી સિંધુઓ.

સૂપ શકલા તનઇ બપરવ મસર, શાલુ અતલસનો નહોં પાર,
ચીર ચુનડી મોલિ પિતાંબર, હીર ચીનીકેં સાર.
હોંગ મરી નઇ તરવું સીસું, સાકર નઇ સોપારી,
મોટી માંડવી પાટણુ કેરી, આવઇ કુલ વ્યાપારી;
લવિંગ એલચી કપુર બરાસ, જયફલ જવંત્રી;
દાણુ માંડવી મહોજન આવઇ, બધડા મહમતા મંત્રી.
પાંડ ટોપરાં અબ્રપ પાસ, સિંધોડા નઇ દ્રાપ,
પાટણુ માંડવીઇ બહુ આવઇ, દાણુ ટંકાના લાખ.

ફહા.

લખ્ય દાંણુ લોકજ દીધ, કરઇ સખલ વ્યાપાર,
પુણ્યક્ષેત્ર પાટણુ તણો, મુણ્યો સહુ વિસ્તાર.

ચઉપધ.

વિસ્તાર કહધસું પાટણુ તણો, વ્યાપારી વણુજરો ઘણો,
અનેક પુરપ નિહાં આવઈ જાઇ, વિવિધ વસ્ત તિહાં વેચાય.
પુણ્ય તણી શાલા તિહાં સુદ્ધ, માગઇ જલનઇ પાપ દૂધ,
દાંન માંન અનઇ વસરાંમ, અતિ શોભઇ પાટણુ પુર ગાંમ.
શ્રી જિનના પોઠા પ્રાશાદ, ઈંદ્ર પુરીસું કરતા વાદ,
પોપધશાલા પુણ્યના કામ, વાડી વન દીસઇ અભિરામ.
સહસ્રલિંગની શોભા ઘણી, ઉપમ માંન સરોવર તણી,
કમલ બહુ જલ મીઠઉ માંહિં, હંસ મોર બગ ઝીલઇ તિહાં.
મન્થ કન્થ મંદુક બહુ તરઈ, ચક્રવાકી જલકીડા કરઇ.
હિરતાં વાડી વન આરામ, તાલિ કેલિ આંગા અભિરામ.
ચંપગ નાગ અનઇ પુન્નાગ, તાલ તમાલ અનઇ વર શાગ,
જાંબુ દાડીમ દીસઇ ઘણાં, ચંદન વૃક્ષ બહુ રલીઆંમણા.
ફૂપ કુંડ બહુ વાબ્યો ઘણી, અમૃત ભરઈ સ્ત્રી સોહાસણિ,
કુશ કીડા કરતાં બહુ લોક, ધરિ ધરિ મંગલ પણિ નહી શોક.
બાવન વવા જસ નગર મઝારિ, એક ચિતઇ મુણ્યો નરનારિ,
પાટણુ નગર તણી ઉપમા, કવિઇ કેલવી આંણ્યા વવા.
વાડી વન નઇ વાબ્યો ઘણી, વાલો વેલિ વેનિતાસરિ ઘણી,
વિવેક વિચાર વ્યાખ્યાની વસઈ, વાદી વીર પાછા નવિ પસઈ.
વેણા વંસ વેસ્થાના વાસ, વિપ્ર વ્યાસ ગાય ગુણુ રાસ,
વદુરા વાંણીઆ વસ્ત વપારિ, વ્યાપારી વડ ગામ મઝારિ.
વેદ વાસના વિષ્ણુવ કથા, વિશ્વામ વામ તે રહમવા તણા,
વાળું અદાર તણો તિહાં વાસ, વૃષભ જન અનોપમ પામ.

વિપશ્ય મરતિ અનઈ વેદીઆ, વેપધારી નધ બહુ વરતીઆ,
 વિચિત્ર વિવહારી વસઈ, વિવહાર ચૂક નવિ ચૂકઈ કમઈ. .
 વયણ શુદ્ધ નધ વિધાવંત, વણકર તણો ન લાભઈ અંત.
 વસન દાન શીલ તપ ધણી, વિચિત્રાઈ વરધોડા તણી.
 વાછ વદઈલિ અનઈ વીઝણા, વાંનર વાધ રાય અંગણિ ધણા,
 વિદુમ વૃક્ષ નઈ નિર્મલ વારિ, છાંટઈ રાજનંતે દરખારિ.
 વાછન વેધાલિ બહુ મલઈ, વ્યાકરણી વચને નવિ પતઈ,
 વયરાગીનું કંઈ વખાણ, વસઈ લોક પર વેદ ન જાણ.
 વિવિધ વરત ઝાલી જિહાં મલઈ, નર સમુદ્ર પાટણ કુણ કલઈ.
 એકવાર એક સ્ત્રી ભરતાર, જોવા પાટણનો વિસ્તાર,
 સાંજઈ સાંધઈ યોદુઈ યદયા, કર્મ સંયોગઈ ભૂલાં પડયા.
 રેતી રતવડની સાનારી, પુહુતી જૂપતિ જુવન મઝારિ,
 વેગઈ તિહાં વીનવીઈ રાય, કામની લાપિઈ કર્મ કયાય.
 સ્વામી તાહરા નયર મઝારિ, ભૂલાં પડ્યાં અહો નરનારી,
 મોઢ્યો સ્વામી પણિ નવિ જડયો, વિજગરત જિમ સાયર પડયો.
 સ્વામી નામઈ રાણો એહ, કાળી અંપઈ કંણિ તેહ,
 એનઈ ઇધાણે મુઝ ભરતાર, રાય કરો મુઝ નરની સાર.
 રાઈ વેગઈ વળવ્યો પદો, રાંણા કાંણા આવી ચડો,
 સકલ એકઠા યાઓ આજ. નૃપનઈ કાંઈ પુછયાનુ કામ.
 રાણાકાંણા દાખી આંધિ, ન વસઈ નવાણુ ભાપિ,
 મિતયા એકઠા નૃપ દરખારિ, જૂપઈ તેડાવી સાનારિ.
 મોઢી લિઈ તું તાહર ધણી, વુઝ કારણિ પપ કાધી ધણી,
 નૃપ વચને તે સોધઈ નાર, પુરૂષ ન દીસઈ તેણુઈ કારિ.
 માંમી ! એહમાં નહી મુઝ કંત. ગય વિનોદ તિહાં યથો અત્ય ત.
 ઝિરી પદો વળવ્યો જસઈ, રાણો આળ્યો તસઈ
 નારિ ઝાલવી લિઈ ભરતાર, પડિત કવિઅણુ કરઈ વિચાર,
 નર સમુદ્ર એ પાટણુ સહી, નર નારી સંખ્યા નવિ લહી.
 જોણેઈ નગરઈ છઈ નાટિક વૃત્ત, પંડિત જન પાંમઈ બહુ વૃત્તિ.
 રાસ રમઈ તિહાં બહુ બાલકા, સુર મોહી રહઈ સ્વર્ગ યકા.
 પાંન ફૂલ તણા ભોગીઆ, જોણઈ નગરિં કો નહીં રોગીઆ,
 કામિની કંતમાં મળ્યો પ્રેમ, સુર ધરિ ઇંદ્ર ઇંદ્રાણી જેમ.
 ભમર ભોગ પુરંદર ધણા, વાસ બહુ લધુ માલિણુ તણા,
 મૃગનવણી નાર પડાની, વસઈ હમતની નઈ ચિતણી
 ન્યામી જિહાં ગડઈ નિશાંણુ, વસઈ લોક પરવેદ ન જાણુ.
 મયગલ માતા નધ મદ ભયો, બુધર ઘટ સિણુગાર્યા કયો.
 અમી નગરની ઉપમ કહું, ઇંદ્રપુરીથી અધિકી લહું,
 જેહનો સ્વામી નૃપ વનરાજિ, ત્રિણિ જુવન જસ માંનઈ લાજ.
 જેહનઈ ગજ રથ ધોડા બહુ, જેહનઈ સીસ નભાવઈ સહુ,
 જેહનઈ ઝાઝી અતેડરી, જેહનઈ ધરિ નહુ જહમી ભરી.
 નગર અનોપમ વાસું ગામ, ગોવાડીઆનું રાખું નામ,
 અણહવવાડું પાટણુ ગામ, વસઈ લોક ચાર અભિરામ.

x

x

x

x

શ્રી યશોભદ્ર સૂરિ.

યશોભદ્રસૂરિ સંડેરક ગચ્છમાં એક પ્રભાવિક આચાર્ય થઇ ગયા છે. તેમનો જન્મ સં. ૯૫૭માં ૧૫લાસી ગામમાં થયો હતો. તેમની માતાનું નામ રગુણસુંદરી અને પિતાનું નામ ડપુણ્યસાર હતું, તેઓ પોરવાડ જાતીય નારણ ગોત્રના હતા. બીજકુલ ન્હાની એટલે લગભગ ૫-૬ વર્ષની ઉંમરમાં તેમણે દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષાનો પ્રસંગ તેઓને માટે આ પ્રમાણે બન્યો હતો:—

“ સંડેરક ગચ્છના પાંચસો સાધુના ઉપરી ઇશ્વરસૂરિએ પોતાના આયુષ્યની અંતમાં ૭ વર્ષ પર્યંત ૭ વિષયનો ત્યાગ કરીને, મુદારામાં બર્હદિવીની આરાધના કરી. અને તે દેવીને પાત્રમાં ઉતારી. જ્યારે તે દેવી પાત્રને છોડી જવા લાગી ત્યારે ઇશ્વરસૂરિએ દેવ-ગુરુ-સંઘની આજુ દુધ દેવીને અટકાવી અને કહ્યું:—

“ હે દેવિ ! મ્હારો સંઘ વિચ્છેદ જશે કે કેમ ? ” દેવીએ કહ્યું:—હે ભગવાન ! સાંભળો:—

૧લાસી ગામમાં પુણ્યસાર નામે એક વ્યવહારી રહે છે. ગુણસુંદરી નામની તેની ધર્મપત્ની છે. ગુણસુંદરીને હીમાચલના સ્વપ્ન મૂચન પૂર્વક મુધર્મા નામક પુત્ર થયો છે. પાંચ વર્ષની વયે માતા-પિતાએ લેખશાલામાં ભણવા મૂક્યો છે, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા લાગ્યો છે. આ લેખશાલામાં બીજા ૫ણ કેટલાક છાત્રો ભણે છે હેમાં એક બ્રાહ્મણનો છોકરો પણ છે.

એક દિવસ મુધર્માએ તે બ્રાહ્મણના છોકરા પાસે ખડીયો માંગ્યો. બ્રાહ્મણ છાત્રે પોતાનો ખડીયો મુધર્માને આપ્યો પણ ખરો. પરંતુ મુધર્માએ જહેવો ખડીયો પોતાના હાથમાં લીધો, તેવોજ તે અકસ્માત પડી ગયો. અને ફૂટી પણ ગયો. બ્રાહ્મણ છાત્રે પોતાનો ખડીયો પાછો માંગ્યો. મુધર્મા નવા નવા ખડીયા આપવા લાગ્યો, પણ તેણે પોતાનોજ ખડીયો પાછો આપવા કહ્યું. જ્યારે તે ખડીયો મુધર્મા ન આપી શક્યો, ત્યારે બ્રાહ્મણ છાત્રે કહ્યું: ‘હે દુષ્ટ ! મ્હારો ખડીયો આપ્યા સિવાય, ત્યારે ભોજન ન કરવું.’ આ

* તપાગચ્છની બાપાની પદાવલી કે જે સં. ૧૮૮૯ માં લખાએલી છે તેની અંદર યશોભદ્ર સૂરિનો જન્મ સં ૯૪૭ લખવામાં આવ્યો છે.

૧ આ ગામ પીંડવાડાની નજીકમાં છે. જેને પલાઇ કહે છે. ૨-૩ નાડલાઈથી મળેલા એક લેખમાં તથા ઇશ્વરસૂરિજીત રાસમાં તે માતાનું નામ મુલદ્રા અને પિતાનું નામ ધરોલીશ આપ્યું છે. ૪ આ ગામ માદરીથી ૧૫ કોસ દૂર છે.

સાંભળી શાન્ત સુધર્મા પણ કુપિત થયો. અને લડતા ઝગડતા અધ્યાર (અધ્યાપક) પાસે ગયા. અધ્યાપકે બંનેને સમજાવ્યા, પરંતુ માન્યું નહિ. છેવટ બ્રાહ્મણે દોષાવેશમાં આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી:

વિષ પુત્રિ ધૂરિ દેદ્ ગાલિ કૂર કરંબુ તુઝ કપાલિ ।

જુ પાઝ તું વંમણ સહીં નહીં તરિ ભરહડ મળિજે મહ્ ॥૧૮॥

(લાવણ્યસમય કૃત યશોભદ્ર સ્ત્રિ રાસ)

આના ઉત્તરમાં સુધર્માએ પણ પ્રતિજ્ઞા કરી:—

તવ તે પદ્ વોલિઝ સુધર્મ જો જે વંમણ માહરુ કર્મ ।

મૂઓ ન માંરું તુઝ માળીઝ નહીંતર નહીં સુધર વાળીઝ ॥૧૯॥

(ઉપર્યુક્ત રાસ)

આવી પ્રતિજ્ઞા વાળા તે સુધર્માને ત્હમે લાવો અને ત્હને સરિપદ પર સ્થાપન કરો. તે મહાકૃષ્ણવાન યશ. આટલી કથા સાંભળાવીને દેવી ચાલતી યધ.

પશ્ચાત્ ઇશ્વરચૂરિ સંધની સાથે પલાસી આવ્યા. અને સંધની સાથેજ આચાર્ય ગુણસુંદરી ને ત્હાં ગયા. ગુણસુંદરીએ આચાર્યનો સારો સત્કાર કર્યો. પછી આચાર્ય શ્રીએ ગુણસુંદરીને મળોધી કહ્યું:—

‘ભદ્રે ! દેવીની વાણી પ્રમાણે હું સંધની સાથે ત્હારે ત્હાં આવ્યો છું. પુત્રની ભિક્ષા આપીને સંધને આનંદિત કર.’

ગુણસુંદરીએ કહ્યું:—આપના હૃદયમાં યદિ કૃપા છે, તો શું લગ્ન પણ નથી ? આંધળાને દષ્ટિ મમાન આ પુત્રની આપ શું ચાચના કરો છો ?

આ સાંભળી સંધના મુખ્ય માગ્યું કહ્યું:—

‘હે કલ્યાણિ ! તું પોતાના લોભથી, અન્ધ જગતને દષ્ટિરૂપ આ ત્હારા પૂત્રને કેમ નથી કરતી ? કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

લોકમાંદિ લપમી મધાંન તેદ્ માંદિ સારુ સંતાન ।

સંતાતિ માંદિ કાહિઝ સુતસાર તામુદાન ફલનું નહીં પાર ॥ ૨૬ ॥

(લા. ફ. રાસ)

માટે પુત્રનું દાન કરી ત્હારે ખૂબ ફલની પ્રાપ્તિ કરી લેવી જોઈએ. કેમકે:—

(દુહા) મશ્તિમાં ગણહાર મુદ્દ દેપી માંગડ નહીં ।

સો ઇમ સહુ દાતાર જે હુતડં નહીર કરડ ॥ ૨૭ ॥

દેઅંતા નહીં દૂવલાં શૂંસંતા ન મરંતિ ।

ઈમ ઇ કાયર વળ્પડાં પુરુપારથ ગમંતિ ॥ ૨૮ ॥

(ચરપડ) જિણડં અરધિ ઈં ન માજડં મીંડિ, જીણડં ન ટલડં પરની પીંડિ ।

માગણ અરય કાજિ ટાલીં, સા સંપાતિ સિઘલી રાઠીં ॥ ૨૯ ॥

વૃક્ષ ન લેઈ ફલ તળડ સવાદ, વીણા અરધિ ન આવડ નાદ ।
 સૂર સદા અજૂઆલું કરઈ, ઉત્તમ પર ઉપગારી સિરડ ॥ ૩૦ ॥
 નદી ન પીડ નીર લગાર, કૂરમ કાંટ ધરડ મૂડ માર ।
 મહીઅલ મેદ સરોવર ધરઈ, ઉત્તમ પર ઉપગારી સરુડ ॥ ૩૧ ॥
 પાન પદારથ નીલડી, દૂધ દહીં દીસડ સેલડી ।
 સાકર સરસ રસ રસ જરડ, ઉત્તમ પર ઉપગારી સરડ ॥ ૩૨ ॥
 જગ સગલૂ ભરિંડ નર નાથ, નિગુણા સોડ ન ઘાલડ દાથ ।
 આક તળા ફલ સદૃ પરિદરઈ, આંવા ફલ સદૃ આદર કરઈ ॥ ૩૩ ॥
 ગુણમુંદરી ગુણ મેરુ સમાન, તાહરુ પુત્ર હુડસડ જાગિ ધાળ ।
 માનો મોહ મહા પારહરુ, વાઈ વોલ અહ્મારુ કરુ ॥ ૩૪ ॥

મંધાધિપતિએ આ પ્રમાણે ગુણસુદીને બદલારે બહુ બહુ મમળવી, તદ્દારે સુધર્માએ માતાને કહ્યું —

‘હે માતા ! હું દીવાળ ગ્રહણ કરીશ. અને મદ્ગુરૂપી નાવના આધારથી શીત્ર બવ-સમુદ્ર ભરીશ.’

માતાએ પુનઃ દીક્ષા પાળવી કેટલી કરિત છે, તે સમયે જ્યારે મમળત્યું. તથાપિ સુધર્માએ ‘સંયમ રાજ્યથી ખીનું કંઈ અધિક છેજ નહિ.’ ઇત્યાદિ વચનોથી માતા-પિતાને મમળવી ગુરૂ મમીએ દીક્ષા લીધી મધ ઘણો ખુશી થયો. દીક્ષા લીધા પછી જ વર્ષમાં સર્વ શાસ્ત્રોનું અવગાહન કરીને આચાર્ય યોગ્ય થયો.

સુધર્માની દીક્ષા પછી આચાર્ય ઇશ્વરસુરિ પાછા મુદ્ગાગમાં આવ્યા, અને બારગોત્રની માથે બદરીદિનીની પુત્ર આગમના કરી બદરીદિની આવી. તેનીએ સુધર્માના લગ્નકાળમાં સર્વ મધ મમળા નિવડ કર્યું. કદંબા પુષ્પની માળા નાખી અને નાટ્ય કરીને સુધર્માનું યશોભદ્રસુરિ નામ સ્થાપન કરી આવી ગઈ.

યશોભદ્રસુરિએ, વિગયો વિકાર કરનારી જાણી, નિગ્નત્વ છ વિગયનો ત્યાગ કરી આઈ કેળીઆનું આખીવર કરું નહિ કર્યું. આવી ક્ષત્ર તપચ્ચાના બલથી, હેમણે અનેક અતિશયો ઉત્પન્ન કર્યા.

૧ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, શ્રી હંશ્વરસુરિએ બદરીદિનીની આગમના મુદ્ગાગમાં કરી, અને યશોભદ્રસુરિની આચાર્ય પદવી પણ મુદ્ગાગમાંજ થઈ. પછી મુનિસુદરસુરિ દ્વિત ઉપેશ રત્નાકરના ૫ હૃડ માં ‘પહ્લીપુર્યાં શ્રી યશોભદ્રસુરેરાચાર્યવક્રાવવરે યાત્ર-જીવમણભિઃ કવલંચામ્લ વિધેયમિત્યમિત્રહ સ્વીરુતપ્રવિષ્ણો’ ઇત્યાદિ લખવામાં આવેલ છે, તે વિચારણીય છે. પાત્રીમાં આચાર્ય પદવો થયાનું ઉપેશરત્નાકર સિવાય અન્યત્ર ક્યાંકપણ જોવામાં આવતું નથી.

૨ લાવણ્યમયમદૂત મમળમાં આંખીલ નહિ, પછી છ વિગયનો ત્યાગ કરી આઈ ક્ષત્ર આદાર કર્યાનું લખ્યું છે થયા —

યશોભદ્રસુરિ ચિત્ત સાર વિગદ વિગવનુ કરઈ વિકાર ।

ઘગઈ છ હંડિ નિખિતારિ લેવડ ગ્રાઠકપલ આદાર ॥૫૫॥

અનુક્રમે યશોભદ્રસૂરિ પાલી આવ્યા. પાલીમાં તેમના આવવાથી મ્હોટા જતસવ થયો. એક દિવસ યશોભદ્રસૂરિ સૂર્યના મંદિરની નજીક ભૂમિમ નિરવધ સ્થાન દેખી કંડીલ (જંગલ) ગયા. સૂર્યે વિચાર કર્યો—‘આચાર્યની તપસ્યા, તેમના વખતે અનુચિત છે. આ તપ સામાન્ય નથી.’ એમ વિચાર કરી ગુરૂની પરીક્ષા કરવા માટે માર્ગમાં સુવર્ણ-મણિ-મુક્તાશ્વનાં આભૂષણો નાખ્યાં ગુરૂએ ત્યાંથી પસાર થતાં હોતી સ્થામુ પણ ન જોયું. આથી સૂર્ય ઘણો વિસ્મિત થયો. અને વિચારવા લાગ્યો—‘આ મ્હારા મંદિરમાં આવે, ત્યારે હું કૃતાર્થ થાઉં’ એમ વિચારી માર્ગમાં વર્ષા કરી અપૂકાયની વિરાધનાના ઉરથી સૂરિજીએ સૂર્યના મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કરતાં સાથેજ મંદિરનાં દાર બંધ થયાં. ગુરૂને નમસ્કાર કરી સૂર્યે કહ્યું—‘કાંઈ માર્ગો’ આચાર્યે કહ્યું—‘અમારે કાંઈ જોઈએ નહિ’, અમે ચારિત્રી છીએ’ જ્યારે સૂર્યે પુનઃ પણ સાચક કહ્યું ત્યારે ‘દરેક જીવોનું આલોકન કરી શકું, એવું અંજન આપ’ એવી યશોભદ્રસૂરિએ માગણી કરી. સૂર્યે કહ્યું—‘કાલે હું લેઈને આપના સ્થાનકે આવીશ.’ એ પ્રમાણે આપમમાં વાર્તાલાપ થયા બાદ આચાર્ય ઉપાશ્રયે આવ્યા.

ખીજ દિવસે સૂર્યે વિચાર કર્યો—

સ एव पुरुषो लोके यय्य विद्या रमा वपुः ।

उपकाराय पात्रस्य शेषः पुंवेपभाक् पशुः ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સ્વર્ણાશ્વતરકે કરી અનેક આમતાય-વિદ્યાયુક્ત એક પુસ્તિકા અને જીવનું આલોકન થઈ શકે એવા અંજનની કુંપિકાને હાથમાં લઈ સૂર્ય, નિપ્રવેપથી આચાર્યશ્રીના સ્થાનકે આવ્યો. અને તે વખતેજ ગુરૂની સ્થામિ રાખીને અદશ્ય થઈ ગયો. ગુરૂએ તે અંજન પોતાના નેત્રમાં નાખી અંજનમાંથી જોયું તો તે આખા ત્રિભુવનને પ્રત્યક્ષ જોઈતી રીતિમાં છે, હોતીજ સ્થિતિમાં જોઈ શક્યા. પુસ્તિકાને વાંચીને તેમાંની વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરી લીધી. પશ્ચાત્ આચાર્યે વિચાર કર્યો—‘પાછલની પ્રજા-શિષ્યપરંપરા આ વિદ્યા-ઓને દુરુપયોગ કરશે-તેઓને આ વિદ્યાઓ પચશે નહિ, માટે આ પુસ્તક પાછું પહોંચાડી દેવું સાઈ છે.’ એમ વિચાર કરી, બલભદ્ર શિષ્યને બોલાવી કહ્યું—‘આ પુસ્તક સૂર્ય મંદિરમાં મૂકી આવ. પરંતુ માર્ગમાં વાચીશ નહિ.’

૧ તપાગચ્છની બાપાની પદ્મવતી, કે જે સં. ૧૮૮૯ માં લખાએલી છે, તેની અંદર બલભદ્રને, કીયશોભદ્રસૂરિના ગુરૂબાઈ તરીકે જોળખાવ્યા છે, પરંતુ તે ફીક નથી. કેમકે લાવખ્યસમયકૃત બોહા-યશોભદ્રગમાન્તર્ગત બલભદ્રના વર્ણનની સરસાતમાંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

पुण्य प्रभावकं जांनिङं विद्यावलि वलिमद्र ।

तस्य चरित्र वपाणीइ जसगुरु श्रीजसमद्र ॥૧॥

આ પ્રમાણે ઉપદેશ સ્નાત્કર (મુનિમુદર સૂરિકૃત) ના પૃષ્ઠ ૯૮ માં પણ લખવામાં આવ્યું છે કે—

‘શ્રી યશોભદ્રસૂરિ શિષ્યવલ્લભદ્રામિથશુલ્લભત્’

ઇત્યાદિ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે—બલભદ્ર, યશોભદ્રના ગુરૂબાઈ નહિ, પરંતુ શિષ્ય હતા.

બલભદ્ર શિષ્યે માર્ગમાં જતાં પુસ્તકને જોઈને હેમાંથી ત્રણ પાનાં કાઢી લીધાં. સૂર્ય લયમાં જઈ બલભદ્રે પુસ્તક મૂકી એકદમ રોવા લાગ્યો. સૂર્યે પ્રત્યક્ષ થઈને અનુકંપા બુદ્ધિથી કહ્યું:—‘હે ભદ્ર! જા, હું તને તે ત્રણ પાનાં આપું છું’ બલભદ્ર ત્યાંથી પાછા વળી સરિથ પાસે આવ્યા. યશોભદ્રસૂરિને વિદ્યાના પ્રભાવથી આઠ મહાસિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થઈ. આકાશ ગામિની વિદ્યાથી આચાર્ય પ્રતિદિન શત્રુજય-ગિરનાર-સમેતશિખર-ચંપા (પાવાપુરી) પુરી અને અગ્રપદ એ પંચતીર્થની યાત્રા કરીને જ આહાર પાણી કરતા. ૦

યશોભદ્રસૂરિ પાલીથી વિહાર કરી ૧ સંડરેક આવ્યા. અહિંના જૈન સંધે પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ કર્યો. બહારથી ધાર્યા ઉપરાન્ત લોકો એકઠા થઈ જવાથી જમણમાં ધી ખૂટ્યું. આચાર્યના જળણમાં આ વાત આવી, ત્યારે હેમણે વિદ્યાના બલથી પાલીના એક ધન-રાજ નામના જૈનેતર ધનિના ઘેરથી ધી મંગાવી, ધીનાં વાસણ ભરી દીધાં. ૨ સંધ ખુશી થયો. પ્રતિષ્ઠા થઈ ગયા પછી ગુરૂએ તે મંગાવેલા ધૂતનું મૂલ્ય પાલીના તે શ્રણિને આપવા સૂચવ્યું. જ્યારે લોકો ધૂતનું મૂલ્ય આપવા ગયા, ત્યારે તેણે કહ્યું: ‘મહેં ધી આપ્યું જ નથી, તો હમે દામ-મૂલ્ય શાનું આપવા આવ્યા? તેજ માણસે જ્યારે પોતાના ધીનાં વાસણો તપાસ્યાં, ત્યારે હેમાં લગારે ધી દેખ્યું નહિ. આથી આચાર્ય શ્રીના ચમત્કાર ઉપર રહેને ઘણી શ્રદ્ધા થઈ. અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયાં. તેણે મૂલ્ય આપવા આવેલા લોકોને કહ્યું:—‘મહેં ધીના મૂલ્યનું કંઈ પ્રયોજન નથી. યદિ સંધના કાર્યમાં તે ધી વપરાયું છે, તો હું માનું છું મહેં બધું પ્રાપ્ત કર્યું. અગ્નિ-ચોર કે રાજા ધનને હરણ કરી જાય છે, તો તે સફળ થાય છે, જ્યારે આ તો મંધના કાર્યમાં વપરાયું છે. આનું મૂલ્ય મહારાથી લેવાયજ કેમ?’

આવડોએ આ હકીકત ગુરૂશ્રીને જણાવી આચાર્યે લઘુ કર્મો જાણી તેણે પ્રતિબોધ કરી જિન ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવી સાંડેરાવથી વિચરતા વિચરતા આચાર્ય ચિત્રકૂટ આવ્યા.

ખીજ તરફ મેદપાટ (મેવાડ)માં આ ૩ ઘાટપુર નગરમાં અષ્ટ રાજાઓ ગુણધર નામે મંત્રી હતા. તે મંત્રીએ વ્યાપારના અવતાર સ્વરૂપ હૃદયથી વિચારીને રાજાની અનુમતિ લઈ એક સુંદર મંદિર બનાવ્યું. આચાર્યશ્રીને ચિત્રકૂટથી લાવીને પ્રાસાદમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ બિંબને સ્થાપન કરાવ્યું. એક દિવસ આચાર્ય, રાજા અને સંધની સાથે મોટા ઉત્સવથી ચૈત્યપરિપાટીએ આવતા હતા, તેવામાં એક અવધૂત યુરૂપે આચાર્યને દેખીને પોતાના હાથથી મોંઢાનો સ્પર્શ કર્યો. આચાર્યશ્રીએ હેના મનોબિધાયને જાણીને પોતાના બે હાથ ધસી સ્થામ દેખાડ્યા. અવધૂત અત્યંત ચમત્કૃત થયો અને ‘આ મહાન્ ક્લાવાન્ છે’ એમ વિચારી આચાર્યને નમસ્કાર કરી ચાલ્યો ગયો. આચાર્ય અને અવધૂતને આપસમાં થયેલા દયાગ કોઈ સમજી શક્યું નહિ, તેથી રાજાએ આચાર્યશ્રીને પૂછ્યું ‘મહારાજ આ શું?’ આચાર્યે જણાવ્યું:

૧ સંડરેક, એરણપુગથી ૫ ગાઉ પર છે, જ્ઞેને સાંડેરાવ કહેવામાં આવે છે.

૨ આ પ્રમાણે મંત્ર શક્તિથી પાલીથી ધી લાવ્યા મંબધી હકીકત, સં. ૧૫૮૧ માં યશોભદ્રસૂરિએ બનાવેલા સુમિત્ર ઋષિ ચરિત્રની અંદર પણ આ પ્રમાણે આપવામાં આવેલી છે:—

યઃ પ્રાજ્યમાજ્યં નિજમંવ્રજાતયા નિનાય સંદેરપુરે સુપલ્યાઃ ।

તદાએનકાદ્ભુતમચ્ચિત્રં ધીમચ્ચશોમદ્રગુરુ નમામિ ॥૬॥

૩ આ ઘાટ, કંડિપુરથી બે માઇલ દૂર છે. જ્ઞેને આદક કહેવામાં આવે છે.

ઉજ્જવિનીમાં મહાકાલના પ્રાસાદમાં દીવાની જ્યોતિથી ચંદરવો સળગ્યો. એમ દેવના પ્રભાવથી તે અવધૂતે જાણ્યું. તેણે પોતાના મુખસ્પર્શદ્વારા મહેને જણાવ્યું. મહે મહારા જે હાથ ધસી વિદ્યાબળથી તે બળતો ચંદરવો શાન્ત કર્યો, અને તેને જે હાથ કાળા બતાવી શાન્ત કર્યાનું જણાવ્યું.

રાજાએ આ વાતની ખાતરીને માટે પોતાના માણસોને ઉજ્જવિની મોકલ્યા અને નિશ્ચય કરાવ્યો કે-અમુક દિવસે, અમુક સમયે ચંદરવો સળગી શાન્ત થયો હતો કે કેમ? માણસોએ આવી આ વાતની સત્યતા રાજાને જણાવી, આથી રાજા આચાર્યશ્રીના ચમત્કારથી બહુ ખુશી થયો, અને જિનધર્મમાં મનલાગો થયો.

કોઇ એક દિવસ આઘાટક (આહડ)-૧-રહેટ-કવિલાલુ-૨-સંભરિ અને બેસર આ પાંચ ગામના સંધોએ પોત-પોતાના ગામમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાને માટે આચાર્ય યશોભદ્રસૂરિને એક સાથે વિનંતિ કરી. આચાર્યે પાંચે સ્થાનની પ્રતિષ્ઠાને માટે એકજ મુદૂર્ત કાઢી આપ્યું. અને દરેકને કહ્યું કે-‘મુદૂર્ત વખતે હું તદ્દમારે ત્હાં આવીશ.’ દરેક ગામના લોકો પોતપોતાને ત્હાં ગયા.

પ્રતિષ્ઠાના સમયે આચાર્યે વિદ્યાના બળથી પોતાનાં ચાર રૂપ અને એક સ્વાભાવિક રૂપ એમ પાંચ રૂપ કરી પાંચે સ્થાનકે એકજ મુદૂર્તમાં પ્રતિષ્ઠા કરી.

કવિલાલુકમાં પ્રતિષ્ઠા સમયે ઘણા મનુષ્યો એકઠા થયા હતા. તેથી ત્હાંના કુવાનું પાણી ખૂટી ગયું. પાણી વિના લોકોને ઘણી તકલીફ પડવા લાગી. આ વાત સંધે આચાર્યશ્રીને જણાવી. આચાર્યે સડા કુવામાં પોતાના નખપડે ચંદનનો લેપ કર્યો. તેથી તેની અંદરથી ધણુંજ અમૃત સમાન જલ ઉત્પન્ન થયું. આથી રીતે પંચાણું કુવાઓની અંદર પાણી ઉત્પન્ન કર્યું.

એક વખત આહડની એક ઐષ્ટિએ શત્રુજ્ય-ગિરનારની યાત્રા નિમિત્ત રાજાની આજ્ઞા મારી. આતુર્ભાસ પૂર્ણ થયે શ્રીયશોભદ્રસૂરિને સાથમાં લઇ આ ઐષ્ટિએ સંઘ કાઢ્યો. અનુક્રમે ચાલતાં સંઘ અણુદિલપુરપદ્મજી (પાટણ) ની નજીકના પ્રદેશમાં આવ્યા. રાજા મૂળ-રાજ, આચાર્યનો પ્રભાવ સાંભળી, પોતાની મ્હોટી ઝાલિ સાથે વાંદવા આવ્યો. આચાર્યની દેશના સાંભળી રાજા ધણો ખુશી થયો. રાજાએ આચાર્યને પ્રાર્થના કરી કે-‘મહારાજ! આપ હમેશાને માટે મહારા નગરમાં ‘વાસ કરો’ આના ઉત્તરમાં ‘સાધુનો તે આચાર નથી’ એમ જ્યારે આચાર્ય શ્રીએ કહ્યું, ત્યારે રાજાએ એક વખત પોતાના મકાનમાં પધારવા પ્રાર્થના કરી.

રાજાની પ્રાર્થના સ્વીકારી, આચાર્યશ્રી, રાજાની સાથે રાજભવનમાં પધાર્યા. આચાર્યને મહેલના કમરામાં મૂકી રાજાએ દાર બંધ કર્યો, અને પોતે બહાર ઉભો રહ્યો.

૧ કરહેટનું નામ કરાડા છે. ચિતોડથી રેલવ દ્વારા ઉદિપુર આવતાં રસ્તામાં એક સ્ટેશન આવે છે, જ્યાં કરહેડા પાર્શ્વનાથનું તીર્થ છે. ૨ સંભરિને આજ કાલ સાંભર કહે છે, જે અજમેરની નજીકમાં છે. અને જ્યાં મીઠું પાકે છે. સંસ્કૃતમાં આવું શાકંમરી નામ છે. એક સમયે ચડુઆણીની રાજધાનીનું આ શહેર હતું. ૩ સંસ્કૃતયત્રિ કે જહે સં. ૧૧૮૩ માં લખાયું છે, તેની અંદર નખસુત નામનો કુવો હોવાનું જણાવ્યું છે અને લાનણ સમયે પોતાના રાસમાં પણ તે વખતે નખસુત કુવો વિદ્યમાન હોવાનું જણાવ્યું છે.

આચાર્યે વિચાર કર્યો.— ‘આવી રીતે જળરદસ્તીથી તો નજ રહેવું.’ એ પ્રમાણે વિચાર કરી વિદ્યાના બલથી પોતાનું લઘુરૂપ કરીને કમાડના છિદ્રમાં યદને બહાર નીકળી ગયા. અને આકાશગામિની વિદ્યાના પ્રભાવથી સંઘ ભેગા થઇ ગયા. પશ્ચાત્ એક માણસ મોકલ્યોને રાજને ધર્મલાભ કહેવરાવ્યો. રાજાએ વિચાર કર્યો કે—‘આચાર્ય તો મકાનમાં છે, છતાં આ શું?’ કમાડ ઉપાડી જોયું તો અંદર આચાર્યને દેખ્યાજ નહિ. આદ્ધી રાજને ધણોજ ચમત્કાર થયો. અને સંઘની સાથેજ આચાર્યને વધારે વખત રાખવા વિચાર કર્યો. ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું:—‘રાજન્! તેઓ જળરદસ્તીથી રહેશે નહિ.’ પશ્ચાત્ રાજાએ સંઘને અને આચાર્યને મળી પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગી. અન્તમાં રાજાએ આચાર્યશ્રીને પૂછ્યું:—‘મહારાજ! મહાર આયુષ્ય કેટલું છે?’ તેના ઉત્તરમાં આચાર્યશ્રીએ ‘દરમાવ્યુ’ કે—‘૭ માસનું હવે આયુષ્ય બાકી છે, માટે ધર્મ-ઓપધતું સેવન કરવું જોઈએ’ આ સાંભળી રાજા પોતાને મકાન આવ્યો. અને દાનાદિ પુણ્ય કરી ઇંગિની મરણનું સાધન કર્યું.

બીજી તરફ સંઘ ત્યાંથી વિદાય થયો. માર્ગમાં ચાલતાં પાણીના અભાવે, આખો સઘ તૃપાથી આકુલ-આકુલ બન્યો. સંઘપતિએ વિચાર કર્યો કે—‘ધિકાર છે મહારા જીવનને કે મહે’ આટલા માણસોને બહાર કાઢ્યા. હવે આ બધાનું યશે ?—શું કરશે ?’ શુકની પાંખે આવી આ હકીકત નિવેદન ન કરી. આચાર્યે કહ્યું:—‘કોઇ સૂઝા-જાલ વિનાના તલાવની તપાસ કરો.’ સંઘપતિએ મૂકું તળાવ શોધી કાઢીને આચાર્યને જણાવ્યું, આચાર્યે વિદ્યાના બલથી મેઘમંડલને વિસ્તાર કરીને સરોવર બરી દીધું. લોકો બધા મુખી થયા, અને સંઘ આગળ ચાલવા લાગ્યો. પરન્તુ સઘપતિ તે સરોવર ઉપર પોતાના જોડા બૂલી ગયા. માણસો તે સરોવર ઉપર જોડા લેવા આવ્યા, તો ત્યાં પાણીનું એકે બિંદુ પણ દેખ્યું નહિ. આથી આ સરોવરનું ‘સાધુ સરોવર’ એવું નામ પડ્યું.

હવે સંઘ શત્રુજ્યની યાત્રા કરી ગિરનાર પર્વતે આવ્યો. શ્રી નેમીશ્વરની યાત્રા-મહોત્સવ-પૂજા કરીને સંઘપતિએ વિવિધ રત્નોથી જડિત આભરણો પ્રભુને ધારણ કર્યાં. આઠ ત્રિસ ઉપર રહીને સંઘ નીચે ઉતરવા લાગ્યો ત્યેવામાં સંઘપતિએ ભગવાનના ઉપરનાં આભૂષણો દેખ્યાં નહિં. સંઘપતિને ઘણી ચિંતા થઇ. ગુરૂને વિનંતિ કરી કે—‘પ્રભો ! આ અપયશ સંઘના ઉપર લાગે છે, તો તે કેમ ફર યાય ?’ આચાર્યે કહ્યું:—‘ભદ્ર ! ચિંતા ન કરો. સંઘમાંતોજ એક માણસ તે આભરણો લેધને આહટ ગયો છે. તે માણસને જીગાર રમતો, આજથી વીશમા દિવસે ત્હમારા માણસો પકડશે તે આભૂષણો ત્હેણે એક પાપાણની નીચે દાટ્યાં છે.’ આ સાંભળીને શેઠે તુરત પોતાના માણસોને આહટ મોકલ્યા. તે માણસોએ આચાર્યના કહેવા પ્રમાણેજ જીગાર રમતો પકડ્યો, અને આભૂષણો સાથે સંઘપતિને સોંપ્યો. આભૂષણો પ્રભુને ચઢાયાં, અને શુક મહારાજના વગનથી ચોરને મુક્ત કર્યો. પશ્ચાત્ સંઘ નિર્વિધપણે આહટ આવ્યો.

શ્રી મશેખર સુરિ ‘સપ્તશન દેશમાં’ વલ્લભપુર પધાર્યા. અને શ્રાવકોએ ત્યાં ચાતુર્માસ રાખ્યા. કોઇ એક દિવસ આચાર્ય મંઘ સમક્ષ દેશના દેતા દતા, ત્યેવામાં પેત્રો ચાલવું, કે વડેમણે આચાર્યની સામે બાલ્યાવરણમાં પ્રતિના કરી હતી, તે કુદ્ર વિદ્યાવાળો યોગી થઇને—મોટી વટા અને કોપીન ધારણ કરી આવ્યો. ત્યેણે પોતાની બે વટાઓ

મુકીને એ સર્પ બનાવ્યા. સર્પને દેખીને ખેડેલા લોકો ધણા ડરી ગયા. ત્યારે આચાર્યે પોતાના મુદપતિના એ દુકડા કરી એ નોળીઆ બનાવ્યા. નોળીયાને દેખી સર્પ નાસી ગયા. તે ચોળી વિપાદ કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ એક સાધ્વી ગુરૂને વંદણા કરવા આવતી હતી. તેને તે ચોળીએ ગાંડી બતાવી. સાધ્વી ભિક્ષાને માટે ઘેર ઘેર હસતી-નાચતી-ફરતી ચોવટામાં થઈને વનમાં ગઈ. આવકોએ આ હકીકત જાણી, ત્યારે ચોળીને વિનયપૂર્વક કહ્યું:—‘આપ છૂટ છો, આપને આમ કરવું ઉચિત ન ગણાય.’ ચોળીએ સંકોપ કહ્યું:—‘શું મહેં સાધ્વીને કેડે બેસાડી છે?’ તદનન્તર આવકોએ આ હકીકત આચાર્યને જણાવી. આચાર્યે દર્બનું એક પત્રું બનાવી આવકોને આપ્યું અને કહ્યું:—‘મહેલાં શાન્ત વાક્યથી તેને સમન્વવે. છતાં ને ન માને તો આ પુતળાની આંગળીનો છેદ કરવો.’ આવકો પુત્રું લઈ ચોળી પાસે ગયા. આચાર્યના કહેવા પ્રમાણે મધુર વચનથી સમન્વવ્યો, છતાં તેણે ન માન્યું. ત્યારે આવકોએ તે પુતળાની આંગળીનો છેદ કર્યો. પુતળાની આંગળીનો છેદ ચતારંગ તે ચોળીની આંગળી છેદાઈ ગઈ. આવકોએ કહ્યું:—‘યદિ સાધ્વીને નહિ છોડે તો આ પ્રમાણે ત્યારા મસ્તકનો છેદ કરીશું.’ ચોળી ડરી ગયો, અને એકસો આદ જલકુંભથી સાધ્વીને સ્નાન કરાવીને સ્વરથ કરી.

એક વખત તે ચોળીએ જિન પ્રતિમાના મસ્તકે ચૂર્ણ નાખીને જિંભોને વિમુખ કરી દીધાં અને પોતે એક સ્થાને ઉભો રહ્યો. આવકોએ મૂર્તિઓની આવી સ્થિતિ જોઈ આચાર્યને જણાવ્યું. આચાર્યે તે ચોળીને બોલાવ્યો, અને બહુમાન પૂર્વક એક પાટ ઉપર બેસાડ્યો. જોયરીનો વખત થયો, એટલે સાધુઓ જોયરી નિકળ્યા. સાધુઓને જોયરી જતા જોઈ ચોળીએ આચાર્યશ્રીને કહ્યું:—‘હું પણ ભિક્ષા માટે જાઉં છું.’ ગુરૂએ કહ્યું:—‘ભક્ષે જાઓ.’ ચોળી ઉઠવા લાગ્યો પણ પાટ સાથે ચીપકાઈ ગયેલો હોવાથી ઉડી રાખ્યો નહિ. ચોડીવાર પછી પાછું ફરી ચોળીએ કહ્યું:—‘હું જાઉં છું. આચાર્યે કહ્યું:—‘ખુશીથી જાઓ.’ આ વખતે પણ મહેલાંની માફકજ ચીપકાઈ ગયો. છેવટે ચોળીએ કહ્યું:—‘હું ઉડી રાહતો નથી. આચાર્યે કહ્યું:—‘હીક છે. ખીજે પણ એમજ હોય છે. ચોળીનો ગર્વ ગળા ગયો. ચોળી શરમીદિ થઈ ગયો—પછી ૧૦૮ ઘડાથી સ્નાન કરાવીને ચોળીએ જિન બિંબો જાહેવાં હતાં તેવાં બનાવ્યાં ત્યારે આચાર્યે ચોળીને છૂટ્યો કર્યો.

કોદ્રમંત્રાદિથી સૂરિને અજ્ઞેય જાણીને રાગ સમક્ષ ચોળીએ આચાર્ય સાથે શાસ્ત્રાર્થ શરૂ કર્યો. ગુરૂએ તર્ક શાસ્ત્રથી તેને હતી લીધો. ચોળી લલિટ થઈ આસ્થો ગયો પણ પાછો ‘ગમે તેમ તેને હરાવું’ એવા અભિમાનથી આવી આચાર્યની સાથે ચોરાસી વાદ કર્યા તેમાં પણ તેની હાર અને આચાર્યનો વિજય જ થયો.

કોઠપણ રીતે આચાર્યને ન હરાવી શક્યો, ત્યારે ચોળીએ ઇચ્છ કરવાનો વિચાર કર્યો. એક વખત મંદિરમાં આવકો ગલી (બાકળા ઉછાળવા) ની સામથી એકડી કરતા હતા. બલી ઉછાળવાની વાર હોવાથી આચાર્ય પોતાના સ્થાનકે મૂકી રહ્યા હતા. તેવામાં પેલો જડી મંદિરમાં આવ્યો અને આવકો પાસે બિતા માગી. ત્યારે આવકો આપો આપવા લાગ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું ‘સારંગપાદ આપો’ આવકોએ સાડાં આપ આપ્યું ત્યારે બાદ ગુરૂ જાના. આવકોએ આ બંધી હકીકત આચાર્યશ્રીને જણાવી.

આચાર્ય પોતાનું છ માસનું આયુષ્ય જાણી સંઘ સાક્ષીએ આરાધના કરીને સંઘને કહ્યું:— મહારા સંસ્કાર વખતે વાયુ ધણો આલશે—વાદળાં યમને મેઘ આવશે. પછી યોગી ગગનથી નીચે આવશે. મહારા મસ્તક મણિને લેવાને આક્રમણ કરશે માટે મહારી કોડ ફોડવી. જો તેમ નહિ કરવામાં આવે તો આ દુષ્ટ જૈન શાસનને અજ્ઞેય થશે.

એ પ્રમાણે શિક્ષા આપી ચુક સં. ૧૩૦૯ માં સ્વર્ગે પધાર્યા

વિક્રમાનન્દ વિશ્વા શ્ર ચંદ પ્રમિતવત્સરે ।

શુચૌ શુક્ર ચતુર્દશ્યાં સ્વર્ગેજ્ઞાન્મુનિપુંગવઃ ॥ ૧ ॥

સંસ્કાર સમયે શ્રાવણ જાહેવા કોડને ફોડે છે, તહેવોજ ગગન ધ્વનિમાંથી જટી આવ્યો. તે દેખીને હૃદય ફોડીને જટી મરી ગયો અને ગચ્છનો અધિષ્ઠાત્ર થયો. આચાર્યની હું, મર્યો મારીશ' એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી યમ,

શ્રીયશોભદ્રસૂરિના સંબંધમાં આજ સુધીના મનુજ કમ એટલે નહીં જેવું લખાયું છે. અને તેટલાજ માટે આટલું વિવેચનપૂર્વક, સં. ૧૫૮૨ માં જનેલા લાવણ્યસમયકૃત રાસ, ૧૬૮૩ માં લખાએલ સંસ્કૃત ચરિત્ર અને ઇશ્વરસૂરિલિખિત સ. ૧૫૫૭ના નાડલાઇના એક શિલાલેખ ઉપરથી આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે. આ સિવાય ઇશ્વરસૂરિકૃતરાસ છે, પરંતુ તે હજી સુધી મળ્યો નથી. માત્ર તે રાસમાંનું વચમાંથી એક પાતું (૮ મું પાતું) પ્રાપ્ત થયું છે.

યશોભદ્રસૂરિનો જન્મ ૯૫૭ માં, આચાર્યપદવી ૯૬૮ માં સાંડેરાવ અને મુદારામાં પ્રતિષ્ઠા ૯૬૯ માં અને ચોરાસીવાદ સં. ૧૦૧૦ માં કર્યાનું દીપવિજયકૃત સોહમકુટ્ટ પદાવલી રાસમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. નાડલાઇના શિલાલેખ ઉપરથી એમ પણ જણાવે છે—નાડલાઇનું મોટું મંદિર યશોભદ્રસૂરિ અન્યત્રથી લાવ્યા છે. તેનીજ રીતે સોહમકુલરત્ન પદાવલી રાસમાં પણ વલ્લભીથી મંદિર લાવ્યાનું લખ્યું છે. પરંતુ જે સંસ્કૃતચરિત્ર અને રાસ ઉપરથી આ વૃત્તાન્ત લખવામાં આવ્યું છે, તેની અંદર લાવ્યા સખંધી ઉલ્લેખ નથી. સોહમકુલરત્ન પદાવલીમાં આવેલું યશોભદ્રસૂરિનું તે વૃત્તાન્ત અને નાડલાઇનો ૧૫૫૭ નો શિલાલેખ જનને આ લેખની અંતમાં પરિશિષ્ટ 'અ' અને 'બ' તરીકે આપવામાં આવેલ છે.

જોલવાડમાં અને વિશેષે કરી નાડલાઇમાં અત્યારે પણ જસિયા-કેશિયાની કેટલીક દંતકથાઓ ચાલે છે. તે દંતકથાઓ ઉપરના ચમત્કારોને લગભગ મળતા આવે છે. લોકો જસિયાથી યશોભદ્રનું અને કેશિયાથી કેશવ નામના યોગીનું ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તેમ નથી. યશોભદ્રસૂરિને જાહેની સાથે સ્પર્ધા યર્ષ દત્તી, તે યોગી બીજો છે, જ્યારે કેશવસૂરિ નામના હોમના એક પ્રખ્યાત શિષ્ય થયા છે. કેશવસૂરિનું વાસુદેવાચાર્ય પણ નામ હતું. આ કેશવસૂરિ તેજ છે કે જેઓ હરિતકુંડી ગચ્છના ઉપાદ્ય હતા, અને હરિતકુંડીના શિલાલેખમાં જાહેરનું નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે.

૧ સંસ્કૃત ચરિત્રમાં આચાર્યનો નિર્વાણ સંવત ૧૦૩૯ જનાઓ છે જ્યારે લાવણ્ય સમયકૃત રાસમાં ૧૦૨૬ જતાવવામાં આવેલ છે યથા—

‘ વિક્રમ સંઘચ્છગ પરમાણ દસ ડગળ શ્રીસદ્ નિરવાણ ’

નાડલાઇની સ્મરણાનુભૂતિમાં યશોભદ્રસ્તરિને સ્મરણ સ્થળ અત્યારસુધી મોઝૂદ છે. આ સ્તૂપ ઉપર લેખ છે, પરંતુ તે થસાઇ ગયેલ હોવાથી માત્ર.....સ્તુરિ યશોભદ્રા-ચાર્યાદિ આટલા અક્ષરે વાંચી શકાય છે. તેના ઉદ્ધારને માટે પરંમશુર આચાર્ય મહારાજ-શ્રીએ ઉપદેશ પણ કર્યો છે.

યમત્કારિક શૈલાન્તરે બાબુએ મુદ્રીએ તોપણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી પણ એ ચોક્કસ થાય છે કે-આચાર્ય યશોભદ્રસ્તરિ જૈનશાસનમાં એક પ્રભાવિક થયા છે. તેમણે શાસનની સારી સેવા બજાવી છે. અને રાજગોના પણ પ્રતિબોધક તેઓ થયા છે.

આ લેખ લખવામાં લાગણ્યસમયકૃત જે ગમનો આધાર લેતામાં આગ્યો છે તે ગમની અતિમ પ્રશસ્તિ આ પ્રમાણે છે:—

તપગચ્છિગુરુગોયમ સમા શ્રીસૌભાનાંદિસૂરિસાર ।

શ્રીઅમરસમુદ્ર ગુરુ રાજીઆ શ્રીહંસ સમગણધાર ॥ ૬૭ ॥

જયવંતા ગુરુ જાંણીઈં જાસ નમઈં નરરાય ।

શ્રીસમયરત્ન સહિ ગુરુ જયુ પ્રણમીય તેહના પાય ॥ ૬૮ ॥

સંવત પનર નવવાસીઈં માઘમાસિ રવિચરિ ।

અહિમદાવાદ વિરૂપીઈં પુરબુહાદીન મજારિ ॥ ૬૯ ॥

સંઘસુગુરુ આદેસઢઈં જિહ્વા કરી પવિત્ર ।

બોહા વલિભદ્રા કિન્હરાસિ જસભદ્રરાચિઠં ચરિત્ર ॥ ૭૦ ॥

ગુણતાં ધરિ ગુરુ અહિ વ્રણી ભણતાં લહીઈં મોત ।

ધુણતાં થિર કીરતિ હુઝ સુણતાં સવિ સંયોગ ॥ ૭૧ ॥

તૃતીય પંઢ જસભદ્રગુરુ ચઢીઠં ચરિત્ર પ્રમાણિ ।

ધર્મનાથ પસાઝલઈં વોલિઠં સુલલિતવાણિ ॥ ૭૨ ॥

ગચ્છ ચરરાસી ગણધરા સાધુસકલપરિવાર ।

ગણિપવતણિજે મહાસતી સંઘ સદા જયકાર ॥ ૭૩ ॥

બોહુ પિમરસિ કિન્હરાસિ વલિભદ્ર જસભદ્રમૂરિ ।

તિન્નિકાલ પળ મંતહા દુરિઅ પળાસઈં દૂરિ ॥ ૭૪ ॥

જિનશાસનનિ ઉદ્યોતકર ણ રપિ આવેચલનામ ।

મુનિ લાવળ્યંસમય ભણઈં નિતુ મહિં કર્મ પ્રણામ ॥ ૭૫ ॥

—લેખક મુનિશ્રી વિદ્યાવિજય.

परिशिष्ट अ.

सोढभद्रवर्त्तन पद्यावली रास, सं. १८७७ भां सुरतभां भनावेदी अने कर्ता दीप-
विजय श्रवित्रे पोते सं. १८७७ ना वैशाख वदि ३ रविवारे लणेली प्रति उपरधी.

सांडेरा गछमे हूआ
नवसेहें सतावन समें
संवत नवसेहें हैं अडसठें
वदरी सुरी हाजर रहें
संवत नव अगण्यौतरें
सांडेरा नगरें वली
बुहा किन्न रसी वली
जसोभद्र चोथा सहु
बुहायी गछ निकल्यो
किन्न रसीथी निकल्यो
खीम रीसीथीय नीपनो
जसोभद्र सांडेर गछ
आबु रोहाई विचे
विप्र पुत्र साथें बहु
खडिओ भागो विप्रनो
माथानो खडीओ करूं
ते ब्राह्मण जोगी थई
चोमासुं नडुलाईमे
तिहां आयो तिहिज जटिल
वाच सरप विछी प्रमुख
संवत दस दाहोतरें
बल्लभीपुरथी आंणिओ
नेह जोगी पण लाविओ
जैनमती सिवमति वेहु
ते हमणां प्रासाद छें
एहनो वरवण छें बहु

जसोभद्र सुरीराय ।
जनम वरस गछराय । २ ।
सूरी पदवी जोय ।
पुन्य प्रघल जस जोय । ३ ।
नगर मुंडाडा माहें ।
कीधी प्रतिष्ठा त्यांह । ४ ।
खीम रीपि मुनिराज ।
गुरु भाई सुख साज । ५ ।
मलधारा तस नाम ।
किन्न रसी गुन खान । ६ ।
कोर वद वालग गछ जेह ।
च्यारे गछ सनेह । ७ ।
गाम पलासी माहें ।
भणतां लडिया त्याहें । ८ ।
करें प्रतिज्ञा एम ।
तो भ्राह्मण सहि, नेम । ९ ।
विद्या सिखी आय ।
हुता सूरी गछराय । १० ।
पूरव द्वेप विचार ।
कीधा केई प्रकार । ११ ।
किया चोरासी वाद
ऋषभदेव प्रासाद । १२ ।
सिव देहरो मन भाय ।
दोय देहरां ल्याय । १३ ।
नडुलाई सेहें मझार ।
कथा कोस विस्तार । १४ ।

ઉપરના વૃત્તાન્તમાં પાંચમી કડીમાં બોહા, ખીમરૂપિ, કિન્દરૂપિ અને યશોભદ્ર એ ચાર નામ ગણાવી ચારેને ગુરુભાષ તરીકે ઓળખાવ્યા છે, પરંતુ તે ઠીક નથી. બોહા અને ખીમરૂપી બુદ્ધ બુદ્ધ નહિ, પરંતુ તે એકજ છે. અને તે યશોભદ્રના શિષ્ય હતા. 'બોહા' એ તેઓનું ગૃહગ્યાવસ્થાનું નામ હતું. જ્યારે દીક્ષા લીધા પછી, લોકોએ એક વખતે તેમના આગળ ધણું દ્રવ્ય રાખ્યું છે, તે વખતે તેઓ બિચકુલ નિરૂદ્ધતાથી ઉપ-
 દ્રવ્યને મહન કરવામાં સમર્થ, લોકોએ દેખ્યા, ત્યારથી તેઓનું 'ખીમરૂપિ (શમરૂપિ) એવું નામ પડ્યું. આ હકીકત બોહાના રાસમાં લખી છે કે—જં જં કિંધું તં ત સહિવં લોકે
 વિમરસ નામજ કહિવં આવીજ રીતે બોહાના સંસ્કૃત ચરિત્રમાં પણ લખ્યું છે કે—
 'તતઃ સંઘરપિ જૈનસ્તસ્ય મુનેર્નિરૂદ્ધતયા સર્વ સદૃશત્ શમરૂપિ' इति नाम घोषितम्
 હવે કિન્દરૂપિને યશોભદ્રના ગુરુભાષ ગણવામાં આવ્યા છે, તે પણ ઠીક નથી. કિન્દરૂપિએ શ્રી શમરૂપિ (ખીમરૂપિ) પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેનું ગૃહગ્યાવસ્થાનું નામ કૃષ્ણ (કાન્દક) હતું. એક વખતે કાન્દકે ખીમ રૂપિના અભિચર્યાથી ચક્રિત થઈ, ખીમરૂપિને કહ્યું.—
 હે 'મુને ! આપણી છો, મ્હારૂ આયુષ્ય કેટલું છે, તે કહો.' ખીમરૂપિએ તેનું છ માસનું આયુષ્ય જણાવ્યું. એ પ્રભાણે પોતાનું છ માસનું આયુષ્ય જાણીને દીક્ષા લીધી. તેણે દેવ-
 તાઓએ કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ દેખીને છ માસ સુધી તપસ્યા કરી કૃષ્ણરૂપિ (કિન્દરૂપિ) સ્વર્ગે ગયા. આ પ્રભાણે વૃત્તાન્ત ખીમ રૂપિના ગમમાં અને સંસ્કૃત ચરિત્રમાં છે. તેથી માલુમ પડે છે કે કિન્દરૂપિ યશોભદ્રસૂરિના ગુરુભાષ નહિ, પરંતુ શિષ્યના શિષ્ય-પ્રશિષ્ય હતા.

પરિશિષ્ટ ૩.

નાડલાઇનેા સં. ૧૫૫૭ નો શિલાલેખ.

॥ ૯૦ ॥ શ્રીયશોભદ્રસૂરિ ગુરુપાદુકાભ્યાં નમઃ

સંવત ૧૫૫૭ વર્ષે વૈશાખમાસે । શુક્લપક્ષે પષ્ટમ્યાં તિથૌ શુક્રવાસસિ પુન-
 વ્વસુ ઋક્ષમાસ ચંદ્રયોગે । શ્રીસંઢેરગન્ધે । કલિકાલગૌતમાવતાર । સમસ્તભાર્વિક-
 જન મનોઽબુજ વિવોધનૈકદિનકર । સકલલબ્ધિનિધાનયુગપ્રધાન । જિતાનેક-
 વાદીશ્વરહંદ પ્રણતાનેકનરનાયક મુકુટકોટિસ્પૃષ્ઠપાદારવિન્દ । શ્રીસૂર્યદ્વ
 મહાપ્રસાદ । ચતુઃ પાદે સુરેન્દ્ર સંગીયમાન સાધુ વાદ । શ્રીપંઢેરકીયગણ રક્ષકા
 વતંસ । સુભદ્રાકુસિ સરોવર રાજ [હં] સયશોવીરસાધુ કુલાંવર નમોમાણિ
 સકલચારિત્રિચક્રવર્તિ ચક્રચૂડામડિ મં ૦ પ્રસુશ્રી યશોભદ્રસૂરયઃ । તત્પેટ્ર
 શ્રી ચાહુમાનવંશશૃંગાર । લગ્નસમસ્તનિરવધવિદ્યાજલધિપાર શ્રીવદરીદેવી

गुरुपदप्रसाद स्वविमल कुलप्रबोध नैक प्राप्त परमयशोवाद भ० श्रीशालिसूरिः
 त० श्रीसुमतिः। त० श्रीशान्तिसूरिः। त० श्रीईश्वरसूरिः। एवं यथा क्रममेक
 गुणमणिगण रोहणगिरीणां महासूरीणां वंशे पुनः श्रीशालिसूरिः। त० श्रीसुमति
 सूरिः तत्पट्टालंकारद्वार भ० श्रीशान्तिसूरिवराणां सपरिकराणां विजयराज्ये ॥
 अथैह श्रीमेदपाटदेशे। श्रीसूर्यवंशीयमहाराजाधिराज श्रीशिलादित्यवंशे श्रीगुहि-
 दत्तराजल श्रीवष्पाक श्रीसुम्माणादि महाराजान्वये। राणा हमीर श्रीपेतसीह
 श्रीलपमसीह पुत्र श्रीमोकलमृगांक वंशोद्योतकार प्रताप मार्तंडावतार।
 आसमुद्रमहिमंडलाखंडल। अतुलमहाबल राणा श्री कुंभकर्ण पुत्र राणा
 श्रीरायमल विजयमान प्राज्यराज्ये। तत्पुत्र महाकुमार श्रीपृथ्वीराजानुशासनात्।
 श्रीऊकेशवंशे राय भंडारीगोत्रे राजलश्री लापणपुत्र श्रीमं० दृढवंशे मं० भयूर
 सुत मं० साहूलहः। तत्पुत्राभ्यां मं० सीहा-समदाभ्यां सद्वांधवमं० कर्मसीधारा
 लाखादिसुकुटंय युताभ्यां श्रीनदकूलवत्यां पुर्यां सं० ९६४ श्रीयशोभद्रसूरिमंत्र-
 शक्तिसमानीतायां मं० सायर कारित देवकुलिका द्यूद्धीरतः सायर नाम
 श्रीजिनवसत्यां श्रीआदीश्वरस्य स्थापना कारिता कृताश्रीशान्तिसूरि पट्टे देवसुं-
 दर इत्यपरशिष्यनामभिः आ० श्रीईश्वरसूरिभिः इति लघुप्रशस्तिरियं
 लि० आचार्य श्रीईश्वरसूरिणा उत्कीर्णा सूत्रधार सोमाकेन ॥ शुभं॥

*आ लेखना लेखना ४४२सूरिभिः मं० १५८१मां टीकाणीने दिवसे नष्टविधा (ना-
 श्वाह)नी अहं मुभिन्न ऋषियरित्र संभूतमां जनायुं छे. तेनी अंतमां तेज्याना
 जनावेला पीज अन्येनां नाम पणु आ प्रभावे जन्म्यां छे:

जीय विचार प्रकरण चिचरण माद्विसहस्रमानं च ।

श्रीललितांगचरित्रं रामक चूडामणीत्यभिधम् ॥ १ ॥

श्रीपालचतुष्पादिका षडमपास्तोत्र टिकिकादीका ।

धोतंदिपेणसुमुनेः पद्गीतः धन्वमेरास ॥ २ ॥

श्रीमयशोभद्रगुरु प्ररघ श्रीनल्लगुचिनामणिनामधेय ।

श्रीमेदपाटमनयने रुटीरं ज्ञेयाः प्ररघा सहजा इमेऽस्य ॥ ३ ॥

કવિ બનારસી દાસ.

જન્મથી શ્વેતામ્બર હતા.

આ આવક અદ્ભુત અધ્યાત્મરસિક કવિ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના સમકાલિનતરીકે થઇ ગયેલ છે અને તે શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના બનારસી સ્વ. ભીમશી મારોકના જૈન પ્રકરણ રતનાકરમાં તેનું સમયસાર નામનું અદ્વિતીય સંદર્ નાટક બ્રાહ્મચર્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારથી (રમ્યા સંવત ૧૬૯૩ આશ્વિન શુદ્ધ ૧૩) પ્રતિષ્ઠાને પામેલ છે. આનું જીવન ચરિત્ર તેમણે પોતે રચેલ અપૂર્ણ પદ્યબદ્ધ આત્મજીવન (Autobiography) કે જે અર્ધકથાનક તરીકે ઓળખાય છે તે પરથી અને ખીજી વિગતો પરથી વિસ્તાર પૂર્વક વર્તમાન અચ્છા લેખક દિગ્બરીય મૃદસ્થ શ્રી નથુરામ પ્રેમીએ બનારસી વિશ્વાસ નામનો ગ્રંથ (મૃત્યુ દોઢ ઉપિયો) સંપાદિત કરી બહાર પાડેલ છે તેમાં તેણે આપેલું છે તે જોઇ જવા ખાસ વિનંતિ છે.

અત્ર તે મહાન્ કવિને શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના શ્રી ભાનુચંદ્ર સુર સાથે શુ સંબંધ હતો તે જણાવવા પુરતો ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવે છે:—

તેનો જન્મ જૈનપુરમાં સં. ૧૬૪૩ ના માધ શુદ્ધ એકાદશીને રવિવારને દિને થયો હતો. તેના પિતા ખરગ સેનને બનારસમાના પાર્શ્વનાથ પર બહુજ પ્રીતિ હતી અને તે બનારસ જતાં ત્યાંના પૂજારીએ બનારસીદાસ નામ આપ્યું (બનારે મૂલ નામ વિક્રમાજીત હતું). સં. ૧૬૫૪ માં વિવાહ થયો. વધુ બે માસ રહી પિયર ગઇ. ૧૮ વર્ષમાં યૌવન કાલ પ્રાપ્ત થતાં કવિ ઇસ્કબાજીમાં ભરચક પડ્યા. આ વખતનું વર્ણન પોતાના અર્ધ કથાનકમાં આબેદુબ્બ કંઇપણ છૂપાવ્યા વગર કવિ આપે છે તે ખાસ કવિને માટે માન લેખન કરાવે છે.

પિઠા પદિ વિદ્યામે રમે સોલહસૈ સતાવને સમ

તજિ કુલ કાન લોકકી લાજ. ભયો બનારસ આસિખમાજ-૧૭૦

કરે આસિખી ધરિત ન ધીર દરદ બંદ જ્યોં સેખ ફકીર,

ધં ટક દેખિ ધ્યાન સો ધરૈ, પિતા અપુને કૌંધન દરૈ ૧૭૧

ચોરં ચૂની માનિક મની, આનૈ માન મિઠાઇ ચની,

જેજો પેસકશી હિત પામ, આપ ગરીબ કહાવે દામ. ૧૭૨

આમ બનારે આ અનગ રંગમાં ભરપૂર કવિ બન્યા હતા ત્યારે જૈનપુરમાં ખરતર ગમ્મડીય યતિ ભાનુચંદ્રજીનું આગમન થયું. સાધુ મહાગય સદાચારી અને વિદ્વાન્ હતા; તેમની પાસે સેંકડો આવક જતા આવતા હતા. એકદિન બનારસીદાસજી પોતાના પિતાની સાથે સાધુજીની પાસે ગયા; સુનિધીએ તેમને મુખોધ પામે તેવા જોઇ સ્નેહ પ્રગટ કર્યો. બન-

રસીદાસ પ્રતિદિન આવવા જવા લાગ્યા. પછી રોહ એટલે જ્યાં વધી ગયો કે આખો દિવસ મુનિની પાસેજ પાડશાલા (ઉપાશ્રયમાં) રહેવા લાગ્યા. કેવલ રાત્રિએ ઘેર આવતા. સાધુશ્રીની પામે પંચસંધિની રચના, અષ્ટોત્ર, સામાયિક પ્રતિક્રમણ, છંદ શાસ્ત્ર, શ્રુતબોધ, કોપ અને અનેક સ્તુત શ્લોક આદિ વિષય કંઠસ્થ કર્યા.

હસિ અંતર ચોમાસ વિતીત, આઠ દિન રિતુ વ્યાપી શીત,

ખરતર અભૈ ધરમ ઉવગ્રાય, દોષ શિષ્ય જુત પ્રગટે આય. ૧૭૩

ભાનુચંદ મુનિ ચતુર વિરોધ, રામચંદ્ર બાલક ગૃહ ભોજ,

આએ જતી જૈનપુર માંદિ, કુલ શ્રાવક સવ આવહિ જાંદિ. ૧૭૪

લખિ કુલ ધરમ બનારસી બાલ, પિતા સાથ આયો પોસાલ,

ભાનુચંદ્રેસોં બયો મનેહ, દિન પોસાલ રહે નિસિ ગેહ. ૧૭૫

ભાનુચંદ્રે વિદ્યા શિષ્યે, પંચ સંધિની રચના લિખે,

પઢે મનાતર વિધિ અસ્તોત, કુટ સિલોક બહુ ચરનૈ કૌન. ૧૭૬

સામાઈકે પરિકોના પંચ, છંદ કોશ શ્રુત બોધ ગરંધ,

ધત્યાદિક વિદ્યા મુખપાઠ, પઢે સુનધ સાધૈ ગુન આઠ. ૧૭૭

[આ પરથી સમજાય છે કે ખરતર ગચ્છમાં અભયધર્મ નામના ઉપાધ્યાય હતા તેના બે શિષ્ય નામે ભાનુચંદ્ર અને રામચંદ્ર કે જેણે બાલપણે ગૃહ ત્યાગ કરી દીક્ષા લીધી હતી તે-પૈકી ભાનુચંદ્રે બનારસીદાસને શિષ્ય બનાવી સર્વ શિષ્યવૃંદ હતું તેથી બનારસી દાસપર મૂળથીજ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના સંસ્કાર પડ્યા હતા એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ પોતે મૂળ જન્મથી શ્વેતાંબર હતા એ તેમના ઉપલા શબ્દોમાંના 'લખિ કુલધરમ બનારસી બાલ, પિતા સાથ આયો પોસાલ' એ શબ્દો જણાવે છે.]

આટલા સંસ્કારો પડ્યા પછી પણ કવિ ઇચ્છ્યાજીને છોડી ન શક્યા. પ્રકૃતિ કે વ્યસન કોઇ અંતઃસ્રોતથીજ જાય છે. મૂળની વિષય લંપટતા ચાલુ રહી, કે જે હેવટે ઉક્ત ભાનુચંદ્રજી સુધારી દૂર કરે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ એક પ્રસંગે તેને એક સંન્યાસીના છત્રનું પ્રાકટ્ય કરી સાગે બોધ આપે છે. આ વાત જોઇએ:—

કબહુ આઠ શબ્દ ઉર ધૈ કબહુ જનમ આસિખી કરૈ,

પોથી એક બનાઇ નઇ, મિત હજાર દોહા ચોપઇ ૧૭૮

તામે' નવરસ રચના લિખી, પૈ વિસેપ વરતન આસિખી,

ઐસે કુકવિ બનારસિ ભયે, મિથ્યા અંધ બનાયે નયે. ૧૭૯

કે પડના કે આસિખી, મગન હુદું રસમાહિં,

ખાનખાનકી સુધિ નહીં, રોગગાર કહ્યુ નાહિં. ૧૮૦

આમાં જણાવે છે કે એક બાળુ શિષ્યનું અને બીજી બાળુ વિષય મેવન અને શીખવાના ફલ રૂપે તે વિષય સેવાપર અંધ એટલે એક ઝંગારી અંધ એક હજાર દોહા ચોપાઇવાળો બનાવ્યો કે જેમાં નવરસ મૂક્યા. આમ કવિ તરિકોના યોવન વયમાં માત્ર ૧૫ વર્ષની વયે સાક્ષાત્કાર પોતે કરાવ છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તે કવિત્વનો દુષપ્રયોગ પોતે કર્યો છે તે સ્પષ્ટતાથી નિરૂપણે જણાવે છે 'અમે કુકવિ બનારસિ બયે!!

મોજમે વર્ષો દુષ્ટ રોગ તેના સ્વસ્થરને ત્યાં થયો. ત્યાં એક વૈદ્યથી, બહુ પીડા પામી કવિ સાગ્ન થયા છતાં જીવ રેવ ન ગઈ, ને ૧૬૬૦ માં અજ્યાય દોડ્યો, ૧૬૬૧ માં

એક સંન્યાસીએ તેને બરમાવી પૈસા કઢાવવાની મુક્તિ કરી. તેણે કવિને કહ્યું કે એક મંત્ર તેની પાસે છે, તેનું આગમન એક વર્ષ સુધી નિયમપૂર્વક કરે અને કોઇને ન બતાવે તો એક વર્ષની મુદત વીત્યા બાદ તેને આંગણે હમેશાં એક સોના મહોર પ્રગટે- ઇસ્કબાજને દ્રવ્યની બહુ જરૂર રહે છે તેથી તે સંન્યાસીની બહુ સેવા કરવા લાગ્યો, જ્યારે સંન્યાસી તેની પાસેથી પૈસા-કાગી ખાવા લાગ્યો. આખરે એક વર્ષ આમ ગયું. પરંતુ સુવર્ણમુદ્રા તો પ્રાપ્ત ન થઇ!!

વહ પ્રદેશ ઉડી ગયો સ્વતંત્ર, શક બનારસી સાથે મંત્ર,
વરપ એકલો છીધો ખેદ, દીનોં નહિ ઓરકું ભેદ ૨૧૫

વરપ એક જામ પૂરા બધા, તમ બનારસી દારં ગયા,
નીચી દણિ વિસોઈ ધરા, કહું દીનાર ન પાવે પરા. ૨૧૬

શિશિ દુજે દિન આયો દાર, સુખને નહિ દેખે દીનાર,
વ્યાકુલ બયો લોભકે કાજ, ચિંતા વઢી ન પાવે નાજ ૨૧૭

કહી ભાન સૌ મનસો કુધા, તિનિ ચહવાત યહી જવ મુધા,
તવ બનારસી જની સહી, ચિંતા ગઘ છુધા લહલહી. ૨૧૮

તેણે એક દિન આ આપરીતી ગુર બાનુચદ્રજને કહી બતાવી, ગુરજાએ સંન્યાસીના હજકપટને વિશેષ પ્રગટ કરી કહ્યું ત્યારે તે સચેત થયો.

આ પછી સં. ૧૬૧૪ માં પોતાની શૃંગારપોથી ગોમતી નદીમાં નાંખી દીધી.
તિસ જ્વિસોં બનારસી, કરી ધર્મકીચાહ,

તજ આસિખી શાસિખી, પકરી કુલકી રાહ. ૨૧૯

આ રીતે પ્રકૃતિ—મૂલ વ્યસન ગયું. તેનાં કારણ બતાવે છે.
કહે દોષ કોઈ ન તર્જ, તર્જ અવસ્થા પાવ,
જેમે બાલકકી દયા, તલજુ ભયે મિટ જવ. ૨૨૦

વળી (અથવા)
ઉદય હોત સુખ કર્મ કે, બઈ અશુભકી હાનિ,
તાતેં ગુરત બનારસી, ગહી ધર્મકી બાનિ. ૨૨૧

ચોડા સમયમાં કેવો વિલક્ષણ ફેરફાર !
નિત ઉડિ પ્રાત જામ જિન જીન, દરસ ત્રિનુ ન કરે દતોન,
ચોદહ નિયમ ચિરતિ ઉચ્ચરે, સામાયિ પડિકોના કરે. ૨૨૨

હરિ ભતિ રાખી પરવાન, જવજીવ વેગન પચખાન,
પૂજા નિધિ માધે દિન આક, પૂજા પાક પટે સુખપાક. ૨૨૩

છહ વિધિ જૈન ધર્મ કથા, કહે સુન દિનરાત.
હુનહાર કોઈ ન લખે, અલખ જીવકી ભતિ. ૨૨૪

તવ અપજસી બનારસી, અજ જસી બયો વિખ્યાત,
આયો સંવત ચોમકા, કહેં તહાકી ખાત. ૨૨૫

આ પછી અનેક પ્રસંગો છે, અને તે સર્વ પોતાના ‘અર્ધકથાનક’માં સં. ૧૬૯૮

સુધીના લખ્યા છે. ત્યાર પછી તેઓ ક્યાં સુધી રહ્યા ? પોતે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે પ્ર-

ગણે ખીજી જીવની લખી કે નહિ એ જાણવા માટે કંઈ સાધન હાલ નથી.

[‘અર્ધકથાનક’ની હસ્તલિખિત પ્રત મને શ્રીયુત નથુરામ પ્રેમી પામેથી પ્રાપ્ત થઈ તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અને કવિવર બનારસીદાસ.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહોપાધ્યાય શ્વેતાંશર સંપ્રદાયમાં એક સમર્થ સૈદ્ધાંતિક, નૈયાયિક અને મહા વિદ્વાન સાધુ થઈ ગયા છે. તેમનું સ્વર્ગગમન સં. ૧૭૪૫માં ડબોઇ (ઈર્લાન્ડ)માં થયું હતું, એ નિર્વાવાદ છે, જ્યારે તેમનો જન્મ સમય નિશ્ચિત ન હોવાથી બીજી કેટલીક હકીકતોના અનુમાનથી સ. ૧૬૮૦ માં હોવો જોઈએ એવું મેં મારા તે સંબંધેના Shrimad Yashovijayaji નામના અંગ્રેજી લેખ (કે જે પુસ્તકાલયે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે) માં પ્રતિપાદિત કરેલું છે. બનારસીદાસનો જન્મ સં. ૧૬૪૩ માં થયેલો તેમજ તે સં. ૧૬૯૮ સુધી હયાત હતા તે નિર્ણયિત છે. પરંતુ તેમનો પરલોકવાસ ક્યારે થયો તે નિર્ણયિત નથી. આથી બંને સમકાલીન હતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ બનારસીદાસનું સમયસાર નાટક શ્રી યશોવિજયજીના વાંચવામાં આવેલું અને તે પર તેમની પ્રીતિ પણ થયેલી એ વાત, નીચેની હકીકત પરથી જણાય છે.

બનારસીદાસના સમયસારમાંથી સુંદર અને અર્થગંભીર દુદાઓમાંના કેટલાક લઈ શ્રી યશોવિજયજીએ એકપદ રચ્યું છે (જુઓ જશ વિલાસ પદ ૬૭ મું.) કે જેનું પહેલું ચરણ નહું એ મૂક્યું છે.—

‘ચેતન’ મોહકો સંગ નિવારો, જ્ઞાન સુધારસ ધારો.—એ. ૧

હવે તેનાં દરેક ચરણ લઈ તે ક્યા દોહા છે અને સમયસારના જૈન પ્રકરણ રતનાકરના પહેલા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકના ક્યા પૃષ્ઠ પર તે દોહા છપાયેલા છે તે બતાવીએ —

જાતાનું અબંધકપણું

મોહ મહાતમ મક્ક દૂરે, ધરે સુમતિ પરકાસ

મુક્તિ પંથ પરગટ કરે, દીપક જ્ઞાનવિલાસ.

ચેતન! ૨

જ્ઞાની જ્ઞાન મગન રહે, તાગાદિક મત્ર ખોય,

ચિત્ત બિદાસ કરની કરે, કર્મબંધ નહિ હોય.

ચેતન! ૩

જુઓ સમયસાર પૃ. ૬૫૬ નં. ૨૧૪ અને ૨૧૩

મૂઢ વ્યવસ્થા

લીન બયો વ્યવહારમેં રે, મુક્તિ ન હપજે કાપ,

દીન બયો પ્રભુપદ જપેરે, મુગતિ કહાં સો હોય.

એ. ૪

પ્રભુ સમરો પૂજે પડો, કરો વિવિધ વ્યવહાર,

મોક્ષ રવરૂપી આતમારે, જ્ઞાન ગમન નિરધાર.

એ. ૫

પૃ. ૬૫૧-૨ દોહા નં. ૧૯૯ અને ૨૦૦

[સમયસારમાં ‘જ્ઞાનગમન’ને બદલે ‘જ્ઞાન ગમ્ય’ છે તેજ યોગ્ય લાગે છે. લલિયાની કે પ્રેસની જૂવને લીધે જ્ઞાન ગમન લખાયેલ છે.]

જોડાની સમય પ્રાપ્તિ

જ્ઞાન ક્યા ઘટ ઘટ વમેરે, જોગ જુગતિકે પાર,

નિજ નિજ ક્યા કીધોન કરે, મુગતિ હોય મંમાર.

એ.

બહુવિધ ક્રિયા કરેસશુરે, શિવ પદ ન લહે કોય,
ગાન કલા, પરગાસસો, સહજ મોક્ષ પદ હોય.

એ. ૭

પૃ. ૬૫૩ દોહા નં. ૨૦૪ અને ૨૦૩

અનુભવ પ્રશંસા,

અનુભવ ચિંતામણિ રતન, જાકે હૃદયે પરકાસ,
સો પુતીત શિવપદ લહેરે, હલે ચતુર્ગતિ વાસ.

એ. ૮

પૃ. ૬૫૩ કુંડલીઆતો દોહો નં. ૨૦૫

સમ્યક્ત્વનો મહિમા.

મહિમા સમ્યક્ ગાનકી, અરૂચિ રાગ બલ જોય,
ક્રિયા કરત કલ જુજતે, કર્મ બંધ નહિ હોય.

એ. ૯

પૃ. ૬૪૪ દોહા નં. ૧૮૦

[આની સાથે સમયસારનો દોહો મરખાવતાં 'અરૂચિ રાગ બલ જોય' ને બદલે
'અરૂ વિરાગ બલ જોય' એ પાઠ છે અને તે શુદ્ધ પાઠ છે કારણ કે અર્થની મિલાવટ
તેથીજ થઈ શકે છે.]

સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ પછી હોદ જ્ઞાનનું હેયપણું.

બેદ ગાન તબલોં ભયો, જળલોં મુક્તિ ન હોય,
પરમ જ્યોતિ પરગટ જલ્દા, તહાં વિકલ્પ ન કોય

એ. ૧૦

પૃ. ૬૪૪ દોહા નં. ૧૭૩

લેજ્ઞાન મુક્તિનો ઉપાય છે

બેદ ગાન સાખૂ બયો, સમરસ નિર્મલ નીર,
ધોખી અંતર આતમા, ધોવે નિજ ગુણ ચીર.

એ. ૧૧

પૃ. ૬૪૪ દોહા નં. ૧૭૫

રાગદ્વયનું સ્વરૂપ.

રાગ વિરોધ વિમોહ મલીરે, એહી આશ્રવ મલ,
એહી કરમ બદાયકેં, કરે ધર્મકી ભૂલ.

એ. ૧૨

પૃ. ૬૩૮ દોહા નં. ૧૬૦

જ્ઞાનનો કર્તા જીવ કયા નયથી ?

ગાન સરૂપી આતમા, કરે જ્ઞાન નહિ ઓર,
દ્રવ્ય કર્મ એતન કરે રે, એહ બ્યવારકી દોર.

એ. ૧૩

પૃ. ૬૨૧ દોહા નં. ૧૧૮

કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા એ ત્રણનું સ્વરૂપ.

કરતા પરિણામી દ્રવ્ય રે, કર્મરૂપ પરિણામ
ક્રિયા પરજોકી શિરનિ, વરતુ એક ત્રય નામ.

એ. ૧૪

કર્તા કર્મ ક્રિયા કરે, ક્રિયા કરમ કરતાર,
નામ બેદ બહુ વિધ બયેરે, વરતુ એક નિર્ધાર.

એ. ૧૫

પૃ. ૬૧૭ દોહા નં. ૧૦૭ અને ૧૦૮

એક કર્મ કર્તવ્યતા કરે ન કર્તા હોય,
તેસેં જલ સગા સમિ, એક ભાવકો હોય.

એ. ૧૬

આમાં 'જસ' પરથી 'જશ વિજયજી' સમગ્રય છે આની સાથે મૂલ સમયસારનો દોહો સમજાવો.

એક કર્મ કર્તવ્યતા, કરે ન કર્તા હોય,
દુષાં દગ્ધ સત્તા સુતો, એક ભાવ ક્યોં હોય.

પૃ. ૬૧૮ દોહા નં. ૧૦૯

અર્થાત્-એ વાતનો સ્પષ્ટ છે કે એક કર્મની કર્તવ્યતા એટલે ક્રિયા તે એકજ હોય છે અને તેનો કર્તા પણ એકજ હોય છે, પણ એ કર્તા એકજ ક્રિયાના કરનાર ન હોય. અહીં ચેતન દ્રવ્યસત્તા અને પુદ્ગલ દ્રવ્યસત્તા તે તો દુષા એટલે એ પ્રકારે જુદી જુદી છે, તે માટે એક ભાવ એક કર્મ કેમ અને ?

આમાં દોહા પર મયાળાં મૂક્યાં છે તે સમયસારમાંથી લઈ મૂક્યા છે આવી રીતે લીધેલા દોહા પરથી એક પદ સ્વવામાં શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ પર ચોરીનો આરોપ મૂકવો એ ધૂષ્ટતા અને બુદ્ધિશૂન્યતા છે. આ પદ સ્વવાનો ગુદ્ધ આશય જૂદા જૂદા દોહાને એક શબ્દાબદ્ધશ્રેણીમાં મૂકી તેની સમગ્રતા પરથી જે બોધ લેવાનો છે તે સ્પષ્ટ દર્શાવવો એજ હોઈ શકે. તે બોધ એ છે કે

‘ચેતન’ મોહકો સંગ નિવારો,
ગ્યાન મુધારસ ધારો-ચેતન !’

મોહને છોડી જ્ઞાનનો અમૃત રસ ચાખવા માટે આત્મને બોધે છે, કારણકે જ્ઞાન વગર ગમે તેટલી ક્રિયા હોય તો તેમાં મોહ-અવિદ્યા છે-અજ્ઞાન છે અને તેથી ખરા સાધ્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

—તત્ત્રી.

વિનયવિજય ઉપાધ્યાય.

આમનુ સચિત્તર જીવનચરિત્ર એ ‘નયકર્ણિકા’ નામની પુસ્તિકામાં આપેલું છે; પરંતુ તેમાં તેઓશ્રી યશોવિજયજી મહારાજના કાકા ગુરૂ યતા હતા તે સંગ ધી શ્રી યશોવિજય મહારાજની ગુરૂ પરંપરા જોતાં શકે રહેતો હતો. તે સંગ ધી નીચેની હકીકત મળે છે તે અત્ર જણાવીએ છીએ.

યશોવિજય મહારાજના ગુરૂના ગુરૂ અને તેના ગુરૂ વિજયપ્રમથ્વરિના શિષ્ય નયકર્ણિકા-માંના ચરિત્રમાં બતાવ્યા છે તેને બદલે આ પ્રમાણે જોઈએ.

હીરવિજયસૂરિ

કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાય

કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાય

લાભવિજય

વિનયવિજય ઉપાધ્યાય

નિતવિજય

નયવિજય

યશોવિજય

આ પરથી જણાશે કે યશોવિજયના ગુણના ગુરુ અને તેના ગુરુ, અને વિનયવિજયના ગુરુ બંને હીરવિજયસરિના શિષ્ય જણાય છે. યશોવિજયન્ત્ર તથા વિનયવિજયન્ત્ર પોતાના અયોમાં વિજયદેવસરિ, વિજયસિંહસરિ, તથા વિજયપ્રભસરિનાં નામે દાખલ કરેલાં છે તો તેથી એમ સમજવાતું છે કે તે ત્રય તે આચાર્યના ધર્મશિષ્યમાં યા યૌવરાજ્યમાં રચેલ છે, પણ તેમની ખરેખરામાં પોતે યથા છે એમ માનવાતું નથી. વિનયવિજયન્ત્ર યશોવિજયના કાકા ગુરુ યથા એવી દંતકથામાં જો કે કોઈ પ્રમાણ દ્રષ્ટિગોચર થયું નથીજ, છતાં કીર્તિ-વિજયન્ત્ર હોગવિજયસરિના પોતાના શિષ્ય ન હોઈ શિષ્યના શિષ્ય હોય અને પોતાના મરજદાન હોવાથી પ્રસિદ્ધ યા હીરવિજયના શિષ્ય કહેવાણું હોય તો તે બનવા જોગ છે અને તેજ પ્રતિદિ ખરેખરાથી આવી આવી હોય તો તે અસત્ય કહેવાય નહિ.

તેમની કૃતિઓ.

આની દીપ ઉપરોક્ત ચરિત્રમાં આપી છે, છતાં જણાવવાતું કે તે સિવાયની બીજી ધણી કૃતિઓ હશે પણ હવે પ્રકાશમાં આવતી નથી હમણાં જૈનધર્મપ્રસારક સમા તર-કથી પ્રસિદ્ધ થયેલ 'ઉપધાન વિધિ'માં ઉપધાન સ્તવન પ્રકટ થયું છે. નીચે લખેલ લઘુકૃતિ નામે 'અપભ સ્તવન' મુનિમહારાજશ્રી કલ્યાણવિજયન્ત્રએ માત્ર પર મોકલાવી આપી છે તેમાં જ કીર્તિઓ સરકૃતમાં રાગબદ્ધ છે અને તે સુદર હોવાથી અત્ર આપવા રજા લઈએ છીએ.

શ્રીમરુદેવા તનુ જન્માનં, માનવરત્નમુદારં, રે ।

દારૈઃ સદ્ હરિભિઃ કૃત સેવં, સેવકજનસુખ કારં રે ॥ શ્રીમરુ ૦ ॥ ૧ ॥

કારણગન્ધમૃતેઽપિ જનાનાં, નાનાસુખદાતારં રે ।

તારસ્વરરસ જિતપર પુષ્ટં, પુષ્ટ શમાઝ્કૂપારં રે ॥ શ્રી ૦ ॥ ૨ ॥

પારં ગતમિહ જન્મપયોધે, યોધેહિતગુણધીરં રે ।

ધીરસમૃદ્ધૈઃ સંસ્તુતચરણં, ચરણમહીરુહકીરં રે ॥ શ્રી ૦ ॥ ૩ ॥

કીરનસં યશસા જિતચન્દ્રં, ચન્દ્રાઝ્મલગુણવાસં રે ।

વાસવહૃદયકજાઝહિમપાર્દં, પાદપમિલ સન્છાયં રે ॥ શ્રી ૦ ॥ ૪ ॥

સચ્છાયાકચ્ચરપુરધરણી (?) ધરણીધનમિલકામં રે ।

કામં નમત મુલક્ષણ નાભિં નાભિતનુજમુદાર્મં રે ॥ શ્રી ૦ ॥ ૫ ॥

ઇત્યં તીર્થપતિઃ સ્તુતઃ શતમલશ્રેણીશ્રિતઃ શ્રીનદી,-

જીમૂતોદ્ભુત ભાગ્યસેવધિરધિસિન્નઃ સમગ્રૈર્ગુણઃ ।

શ્રીમન્નામિનેરંદ્ર વંશ કપલા કેતુર્ભવામ્મોર્નિધૌ,

સેતુઃ શ્રી દૃષ્ટ્વો દદાતુ વિનયં સ્વીયં સદા વાંછિતમ્ ॥ ૬ ॥

ડતિ શ્રીવિનયવિજયોપાધ્યાય વિરચિતં દૃષ્ટ્વભાજિનસ્તવનમ્ ।

વૃદ્ધિસાગરસૂરિ.

આમના સંબંધમાં 'વૃદ્ધિસાગરસૂરિ' એ નામની હરતલિખિત પ્રતમાંથી જે કંઈ દહીકત પ્રાપ્ત થઈ છે તે જણાવીએ છીએ:—

ગુર્જર દેશમાં 'આંબુમયુ' નગર છે ત્યાં સં. ૧૬૮૦ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧ ને વાર રવિ-વારે શ્રીમાલી જ્ઞાતિના શાહ લીમજીને ત્યાં માતા ગમતાદિની કુખે આમનો જન્મ થયો હતો અને નામ 'હરજી' પાડયું હતું.

સંવત સોલસીઆ વરગે ચૈત્ર માસ પચ્ચિ શુદ્ધ રે.

વાર રવિ યોગ નક્ષત્ર શુભ દિન અચ્ચારસિ અવિરૂદ્ધરે.

સં. ૧૬૮૯ માં ખંભાયત બંદરે પાટણપુરનિવાસી દોસી રૂપજીએ તેમણે રાજસાગર સૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી તેનો દીક્ષા મહોત્સવ કર્યો. ગુરૂએ નામ હર્ષસાગર રાખ્યું. સં. ૧૬૯૮ માં અમદાવાદમાં પોષ સુદી પર્ણિમા ગુરૂવારને દિને હર્ષસાગરને યોગ્ય જાણી રાજસાગરસૂરિએ આચાર્યપદ આપ્યું. શાહ શ્રીપાલસુત શાહશ્રી વાલજીએ આચાર્યપદ મહોત્સવ ર્યો અને ગુરૂજીએ તેમનું નામ વૃદ્ધિસાગરસૂરિ આપ્યું. આ વખતે સાંતિદાસ નગરશેઠ હતા. તેમજ શાહ મનજી પણ શ્રીમંત શેઠ હતા. શેઠની પત્ની દેવકીએ વંદણા મહોત્સવ સંવત ૧૭૦૭ વૈશાખ સુદ ૭ ને દિને કર્યો.

સાહ સાંતિદાસ મુકુલ મુકુટમણિ, માહ પનજી પુણ્ય ખવિત

ધરમકાજ કીધાં બલા, જેહનાં અતુલ ચરિત્ર—

દેવકી નામિ નારિ તસ, નિપુણ સુગુણ આવાસ,

બહુ ધન ખરચી તેણે કીઓ, વાંદણા મહોત્સવ જનમ—

સંતર સતર સાતે સહી, એ શુભકારજ કીધ

વૈશાખ સુદિ સાતમ દિનિ, માંવબવ ફલ લિધ.

પછી ઘણી યાત્રાઓ કીધી.

શેત્રુજ ને ગીરનાર રે

સંખેશ્વર પ્રભુ પાસ અર્ચુદગિરિ ગોડિ, રાણકપુર તારિગ તણીએ

સં-૧૭૪૫ના વૈશાખ, ઇમ અનેક ઘણી યાત્રા કરિ સોહામણીએ.

જાણી વૃદ્ધિસાગરસૂરિએ ૪ વર્ષ ૨ ને મંગળવારે પોતાના શિષ્ય નિધિસાગરને યોગ્ય સાંતિદાસ નગરશેઠના પુત્રાચાર્યપદ આપી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ નામ પાડયું આનો મહોત્સવ

સા સાહ લખમીચંદે કર્યો છે.

વડે શાંતિદાસ સુત, પ્રબળ પ્રતાપ પડર,

વડે ચક્રારી જાણીછે, વડે વખતિ વડે તુર.

રાજા મિલગાર મુખ, સાહશ્રી લખમીચંદ,

બહુ ખરચી તિણી કીઓ, પદ મહોત્સવ આણુંદ.

સં-૧૭૪૭માં શેષપુર

વગેરે હાવ કરેવામાં આવે છે તેના આગમીસ આવી રહ્યા અને આ વખતે લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, વાચક શ્રી ઇંદ્રમૌખાચ તથા શિષ્ય મંગળમાં નિધિસાગર ઉપાધ્યાય, પં. કોમસાગર, નય-સાગર, દિતમાગરમણિ, વીરસાગરમણિ, જાતિસાગર મત્તાદિ હતા. અજ આરો શુદ્ધ ૩ ને દિને ૬૭ વર્ષની ઉંમરે સવા પંદર વાગે સર્ગવામ પામ્યા.

આસો મુદ્દિની ત્રીજનેરે, વરસ સડસઠિમઠે ઉદર
પ્રદર સવા ચટિતિ થિકઈરે, પોહતા સર્ગ મઝારિરે.

ઉક્ત લક્ષ્મીસાગર સુરિ ઓસવાલ હતા અને તેનું ચરિત્ર તેમજ ઉપરોક્ત શાંતિદાસ શેઠ, અને લખમીચંદ શેઠનાં ચરિત્રો મારા લખેલ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા પુષ્પ ૧ માં છે તે જેવાથી માલુમ પડશે.

ઉક્ત વૃદ્ધિસાગર સુરિ રાસ તે સાગરગચ્છના દીપસૌભાગ્ય નામના યુનિએ રચેલ છે. કદ સાલમાં લખ્યો છે તે જણાવેલ નથી. પ્રતની લખ્યા સંવત ૧૮૦૫ પોસ વદિ ૭ રાનિ છે. પ્રસસ્તિ તેની આ પ્રમાણે છે—

સકલ પડિતમાંહિ વિરાજે, ગુરુ ગુણ રમણ મુખાંભરે,
માણિમ્ય સૌભાગ્ય બુધરાજજી કહિઈ, જસ પુહવી પ્રસીધું નામરે.
તાસ સિસ મન મોહન પંડિત, અતુલ સૌભાગ્ય બુધ ઈદરે,
તારા પદ પંકજ સેવક મધુકર, દ્વીપ કહિં સુખકંદરે.

પ્રતિ શ્રી વૃદ્ધિસાગર સુરિશ્વર નિર્વાણ રાસ સંપૂર્ણ સર્વ ગાથા ૧૭૧ શ્લોક સંખ્યા ૨૫૧ સંવત ૧૮૦૫ વર્ષે પોસ વદિ ૭ રાનિ લેખકપાઠકયો શુભં ભવતુ સોઝિતરા આમે લખીતં ગણિ ધનસાગરેણ લખીતં—શુભં ભવતુ.

આની અંદર ગુજરાતનાં કેટલાક શહેરોનાં નામ આ પ્રમાણે આવે છે—

બરહાનપુર સુરતિ સહિ, ખંભાયત મુખ ગેહ,
પાટણ રાધનપુર વંલી, વટપદ નયર વર ઝેહ,
મોતા ને અકલેસરિં, ભરૂચ પુન્ય આગાર
નડિઆદિ નષ્ટ દરબાયતિ, સોઝિતરા શુંબ દાર.

વળી અમદાવાદનાં કેટલાંક પરાંઓનાં નામ આ પ્રમાણે આપ્યાં છે.

રાજપુર વરતણા સહુ, આવક સખલ સુખાંજી,
કાલુપુર શકંદરપુર, અક્ષદપુર તે ઠાંજી.
શેપુર મિરાંપુર વલી, અવર પુરાં મનોહારિ
ઝેહ તણા આવક તવ, આવિ ભગતિ અપાર.

—તંત્રી.

‘આણકયનીતિ’ના કેટલાક શ્લોકોનું સમશ્લોકી ગુજરાતી.

નાના શાસ્ત્રોઘૃતં વક્ષ્યે રાજનીતિસમુચ્ચયમ્ ।

સર્વ્વવીજ મિદં શાસ્ત્રં ચાણક્યં સાર સંગ્રહં ॥

ધર્મ જે બીજ સર્વેનું, ભર્મ જે રાજનીતિયા.

કયુ શાસ્ત્રો વિશેષીતે, આણક્યે મારમંત્રહ.

મૂલસૂત્રં પ્રવક્ષ્યામિ ચાણાક્યેન યથોદિતં ।

યસ્ય વિજ્ઞાનમાત્રેણ મૂર્ખો ભવાતિ પંડિતઃ ॥

મૂલ સુત્ર કહું તે હું, ચાણાક્યે વિસ્તર્યું યથા,
મૂખ બણે કદી તે તો, બને પંડિત મંડિત.

ચિદ્રત્નં ચ નૃપત્વં ચ નૈવ તુલ્યં કદાચન ।

સ્વદેશે પૂજ્યતે રાજા વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે ॥

કદી તુલ્ય નહિ હોયે, પંડિતતા નૃપાલતા,
ભૂપપૂજા સ્વદેશોમાં, પંડિત દેશ વિદેશમાં.

અથવા (ગીતિ) વિદ્વાની સાથે, કદી ન યાશે સમાનકંડરાઇ,
કો કે પંડિત સધળે, મનાય તે નૃપ નિબંધાન મંહિ.

પંડિતે ચ ગુણાઃ સર્વે મૂર્ખે દોષા હિ કેવલમ્ ।

તસ્મા ન્મૂર્ખસહસ્રેષુ પ્રાજ્ઞ ઇકો વિશિષ્યતે ॥

સુશુભોથી બધો વિદ્વાન, મૂર્ખ કેવલ દોષથી,
માટે મૂર્ખ હજારોથી, એક વિદ્વાન ઉત્તમ.

માતૃવત્ પરદારેષુ પરદ્રવ્યેષુ લોઘવત્ ।

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ યઃ પ્રશ્ન્યતિ સ પંડિતઃ ॥

પરસ્ત્રીને ગણે માતા, પરાયુ' ધન ધુળવત,
પોતા સમા બધાં પ્રાણી, માને તે નર પંડિત.

કિં કુલેન વિશાલેન ગુણહીનસ્તુ યો નરઃ ।

અકુલીનોપિ શાસ્ત્રજ્ઞો દૈવતૈ રપિ પૂજ્યતે ॥

ગુણ છે નહિ એકે તો, નકામી છે કુલીનતા,
કુલહીણા વિદ્વાનોને, પૂજે છે પણ દેવતા.

રૂપયૌવનસંપન્ના વિશાલકુલસંભવાઃ ।

વિદ્યાહીના ન શોભન્તે નિર્ગન્ધાઃ ઇવ કિંચુકાઃ ॥

બધો રૂપે જુવાનીએ, ધર્યો જન્મ કુલીનમાં,
પણ ના જો કદી વિદ્યા, ન ગોમે કેશુડાં પડે.

નક્ષત્રભૂષણં ચંદ્રો નારીणां ભૂષણં પતિઃ ।

પૃથિવીભૂષણં રાજા વિદ્યા સર્વત્ર ભૂષણં ॥

ચંદ્ર શોભા મહેા કેરી, પતિ શોભા સતી તણી,
રાગ શોભા સ્વભૂમિની, વિદ્યા શોભા બધાતણી.
તારાની ચંદ્ર શોભા છે, સ્મામા શોભે સ્વામથી.
જુમિની ભૂષ શોભા છે, વિદ્યા શોભા સદુ તણી.

માતા શત્રુ પિતા વૈરી, યેન ચાલો ન પાઠિતઃ ।

સમા મધ્યે ન શોભન્તે, હંસમધ્યે વ્રકો યથા ।

જેણે પુત્ર બણાવ્યો ના, તે છે માત પિતા અરી,
શોભે નહિ સમા મધ્યે, હંસમાં બગલા ખેં.

વરમેકો ગુણી પુત્રો ન ચ મૂર્વશૈતૈરપિ ।

અકથંદ્રો તમો હન્તિ ન ચ તારા ગણૈ રપિ ॥

મૂર્ખ પુત્રો નકામા સો, સારો એક સુવ્રક્ષણો,
તારા ગણ કરે ક્યાંથી ચંદ્ર સાથ બરોબરી ?

લાલયેત્ પંચ વર્ષાણિ દશ વર્ષાણિ તુ તાઢયેત્ ।

પ્રાપ્તે તુ પોઢશે વર્ષે પુત્રં મિત્રવદાચરેત્ ॥

પાંચ વર્ષ લગી લાડે, પ્યારે મારે બીજનું દશ,
સોળમા વર્ષથી પુત્ર, ઉછેરો મિત્ર બાવથી.

લાલને વહવો દોષા તાઢને વહવો ગુણાઃ ।

તસ્માત્ પુત્રં ચ શિષ્યં ચ, તાઢયેન્ન તુ લાલયેત્ ॥

લાડમાં બહુ હાનિ છે, મારમાં બહુ લાભ છે,
એ બાણી પુત્ર શિષ્યોને, મારવા લાડવા નહિ.

એકેનાપિ સુવ્રક્ષેણ પુષ્પિતે ન સુગંધિના ।

વાસિતં તદ્વનં સર્વં સુપુત્રેણ કુલં યથા ॥

ફૂલવાળા સુગંધાળા, ઉત્તમ વૃક્ષ એકથી,
આપું વન બહેકે છે, જેમ વંશ સુપુત્રથી.

એકેનાપિ કુવ્રક્ષેણ કોટરસ્થેન વન્દિના ।

દહતે તદ્વનં સર્વં કુપુત્રેણ કુલં યથા ॥

બધું વન બળા બળે, આંતરગ્નિ કુવ્રક્ષથી.
કુમુત કુલાંગારે, હણાય કુલ સત્ત્વર.

દૂરતઃ શોભતે મૂર્વો લંબસાર પટોત્તતઃ ।

તાવચ્ચ શોભતે મૂર્વો યાવત્ કિંચિન્ન ભાપતે ॥

વસ્ત્રાબ્જપણ પહેરેલો શોભે છે મૂર્ખ દૂરથી,
પણ ત્યાં વેર શોભે છે, બોલ્યો રાખે ન જ્યાં લગી.

વિપાદપ્યમૃતં ગ્રાહ્યં અમેધ્યાદપિ કાંચનમ્ ।

નીચા દપ્યુત્તમં વિદ્યા, સ્ત્રીસ્ત્નં દુષ્કલાદપિ ॥

માલિની. અમૃત વિષમહાયા, હેમ કુચ્યાનમાંથી
હુકુત યદી રમાને, લેઈએ તો ન લઈ,

પાનાંની ગમત.

૧

ગંજપાના પાનામાં ચાર ચારના તેર ઢગલા કરી નીચેની કવિતાના મળતા ચાર ચાર
અક્ષર પ્રમાણે ગોઠવવા પછી ત્યાં ત્યાં અક્ષર મળતા આખ્યા હોય ત્યાં ત્યાં તે પાનાં પડી
રહેશે. પછી ધારનારે જે ચોકડો ધાર્યો હોય તેનાં ચાર પાનાં કંઈ કંઈ હારમાં છે તે તેને
પૂછવું. તે કહે તે પર અક્ષરોનાં મેળ મેળવી પાનાં તેને તેનાં ચાર કાઢી દેવાં એટલે
ખરું પડશે.

મારો નરમ નાનેરો નાથ,
આખા બોલી રમે મેલી ખાથ,
દેખી બેઠે ખાખ
દાઝું જાગી દાઝ
સોહે પેત્રો સહુ મહી સાથ,
પીને લેતી પોતે પાનિ હાથ.

૨

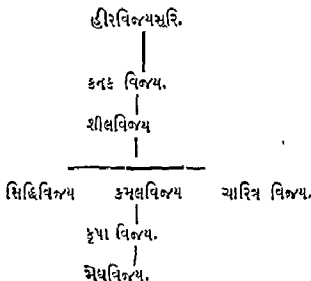
ગંજપાના પાનામાંથી ૨૪ ચોવીસ લઘુ તેના ત્રણ ત્રણના આઠ ચોકડા જૂદા જૂદા
કરવા, પછી નીચેની કવિતામાં મળતા અક્ષર પ્રમાણે ગોઠવવા તે ધારનારે જે ત્રણ પાનાંનો
જથ્થો ધાર્યો હોય તે કંઈ કંઈ હાર આખ્યાં છે તે હાર માત્ર પૂછી મળતા અક્ષરો
વરતી જઈ તેનાં ત્રણ પાનાં તેના હાથમાં દેવાં.

દા હું રહું ગીન,
ચા મારી તો મામી,
સોનું સરસ તે,
તેને ચૂકે કોડ.
આવીજ કવિતા,
હરિ હેતુ છે
ભજ પછી જે
શુભ રસ લે
દસપત દે.

—પ્રાણજીવન મોરારજી શાહ.

મહોપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજય.

શ્રી ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજીના સમકાલીન આ મહાપુરુષ વિક્રમની ૧૮ મી સદીમાં થઈ ગયા છે. તેમણે જૈનદર્શનની અપૂર્વસેવા બજાવી છે. વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય વિષય ઉપરાંત આધ્યાત્મિક અને જ્યોતિર્વિદ્યામાં પણ પ્રવીણ હતા. તેઓનાં જન્માદિ સંબંધે જીવનની હકીકતો મળી નથી. તેઓ શ્રી હીરવિજય સ્ફુરિના વંશમાં થયા છે, અને તે ગુરુ પરંપરા નીચે પ્રમાણે છે:—

તેઓની લેખશૈલી તપાસતાં પોતાના હાથના લખેલા દરેક ગ્રંથની શરૂઆતમ જોઈ શ્રી કલ્પી અર્ધે જે નમઃ આ પ્રમાણે દિવ્ય મંત્રનો ઉલ્લેખ કરેલ છે, આ સ્વહસ્ત લિખિત ગ્રંથો મળી આવે છે તે પરથી એ ઘડો લેવો જોઈએ કે આવા મહાન ધુરંધર વિદ્વાનોએ પણ લેખકો (લહીઆઓ)ને ઉપેક્ષિતે માત્ર ગ્રંથની શુદ્ધતા ખાતરજ પોતાને હાથે લખી ગ્રંથ લીધો છે.

સમયનિર્ણય—એમનો સૌથી આગળનો ગ્રંથ મારવાડના સાદગી નગરમાં ૧૭૨૭ની વિજયદશમીએ પૂરો કરેલ દેવાનંદાબુદ્ધ મહાકાવ્ય મળી આવેલ છે, અને છેલ્લા વખતનો સં. ૧૭૬૦ માં સમસંધાન મહાકાવ્ય—એ નામનો ગ્રંથ મળી આવે છે તે પરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે સં. ૧૭૨૭ થી ૧૭૬૦ માં અવસ્ય વિદ્યમાન હતા. હવે ૧૭૨૭ માં રચેલ ઉક્ત દેવાનંદાબુદ્ધ મહાકાવ્યમાં વિજયસેન સ્ફુરિના યદુધર શ્રી વિજયદેવસ્ફુરિનું બિન્ન બિન્ન સમયનું ઇનિટત ઇતિહાસરૂપે કવિતા રૂપમાં પરિણામી છે તો તે પરથી આપણે એમ વિચારી શકીએ કે શ્રી વિજયદેવનો જન્મ ૧૬૪૩ અને સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૧૩ ના અસાદ શુદી ૧૧ છે, તો તે સ્વર્ગવાસ સમય ૧૭૧૩ પહેલાં પણ મેઘવિજય વાચક દયાત હતા એ ચોક્કસ સિદ્ધ થાય છે તો આપણે ૧૭૦૦ માં અગર તે પહેલાં તેમનો જન્મ મૂકી શકીએ.

તેમના ગ્રંથો. સંસ્કૃતકૃતિઓ. મહાકાવ્યો. ૧-૪

૧. દેવાનંદાચ્યુદય મહાકાવ્ય-પ્રતિશ્લોક મહા કવિ માધરચિત માધકાવ્યનું પ્રતિશ્લોકનું છેલ્લું પાદ લઘ પોતે ઉપજવેલ બીજા ત્રણ પાદો પૂરી કર્યો છે. તેમાં સાત સર્ગ છે. દરેકમાં વિજયદેવ સૂરિનો બિન્ન બિન્ન સમયનો ઇતિહાસ છે. રચ્યા સં. ૧૭૨૭.
૨. શાંતિનાય ચરિત્ર— પૂર્વ કાવ્યથી ચડતું. આમાં મહાકવિ શ્રી હર્ષવિરચિત નૈપધીય મહા કાવ્યના પ્રતિશ્લોકનું પ્રતિ પદ લઘને પોતાનાં ત્રણ પાદો નવાં ઉમેરી દરેક શ્લોક કર્યો છે. ૭ સર્ગ છે. તેમાં શાંતિ જિનનું ચરિત્ર છે. રચ્યા સંવત જણાતો નથી.
૩. દ્વિગ્વિજયમહાકાવ્ય. આમાં ૧૩ સર્ગ છે. દરેકમાં વિજયપ્રભ સરિ (વિજયદેવ સૂરિના પદધર)નું જીવન પૂર્વ પરંપરાના આચાર્યોના ઇતિહાસ સાથે વિહાર ચોમાસાં આદિ વિગતથી પૂરી રીતે આપ્યું છે. આ પર સર્વોપરી ટિપ્પણ છે. વિજયપ્રભ સૂરિના સમયમાં પોતે વિજમાન હતા. રચના સમય આપ્યો નથી.
૪. સપ્તસંધાન મહાકાવ્ય. અત્યાર સુધી ધનંજયનું દ્વિસંધાનકાવ્ય વિદ્વાનોને નવાઈ ઉપજાવતું હતું, પરંતુ આ કાવ્ય વિદ્વાનો જોશે ત્યારે તો ખરી અદ્ભુતતા સમજશે. આમાં ૯ સર્ગ છે. તેમાંના પ્રતિશ્લોકે ઋષભનાથ, શાંતિનાથ, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, વીરપ્રભુ, રામચંદ્ર, તથા કૃષ્ણ વાસુદેવનાં જીવન આપેલ છે. આ કાવ્યની ટીકા સર્વોપરી છે. આમાં દરેક શ્લોક સાત સાત અર્થથી સાતનાં જીવન પૂરાં પાડે એ ખરેખર અદ્ભુત છે રચ્યા સં. ૧૭૬૦. કર્તા છેવટે જણાવે છે કે સપ્ત સંધાન કાવ્ય શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિએ કરેલ છે પરંતુ અલબ્ધ છે, તો આ મારું કાવ્ય સત્પુરોને પ્રમોદ જનક થાઓ.
૫. વર્ષ મહોદય (જ્યોતિષ) ૬ ઉદય દીપિકા. ૭ લઘુત્રિપટ્ટા શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર. (ડેકન કોલેજમાં છે. શ્લો. ૫૦૦૦). આ ૫-૭ ગ્રંથો રચેલા સાંભળવામાં છે.
૬. ચંદ્રપ્રભા (હેમી કૌમુદી). આમાં કૌમુદી મારક કમ રાખી સિદ્ધ હેમાનુસાર રચના કરી છે. આપરથી જણાય છે કે ઉપાધ્યાય શ્રી વ્યાકરણકાર હતા. રચ્યા સં. ૧૭૫૭ આગરામાં
૭. વિજયદેવ માહાત્મ્ય—(પં. વક્ત્રમવિજય ગણિકૃત)—આ કાવ્યમાંના કેટલા એક પ્રયોગોનું પરિરેફાટન આ લેખનાથકે કર્યું છે.
- ૧૦ માનુકાપ્રસાદ. આધ્યાત્મિક ગ્રંથ. તેમાં મુખ્યતાએ ઓં નમઃ સિદ્ધિયુગે વર્ણનાયની વિસ્તીર્ણ વ્યાખ્યા આપી ઓં શબ્દમાંથી જો જો રહસ્યો નિકળે છે તે સ્પુટ થતાવ્યા છે. રચ્યા સં. ૧૭૪૭ પોપ. ધર્મનગરમાં.
- ૧૧ તત્ત્વગીતા. આ ગ્રંથ તેમણે લખ્યો છે એવું માનુકાપ્રસાદમાંથી ફક્ત યાદ છે, પરંતુ તે જોવામાં આવ્યો નથી.
૧૨. યુક્તિપ્રબોધ નાટક—આમાં જનારસીદાસના અધ્યાત્મ વિચાર મંબધે ખંડનાત્મક લખાણ છે.

ગુજરાતી કૃતિઓ.

૧૩. વિજયદેવ નિર્વાણ સ્વાધ્યાય—આ સગાય આ પત્રના તંત્રી કૃતજ્ઞેન ઐતિહાસિક રાસમાળા (પ્રકાશક અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ)માં છપાએલ છે.
૧૪. જૈન શાસન દીપકસ્વાધ્યાય.
૧૫. જૈન ધર્મ દીપક "
૧૬. આહાર ગવેષણા. "

આ મિત્રાય તેમનો પત્રવ્યવહાર મળ્યો છે. તેમાં એક પત્ર ખામણા મંબધી સં. ૧૭૪૯ માં પોતે લખેલ છે તેમાં જ્યાં પોતે ચોમાસું રહ્યા હતા અને જ્યાંથી તે પત્ર લખ્યો હતો તે આગ્રા શહેરનું સાલકાર વિસ્તીર્ણ વર્ણન પણ આપ્યું છે. બીજો પત્ર જય-તારણ ગામથી પં. ચણસવતસાગર પર લખ્યો છે જેમાં સુખ શાતાનીજ બીના છે.

આમાંના ઘણા ગ્રંથો, પત્રો કીસનગઢ (કૃષ્ણદુર્ગ) ના ગ્રેબ્લી રણુદતમસ્ત્ર નાદ-રાના પુસ્તક ભંડારમાંથી મળેલા છે કે જે દશરાખ શ્લોક પ્રમાણ છે. આ સર્વ ભંડાર શ્રી વિજયધર્મ સુરિને ભેટ આપવામાં આવ્યો છે જાણી આનંદ યાય છે. અમે નમ્ર પણે મૂલવીએ છીએ કે તે સૂરિ શ્રી આ ભંડાર તેમજ પોતા પાસે જે પુસ્તકો હોય તે સર્વ જાહેરમાં મુકી ડેક્કન કોલેજ વાયલેરી જેવી સંસ્થા કરશે—કરાવશે તો મહાન્ ઉપકાર અને પુણ્ય કરી શકશે.

આ લેખ ગ. ખેચર દ્વારાજે જૈનશાસન (આ ચેત્ર વદિ અમાસ)ના અંકમાં જે લેખ લખ્યો હતો તેપરથી ટુંકમાં લીધો છે.

—તંત્રી.

કુશલચંદ્રગણિ.

આ ખગત ગચ્છના પદ્મજી શ્રી જિનવામસુરિશ્વરના સમયમાં ઉપાધ્યાય શ્રી હીર-ધર્મ ગણિના શિષ્ય હતા. તેઓ કદ જાતિના હતા, દીક્ષા ક્યારે લીધી, ક્યારે અભ્યાસ કર્યો, જન્મ અને સ્વર્ગગમન ક્યારે થયાં એ વિગેરે માધનના અભાવે કશું મળતું નથી. પરંતુ દંતકથા, તેમના દીક્ષિત બ્રાહ્મણ પંડિતકૃત જૈનભિંદુ નામનો ગ્રંથ અને શિક્ષાલેખો પરથી ચોક્કસ મિદ્ધ થાય છે કે તેઓ વિક્રમની ઓગણસમી સદીમાં સં. ૧૮૫૦ થી સં. ૧૯૦૦ સુધી વિવિધમાન હતા.

* જિનવામ સુરિ—ખરતર ગચ્છની ૧૮ મી પાટ. પિતા શાહ પચાવણદાસ, માતા પદ્મદેવી, ગોત્ર બોહિલયરા, ગામ વિકાનેર, જન્મ વાવેકે આમે સં. ૧૭૮૪ આવજુ શુદ્ધ ૫, મહનામ લાલચંદ્ર, નીતા જેમલખીર મં. ૧૭૯૧ જેઠ શુદ્ધ ૬, દીક્ષાનામ લક્ષ્મી-લાભ, પદ્મપાપના માંડવી મ. ૧૮૦૪ જેઠ શુદ્ધ ૫. તેમજે ઘણી યાત્રાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરી. સ્વર્ગગમન મં. ૧૮૩૪ આશી વદ ૧૦. તેમજે આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ સં. ૧૮૩૩ના કારનક શદ્ધ ૫ ને દિને અનર જાહેર પૂર્ણ કર્યો છે.

કાશીક્ષેત્રમાં આગમન—અત્યારથી સો વર્ષ પહેલાં કાશીક્ષેત્રની શી સ્થિતિ હતી તે જોઈએ. જનારસમાં સુપાર્શ્વનાથ તથા પાર્શ્વનાથ પ્રભુનાં કલ્યાણકે છે (કારણ કે બંનેની જન્મસ્થાન વરાણસી નગરી છે, અને બનેલી ગાન નગરી પણ તેજ છે.) અને જનારસ પાસે આવેલ સિંદુરપુરી તે શ્રી ત્રેપાંસનાથનું જન્મ તથા ગાન કલ્યાણક છે, અને ચંદ્રપુરી તે શ્રી ચંદ્રપ્રભ પ્રભુનું જન્મ તથા ગાન કલ્યાણક છે. આમ છતાં અહીં રમણીય મંદિરો ન હતાં, તેમજ પૂર્વ મંદિરોનું નામ નિશાન ન હતું. કાશીમાં બ્રાહ્મણોનું જોર ધણું હોવાથી અને જૈનો પ્રત્યે બહુ દ્વેષ અને શત્રુવટ હોવાથી જૈનોને મંદિરો કે ઉપાશ્રય બાંધવા દેવામાં નહોતો આવતો, અને શ્રાવકો પણ નામના હતા. આ વખતે જિનલાભ સૂરીશ્વર અહીં આવ્યા અને તેમણે કુશલચંદ્ર ગણિને યોગ્ય જાણી પછી કાશી મોકલ્યા. આ ગણિ મહારાષ્ટ્રે જૈન ધર્મની પ્રભાવના બહુ દુષ્કર જાણી તે માટે પ્રબલ પરિશ્રમ સેવ્યો. ઉત્તરવાનુ ધર્મ સ્થાન ન મળે, તેમજ કોઈ શુભ શોધક મુદરપ નહિ કે ઉતારો આપે એટલે તેમણે ગમે તેવો વેશ પહેરી ગમે ત્યાં ગાયત્રી લઈ દાન વિતરિ ક્યો. સાંભળવા પ્રમાણે અન્યદર્શની સમાગમમાં આવે એ આશયથી કમંડળ, લંગોટી આદિ સંન્યાસીનો વેશ ધારણ કરી અન્યદર્શનીના મહાત્મા તરીકે તેમના સમાગમમાં આવ્યા.

એક વખત વિદ્વાનોની સભા થઈ તેમાં પાંડિત્ય વિનોદ ચાલ્યો. આ વખતે આ ગણિશ્રીએ કાવ્ય વિનોદ કરવા સૂચ્યું અને તે એવી રીતે કાવ્ય બનાવી કરવો કે તેમાં ઓષ્ઠસ્થાની ૫ વર્ગ (પ, ફ, બ, ભ, મ) માંનો એક અક્ષર ન આવે; આની કસોટી તરીકે કોઈ વખતે ભૂલથી બોલી જાય અને તે કદાચ ન પકડાય તો તે માટે દરેક પોતાના ઉપરના હોઠપર સિંદુર ભગાવવો કે જ્યોતે તે અક્ષર બોલતાં નીચલા હોઠનો સ્પર્શ થતાં તેને લાગી જશે અને ખબર પડી આવશે. આમાં બધા ઉપર કુશલચંદ્રગણિ રસેહ પામ્યા અને વિદ્વાનોને સમજાયું કે આ કોઈ સરસ્વતી કંઠામરણ મહાન પંડિત છે; આથી તેઓ તેમને બહુ માન આપવા સાથે પૂજ્ય પુરુષ ગણવા લાગ્યા. આ વાદનાં પાનાં હજુ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

એકદા નેપાળ નરેશ વાંચી ન રોકાય તેવાં જે તાડપત્રો કાશીના પંડિતોની પરીક્ષા માટે કાશીના રાજપર મોકલ્યાં. કાશીના રાજાએ પંડિતોની સભા મેળવી બધા પાસે તેમાં શું લખેલ છે તે જણાવવા કહ્યું, પણ કોઈ અક્ષર ઝાળખી રાક્યો નહિ એટલે અર્થ તો ક્યાંયાજ કરી શકે ? કુશલચંદ્રગણિ ત્યાગી હતા એટલે રાજસભામાં તો જાય નહિ, પરંતુ વિદ્વાનોને તેમનો પરિચય હોવાથી તેમણે તેમને સભામાં આવી તામ્રપટ વાંચી આપવાની કૃપા કરવા વિનવ્યું. ગણિએ આવી તે તામ્રપત્રોને સાફ કરી ઉધા અક્ષર જાણી તેને વાંચવા માટે સહીયી છાપી લીધાં અને પાછાં મોકલાવી આપ્યાં. પછી તેનો અર્થ પંડિતોને પૂછ્યો ત્યારે કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. પોતે તેનો ભાવાર્થ કહી બતાવ્યો કે તેમાં નેપાળ નરેશના વંશનો ઇતિહાસ હતો. કાશીના રાજાએ તે કહીકત જણાવતાં નેપાળ નરેશ સંતુષ્ટ થયો. આથી કાશીના રાજા બહુ પ્રસન્ન થયો અને બક્ષીસ માગવા કહ્યું. ગણિ નિરપરિહિ એટલે એટલુંજ જણાવ્યું કે, ‘રાજા-ઝોની બક્ષિત સાધુઓ પર રહે એજ ઇચ્છીએ છીએ’ ત્યારે રાજાનો બહુ આગ્રહ થયો એટલે જૈન તીર્થ માટે જન્મા લેવાની આ સરસ તક છે એમ જાણી બ્રાહ્મણોના મુખ્ય ભાગમાં રામદાટના કિનારે જન્મા માંગી અને તે રાજાએ આપી. અહીં મંદિર બાંધાવવું એ શ્રાવકોનું કાર્ય છે તેથી તેમને શ્રદ્ધાવાન કરવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. (આ જન્માએ હાલ પાર્શ્વનાથનું મોટું મંદિર છે). આથી રાજા આમને શુર તરીકે ગણવા લાગ્યો.

આ વખતે કુશળચંદ્રના એક સ્નેહી યતિ આવેલ હતા તે આવી અદ્ભુત શક્તિ અને પ્રતિષ્ઠા જાણી તેમના ગુણગાન કરતા હતા. પોતાને વીર સાધના હોવાથી લોકો ધ્રુષ્ટે તે વસ્તુ આવી શકતા હતા તેથી તેની આસપાસ સેંકડો માણસો વિંટળાઈ પડતા. આ વખતે તેઓ પુકારી કહેતા કે આ સધળો પ્રતાપ કુશળચંદ્રનો છે. આથી આવકો ગણિની વધુ ઉપાસના કરવા લાગ્યા.

આ રીતે પડિતો, રાજા અને લોકની પ્રીતિ મેળવી કુશલચંદ્રે ઉપદેશથી તીર્થોદ્ધાર કરવા માંડ્યો. સિંહપુરીમાં હાલના મંદિરોના લેખ પરથી જણાય છે કે સં. ૧૮૬૦ માં જુદા જુદા શ્રાવકો પાસે કલ્યાણકોના જુદા જુદા ભાગ તૈયાર કરાવી તેઓની પ્રતિષ્ઠા પોતાના ગુરુવર્ચના નામથી જિનલાભસુરિ પાસે કરાવી આ ઉપરથી તેઓની ગુરુશક્તિ અને ત્યાગવૃત્તિ સમગ્ર છે.

જુદા જુદા સ્થળોના લેખો છે તે સં. ૧૮૫૭, ૧૮૬૦, ૧૮૬૭, ૧૮૬૯ ના છે, તેમજ પ્રતિષ્ઠામાં કરાવનાર તરીકે જુદા જુદા શ્રાવકનાં નામ છે તે પરથી તે શ્રાવકો વિદ્યમાન હતા તે સમગ્ર છે. કોંઈ જગ્યાએ પોતે પોતાનું નામ આપ્યું નથી. છતાં તેઓની બન્ધ્ય મૂર્તિ સંઘે કાશીમાં સ્થાપેલી છે, અને તેમના સહાયક શ્રી ભૈરવની મૂર્તિ ઉપર લેખમાં તેનું નામ આ પ્રમાણે છે “ સં. ૧૮૬૭ શ્રાવણ શુદ્ધ ૫ શ્રી ભૈરવમૂર્તિ જિન મહેન્દ્ર સુધીશ કુશલચંદ્ર નિર્દેશતઃ કાશીસ્થ શ્રીસંઘે

કાશીના રામધાટના પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં ભૈરવ મૂર્તિ છે તે પરના સં. ૧૮૭૩ના લેખમાં પોતાનું નામ નથી. આથી જણાય છે પ્રતિષ્ઠામાં પોતાના ગુરુવર્ચને બોલાવતા.

આ સિવાય બેલુપુરમાં મંદિરને સારી સ્થિતિમાં અણાવ્યું અને ચંદ્રાવતી, અયોધ્યા, રત્નપુરીમાં પણ ઉપદેશથી મંદિર સુધરાવ્યાં.

એક કાષ્ઠજીવ્હા નામનો પડિત હતો તે બ્યર્થ વચન રખેતે નીકળે માટે જીભ ઉપર લાકડાની પટ્ટી લગાડતો હતો. તેને આ ગણિશ્રીનો સમાગમ થયો. થઈ તે ઉપરની પટ્ટી ફક્ત તે ગણિ પામે ગુરુબોધ મેળવવા માટે બદલ કાઢતો હતો. આમણે તે પડિતને જૈન ધર્મ બતાવ્યો અને પ્રતિબોધ્યો. આ પડિતે જૈનબિંદુ નામનો ગ્રંથ લખ્યો કે જે સંસ્કૃતમાં છે અને તે કાશી રાજના બંડાર કે જે બનારસથી ત્રણ કોશ દૂર આવેલ રામનગરમાં રાખેલ છે ત્યાં હજી વિદ્યમાન છે. આનું બાયાંતર તેમના શિષ્ય પરંપરામાં થયેલ બાલચંદ્રે કરી આપ્યું છે.

સાંભળવા પ્રમાણે તેમની ઉંમર ૮૦ વર્ષની હતી. તે સમયે સંવત ૧૮૬૯ માં સ્વર્ગવાસી થયા. —જૈન.

આમના શિષ્યમાં બાલચંદ્રજી છે, તેમજ શ્રીમાન સ્વ. મોહનલાલજી મહારાજ કે જેમણે મુગધમાં રહી અનેક ઉપદાર કરેલ છે તે છે. બનારસમાં મોહનલાલજી ગયા હતા, ત્યારપછી ઘણા વખત સુધી કોઈ સાધુ ગયા નહિ અને બીજા ગણિશ્રીનો પુસ્તકબંધાર શ્રી બાલચંદ્રજી ઉપાધ્યાય પાસે આવ્યો હતો. તે બાલચંદ્રે સ્વર્ગસ્થ થયા અને તેના શિષ્ય નેમિચંદ્ર ઉપાધ્યાય દાલ કાશીમાં છે.

કાશીના હાલના નરસના પિતાશ્રી પોતે પણ જૈન ધર્મ પાળતા હતા યા તેના પર આરથા ધણીજ હતી અને ઉક્ત જૈનબિંદુગ્રંથના પ્રકાશનો અર્થ શ્રી બાલચંદ્રજી પાસે હમેશાં મળતી તેને બે રૂપીઆ આપતા હતા. (આ હકીકત મુનિ માર્કેડ તરફથી પ્રાપ્ત કરી છે.)

'Shri Jaina Shwetambara Conference Herald' July—September 1915

નવમ સભ્ય-નિશ્ચય નવ-મી ગણતરી દર્શિયા

બૌદ્ધ-જૈન મતના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ-સિદ્ધાંતો અને વૈદિક ધર્મ સાથે તેની તુલના.

આપે તા. ૧-૨-૧૯૧૪ ના પત્રથી પૃષ્ઠેલા પ્રશ્નોના જવાબો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) બૌદ્ધ-જૈનમતના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ-સિદ્ધાંતો અને વૈદિક ધર્મ સાથે તુલના એ વિષય કમળામાં નીચેનાં પુસ્તકો ખાસ ઉપકારક થશે.

પાર્શ્વન સમુચ્ચય; વિવેક વિજ્ઞાસ; સ્વાધ્યાય મંત્રરી; જૈન તત્ત્વાર્થ, સર્વ દર્શન સંબંધ; વેદાંત દર્શન—શંકર ભાષ્ય; યોગમૂલ—વ્યાસભાષ્ય, મુલગદગં સૂત્ર-ભીમસી માણિક-વાણુ; બુદ્ધચરિત્ર, ધર્મોપદેશ; વગેરે. જૈન અને બૌદ્ધધર્મનું કેટલીક બાબતમાં નીચે મુજબ મળતાં પાછું છે.

જૈનમાં જેમ પંચ મહાવ્રતો તેમ બૌદ્ધમાં પંચ મહાયાન છે.

જૈનનાં બિહુઓને જેમ શ્રમણો કહેવામાં આવે છે તેમ બૌદ્ધગોરુઓને પણ શ્રમણો કહેવામાં આવે છે.

જૈનોમાં જેમ સંપ છે તેમ બૌદ્ધોમાં પણ સંઘ છે.

જૈનોમાં જેમ શાસન દેવી છે તેમ બૌદ્ધોમાં પણ શાસન દેવી છે.

જિન અને બુદ્ધનો શબ્દાર્થ પણ મળતો છે.

જૈન અને બૌદ્ધ લોકોની સામીય ભાષા પ્રાચીન છે એટલે કે જૈનોની અર્ધ માગધી અને બૌદ્ધોની પાલી લીપી છે પરંતુ અર્ધ માગધી અને પાલી ભાષામાં લાગેલા તફાવત તથી.

જનેનો સામ્યોમાં તો અહિંસા ધર્મનું પ્રાધાન્ય છે.

જને, પુનર્જન્મનો સ્વીકાર કરે છે.

જને, કાષ્ઠ મંથરે તથી બનાવી એમ માને છે.

જૈનો જગતને અનાદિ કહી પર્યાયતરે ક્ષણિક કહે છે પણ બુદ્ધેવે તો જગતને તણિક કહેલ છે. એટલે કે જન દેવનો સ્વાસ્થ્ય છે અને બુદ્ધ દેવનો ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદ છે.

જૈન અને બૌદ્ધ, એ બંને પ્રતિમા પૂજકો છે અને એ બંનેની પ્રતિમાઓ નિરાગી બાવના દર્શક છે તથા કેટલીક રીતે તે મળતીઓ પણ છે. બંને ધર્મો રાજકુમારે પ્રચલિત કરેલા છે.

મહાવીર અને બુદ્ધનું જીવન ટૂંકાંત મળતું છે. ફક્ત મહાવીરે નિર્વાણ પસંદ કર્યું અને બુદ્ધે પોતાના સેવકોના-જગતના-કલ્યાણ નિમિત્તે પુનર્જન્મ પસંદ કરેલ છે એ બેદ ગણી લીધેલો છે, જગતની આબનમાં પણ પૂર્વાચાર્યોએ ભેદ ગણેલ છે.

આનંદ અને અંબસારની કથા બંને ધર્મોમાં છે.

જૈન ધર્મ અને વૈદિક ધર્મનું નીચે મુજબ કેટલીક બાબતમાં મળતાં પાછું છે. જૈનોનાં પંચ મહાવ્રતોને મળતાંજ વેદાંત-યોગનાં પાંચ વ્રમો છે.

જેમ જૈનમાં સાધુતા પ્રાપ્ત કરનારે મત્તાવીશ શુભયુક્ત થવું જોઈએ તેમ વૈદિક સંસ્થામાં આગળ વધનારે વિવેક-જગત્ અને આત્માની સમજણ, વૈરાગ્ય, ૫૨ સંપત્તિ — શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન, — અને મુમુક્ષુતા એ સાધન ચતુષ્ટય સંપ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ. સાધુના સત્તાવીશે ગુણો અને સાધન ચતુષ્ટયની એકતાજ છે. ખતેના એ ગુણો મેળવવામાં સરખીજ મહેનત છે.

ખતે, પુર્નજન્મને માને છે.

ખતે કર્માતુસારેજ સુખ દુઃખ થાય છે એમ કહે છે.

ખતે, કર્મથી રહિત થવાય ત્યારે જ મુક્તિ મળે એમ માને છે.

ખતેમાં કર્મથી રહિત થવાનાં સાધનો ખતાવેલાં છે.

ખતે નિર્વાણ પદનીજ ઇચ્છા રાખે છે.

ખતેમાં આચાર્ય ગુરૂની ભક્તિ ખતાવેલી છે.

ખતેમાં જગત્ પ્રતિ સમાન ભાવ રાખવાનું ફરમાન છે.

ખતે, મુક્તાત્માઓને સર્વજ્ઞ કહે છે.

ખતે, આત્માને ઇશ્વર કહે છે.

ખતે, આત્માને ચૈતન્ય માને છે.

વર્ણતમાં શંકરાચાર્યજી નિર્વાણ દશામાં આત્માને સર્વવ્યાપક કહે છે, જૈન આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપે સર્વવ્યાપક માને છે.

શંકરાચાર્યજી જગત્ને વિવર્તરૂપે, વયભાચાર્ય સત્ત્વરૂપે, રામાનુજાચાર્ય પરિણામરૂપે, દયાનંદ સરસ્વતિ જડરૂપે માને છે, જૈનમાં જગત્ને અનાદિ સત્ત્વરૂપ માનેલ છે.

વૈદિક સંસ્થા અને જૈન એ બંનેને સ્વર્ગ, નરક માન્ય છે.

ખતે, નિજસ્વરૂપે ગ્રિયત થવું એને મોક્ષ કહે છે.

વૈદિક સંસ્થામાં ઉપાધિરહિતને બ્રહ્મ, ભાગ્યોપાધિકને ઇશ્વર અને અવિદ્યોપાધિકને શૂન્ય કહેલ છે તેમ જૈનમાં અયોગીને સિદ્ધ કે પૂર્ણ બ્રહ્મ, ચાર કર્મ અવશોષ સયોગી ને કેવલ-જ્ઞાની-ઇશ્વર-અને અષ્ટકર્માવરણ યુક્તને હાસ્ય કે શૂન્ય કહેલ છે.

વૈદિક સંસ્થા કહે છે કે ચૈતન્ય સત્તા આખા વિશ્વમાં સર્વ વ્યાપક છે, જતેના કહે છે કે આખા જગત્માં જીવો ઠાંસી ઠાંસીને એટલા બધા ભરેલા છે કે જીવ-ચૈતન્ય-વગર સોયના અમ્મજોટકો ભાગ પણ ખાલી નથી. જૈનમાં જેમ લોકોએ મુક્તિ કહી છે તેમજ વૈદિકમાં કેટલાક લોકો લોકોએ ગોલોક, અખંડ વૃદાવન, અક્ષરધામ, બ્રહ્મભણ્ડલ, વગેરે કહે છે.

આખા ભૂમંડલમાં જૈન અને વૈદિક સંસ્થા પ્રાચીનતમ છે, જૈન મતો પુસ્તક-કાન્દ થયાં પહેલાં વેદો પુસ્તકકાન્દ થયેલ છે માટેજ જૈન મતોમાં વેદનાં નામો કેમલે કેકાણે જોવામાં આવે છે જેમકે સ્થાનાંગ મતમાં 'ચિરં ઘણાન્માયે તિવેદે વન્નન્તે તંજહા દયઘેષ જહુઘેષ સ્વાદઘેષ-વૈદિક વ્યવમાય ત્રિવિધ કહેલ છે તથા ઋગ્વેદમાં, યજુર્વેદમાં મામનેદમાં. આથી સિદ્ધ થાય છે કે મહાવીરના અમય પહેલાં વેદો પુસ્તકકાન્દ હતા અને મતોની પરિપાટી જેમ ફરતી જાય છે તેમ વેદોનું લખાણ થકાણુ નથી. મહાવીર પછી જ જોઈ એ તો સુધર્માં ગ્વામીએ સુત્રો રચ્યાં, તત્ત્વ સ્વામીએ પાળખી મતોમાં ગામેલી નામો

વગેરે દાખલ કર્યા; પાછળથી સૂત્રો દર્શિન લાગવાથી રક્તિલાચાર્યજીએ સહેલી બાપામાં સૂત્રો કર્યા. દુકાળી પડ્યા પછી દેવદર્શિગણી કામાશ્રમજી રૂરીથી પાદદર ૭ રથી દેશકાળાનુસાર સૂત્રોની રચના કરી છે એટલે હાલનાં સૂત્રોનો દેવદર્શિગણી કામાશ્રમજી સંગ્રહ કરેલ છે. વેદોની બાપા લંબાણુ-જ્યેષ્ઠનું તેમ છે તેમાં દેશકાળાનુસાર ફેરફાર કર્યો નથીપણ ફેરફાર દર્શાવનારાં લખાણો ઉપનિષદ, બ્રાહ્મણ, આરણ્યક, પરદર્શન, વગેરે નામથી જુદાં રાખેલ છે. જેનોની પેઠે વેદાંતમાં પણ મોખ સામગ્રી મળ્યેથી સુક્તિ થઇ શકે છે કારણ કે અન્ય લિંગે સિદ્ધા 'ખીજ ધર્મના વેશમાં પણ સિદ્ધ થઇ શકે છે એવું શ્રી પીતરાગ દેવનું ફરમાન છે.

જૈન અને વેદાંતનો અનુભવમાં તફાવત નથી. ફક્ત શાસ્ત્રિક વ્યવહારમાં કોઈ કોઈ ખાખતમાં તફાવત જણાય છે. એ તફાવત લખતાં અતિ લંબાણ થાય અને સાર્થક કંઈ નહિ. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં તો અભેદજ જણાય છે પણ વિચારી બેદ જણાતો નથી. અનુભવ વગરનાંઓ તો જાનીઓના નામને ઝાંચે ઘણા ઝગડાઓ મગાવે છે કે જે ઝગડાને પરિણામે ભરત ક્ષેત્રના મનુષ્યો વગર સમજ્યે ધર્મધેલા બની ગયા અને વ્યવહાર કુશળ નહિ થવાથી આવી અધોગતિમાં આવી પડ્યા છે. હજીએ ધર્મની અસમાનતાને વ્યવહારમાં દાખલ કરીને લડી મરતા અનુભવાય છે. અરે જૈન વેદની અસમાનતાને જાણુપર ગૂંથીએ પણ જૈનોમાંજ મતાંતરોની અસમાનતામાં કેટલી બધી તકરારો ચાલે છે!!! સમજીની સમાનતા છે અને અસમજીની અસમાનતાજ છે. વારતવ તો અભેદતાજ છે. બેદ હોય તો જ્ઞાન શાનું'''

—આ. ના. સંધી.

भूर्ति पूज.

(૨) મૂર્તિ પૂજા ક્યાં સુધી આવશ્યક છે ? કેટલા ગુણસ્થાનકે આવ્યા પછી તે બંધ કરી શકાય ? તે પૂજન કરવામાં યુધ્ધો આદિ વાપરવામાં થતી હિંસા ઉપરદેય છે ?

કવર:—આત્માનો સાક્ષાદ્કાર યદને કેવલ અપ્રમત્તદ્વાયે—આત્માનહી તરીકે સંપૂર્ણ પછે વરતાય ત્યારે મૂર્તિ પૂજા તરેરે સ્વતઃ છૂટી જાય છે પણ તેને છોડવાપણું રહેતું નથી. જેવી રીતે માફ વાંચન વાંચતાં આવડે છે એટલે કક્કા છુટવાનું સ્વતઃ છૂટી જાય છે તેવીજ રીતે આત્માનંદની પ્રાપ્તિ યતાં મૂર્તિપૂજા સ્વતઃ છૂટી જાય છે. આવી સ્થિતિમાં પણ લોકોપકાર સાર એટલે કે મોટાનું જોધને પાછળના માણસો તે રસ્તે આશે તે માફ મહાત્મા પુરૂષો બધું કરીને પ્રતિમા પૂજનને તજતા નથી. આજ કારણ સાચા વધા સાધુ પુરૂષો કે જેઓ સર્વ ત્યાગી છે અને જેઓ પ્રતિમા પૂજનની દૃઢ યોગ્યતા ગણેલા મનાય છે તેઓ પણ લોક કલ્યાણ સાર તથા પોતાની અવશેષ ખામી દૂર કરવા-સાર નિત્ય પ્રત્યે જન જીવનમાં જાય છે. સાધુઓ એ કાર્યમાં પ્રમાદી ન અને તેટલા માટે સૂત્રોમાં સાધુઓ ઉપર કરજ મૂકેલી છે કે તેમણે હમેશાં જન જીવનમાં જનું જ નોંધએ, ન જાય તો 'પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.' શ્રી મહાકલ્પ સૂત્રમાં શ્રી વીતરાગ દેવનું કથન છે કે:—

શર્મમાં, પણ મૂર્તિની ઉપાસના તો ખરીજ. અરુપિ પદાર્થના જ્ઞાન માટેજ યોગી શોકો રૂપિ પદાર્થને ભજે છે. પ્રતિમાદ્વારા આત્માનુભવ તરફ વળી શકાય છે એ સિદ્ધ વાત છે.

પૂજનમાં પુષ્પો વગેરે ચડાવવામાં આવે છે તે જોયતપ્રવૃત્તિ ચડાવવામાં આવે તો તે દયાનું તથા પૂણ્યનું કારણ છે—હિંસાનું નહિ પણ રક્ષાનું કારણ છે કારણ કે પાકેલ પુષ્પો કે જે ખરી પડવાની તૈયારીમાં હોય છે, તે વૃક્ષેથી કુદરતી નિયમ પ્રમાણે નીચે પડીને ચમદાય જાય છે, ક્રીડામાં રોળાઇ જાય છે, પવનના ક્રપાળમાં તૂટી કુટી જાય છે કે જીવો તેનું ભક્ષણ કરી જાય છે પણ જો તેજ પુષ્પો સંભાળ પૂર્વક વૃક્ષ ઉપરથી ઉતારી લઇ શ્રી જિનેશ્વરને ચડાવવામાં આવે તો ચોવીશ કલાક સુધી તે પુષ્પનું અને અદરના જીવોનું ઉત્તમ રીતે રક્ષણ થાય છે. પણ જો તે પુષ્પો વૃક્ષ ઉપરથી ત્યાંજ નીચે ખરી પડ્યાં હોય તો સચેતાવસ્થામાં તરતજ ચમદાય જાય કે ખીજ ગમે તે રીતે તેનો અને તેમનાં મૂક્ષ્મ જીવોનો વિનાશ થાય. આથી મમજાય છે કે જીનેશ્વર ભગવાનને પુષ્પો ચડાવવાથી દયા પળે છે માટે જેઓ પ્રતિમાજીને પુષ્પ ચડાવવાની ના પાડે છે અને પુષ્પોનો તુરત વિનાશ ઇચ્છે છે તેઓ ખરેખર હિંસાધર્મીજ છે એટલે કે હિંસાએ ધર્મ માને છે. જો કે પુષ્પો ચડાવવામાં યોગ્ય છે પરંતુ દીર્ઘ દૃષ્ટિથી ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ સમજાય કે પુષ્પો નહિ ચડાવવાનું કહેવું એમાં પાપ છે અને પાકેલાં પુષ્પો યતનાપૂર્વક ચડાવવાનું કહેવું એમાં પૂણ્ય છે. **इत्यलम्—ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः**

તા.-૮,-૩.-૧૯૧૪
ઈશ્વરા—કાશિઆવાડ.

}

ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી
ના જયજિનેંદ્ર.

શ્રી દેવચંદ્રજી કૃત સહસ્રકૂટ સ્તવન.

મહાસકૂટ જિન પ્રતિમાં વદિયે, મનધરી અધિક જગીસ, વિવેકી	
સુંદર સુરત અતિ સોહામણી, એક સહસ્ર ચક્રીસ, વિવેકી—	સ. ૧
અતીત અનાગત ને વરતમાનની, ત્રીન ચોવીસી હો સાર વિવેકી	
બહુતર જિનવર એક ક્ષેત્રમાં પ્રભુમીજે વારોવાર વિવેકી—	મ. ૨
પાંચ ભરત વળી ઐરવત પાંચમે, સરખી રીત મમાજ વિવેકી;	
દશ ક્ષેત્રે કરિ યાચે સાતમે, ત્રીસ અધિક જિનરાજ વિવેકી—	સ. ૩
પંચ વિરોધે જિનવર આઠમે, ઉત્કૃષ્ટી એહિજ ટેવ વિવેકી,	
જિન મમાજ જિન પ્રતિમા એળખી, ભકતે છીજે હો મેવ વિવેકી—	સ. ૪
પંચ કથાણક જિન ચોવીમના, ત્રીસામે તેહિજ યાય વિવેકી;	
કથાણક તે વિધસ્યું ત્યાચર્યાં, દાખ અનંત કહાય વિવેકી—	સ. ૫
પંચ વિરોધે દમણાં વિહરતા, ત્રીસઅ છે અરિહંત વિવેકી.	
શાશ્વત પ્રભુ આગમાનન આદિ, ચાર અનાદિ અનંત વિવેકી—	મ. ૬

એક સહસ્ર ચોવીસ જિનેશની, પ્રતિમા એકણુ દામ વિવેકી,	
પૂજા કરતાં જન્મ સદ્ગુણ દુવે, સીમે વંછિત કામ વિવેકી—	સ. ૭
ત્રીન દાસ અઢાઇ દ્વીપમાં, કેવલ જ્ઞાન વહાણુ વિવેકી,	
કલ્યાણકારી પ્રભુ મહાં સામગ્રા, લાભે ગુણમણિ ખાણુ વિવેકી.—	મ ૮
સહસ્રદૃટ સિદ્ધાયક ઉપરે, તિમ હિજ ધરણુ વિહાર વિવેકી,	
તિણુથી અદ્ભુત એ છે યાપના, પાટણુ નગર મજાર, વિવેકી—	સ. ૯
તીર્થ સદૃશ વળી તીર્થકર સદૃ, ઇણુ પૂજ્યાં તેહ પૂજાય, વિવેકી	
એક શ્રદ્ધા (શ્રદ્ધા) મહિમા એહની, કિણુ ભાતે કહેવાય વિવેકી—	સ. ૧૦
શ્રીમાલી કુલ દીપક જેતસી, શેઠ મુગુણુ બંદાર વિવેકી.	
તમુ સુત શેઠ શિરોમણિ તેજસી પાટણુ માંહે દાતાર વિવેકી—	સ. ૧૧
તિણે બિંબ ભરાવ્યાં ભાવણુ, સહસ્ર અધિક ચક્રવીસ વિવેકી,	
કીધ પ્રતિષ્ઠા પૂતમ ગચ્છધર, શ્રી ભાવપ્રભ સૂરીશ વિવેકી—	સ. ૧૨
સહસ્ર જિણેસર વિધિસુ પૂજશે, દ્રવ્ય ભાવ શુચિ હોઇ વિવેકી	
મહાભવ પરભવ પરમ સુખી હોશે, લહશે નવ નિધિ મોઈ વિવેકી—	સ. ૧૩
જિનવર ભક્તિ કરે મન રંગસુ, ભવિજનની એ છે નીત વિવેકી,	
દીપચંદ સમશ્રી જિનરાજથી, દેવચંદની પ્રીત વિવેકી,—	સ. ૧૪

તામિલકાવ્ય કુરલ (મુખપાલ)

જૈન કવિની અદ્ભુત કૃતિ.

કમ્બન નામના તામિલ કવિથી એક હમર વર્ષ પહેલાંના જે તામિલ ગ્રંથ છે તેમાં 'કુરલ' નો સર્વથી અધિક આદર છે. કુરલને 'મુખપાલ' પણ કહે છે. આના કર્તા વચ્ચુવર છે.

વચ્ચુવર બ્રાહ્મણ નહોતા પરંતુ એક પેરીઆ (Pariah) અથવા અત્યંત હતા અને ધર્મમાં જેન હતા. પહેલા પ્રથમજ જૈન સ્તુતિ કાવ્યના આરંભમાં તેમણે કરી છે. બ્રાહ્મણ ન હોવા છતાં બ્રાહ્મણના નામની પોટે 'તિર વચ્ચુવર' અર્થાત્ 'શ્રી વચ્ચુવર' (પૂન્ય પેરીઆ) કહેવામાં આવે છે. તે મંદિરાજના મયનાપુરના રહેવાસી હતા. વિક્રમ સંવત્ ૧૦૦ વર્ષ પછી તે પાંડ્યરાજની પાસે મથુરા (મથુરા) રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યા. તે સમયે દ્રવિડ દેશમાં કવિનાની પરીક્ષા કવિસંઘદ્વારા કરવામાં આવતી હતી. ચોલ રાજ્યના ઉચ્ચપુર (કે જેને કાલીદાસે રચુવંશમાં 'ઉચ્ચપુર' ગણાવેલું છે) અને કાવેરી પટ્ટના, કોંચનાદના, ચેલુર સ્થાનના અને તામિલક (તામિલ દેશ) ના અન્ય પ્રસિદ્ધ સ્થાનોના કવિઓ પાંડ્યરાજના 'સંમમ' ના સભ્ય હતા.

કવિ સંધ:—કવિસંધના તે કવિઓના નામની તાલિકા (ટીપ) હળુપણ વર્તમાન છે. ઇનિયનાર પતુકાવ્યના કર્તા પૂયાન ચેયનાર તિરક પુકમ્ નીતિકાર, નકાયનાર, કાલિથ થોકેના સંગ્રહ કર્તા નક્ષુથુવા, રૂંગાર-પંગલકાર ઇરેયનાર, મદાકાવ્ય મણિમેખલાના રચયિતા બોદ કવિ ચીયલેચ્યા ચનાર, એ ત્રણ અને એવા કવિઓ કે જેની કૃતિ હળુ સુધી મળે છે તથા જ્યોતિષ વૈદક આદિના આચાર્ય કે જેના ગ્રંથ હુપ્ત થયા છે તે સંધમાં બેઠા હતા. આવી સભાના ભોજ પાંડયરાજ ઉગ્ર-પેર-વલુથા હતા. રાજ અને સંધમની સામે કવિ વલ્લુવરે આવી પોતાની રચના દાખલ કરી.

કાવ્ય સુખાલ અર્થાત્ ત્રયી કાવ્યના ત્રણ વિભાગ છે:—ધર્મ, અર્થ અને કામ. સુટેક દોહરામાં સારી ઉક્તિઓ છે. કવિ ધર્મમાં જૈન હતા, પણ તેની ઉક્તિઓ જણાવી આપે છે કે તે ધર્મમાં ઉદારભુદ્ધિ હતા. તેની ઉક્તિનો પરિચય લઈએ.

“ દાન લેવું યુરું છે, પછી બલે તેનાથી ગમે તેટલી દીનતા દૂર થાય. ”

“ દાન દેવું સાદું છે, પછી બલે તેનાથી સ્વર્ગ ન મળે. ”

“ બંસરી મીઠી છે, વીણા મધુર છે એ કહેવું એ લોકોનું છે કે જેઓએ પોતાના ખચ્ચાંઓની તોતળી બોલી સાંભળી નથી. ”

“ જે નારીને પતિ સિવાય બીજે દેવતા નથી તે નારીનાં વચનપર મેવ વરસે છે. ”

“ જે બેઠાં બેઠાં મહેનત કરે છે તે અદષ્ટને પણ જીતી લેશે. ”

“ મૂર્ખ જીવે છે પણ તે એવી ઉગડ ભૂમિ છે કે જ્યાં કંઈ નીપજતું નથી. ”

“ એક જીવની હત્યા બચાવવી તે હજારવાર થી બાળવાથી (યજ્ઞથી) ઉત્તમ છે. ”

“ સવારમાં જુરાઈ કરો, સાંજે તેનું ફલ લખો. ”

“ ખટપટ નહિ કરો. ”

“ જો વિદ્વાન થઈને સર્વજનની પૂજા ન કરે તો વિદ્યા શું કામની ?

સંધની સભામાં વિલ્લુવર—સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને તામિલમાં કોઇ ગ્રંથ તે સમય સુધી નહોતો. મધે તે ગ્રંથ સાંભળ્યો. સાંભળીને તેની નારીફ એક મોટે કરી. કુરૂજના ગુણગાન સંધના પ્રત્યેક કવિએ કાવ્યપર પોતાનો અભિપ્રાય દાખવવા રૂપે એક એક પદ્યકાર પાંડયરાજ સામે પ્રકાશિત કર્યા. ઇરેયનારે કહ્યું કે ‘ વલ્લુવરની કૃતિ અમર થશે અને અનેક પેઢીઓ સુધી માન પ્રાપ્ત કરશે. ’ કુરૂજાએ કહ્યું ‘ મતાન્તર જ છે, પણ તે જ વલ્લુવરના સુખાલ નામની કૃતિમાં એક રૂપ છે. ’ બીજાએ કહ્યું ‘ આજણ વેદ કંડાઇ રાખે છે કારણ કે લખવાની તેની કીમત ઓછી થઇ જાય. કિંતુ સુખાલ તાલપત્ર પર લખાયા પછી અને બધા તે બહુશે તોપણ તેનું માન ઓછું નહિ થાય. ’

સંધમાં ચયન નામનો એક કવિ હતો. તે પોતાની જોડાની લેખણ માયા તરફ રાખી બેઠો રહેતો હતો. જ્યારે કોઇ કંઈ નકારું કે અશુદ્ધ પદ્ય બોલાય ત્યારે તે કવચથી પોતાનું માથું ટોકતો હતો. પણ જ્યારે કુરૂજકાવ્ય બોલાતું હતું ત્યારે એકવાર પણ તેણે પોતાની જોડાની લેખણ માયાપર લગાવી નહિ ! આ જોઇ એક વંદ્ય મળ્યે કહ્યું ‘ સુખાલે આપણા મિત્ર ચયનની શિરસ્પીડા સાજ કરી આપી. ’

જે તામિલ જાણે છે તે કહે છે કે કુરલ કાવ્યોનો રાજા છે. છંદ, ભાષા અને પ્રાસાદમાં ક્યાંય પણ નામભાવનો દોષ પણ તેમાં નથી. તામિલ અતે વલ્લુરના ભોજ ખાંડયદેવ ઉચ્ચારાજે નીચે પ્રમાણે કહ્યું તો તેમાં શી નવાઈ ?

‘ અહાએ વિશ્ણુવરનું રૂપ ધારણ કરી સુખાસની રચના કરી ’. અને એ કહેવત ચાલુ થઈ કે ‘ સંઘ ’ ના બધા કવિઓને, કુરલગ્રંથે કોણી ભારી ખસેડી દીધા ! કુરલનો અંગ્રેજી અનુવાદ ડાક્ટર પોપે ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

કુરલનો આદર તામિલ ભૂમિમાં એટલો બધો છે કે રતનાન ક્યાં વગર કોઈ તેને આડકતું નથી. આહાણુ અને આહાણેતર સર્વે ગીતાના પાઠની પેઠે તેનો પાઠ પુનિત માને છે. ગ્રંથની પૂજન પણ થાય છે. તામિલો કુરલથી ઘેલા-ધયા છે. કુરલનું નામ લેતાં તે તેનાં ગુણગાન કરવા મંડી જાય છે. ખેદ એ છે કે અરણના કુરાનનું ભાષાંતર થયું છે, ન્યારે દક્ષિણાપથના કુરલના નામથી ગુજરાતી-હિંદી ભાષીઓ અપરિચિત છે,

—તંત્રી.

સંક્ષિપ્ત સુભાષિત-સંગ્રહ.

વંચિતા યદિ વાંચેયુઃ સંસારેવ હિ સંસૃતિ ।

—જેને આગ્રે ચાહીએ છીએ તે જો અમને ચાહે તો આ સંસાર સારસ્વ લાગે છે એટલે કે આ સંસારમાં સાચો પ્રેમ હોય તો બહુ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્યરોધિ નહિ ક્વાપિ વર્તેતે વશીનાં મનઃ ।

—જિતેન્દ્રિય પુત્રોના મનને કોઈ પણ રોકી રાકનાર નથી.

પેદિકાતિશયપ્રીતિ રતિમાત્રા હિ દેહિનામ્ ।

—આ લોકના સખધમાં હવેને પ્રીતિ બહુજ હોય છે એટલે કે કોઈ માણસની સંસારિક સ્થિતિની ચકતી જોઈને લોકો તેના ઉપર પ્રીતિ કરે છે.

વહુદ્વારા હિ જીવાનાં પરારાધન દીનતા ।

—ખીનઓને પ્રસન્ન કરવાને ધણે પ્રકારે મેવા કરે છે એટલે કે, વિદ્યપદ જેમ પોતાના સ્વામીને પ્રસન્ન કરે છે તેમ તેઓ મનુષ્યની બહુ પ્રકારે સેવા કરે છે.

હેતુચ્છલોપલમ્બેન જૃમ્ભતે હિ દુરાગ્રહઃ ।

—કોઈપણ બહાનું મળી જવાથી દુરાગ્રહ ચઢી જાય છે.

અનવાયા દ્વિપાયાદ્દિ વાચ્ચિતાર્થિર્મનીષણામ્ ।

—પંડિતો ઇચ્છા રિચર અથવા તો જગરા ઉપાયથી પૂર્ણ થાય છે.

કરુણામાત્રપાત્રં હિ વાલા વૃદ્ધાથ દેહિનામ્ ।

—બાળ અથવા તો વૃદ્ધ હવે દયાને કેવળ પાત્ર છે. અર્થાત્ બાળક અથવા વૃદ્ધનો કોઈપણ ગુન્દો થશે હોય તો તેના ઉપર દયા કરવી જોઈએ.

અનવિદ્યા સતી વિદ્યા નિષ્કલંકાપિ કિં ભવેત્ ।

—નિર્દોષ અથવા પ્રશંસનીય વિદ્યા કદી પણ નિષ્કલંક નીવડતી નથી

અન્યૈરશંકનીયા હિ વૃત્તિ નીતિજ્ઞોચરા ।

—માણસ નીતિના રસ્તા ઉપર ચાલે તો તેની ચાલ ઉપર કોઈ શંકા લાવી શકે નહિ.

વિષયેષુ વ્યરજ્યન્ત વાર્ધકં હિ વિરક્તયે ।

—વૃદ્ધજનો વિષયોમાં આસક્ત હોય છે પણ ખરી રીતે તો તેમને વૈરાગ્યપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ.

મક્ષિકા પક્ષ તોડપ્યચ્છે માંસાચ્છાદન ચર્મ્માણિ ।

લાવણ્યધ્રાન્તિ રિત્યે તન્મૃદેભ્યો વક્તિ વાર્ધકમ્ ॥

—મૂર્ખ ધરડા પુરુષોને ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જેમ માખીની પાંખોમાં સુંદરતા હોય એવો જમ થાય છે તેમ શરીરની સુંદરતામાં પણ તેવુંજ છે.

પ્રતિક્ષણ વિનાશીદમાયુઃ કાય મહૌ જડાઃ ।

નૈવ બુધ્યામહે કિન્તુ કાલ મેવ ક્ષયાત્મકં ॥

—હે મૂર્ખ ! જોઈ તો એ છે કે આ શરીર એક ક્ષણમાં નષ્ટ થશે પરંતુ અમે એક વાત નથી જાણતા કે સમયનો પણ નાશ મનાય છે.

ઇન્ત લોકો વયસ્યન્તે કિમન્યૈરપિ માતરમ્ ।

મન્યતે ન તૃણાયાપિ મૃતિઃ શ્લઘ્યા હિ વાર્ધકાત્ ॥

—જ્યારે માતાને બુદ્ધાપણ આવે છે, ત્યારે તેને તણખલા જોઈતું પણ માન નથી રહેતું અર્થાત્ તેથી પણ તુચ્છ ગણવામાં આવે છે. એ બુદ્ધાપણ કરતાં તો મોત સૌ દરજ્જે સારું.

નહાસત્યૈ સતાં વાચઃ ।

—સત્જનન પુરુષોનું વચન મિથ્યા જતું નથી નથી.

અવિવેકી જનાનાં હિ સતાં વાક્યમસંગતમ્ ।

—સત્જનનોના વાક્યમાં મૂર્ખને વિશ્વાસ આવતો.

સમય સ્નેહ સામર્થ્યાઃ સ્વામ્યધૌ નહિ કિંકરાઃ ।

જે માણસો સ્વામીને આધીન રહે છે તેમનામાં બધા કે સ્નેહનું જગ રહે છે

ભવિતવ્યાનુકૂલં હિ સકલં કર્મ દેહિનામ્ ।

—શુભધારીઓની બધી ઠંડા કર્મની અનુકૂલતા ઉપર આધાર રાખે છે.

અન્તસ્તત્ત્વસ્ય યાદાત્મ્યે ન હિ વેપો નિયામકઃ

—અન્તસ્તત્ત્વ જોળણવાને બાહ્ય વેપની જરૂર નથી અર્થાત્ જાદારના દેખાવથી અંદરનો દેખાવ સારો હોય એમ પ્રતીતિ થતી નથી.

યોગ્યકાલ પ્રતીક્ષા હિ મેક્ષા પૂર્વ વિધાયિનઃ ।

—જે માણસો આગળથી વિચાર કરી કામ કરે છે તે યોગ્ય સમયની પ્રતીક્ષા પણ કરે છે.

અસમીક્ષ્યં ન કર્તવ્યં કર્તવ્યં સુસમીક્ષિતમ્ ।

—આગળથી વિચાર વગર કોઈ કાર્ય ન કરવું જો કાર્ય કરવું તો પ્રથમથી વિચાર કરવો

પરસ્પરાતિશાયી હિ મોહઃ પંચેન્દ્રિયોદ્ભવઃ ।

—પાંચ ઇન્દ્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો મોહ પ્રીતિજનક છે.

વિશેષજ્ઞા હિ શુદ્ધ્યન્તે સદસન્તો કુતશ્ચન ।

—જો વિશેષ જ્ઞાનશક્તિ કરતો જાય છે તે કોઈપણ પ્રકારે વિદ્વાન અથવા તો મૂર્ખ એ બન્નેનો પશ્ચિય કરતો જાય છે.

કર્તવ્યોઃ ધર્મ સંગ્રહઃ

—ધર્મનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ

યઃ વિવેકી સ પण्डितः

—જો વિવેકી છે તે પંડિત ગણાય છે,

ગગનનગરકલ્પં સંગમં વલ્લુખાનામ્ ।

—ગ્રેમી જનોના મેલાપની આશા એ આકાશમાં નગરી હોવાની કલ્પના સમાન છે.

જલદપટલતુલ્યં યૌવનં વા ધનં વા ।

—જુનાનો વદમી કે ધન એ વાળના દુકાડા સમાન અગ્નિયર છે.

સ્વજન સુત શરીરાદીનિ વિદ્યુશ્ચલાનિ ।

—કુટુંબી જન, પુત્ર શરીર વગેરે વિજળીના ચમકારા જેવા અગ્નિયર છે,

ક્ષણિક મિતિ સમસ્તં વિદ્ધિ સંસારઘટ્તિમ્

—અખિય મમાર પણ ક્ષણભંગુર છે,

સ્વકાર્યેષુ હિ તાત્પર્યં સ્વભાવાદેવ દેહિનામ્ ।

—દેહધારી મનુષ્યનો સ્વભાવ એવો છે કે પોતાના કાર્યમાંજ તત્પરતા રાખવી.

ગુરુવચમુપાદયં

—ગુરુનું વચન ગ્રંથથી કરવું એ યોગ્ય છે.

અકાર્પિમ્ હેયમ્ ।

—સોકનિધ કાર્ય ત્યાગવું એ યોગ્ય છે.

નિત્યે સન્નિહિતો મૃત્યુઃ ।

—મૃત્યુ સદાકાળ દેહધારી પુરૂષની ચમીપ છે.

સર્વયા દગ્ધ વીભાજાઃ કુતો જીવન્તિ નિર્ઘૃણાઃ ।

જો લોભને કોઈપણ પ્રકારની ગ્યાનિ હોતી નથી તે દગ્ધ થયેલા ખીજની કાન્તિ જેવા નિર્વજ્જ પુરૂષો ક્યાં જીવે છે એટલે કે મરી જાય છે, લગ્નજવાન પુરૂષને કોઈની માન વગરની કૃપાના બરોમિ જીવવું તેના કરતાં મરવું એ યોગ્ય છે.

અનુનયો હિ માહાત્મ્યં મહતામુપ વ્રુંહયેત્ ।

—મહાત્મ પુરૂષોનું અનુકરણ કરવાથી તેમનો મહિમા શક્તિ પામે છે,

તત્ત્વજ્ઞાને તિરોભાવે રાગાદ્યાદિ નિરદ્વકુશાઃ ।

—તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર નહિ કરવાથી રાગાદિ લાલો પ્રગલ્ભ થતા જાય છે.

સુતઃ પ્રાણા હિ માતરઃ

—પુત્ર એ માતાઓને પ્રાણ સમાન છે.

લાભંલાભમભીચ્છા સ્યાન્ન હિ વૃત્તિઃ કદાચન

—એક વસ્તુ મળ્યા પછી મનુષ્ય ખીચ વસ્તુની ઇચ્છા કરે છે તેને કદી સંતોષ મળતો નથી.

સામગ્રી વિકલં કાર્યમ્ નહિ લોકે વિલોકિતમ્ ।

—સંસારમાં એકે એવું કાર્ય નથી કે જે વિના સામગ્રીએ બની શકે.

મુઘેજ્વાતિવિદગ્ધાનાં યુક્તં હિ ઘલકીર્ચનમ્ ।

—મૂઢ જનોની સન્મુખ ચતુર પુરોષો પોતાના બળની પ્રશંસા કરે છે.

મુઘ્યાઃ શ્રુતવિનિશ્ચયા નહિ યુક્તિવિતર્કિણઃ ।

—મૂર્ખ માણસ ફક્ત સાંભળીને જ નિશ્ચય ઉપર આવે છે; પરંતુ તેનામાં યુક્તિ દ્વારા તર્ક વિતર્ક કરી કામ કરવાની શક્તિ હોતી નથી.

અમિત્રો હિ કલત્રં ચ ક્ષત્રિયાણાં કિમન્યતઃ

—ક્ષત્રીઓની સ્ત્રીઓ શત્રુ હોય છે તો પછી ખીજનું શું કહેવું ?

વિચાર્યં વેતરંઃ કાર્યં કાર્યં સ્યાત્ કાર્યવેદિભિઃ

—જે લોક કાર્ય કરવામાં ચતુર હોય છે તે જે કાર્ય કરે છે તે વિચાર કરીને કરે છે.

નહિ માતુ સ જીવેન સોઢવ્યાસ્યાદ્ દુરાસિકા

કોષ પશુ માણસ પોતાની માતાની દુરાવસ્થા જોઈ શકતો નથી.

વિશૃઙ્ક્ષિલા નહિ ક્વાપિ તિષ્ઠન્તીન્દ્રિય દાન્તિનઃ ।

—અધન રહિત ઇન્દ્રિય ડપી હાથી કોઈ જગ્યાએ સ્થિર રહી શકતો નથી.

મમત્વધી કૃતો મોહઃ સ વિશેષે હિ દેહિનામ્

પ્રાણીઓને મમાતાવાળી બુદ્ધિથી શું થાય છે ? તેમનામાં મોહની બહુ વૃદ્ધિ થાય છે. અર્થાત્ જે વસ્તુમાં બુદ્ધિને એમ લાગે કે આ મારી છે, તે ચીજમાં માણસો મોહ રાખે છે.

સંપદા માપદાં ચાપ્તિ વ્યર્જનૈવ હિ કેનચિત્

સંપતિ કે આપત્તિમાં પ્રાપ્તિ કોઈને કોઈપણ પ્રકારે થાય છે.

વર્ણનાં હિ મનોવૃત્તિઃ સ્થાન એવં હિ જાયતે ।

છતેન્દ્રિય કે ઇન્દ્રિયોને વશ કરનાર પુરોષોનું મન યોગ્ય વસ્તુ ઉપર જાય છે

અજ્ઞસા કૃત પુણ્યાનાં નહિ વાચ્છાપિ વગિહતા

પુણ્યવાન પુરોષોની ઇચ્છા નિષ્ફળ જતી નથી.

જૈન સંસ્કૃતિ.

સૂચના.

વર્તમાનના આઠમા ઇંગ્લીશ સાહિત્ય સંમીક્ષનના પ્રમુખપદેથી મહામહોપાધ્યાય હરપ્રસાદ શાસ્ત્રીએ ઇંગ્લીશીઓનું ગૌરવ વર્ણવ્યું હતું. જગતની સંસ્કૃતિના કયા કયા અંશો ઇંગ્લીશીઓએ ઉત્પન્ન કર્યા હતા તેમનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું. ભવિષ્યમાં ગુજરાતીઓનું ગૌરવ વર્ણવવાનો કોઇ પ્રયાસ કરે ત્યારે જે દિશામાંથી આ વિષયની વિપુલ સામગ્રી મળવાનો સંભવ છે તેનો નિર્દેશ સંક્ષેપમાં કરવાનું સાહસ વહોર્યું છે.

સંસ્કૃતિ એટલે શું ? અંગ્રેજીમાં જેને Civilization કહે છે—સાદી ગુજરાતીમાં જેને 'સુધારો' કહેવામાં આવે છે તે. અંગ્રેજીની સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ ગ્રીસમાંથી વહેતો આવે છે. ગ્રીસનું જીવન દેશ ઉપે નહીં પણ નગરરૂપે ખીલ્યું હતું. સ્થળે સ્થળે વીખરા-એલાં નગરોએ અન્યાન્યથી અતંત્ર રહી પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધ્યો હતો. નગરમાં સાધિત ઉત્કર્ષ તે Civilization (Civિલનગર; Civilization=નગરના સંસ્કારો).† પણ આ શબ્દાર્થ થયો. સંસ્કૃતિ શબ્દથી કયા કયા વિષયો સૂચવાય છે ? એક માત્રાત્વ વિદ્યાને† સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આલેખ્યું છે. મનુષ્યના જીવનમાં અગ્ર સ્થાન ગાનનું છે. જગતમાં આવી એ વસે છે અને પોતાની ઇદ્રિયોદ્ધારા જગતનો જે પરિચય એ મેળવે છે તે ગાન છે. પણ ગાન માટે બે કિયાનો વ્યાપાર આવશ્યક છે. આસપાસના જગતનાં અંશો અંશનો પરિચય મેળવવા તે અંશોની શોધ કરવી જોઈએ. શોધથી પ્રાપ્ત અંશોનું પૂર્ણ ગાન મેળવવા—મનુષ્યના ઉપયોગમાં એ અંશો આવી શકે એવું એમના વિશે ગાન મેળવવા જે વ્યાપાર આવે તેને આપણે વિજ્ઞાન કહીએ છીએ.

જગતના અંશોના સ્વરૂપ, નિયમો વિગેરે જાણ્યા પછી મનુષ્યના સુખ માટે તે અંશોનું પ્રયોજન કરવું તે ઉદ્યોગ (હુન્નર). કુદરત આકર્ષિક રીતે જે સુખ આપે તે સ્વીકારી સંતોષ માનનારા મનુષ્યો કુદરતને પોતાની સત્તામાં લાવી તેની મારશત સુખ મેળવવા ઉદ્યોગ કરે ત્યારે તેમના જીવનમાં મહોટો ફેરફાર થાય છે. કુદરતની વસ્તુઓ લઇ

† ભારતવર્ષમાં આવા ઉત્કર્ષનાં બીજા નગરમાં નહીં પણ વનમાં વવાયાં હતાં. રાજા કે રાજપુત્રોના નિવાસસ્થાનથી ગ્રામનું નગર થતું. ગ્રીસમાં નગર જેવું સ્વતંત્ર જીવન હતું તેણે આદિ ન્હોતું.

૧. Chamberlain's Foundations of Nineteenth Century Civilization. આ ગ્રંથમાંથી એક કોષ્ટક મ્હારી રોજનીતીમાં ઉતારેલું હતું તે પરથી નિર્ણયન કર્યું છે, મળે ગ્રંથપરથી નહીં.

પોતાના ઉપભોગ માટે નવી વસ્તુઓ બનાવવામાં મજૂરી, મૂડી વગેરેનો ખર્ચ પડે છે. એકાદી જીવન ગાળવાને બદલે બીજા મનુષ્યોના સંગમાં જીવન ગાળવું પડે છે. આથી એમના જીવનવ્યવહારની નવી વ્યવસ્થા થાય છે. આ વ્યવસ્થા થયા પછી મનુષ્યના જીવનવ્યવહારમાં નવા નવા પ્રશ્નો ઉડે છે—તેમના નિર્ણય અને નિર્ણયાનુસાર તેમને જીવનવ્યવહાર નિયત રાખવા અલાહિન્દ્રિ સત્તાની જરૂર પડે છે. આ નિયંત્રિતામાં રાજસત્તા જન્મે છે અને મનુષ્યોના સંભારમાં રાજા, રાજ્ય, રાષ્ટ્રના નાનાવિધના પ્રશ્નો ઉડી ઉડેલાય છે. આ સર્વે મનુષ્યના ઔદિક જીવન સાથે નિરખત રાખનારી રચના છે. પણ નાના વિધના પ્રસંગો અને કારણોને લીધે ઔદિક જીવનથી ભિન્ન જીવનની તૃષ્ણા, અનુભવ થાય છે અને તેમને અનુરૂપ એ ભિન્ન જીવનના અંશોની રચના પણ થાય છે. એ તૃષ્ણા—એ અનુભવમાંથી જે દેવ દેવીઓની પૂજા અને પૂજાઓને લગતા સમારંભો, ઉત્સવો, તેમની વ્યવસ્થા કરવાનાં સ્થાન અને કરનારા ખાસ અધિકારીઓ વગેરેનો જન્મ થાય છે. મનુષ્યોના ધાર્મિક જીવનની વિવિધ રચના આમ થાય છે.

માનવોના સંસારમાં આ જે નવા નવા ફેરફારો અને તેમને અનુરૂપ ઘટનાઓ થાય છે તે સંબંધી મનુષ્યને વિચારો સ્ફુરે છે. વસ્તુઓના જન્મ પરસ્પર સંબંધ. ઉદ્દેશ આદિ પરત્વે નાના વિધના દૃષ્ટિબિન્દુથી ગવેશણા થાય છે. ઇહ અને પર જીવનના સંબંધો નિરૂપાય છે. સંસારમાં મનુષ્ય મનુષ્યના વ્યવહારનાં ધોરણ નક્કી થાય છે. આમ તત્ત્વચિંતન ધર્મચિંતન અને નીતિચિંતનના જન્મ થાય છે. ચિંતન પ્રમાણે જીવનના આચાર વ્યવહાર ગાળવા પ્રયામ થાય છે. કુદરત, મનુષ્ય અને ઇશ્વરના સમાગમ, પરિચય અને તત્સંબંધિ ચિંતનથી એ ત્રણેમાં રહેલા સૌંદર્યની છાપ મનુષ્યપર પડે છે. એ છાપ ઇન્દ્રિયગોચર કરવા મનુષ્ય જે જે કરે છે તેને કલા કહેવામાં આવે છે.

શોધ અને વિજ્ઞાનથી મનુષ્યનું જ્ઞાન વધે છે; ઉદ્યોગ, સમાજવ્યવસ્થા, રાજ્યવ્યવસ્થા અને ધર્મ વ્યવસ્થાથી તેની સમૃદ્ધિ ખીણે છે. ચિંતન અને કલાથી એની સંસ્કારિતા (culture) દીપે છે.

આ સર્વે પ્રદેશોમાં ગુજરાતીઓએ પોતાને માટે અને જગતને માટે જે કાંઈ ક્યું હોય—સ્વતંત્ર રચનાથી અથવા અન્યરચિત ઘટનાએ નવું રૂપાન્તર આપવાથી જે કાંઈ ક્યું હોય તેનું નિરૂપણ કરવું તેજ ગુજરાતીઓનાં ગૌરવનું યશોગાન ગાવાનું છે.

ગુજરાતની સુખ્યત્વે વસ્તી હિંદુઓની છે. ગુજરાતની સંસ્કૃતિ ઇતિહાસ પણ તેઓજ છે. હિંદુઓના બે વિભાગ છે. વેદધર્મી અને જૈન. ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પોષણ અર્થે યજ્ઞેશ્વર વેદધર્મીઓનાં કૃત્યો વિશે લખવાનું મોકુફ રાખી જૈનીઓનાં કૃત્યો તરફ અંગુલિ નિર્દેશ કરીશું.

જૈન ધર્મનો જન્મ ગુજરાતમાં થયો નથી છતાં ગુજરાત અને ગુજરાતના પાટાશી પ્રદેશો—રાજસ્થાન અને મહારાષ્ટ્રમાં એ ધર્મના શ્રાવણોની મહોટી વસ્તી છે. શત્રુંજય અને ગિરનાર જેવાં એમનાં મહોટાં તીર્થો ગુજરાતમાં છે. સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ, અને વન્દુપાળ તેમજ પાળે જૈન સાહિત્ય અને લલિત કળાઓ (સ્થાપત્ય, મૂર્તિવિદ્યાન, ચિત્ર-વિદ્યા)ને ઉત્તેજન, પોષણ અને આશ્રય આપ્યાં હતાં. મોક્ષદાઓની મત્તા દરમ્યાન એમણે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યા હતા અને રણક્ષેત્રમાં વિજય મેળવ્યા હતા. પૂર્વે વેપાર મેળના અને આજે પણ ખેડે છે. વેપારથી મળતી લક્ષ્મી મદિરા બાંધવામાં, મૂર્તિઓની

સ્થાપના કરવામાં, ગ્રંથબંધાર સ્થાપવામાં, ગ્રંથોની નકલો કરાવી પ્રચાર કરવામાં—વજે-
રમાં વપરાતી. સર્વ ધર્મનું રહસ્ય જાણવા અકબર ખાદશાહને જીનામાં યઈ ત્યારે
જૈનધર્મનો પ્રબોધ કરવા હૃદયવિન્યસ સુરિ ગુજરાતમાંથીજ ગયા હતા. જ્યાં જ્યાં જૈનોની
વસિત હશે ત્યાં ત્યાં સાધુઓ અને સાધ્વીઓને રહેવા અપાસરા હોય છે. આવાં સ્થળોમાં
તેઓ આતુર્ભાસ ગાળે છે અને ઉપદેશ આપી શ્રાવકોનાં જ્ઞાન અને ધર્મની જ્યોત સગગતી
રાખે છે. ગુજરાતના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, ગુજરાતી અને હિન્દી સાહિત્યના અનેક
ગ્રંથો જૈનોએ લખ્યા છે એ ખુફૂર, હાંડારકર (પિતા અને પુત્ર), પીટર્સન, કીલ્હોર્ન,
કાયપટે, દલાલ, વેયર, જેકોબી આદિના રીપોર્ટો, ગ્રંથો પરથી મુખસિદ્ધ છે. સાહિત્યનાં
અંગો—કાવ્ય, કથા, નાટક એમણે ખીલવ્યાં છે. વ્યાકરણના ગ્રંથો લખ્યા છે. જૈન
તત્ત્વચિંતન અને ન્યાય તથા યોગ વિશે પણ એમણે ઉત્તમ ગ્રંથો રચ્યા છે. ગુજરાતના
ઇતિહાસને લગતી નાના વિધની માહિતી ચરિત્ર રૂપે, કથા રૂપે, કાવ્ય રૂપે, ગ્રંથોની
સમાપ્તિની નોંધરૂપે, મૂર્તિઓની સ્થાપનાના લેખરૂપે, મંદિરોના શિલાલેખરૂપે, ચિત્રોરૂપે
એમણે સાચવી રાખી છે. ગુજરાતની એમણે ઘણી ઘણી સેવા કરી છે. આશ્વસોસની વાત
છે કે વેદધર્મીઓ હજુ જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં એ સેવાનું મહત્ત્વ સમજતા નથી.
પહેલી જૈન સાહિત્ય પરિષદ મળી તેના પ્રમુખપદે મહામહોપાધ્યાય સતીશચંદ્ર વિદ્યાભાષ્ય-
એક જંગાલી વેદધર્મી વિદ્વાન વિરાજ્યા હતા. ગુજરાતી વેદધર્મી કે જૈની વિદ્વાન નહીં.
પણ ગુજરાતના વેદધર્મીઓ કાંઈક અતડા છે અને જ્ઞાનના જ્ઞાન ખાતર અનુરાગી નથી.
જૈનોનીજ ઉપેક્ષા કરે છે એમ નથી—પારસીઓ, મુસલમાનોની પણ ઉપેક્ષા કરે છે. કોઇ
ગુજરાતી વેદધર્મી અવસ્તા પહેલવીમાં પ્રવીણ છે? સંસ્કૃતમાં ઘણા પારસીઓ પ્રવીણ છે.
ઇગની સંસ્કૃતિનો જ્ઞાતા કોઈ ગુજરાતી હિંદુ છે? અરબી સાહિત્યનો વિદ્વાન કોઇ ગુજ-
રાતી હિંદુ છે? નથી. જ્ઞાનની તૃષ્ણા નથી. તૃષ્ણા હોય તો તેની પરિવૃત્તિ માટે
સાધનો, અનુકૂળતા નથી.

જૈનોનું ગૌરવ ગાતી વખતે પૂનતાઓનું પણ વિસ્મરણ ન થવું જોઇએ. હેમા-
ચાર્ય જેવા પ્રખર વિદ્વાનના હાશ્રયનાં કવિત્વ માટે પ્રો. મણિલાલ નજૂમાઇ દિવેદીએ જોંઓ
મત દર્શાવ્યો નથી. x એમનું વ્યાકરણ શાકટાયનની પ્રતિકૃતિ છે એવો પ્રો. પાઠકે મત

x પ્રો. મણિલાલ ન. દિવેદીએ હાશ્રયના બાપાંતરની પ્રસ્તાવનામાં હેમાચાર્ય
સંબંધે જે અભિપ્રાય બોધ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે:—“ હાશ્રયની ભાષા સંસ્કૃત છે, તે
ખુદ શુદ્ધ છે, પરંતુ તેમાં તથા ટીકામાં ઘણા દેશી શબ્દો આવ્યાં જાય છે. જે કારણને
લીધે આ ગ્રંથ અતિ કઠિન થઇ ગયો છે, તે કારણથી એમાં આપણે સ્વાભાવિક રીતે
રસિક કાવ્યત્વની આશા ન રાખીએ, તોપણ એમ કહી વિના ચાલતું નથી કે હેમચં.
દ્રનાં રચેલાં પદ્ય પુસ્તકોમાં કાવ્યચાતુરી ખુદ હલકા પ્રકારની છે. ” આ
લેખ અયોગ્ય હોયતો હાલના સંસ્કૃત જૈન પંડિતોએ કાવ્યચાતુરીની વ્યાખ્યા આપી તે
હેમચંદ્રાચાર્યના ગ્રંથોમાં ભાલૂમ પડે છે એવું તેના કાવ્યોમાંથી ઉતારારૂપે પ્રમાણે સહિત
જતાવી આપવું જોઇએ છે અને તેથી તે આલેખનું નિરસન કરવું યોગ્ય છે. થોડું ઘણું
નિરસન ‘ જૈનશાસન ’ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થઇ ગયું છે તે લેખકની દૃષ્ટિ ખદાર છે.

નાગર વાણિયાની જ્ઞાતિમાં અત્યારે જૈનધર્મ પાળનાર ઘણ નથી, પણ એ જ્ઞાતિના લોકો પહેલાં જૈન ધર્મ પાળતા હતા એવું તેમણે ભરાવેલી પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખ ઉપરથી સાબીત થાય છે. સુરત નેમુભાઈની વાડીના દેહરાસરમાં એક પીતળની પ્રતિમા ઉપર આ પ્રમાણે લેખ છે:—

“સં. ૧૫૦૫ વર્ષે વૈશાખ નાગર જ્ઞાતીય દો । હીરા માર્યાં મેઝૂ પુત્ર દો ।
રાજા કેન મા. રમાદે સુત વિજાયુતેન નિજ માતૃ પિતૃશ્ચ શ્રેયસે શ્રી શાંતિનાથ
વિવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી તપા પક્ષે શ્રી રત્નસિંહસૂરિ મિદ્ધિદ્વશાસ્ત્રા. ”

ખારડોલીના દેહરામાં એક પીતળની પ્રતિમા નાગરવાણિયાની ભરાવેલી છે અને નાગરવાણિયાની પ્રતિમાઓના ખીજ પણ એક એ લેખ મને મળ્યા છે.

કપોળ વાણિયા પહેલાં જૈન ધર્મ પાળતા હતા એમ ખતાવનારા લેખ સુરત સંવત્ ૧૫૪૭ પરાની એક પીતળ પ્રતિમા ઉપરનો આ પ્રમાણે છે.

સંવત્ ૧૫૪૭ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૩ સોમે કપોલ જ્ઞા. શ્રે. સરવળ મા.
આસૂ સુત સં. નાના મા. સં. કઢાતિગઢે નામ્ના નિજ શ્રેયસે શ્રી સંભવનાથ વિવં
કાં પ્રતિ. તપા શ્રી લક્ષ્મી સાગરસૂરિ પટે શ્રી સુમાતિસાધુસૂરિભિઃ ॥

કપોળવાણિયાની ભરાવેલી ખીજ પ્રતિમા રાંદેરના દેહરામાં છે.

ગૂર્જર વાણિયાની ભરાવેલી પ્રતિમા સુરત સગરામપુરાના દેહરાસરમાં છે તેના ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે.

“સં. ૧૫૪૭ વર્ષે માઘ શુ. ૧૩ રવૌ શ્રી ગૂર્જર જ્ઞાતિય મ. આસા મા.
ટવકુ સુ. મ । વયજા મા. મલી સુ. મ. મ [] મા. કર્માઈ મ. મૂપતિ મા. અકુ
સુત મં૦ સિવદાસ મા. કી વાઈ મ. કુટુંબ યુતેન શ્રી અંચલ ગચ્છે શ્રી સિદ્ધાંત-
સાગરસૂરિણા ઉપ. શ્રી પાર્શ્વનાથ વિવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી સંધેન ॥

આ સિવાય પક્ષીચાલ વગેરે ખીજ કેટલીક જ્ઞાતિના લોકોએ ભરાવેલી પીતળની પ્રતિમાઓ મેં જોઈ છે અને તેના લેખ ઉતારી લીધા છે.

વાયડા વાણિયાએ ભરાવેલી અંબિકાની પ્રતિમા સુરત નવાપુરાના દેહરાસરમાં છે, તેના ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે.

“સંવત્ ૧૪૭૦ વર્ષે વાયડ જ્ઞાતીય પિતૃ મહં સ્વીમજીહ સુત મહં ગોલા-
કેન શ્રી અંબિકા વારાપિતા ॥

ઉપરના લેખો ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે એ જ્ઞાતિના સર્વ લોકો તે દાયે જૈન ધર્મ પાળતા હતા, શ્રીમાળી, પોરઆદ અને ઓશવાળ જ્ઞાતિના જૈનોનાં ભરાવેલાં બિંદો અને પાપાણુની. પ્રતિમાઓ નેટલા પ્રમાણમાં મળે છે નેટલા પ્રમાણમાં નાગર, કપોળ કે ખીજ વૈષ્ણવ ધર્મ પાળતી જ્ઞાતિઓની પ્રતિમાઓ મળતી નથી, એથી એમ સમજાય છે કે નાગર, કપોળ વગેરે જ્ઞાતિના અથા લોકો પહેલાં જૈનધર્મ પાળતા નહિ હોય, પણ જૈનધર્મ પાળવામાં તે તે જ્ઞાતિઓ દંધ પ્રતિપદ્ધિ માનતી હોતી ન જોઈએ ને તેમનામાંના કેટલાક લોકો વૈષ્ણવ ધર્મના (રામાનુજ વૈષ્ણવ અથવા રામાન્ય ભાગવત ધર્મ-વચ્ચનાચાર્યના વૈષ્ણવ માર્ગ તે કાંઈ ગાયતો ધર્મો નહોતો. સંવત ૧૬૦૦ પછી બ્રજે વર્ષે વચ્ચના સંપ્રદાય ગુજરાતમાં પ્રચલિત થયો.) તેમજ કેટલાક લોકો સૌથી અને

કેટલાક જૈન એ પ્રમાણે હોવા જોઈએ. જૈન નહિ તે બધા “ માહેશ્વરી ” એ નામે ઓળખાતા. માહેશ્વરીઓ અને જૈનો વચ્ચે ખાવાપીવાના વહેવારમાં કાંઈ પણ પ્રધારનો પ્રતિબંધ હોવો ન જોઈએ.

અત્યારે જે ગામે જૈનોની વસ્તી મિલકુલ નથી એવાં ગામે મોટા મોટા શીખત જૈનો વસતા હતા એમ બતાવનારા કેટલાક લેખ મળે છે.

વીરને બદલે “ વૃદ્ધગામા ” લખાતી હતી એમ બતાવનારા લેખ આ પ્રમાણે છે.

॥ સંવત્ ૧૬૭૨ વર્ષે માઘ શુદ્ધ ૪ શનૌ શ્રી ઉપકેશવંશીય વૃદ્ધશાસ્ત્રીય સા. વ્રાહ્મિયા માર્યા તેજલદે સુત ગોરદે સુત સાના નિપાકેન માર્યા નામલદેવ સુત સોમગી યુતેન શ્રી મહાવીર વિંવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચ શ્રી તપાગચ્છે મટારક શ્રી હીર વિજય સૂરીશ્વર પટ્ટાલંકાર મ. શ્રી વિજયસેન સૂરિ પટ્ટાલંકાર મટારક શ્રી વિજયદેવ સૂરિભિઃ શ્રી આરાસણ નગરે વૃ. રાજપલો દામેન

“ સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે માઘ ધ્રુવલેતર શનૌ ઉપકેશવંશીય વૃદ્ધ સજ્જનીય સા. જગદુ માર્યા જમાનાદે

“ સંવત્ ૧૬૭૨ વર્ષે માઘ વાદિ ૪ શ્રી શ્રીમાલીજ્ઞાતીય વૃદ્ધશાસ્ત્રીય શા. રંગા માર્યા કિલા....આદિનાથ વિંવં કારિતં તપાગચ્છે શ્રી વિજયદેવસૂરિ ભિઃ પંઢિત શ્રી કુશલસાગરગણિ પરિવાર યુતૈઃ પ્રતિષ્ઠિતં ॥

“ સં. ૧૬૯૧ વ. પોસ વ. ૧૧ ગુરૌ શ્રી પત્તને ઉસવાલ લઘુશાસ્ત્રીય દૌ. ટાહઆ મા. લિંગી પુ. લકા મા. ગુરાઈ નામ્ના સ્વથેયોર્થ પુ. વીરપાલ અમીપાલ યુ. અંચલગચ્છે શ્રી ગુણનિધાન સૂરીણા મુ. કુંયનાથ વિંવં કા. પ્ર. ”

ગામેનાં નામોપર પ્રકાશ પાડનારા બધા લેખ મળે છે જેમ સુરત મોટી દેશાધ પોળના દહેરાની પ્રતિભા—

“ સંવત્ ૧૬૪૩ વર્ષે જેષ્ઠ સુ ૧૧ શનૌ શ્રી વીસલનગર વાસ્તવ્ય પ્રાગ્વાદ જ્ઞાતીય શ્રે. રામસી માર્યા ધર્મગણિ મુત શ્રે. આસાકેન મા. કસ્તૂરી સુત તેજપાલ માતૃ થાઈઆ કુંરા અમીપાલયુતેન શ્રી સંભવનાથ વિંવં કા. પ્ર. વૃદ્ધતપા પક્ષે શ્રી જ્ઞાન સાગર સૂરિ પ્રતિ. શ્રી ઉદય સાગર સૂરીભિઃ ”

“ સં ૧૬૧૬ વર્ષે પોસ વાદિ ૬ શુક્રે શ્રી વીસલનગર વા. શ્રી દૂંબહ જ્ઞાતીય ગાંધી રત્ના મા. રત્નાદે સુ. ગાં શીમા સુમા મા. સાંગા કાંગા કીકા મોત્ર નામ્ની શ્રી સુમાતિનાથ વિંવં કારાપિતં શ્રી તપાગચ્છે મ શ્રી ૯. વિજય દાનસૂરિ પ્ર. શ્રી ગંધાર વંદિરે

“ સંવત્ ૧૬૯૯ વર્ષે માઘ વાદિ ૧૨ લાહણલિ નગર (લાહોલ) વાસ્તવ્ય ઉસવાલ જ્ઞાતીય । સા. જેસા માર્યા જસમાદે પુત્ર સા. નરસિંમેન માર્યા

નાયકદે પુત્ર સા. જયવંત શ્રીવંત દેવચંદ સુરચંદ હરિચંદ પ્રમુલ કુડુંવ યુતેન
શ્રી મુનિ સુવ્રત સ્વામિ વિંવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં કોરંદેગચ્છે શ્રી કક્કસૂરિભિઃ

“ સં. ૧૬૭૮ વ. કા. વદિ । રાનેર* વાસ્તવ્ય સા. રાઘવ ભા. લાલાદે
સુત સા. પૂજા સા. કેન વિમલનાથ વિંવં કારિતં પ્રતિ. વિજયદેવ સૂરિણા ડ.
રત્નચંદ્ર શ્રી તપાગચ્છેન ॥

હાલુઆ શ્રીમાળીની નાની જ્ઞાતિને હલકી પાડવા આ તરફના શ્રાવકો તેને સો દોઢસો
વર્ષમાં થયેલા નવા આવકો અને નવી જ્ઞાતિ કહે છે અને એ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ માટે તરેહ-
વાર જોડકણું કહી બતાવે છે. એ જ્ઞાતિ પ્રાચીન છે અને મળ શ્રીમાળી વાણિયાની જ્ઞાતિ
છે. એવું બતાવનારા ઘણા લેખ મેં ભેગા કર્યા છે. નમુનો આ પ્રમાણે છે.

“ સંવત્ ૧૬૮૩ વર્ષે પા. વદિ ૪ જાનો સાહિ શ્રી સલેમ રાજ્યે કયર
વાઢા વાસ્તવ્ય લાહુઆ શ્રીમાલી જ્ઞાતીય સં. મેઘ ભા. ઇંટાળી સુત સં. ઠાકર
નામ્ના સ્વ પિતૃ કારિત પ્રતિષ્ઠાયાં શ્રી ધર્મનાથ વિંવં સ્વશ્રેયસે કારિતં પ્રાતીષ્ઠિતં
ચ શ્રી ત. મ. શ્રી વિજયસેન સૂરિ પટ્ટાલંકાર મ. શ્રી વિજયદેવસૂરિ તથા શ્રી
વિજયતિલકસૂરિ પટ્ટાલંકાર મ. શ્રી વિજયાણંદ સૂરિભિઃ ”

આ પ્રમાણે પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખોથી વિવિધ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટીકોણે પ્રકાશ પડે
છે. મારા જેવા માણસને પોતાના વ્યવહારને સાચવતા રહીને અનુકૂળતા પ્રમાણે આ કામ
કરવાનું હોવાથી અનેક સ્થળોના સંખ્યાબંધ લેખોનો સંગ્રહ થઈ શકતો નથી, કૉન્કરન્સ
આફિસ આ કામને માટે કોઈ ખાસ માણસને રોકીને આવા લેખો ભેગા કરાવે તો જૈન
ઐતિહાસને માટે તે બહુ કીમતી સામગ્રીરૂપ થઈ પડે.

શ્રા. સુ. ૧ સં. ૧૯૭૧
નાગર દ્વિગિયા. મુરત.

મણિલાલ બકેરલાલ વ્યાસ.

X X X આ લેખ અતિ ઉપયોગી અને નવીન પ્રકાશ દેકે છે. જુદા શાખાનું ટુંકું રૂપ
૫- શા. પરથી વીશા અને લઘુ શાખાનું ટુંકુંરૂપ લ. શા. પરથી લ નો દ થઈને દશા યયું હેમ
એમ ખાતરીપૂર્વક દેખાય છે. આવા અનેક ઉપયોગી લેખો લેખક મહાશય પૂરા પાડી જૈન
સમાજને આભારી કરશે તેમજ જૈન સમાજ યા સંસ્થાઓ તેમની પામેથી ઉપયોગી કાર્ય
સારા બદશે આપી લેશે એમ અમે આશા રાખીશું.
—તન્ત્રી.

‘રાનેર’ શબ્દ બહુ ધ્યાન ખેંચાવો જોવો છે. પાછલા કાળના પ્રતિમાઓ ઉપરના
તેમજ અંધો ઉપરના બધા લેખોમાં ‘રાનેર’ લખ્યું છે. હાલ તે રાંદેર કહેવાય છે. રા-
નેર શબ્દ બહુ અર્થવાળો છે. રા એ રાજ અથવા રાજા શબ્દનું અપભ્રંશકાળનું ટુંકું રૂપ
છે અને ‘નેર’ એ સંસ્કૃત ‘નગર’ ઉપરથી પ્રાકૃત ‘નયર’ નું અપભ્રંશરૂપ છે. “અમહનેર,
ચાંપાનેર, બાનેર, એ વગેરેમાં નયર ઉપરથી થયેલો નેર શબ્દ ચોખવો છે તેમ ‘રાનેર’ એ
નામ બન્યું છે. ‘રાનેર’ નો અર્થ ‘રાજનગર’ થાય છે. કેટલીક દંતકથાઓ આ અર્થને
ટુંકો આપે છે. રાંદેરની જુમામઝીદ જેના કાંટોનો એક બાગ હમણાં તોડીને દરવાજો મૂક-
વામાં આવ્યો છે, તે કાંટ લગભગ ચાર ફૂટ જેટલો પહોળો છે. એમાં ‘વપરાયેલી કેટલીક
દોડા અર્ધામણ જેટલા તોડાની, એ ફૂટ જેટલી પોળાળી અને ત્રણ ફૂટ જેટલી લાંબી છે. એ
મકાન મુસલમાનોના હાથમાં જતા પહેલાં તે જૈનોનું દેહરામર હતું એમ લોકો કહે છે. મારા
ધારવા પ્રમાણે તે દેહરામર નદિ યજ્ઞ મંચગૃહ હોવું જોઈએ.

પ્રસ્તાવિક કવિતા

સંગોષ્ઠક—રા. હમનલાલ વિદ્યારામ રાયળ.

જૂનાં પુસ્તકોનો શોધ કરતાં પ્રસ્તાવિક કવિતા તથા કવિ વહ્યા કૃત સીતાવેલ નામનું એક અપ્રસિદ્ધ ન્હાના કાવ્યનું પુસ્તક હાથ આવ્યું. તેની કવિતા વાંચી જોતાં તેના ઇતિહાસ ભાગથી જણાવ્યું, કે આ પુસ્તકનો લેખક એક પુરૂષ નહિ, પણ એક સ્ત્રી છે, ને તે પણ એક સસારી સ્ત્રી નહિ પણ જૈન ધર્મની પવિત્ર આર્યા—આરણ્ય છે, આ જોઈ માનદાશર્યા સાથે કવિતા જે ત્રણ વખત વાંચી જોતાં તેના અક્ષર એવા તો મરોડનર અને સારામાં સારા મલમ પડ્યા કે, એક પ્રખ્યાત લઢીઓ પણ તેવા અક્ષર ઘણી કાળજી રાખ્યા છતાંએ લખી શકે નહિ. આ મોતીના દાણા જેવા જણાતા અક્ષરો, એવા તો કાળજીપૂર્વક લખાયેલા છે, કે તેમથી કોઈ પણ અક્ષર ન્હાનો મોટો ન હોનાં આખા પુસ્તકના તમામ અક્ષર એકજ સરખા માપના છે. તેની સાથે આખું પુસ્તક એકજ શાહી, અને એકજ કલમથી લખાયું હોય એવું જોનારની દૃષ્ટિએ આવ્યા વિના રહેતું નથી.

આ ઉપરથી તે વખતની ભણેલી સ્ત્રીઓ અને તેમાં વિશેષ કરી સંસારને કાણુમંશુર અને તણુવત ગણી તેનો ત્યાગ કરનર જૈન આર્યાઓ કેળવણી તરફ કેટલું બધું ધ્યાન આપતી હશે એ વિચારવા જેવું છે. હાલની ઉંચી કેળવણી લેઈ હોદ્દરથી યુજરાતી અક્ષર લખનારી કેટલીક સ્ત્રીઓને જ્યારે કલમજ ઘડતાં આવડતી નથી, તો પછી મરોડનર સારા અક્ષર તો કાઢતાં આવડેજ શાનું.

આ પ્રસ્તાવિક દોહરાના ઇતિ ભાગમાં લખ્યું છે, કે—

શિખત' આર્યા સખરખાઇ પરનાય' બાઇ અજબકુમારી જીર્ણગદ મધે લખ્યુ છે."

આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે, કે આ પુસ્તકની લેખક આર્યા સખરખાઇ, તે અજબકુમારી આછજની વખતે શિક્ષિકા પણ હોય અને અજબકુમારી તે જીર્ણગદ—જૂના-ગદના કોઇ રાજની, કે તેમના બાપાતોમાંથી કોઇની આછજ હોય, ને તેના વિનિર્માટે આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું હોય.

અંગાવામાં હમિજ કેળવણી શરૂ થતાં જેમ બગાવી જમીનદારોની પરદેશી સ્ત્રીઓને કેળવણી આપનારી કેટલીક ચૈતન્ય પંચતી સાધ્વી-સંસાર ત્યાગ કરનારી—સ્ત્રીઓ હતી, તેમ યુજરાતના કેટલાક રાજ રજવાડોમાં સ્ત્રી કેળવણીનો ફેલાવો કરનાર જૈન સાધ્વી સ્ત્રીઓ એટલે આર્યાઓ હતી એમ જણાય છે.

આ પુસ્તકને છેડે લખ્યા સાલ આપી નથી તો પણ પુસ્તકની બાપાનું રૂપ જોતાં તેને લખાયે ઘણાં વરસ યઇ ગયાં હોય એમ જણાય છે.

પુસ્તકને વચમાંથી બાંધવામાં આવેલું હોવાથી તેનો દોરો તૂટી જતાં, કેટલાંક પાનાં જતાં રહેવાથી, કેટલીક કવિતા નાશ પામેલી છે, તેમ ન થયું હોત તો આ કરતાં કંઈક વધારે કવિતા હાથ આવત એમાં કશો મદદ નથી.

સન્નન એસા કીજી, જેમાં લખણ બનીશ,
કામ પડે વરચે નહીં, ખરચે અપણા શીસ. ૨૭
એક અળગા ઇકે દુકડા, એક નિડાર તે રાંન,
આર આંગળને આંતરે, આંખ ન દેળે કાંન. ૨૮

સૌરઠા.

સુંદર નયણે તેહ, કરી કરી હું રહી,
લોકે નાંખ્યા વ્રજ, સો સુંદર સહી રહી. ૨૯
સહી સમાણી માંહી, કેં રમવા હું ગાઇ,
વાહાલે વાહો હાય, કેં સાંસી હું રહી. ૩૦
તટકી દેસુ ગાળ, તો વાહાલો ખીજસ્યે,
(કુની હાં હાં) મળશે શેરી માંહી, ઉઝાલા દીજસ્યે. ૩૧
જિણુ ગામ નહોં મોટી આર, નહીં તોરીય ઘીસતા,
જિહાં નહોં વાડી વાવ, નહીં દીઉલ દીપતાં. ૩૨
જિહાં નહોં સુંદર નારિ, સલૂણે લોયણે,
(કુની હાં) સો ગામડું સનું મેલ્ય, ચઉરાસી જોયણે. ૩૩
રામલડી પાણીહાર, જગો જગિં મોહીની,
તોરી ગણિ એકાવલિ હાર, નયણે સોહીની. ૩૪
બોધા ઉપર બાંજુ, નાંખી નીમીક નહોં,
સર નાંખ્યું સ તામ, લગળાણુ લોપે નહોં. ૩૫
પાણી પાંપણુ હેક, આવાનો અચરત કિસ્યો,
તો હું જાણત તેહ, જે નયણે આવત લોયણા. ૩૬
યોવનીયું દીન આર, કેમોહી માણુધ,
જે માંગમ મયમત, ન ઉતાર આણુધ. ૩૭
મુઘ મરી નઈ જાય, કેં મોટી યાય સહી.
(કુની હાં હાં) જાણે નહોં ગમાર, કેં યોવન જાય સર્ગ. ૩૮

ગુદો (ગુદાર્થ.)

હુહા (મદ્ય).

પાણી પીની દુખળી, તરસી માતીકે હોય,
કરણ હરીઆળા, મોકલે, (રાગ) ભોજ વીચારી જોય. ૩૯

એક નારી મુખ દગળલ વરણી, હાંડે પરગટ બોલે છતી,
પરકારણુ આપ મુખ હેદાવે, મગ્ય અરસી ગોદ ન બાવે. ૪૦
આદી અખર વીણ, જગ સદું મીડા, મગ્ય અખર વીણ ન ગમે દીડા,
અંત અખર વીણ પંખી મેજો, સો સન્નન મુજ મુકે વેલેલો. ૪૧

૧ પાત્રે; ૨ દીકરો. ૩ યોડા. ૪ દેવળ. ૫ જોગન. ૬ જગે. ૭ ગાંડા જેવો,

અક્ષત વગરનો. ૮ ને ૯ જાડી.

કુહો.

દમી મુતકે નીચે બસે, મોતી મુતકે ખીચ,
સો માંગત મન નાચકા, કહાન કરો બગચીસ. ૪૨

એક જનાવર અજળ જનાવર, ચલતે ચલતે યકકો,
પાળી લેધને કાટણ લાગ્યો, ફેર ચલણ લગ્યો. ૪૩

કુહો.

ખાંણા ખડખડ સનમુખ,^૧ વાહાલા તણા વિન્નેગ,
એતા તણે ને સહે, શરકા હમ્મિ હોષ લોહ. ૪૪

કનકપત્ર કાગદ બચે, મસરે બચે માણક મલ,
લાખનકે લેખણ ભધ, લખ ન શકે દો બોલ. ૪૫

કર કપે લેખણ યુગે, અગોઅંગ અકલાધ,
નામ લીધે છાતી ફરે, પાતી^૩ લખી ન ભાધ. ૪૬

સાહબ અરખે બેસકે, સહુકા મુજરા લેધ,
ને જોગી કરે ચાકરી, તાકુ તેસા દેધ. ૪૭

ધોડા છુટયા શેઢરમે, કસબે પડે પોકાર,
દરવાજા દોને રહે, નીકલ ગઇ અસવાર. ૪૮

સોરડો.

ગુજરુ^૪ કીજાઈ પ્રીત, બહુ સુખ પાઈઈ,
(કુની હાં) કાંનઈ મુદ્રા ઘાલિ, કિરી સંગ જોઈઈ. ૪૯

કુહો.

કપીરા કમૃ ન કીજાઈ, અણમિલને શું સંગ,
દાપેદ કે મનમાં નહીં, બલ્લ બલ્લ મરે પતાંગ. ૫૦

નયણ કરતો નેહ કર, નહીંતર નેહ નીવાર,
મુજ સરીખા માનવી, ધોકે બાણ મ માર. ૫૧

સજ્જન એસા કીજાએ, લાખી હીર સમાન,
સો વરમે જો જોઈએ, પતોહી તેવાં વાન. ૫૨

સજ્જન એસા કીજાએ, જોસા ઠંકણ ખાર,
આપ બળે પરે રીઝવે, ભંગાં સંધણદાર. ૫૩

પ્રીતમ પતીમાં જો લખૂં, જો કંધુ અંતર હોય,
હમ તમ છવરા એક હે, દેખનકે તન દોય. ૫૪

અણ મનકો આદર ખૂરો, બચી પ્રેમકી ગાળ,
મોહન જમું મન મીચી, તાસુ વેધ ન વિચાર. ૫૫

સંગતકો વેરો ભયો, મુણુ સખી એક વેણુ,	
ઉઘ કાળજી ઉઘ ડીકરી, ઉઘ કાળજી ઉઘ નેણુ.	૫૬
સંગતી ખીચારી કયા કરે, હદય બયા કરોર,	
નવ નેમનં પાણી ચડે, તોએ ન ભીંજે કોર.	૫૭
દીદા દિન કેતા ગયા, મહીયા કંહીક માસ,	
નયણાં અંતર પડ ગીયા, છવ તુમારે પાસ.	૫૮
જાકે ખોલે બંધ નહીં, મર્મ નહિ મન માંહિ,	
તાકે સંગ ન જામજે, છોડ ચલે વન માંહિ.	૫૯
જો મન આપણે પ્રીત હે, લોક જહોત જખ માર,	
નિમતિમઃ દાવ કીપાય કર, અપણો કામ સધાર.	૬૦

તા. ૨૮-૬-૧૫
લુણાવાડા.

છ. વિ. રાવળ.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય.

(લેખક—પ્રસિદ્ધ વક્તા મુનિ મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી-માંગરોલ)

આર્યાવર્તમાં સંસ્કૃત ભાષા પુરાણી છે, એમ સર્વ રીતે સિદ્ધ કરવા અનેક લેખો લખાયા છે અને લખાય છે. કેટલેક અંશે એ વાત વિદ્વાનોના મોટા ભાગે સ્વીકારેલી છે, એટલુંજ નહિ પણ સંસ્કૃત ભાષા સર્વ ભાષાઓથી ચઢીઆતી અને માધુર્ય ભરેલી છે, તેમજ વિવિધ પ્રકારના વિષયોમાં વિશેષ વપરાયેલી છે. વિગતનિરૂપણ આ ભાષામાં સર્વ ભાષા કરતાં વધારે સરસ થઈ શકે છે. વળા તે પવિત્ર ભાષા અન્ય ભાષાઓમાં વ્યાપક થઈને રહેલી છે કેટલાએક શોધકોએ એમ પણ સિદ્ધ કર્યું છે કે, સંસ્કૃત ભાષામાંથી પ્રાકૃત અને અપભ્રંશદ્વારા ગુજરાતી ભાષા ઉત્પન્ન થઈ છે અને તે માન્યતા કેટલેક અંશે સત્ય પણ લાગે છે. તે સિવાય એ ભાષાની અંદર ખીજ એવા ચમત્કારો જોવામાં આવે છે કે, જે ઉપરથી વિદ્વાનો તેને ગીર્વાણ ભાષા અથવા દેવ ભાષા તરીકે કહે છે.

આ ભાષામાં અમૂલ્ય પ્રાચીન સાહિત્યનો ભંડાર ભરેલો છે, એ પ્રત્યક્ષ રીતે જોવામાં આવે છે. વેદ ધર્મનું સંસ્કૃત સાહિત્ય વિશેષ પ્રચલિત થવાથી લોકોનો મોટો ભાગ એ ધર્મના સંસ્કૃત સાહિત્ય માટે પ્રશંસા કરે છે, પરંતુ જૈન ધર્મનું સંસ્કૃત સાહિત્ય પણ તેવીજ પ્રશંસાને પાત્ર થઈ શકે તેમ છે.

જૈન ઇતિહાસ વિદ્વાનોમાં મારી રીતે જાણાય છે કે, જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો વિકાસ પૂર્વકાળે થયો હતો, પરંતુ વચમાં બ્રાહ્મણ ધર્મ પ્રબળ થવાથી એ સાહિત્યનો પ્રવાહ

અસ્ખલિતપણે વહી શક્યો નહીં હોય, તેમજ જૈન પ્રજાનો મોટો ભાગ વ્યાપારી હોવાથી મુનિ વર્ગ સિવાય તે સાહિત્ય તરફ જૈન પ્રજાનું વલણ સારી રીતે યથા શક્ય નથી, તથાપિ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય તેના પ્રમાણમાં સારી રીતે વિકાસ પામેલું છે.

પૂર્વે જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો વિકાસ અદ્ભુત હશે, એવું ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે, તથાપિ વસ્ત્રબીપુરનો ભંગ થયા પહેલાં તથા ચાવડા વંશથી માંડીને આતે વ્યાધીય (વાધેલા) વંશનો નાશ થયો ત્યાં સુધીમાં જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની જાહોજલાલી સર્વોપરી હતી, એમ જણાય છે. તે સમયમાં જૈન કવિઓ અને વિદ્વાનો યથા ગયા છે. ગુજરાતનો ઇતિહાસ લખનારા ઇતર ધર્મના હોવા છતાં તેમને નિષ્પક્ષતા રીતે કહેવું પડ્યું છે કે, તે સમયે જૈન પંડિતોએ સરસ્વતીની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો પ્રવાહ ધાર્મિક પ્રસંગોમાં વિશેષ આવ્યો છે, તથાપિ તે સિવાય બીજા પ્રસંગોમાં પણ તેના ઉચ્ચ પ્રવાહો પ્રવર્તેલા દેખાય છે. ધર્મ, સાહિત્ય, અને તત્ત્વ જ્ઞાન એ ત્રણ વિભાગમાં જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય વેંચાઈને રહેલું છે. ધર્મ વિભાગમાં પ્રાયે કરીને મૂળ ગ્રંથો પ્રાકૃત અથવા માગધિ ભાષામાં છે, પરંતુ તે ઉપર ટીકા, વૃત્તિ, ચૂર્ણવગેરેની યોજના સંસ્કૃત ભાષામાં કરવામાં આવેલી છે. તે ટીકાકારોમાં કેટલાએક તો પ્રતિભાનો પ્રાસાદ પામી પોતાના અખૂટ અને અગાધ હૃદય રસનો વાણીકારા વિસ્તાર કરવા સમર્થ યથા શક્યા છે, તેમજ પ્રભુ સ્તુતિના પ્રસંગોમાં સંસ્કૃત સાહિત્યને વિશેષ અવકાશ આપવામાં આવ્યો છે.

સાહિત્યના વિભાગમાં પણ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો મોટો ભાગ છે. તે, રસ અલંકાર, અને ધ્વનિ વગેરે વાળાં મહાકાવ્યો જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અનેક દ્રષ્ટિગોચર થતાં જાય છે. વિક્રમના તૈરમા સૈકાથી સોળમાં સૈકા સુધીમાં જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની વિશેષ ઉન્નતિ થઈ છે. તૈરમા સૈકાના આઠ ભાગે મહાત્મા અમરચંદ્રસૂરિએ જયંતવિજય નામે એક મહાકાવ્ય રચ્યું હતું, એ કાવ્યમાં તે સમર્થ મહાત્મા કવિએ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યને એટલું બધું ખીલાવ્યું છે કે, ઇતર ધર્મના સમર્થ વિદ્વાનોએ તેની ભારે પ્રશંસા કરી હતી. તે પહેલાં વિક્રમના બારમા સૈકામાં નાર્ગેન્દ્ર ગચ્છમાં યથેશ મહાત્મા અમરચંદ્રસૂરિએ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય ખીલાવવા માટે પોતાના સિષ્યોને સંસ્કૃત ભાષાનો ઉચ્ચ અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. તેમને આનંદસૂરિ નામે એક ગુરુ ભાષ્ય હતા. તેમના સમયમાં ગુજરાતના રાજ્યાસન ઉપર સિદ્ધરાજ હતો. મહારાજા સિદ્ધરાજે પ્રસન્ન થઈને તે ઉચ્ચ મુનિઓને વ્યાધશિશુક અને સિંદશિશુકના ખીર આપ્યા હતા. મહાત્મા અમરચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હરિભદ્રસૂરિ તેમના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિ અને તેમના શિષ્ય ઉલ્લયભલસૂરિ યથા હતા. આ મહાત્માને પ્રતિભાનો ઉચ્ચ પ્રાસાદ મળ્યો હતો, તેથી તેમણે અનેક કાવ્યો રચેલાં છે. તેમાં ધર્મભણુદય નામનું મહાકાવ્ય સંસ્કૃત સાહિત્યને શોભા આપનારું બનેલું છે. તે મહાકાવ્યની અંદર વિદ્વાનોને મોહિત કરે તેવી શબ્દ અને અર્થ યમકૃતિ આપવામાં આવેલી છે. મહાત્મા અમરસૂરિના રચેલા સિંદ્ધાંતાર્ણવ ગ્રંથ ઉપર તેમણે સિંદ્ધાંતાર્ણવ વિનોદ નામે એક રેમિકકાવ્ય રચેલું છે, પરંતુ તે કાવ્ય હાલ દુષ્પ્રાપ્ય છે.

કુમારપાલના વખતમાં હેમચંદ્રસૂરિ સંસ્કૃતમાં સમર્થ વિદ્વાન થઈ ગયા છે, તેમણે હેમીનામભાલોકોશ, જૈન વ્યાકરણ અને ત્રિપણિશલાકા પુરૂષ ચૈત્રન, તેમજ કૃતલાક સ્તુતિ

પ્રતિપાદક યથો બનાવ્યા છે. વળી જ્યોતિષના યથોપયુગ્ય ગ્રંથોમાં પ્રયત્ન મેળવ્યો છે. હેમચંદ્ર સંસ્કૃત સાહિત્યને ઘણી સારી રીતે ખીવ્યું છે. તેની પહેલાના ઇતિહાસ ઉપર દ્રષ્ટિ ફેરવતા જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યના આગળ શ્રી વીગ્રહભુતા નિર્માણ પછી ખીજા મેકડામાં થયેલો માધુમ પડે છે, તે સમયે એ પવિત્ર સાહિત્યના વિકાસક મહાત્મા ઉમાસ્વાતિવાચક થયા હતા તત્વાર્થશ્રવ, પ્રશમગતિ, વજોધરચરિત્ર અને શ્રાવક પ્રસન્નિ પ્રમુખ પાત્રોએ ત્રયો તે મહાત્માએ ગ્રંથોના કહેવાય છે આ મહાત્માને દિગંબર સપ્રદાયવાળાઓ પોતાના મતના ગણે છે પરંતુ વસ્તુતાએ એમની -તિ ઉપરથી તેઓ શ્વેતામ્બર મતના અનુયાયી હતા એમ સિદ્ધ થાય છે. તે મહાત્માએ સંસ્કૃત સાહિત્ય-પ્રાસાદ ઉપર સુવર્ણ કળશ ચડાવેલો હતો તેમની વિદ્વતા ઉપર સમર્થ વિદ્વાન સિદ્ધએન દિવાકર મોહિત થયા હતા આથી તેમના ગ્રંથોના તત્વાર્થ ઉપર તેમણે ટીકા કરી હતી. તેમના મમયમાં જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય આર્યા વર્તમા મારી પ્રતિષ્ઠા પામ્યું હતું.

ત્યારપછી સંસ્કૃત સાહિત્ય વધતું જાય છે તેમાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરવાને માટે અનુક્રમ ઉત્તમ વિદ્વાનો પ્રવર્તેલા છે વિક્રમના પંચમમાં મૈદામાં સંસ્કૃત સાહિત્ય ૩૫ માગરના ઉર્મિઓ વિશેષ ઉજાગતા હતા મહાત્મા જયકીર્તિ સૂરિના શિવ શીલરતન સૂરિએ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઘણો વધારો કર્યો છે મહાત્મા મેરુતુંગ સૂરિના કેટલાકએક લેખો ઉપર તે મહાત્માની રચેલી ગીકાઓ વણીજ આકર્ષક બની છે તેમાં શ્રી મેરુતુંગ વિરચિત મેઘદૂત કાવ્ય ઉપરની તેમની ગીકા તેમના સાહિત્યના પૂર્ણ અને ઉચ્ચ જાતના જાનની પ્રતીતિ આપે છે.

એજ અગામી મહાત્મા શ્રી જયશેખર સૂરિએ કેટલાકેક ચમત્કારી અને અદ્ભુત કાવ્યો રચી જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય ૩૫ ઉપવનને ખીનાવ્યું હતું. ઉપદેશ ચિંતામણિ, પ્રબોધ ચિંતામણિ, જૈન કુમારમંડવ, અને ધામ્મિલચરિત્ર વગેરે તેમની કૃતિઓ અત્યારે સાહિત્યની શોભા વધારનારી દ્રષ્ટિપથ થાય છે.

વિક્રમના ચૌદમાં મૈદામાં મહાત્મા શ્રી જિનપ્રભ સૂરિએ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની અપ્રતિમ મેવા કરેલી છે એણેક ચરિત્ર રૂપે રચેલુ દયાશય મહાકાવ્ય તેમની પ્રતિભાના અદ્ભુત પ્રભાવને દર્શાવે છે, અને તેમની કાવ્યગમિતીની પરાકાષ્ટા સુચવી આપે છે શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિએ રચેલી અન્યથેગ વ્યવેચ્છેદિકા નામની બીજીથી ઉપર સ્થાપવાદમંજરી નામની ગીકા રચનાર શ્રી મહિષેયલુ સૂરિના તેઓ પૂર્ણ સદાયક હતા

વિક્રમના તેમજ મૈદામાં જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો વિગેષ પ્રચાર કરના માટે જૈન મુનિઓની તીવ્ર દંડ યતાં તે સાહિત્યમાં મદાયજૂત થવાને પ્રથમ વ્યાકરણ વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા નિશ્ચય થતા મહાત્મા જિન પ્રબોધ મુનિએ, એ કામ માથે લીધું હતું. તે સમયે સંસ્કૃત ભાષાનો સર્વજન અભ્યાસ કરવામાં કાતંત્ર વ્યાકરણને પમ કરવામાં આવ્યું હતું, તેથી મહાત્મા જિનપ્રબોધ સૂરિએ તે કાતંત્ર વ્યાકરણ ઉપર એક ઉત્તમ ગ્રંથ રચેલી હતી. તે ટીકાની રચના જોઈ ભાગતના ઘણા વિદ્વાનો પ્રસન્ન થયા હતા, અને તેથી તે મહાત્માને બીન્દુ પ્રબોધમૂર્તિ નામ આપેલું હતું

તે પછી વિક્રમના મતરમાં મૈદામાં પાછો જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો મદાનુ ઉદય થયો હતો તે સમે અગત્ય ગરબા જિનરાજ સૂરિ થયા હતા તેમણે સંસ્કૃત મા-

હિત્યની વૃદ્ધિ કરવામાં ભારે થ્રમ લીધો હતો. તેમણે નૈપથ્ય કાવ્ય ઉપર જિનનાથ નામની ટીકા રચી હતી વિદ્વાનોને પણ પોતાની પ્રતિભાનો ચમત્કાર બતાવી આપ્યો હતો. વિક્રમના અગીયારમા શતકમાં થયેલા જિનેન્દ્ર સુરિએ રચેલા જૈન નૈપથ્ય કાવ્યનો મહિમા ભારત વર્ષ ઉપર પ્રગટ કર્યો હતો. તેજ સૈકામાં વર્ધમાનસુરિના શિષ્ય ખીજ જિનરાજસુરિ યથેચ્છ તેમણે સંસ્કૃત સાહિત્યનો મહાન પ્રભાવ વિસ્તાર્યો હતો. આ સમયે માળવા દેશમાં ભોજરાજ રાજ્ય કરતો હતો. મહાત્મા જિનરાજસુરિને ધુદ્ધિમાગરસુરિ નામે ખીજ એક ગુરુ ભાઈ હતા. આ બન્ને મહાત્માઓએ ગુજરાતમાં જૈનધર્મનો મહાન પ્રચાર કર્યો હતો. અણહિલપુર પાટણમાં ચૈત્યવાસી પતિઓના બળને તેમણેજ તોડી પાડ્યું હતું, અને ત્યાં જૈન ધર્મનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાયું હતું. તે સમયે પાટણના રાજ્ય સિંહાસન ઉપર હર્લભમેનરાજ વિરાજિત હતો, તે રાજાના બ્રાહ્મણ પુરોહિતને આ મહાત્માઓએ સાહિત્યના પ્રભાવથી મોહિત કરી દીધો હતો. વિક્રમના બારમા સૈકામાં શ્રી હેમચંદ્રસુરિ યથા તેમણે તો જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની જે સેવા કરી છે, તે યાવચ્ચંદ્ર દિવાદર સુધી ભૂલી જવડા તેમ નથી. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની પરાકાષ્ઠા તેમના મમયમાંજ ધર્મ છે. અને તેમણે જૈનસંસ્કૃત સાહિત્યને ખીજ સાહિત્યની સાથે અર્ધામાં ઉતાર્યું છે, જે અમો પહેલાંજ લખી ગયા છે, તેથી જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રતિદાસમાં તે મહાત્માનું નામ અમર રહી ગયું છે. આ સિવાય પૂર્વકાળમાં હરિભદ્રસુરિ યથા ગયા છે કે જેમણે શાસ્ત્રે સુવાકીસ પુસ્તકો બનાવ્યાં છે અને હાલમાં આશરે સાડા ત્રણેક વર્ષ ઉપર શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય યથા ગયા છે કે જેમણે સંસ્કૃતમાં ન્યાયના અને વિધિ પ્રતિષેધના તેમજ અધ્યાત્મ રસના પોષક અનેક ગ્રંથો બનાવ્યા છે, તેમજ ખીજ ગૃહસ્થ અને યતિ વર્ગમાં જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યને ખીલવનારી ઘણી વ્યક્તિઓ યથા ગઈ છે. જો આ સ્થળે તેમની સવિગ્નર દક્ષીકત આપવામાં આવે તો આ વિષયનો વિશેષ વિસ્તાર યથા જાય, તેથી જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની ઉપયોગિના વિગે સંક્ષેપથી જોવાનું દુરસ્ત ધાર્યું છે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની અનેક શાખાઓ ચાલી છે. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, કવિતા, નીતિ આચાર, વિવેક, ગાંતિ, વૈદક, જ્યોતિષ અને જનસ્વભાવ વિગે તેમાં પુરતું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આત્મોન્નતિ અને સહોન્નતિ સિદ્ધ કરવામાં જે વસ્તુ આવશ્યક છે, તે વસ્તુને અંગે ભાવના અને વિચાર તે સાહિત્યમાં ઉત્તમ પ્રકારે આપવામાં આવ્યા છે. ઉન્નતિકારક અને ઉદ્ધારક ભાવનાઓ તેમાં ભરપૂર છે. પ્રતિભાના પ્રસાદમાં વિકાસ કરતાં સુરિવરોએ ધાર્મિક જ્ઞાપિત કરવાને સંસ્કૃત સાહિત્યનું ઘણું મધન કરેલું છે. તેમના કેટલાએક લેખોમાં ભક્તિ અને શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ જ્વલંત દેખાઈ આવે છે. મહાકવિ ધનંજયની કૃતિમાં કેટલાએક એવા પદો છે કે જે ઉપરથી મનુષ્યની કર્તવ્ય ભાવના સ્પષ્ટ રીતે પ્રકાશિત થઈ શકે છે; મનુષ્ય જીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશ માટે તે મહાકવિની કૃતિમાં હંચી જાતનાં પદો આવે છે અને તે રસ, અલંકાર અને ધ્વનિથી યુક્ત છે. આ વિશ્વ વ્યવસ્થામાં કર્મ કે નિયતિએ નિયમિત કરેલી યોજનાને અનુસારે અને વ્યવહારે સિદ્ધ કરવા જૈન સંસ્કૃત લેખકો ઘણા આગળ વધ્યા છે, અને તેમણે જનમમાજના જે કોઈ વિચાર ઉપસ્થિત યથા હોય, તે વિચારોને અધિક પુષ્ટ કરવા, ઉત્તિષ્ઠ કરવા કે કર્તવ્ય ભૂમિકા ઉપર ઉતારવા, તે અર્થે હ્રસ્વ લેખો સંસ્કૃત ગદ્ય અને પદ્યમાં ચમત્કારિ રીતે નિરૂપ્યા છે અને જમાનાનુસાર સુવિચારો દર્શાવ્યા છે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યની અંદર ખીજ એ ખૂબી છે કે જુદી જુદી ભાવનાઓનો સમાસ કરી જે ભાવના ઉચ્ચ હોય તદનુસાર કર્તવ્યનો બોધ કરવા તે ભાવનાને વિશેષ પદ્ધતિન કરવા સારો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો હોય છે. કેટલાએક એવા લેખો છે કે, જે તે અભ્યાસની દ્રષ્ટિથી વાંચવામાં આવ્યા હોય તો તેમાંથી વાંચકને ઉભય લોકના કર્તવ્યનો ઉચ્ચ બોધ થઈ શકે છે. મહાત્મા પ્રભાચંદ્રસૂરિ એ પ્રભાવિક ચરિત્ર વગેરે લેખોમાં તેવા અનેક પ્રસંગો લીધેલા છે. પ્રેમ, અતંકરણની લાગણી, અને ધૈર્ય એ ત્રણ વસ્તુઓ ઉપર ધણાં સંસ્કૃત લેખો જૈન ધર્મ મહોદધિમાં તરંગની જેમ ઉગળતા જે વામાં આવે છે. નેમિનિર્વાણ ના કર્તાએ એ વિષે બહુજ રચુ કરેલું છે. મનુષ્યના જીવનનું સર્વ રહસ્ય પ્રેમ, આર્દ્ર ભાવ અથવા દયામાં છે, અને તેની વૃદ્ધિ કરવી એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. પરિણામે દયા પ્રેમની જ પોષક છે, અને અંતિમ હેતુ સિદ્ધ કરવાનો રાજમાર્ગ પણ પ્રેમજ છે જેને પોતાના સર્વાત્મ ભાવનો પૂર્ણ અનુભવ થયેલો છે તેજ મનુષ્ય છે, એ વાત નેમિનિર્વાણના લેખમાં બહુ આવે છે.

વિક્રમના બારમા સૈકામાં શ્રી જિનદત્તસૂરિ, મહાન પ્રભાવિક થઈ ગયા છે, તેમણે ચિત્રકૂટ (ચીતોડ) માં રહી સંસ્કૃત સાહિત્યના મહાસાગરનું ભારેમથન કર્યું હતું તેમણે સદેહ દોષાવલિ વગેરે ધણાં ગ્રંથો રચેલાં છે. તેમના ખીજ લેખો દ્રષ્ટિગત થતા નથી પરંતુ જે લેખ ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે, તે ઉપરથી સમગ્રજ છે કે તે મહાત્માના ત્રિચારો ધણાજ અદ્ભુત અને માનવ જીવનની ઉન્નતિના સ્ત્રય છે. તે મહાત્માએ મનુષ્ય જીવનની ઉપયાગિતા વિષે લખીને સંસ્કૃત સાહિત્યને સુશોભિત બનાવ્યું છે. સમસ્ત મનુષ્ય જીવનનું રહસ્ય પ્રેમ—દયા છે, એનેજ નિરંતર પોષવાથી તે એક વિશ્વવ્યાપક વૃક્ષ બની જાય છે, એ હેતુથી જે જીવતા હોય તેજ ખરેખરો જીવિત ધારી છે. જે એથી વિરૂદ્ધ માર્ગે ગમન કરનારો છે એટલે કેવળ ઈદ્રિય સુખાર્થેજ જીવવાની ઇચ્છા રાખનારો હોય છે, તે જીવિતધારિ છતાં મૃત છે. એક મહાત્મા એજ દ્વેશથી લખે છે કે:—

પ્રેમિણ પરોપકારેચ જીવનં જીવનં ભવેત્ ।

યાત્વિન્દ્રિય મુલાસક્તિર્જીવને મરણં હિ તત્ ॥

શબ્દાર્થ— પ્રેમ અને પરોપકારમાં જે જીવન છે, તેજ જીવન કહેવાય છે, અને જે ઈદ્રિય સુખમાં આસક્તિ તે જીવન પણ મરણ રૂપ છે.

મહાત્મા જયસાગર ઉપાધ્યાય તે જિનદત્ત સૂરિની કૃતિના મહાન ટીકાકાર થઈ ગયા છે. તેમના પ્રશસ્તિના લેખ ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓ પણ સંસ્કૃત સાહિત્યના પરમ ઉપાસક હશે. આ મહાત્માના કૃતિદાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે તે કાળે કેટલીએક શ્રાવિકાઓ પણ સંસ્કૃત સાહિત્યનું આજ્ઞાન ધરાવનારી હતી, મહાત્મા જિનદત્ત સૂરિનો સદેહ દોષાવલિ નામનો ગ્રંથ એક વિદુષી શ્રાવિકાના પ્રશ્નો ઉપરથી જ ઉપજેલો છે. તેને માટે ટીકાકાર જયસાગર ઉપાધ્યાય પોતાની ટીકામાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ શ્રી વીઠળહિંડા નગર વાસ્તવ્યા કાચિત્પુણ્યમતિ પરમશ્રવતર શ્રાવિકા આત્મગુરુપાદિષ્ઠર્માનુષ્ઠાનનિરતા વસતિસ્મ । અથ વિવિધ ગચ્છવાસિ સાધુજન-

વચનોક્તિભિઃ સંશયાપન્ના સતી સમ્યગ્ચત્રંભાર્ય કાનિચિત્ સંદેહપદાનિ વિજ્ઞ-
પ્તિકાયાં લિખિત્વા શ્રીમદંબિકાદેવતાપ્રકાશિતયુગ પ્રધાન તાવમાસિતનામ્ના
શ્રીમ્નિનદત્તમૂરીણાં પાદતલે પ્રેષિતવતી ॥ इत्यादि

સમ્બાર્થ—કોઈએક વીંછણ હિંડા નામના નગરની રહેવાસી ખરતરગચ્છની પુણ્યવતી આવિકા
ગુરૂએ ખતાવેલી ધર્મક્રિયામાં રક્ત યદ્ય રહેતી હતી. પછી ત્યાં ગુદા ગુદા ગચ્છના
સાધુઓ આવતાં તેમના વચનથી તેણીને સંશય પડવાથી તેણીએ કેટલાએક પ્રશ્નો
એક વિનંતિ પત્રમાં લખીને શ્રી અંબિકાદેવીએ સ્થાપેલા યુગપ્રધાનપદથી પ્રખ્યાત
નામવાળા શ્રીનિનદત્તસરિ તરફ મોકલ્યા હતા.

આ ઉપરથી પૂર્વકાળે આવિકાએ ઉત્તમ કેળવણી મેળવતી હતી, અને તેઓ સંસ્કૃત
સાહિત્ય ઉપર પરમ પ્રીતિવાળી રહેતી એમ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં સંસ્કૃત સાહિત્યના ઉત્કર્ષના ખીજાં ઘણાં પ્રમાણો મળી શકે
છે, અને તે સાહિત્ય નિરવધિ વિસ્તારને પામેલ છે. પશ્ચિમના શાંક્યોએ પણ ઉચ્ચ સ્તરે
જણાવ્યું છે કે “જૈન સાહિત્ય રત્નનો ભંડાર વિપુળ છે; તે ભંડારમાં સર્વોપયોગી સુંદર
તાત્પર્ય લેખરત્નો ભરપૂર ભરેલાં છે, તેની અંદર આ જીવનમાંના સર્વ ભોગોપભોગનો
ત્યાગ કરીને કેવળ સંન્યસ્તવૃત્તિથી જૈન મહર્ષિઓએ લખેલા ઉપકારી સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને
માગધભાષાના લેખો ભારતની જ્ઞાનસપ્તિના વિજયધ્વજને ફરકાવી રહેલા છે. જૈનધર્મના
પ્રભાવથીજ ભારતધર્મ ગણ્ય ઉપર દયા ધર્મ વિરાગિત યદ્ય શક્યો છે. ખરી આંતરિક
લાગણી અને ખરા પ્રેમના બળથી રહિત, દાંભિક, રાક્ષસીયવૃત્તિવાળા લોકોનાં દુષ્ટ મનોરથોને
નાશુદ્ધ કરવા માટેજ ભારત ઉપર પ્રેમમય દયા ધર્મનો અવતાર થયો છે.”

આ વિદેશી વિદ્વાનોનાં વચનો જૈનધર્મ અને તેના સંસ્કૃત સાહિત્યની ઉચ્ચતાને માટે
પૂરતા છે, તેમજ સર્વે જૈન સમાજને હૃદયમાં અભિમાન ઉત્પન્ન કરાવનારા છે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યે ભારતના મોટા ભાગમાં ધર્મ અને વ્યવહારના શિક્ષણનો પ્રસાર
કર્યો છે, અને આત્મા સંશોધન કરાવ્યું છે, જે જ્ઞાનના યોગે આ વિશ્વના અસ્તિત્વના
બંધનથી મુક્ત યદ્ય સ્વતંત્રતાદાય મોક્ષ મેળવી શકાય છે અને જે જ્ઞાન ઐહિક વૈભવ તરફ
અભાવ-ઉપગ્નની નિર્વિકાર અને ત્યાગની ઉચ્ચતમ ભાવનાઓ ઉપગમ્ભે છે, તેવું જ્ઞાન પણ
સંસ્કૃત સાહિત્યે ભારતના જન સમાજને જૈનોએ અપ્યું છે. કેટલાએક એવા બબ્બ અને
મધુર લેખો છે કે તે ઉપરથી માનવવૃત્તિઓનો મહાન્ વિકાસ યદ્ય શકે છે. જૈન ધર્મના
ઉપકારી અને વિચારશીળ મહાત્માઓએ ભારત સંસ્કૃત સાહિત્યનું રમણીય ઉદ્યાન ખીલાવી
તેમાં ભારતીય પ્રજાને તેમના જીવનની સાર્થકતા કરવાના માર્ગો દર્શાવવાદાય અનેક જ્ઞાનના
વિહાર સ્થાનો ગોઠવ્યાં છે, અને ઇચ્છાનુસાર તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને તે સર્વને માટે ખુલા
મુકાબા છે, તેનો લાભ પ્રજાએ કેવી રીતે લેવો ? એ વાત સર્વની ઇચ્છા ઉપર છે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય મંબધી જેટલું લખવું હોય તેટલું લખી શકાય તેમ છે. તેને
લેખનીને જેટલું નૃત્ય કરાવી શકાય તેમ છે. અપરિમિત અને અગાધ એવા એ સાહિત્ય
સાગરનો પાર આવી શકે તેમ નથી. આ વિષેયન તો તેવું માત્ર એક મિંદુરૂપ છે.

આપણું કર્તવ્ય હવે એટલું છે કે, આપણે આપણા જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ કરવા તન, મન, અને ધનથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ સંસાર અને તેનો વૈભવ વિલાસ માટેની સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરી, ઈન્દ્રિયદમન અને મનઃ સંયમ કરી આપણા પૂર્વજોએ જે સાહિત્ય રત્નોના મહાન્ ભંડારો ભરેલા છે, તેમનો આપણે ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. એ મહાન્ ભંડારોજ આપણું સર્વસ્વ છે. તેમના પ્રભાવથી આપણે મનુષ્ય જીવનની ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થવાના છીએ. ઐહિક અને પારલૌકિક સુખ તથા મુક્તિ અને ઉચ્ચતમ પ્રેમ સંપાદન કરવાનું મુખ્ય અને અદ્વિતીય સાધન આપણું સાહિત્ય છે. આપણા સાહિત્યેજ આપણું જૈનત્વ ટકાવી રાખ્યું છે અને આ જગત ઉપર આપણા ધર્મની જાહેરાતવાળી રહી છે, તેથી જેણે આપણને મનુષ્ય જીવનના ઉચ્ચ માર્ગો બતાવ્યા છે, જેણે આંતરિક પ્રકાશની અદ્ભુત શક્તિ પ્રકાશિત કરી તેને બાહ્ય લાવવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે અને જેણે અધ્યાત્મ જ્ઞાન ઝળકાવીને આપણને આત્મબોધ આપ્યો છે, તે આપણું જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય આ વિશ્વ ઉપર વિશેષ વિકાસિત થાય, તેવો પ્રયત્ન કરવાની ભાવના આપણામાં જન્મત થાઓ.

X X X લેખક મહાશય પ્રમિદ્ધ વક્તા મુનિ મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી આ લેખના સંબંધમાં જણાવ છે કે:-“જે કે આ લેખ ઉતાવળને લઇને તથા કામના પ્રસંગને લઇને ટુંકો લખાયો છે તોપણ તેમાં જે મુખ્ય બાબતો જોઈએ તે બરાબર દર્શાવેલી છે.” આમ ઉતાવળથીજ સમયનો ક્રમ જાળવવો જોઈતો હતો તે જાળવાયો નથી એ સહેલાઈથી સમજી શકાશે. આની અંદર જે જે ઉત્તમ નાટકો, મહાકાવ્યો, ટીકા વગેરે જણાવવામાં આવ્યાં છે તે છપાવી પ્રગટ કરવાં જોઈએ અને બની શકે તો કેટલાંકનાં ભાષાંતર પણ કરાવા યોગ્ય છે. આત્મર મુંધી જે પુસ્તકો જૂદી જૂદી પુસ્તક પ્રસારક સંસ્થાએ છપાવી પ્રગટ કર્યાં છે. તેઓમાંની એકપણનું લક્ષ નાટક પરતો ગયુંજ લાગતું નથી. તો તે પર લક્ષ રાખી તે સંસ્થાઓ બનતો ઉદય કરશે.

તંત્રી.

સંવત્ સત્તરમા સૈકામાં જૈન સંઘની સ્થિતિ

(પ્રાચીન લેખો-આજ્ઞાપત્રો. ૧ શાસન.)-પ્રાચીન ગૂજરાતી ગદ્યના નમુનાઓ.

શ્રી વિજયદાન સુરિ શુક્રમે નમઃ સંવત ૧૬૪૬ વર્ષે પોષ શુદ્ધ ૧૪ શુક્રે શ્રી પત્તન નગરે શ્રી હીરવિજય સુરિભિ સિમ્પતે, મમગ્ન માંધુ સાધ્વી આવક આવિકા યોગ્ય શ્રી વિજયદાન સુરિ પ્રાસાદાત માત ૭, બોક્ષનાડ્ય આ શ્રી વિસંવાદ દાસવાનઠ કાજઠી તેહજ સાત બોક્ષનો અર્થ વિવરીનઠ સિખિઠ ઠેઈ, બીજ પણિ કેટલાએક બોક્ષ વિવરી નઠ સિખિઠ ઠઈ, પરપડીનિં કુણ્ણ કિરો કલિન વચન ન કલિવું ૧ તથા પરપડીતત ધર્મકાર્થ સર્વથા અનુમોદવા યોગ્ય નર્દા ધમ કુણ્ણ ન કલિવું, જે મારઘ દાન, ગુણિણ,

સ્વભાવઘ વિનીતપણુક, અલ્પકપામીપણું, પરોપકારીપણું, દાપિણાલૂપાચૂં, પ્રિયભાષિપણું, ઇત્યાદિ જે જે મોર્ગાનુસારી ધર્મ કર્તવ્ય તે નિજ શાસનથી અનૈરાધ સમસ્ત જીવ સંખ્યા-ધિયા શાસ્ત્રનંદ અનુસારઘ અનુમોદવા યોગ્ય જાણીયું. છંદો તો જૈન પરપક્ષી સંખ્યાધી મા-ર્ગાનુસારી ધર્મકર્તવ્ય અનુમોદવા યોગ્ય હોય તે વાતનું સ્થું કહવું. ૨ ગાઢનાયકનંદ પૂછવા વિના શાસ્ત્ર સંખ્યાધિની કિસી નવી પરપણા ન કરવી. ૩ દિગંબર સંખ્યાધિયાં ચૈત્ય ૧, કેવલ શ્રાદ્ધ પ્રતિષ્ઠિત ચૈત્ય ૨, દ્રવ્ય લિંગીનિં દ્રવ્ય નિપ્પત ચૈત્ય ૩ એ ત્રિણિ ચૈત્ય વિના ખીજાં ચૈત્ય વાંદવા પૂજવા યોગ્ય હોઈએ વાતની શંકા ન કરવી. ૪ તથા સ્વપ-ક્ષીના ધરનંદ વિષય પૂર્વેકત ત્રિણિની અવદનિક પ્રતિમા હોય તે સાધુનંદ વાસલેપક વાંદવા પૂજવા યોગ્ય હોય. ૫ તથા સાધુની પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્ર ઇંદ. ૬ સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરતાં સ્વજનાદિક સંખ્યા લણી પરપક્ષીનિં જમવા તેકય તો સાહર્મીવત્સલ ફેક ન યાઈ. ૭ તથા શાસ્ત્રોક્ત દેશ વિસંવાદિ નિર્ણવ સાત સર્વ વિસંવાદી નિર્ણવ ૧, એ દાલી ખીજા કોઇનિં નિન્દવ ન કહવા. ૮ પરપક્ષી સંધાતર્થ ચર્યાની ઉદીરણા કુણુ ન કરવી પરપક્ષી કોઇ ચર્યાની ઉદીરણા કરય તો શાસ્ત્રનંદ અનુસારઘ ઉત્તર દેવો. પણિદ્વેશ વાધય તિન કરવું. ૯ તથા શ્રી વિજયદાન સૂરંદ જાહુ જન સમક્ષ જલશરણ કીધો તે ઉત્સૂત કંદ કુદાલ યંથ તે માહિસો અર્થ ખીજા કોઇ શાસ્ત્રમાદિં આણ્યો હોય તે અર્થ તિહાં અપ્ર(મ)ણુ જાણ્યો. ૧૦ સ્વપક્ષીય સાર્યનંદ અનુયોગ્યઈ પરપક્ષીય સાયઈ યાત્રા કર્યામાટય યાત્રા ફેક ન યાઈ. ૧૧ તથા પૂર્વાચાર્યનંદ વારે જે સ્તુતિ સ્તોત્રાદિક કહવાતાં કુણું ના ન કહવી. ૧૨ એ બોલથી અન્યથા પરપક્ષી તેહનંદ ગાળતો તથા સં-ધનો કબકો સહી.

અત્ર શ્રી વિજયસેન મૂરિ મતં

ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગર મતં

૧ ઉ. શ્રી કલ્યાણ વિજય ગ. મતં

ઉ. વિમલહર્ષ ગ. મતં.

ઉ. શ્રી સોમવિજય ગ. મતં.

પં. શ્રી સહજસાગર ગ. મતં.

પં. શ્રી કાન્દર્પિ મતં.

[આ પ્રાચીન લેખ અમને એક સહાય મિત્ર તરફથી પ્રકાશનાર્થે મળ્યું છે તે અહીં તે સમયની બાબા એમને એમ કાયમ રાખી પ્રગટ કરી જાણવીએ છીએ કે જે પ્રસંગે આ આત્મપત્ર લખાયું છે એટલે કે સં. ૧૬૪૬ માં (સને ૧૫૯૦), તે પ્રસંગે ખરતરગચ્છ અને તપાગચ્છ વચ્ચે જાહુ સખ્ત વિખવાદ ચાલતો હતો. અને પક્ષ તરફથી ખંડન મંડનના પુષ્કળ મંથો રચાયા હતા અને બેઉ પક્ષો એક ખીજા ઉપર અણુજાજતા હુમલા કરતા હતા. એ ધોંધલ વધી પડ્યા પડી સમાધાનાર્થે તપાગચ્છના આ વખતના નાયક શ્રીમદ્

૧ કલ્યાણ વિજય ગણિ—જન્મ સં. ૧૬૦૧, દીક્ષા સં. ૧૬૧૬, શ્રી હીર વિજય મુનિના હસ્તથી લીધી. ઉપાધ્યાયપદ સં. ૧૬૨૪ માં પાટણ. આ પ્રખ્યાત શ્રીમદ્ પદો વિજય ઉપાધ્યાયના ગુરના ગુર અને તેના ગુર થાય. સવિસ્તર ચરિત્ર માટે જુઓ જૈન જૈનિદામિક રાસ માગા પૃથ ૧ છું.

વિજયસેનસૂરિએ ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય રચિત કુંદોકુંદાલ' નામનો ખંડનાત્મક ગ્રંથ તેને ઉત્ત્તર તરીકે જણાવી અમાન્ય ઠરાવ્યો અને જલશાયી કર્યો અને ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયની તેમાં સંમતિ લઈ આ પ્રબળ ઝગડાના સમાધાનાર્થે આ આજ્ઞાપત્ર શ્રીમદ્ વિજયસેન સૂરિની સંમતિ લઈ +હિરવિજયસૂરિએ લખી જગ્યા જગ્યાએ ફેરવ્યું. આવા સમાધાન કારક સંત મહાત્મા પુરૂષને કેટલો બધો ધન્યવાદ ધટે છે ! આવીજ રીતે જો પુરૂષાર્થ દરેક વિરોધી પ્રસંગોમાં હમણાંના મહાપુરૂષોએ સ્ફુરાવ્યું હોત તો કેટલી વિપત્તિ, કલેશમયતા, અને વિપત્તિ દૂર થાત ! અનેક કામો વિધનમાં પડ્યાં છે અને પડ્યે જાય છે તેવી સ્થિતિ ન આવત. હાલના વિરોધને ઉપરના આજ્ઞાપત્રથી બલવત્તર રીતે શમાવવાની જરૂર રહે છે એ સહેજ સમજી શકાય તેમ છે. તેના એક એક બોલ વિચારવા જેવા છે. જેમકે.

(૧) પરપક્ષીને કોઈએ પણ કોઈ જાતનું કડિલુ-આકરું વચન/ ન કહેવું. [આ વચનનો આશય બધા સારી રીતે સમજતા હશે પણ કેટલા પાળે છે ?]

(૨) પરપક્ષીને તે જે ધર્મના હોય તે ધર્મનાં કાર્ય સર્વથા અનુમોદવા યોગ્ય નથી. એમ કોઈએ કહેવું નહિ. [આવું 'સર્વથા' શબ્દવાળું ગર્ભિતાશય કથન છતાં છેવટનું નિષેધાત્મક કથન સમાધાન અર્થે સુંદર રીતે વપરાયેલ શું નથી ?]

(૩) ગચ્છનાયકને પૂછ્યા વિના શાસ્ત્ર સંબંધી કોઈ નવી પ્રશ્નણા ન કરવી. [હમણાં ગચ્છનાયક કેટલા છે ? શું સ્થિતિ છે તેનો નિર્ણય કરવો ઘટતો નથી ?]

(૪) દિગંબર સંબંધી ચૈત્ય, કેવલ શ્રાદ્ધ એટલે શ્રાવકથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલ ચૈત્ય અને દ્રવ્યસિંગીનાં દ્રવ્યથી નિષ્પન્ન થયેલ એમ એ ત્રણ જાતનાં ચૈત્ય સિવાય બીજાં સર્વ ચૈત્ય વાંદવા યોગ્ય છે અને તેમાં કોઈએ શંકા કરવી નહિ. [આવી આજ્ઞાથી કોઈપણ ગચ્છનું ચૈત્ય માન્ય થયું છે એ આનંદદાયક ખીના છે.]

(૫) સ્વપક્ષીનાં ધરમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ અવંદનિક પ્રતિમા હોય તે સાધુને વાસક્ષેપથી પૂજનિક થાય.

(૬) સાધુની પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રોક્ત છે, [અચુક સાધુવર્ધને માન આપનાર તેમની પ્રતિષ્ઠા કરે તો તેમાં બીજા સાધુવર્ધને માનાપમાન કંઈ હોઈ શકે ?]

(૭) સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરતાં સ્વજનાદિક સંબંધથી પરપક્ષીને જમવા તેડવાથી તે સ્વામી વચ્ચે કોકટ થતું નથી. [આ પરથી એમ શું નથી થતું કે પરપક્ષીને સ્વજનાદિક સંબંધે નોતરી શકાય તેમજ પરપક્ષીને ત્યાં તેવા સંબંધે નોતર્યા જમવા જઈ શકાય ?]

(૮) શાસ્ત્રમાં કહેલ જે સાત દેશ વિસંવાદી નિન્દવ અને એક સર્વ વિસંવાદી નિન્દવ મળી આઠ છે તે સિવાય બીજા કોઈને નિન્દવ ન કહેવા. [આ પરથી એક ગચ્છ નો બીજા ગચ્છનાને નિન્દવ ન ગણી શકે]

x વિજયસેન સૂરિ (તપાગચ્છની ૫૯ મી પાટ) જન્મ સં. ૧૬૦૪ નારદ પુરિમાં દિક્ષા ૧૬૧૩, બાદશાહ આકબરે તેમને 'કાલિમરસ્વતિ' એ ખિત્ત આપ્યું. સ્વર્ગગમન સં. ૧૬૭૧ જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૧ રતન તીર્થમાં

+ હિરવિજય રિ. (તપાગચ્છની ૫૮ મી પાટ) જન્મ સં. ૧૫૮૩ માર્ગશીર્ષ શુક્ર ૯ પ્રહલાદનપુરમાં, દિક્ષા ૫૪૮૫માં સં. ૧૫૮૬, ચાયકપદ સં. ૧૬૦૮, સુરિપદ સં. ૧૬૧૦, સ્વર્ગગમન સં. ૧૬૫૨ ના બાદપદ શુક્ર ૧૧ ને દિને ઉમ્મા (ડિના)માં થયું.

(૯) પરપક્ષી સંઘાતે ચર્ચાની ઉદીરણા કોઈએ ન કરવી [એટલે લેવા દેવા વગર ચર્ચા જગાડવી નહિ] અને કોઈ પરપક્ષી ચર્ચાની ઉદીરણા કરે તો શાસ્ત્રાનુસાર ઉત્તર દેવો, પશુ કલેશ વધે તેમ ન કરવું. [એટલે ગાળો જાંડવી, કૃત્સિત વચન કાઢવાં એમ થવું ન જોઈએ]

(૧૦) જે ગ્રંથ શ્રી વિજયદાનસૂત્રિએ બહુ જન સમક્ષ જલશરણ કર્યો તે કિસ્મત કંદહાલ ગ્રંથ માંહેનો અર્થ બીજાએ કોઈ ગ્રંથમાં આપ્યો હોય તો તે અર્થ ત્યાં અપ્રમાણ જણવો, [આવીજ રીતે જે કોઈ ગ્રંથમાં અપ્રમાણ લખેલું હોય તે સિદ્ધ કરી બહુ જન સમક્ષ અપ્રમાણ ભૂત તરીકે સિદ્ધ કરવો જોઈએ અને ત્યારપછી તેને અપ્રમાણભૂત જાહેર કરવો જોઈએ.]

(૧૧) સ્વપક્ષીય માથ માથે પરપક્ષીય હોય ને યાત્રા કરી હોય તો તેથી યાત્રા ફાકટ જતી નથી.

(૧૨) તથા પૂર્વાચાર્યોના સમયમાં જે સ્તુતિ સ્તોત્રાદિ કહેવાતાં હતાં તે જોણતાં કોઈએ ના ન કહેવી. [અટકાવવા નહિ કે દોષ ન ગણવો. આમ હોય તો ત્રિસ્તુતિ ચતુર્થ સ્તુતિના ગ્રંથકા કેટલે અંશે વ્યાજબી છે ?]

આ જોણથી અન્યથા પ્રશ્નનારને ગચ્છનો તથા સંઘનો કપકો છે સહી.

ઉપરોક્ત કુંદકુદાલના રચનાર ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયે પોને તે ગ્રંથ જલશાયી કરવામાં સંમતિ આપી છે એ તેની અમમત્વ બુદ્ધિ ઐક્ય પ્રયે બાવના, અને સુસ્તતા સૂચવે છે. તે સમર્થ વિદ્વાન પુરૂષ હતા એ નિસંશય છે. તેમણે દરેક મતમતાંતરમાં જઈ તેવું ખંડન કરવા માટે પુ પાર્શ્વ સારો મેઘ્યો હોય એમ જણાય છે કારણ કે સં. ૧૬૧૭ માં આશ્ચિક મનોત્સવ દીપિકા અને સાગ્રપછી કૃપક્ષ દૈશિક સદસ્ય કિંગ્સ નામનો વિશાળ ગ્રંથ રચેલ છે. ૨. શાસન.

શ્રી હીરવિજય સૂત્ર પરમ ગુરૂએ નમ-સંવત ૧૬૫૮ વર્ષે શાશ્વત સિન દસમી રવો અહવમઘવાદ નગરે શ્રી વિજયસેન સૂરીભિ લિખ્યતે. સમસ્ત સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા યોગ્ય.

૧ સાધ્વીઘ વખાણ વેલાએ આવવું અને આદિમ પાખિયે આપો દહાડો આવે તો ના નહિ.

૨ તથા શ્રાવિકાએ પિણુ વખાણની વેલાએ આવવું અને વખાણ ઉડ્યા પછી શ્રાવિકા વાંદવા આવે તો વાંદિને પાછી વણે પણ ખેસવું નહિ તથા ઉભા રહેવું નહિ તથા સાંઝે દિવાનું કામ હોય તિહારે શ્રાવિકાએ ઉપાશરા બાહિર ખેસી સાંઝી દેવી તથા ઉપધાનની કીયા કરણહારિ શ્રાવિકા સર્વ એકડી મિલિને ઉપાગથે આવવું અને તરત ક્રિયા કરીને જવું પણ ખેસી ન રહેવું.

૩ તથા ગીતાર્યો માસ મધ્યે આહમ ચક્રદસી પંચમી એ ૭ દિવમને વિગેજ આલોઅણુ દેવી કારણ વિના

૪ તથા પચાસ વર્ષ મધ્યવર્તિ પન્યાવિકાને (?) આલોઅણુ દેવી નહિ

૫ તથા ઉત્તરોધ્યયન પ્રમુખ કાલિક સિદ્ધાંત સંબંધાલુ જોઈએ તો સાંઝની પડિલેહણુ ક્યો પછી આહમ પાખિને દિહારે સંબંધાવવું, કારણ વિના.

૬ તથા શ્રી વિજયદાન સૂત્રીને વારે તથા શ્રી હીરવિજય સૂત્રીને વારે જે ગ્રંથની થાપના છે તે ગ્રંથ ગાળનાયકની આત્માપૂર્વક ગીતાર્યો સોધ્યો હોય તો તે પ્રવર્તવાવા તથા વિખાવવા, અન્યથા નહિ.

૭ તથા યતિસમસ્તે આદ્રા પહેનો ૩ શાસન આદેશ હોય તેણે ક્ષેત્ર પોઢાયતુ મુક્તાદિકતુ કારણ હોય તો ક્ષેત્રને દસ કોસિમાહે જઈ રહેન, છતે યોગે
૮ તથા જેણે ગીનાર્યે આલોયણુતુ આમ્નાય જાગ્યુ હોય અને ગજનાયકને સભગ્યો હોય તેણે શ્રાવિકાને આલોયણુ દેવી

શ્રી હીરવિજયસૂરિ પરમ ગુરુઓ નમ શ્રી વિજયમેનસૂરીભિલિખ્યતે સવત ૧૬૭૦ વર્ષે દ્વિતીય જ્યેષ્ઠવદિ ત્રયોદસી દિને અનર.

ચોમાસાના આદેશ સાડ દેસાતરે વિહાર કરતા વસ્ત્રા પાત્રાદિક કાણે બાધિ જાતુ નહિઅને જે કોઈ બાધિને મુદી ગયા છે તેણે આલિને ખગ્યતુ નત્ર પાત્રાદિક, અન્યથા તેહને દિક્ષાનો આદેશ પ્રસ્તાવને મેરે થાસ્યે ૧

તથા એકદેશ મધ્યે વિહાર કરતા કદાચિત્ કારણ માટે વસ્ત્ર મુદી જાય તો પોતાને આપારે બાધિ મુકતુ નહિ એ રીત વિના જે કોઈ વસ્ત્રાદિક મુદી જામે તેહતુ તેહતુ વસ્ત્રાદિક ખરયાગ્યે પછિ તેહને નહિ અપાય. ૨

તથા જે નીઆયે જ્ઞાન દ્રવ્ય પાછિણુ હોય તેણે પોતાને નીઆર્યે ટાનતુ અને પુસ્તકની સામગ્રી ના મિને તો જેણે ગામે બહાર હોય તે ગામના સઘની સામે બહારે મુકતુ અન્યથા તેહને દિક્ષાનો આદેશ પ્રસ્તાવે થાગ્યે અને વૈશાખ પછી જેદનીઆમા જ્ઞાનદ્રવ્ય મર્જનાગ્યે તેહને મોગે હજમ વખાસ્યે ૩

તથા જેણે ઘરે કોઈ માટિ ન હોય અને એમની જ શ્રાવિકા હોય તેણે ઘરે કાળે વસ્તુ પુસ્તકાદિક બાધી મુકતુ નહિ ૪

તથા જેણે યતિયે દિક્ષાનો ભાવ ઉપાયો હોય તેણે યતિયે મુનગે માગે બબ્બપામે તિખાવિ લેતુ નહિ અને કદાચિત્ તિખાવિ લીયે તો તે જ્ઞાનના વડા ૪ શ્રાવકની સાક્ષિપૂર્વ તિખાવિ લેતુ અને બબ્બનો ભાવ કદાચિત્ પનટાય તો નર્ ૨ પત્રી તેહનો મબધ નહિ તે બબ્બનો જિહ્વા ભાવ હોય તિહા દિક્ષા લેતા કુળે અતગય ન કરવો અતગય કર્યે તેહને ૪ શાસન હજમ આવગ્યે મહિ ૬

શ્રી વિજયમેન મુગિભિર્નિખ્યતે-સમસ્ત માધુ મસુદાય યોગ્ય અપગ

જ્ઞાન દ્રવ્ય કુળે યતિમ્ ગૃહસ્થ મ્હે માગતુ નહિ અને ગૃહસ્થ આલે તો નિઆઈ ગખવો નહિ કદાચિત્ સિધિ પગતિ (પ્રત) ગૃહસ્થ આરે તો તેહ છંદતડા (૧) લેવી નહિ તથા મામ કપનિ મર્યાદા કુળે ભાગવી નહિ, જો કાલે પિણુ યથા યોગ્યે ફિરતે ક્ષેત્રે વિહાર કરવો તથા વસ્ત્ર પાત્રા દિક્ષા ઉપકરણ ગૃહસ્થ પામે કુળે ઉપાવતુ નહિ, સંક કગદિકે ધાનતુ નહિ તથા ડાનડા પામ નિમિત્ત ભગ્ન ભગિયા તથા મિત્રાઈ લુધગા ઉમાય લેના નહિ, તથા જેવ જુહારના, ગોથરી રથડિય પ્રમુખ કાર્યે માધુ માધ્વી કુળે એકના જાતુ નહિ અરે જે એમના જાય તેહને પાળિયાના ધણીય યતિને વહિ માધ્વીયે માધ્વીને આમિન કરાવતુ અને આમિન મગ્યુ ન કરે તો તે માયે મહતીનો મનધ કુળે કરવો નહિ તથા પુગી ફવના ખંડ તેહતુ મુખ્ય અને આછપન તથા મુકપન અને ૨ નુ મુખ્ય એ વસ્તુ મર્ચા વિદરતુ નહિ એ મર્ચ મર્યાદા રડિયેરે પાવની જે એ મર્ચા ભાગમે તેહને મર્ચન બદિકરણ પ્રમુખ આમગે હજમઆવગ્યે તે પ્રી ન્યો ગીનથી માધુ મર્ચા પન

૫. શાસન બદારક શ્રી હરવિજય સૂરીશ્વર પદ્મલંકાર બદારક શ્રી વિજયસેન સૂરીશ્વર ગુરુઓ નમઃ સંવત ૧૬૭૨ વર્ષે અસાદ શુદ્ધ દ્વિતીયાવાસરે શ્રી પત્તનનગરે શ્રી વિજયસેન સૂરિભિ લિખતે સમસ્ત સાધુ સાધ્વી આવક આવિકા ચતુર્વિધિ સંવ સમુદાય યોગ્ય

- ૧ અપરં બદારક શ્રી હરીવીજય સૂરિશ્વરે જે બાર બોલ પ્રસાદ કર્યા તથા બદારક શ્રી વીજયસેન સૂરીશ્વરે પ્રમાદ કર્યા જે સાત બોલ તથા બદારક શ્રી હરીવીજય સૂરીશ્વરે તથા બદારક શ્રી વિજયસેન સૂરીશ્વરે, બીજાએ જે બોલ પ્રસાદ કર્યા તે તિમહિજ કહેવા પછી કોણે વિપરિતપણે ન કહેવા. જે વિપરિતપણે કહેસ્યે તેહને આકરો કબકો દેવરાસે.
- ૨ તથા માસ કલ્પનિ મર્યાદા સમખત યતીઈ સુધિ પાલવી અને ફીરતે ક્ષેત્ર વિહાર કરવો.
- ૩ તથા ગૃહસ્થાદિકને ઘરે જાળને પુસ્તકાદિકને બાંધવું નહિ અને ઘરે મુકવું તે પોતાના ગુરુને પૂછીને મુકવું. ગૃહગ્યે પણ તેહના ગુરુને પૂછીનેજ રાખવું. મર્યાદા પ્રજા વિના ન રાખવું.
- ૪ તથા માર્ગે દેહરે ગાયરીઈ રથકિવ પ્રમુખ કાર્યે જાતાં વાત ન કરવી અને કદાચિત્ બોલવું પરે તો એક જાણુ પાસે ઉભા રહિને બોલવું.
- ૫ તથા દીવાન મંથે ગાળનાયકની આજ્ઞા વિના સર્વથા ન જોવું અને કદાચિત્ સર્વથા જાવું પરે તો વડેરા ગૃહગતને સંમત કરી જાવું પણ તિહાં જઈ નવો કિસ્સો ઉપાધિ ન કરવો.
- ૬ તથા ૭ ઘડિ મંથે મર્યાદા ઉપાશ્રય બાહિર ન જાવું કદાચિત્ જાવું પરે તો ગુરુને પૂછીને.
- ૭ તથા પટપર્વાઈ સર્વથા વિકતિ વિહરવી નહિ.
- ૮ તથા ચક્રમાસાને પારણે ગીતાર્યે દસકોસીઈ તથા પનર કોસીઈ કાચુણુ ચોમાસા લગ્ને ફિગ્તે ક્ષેત્રે વિહાર કરવો કારણુ વિના.
- ૯ તથા વર્ષાકાલ વિના સાધ્વીઈ વજ્રક્ષાલન કારણુ વિના ન કરવાં. અને સાધુ તો એ સર્વથા વજ્રાદિકવું ક્ષાલન ન કરવું અને ગૃહસ્થ પાસે જ્ઞાન દ્રવ્ય ન માંગવો; માગે તેને ગૃહસ્થે પિણુ નાપવો માધ્વીને, તથા આવિકાનિ રાસબાસ ગીતાદીક બણુવવાં નહિ. એકલા સાધુસાધ્વીએ કિસ્સે કાર્યે સર્વથા ઉપાશ્રય બાહિર ન જાવું. ધંત્યાદિક બદારક શ્રી વીજયસેન સૂરીશ્વરે તથા બદારક શ્રી વીજયસેન સૂરીશ્વરે પ્રમાદ કરી જે મકલ મર્યાદા તે સાધુ માધ્વીઈ કડિ પરે પાલવી.

ખરતરગચ્છની વેગડશાખાની કંઈક માહિતી

(ન્યાય-વ્યાકરણતીર્થ પં. હરગોવિંદદાસ ત્રિકમચંદ શેઠ).

જુદા જુદા ગચ્છોમાં જુદા જુદા સમયે નિકળેલી શાખાઓના સંબંધમાં હજુ સુધી જોધએ તેવો પ્રકાશ નથી પડ્યો, એ વાત ઇતિહાસ પ્રેમિઓથી અજાણી નથી. અને તેટલા માટે, જેમ ઇતિહાસનાં બીજાં અંગોને પ્રકાશમાં લાવવાની આવશ્યકતા સ્વીકારાય છે, તેવી રીતે આ અંગને માટે પણ લેખકોએ વિશેષ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે, એમ ભાર દઇને કહેવું પણ અસ્થાને કે અધિક પડતું ગણાશે નહિ. અને જ્યાં સુધી આપણે આ અંગને છૂટા-છવાયા પ્રયત્નોથી પણ વધારે પુષ્ટ કે વધારે પ્રકાશિત નહિ કરી શકીએ, ત્યાં સુધી કોઇપણ ગચ્છનો ઇતિહાસ લખવા વખતે ધણીજ મુશ્કેલીઓની રુદાએ થવું પડશે, એ વાત નિર્વિવાદ સ્વીકરણીય છે.

આજે આવી શાખાઓ પૈકીની ખરતરગચ્છની વેગડ શાખાના સંબંધમાં કંઈક પ્રકાશ પાડવાનો, અપૂર્ણ, પરંતુ જરૂરનો પ્રયત્ન છે. આશા છે કે-ઇતિહાસ પ્રેમિઓને આ પ્રયત્ન અમુક અંશમાં પણ જરૂર ઉપયોગી થશે.

આ વેગડ શાખાની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં, બૃહદ્ ખરતરગચ્છની પદાવલી, કે જે વેમરજૂતસૂત્રીપત્રના પૃ ૧૦૩૦ માં પ્રકાશિત થઈ છે, તેની અંદર આ પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે—

“ તદ્વાસ્કે સં. ૧૪૨૨ વેગડ્ઃ खरतरशाखाभिजा, तदेवम्—मथमं धर्मवल्लभ-
वाचकाय आचार्यपदप्रदानविचारः कृत आसीत् । पश्चात् तं सदोपं ज्ञात्वा द्वितीय
शिष्याय आचार्यपदं दत्तं । तदा रुष्टेन धर्मवल्लभगणिना जयशलमेखवास्तव्य छाजहद
गोत्रीयस्वसंसारिणामग्रे सर्वोऽपि स्ववृत्तान्तः प्रोक्तः । ततः तेषां मध्ये कैश्चित् तद्भा-
त्रादिभिरुक्तम्, ‘ अस्माकं त्वमेवाचार्यः । वयमन्यं न मन्यामहे इति ’ । तदा तत्रायं
चतुर्यो गच्छमेदो जातः । परं तत्संसारिण एव द्वादशश्रावका जाताः । नाऽन्ये । तथा
गुरुशापात् तद्वच्छे एकोनविंशति. यतिभ्योऽधिका यतयो न भवन्ति । यदि स्यात्तदा
म्रियते इति । ”

અર્થાત—શ્રીજિનોદયસૂરિના વારામાં સં. ૧૪૨૨ માં ખરતરગચ્છની વેગડશાખા

શ્રીજિનોદયસૂરિ-ખરતરગચ્છની ૫૪ મી પાટે થયા. મુળગામ પાદ્મજુપુર-ત્યાંના શાહ રંદપાલ તે પિતા અને માતા ધારકદેવી જન્મ સં. ૧૩૭૫ મુળનામ અમરો. તેતું ૫૬ સ્થાપન સ્તંભતીર્થમાં તરણપ્રભાચાર્યે સં. ૧૪૧૫ આપાદ શુદિ ૨ ને દિને કર્યું. ત્યાંજ જિનોદયે અજિતતંતુ ચત્ત બધાન્યું, અને ચતુર્ગત્ય ઉપર પાંચ પ્રતિષ્ઠા કરી. મરણ પાટણમાં મં. ૧૪૩૦ના ભાદ્રપદ વદિ ૧૧ ને દિને થયું. તંત્રી.

આ પ્રમાણે નીકળી:—આચાર્ય પ્રથમ શ્રીધર્મવક્ત્રભવાચકને આચાર્યપદ આપવાનો વિચાર કર્યો હતો, ત્યારપછી તેઓને સદોષ જાણીને ખીન્ન શિષ્યને આચાર્યપદ આપ્યું. ત્યારે ૩૬ યયેશ્વ ધર્મવક્ત્રભગણિએ જેસલમેરના રહેનાર છાન્ડગોત્રીય પોતાના સંસારી પક્ષની સમીપે આ વૃત્તાન્ત કહ્યો. ત્યારે તેમાંના તેમના ભાઈ વિગેરેએ કહ્યું કે—“અમારા તમેજ આચાર્ય. અમે ખીન્નને માનીશું નહિં.” બસ, આથી આ ચોથો ગચ્છભેદ નિકળ્યો. હૈમના સંસારી માત્ર બાર શ્રાવકોજ તેમના પક્ષીય થયા. અને ઓગણીસ યતિથી અધિક યતિઓ નથી થતા અને જે કોઈ યાચ, તે તે ગુરૂના શ્રાપથી મરી જાય.

આ વૃત્તાન્ત ક્યાં સુધી સત્ય છે, તે કંઈ કહી શકાય નહિં. કેમકે ધણી વખત, એ કખીજનાદોષના કારણે પોતાના પક્ષની નિર્દોષતા બતાવવાની ખાતર એક પક્ષવાળા તરફથી લખાતા વૃત્તાન્તમાં સત્યવૃત્તાન્તનું રૂપાન્તર અવશ્ય થતું જોવામાં આવે છે. પરન્તુ આથી તો વૃત્તાન્ત લખનારના હૃદયની સંકુચિતતાજ જણાઇ જાય છે. ઉપરનું વૃત્તાન્ત જોતાં આ લેખકને તો એવીજ સંકુચિતતા પ્રતિભાસે છે.

ખેર, ગમે તેમ હો, પરન્તુ સં. ૧૪૨૨ ની સાલમાં શ્રીધર્મવક્ત્રભગણિ (આચાર્ય થયા પછીના શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ) થી વેગડશાખા નીકળી, એ તો ચોક્કસજ છે.

આ વેગડશાખાના ઉત્પાદક શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ પછી શ્રીજિનશેખરસૂરિ, તે પછી શ્રીજિન-ધર્મસૂરિ થયા છે. આ પ્રમાણે અનુક્રમથી નામો ખરતરગચ્છની એક પટ્ટાવલીમાં—ગુર્વાવલીમાં પણ આપવામાં આવ્યાં છે, કે જે ગુર્વાવલી અહિં આપવામાં આવે છે:—

વેગડ ખરતરગચ્છ ગુર્વાવલી.

પણમિય વીર જિણુંદ ચંદ કય સુકય પવેમો,
ખરતર સુરતર ગચ્છ સ્વચ્છ ગણુહર પભણેમો;
તસુ પય પંકય ભમરસમ રસગિ ગોયમ ગણુહર,
તિણિ અનુકમિ સિરિ નેમિચંદ મુણિ મુણિ મુણ મુણિહર. ૧
સિરિ ઉચોતત વર્ધમાન સિરિ સૂરિ જિણેસર,
યંભણુપુર સિરિ અલ્પયદેવ પયરિય પરમેસર:
જિણુવદ્દલહ જિણુદત્ત સૂરિ જિણુચંદ મુણીસર,
જિણુપતિ સૂરિ પયામ વાસ પહુ સૂરિ જિણેસર. ૨
બવભય ભંજણુ જિણુમ્બોધ સૂરિદિ સુપસંસિય,
જિણુવર ભતિ નિરત જુત જિણુચંદ નમુસિય;
આગમ છંદ પમાણુ જાણુ તવ તેડ દિવાયર,
સિરિ જિનકુશલ મુણિંદ ચંદ ધીરિમ મુણુ સાયર. ૩
ભાવભંજણુ કપ્પ સંકપ્પ જિણુપદ્મ ગણીસર,
સગ સિદ્ધિ બુદ્ધિ સમિધિ વૃદ્ધિ જિણુલલ્લિ નંદસર;

આ ગુર્વાવલી વાચનાચાર્ય શ્રી કીર્તિમેર કે જેઓ પંદરમી શતાબ્દમાં થયા છે, તેમની હાથપોથીમાના એક પાનામાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. આ હાથપોથી પરમ ગુરૂશ્રી આચાર્ય મહારાજશ્રી પામે મોળુ લેખક.

પાપ વ્યાપ સંતાપ તાપ મહાયાનિલ આગર,
 સૂરિ શિરોમણિ રાધંહસ, જિણુચંદ્ર ગુણાગર. ૮
 જોહિય શ્રાવક લાખ સાખ સિવમુખ સુખદાયક,
 મહિયસિ મહિમા માણુ જાણુ તોલધ નહુનાયક;
 ઝંઝણુ પુત્ર પવિત્ર ચિત્ત કિત્તિહિં કસિ ગંજણુ,
 સૂરિ જિણુસર સૂરિ રાધ રાયહંમણુ રંજણુ. ૫
 ભીમ નરેસર રાજ કાજ ભાજન અધ મુંદર,
 વેગડ નંદન ચંદ કુંદ, જસુ મહિમા મંદર;
 સિરિ જિનશૈખર સૂરિ ભૂરિ પદ તમઘ નરેતર,
 કામ કોહ અરિ ભંગ સંગ જંગમ અલવેસર. ૬
 સંપદ નવવિધ વિહિત હેતુ વિહરછ મુહિમંડલિ,
 ચાપદ જિણુવર ધમ્મ કમ્મ જુતક મુણિમંડલિ;
 જાં ગયણુગણિ ચંદસૂર પ્રતપદ ચિરકાલ,
 તા લગ સિરિ જિણુધમ્મ સૂરિ નંદક સુવિશાલ. ૭

ઉપરની પદ્યાવલીમાં વેગડશાખાના ઉત્પાદ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ પદ્મી જે અનુક્રમથી નામો આપવામાં આવ્યાં છે, તેજ અનુક્રમથી નામો, હર્ગસિંધકૃત કાતંત્રવૃત્તિની જે પ્રતિ, વેગડ શાખામાં થએલા ૫૦ દેવભદ્રગણિએ પોતાના શિષ્ય ૫૦ મહિમમંદિર મુનિને વાંચવા માટે લખી છે, તેની અંતમાં પણ આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે:—

“સંવત્ ૧૫૮૮ વર્ષે ચૈત્રાદૌ માઘ માસે કૃષ્ણપક્ષે ત્રयोदशी कर्मवाटयां भौमवासरे मुलर्क्षे श्रीजेसलमेरुमहादुर्गे राडलश्री देवकर्णराज्ये श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनदत्तसूरि संताने श्रीजिनेश्वरसूरिपट्टे श्रीजिनेशखरसूरिपट्टालंकार चूडामणि श्रीजिनधर्मासूरि पट्टोदयाद्रिदिनमाणि श्रीजिनचंद्रमूरिवराणां विजयराज्ये ५० देवभद्रगणिवरेण स्मृचिनेय ५० माहिममंदिरमुनिपठनाथं श्रीवृक्षेत्रयीपुस्तकमेलीत्वं.”

જે જિનેશ્વરસૂરિએ વેગડશાખા કાઢવાનું આપણે ઉપર જોયું ગયા, તે જિનેશ્વરસૂરિની મુતિપું એક ગીત, શ્રીજિનસમુદ્રસૂરિએ બનાવેલું પ્રાંત થયું છે, અને તે આ છે:—

શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ ગીત.

સૂર સિરોમણિ ગુણુનીશો, ગુર ગોયમ અવતાર હો,	
સન્ન્યુર તં કસિયુગ સુરતર સમો, વાંઠિત પૂરણુ હાર હો.	૧
સદ્યુર પૂર મનોરથ સંધના, આપો આણુંદ પૂર હો.	મદ૦
વિધન નિવારો વેગજા, ચક્રચંતા ચક્રચૂર હો.	મદ૦ ૨
તું વેગડ બિરદે વડો, હાજહડાં કુજ હાજ હો.	મદ૦
ગચ્છ ખરતરનો રાહજો, તં સિંગડ વર ગાત હો.	મદ૦ ૩
મદ યુધો માત્ર તણો, ગુરનો લીધો પાટ હો.	મદ૦
સમવરણ સીંધો સદ્, ફરજન ગયા દદ વાટ હો.	મદ૦ ૪

આરાધી આણંદ સું, વારાહીનિ રાય હો.	સદ૦
ધરણેંદ્ર પિણુ પરગટ ડીયો, પ્રગટી અતિ મહિમાય હો.	સદ૦ ૫
પરતો પૂર્યો પાંનતો, અણહિલવાડઈ માંહિ હો.	સદ૦
મહાજન બંદ મૂકાવીયો મેથ્યો સંધ ઉચ્છાદ હો.	સદ૦ ૬
રાજનગરનઈ પાંગણી, પ્રતિભાધ્યો મહમદ હો.	સદ૦
પદ કવણોં પરગટ ડીયો, દુપ દુરજન ગયા રદ હો.	સદ૦ ૭
સીંગડ સીંગ વધારીયા, અતિ ઉચ્ચ અસમાન હો.	સદ૦
ધીગડ બાઇ પાંચ મઈ, ઘોડા દીધા દાંન હો.	સદ૦ ૮
સત્રા કોડિ ધન પરચીયો, હરખ્યો મહમદ સાદ હો.	સદ૦
ખિરદ દીયો વેગડ તણો, પ્રગટ થયો જગમાંહિ હો.	સદ૦ ૯
ચર સાવક સહુ વેગડા, વલિ વેગડપતિ સાદ હો.	સદ૦
ખિરદ ધર્યો ગુર તાહરો, તુઝ સમવડ કુંણ યાય હો.	સદ૦ ૧૦
શ્રી રસાચરિ પધારીઆ, મું [પું] હતોં ગછ જીહરંગ હો.	સદ૦
વેગડ થૂલગ ગોત્ર બે, માંહોમાંહિ સુરંગ હો.	સ૦ ૧૧
રાઠદ્રદીથી આવીયા, લખમસીદ મંત્રીસ હો.	સ૦
સંધ સહિત ગુર વંદીયા, પુહતી મનહ જગીસ હો.	સ૦ ૧૨
ભરમપુત્ર વિહરાવીઓ, રાપણુ કુલની રીત હો.	સ૦
ચ્યાર ચોઆસા રાપીયા, પાલી ધર્મની પ્રીત હો.	સ૦ ૧૩
સંવત ચવદ ત્રીસા સમૈ, ગુર સંધારો ડીધ હો.	સ૦
સરગ થયો સક્તીપુરૈ, વેગડ ધન જસ લીધ હો.	સ૦
પાટ યાચ્યો ભરમને, કર અધિકો ગહગાટહો.	સ.
થૂંભ મંડાચ્યો તાહિરો જા જો સણુરી વાટ હો.	સ. ૧૪
લોક પતક આયે ધણા દાદા તુઝ દીવાણુ હો.	સ.
જે જે આસ્થા ચિંતવઈ તે તે ચદછ પ્રમાણુ હો.	સ. ૧૫
પટ પુત્રી ઉપર દીયો તિલોકસી નઈ પુત્ર હો.	સ.
પૂર્યો પરતો મન તણો રાખ્યો ધરતો સત્ર હો.	સ. ૧૬
ત્રં ઝાંઝણુ સુત ગુણુનિશે ઝગક માત મહાર હો.	સ.
જિણુચંદ્ર મર પાટં દિનકરે ગછ વેગડ સિણુગાર હો.	સ. ૧૭
સ ગુર જિતેસર સુરજ મરજ એક અવધારે હો.	સ.
સદગુર ઉદય કરેજ્યો સંધમઈ બહુ ધન સુત પરિવાર હો.	સ. ૧૮
ચોસ સુદિ તેરસ નઈ દિનઈ યાત્રા કીધી ઉશર હો.	મ.
શ્રી જિન સસુદ્ર સરિદનઈ કરેજ્યો જયજય કાર હો.	સ. ૧૯,

—શ્રી જિનસસુદ્રસૂરિ.

આજ વેગડ શાખાની અંદર થએલ શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ કે જેઓશ્રી જિનમદસૂરીના ગુર યાય છે તેઓની સ્તુતિ રૂપ ગીત પણ શ્રી જિનસસુદ્રસૂરિએ બનાવ્યું છે, કે જે આ પ્રમાણે છે:—

શ્રી જિનચંદ્ર સુરિ ગીત.

રાગ મારૂ.

આજ દ્રવ્યો મહારથી આંખસો રે પરતપ સુરતર જાણુ,
 કાંમધેનુ આવી ધરે રે આજ ભલે સુવિહાણુ, પધાર્યા પૂજણ રે.
 શ્રી જિણુચંદ્રસૂરિંદ, પધાર્યા પૂજણરે,
 શ્રી ચંદ કુલાંબર ચંદ પધાર્યા પૂજણ શ્રી ખરતર ગચ્છ નરંદ પધાર્યા પૂજણરે' ૧
 શ્રી વેગડ ગણ ઇંદ પધાર્યા પૂજણરે
 દોલ દમામા વાણ્યા રે વાંજ્યા ભેર નીસાંણુ,
 સુમતી જન હરપિત થયા રે કુમતી પડયો ભંડાણુ. પધાર્યા. ૨
 ધરિ ધરિ ગૂડી ઉછલઇ રે તલ્લીયા તોરણુ બાર,
 પાપંડી કાંનઇ કીયા રે વેગડ ગણ જ્યકાર—ગણ ખરતર જ્યકાર પધાર્યા ૩
 સૂહવ વધાવો મોતીયઇ રે ભર ભર યાલ વિશાલ,
 પોટા ફૂડ કદાચહી રે તે નાદા તતકાલ, પધાર્યા. ૪
 વડઇ નગર સાચોરમઇ રે શ્રી પૂજ ઉગ્યો ભાણુ,
 તારાં જ્યું આપાં થયા રે પોટા બેર અજાણુ પધાર્યા. ૫
 પાટિ વિરાજ્યા પૂજણરે સુલિસિત વાંણુ,
 અસુધ પડ્પક મયલડા રે ત્યાંના ગડીયા માંણુ પધાર્યા. ૬
 બાણુ ગોત્ર ક્લાનિકો રે સાહ રૂપસીકો નંદ,
 શ્રી જિનસમુદ્ર કહઇ પૂજણરે પ્રતપો જ્યું રવિ ચંદ પધાર્યા. ૭

(શ્રી જિન સમુદ્ર સૂરિ.

ઉપરનાં જાનને ગીતોના કર્તા શ્રી જિનસમુદ્રસૂરિ પણ ખાસ વેગડ સાખામાં જ થએલા છે, અને તેઓની સ્તુતિ પણ, માછદાસ નામના કવિ એ ગીતરૂપે આ પ્રમાણે કરી છે.—

જિનસમુદ્રસૂરિ ગીતમ્.

દાસ દગ્ધક. રાગ ચુંદ રામગિરી સોરઠ અરગળે.

શુધન દિન આજ જિનસમુદ્ર સૂરિંદ આયો, સૂરિંદ આયો ૬.
 વડોગચ્છરાજ શીરતાજ વરવડ વપત તપત સેરે તમઈ અતિ સુહાયો ૧
 આવીયઇ પૂજ આણુંદ દુયા અધિક ઇંદ્રિ પિણુ તુરત દરસણુ દિપાયો
 અસુમ દાસદ્ર તણી દૂર આરિત ટલી સકલ સંપદ મિલી સુજસ પાયો ૨ સુ.
 ઉદય ઉદયરાજ તન સકલ કીધા ઉદય વાન વેગડ ગચ્છ અતિ વધાયો,
 જાંચકાં દાંન દીધા ભલી જુગનસું સમ્પોતઇ વલી સુવિત વાયો ૩ સુ.
 સજલ સામકો સજે સ ચુર નિજ આંજીયા સાહ છતરાજ મનમઇ ઉમાઓ.
 ગેદણી સકલ હરપઇ કરી ગદગદી વિવિધ મળ મોતીયાસું વધાયો. ૪ સુ.
 પૂજ પદ દવણ સંધ પૂજ પરમાવના કરે નિજ વંમ છાગદ્દ સુભાયો,
 ગંગ ચુણ દત્તરાજડ નિસા ફૂત કરી ચંદ લગ સુજસ નામો ચદાયો ૫ સુ.

છતાં વરણાં દીપછી દાંન દાંની છતો કલિયુગઈ કિરણ સાચો કહાયો,
 સગુરુ જિન સમુદ્ર સુરિંદ ગૌતમ જિસો ધરમવંતછં પરછં ચિત્ત ધ્યાયો ૬ સુ.
 ચતુર જિણ ચતુરવિધ સંધ પહિરાવીયા જગત્રમઈ મુજસ પડો વળયો.
 મૂલ ધ્રમ મૂલ પપ ચીતમઈ ધારતાં જ્યન સાસન તણો જય જગાયો, ૭ સુ.
 ગુરે જિન સમુદ્ર સુરિંદ સાચો સગુરુ સાહ છતરાજ સેઠછં સવાયો,
 નિતિવડ શાપ ધ્રો જેમ વાધો સદા ગુણીય માનદાસ ઇમ મુજસ ગાયો, ૮ સુ.

(માધદાસ.)

આ જિનસમુદ્રસુરિના સંબંધમાં પણ બીજાઓની માફક વિશેષ જણવા જેવું નથી મળી આવ્યું, તે પણ તેમની બાપાની કેટલીક કૃતિઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત થઈ છે. જેહવીકે— 'હિંદુરસ્ય શ્રી શાન્તિનાથ જિનસ્તોત્ર' (૨૧ ગાથાતુ) 'પાર્શ્વનાથગીત' 'વિધિચૈત્રી પ્રણિમા ગર્ભિત શત્રુઞ્ય તીર્થ સ્તવન' ૧ પંચમીતપ પ્રકટ વર્ધમાન જિન સ્તોત્ર' 'સ્થૂલભદ્ર સજ્જાય (૧૪-૧૭ ગાથાની બે) 'જીવ અને કરણનો સંવાદ' (અધુરીપ્રતિ છે), 'પંચમીસ્તોત્ર' (૯ ગાથાતુ) - ચંદ્રોપમા ગર્ભિત શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્તવ' (૧૩ ગાથાતુ) તથા 'શ્રી સીમંધર રવામિ વિનતિ સ્તોત્ર વિગેરે. શ્રીમાનની આ કૃતિઓ ઉપરથી આપણે તેમની કવિ- ત્વ શક્તિનો મારો પરિચય મેળવી શકીએ તેમ છીએ.

વિશેષ પ્રમાણ:—

પરતરગચ્છની વેગડશાખાની ઉપર જે પદાવલી આપવામાં આવી છે, તેનેજ લગતી પદાવલી આ નીચે આપવામાં આવેલા 'ગુરુ-જિન ગર્ભિતચતુર્વિંશતિ સ્તવન' ઉપરથી જોઈ શકાશે. આ સ્તવનના કર્તા આજ વેગડશાખાના મહિમાલુપ્ત છે.

૧ આ સ્તોત્રનો અંતિમભાગ આ પ્રમાણે છે:—

સંવત સોલ અઢાણ્યધં સમીયાંણા નગર મુઝારોરે,
 સંપતણુઁ અગ્રહ કરી એ વિધિ પ્રભણી શ્રી કારોરે, ૨૬
 ઇમ વીર જિનવર સકલ મુખકર જેમ પંચમ તપ બણ્યક.
 તિણુ વિધસું જીગતઈ ભાવ ભગતઈ તાસ તવના ગુણુ શુણ્યક.
 ગુણુ ધીર વેગડ ગુણુપુરંદર જૈનચંદ્રસૂરીશ્વરો.
 સુવિનેય શ્રી જિનસમુદ્ર પ્રભણુજે જય કરો જગદીસરો. ૨૭

૨ આ સ્તોત્રનો અંતિમભાગ આ પ્રમાણે છે:—

સંવત મોલ અઢાણુઁ નગર શિવાણા માહોરે.
 શ્રીવેગડ પરતરતણો શ્રીસંધ અધિક ઉઝહોરે. ૬૬
 શ્રીજિનસ્તસુરિંદનૈ પાટ પ્રકટ અધિકારોરે.
 શ્રીજિનકુશલસુરિ પરંપરા જીગ પરધાન ઉદારોરે, ૬૭
 મુગુરુજિનેશ્વરસુરિ પાટ પ્રકટકુલ ભાણોજી,
 શ્રીજિનચંદ્રસૂરીશ્વર આશુજોત વણોજી. ૬૮
 શ્રીજિનસમુદ્રસૂરીશ્વર પ્રભણુઁ એ અરદામોજી,
 શુદ્ધ સમક્ષિ દેખ્યો સહી સાદિય લીલ વિદ્યામોજી. ૬૯

॥ શ્રી મન્સમસ્ત જિન-ગુરુ-દેવેભ્યો નમો-નમઃ ॥ ધુરિ દુહા ॥

ચક્રવીસ જિન પ્રણમી કરી પ્રકૃતિવંત ચક્રવીમ,
ચક્રવીસતથક બણો રંગ મોં સગર સહિત મુજગીમ. ૧
ચક્રવીસતથક મુહ નર કરઈ બહુ ફલદાયક જાણ,
જિણુવિધિ આગમ જીપદિસ્યક તે મુણુજ્યો ચતુરમુજાણ. ૨
ચક્રવીસતથક સજીએ કહઈ પિણુ કરઈ બૂબૂધ રીત,
આગમ વચને જે મિલઈ તેહિજ વિધિ મુવિદીત. ૩

વસ્તુ.

સકલ જિનવર ૨ સકલ સિદ્ધ સાધુ,
સકલ મુપવણુ દેવતા સકલવણુ સનિવાય મુંદર;
સકલ મુઆતમ છાણુમય સકલ છાણુ સંધિય મુવવણુ,
તે મહુએ પણુમી કરીય પણુમી માસણુ દેવ;
ચક્રવીસતથક રંગઈ રચઈ સાંભળિઓ ભવિ દેવ. ૧
મયલ મુરવર ૨ મિલિય મન-રંગ,
ચક્ર અકાહિય પગ્વદિણુ જિણુ કહપાંણુ પંચેસુ તહ પુણુ,
સિર નંદીસર દીવવર, દેવ કાંણુ અત્રેવિ જિણુ મુજાણુ,
તહિ ૨ ટાણુઈ બહુ વિહઈ કરઈ મદૂસવ રંગ,
જિણુ ગુણુ ગાવઈ મન હરસિ મુર અપહર મિલિ ચંગ. ૨
તેણુ વિહિસોં ૨ મકલ નરનારી,
ચોવીસતથક કહ વિનિગદમય મુવિહિ રીત ગુરુ મંગ મુંદર;
મેલિય તાંન મુતાંન વર રાગ રંગ મુદ્ધ હંદ બધુર,
ગુણુ ગાવઈ જિણુવર તણુએ વરતમાંન ચોવીસ;
તે ચોવીસતથક દૂં બણિસ સાંભલજ્યો મુજગીસ. ૩

દાસ પદિલી જયમાવસી.

જય પ્રથમ જિનેશ્વર જયમ જિણુદં મિરિ નાભિ નરેશ્વર મુરદેવાનંદ,
જમુ વમદ મુલંછણુ કંચણુ કાય સિરિ સર ઉદ્યોતન ગુરુ મજરાય. ૧
જય અનિય જિનેશ્વર વિજયા માય, નિયજયુ નરેશ્વર જમુ તાય;
ગજ લંછણુ કંચણુ વરણુ દેહ રમ્મધમાંનસુરિશ્વર ગુણુમણિગેહ. ૨
જય સંભવ જિનવર મેતા માત જમુ કંચણુ વરણુ જિતારિય તાત,
દય લંછણુ મુંદર સોદગ સામ જય સુરિજિનેશ્વર ગુણુ મણિ ધામ. ૩
અભિનંદન જિનવર જય જિનરાય જમુ માત સિદ્ધતામુ સંવરતાય;
કપિ લંછણુ કંચણુ મુંદર કાય જિણુચંદ્રસુરિશ્વર જય જમરાય. ૪

દાલ બીજી અવતરીયોં કુપે દુઈ સાંતિએ જાતિ.

જય સુમતિ જિનેશ્વર કનક કાપ મંગલા માતા મેઘરથ તાય,
જસુ લંછણુ દોંય જગદ પ્રસિદ્ધ અભયદેવસૂરીશ્વર ગુણ સમૃદ્ધ. ૫
પદમાપબુજયધરરાય તાય મણિકાય સુસીમા જસુ માય,
જસુ લંછણુ પદમ વિરાજ માણુ જિણુવદ્ધૃહ ગુરુ જય હુગમ્પહાંણુ. ૬
જય નાય સુપાસ પ્રતિષ્ઠ તાય પૃથિવી માતા જસુ કનક કાપ,
મમ્મીયવર લંછણુ કરણુ સુખ જિણુદત્તસૂરીશ્વર હરણુ હુખ. ૭
ચંદ્રા પ્રબુજય જિનચંદ્ર અક લપણા મહમેન સુતન નિસંક,
ચંદ્રોપમ કિરણુ મુખવવકાય જિનચંદ્રસૂરીશ્વર નમૂં પાવ. ૮

દાલ ૩ અસુલ ચુલની જાતિ.

સુવિધિ જિનરાય સુગ્રીવ જસુ તાય એ ધવલ તનુવાન વલિ રામયા માયએ,
મકર વર અંક અધપંક નાસળપરા જયકિ ગણરાય જિનપત્તિ ગુરુ સુદક્ષરા. ૯
જયકિ જિનરાય જગતાય શીતલ ધાળી નંદ દ્વરમ સુતન કનક કાયા ગુણી,
અંકરિવત્ય સુકયત્ય સુહ દાયગો સુગુરુ જિનમસરો સુવિધિ ગણનાયગો. ૧૦
જય મિરિ હંસ જસુ વિખળુ પિયમાયયે વગ જસુ અકવર કનક છવિ કાપ એ,
મગુરુ સિરિ જિણુપરબોધ ગુરુ વદીયઈ પાપ મંતાપ પરતાપ દુપ કંદીયઈ. ૧૧
જયકિ વાસપૂજ્ય વસુપૂજ પિય જસએ જસુ જણુણી જયા મહિસ અંકાસ એ,
અગળુ જસુકાય સુહતીય અભિનંદીયઈ સગુરુ જિણુચંદ્રસુરિદ પય વંદીયઈ એ. ૧૨

દાલ ૪ ઉવાલાની.

વિમન જિનેસર તાય કિત બ્રહ્મ સ્થામા સુમાય,
હેમ વરણુ અકમૂકર કુશલસૂરીસર સુહ કર. ૧૩
મામિ અનંતઅધન અક સીહસેન સુપસાપિયક,
હેમ વરણુ તનુ રંગ સુગુરુ શ્રીપદમ સુરંગ. ૧૪
જયજિનધરમસુતાય બાનુસુ સુવ્રતા માય,
હેમ વરણુ વજ્ર અંક ગુરુ જિનલખદ્ધિ નિશાંક. ૧૫
સાંતિ સુકચણુ કાપ વિસમેન અચિરા પિય માય,
મગ લંછણુ દિતકારી ગુરુ જિનચંદ્ર ગુણધારી. ૧૬

દાલ ૫ હરિહારની.

કુચનાય જિન હેમકાય સુર શ્રીપિય માત
લંછણુ છાગ વિરાજમાન મહિયવ વિખ્યાત;
મુગુરુ જિનેશ્વરસૂરિરાય ગુરુ ગુણહ નિધાન,
વેગદ વિષ્ણુસેમહંત જગિ વુગપરધાન. ૧૭
અગ જિનવર પિણુ હેમ વરણુ નંદાત્રત અંક,
રાય સુદર્શન તાતમાત દેવી નિશંક;

પાટિ પટાધર ગુણ નિધાન જિનશેષર સૂરિ, પ્રગટ પ્રભાવ દિપાય ભાય વીરમપુર ભૂરિ.	૧૮
શ્રી મહિનાય ગુણે મહંત કુંભરાય સુતાત, માતા પરભાવતી અંક ધટ જગત વિખ્યાત; નીલ પરણુ છવિકાય સગુર કલોચરું ગુણ કાંભ, ૧ શ્રીજિનધરમ સૂરિંદરાય પ્રણમુ હિત કાંભ.	૧૯
મુનિ સુવત જિન કૃષણ પરણુ કાયા છવિસાર, સુમિત્ર રાય જસુ તાત માવ પદમા સુવિચાર; કરમ લાંછણુ વિમલ કાય જિણુચંદ સૂરીસર, પ્રણમુ યુગ પરધાન ગુરુ સિરિ સંધ સુહંકર.	૨૦

ઢાલ ૬ તલિતાની.

નમિનાથ સુકંચણ કાય સુજં વિપરા વિજયા ગજ અંક કજં, જિનમેરુસૂરીશ્વર સૂરિવરં પળમમિ સદા શિવ સુલ્લકરં.	૨૧
શિવાદેવ સમુદ્ધવિજય સુતનં શંખ અંક સુસામલ નેમિજિનં, સિરિ ૨ જડણગુણ પ્રમુ સૂરિવરં વ્રહ્મચારિ ચૂઢામાણિ કિત્ત કરં.	૨૨
અસસેન સુવામા માત સુતં અદિ લંછણ પાસ સુપાસ યુતં, તનુવાંન પિયંગ ગુણે પ્રવરં પળમામિ જિનેશ્વર સૂરિવરં.	૨૩
મહાવીર સુકંચણ કાયવ્રતં હરિ અંક સિદ્ધસુતાયધનં, ત્રિસલા જસુમાય યુગપ્રવરં પળમામિ જિણચંદસૂરિ ગુરં	૨૪

ઢાલ ૭ સુપકારણી.

સિરિગોપમ આદિક સંધ મયલ સુજગીસ, તિથંકર પંચવીસમઠ બાપ્યહ સિરિ જગીસ; જિનસમુદ્ધસૂરીશ્વર ગજ વેગડ રાગાંન, ખરતર શિશિ શાખા જય ગુરુ યુગ પરધાન.	૨૪
જયવંતા મોહક ધમ પંચવીસમઠ પાટ, મોહક સામીધી ખેસામઠ ગુભ યાટ; વડગાજ રમકતાલીસમઠથી બાપ્યા એમ, ૧૨ઠી તાલીસમઠ ખરતર બિદ લાખક એમ	૨૬
૨ એગુણપંચાસમઠ પાટછ એડ મુત્રાર, વેગડ બિદ લાખક મહિ જાંબુડી સંસાર વધિ રાજનતગરમઠ મહમદસા પતિસાદ, બિદ દીપક સવાઈ યોધનવરિ મંગગાય.	૨૭

૧ જિનધર્મ. ૨ જિનગુણ. ૩ પાંસઠમી નદિ, પરન્તુ એકમઠમી જોમએ. ૪ એક-તાલીમ નદિ, પરન્તુ માઠગીસ જોમએ. ૫ એગણ્યાલીમ જોમએ. ૬ રૂપનમી પાટ જોમએ.

ચોંચધ ૨ પાટધ જિણુચંદ્ર પ્રધાન સાતમઈ ૨ શ્રીસુરિ જિણોસર નાંણુ.
મૂલગણ ધોરીગણ વેગડગણ ૨ નામ તેહની મરજદા એઃભાપી અભિરામ. ૨૮
દાઘ ૮ સાસય મુખની.

પણુ પણુવીસ તત નાંણુ પ્રકૃતિ વલી પણ વીસ તિમ,
આદિ અનાદિ પ્રમાણુ તિમ ચઢવીસે સાસતી એ. ૨૯

નેત્ર યુગલ દય ઈંદુ ૧૭૨૨ વત્સર સંવત્સરિ દિનધ એ;
થંભ તીરથ સુખ કંદ સંધ સહિત નિજ શ્રુભ મનધ એ. ૩૦

શ્રીજિનસમુદ્ર સુરિંદ સુપસાયધ ધમ ગુણ ભણ્યાએ,
ચઢવીસતથધ મુખકંદ ભાવ ભગતિ જિન ગુરુ ગુણ્યાએ. ૩૧

ધમ વિધિ આગમ વાણુ આણુ સગુર જિનવર તણીએ,
કરિ ધરિ વચન પ્રમાણુ જિન તૂસધ ત્રિભુવન ધણીએ. ૩૨

કલસ ઈતિ જગદભિનંદન એ જાતિ
ધમ ચોવીસ જિનવર સગુર પરંપર યુણિયા મહિમાદર્પ વરા.

દેવા યુ. સવિ જિન મુની નાયક સવિ મુખદાયક હવડ સંધ કલ્યાણ કરા. ૩૩
ધતિશ્રી નંચુર જિન ગર્ભિત ચતુર્વિંશતિ રતવોચ સંપૂર્ણ:

આવી રીતે આં શાખામાં થએલા બીજા આચાર્યોના સંબંધમાં પણ મળતાં વૃત્તાંતો પ્રકાશમાં આણવાની સૂચના કરી લેખને સમાપ્ત કરું છું.

ઝંઘડિયાના શ્રીઆદિનાથ ભગવાન.

લેખક:—શ. છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

હાલ જેમ ઘણી જગોએ પ્રાચીન શહેરોનાં ખડેરો જોવામાં આવે છે, તેમ લીંબોદરા અને તેહની નજીકના ભાગમાં એક પ્રાચીન શહેરની નિશાનીઓ જોનારની નજરે આવે છે. તથા લીંબોદરા ગામમાં જેમણું તો જૂના વખતનાં છોખંધ ટાંકાં, અને પાણીઆરાં જોવામાં આવશે, અને તે એટલાં તો મજબૂત અને મજબૂતાં દેખાશે, કે ગમે તેટલી મહેનત છતાં પણ તેના કોઇ પણ ભાગમાં એક છિંર સરખું પાડતાં પણ ધણો શ્રમ લેવો પડશે. વળી તેવી રીતે લીંબોદરા ગામની આસપાસનાં ખેતરોમાં આજ પણ તે વખતના છોંપા ભાવસાર-લોકોએ પોતાના કપડાં રંગવાના ધન્ધા માટે ખોદાવીને છોખંધ કરાવેલી કુંડીઓ

+ આ રતવન સં. ૧૭૨૨ માં ખાંભાતમાં શ્રી જિનસમુદ્રસુરિના વખતમાં લખાયું છે તે પરથી ભાવાનુ રૂપ વિક્રમ અદ્વારમી અને સનની સત્તરમી સદીના સમયનું જણાઇ આવે છે. આમાં ખરતર ગચ્છની મુખ્ય પાટે થયેલ વર્ધમાનસુરિથી વેગડશાખાના જિનેશ્વરમરિનાં નામ આપેલ છે અને પછી જિનેશ્વરસુરિની પાટ પરંપરા આપેલ છે. તાંત્રી.

જોવામાં આવશે. આ બધાં કરતાં આ ગામની નજીકમાં આવેલી વેશ્યાની વાવ હજુ સુધી પોતાની પ્રાચીન હાલત સાચવી રહી છે, જે કે.ત્હેનો કોદારનો ભાગ કચરા માટીથી પુરાઈ જઈ તેની ઉપર ઘાસ તથા જંગલી છોડવા ઉગી નીકળ્યા છે; તેમ છતાં તેનો બાકીનો ભાગ હજુ જમનો તેમ સચવાઈ રહ્યો છે. આ વાવમાં પેસતાં એક ધુમટ હતો તે હજુ પડી ગયેલી હાલતમાં દીઠામાં આવે છે. તેના પથર એટલા તો મોટા છે, કે તેને ઘડીને શી રીતે ગોઠવ્યા હશે તે સહેલથી સમજી શકાય તેમ નથી. આ ધુમટના કેટલાક પથરા નજીકમાં આવેલા સુલતાનપુરાના રાંડોડ રજપૂત લેખ જઈ પોતાની ઇમારતો બંધાવવાના કામમાં લીધાનું સાંભળ્યું છે.

આ વેશ્યાની વાવમાં કોઈ જગોએ ધન દોરેલું કહેવાય છે. તેને માટે વાવ બંધાવનાર વેશ્યાએ વાવમાં એક શીલાલેખ કોતરાવી એવું લખાવેલું કહેવાય છે કે, જે વેશ્યાનો છોકરો હશે તે આ વેશ્યાની વાવનું ધન લેશે. વેશ્યાનો છોકરો કોઈ થાય નહિ, ને આ ધન લે નહિ, તેવી મતલબથી આજુ લખાવેલું કહેવાય છે. આવી રીતે દેખીતી ગાળ છતાં કેટલાક ધનલોભી માણસોએ, આ ધન માટે કેટલીકવાર પ્રયત્ન કરી જોયાનું સાંભળવામાં આવ્યું છે. ઘરડા માણસો કહે છે કે આ પ્રાચીન નગરનો લીબોદરા ગામ આંગળ વેશ્યાવાડો હતો, ને તેથી હજુ પણ તે ગામની હલકા કુળની સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ કંઈક વેશ્યાને મળતો આવે છે !

વેશ્યાની વાવની પશ્ચિમ દિશાએ એક લાંબો ને ઉંચો ટેકરો હાલ પણ જોવામાં આવે છે. આ ટેકરામાંથી લોદાના કાંટના મોટા મોટા કડકા જડે છે, ને તે એટલા બધા જથ્થાએ છે, કે આ આજો ટેકરો લોદાના કાંટના કડકાઓનો જ બનેલો હશે એમ જણાય છે. કાંટના આવડા કડકા સિવાય તેમાંથી કોયલા ને તેનો જુકો પણ જોવામાં આવે છે. તેથી આ તરફના લોકો કહે છે, કે આ જગોએ જ્યાંબધું સેંકડો છોદાર લોકનાં ઘર હતાં ને તે બધા પ્રાચીનકાળમાં સારાં હયાિયારો બનાવતા હતા. અધિયેથી પગરસ્તે લીબોદરા જતાં રસ્તામાં કમકામ આ કાંટના કડકા એટલા તો નજરે પડે છે, કે તેથી આ હકીકતને ટેકો મળે છે.

૪૬ પુરોના મોંટિથી સાંભળ્યું છે, કે આ લીબોદરા ગામ અને તેની આસપાસના ભાગ ઉપર પૂર્વકાળમાં મણિપુર નામનું એક ભવ્ય નગર હતું, ને અહીંયા, સુલતાનપુરા, રાણીપુરા, ખારીયા, વડેવાસ, વાલપુરા ને કરાડ, એ ગામો તે વખતના શહેરના જુદા જુદા ભાગો હતા. મતલબ કે, તે શહેરનો ઘેરાવો, હાલનાં ઉપર જણાવેલાં ગામો સુધી હતો, એટલે કે આ બધા ગામની જમીન મણિપુરની અંદર આવી ગઈ હતી. એક ૪૬ રજપૂત કહે છે, કે આ શહેરમાં મહાભારતની જગ વિખ્યાત લોદાના પ્રખ્યાત ચોદા બ્રહ્મવાહનનું અહિં રાજ્ય હતું. જે કે, આ વિગે તામ્રપટ, સિલાલેખ, કે ખીજો દ્રાષ્ટેવો સમજી પુરાવો જોવામાં આવતો નથી, તોપણ ઉપર બતાવેલી નિશાનીઓ જોતાં એટલું તો સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે, કે જાણ કાળે આ જગોએ એક મોટું શહેર હોવું જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે આ નાથ પામેલા શહેરનો વિસ્તાર બતાવવામાં આવે છે ખરો, પણ તપાસ કરતાં, રાણીપુરા, લીબોદરા ને કરાડ ગામ આમજ પ્રાચીનકાળના શહેરની જરૂરી નિશાનીઓ હાલ જોવામાં આવે છે, તેટલી નિશાનીઓ ને ગામ સિવાય બાકીના ગામોમાં બહુ જોવામાં આવતી નથી. અધિવાની દક્ષિણ દિશાએ રાંડોડના નગર ઉપર એક પા-

જાયો છે, ને ત્હેની ઉપર ધસાઈ ગયેલા અક્ષરનો એક શિલાસ્પર્શ છે, ત્હેની સાલ વિ. સં. ૧૭૪૫ ની આશરથી વંચાય છે, એટલે તે બહુ જૂના વખતનો ગણી શકાય નહિ.

ઉપર બતાવેલી પ્રાચીન નિશાનીઓ સિવાય આ લીખોદરા ગામની પાસે નર્મદા નદીને મળનારી એક ન્હાની ખાડી છે તેમાંથી ચોમાસાની ઋતુમાં બીજ, ધાણુકા, વગેરે લોકોને તે વખતના જૂના રૂપીઆ તથા પૈસા જડી આવે છે. આવા એક જડેલા અર્ધા રૂપીઆ ઉપર દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબનું નામ હતું, તેમ જ પૈસા ઉપર હાડોતી સખ્દ હતો, આ હાડોતી ક્ષત્રીઓનું રાજ્ય હાલ થુંદી અને કાઠામાં છે, તેમ તે બંને રાજ્યધાનીઓની આસપાસના ભાગમાં હાડા ક્ષત્રીઓની વસ્તી હોવાથી તે ભાગ હાડોતીના નામથી જાણીતો છે.

આ સિવાય વળી એક વધારે વિશ્વાસ રાખવા લાયક પુરાવો તે લીખોદરાના ખેતરમાંથી જૈન લોકના શ્રી આદિનાથ ભગવાન ની પ્રતિમા નીકળ્યાનો છે આ પ્રતિમા એક ઘોળા આરસ પાપણુની છે, ને તે અખંડિત છે. આ પ્રતિમાના પદ્માસન નીચે તે બનાવ્યાનું વરસ; કે બીજી કાંઈ હકીકત આપેલી જણાતી નથી. એક ધાણુકાને આ પ્રતિમા ખેતરમાં હળ ખેડતાં ખેડતાં, હળતી અણી અચકાયાથી જડી આવી હતી; તે એવી તો ભવ્ય અને ચિત્તાકર્ષક છે, કે તેવી પ્રતિમા કાંઈ જ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. તે જડ્યા પછી કેટલેક દહાડે રાણીપુરાના એક ખેતરમાંથી, વળી એક બીજી પ્રતિમા તેવીજ રીતે હાથ આવી હતી. તે ત્હેનાથી ન્હાની છે, છતાં તે પણ ભવ્યતામાં જરાપણુ ઓછી નથી. ત્યાર પછી થોડાક દહાડા ગયા પછી લીખોદરાના એક ખેતરમાંથી માતાજીની મૂર્તિ હાથ આવી હતી. આ પ્રમાણે લીખોદરામાંથી બે, અને રાણીપુરાથી એક એમ ત્રણ મૂર્તિઓ જડી હતી. તે ત્રણે ઘોળા આગસની છે.

આ માતાજીની મૂર્તિ નીચે એટલે તેમના પવિત્ર ચરણ નીચે મ' ૧૧૨૦૦ લેખ છે. આ વર્ષજોતાં આ કયા રાજાનો સંવત્ હશે એ કદીપી શકાતું નથી. પુરોપિયન વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે મહાભારતની એટલે કુશ્વેત્રની લડાઈ થયે પાંચ હજાર વરસ ગણીએ તો તે જોતાં પણ આ બુધીધિર રાજાનો સત્ હોઈ શકે નહિ, પણ આ લેખનું છેલ્લું મોડું તે કરતાં જરા ન્હાનું છે; એટલે એમ અનુમાન પાપ છે કે, તો મોડું, વિરામ તરિકે તેની પાસે લખાઈું હશે. આ અનુમાન જો ખરું માનીએ તો આ મૂર્તિ સંવત્ ૧૧૨૦ માં બનાવેલી ગણી શકાય એટલે

આ થોડાંકાના તળાવથી ત્રણેક ગાઉ રત્નપુર આગળ કવિ વિશ્વનાથ જાનીએ પાણુવેલી ગનીમતી પ્રખ્યાત લકાઈ, મોગલ અને મરાઠા વચ્ચે થઈ હતી. ત્હેની સાલ જોતાં, આ પાળીયા ઉપરની સાલ, તે પછીની જણાય છે. ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી દક્ષિણ ભારતખંડમાં જનારાં મોગલ લશ્કરોનો અદિ આગળ એક ધોરી રસ્તો હતો તેથી તે વખતના મુમત્તમાન લશ્કર સાથે લકાઈ થતાં કોઈ વીર પુરૂષના મરાયાનો આ પાળીયો જણાય છે. સાથેનો એક ધાણુકો, ૬૨ કાળી ચૌદશને દહાડે તેની ઉપર સોંદર ચંદ્રાવી ભવ્ય છે.

૧ એમ સાંભળું છે કે પ્રતિમાની પાછળ વરસ વગેરે લખેલું છે પણ તે ભાગ દાસ બીન સાથે આવેલો હોવાથી આ વિષે ખરી ખબર મળી શકી નથી.

તે પ્રમાણે ગણતાં તે બહુ પ્રાચીન કહી શકાય નહિ. આ બેમાંથી કયું ખરું તે વિશે કોઈ જૈન શાસ્ત્ર વિદ્યાનુસાર કહી શકે તે આ વિષય વધારે અનુવાનું પડશે.

ઉપર બતાવેલી બે જૈન મૂર્તિમાંથી, મોટી મૂર્તિ હાલ અઘડિયાના જૈન દેહરાસરના મધ્ય ભાગમાં વિરાજે છે, હેમનાથી જમણા હાથ બણીની મૂર્તિ રાણીપુરાની છે, ને ડાબા હાથ બણીની નવી મંગાવીને સ્થાપન કરી છે. દેહરાસરના અન્દરના ભાગમાં પેસતાં જમણા હાથ બણી ગોખમાં જે મૂર્તિ બેસાડવામાં આવી છે તેમના નીચે ઉપરના સંવત્ લખેલો છે.

આ પ્રમાણે બે જૈન ધર્મની મૂર્તિઓ; અને માતાજીની મૂર્તિ સિવાય એક ત્રીજી ધર્મ પાર્વતીની કાળા પાપાણની મૂર્તિ પણ લોખોદરાની સીમના એક ખેતરની જમીનમાંથી નીકળી છે, તે પણ એક ધાણકને જડેલી, ને તેણે તે દોઢમણ જુવારના બદલામાં ઝગડિયાના એક બ્રાહ્મણને આપી હતી. આ મહાદેવની પ્રતિમા બેઠેલા આકારમાં છે ને હેમના ડાબા ભાગમાં પસાંડી ઉપર પાર્વતીજીની ન્હાની મૂર્તિને બેસાડવામાં આવી છે. જોવા જતાં આ બંને એકજ પાપાણમાંથી કોઈ હોંશીઆર સવારે કોરી કાઢેલી જણાય છે. હેમના પશ્ચિમ ને વિશ્વ ઉદ્ધારક ચરણ નીચે વરસ કે ખીજ કોઈ હકીકત આપેલી જણાતી નથી તો પણ આરિકીથી તપાસ કરતાં તે પણ આદિનાય જગવાનની પ્રતિમા જેટલી જ જૂની જણાય છે. બ્રાહ્મણ કહે છે, કે આ મહાદેવને જોવાં માટે લોકોનાં ટોળાં બેગાં થયાં હતાં, તે વખતે તેમને (મહાદેવને) પરસેવો વળી ગયો હતો, જે લોકો વેરાધ ગયા પછી સમી ગયો હતો. હાલ આ મૂર્તિ અઘડિયાના રણુહોડજી મહારાજના બંદર સામેના ચોકમાં આવેલા શિવાલયમાં પધરાવેલી છે. દરેક શિવાલયમાં મહાદેવના બાણની સ્થાપના કરેલી જોવામાં આવે છે, પણ આવી માણસ રૂપે, અને હેમાં વળી ડાબી બાજુએ પાર્વતીને ખોળામાં બેસાડેલા હોય એવી મૂર્તિ તો કવચિત્ જ જોવામાં આવે છે.

અઘડિયાના આ અપાસરાની ધર્મારતનું કામ દિનપ્રતિદિન વધતું જાય છે. પૂર્વ દિશાએ અપાસરાનો મુખ્ય દરવાજો છે ને હેની પાસે સરીયામ રસ્તો આવેલો છે. દક્ષિણ દિશા તરફ પણ એક ન્હાનો રસ્તો છે, પશ્ચિમે બીડ જંગલ નામના હનુમાનજીનું મંદિર છે, એટલે આ ત્રણે તરફ અપાસરાનો ભાગ વધારી શકાય તેમ નથી, ફક્ત ઉત્તર દિશા તરફ જે ટેકરાવાળું જંગીનું આવેલું છે તે તરફના નજીકના એકાંકના ધર વેચાણ રાખી અપાસરાને વધારવામાં આવ્યો છે, ને હવે પણ વધશે એમ લાગે છે.

આ અપાસરાની સંભાળ રાખવાનું કામ, અંકેશ્વર અને અગારેશ્વરના બે ધનાઢય જૈન શેઠીઆઓ કરે છે. તે તેમની દેખરેખ નીચે એક મહેનો ને એક પૂજારી બ્રાહ્મણ ને બીજા હલકા નોકરોને રાખવામાં આવ્યા છે.

અઘડિયા. બી. બી. સી. આર. રેલવેના તાબાની આર. એસ. રેલવે (રાજ પીપળા સ્ટેટ રેલવે) નું સ્ટેશન હોવાથી ત્યાં દરરોજ ધણાં બાવિઝ ને અઘડા જૈનો યાત્રાર્થે આવે છે, ને ત્યાંનાં હવા પાણી સારાં હોવાથી કેટલાક શ્રીમંત જૈનો કેટલિક મુલ્ય મુખી રહે છે. મહુમ પ્રખ્યાત જૈન કવિ અમરચંદ. પરમાર માંદા દના, તે વખતે આ સ્થળે, ચોડાક દહાડા હવા ફેર કરવા માટે રવાા હતા.

આ અપાસરાની પશ્ચિમે નજીકમાં એક બગીચો છે, આ બગીચો સુરેતના વતની, પૂજ્ય ૧૫૧ આપાર્થ મુનિજી નજીક રહેલા સચુઆર્ચકમંદ. સ્વેદીએ કરાવ્યો છે. ને જેનું

તમામ ખર્ચ હાથ તેઓ આપે છે, તેમ તેની દેખરેખ રાખવા માટે માણસો પણ તેમની તરફથી રાખેલા છે. આ અદ્વાળુ અને દ્વાળુ ઝવેરી શેક, દર વરસે તેમાં નવી નવી જાતનાં ફૂલ જાડ, અને ફળાઉ રોપા મુળદથી મોટલીને રોપાવે છે. નેમની તરફથી આ ખાગમાં એક કુવો ખોદાવેલો હોવાથી તેનું પાણી નળ વાટે અપાસરામાં જતું હોવાથી માત્રાગુઓને પાણીની જે અડચણ પહેલાં પાડતી હતી તે હવે દૂર થઇ છે.

આ ખાગમાં આવી રીતે અપાસરા હોવા છતાં પણ હાલ ત્યાં એક પણ જૈનમંદુરું ઘર જેવામાં આવતું નથી. સ્ટેશનથી અપાસરા મુખી પાછી સડક બાંધેલી હોવાથી, ચોમાસામાં પણ રસ્તે જતાં કાદવડામ્મ નડતો નથી, તેમ ભાડાની ગાડીઓ થોડે પૈસે મળે છે.

આ આદિનાથ મહાપ્રભુની ખરા દિવથી પ્રાર્થના કરતાં આ લેખ બંધ કરવાની રમ્મ લેકે છે. તે મહાપ્રભુ જગતના સઘળા મનુષ્ય ભાઈઓના દિલમાં દયાનો વધારો કરી, સઘળે સ્થળે અહિંસા પરમોધર્મનો મહાન સિદ્ધાંત ફેલાવી શાન્તિ કરો. તથાસ્તુ.

જલ્પાવાડા, ૧-૭-૧૫

૭. વિ. રાવળ

એક સાંપ્રત મુનિના વિચારો.

૧.

ધર્મહોભાશી પૂર્વક માનુષ ધાય કે ત્હમરો પત્ર મળ્યો. હું થોડા સમયથીથી વિહાર કરી અત્ર આબો છું. 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ' ના વિષયમાં તમારી માફક બીજાઓ તરફથી પણ મળે સૂચના મળેલી છે. હું હાલ જ્રમણ-પ્રવૃત્તિમાં છું તેમજ એક બે દિ'દી—પુસ્તકોના લેખનમાં પ્રવર્તેલો છું. સાહિત્ય-પ્રદર્શનમાં મૂકવા લાયક જોનોની પાસે ઘણી ઘણી વસ્તુઓ છે પરંતુ ક્રમનબીજથી તે તે વસ્તુઓ ઉપર સ્વત્વ ધરાવનાર વર્ગમાંથી ઘણા મોટા ભાગ એવો છે કે જેને સાહિત્ય—પરિષદ અને સાહિત્ય-પ્રદર્શન એ શબ્દોની વ્યાખ્યા સમજાવના સમજાવતા પણ મરિતબ્ધ થાકી જાય છતાં તેમના હૃદયમાં એ વિષયમાં પ્રકાશ થવું કહિન જેવું છે. પાટણના બંડારોમાં કેટલીક બહુ ઉપયોગી વસ્તુઓ છે અને તે જો આ પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવે તો કેટલોક નવીન પ્રકાશ પડે તેમ છે. પૂર્વકાલની જૂદી જૂદી મરોડ વાળા નાગરી લીપિના નમુનાઓ તાડ પત્ર ઉપરનું દર્શનીય ચિત્રકામ, ભારતવર્ષમાં પહેલ વહેલા આવેલા કાગળોના નમુનાઓ, અપખંડ અને જૂની ગુજરાતીના દશક અને શતક વાર લખાએલા ગદ્ય અને પદ્યના નમુનાઓ, ઇત્યાદિ અનેક વિષયો પરત્વેનું પુરતું સાધન ત્યાંના બંડારોમાંથી મળી શકે તેમ છે. પરંતુ પ્રથમતો, તે વિશાળ બંડારોમાંથી ઉપયોગી સામગ્રી તારવી કાઢે કોણ ? કારણ કે એ કર્તવ્ય સાહિત્યજ્ઞ અને તત્ત્વગવિદાનોતું છે અને તેમની બહુતા આ જૈન સમાજ જેવી અત્યંત પ્રજ્ઞમાં હોય એ કહેવાતા કલિકાલથી કેમ સહન થઇ શકે ? હું બે વરસ પહેલાં જ્યારે પાટણ હતો ત્યારે મળે ત્યાંના કેટલાક બંડારોતું નિરીક્ષણ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો હતો. તે વખતે આવી ઘણી સામગ્રી મહારા જેવામાં

આવી હતી. તે સમયેજ મહારા' મનમાં એવી ભાવના આવી હતી કે સાહિત્ય-પ્રદર્શન જેવા મેળાવડાઓમાં આ ચીજો મુકવામાં આવે તો તજ્જનોના જ્ઞાનમાં વિશેષ વધારો થાય તેમ છે. એક બંદારમાં કપડાના પાના ઉપર લખેલો એક ગ્રંથ જેવામાં આવતાં બહુજ પ્રમોદાશ્રય થયું હતું. ગાયકવાડી કેળવણી ખાતાના ઉપરી મસાણી સાહેબ પાટણ આવેલા ત્યારે મહે' હેમને તે પુસ્તક દેખાડયું તો તેઓ પણ જોઈ બહુ ખુશ થયા હતા. મતલબ કે, આવી અનેક વસ્તુઓ છે કે જે સાહિત્ય અને ઇતિહાસનો દૃષ્ટિમાં બહુ મહત્વવાળો ગણી શકાય.

હેરહડના ખાસ અંક માટે કોઈ લેખ મોકલવા સૂચના કરી તે તરફ લક્ષ્ય તો છે પરંતુ તે વિષયમાં સફળ પ્રયત્ન થયું તે, તદ્ તદ્ વિષયોનાં અપેક્ષિત અન્ય ખીજ સાધનોના સદ્ભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. સાહિત્ય કે ઇતિહાસના સંબંધમાં કોઈ પણ લેખ મા નોંધ લખવા માટે કેટલાં સાધનોની જરૂર રહે છે એ હમારા જેવા સાહિત્ય-નૃસિંહ વિદ્વાનને ' મહાવીર ' ના વિષયમાં લખતાં જે અનુભવ મળ્યો હશે તે કાંઈ ન્યૂન નહિ' હોય !

મહારી પામે કેટલીક ગ્રંથ પ્રશસ્તિઓ છે. કે જે મેં પાટણના પુસ્તકો ઉપરથી ઉતારી લીધી છે અને કેટલીક ઉપયોગી પણ છે પરંતુ તે બધી અન્ય સ્થળે હોવાથી તેમજ જલ્દી મળી શકે તેવી સ્થિતિમાં પણ ન હોવાથી ઉપાયશન્ય હું. મહારા મનમાં એક વખતે વિચાર આવ્યો હતો કે તે બધી પ્રશસ્તિઓ હેમને મોકલી આપું કે જેથી કાંઈ ઉપયોગમાં આવે પરંતુ પાછળથી આગસમાં એમનું એમ ભરમરણ થઈ ગયું. જે બની શકશે તો આગત આતુર્મસમાં તે વિષયમાં લક્ષ્ય રાખીશ.

વખતો વખત હમારા આવા સુપ્રયત્ન માટે બહુ અનુમોદન થાય છે. પરંતુ જૈન પ્રજા આગળ પ્રગતિના પોકારો કરવા તે અરણ્યચર જેવું હોવાથી, એજ દિશામાં આગળ પગ ઉચકવા માટે ચિત્ત બહુ ઉત્સાહ નથી દાખવતું. સાચું સત્ય સાંભળવા માટે સર્વજનના પુત્રો અણુગમે દાખવે એ આ ક્ષિતિજ મહિમા છે. ' ઉપદેશગાળાના કર્તા કણુ ? ' એવી રા. ... ની શંકાએ તેમના સમ્પર્કવને કેટલું બધું નહસાડી મૂક્યું* છે એ તેમનું જ મન જાણે !

આ પ્રશ્નિમા પ્રવર્તતાં રખે આપું કાંઈ પરિણામ નિષ્પજ આવે તો ? કારણકે મિથ્યાત્વીઓના પ્રવર્તવેલા ઐતિહાસિક સમય પારાણીક મંડળમાં એવાજ પ્રકારની ક્ષીલચાપ મચાવેલી જગ્યામાં આવે છે !

અરુ. વિશેષ પરિચય વગર પણ હમારી સહાયિયતા—કે જે લેખાદિમાં જેવામાં આવે છે—એ, આમ હૃદયપદને વિકસર થવા દીડું છે. તે આનંદાશ્રય જનક છે.

અતે, હમારી કરેલી સૂચના લક્ષ્યમાં છે અને અનુકૂળ મયોગો મળશે તો યથા શક્તિ પ્રયત્ન કરવા મન-ત્રેગ્ણા છે એટલું જાણી વિરમુંહું. શમસ્તુ સર્વેષામ્.

' પુરિતા ! સચમેય સમમિજાણાહિ; સચસ્સાણાણ ઉચદ્દિઓ સ મેહાષો મારં તરતિ। સહિતેષમ્માદાય મેયં સમણપહસતિ ॥ (દે પુરિ! તું સત્યનું જ મેવન કર, કેમકે મત્થના કરમાનથી જ પ્રવર્તનાં યદા બુદ્ધિમાન મનુષ્યો મમારનો પાર પામે છે, અને ધર્મ પ્રાપ્ત કરી ત્રેય સંપાદન કરે છે.) ' શ્રમણ મગવાન--

—ધીમહાવીર !

* કાગળ કે મર્ચને કહેવું છે કે ' સંકળ સમ્મત્ત વાસંતિ ' ॥

ધર્મલાભારી પૂર્વક અવગમનું કે—હમારો પત્ર તા. ૧૭ મીનો લખેલો મળ્યો. પૂર્વ સિખિત પત્રમાંથી જે વક્તવ્યનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા લખ્યું તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવવાનું કે, જે વાક્યો લખવામાં આવ્યા છે તે નિખાલસ દિલથીજ લખાયેલાં છે. સત્ય પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાવાળા હૃદયમાંથી વક્તા-અંગક વાણી અદ્ય પ્રમાણમાંજ વ્યક્ત થાય, એ હમારા જેવા સત્ય—પ્રેમી જણાતા જનથી અઘાત નહિજ હોય.

તાજ ક્ષમમાં લખેલા ઉદ્દગારો—'મત્ય' ગુંગળાવવાથી સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ થવાનું નથી પરંતુ ઉવકું મલીન થશે " ઇત્યાદિ—બહુજ આહ્વાદકર છે. 'સત્ય' ને ગુંગળાવવાની ઇચ્છા આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાંથી એકની પણ હોય એવું વર્તમાનમાં તો અનુભવાતું નથી 'સત્ય'ની પર્યુપાસના કરવા માટેજ જીવનને આ-ભિન્ન-માર્ગમાં પ્રવર્તવિધું છે. અને તે જો ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચી જાય અને દિવ્ય-વિભૂતિ-સત્યના દર્શન મેળવે તો તે દ્વારા અનુભવાતા આત્માનન્દમાં અન્ય આત્માઓને પણ—જો બની શકે તો—સહભોગી બનાવી, 'પરોહં નતિ મે કોઈઃ નાહમન્તસ્ત કસ્ત્સઈ' એવી દીન ભાવના—કે જે અદીન-મનસ્ક યદ્દ ભાવવી કહેલી છે—ને સદાને માટે રિસરી 'ચન્દુર્મમ સર્વ જગત્' એ વિશુદ્ધ વિચારના મહાસાગરમાં નિમગ્ન થઈ પરમાત્માના સુખોનો પરમાહ્વાદ—શૈવ-શાસ્ત્રી શ્રી કૃષ્ણ ક્ષીર સાગરમાં નિમગ્ન થઈ સુખ ભોગવે છે તેમ—પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે.

સત્ય એજ સમ્યક્ત્વ છે, અને સમ્યક્ત્વ તેજ સત્ય છે; 'સત્ય' ને સમ્યક્ત્વ બિન્ન નથી જ્યારે એમ છે તો પછી 'સત્ય' ને ગુંગળાવવાથી સમ્યક્ત્વ મલીન થશે એમ નહિ' પરંતુ સત્યને ગુંગળાવવાથી સમ્યક્ત્વજ ગુંગળાવાશે, એમ કહેવું વધારે ઉચિત છે. 'ત્રેયસંપાદન' કરવાની ઇચ્છા વાળો ભવ્ય આત્મા તો કોઈ પણ પ્રકારે સત્યને, ગુંગળાવવા, સ્વપ્નમાં પણ-પ્રયત્ન કરેજ નહિ અને જે સત્યને ગુંગળાવવા ક્ષેત્રે તે ભવ્ય હોયજ નહિ' મત્તનો સંપૂર્ણતા સાક્ષાત્કાર કરનાર શ્રમણબગવાન શ્રી મહાવીર જ્યારે પરમ-પ્રેમ પૂર્વક પોતાની દિવ્ય—ધ્વનિથી સમગ્ર જગતને 'સત્યનું સેવન' કરવા પ્રબોધે છે અને પ્રકાશે છે કે 'સત્યના ફરમાન થકીજ પ્રવર્તતા થકા બુદ્ધિમાન મનુષ્યો સંસારનો પાર પામે છે' તો પછી જે સંસારના પારને ઇચ્છતો હોય એવો આત્મા શી રીતે સત્યને ગુંગળાવવા ક્ષેત્રે? હાં, એટલું અવસ્થ છે કે સંસારપારેચ્છુ આત્મા 'બુદ્ધિમાન' હોવો જોઈએ. કારણકે તેનો અધિકારી તેજ છે. બુદ્ધિહીન—અતત્ત્વજ નો તેવી ઇચ્છા કરે નો સબવ છે કે તેનાથી સત્ય ગુંગળાવાય.

પરંતુ, બુદ્ધિમાન કોણ કહેવાય અને સત્ય શી વસ્તુ છે; એ સમગ્રનું બહુજ મુશ્કેલ છે. એ મહાન ગાંઠે આપ્પા જગતને ગત-ગર્વ કરી નહાંપ્યું છે. એ ગાંઠને છીકેલવા જગતના અમોખ્ય-અરે અનંતાનંત-આત્માઓ મળ્યા છે પરંતુ સફળ-પ્રયત્ન તો કોઈક વિરલ વ્યક્તિજ થઈ છે. હાં, એ ગાંઠ વધારેને વધારે મજબૂત તોં ઘણાકને હાથે થઈ હશે! કારણકે પ્રલક્ષમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે, કોઈ કોઈ વખતે સૂતર કેરેશમના તાંત-શુમાં જ્યારે ગાંઠ પડી જાય છે અને તેને ખોલવા માટે જેમ જેમ વધારે હાથો પ્રયત્નવાળા થાય છે ત્યારે ખુસવાને બદલે ઉલટી તે ગાંઠ વધારે યોગાત્ર મજબૂત થાય છે. એજ દશા મત્ય અને તેના અધિકારીના નિર્ણય કરવા ૩૫ ગાંઠની છે. અનેક આત્માઓએ એ ગાંઠને

જોલવા જતાં જાણતાં તથા અજાણતાં બંને રીતેથી-ઉઘડી કંઠણ કરી મુકી છે. દરેક ધર્મ પ્રવર્તકો અને ધર્મચાર્યોએ પોતપોતાનાં વિચારો અને અનુભવો રૂપ હાથોને એ ગહન અંધિયા ગહને બેઠવા માટે ઉચુક્ત કર્યા છે. કેટલાકો એ કાર્યમાં સફળ થયા છે તો તેમના અનુયાયીઓ કે જોઓ તેમની અતાવેલી રીતિ પ્રમાણેજ એ ગાંઠને જોલવા જતાં, પોતાના બુદ્ધિમાંધ-ન્યન ક્ષયોપશમ-ને લીધે યથોક્ત રીતિ ભૂલી નહ, ઉઘડી દશાએ પ્રયત્ન કરવા મંડી પડવાથી, પાછી તે ગાંઠ ગંડાય છે અને પછી જૂદાં જૂદાં ભેગાંના અને પરસ્પર અસ-દિષ્ટુ એવા પ્રચારકોના વિચિત્ર વિચારોથી ચારે દિશામાં તણાતી તે ગાંઠ ખૂબ મજબુત થાય છે. આની સ્થિતિમાં સહના સ્વરૂપને સમજનાર આત્માને પૂરેપૂરી મુશ્કેલી છેજ. આ મુશ્કે-લીમાં ન્યારે કેટલાક આશાવાદીઓ “અધારે સત્ય રૂપુતું” તરી આવતું આપરે” (શ્લાખી) ઇત્યાદિ ઉદ્દગારોદ્વારા કાંઈક આશ્વાસન આપી નિરાશુની રૂતિને ઉત્સાહી કરે છે ત્યારે કેટલાકો નિરાશાવાદીઓ તેરા અગમ અગોચર રૂપ, મેદ કોઈ ન પાયા” તથા સંસાર મે સવ કુલ્લ સમાયા કુલ્લ નહીં । કુલ્લ ન કુલ્લ કા મેદ પાયા કુલ્લ નહીં॥” (મરસ્વતિ.) આવા નિરાશાજનક વાગ્યો ઉઘડારી એ મુશ્કેલીમાં ઝોર વધારે કરે છે. આવી રીતે સત્ય નિરાશુ વિચાર વખતમાં પડે છે અને આમ તેમ ઘણા ઘણા શંકાં મારી ન્યારે તે હતાશ થાય છે ત્યારે સહજમાં તેના મુખેથી ‘તમ્વ સચ્ચં જં જિજ્ઞોર્હિ પ્ણત’ એવા ઉદ્દગારો નિકળવા માટે છે. અને એમ જોલી તે પોતાની આંત બુદ્ધિને કાંઈક વિશ્રામ આપવા ઇચ્છે છે. પરંતુ ન્યારે પાછું મગજ શાંત થઈ ટટાર થાય છે ત્યારે પાછું તે વિચારના વનમાં પ્રયાણ કરે છે અને વિચારે છે કે ‘તેજ સત્ય છે કે જે જિનેશ્વરોએ કયન કર્યું છે એ વાત ખરી પણ જિનેશ્વરોએ શું કર્યું છે? એનું નામ નિશાન કે હામડેકાણું? વિંધ્યાચળના સમપુટ શિખરોનાં ગહન કાનનમાં ભૂસો પડેલો મનુષ્ય અનેક કષ્ટો વેડી ન્યારે એકાદ જંગલને પાર કરી સપાટ અને મનુષ્યયુક્ત પ્રદેશના દર્શનની ઇચ્છાથી કાંઈ મ્હોટા શિખર ઉપર ચઢી જૂએ છે તો જેની ધારી ક્ષમ્ધીને આવ્યો છે તેવીને તેવીજ ખીછ ધારી નજર આગળ બધાનક મૂર્તિ ધારણ કરીને ઉભેલી હોય છે એજ દશા આ સત્ય નિરાશુ પરંતુ અપ્પન આત્માની ધાય છે. અનંતકાળ સુધી મહાભારત પ્રયત્ન કરી ભવ્ય આત્મા મિત્યાત્વઅંધિને બેદી લગિત થાય છે અને સત્યપ્રાપ્તિની સ્થિતિ સમીપમાં આવેલી જોઈ આનંદ પામે છે પરંતુ ન્યારે ઉંડા વિચારથી સત્યના સ્વરૂપને જાણવા મથે છે ત્યારે મિશ્ર-મોહિની-અર્ધ સત્ય અને સમ્યક્ત્વ મોહિની-આલ્સ સત્ય-એ બંને ગાંઠો, પૂર્વની અંધિ કરતા કાંઈક નરમ હોવા છતાં પણ નિરાશુને મુંઝવણમાં નંદાંએ છે, એટલુંજ નહીં પણ કેટલીક વખતે છેક સત્યના સાક્ષાત્કારની ચલાની તૈયારી હોય છે તે વખતે એ ગાંઠો એવી આંતિ ઉત્પન્ન કરે છે કે જેના લીધે નિરાશુ પોતાની અવસ્થાનું બાન ભૂલી નહ-દું ક્યાં સુધી આવી પહોંચ્યો છું, અને કેટલે પહોંચું છે, એ વાત વિસ્મરી-દિગ્મદ થઈ પાછો ફરે છે અને આંતિમાંને આંતિમાં કેક મુશ્કેલાન કે ન્યાંથી પ્રયાણ કર્યું હતું એવા મિત્યાત્વના-અસત્યના-ગહન વનમાં પહોંચે છે અને અનંતકાળ સુધી પાછો ત્યાંના ત્યાં ભમે છે !

મારાંશ કે સત્યના સ્વરૂપને સ્દમજવું અને સ્દમજીને તેને મેળવવું, એ બહુજ દુર્લભ છે. સત્ય સમજાવા પછી તેને મુંઝાવવાની કે પ્રકાશવાની વાત કરી શકાય. પ્રથમથીજ

એ ચિંતા કરવી તે, વૃક્ષ વાવ્યાં પહેલાંજ, તેનાં ફળો ખાઈ જનારાં પક્ષાઓને ઉગારતા
રેવાનો કાર્ય જેવું ગણાય !

મહારા શબ્દોમાં-કે જે તદમે સ્પષ્ટિકરણ કરવા માટે પત્રમાં ટાંકેલા છે. ગર્ભિતાશય
યા કથિતાશય જેવું કશું નથી. સ્વાભાવિક રીતે તે શબ્દો લખાયા છે. અને તદમારા
જેવા ધારાશાસ્ત્રીને તે સમજવામાં કઠિનતા આવે એ સંભવ પણ ઓછો છતાં અનુમાન
બાંધી શકું છું કે, સામા માણસના મહોડામાંથી કાંઈ વિશેષ બહાર કઢાવવાની વ્યક્તી પ-
દ્ધતિએ આમ પ્રેરાયા લાગે છે.....ની 'શંકા' યોગ્ય હતી અથવા અયોગ્ય એ
વિષયમાં અત્ર ઉદ્દેશજ નથી. તેમજ તેવી 'શંકા' કરવાથી તેમનું સમ્યક્ત્વ મલીન થયું એમ
પણ મહાર' કહેવું નથી. એ ફક્ત એ આશયથી લખાયો છે કે, જિજ્ઞાસાની ખાતર પણ
પણ જો કાંઈ વિષય ચર્ચામાં આવે છે તો આપણા કહેવાતા નાયકો (કે જેમને વિષય
સમજવા જેટલી પણ બુદ્ધિ કુદરતે બહેલી નથી હોતી.) જટ તેને ઉત્સુક કહેવા તરફ
ધ્રુવ થાય છે અને લેખકના વિષયમાં અનેક પ્રકારની આડી અવળી વાતો કરી પોતાના
ડહાપણની ઓળખાણ આપે છે, એના દર્શનમાં ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે. મહારા
પોતાના અનુભવથી કહું છું કે 'ધર્મીક વાર મહે કેટલાક સાધુઓના મહોડેથી-કે જેઓ
પોતાને ગીતાર્થ (?) માને છે અને પોતાના જ્ઞાન આગળ દુનિયાની બધી વિદ્યાઓને તુચ્છ
ગણે છે. એ વિષયમાં ધણા હસકા અને હાસ્યપાત્ર શબ્દો માંભળ્યા છે. એ અનુભવે જ
ઉપર્યુક્ત પત્રમાંના વાક્યો ક્રખાયા છે અને તે પણ માન્યતાની દ્રષ્ટિએ નહિ પરંતુ
બ્યંગ રૂપે.

પત્રનો પ્રયુક્ત આપનાં સ્વાભાવિક રીતે કેટલાક વિચારો સ્ફુરી આવવાથી, અને તે
એક તત્ત્વાભિલાષીને જણાવવામાં લાગણી ઉત્તેજિત થવાથી આટલું લાંબું લખવામાં આવ્યું
છે. અતે પત્ર પૂર્ણ કરતાં એટલું વળી લખવાનું મન થાય છે કે, 'સત્ય'ને મેળવવા અને
પ્રકાશમાં આણવા માટે જગતની નિંદા-સ્તુતિ તરફ લક્ષ્ય ન આપી, પોતાના કર્તવ્ય-કર્મમાં
લાગ્યા રહેવું એજ જીવનનો હેતુ સમજી એ તરફ વિશેષ પ્રયત્નવાન થવું જોઈએ.
વેદોમાં ઉદ્દેશ છે કે—

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુપે જનાય

સચ્ચાસચ્ચ વચસો પરપ્રધાતે ।

તયૌયત્સત્યં યતરદ્વૈવીય

સ્તદિતસોમોઽવતિ દન્ત્યસત્ ।

'જિજ્ઞાસુ એ જાણવું જોઈએ કે 'સત્' અને 'અસત્' વચનો પરસ્પર સ્પર્ધાવાળા
છે પરંતુ એ જાનેમાં જે 'સત્ય' અને 'સરસ' છે તેનુંજ ધર્મિય રક્ષણ કરે છે અને 'અ-
સત્ય' નો નાશ કરે છે' માટે સદા જગતમાં સત્યજ વિજયવાન છે એમ સમજી સર્વ
જીવો સત્ય પ્રતિ પ્રયાણ કરે એમ ધ્રુવથી વિરમું છું. શમસ્તુ. ।

श्रीहरिभद्रसूरिके जीवन-इतिहासकी संदिग्ध बातें।

लेखक-मुनिकल्याणविजय ।

पूर्व कालमें हिंदुस्थानमें-विशेषतः जैनसमाजमें ऐतिहासिक चरित लिखने का रिवाज बहुत कम था, अगर किसी महापुरुष का चरित कोई लिखता भी तो खास मुद्देकी बातें लेकर अन्य छोड़ देता । सोमप्रभाचार्य के समय (१२४१) तक इस अयोग्य रूढिका प्रायः भंग नहीं हुआ । जिनभद्र-गणि क्षमाश्रमण-देवर्द्धिगणि क्षमाश्रमण-कोट्याचार्य-मलयागिरि सूरि वगैरह अनेक महोपकारी धुरंधर जैनाचार्यों के जीवन-इतिहासों से जो जैनप्रजा अज्ञ है इस का भी हेतु वह रूढ़ि ही है ।

आचार्य-हरिभद्र के जीवनचरित की भी छिन्न-भिन्न दशा इसी कुरूढ़ि का फल है । खैर ।

जो भावि था हो गया, अब इस भूतकालकी बात का शोक करना क्या है, अब तो वर्तमान पर ही दृष्टि दो, अपना जो प्रथम कर्तव्य है उसे हाथमें लेलो ।

सज्जन जैनो ! आलस्य दूर करो ऐश आराम करना आपका प्रथम कर्तव्य नहीं है, नामवरी के लिये हजारों रुपयों का धुआँ उड़ा देना आपका प्रथम कर्तव्य नहीं है, और प्रमाद निद्रामें पड़े रहना भी आपका प्रथम कर्तव्य नहीं है। ऐश आराम का नाम तक भूल जाओ ! नामवरीकी लालसा को सौ कोश तक दूर फेंक दो ! और साहित्योद्धार व इतिहास खोज के लिये कटिबद्ध हो जाओ ? वस यही आपका प्रथम कर्तव्य है, इसीसे आपका जो साध्य विन्दु है सिद्ध होगा, और जिन ऐतिहासिक बातों के बारे में आप निराश हो बैठे हैं उनका भी पता इसीसे लगेगा ।

पाठकगण ! शोध खोज के अभाव से ऐतिहासिक बातों में कसी गड़-भड़ हो जाती है इस बातका आपका अनुभव कराने के लिये श्रीहरिभद्रसूरिके जीवन इतिहास में से सिर्फ दो-चार संदिग्ध बातें और उनका निर्णय आपको समर्पित करता हूँ ।

यथापि हरिभद्र नामके आचार्य करीब ७ सात के हुए हैं, तथापि मैं जो इतिहास लिख रहा हूँ सबसे पुराने ललितविस्तरादि प्रकरणकर्ता याकिनी साध्वी के धर्मपुत्र हरिभद्रसूरि का है।

प्रभावकचरित, चतुर्विंशति प्रबन्ध वगैरह ऐतिहासिक चरितग्रन्थों में आप के जीवनचरित का सविस्तर उल्लेख है परन्तु उनमें भी ऐतिहासिक बातें सिर्फ निम्न लिखित ही पाई जाती हैं:-“गांव और आपका नाम, प्रतिज्ञानिर्वाहार्थ जिनभसूरिके पास दीक्षा लेना, आचार्यपद, हंस और परमहंस का बौद्ध विहारमें गुप्त वेश से पढ़ने के लिये जाना, बौद्धों को उनके जैनत्वकी खबर, दोनोंका बौद्धकृत उपद्रव से मरण, आचार्यका बौद्धों के ऊपर कोप, गुरुद्वारा उसकी उपशांति, शास्त्र रचने के वास्ते शासन देवी की प्रार्थना, शास्त्र-रचना और उसके विस्तार के लिये एक वणिक् को प्रतिबोध।” इसके अतिरिक्त संपूर्ण बाल्यावस्था का जीवन, दीक्षा लेनेके बाद किये हुए शासनहित के कार्य, शिष्यसंतति तथा स्वर्गवास का स्थान वगैरह सैंकड़ों आवश्यकीय बातों का पता सर्वथा दुर्लभ हो गया है।

चैर । इन बातों पर जितना पर्यालोचन करें उतना ही कम है; पर यह प्रसंग सिर्फ दो चार संदिग्ध बातोंके विवरणका है इस लिये उन्हीं का विशेष बयान करूंगा।

पहिली संदिग्ध बात यह है कि हरिभद्रसूरि किस के शिष्य थे? इस के उत्तर में कई लोगों का कहना है कि यांकिनी महत्तरा के धर्मपुत्र हरिभद्रसूरि आचार्य श्रीजिनभद्रसूरि के शिष्य थे ऐसा पट्टाबल्यादि में देखा जाता है।

दूसरों का कथन यह है आचार्यहरिभद्र जिनभसूरि के शिष्य थे। प्रभावकचरित में भी हरिभद्रसूरि आचार्यजिनभ के शिष्य लिखे हैं।

अब इन दोनों पक्षों में से किस को प्रमाण करना ऐसा निर्णय करना यद्यपि कठिन कार्य है तथापि यथामति उद्योग करना पुरुष का कर्तव्य है।

इतिहास पढ़ने से मालूम होता है कि प्रथम पक्ष सर्वथा अनुपपन्न है। जिनभद्रसूरिके शिष्य हरिभद्र ललितविस्तरादिग्रन्थ कर्तृ हरिभद्र से जुड़े हैं, इनका सत्तासमय विक्रमकी दशवीं सदी का पूर्वार्ध है, परन्तु ललित विस्तरादि कर्ता इन से बहुत पुराने हैं ऐसा आगे निर्णीत होगा।

दूसरा पक्ष कुछ ठीक है, 'हरिभद्र जिनभट के शिष्य थे, यह प्रायः सभी को मान्य ही होगा, क्यों कि "कृतिः सिताम्बराचार्यजिनभट्ट (ट)पाद-सेवकस्याचार्य हरिभद्रस्य" इत्यादि हरिभट्टी ग्रन्थों के प्रान्तलेख तथा "जिनभट्टसूरिमुनीश्वरं ददर्श" इत्यादि चरितग्रन्थों के उल्लेख देखने से निश्चित होता है कि आचार्य हरिभट्टजी के गुरु जिनभट्टसूरि थे। मेरा भी पहले इसी पक्ष पर दृढ़ विश्वास था, परंतु जब से इन प्रमाणों से भी अधिक बलवान् तीसरे पक्ष को सिद्ध करनेवाला प्रमाण दृष्टिगत हुआ तो पूर्वोक्त द्वितीय पक्ष की मान्यता मुझे शिथिल करनी पड़ी। वह प्रमाण यह है—“समाप्ता चयं शिष्यहिता नामावश्यकटीका कृतिः सिताम्बराचार्यजिनभट्टनिगदानुसारिहणो विद्याधरकुलतिलकाचार्यजिनदत्तशिष्यस्य धर्मतो याकिनीमहत्तरामूनोरल्पमतेराचार्य हरिभद्रस्य।” यह पाठ आवश्यक टीका का है। इससे यह बात पाई जाती है कि हरिभट्टसूरि विद्याधरकुल के आचार्य जिनदत्त के शिष्य और जिनभट्टसूरि के आज्ञाकारी थे।

अत एव आपने जगह जगह जिनभट्टसूरि के साथ 'शिष्य' शब्द का प्रयोग नहीं करके 'सेवक' शब्द का व्यवहार किया है। यद्यपि प्रभावकचरित में स्पष्टतया आपको जिनभट्ट का शिष्य लिखा है पर उसका रहस्य ओर है—“जिनभट्टनिगदानुसारिणः” इस विशेषण से ऐसा अनुमान होता है—शापद जिनभट्टसूरि आप के विद्यागुरु होंगे या आप के गुरु के गुरु या गुरुन्नाता होंगे, इसी लिये “जिनभट्टपादसेवकस्य” इत्यादि विशेषणों के द्वारा आपने उन के साथ गुरुबुद्धि से वर्तित किया है। संभव है इन्हीं विशेषणों से प्रभावचन्द्रसूरिजीने आप को जिनभट्टसूरि के दीक्षित मान अपने ग्रन्थ में तदनुसार लिख दिया है।

वास्तव में आप जिनभट्ट के नहीं किंतु जिनदत्त के शिष्य थे, इस बात को अब बिना माने नहीं चलता। पूर्वोक्त आवश्यक टीका के पाठ के संप्रकाश होने की भी शंका 'अल्पमतेः' इस प्रयोग से निरस्त हो जाती है। पूर्वोक्त प्रयोग हरिभट्टसूरिजी के खुद के बिना किसी के मुँहसे निकलना असंभवित है, इस बात को पाठक महाशय शरुचरी समझ सकते हैं।

दूसरी संदिग्ध बात आप के ग्रन्थों की संख्या के विषय में है—“१४४४

प्रकरणकृत श्रीहरिभद्रसूरयोप्याहुर्ललितविस्तरायाम् ” इस प्रतिक्रमण अर्थदीपका के वचन से तथा प्रसिद्धि से ऐसा कहा जाता है कि आचार्य हरिभद्रसूरिजीने १४४४ ग्रन्थ बनाये। “ पुनरपि च शतोनमुग्रधीमान् प्रकरण-सार्धसहस्रमेव चक्रे ” “ चतुर्दशप्रकरणप्रोतुंगमासादमृत्रर्णकमृत्रधारेः ” इत्यादि जल्लेखों से आपकी कृति के ग्रन्थ १४०० है यह सूचित होता है। राज-शेखरसूरि कृत चतुर्विंशति प्रबन्ध में आप को १४४० ग्रन्थों के कर्ता लिखा है।

इन तीनों ही पक्षों की समालोचना इस प्रकार हो सकती है—आप के ग्रन्थ दो तरह के दृष्टिगोचर होते हैं, ‘ विरहाङ्क ’ से युक्त और उससे रहित। इस का कारण यह माना जाता है कि हंस और परमहंस का विरह होने के बाद की आप की कृति ‘ विरह अंकित ’ है, यही बात प्रभावकचरितकर्ता ‘ अतिशयहृदयाभिरामशिष्यद्वयविरहोर्मिभरेण तप्तदेहः । निजकृतिमिह संव्यधात्समस्तां विरहपदेन युतां सतां स मुख्यः ॥

इस पद्य से सूचित करते हैं और उनकी पूर्वकालकी जो कृति है वह विरहशब्दरहित है।

जो जो १४४४ संख्या प्रतिपादक प्रमाण हैं वे पूर्वोक्त दोनों पंक्ति के ग्रन्थों के संमेलन से हैं, यह बात भी “पुनरपि च शतोनमुग्रधीमान्” इस में रहे हुए ‘ पुनः ’ शब्द से सूचित होती है। वास्तव में यह है भी योग्य, हरिभद्रसूरिखा विद्वान् नर हंसपरमहंस के अवसानसे पहले ग्रन्थ न बनावे यह असंभव सा मालूम होता है।

यद्यपि प्रसिद्धि यह है कि “ आचार्यहरिभद्रजीने उन १४४४ बौद्धों को मंत्रशक्ति से मारने का संकल्प किया; जो हंस—परमहंस के पीछे आये थे, इस बात का उन के गुरुकोपतामिलते ही अपने पास से दो साधुओं को भेज के “ गुणसेण—अग्निसम्मा ” इत्यादि संग्रहगाथाएं सुनाई, तब हरिभद्रसूरि का कोप शान्त हुआ, आपने पूर्वोक्त अपने संकल्प का प्रायश्चित्त मागा, गुरुजी ने उस अपराधके प्रायश्चित्त के स्थान १४४४ ग्रन्थ बनाने की आज्ञा दी और आपने गुरु वचन को गिरसा बंध समझ उसके अनुसार ही कार्य किया।” परंतु प्रभावकचरित का इस विषय में और ही कथन है, वह कहता है—आचार्य हरिभद्र का चित्त अपने दो प्रिय शिष्यों के वियोग से हमेशा संतप्त रहता था इस कारण उनका

शोक दूर करनेके लिये शासनदेवी अंवाने प्रत्यक्ष होकर आप को समझाया कि—सूरिवर ! आप जैसे सिद्धान्त तत्त्व के जाननेवाले महानुभाव को एक अवश्य भावि घटना से इस प्रकार ना हिम्मत नहीं होना चाहिये । आप सरीखे ज्ञानीपुरुषों पर शोकामि इस कदर अपना कब्जा जमावे यह बड़े आश्चर्य की बात है। प्रभो ! अब इस चिन्तासे मुक्त हो जाइये । आप के पास शिष्यसंतति का पुण्य नहीं है; आप की संतति आप के ग्रन्थ ही होंगे । वस इसी की वृद्धि करें यही आपका शाश्वत वंश और कीर्तिका स्तंभ है” । इन दोनों मान्यताओंमें विशेष विश्वास के योग्य कौन ? इस प्रश्न का यथार्थ उत्तर तो सर्वज्ञवेद्य है तथापि रूढिगतवृत्तान्त अविश्वसनीय मालूम होता है । इस की अपेक्षा प्रभावकचरितप्रतिपादित हकीकत कुछ युक्तियुक्त जँचती है । वर्यों कि प्रसिद्धि कहती है कि ‘आपने विरहान्कयुक्त १४४४ ग्रन्थ रचे’ पर ‘आवश्यकवृद्धवृत्ति, न्यायप्रवेशिका टीका’ वगैरह कई हारिभद्रीय ग्रन्थों में ‘विरह’ शब्द नहीं पाया जाता, इसलिये इस विषय में प्रसिद्धि कमजोर है। इससे सिद्ध हुआ कि पूर्वोक्त-विरोधपरिहारक अनुमान ठीक है, तथापि विद्वान् लोग इस विषय को खूब ध्यान के साथ पढ़ें ।

१४४० की संख्या में यह अपेक्षा हो सकती है कि ‘संसारदावानल’ इस स्तुति के चार पद्य जो चार ग्रन्थ गिने जाते हैं उन का ग्रहण न करके १४४० की संख्या लिख दी हो, तो यह बात निःसंदेह अविरुद्ध है ।

तीसरी संदिग्ध वार्ता आप के स्वर्गवास के विषय में है। इस विषय में अनेक विप्रतिपत्तियाँ हैं—“पंचसए पणत्तीए विकमभूआओं झत्ति अत्थमिओ । हरिभदसूरिसूरो धम्मरओ देउ मुक्खसुहं” इस विचारसारप्रकरण की गाथा को देख के कई लोग आप का निर्वाण समय विक्रमात् ५३५ का सिद्ध करते हैं, परंतु यह ग़लत है ‘पणत्ती’ यह पाठ प्राकृत व्याकरण से प्रतिकूल-अशुद्ध है, इस जगह ‘पणसीए’ ऐसा शुद्ध पाठ चाहिये ।

कोई पणपणणवारससए हरिभदो सूरि आसि” इस स्तनसमुच्चय प्रकरण के वचन से आप को वीरकी तेरहवीं सदीमें हुए स्वीकार करते हैं, पर यह भी ग़लत बात है। पूर्वोक्त पाठ में कहे हुए हरिभद्रमूर्ति याकिनीपदचरा

धर्मपुत्र नहीं किन्तु विजयानन्दसूरि के परंपराशिष्य हरिभद्रसूरि हैं; ऐसा पांडिवालगच्छीयपट्टावली तथा खस्तरजिनरंगीयपट्टावली से सिद्ध होता है। यह बात भी यहांपर खास विचारणीय है कि—“नहि तव कुलवृद्धि पुण्यमास्ते” इत्यादि वचनों से याकिनीमहत्तरापुत्र हरिभद्रसूरि के वंश का विच्छेद प्रतिपादित होता है, और पूर्वोक्त गाथावर्णित हरिभद्र की तो “श्रीदेवसूरिः (३०) नेमिचन्द्रसूरिः (३१) उद्योतनसूरिः (३२) वर्धमानसूरिः (३३)” इत्यादि परंपरा उपलब्ध होती है, इस लिये यह हरिभद्रसूरि ललितविस्तरादिकर्तृ हरिभद्र से भिन्न हैं। कई लोगों का मत है कि ललितविस्तरादि कर्ता-हरिभद्रसूरि सिद्धर्षि के समानकालीन थे। इस मत के साधक प्रमाण “मिथ्यादृष्टिसंस्तवे हरिभद्रसूरिशिष्य-सिद्धसाधुर्ज्ञातम्।” “तत्रोद्घाटे हट्टे उपविष्टान् सूरिमन्त्रस्मरणपरान् श्रीहरिभद्रान् दृष्टवान्, सान्द्रचन्द्रके नभसि देशना, बोधः, व्रतमित्यादि।” “तदा गग्गायरिणं विजयाणंदसूरि परंपरासीसो हरिभद्रायरिओ महत्तरो बोहमय-जाणगो बुद्धिमंतो विण्णविओ ‘सिद्धो न ठाति’ हरिभदेण कहिअं कमवि उवायं करिस्सामि”। इत्यादि बताये जाते हैं तब इस मत के विरोधी इस का खंडन इन युक्तियों से करते हैं—‘मिथ्यादृष्टिसंस्तवे’ इत्यादि प्रतिक्रमणदीपिका में सिद्धर्षि को हरिभद्र के शिष्य कहे हैं तो इससे यह सिद्ध नहीं हो सकता कि आप उन के समानकालक ही थे, हरिभद्रकृत ग्रन्थसे सिद्धर्षि को बोध होने से पूर्वोक्त ग्रन्थकारने उनको हरिभद्र के शिष्य लिख दिया तो इसमें कुछ भी विरोध नहीं है।

“तत्रोद्घाट” तथा “तदा गग्गायरिण” ये दोनों पाठ भ्रममूलक मालूम होते हैं। “तत्रोद्घाटे” इत्यादि प्रबन्ध में सिद्धर्षि को हरिभद्रसूरि के हस्तदीक्षित शिष्य लिखा है, परन्तु यह बात खुद सिद्धर्षि के वचनों से अप्रामाणिक सिद्ध होती है। सिद्धर्षि आप तो “सदीक्षादायकं तस्य स्वस्य चाहं गुरुत्तमम्। नमस्यामि महाभागं गर्गर्षिमुनिपुंगवम्”। इस प्रकार स्वकृत उपमितिभवप्रपंचा कथा की प्रशस्ति में गर्गर्षि

को अपने दीक्षागुरु लिखते हैं और ' तत्रोद्घाटे ' इत्यादि प्रबन्ध हरिभद्र को दीक्षादायक लिखे यह उस का भ्रम है या नहीं ? प्रभावकचरित भी यह कहता है कि सिद्धपि के दीक्षागुरु गर्गपि थे। देखिये—“आसीन्निर्वृतिगच्छे च सूराचार्यो धियां निधिः। तद्धिनेयश्च गर्गपिरहं दीक्षागुरुस्तव”॥

और भी सुनिये—हरिभद्रमूरि विद्याधर कुल के आचार्य थे ऐसा आवश्यकवृद्धवृत्ति से ज्ञात होता है, और सिद्धपि आप निर्वृति कुल में दीक्षित हुए ऐसा उनकी उपमितिभवप्रपंचा कथा कह रही है। प्रभावकचरित का भी यही कथन है तो अब आप ही सौंचे कि इन दोनों महानुभावों का दीक्षासंबन्ध से गुरुशिष्य भाव कैसे हो सकेगा ? अच्छा आगे बढ़िये। अब “तदागगायरिण” इत्यादि पाडिवालीयगच्छ की पट्टावली के पाठ की समालोचना की जाती है। ‘ तदा ’ इत्यादि से यह वृत्तान्त सूचित होता है कि—“ सिद्धपि बार २ बौद्ध लोगों के पास चले जाते थे इस लिये गर्गाचार्यजी ने विजयानन्दमूरि के परंपरा-शिष्य हरिभद्रमूरि को प्रार्थना की कि ‘ सिद्ध ठहरता नहीं है ’ तब हरिभद्रमूरिने उन के प्रतिबोध के लिये ललितविस्तरा नामक चैत्यवन्दनवृत्ति बना के गर्गाचार्य को देदी और आपने अनशन करलिया। गर्गाचार्यजीने वह वृत्ति सिद्धपि को दी, उससे वह प्रतिबोध पाके आचार्य हरिभद्र की प्रशंसा करने लगे। ” वास्तव में उपर्युक्त हकीकत भी पट्टावली लेखकने नाम सादृश्यजनित भ्रम से लिख दी है। यह बात आवश्यक वृत्ति से निःसंदेह प्रमाणित हो चुकी है कि ललितविस्तरादि कर्ता हरिभद्रमूरि विद्याधर कुलके थे फिर चन्द्रकुल के विजयानन्दमूरि के परंपराशिष्यहरिभद्रमूरि को ललितविस्तरा के कर्ता लिखना भ्रमविना कैसे होसकता है ? खैर। सिद्धपि जी की इस बारे में क्या सम्मति है सो भी सुन लीजिये। वे अपनी उपमितिभवप्रपञ्चामें यों कहते हैं कि—
“ ये च मम सदुपदेशदायिनो भवन्तः सूर्यस्ते विशिष्टज्ञा एव, यतः कालव्यवहितैरनागतमेव तैर्ज्ञातः समस्तोपि मदीय-वृत्तान्तः, स्वसंवेदनसिद्धमेतदस्माकमिति ”. तात्पर्य इस का यह है कि—“ जो मेरे सदुपदेश देनेवाले आचार्य भगवान् थे वे निश्चयकरके विशिष्ट ज्ञानी थे, क्योंकि कालसे व्यवधानवाले होके भी उन्होंने मेरा सर्व वृत्तान्त अनागत कालमें ही जानलिया, यह बात हमारे स्वसंवेदन (अनुभव) सिद्ध है”.

खयाल करने का स्थान है कि अगर हरिभद्रसूरि सिद्धिपि के समकालीन होते तो 'अनागत ही मेरा समस्त वृत्तान्त जाना इसलिये वे विशिष्ट ज्ञानी थे' ऐसा सिद्धिपि जी को लिखने की क्या जरूरत थी ?

“पुरोवर्तिनां पुनः प्राणिनां भगवदागमपरिकर्मितमतयोऽपि योग्यतां लक्षयन्ति, तिष्ठन्तु विशिष्टज्ञाना इति” यह भी सिद्धिपि का ही वचन है, इस में ऐसे कहा कि “पुरोवर्ति-आगे रहे हुए प्राणियों की योग्यता को तो विशिष्टज्ञानवाले क्या भगवत् के आगम से संस्कारित बुद्धिवाले भी (सिद्धान्त पारंगामी भी) जान सकते हैं” पाठक महोदय ! देखिये इससे यही सिद्ध होता है कि सिद्धिपि के समयमें हरिभद्रसूरिविद्यमान नहीं थे, अगर होते तो “विशिष्टज्ञाना एव” तथा “अनागतम्” इन शब्दों के प्रयोग करने की सिद्धिपि को जरूरत नहीं पड़ती ।

“अनागतं परिज्ञाय चैत्यवन्दनसंश्रया । मदर्थैवकृता येन वृत्तिर्ललितविस्तरा ।” ग्रह सिद्धिपिजीका पद्य भी अपने और हरिभद्रसूरि के काल का व्यवधान प्रतिपादन करता है । “का स्पृद्धा सम-रादित्यकवित्वे पूर्वसूरिणा । खद्योतस्यैव सूर्येण मादृग्मन्दमतेरिह ।” इस प्रभावकचरितान्तर्गत श्लोक से भी हरिभद्रसूरि सिद्धिपि के पूर्वाचार्य थे ऐसा तात्पर्य सूचित होता है । पंचाशक टीका के उपोद्घात से स्पष्ट होता है कि श्रीमान् अभयदेवसूरिजी हरिभद्रसूरिको कतिपय पूर्वश्रुतके ज्ञाता मानते थे तो यह बात भी तभी संगत होती है यदि हरिभद्रसूरि को सिद्धिपि से चार सौ वर्ष पहले हुए मानें ।

यहां पर कुछ ऐतिहासिक पर्यालोचना भी कर लेता हूं, आशा है पाठक महोदय इसे अस्थान न समझेंगे ।

यह बात सर्वमान्य हो चुकी है कि हरिभद्रसूरि गृहस्थावस्था में चित्तोड नगर के राजा जितारि के मान्य पुरोहित, थे अब प्रश्न यह होगा कि जितारि किस वंशका राजा और वह कब हुआ ? इसका उत्तर मेवाड़ के इतिहास से मिलना दुर्लभ है, क्योंकि वापारावल के राज्य काल विक्रम संवत् ७८४ से लेकर आज तक उस के वंशधरों की नामावली में जितारि का नाम नहीं पाया जाता, इस वास्ते यह अनुमान किया जा सकता है कि वापारावल के पहले जो

मौर्यवंशी राजपूत चित्तोड़ में राज्य करते थे उनमें कोई जितारि नामक राजा हुआ होगा और उसके दरवार में हरिभद्रजीने प्रतिष्ठा पाई होगी। तो इससे भी वापारावल के पहले ही हरिभद्र का चित्तोड़ में होना सिद्ध होता है। इस सब पर्यालोचनसे सिद्ध हुआ कि आचार्य हरिभद्रजी सिद्धपि के दीक्षा गुरु और समकालक नहीं थे।

अन्य कहते हैं कि भगवान् हरिभद्रमूरि का स्वर्गवास विक्रम संवत् ५८५ में हुआ। उनका स्वमतसाधक प्रमाण “पचसए पणसीए विक्रमकालाओ ज्ञत्ति अत्थमिओ । हरिभद्रमूरिमूरो निव्वुओ दिसउ सुक्खं” यह विचारश्रोणीकी गाथा है।

वस्तुतः यही गाथा हरिभद्र का सत्य इतिहास प्रकट करती है ऐसा कहा जाय तो कुछ हर्ज नहीं, क्यों कि पूर्वोक्त पक्ष साधक प्रमाणों के जैसी इस की निर्वलता नहीं है।

दूसरी यह भी बात है कि इस पक्ष का समर्थन करनेवाले अन्य भी बलवान् ऐतिहासिक प्रमाण अधिक उपलब्ध होते हैं, जिन का यहां पर कुछ दिग्दर्शन कराना अस्थान न होगा,—गुर्वावली (मुनिमुन्दरसूरिकृत) में आपको द्वितीय मानदेवमूरि के मित्र लिखा है जिनका सत्ताकाल विक्रम की छठी सदी है। क्रियारत्नसमुच्चयकी प्रशस्ति में भी इसी के अनुसार लिखा है। अचल गच्छकी पट्टावली से भी यही मतलब पाया जाता है। तपगच्छ की पट्टावली में—जो सुमतिताधुमूरि के बारे में लिखी हुई है लिखा है—

“२७ श्रीमानदेवमूरिः अम्बिकावचनात् विस्मृतसूरिमन्त्रं लेभे, याकिनीसूनुहरिभद्रसूरिस्तदा जातः, तच्छिष्यौ हंस-परमहंसौ” ।

तथा विचारामृतसंग्रह में वीरनिर्वाण १०५५ याने विक्रम संवत् ५८५ के वर्षमें हरिभद्रमूरि का स्वर्गवास हुआ लिखा है। उसका वह पाठ नीचे लिखा है—

“श्रीवीरनिर्वाणात् सहस्रवर्षे पूर्वश्रुतं व्यवच्छिन्नं, श्रीहरिभद्रमूरयस्तदनु पञ्चपञ्चाशता वर्षे दिवं प्राप्ताः” ॥

तथा, भास्वामी के शिष्य सिद्धसेन गणि तत्त्वार्थट्टि में हरिभद्रकृत नन्दी टीका का प्रमाण देते हैं। तो इस से भी हरिभद्रमूरि का निर्वाण पष्ठ शतक

में ही सिद्ध होता है, क्यों कि सिद्धसेन गणिका समय विक्रम की सप्तम शताब्दी माना जाता है।

कल्प टीका में भी आपका समय पष्ठ शतक लिखा है।

इत्यादि अनेक बलवन् प्रमाणों से यही प्रमाणित होती है कि संवत् ५८५ की साल ही ठीक ठीक आप के निर्वाण का समय है।

इस विषय में डाक्टर हर्मन जेकोवी साहब के विचार भी प्रकाशित करने योग्य हैं। जेकोवी साहब ने उपमितिभवप्रपंचा कथा की अंग्रेजी में जो लम्बी चौड़ी प्रस्तावना लिखी है उसमें हरिभद्रसूरिजी को सिद्धपि के समान कालीन सिद्ध करने के लिये अनेक चेष्टाएं की हैं। यदि उस सारी प्रस्तावना की समालोचना की जाय तो एक बड़ा ग्रन्थ बन जाय, इस लिये उस में हरिभद्रसूरि को अर्वाचीन ठहराने के लिये आपने जो जो प्रमाण पेश किये हैं उन्हीं के बारे में कुछ लिखता हूं।

जेकोवी साहब ने उपमितिलव प्रपंचा कथा के प्रथम प्रस्ताव के वर्णन से सिद्धपि को अपने धर्मबोधकर गुरु आचार्य हरिभद्र के समकालक होने का जो दावा किया है उस का खंडन मैं ने उसी प्रस्ताव के पाठ से पहले ही कर दिया है। आगे चल कर डा. साहब उसी ग्रन्थ (उपमितिभव प्रपंचा कथा) की प्रशस्ति के श्लोकों से अपने मत की पुष्टि करते हैं। उन्होंने—

“यः संग्रहकरणरतः सदुपग्रहनिस्तबुद्धिरनवरतम्।

आत्मन्यतुलगुणगणैर्गणधरबुद्धिं विधापयति ॥१२॥

बहुविधमपि यस्य मनोनिरीक्ष्य कुन्देन्दुविशदमद्यतनाः।

मन्यन्ते विमलधियः सुसाधुगुणवर्णकं सत्यम् ॥१३॥

उपमितिभवप्रपंचा कथेति तच्चरण रेणुकल्पेन।

गीर्देवतया विहिताऽभिहिता सिद्धाभिधानेन ॥” ॥१४॥

इन श्लोकों को हरिभद्रसूरिजीकी स्तुति समझकर जो अंग्रेजी में अर्थ किया है उसका हिन्दी अनुवाद निम्नलिखित है—“जो हरिभद्र ग्रन्थ रचने में आनंद मानते हैं तथा सत्य बात को सहाय देने से अपने मनमें खुश होते हैं, तथा जो अपने अतिमगुणोंसे खुद गण होवे ऐसा भास देते हैं ॥१२॥ जिन के मनके भाव जुदे २ भी चन्द्र तथा श्वेत कमल के जैसी शुद्ध चलकती निर्म-

लता को दिखाते हैं, तैसे शांत हरिभद्रमूर्ति के मन ऊपर विचार करते हाल के मनुष्य संत पुरुषों के गुण वर्णन की सत्यता को स्वीकारते हैं ॥ १३ ॥ ऐसे हरिभद्रमूर्ति के चरण की रजतुल्य मुद्रा सिद्धिपिने सरस्वती की बनाई यह उपमिति-भवमपंचा कथा कही है ॥ १४ ॥

बड़ा आश्चर्य है कि “ तस्मादतुलोपशमः ” इस ग्यारहवें पद्य से लेकर “ बहुविधमपि ” इस आर्या तक जो प्रकटतया सिद्धिपि का वर्णन है उसे डाक्टर साहब ने हरिभद्र का वर्णन कैसे मान लिया ? क्यों कि पूर्वोक्त चारों आर्या सिद्धिपि की खुद की बनाई हुई नहीं है, किंतु भक्तिराग से किसी दूसरे ने बना के प्रशस्ति में दाखिल कर दी है। यह मेरा कहना कल्पना मात्र नहीं है। इस की सत्यता इसी प्रशस्ति के श्लोकों से प्रमाणित हो सकती है। खयाल कीजिये ! “ तस्मादतुलोपशमः सिद्धिपिर्भूदनाविलमनस्कः । प० हितनिरतै मतिः, सिद्धान्तनिधिर्महाभागः ” । इस पद्य में साफ २ सिद्धिपि की स्तुति की गई है। इसी तरह इस के अगले तीन पद्यों में भी सिद्धिपि की तारीफ है तो सिद्धिपि जी खुद आप अपनी इस तरह स्तुति करें यह असंभवित है ।

दूसरा कारण यह भी है कि “ तस्मादतुलोपशमः ” यहां पर तत् शब्द आगया फिर “ तच्चरणरेणु ” यह तद् शब्द का प्रयोग पुनरुक्त और असंबद्ध प्रतीत होता है ।

इस लिये मेरा कहना है बीचकी चार आर्याएँ अन्यकर्तृक हैं, दीर्घदर्शी पाठक महाशय इस बात को ध्यान से सौंचें । आचार्य सिद्धिपि अपने दीक्षागुरु की प्रशस्ति लिख के “ अथवा ” कह कर हरिभद्र जी की स्तुति करते हैं तो इस से भी यही सिद्ध हुआ कि पहले के जो प्रशस्ति के श्लोक हैं उन में हरिभद्रमूर्तिजी का कुछ भी संबन्ध नहीं है ।

महाशय डाक्टर जेकोबी साहब को मेरी मार्यना है कि ऐसी बड़ी शब्द और अर्थविषयक अशुद्धियों को सुधार लें ।

पूर्वोक्त तीनों पद्यों का (जिन का तर्जुमा जेकोबी साहब ने किया है) असली अर्थ यह है:-

“ जो सिद्धिपि संग्रह करने में तत्पर है, और सत् बात के स्वीकार में हमेशाह जिनकी बुद्धि लगी हुई है, तथा, जो अग्रतिम गुणगणों से अपने में गणधर की सी बुद्धि कराते हैं ॥ १२ ॥ कुंद और चन्द्र के समान निर्मल जिन

के मन को देखके निर्मल बुद्धिवाले आधुनिक लोग अनेक प्रकार के भी उत्तम साधुओं के गुण वर्णन को सत्य मानते हैं ॥ १३ ॥ उस दुर्गस्वामी के चरण की रज तुल्य मुक्त सिद्धिपि ने सरस्वती की बनाई हुई उपमितिभवमपञ्चा कथा कही ॥ १४ ॥

आगे चल कर डाक्टर साहव इस दलील को पेश करते हैं कि बौद्ध-संमत प्रत्यक्ष प्रमाण की व्याख्या में हरिभद्रसूरि ने धर्मकीर्तिका अनुकरण किया है और धर्मकीर्ति का समय विक्रम की सातवीं सदी है इस लिये वे अर्वाचीन हैं। यह डाक्टर साहव का लिखना यद्यपि ठीक है, क्योंकि धर्म कीर्तिका अनुकरण ही क्यों उसका नाम तक उन्होंने शास्त्रवार्तासमुच्चय में दाखिल किया है, पर उसका विक्रम की सातवीं सदी में ढाना सांदिग्ध है। सतीशचन्द्र विद्याभूषण बंगरह ने जिन धर्मकीर्ति का समय सप्तम शतक विनिश्चित किया है वे धर्मकीर्ति हरिभद्रस्मृत धर्मकीर्ति से भिन्न हैं। धर्मकीर्ति नाम के दो तीन आचार्य हुए हैं ऐसा ऐतिहासिक प्रमाणों से भी सिद्ध होता है।

फिर जेकोवी साहव की स्वमत पोषक यह युक्ति है कि “हरिभद्र-सूरिजी ने अपने पद्दर्शनसमुच्चय में ‘रूपाणि पक्षधर्मत्वं सपक्षे विद्यमानता । विपक्षे नास्तिता हेतरेवं त्रीणि विभाव्यताम् ।’ इस श्लोक में ‘पक्षधर्मत्व’ शब्द का उपयोग किया है सो वह आपकी अर्वाचीनताको सिद्ध करता है क्यों कि पुराने न्यायग्रन्थों में ‘पक्षधर्मत्व’ शब्द का व्यवहार नहीं था, ग्रन्थकर्ता उसका प्रतिपाद्य विचार शब्दान्तरों से प्रदर्शित करते थे ॥ जेकोवी साहव की यह दलील सर्वथा कमजोर है। पुराने जमाने में भी ‘पक्षधर्मत्व’ शब्द का प्रयोग होता था। देखिये, दिगम्भाचार्य कृत—‘न्यायप्रवेशक’ का हेतु त्रैरूप्यप्रतिपादक “पक्षधर्मत्वं सपक्षे सत्त्वं विपक्षे चासत्त्वमेव” यह सूत्र ।

डाक्टर महोदय का यह भी कहना है कि “हरिभद्रसूरिजी ने अपृक्त प्रकरण में शिवधर्मोत्तर ग्रन्थ की शाख दी है वास्ते वे अर्वाचीन सिद्ध होते हैं” क्यों कि शिवधर्मोत्तर विना साल का होने से ज्यादा पुराना नहीं होना चाहिये”

आश्चर्य ! प्रोफेसर जेकोवी साहव जैसे विद्वान् नर भी भूलके चक्र में फँस जाते हैं ! विना सालका ग्रन्थ ज्यादा पुराना नहीं हो सकता ! क्या

खूब ! यह भी कुछ युक्ति है ? जैनागम, वेद, वेदान्त, पुराणादि सैकड़ों ग्रन्थों में साल (रचना काल) नहीं पाई जाती इससे क्या डा. साहव उन सब ग्रन्थों को अर्वाचीन मानेंगे ? नहीं नहीं ऐसा कभी नहीं हो सकता । इससे तो यह सिद्ध होता है कि जेकोबी साहव का यह लिखना बिना शोध का और उतावल का है ।

उक्त प्रस्तावना में और भी अनेक अशुद्धियाँ हैं पर उनका उल्लेख यहां पर अप्रासंगिक होने से नहीं किया जाता ।

मुझे आशा है इन साधक बाधक प्रमाणों से आप को मानना उचित होगा कि हरिभद्रसूरि का स्वर्गवास ठीक ५८५ में ही हुआ है, तथापि यदि किसी भी महाशय के पास इस विषय के साधक बाधक और भी प्रमाण हों और अगर वे प्रकाशित करें तो जरूर ही इस गूढ़ विषय में भी अच्छा प्रकाश पड़ेगा ।

प्रियपाठकवृंद ! इस विषय में मुझे जो कुछ मालूम था उस का सार आपको अर्पण कर चुका हूं । मैं जानता हूं कि इस जटिल विषय में जरूर ही मैं स्वलित हुआ होऊंगा इस लिये आप को लाजिम है कि अगर इस लेख में किसी जगह स्वलना मालूम हो तो मुझको सूचना देने की तकलीफ उठावें, मैं उपकार के साथ उसका स्वीकार करूंगा ।

गुरुवार
ता. ५-८-१९१५
जालोर (मारवाड़)

}

प्राथी
कल्याणविजय.

તિલક-મંજરી.

(મહાકવિ શ્રી ધનપાલ રચિત—જૈનકથા)

“ સાલંકારા લક્ષણ સુચ્છંદયા મહરસા સુવન્ન રહ ।
કસસ ન હારડ હિયયં કહુત્તમા પવરતરુણિવ્વ ॥ ”

—સમ્યક્ત્વ સમ્પત્તિકા ।

સંસ્કૃત ભાષાના ઉત્કર્ષને અતિ ઉન્નત કરનાર અને તેનું પ્રાણસ્વરૂપ એવું ‘જે’ કાવ્ય-સાહિત્ય છે તે ગદ્ય અને પદ્ય એવા બે વિભાગોમાં વિભક્ત છે. તેમાં પદ્ય વિભાગની વિશાળતા અપરિમિત છે. વાલ્મિકી અને કાલીદાસાદિ આજ પર્વત યદ્ય ગયેલા—અગણ્ય કવિઓની અમંખ્ય કૃતિઓથી તેની મહત્તા અજેયતાએ પહોંચી છે ! પરંતુ ગદ્ય-વિભાગ એનાથી ઉઘટી અવસ્થામાં જ અવસ્થિત છે સુખદુઃખ, ખાણ કે દંડી જેવા માત્ર પાંચ-દશ કવિઓની મુકુષાથી જ આજે તે-ગદ્ય-વિભાગ પોતાના અસ્તિત્વ ને સાચવી રહ્યો છે. વાસવદત્તા, નલકથા કે કાદંબરી જેવા અતિ અસ્પ-અમ્ખ્યક કાવ્ય-રત્નોથી જ તે પોતાના બધું પદ્ય-વિભાગની માફક સર્વત્ર આદરાનિધ્ય પામી રહ્યો છે ! શું કારણ હશે કે એ અસ્પ પરિશ્રમ સાધ્ય હોવા છતાં તથા માનવજીવનમાં નિરંતર વ્યવહાર હોવા છતાં એનું અંગ આટલું કૃશ અને સંકુચિત છે ? કલ્પના થાય છે કે બાહ્ય દ્રષ્ટિથી તે જટિલો સ્વસ્પ-પરિશ્રમ-સાધ્ય દેખાય છે તેટલો વાસ્તવિક રીતે નહોતો હોય. વિચાર કરવાથી જણાય છે કે માધારણ્ય પ્રતિભાવાનું મનુષ્ય પણ જેમ ભાવયુક્ત પદ્ય લખી શકે છે અને તેમાં રસ પૂરી શકે છે તેમ ગદ્યમાં થવું દુઃશક્ય છે. એ કર્તાગ્રમાં, અપ્રતિમ પ્રતિભાશાલી પુરુષ જ સફલ પ્રયાસ કરી યશોભાગી થઈ શકે છે. પદ્યની સીમા હન્દસાસ્ત્ર દ્વારા મર્યાદિત થયેલી હોવાથી, કવિ ને પોતાના કાર્યની—વક્તવ્યની મર્યાદા પણ અસ્પ પ્રયત્ને જણાઈ આવે છે. પ્રથમથીજ ‘સ્કેચ’-માપ કરી રાખેલ ચિત્રપટ ઉપર, પોતાના ઇચ્છિત ચિત્રને ચિતરતી વખતે, જેમ ચિત્રકારને ચિત્રાકૃતિના અંગ-પ્રત્યંગોના દૈર્ઘ્ય અને વિસ્તાર તરફ વધારે ધ્યાન આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી; તેમ, કવિને પણ પદ્યમાં વક્તવ્યના વિસ્તાર ઉપર કયા વાક્યને ક્યાં સુધી લખાવવું એ વિષયમાં વધારે વિચાર કરવાની અપેક્ષા રહેતી નથી. ગદ્યમાં તેમ નથી. તેમાં તો, પ્રમાણદર્શક રેખાઓથી નિર્દિષ્ટ ફલક ઉપર ચિત્ર ખેંચતી વખતે જેમ ચિત્રકારને પ્રતિકૃતિના અંગ અને પ્રત્યંગની આકૃતિ અને વિસ્તૃતિ ઉપર બહુજ લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર રહે છે, તેમ કવિને પણ ગદ્યમાં પોતાના વાક્ય અને વક્તવ્યના આધાર અને વિસ્તાર ઉપર અતિ લક્ષ્યની આવશ્યકતા રહે છે. નિરાલંબ-ચિત્રમાં જેમ ચતુર ચિત્રકાર જ ચમત્કૃતિ ઉપજાવી શકે છે તેમ ગદ્ય-રચનામાં પણ અતિકુશલ કવિ જ કાવ્યત્વ લાવી શકે છે. એ વાત ખરી છે કે જે અધૌકિક પ્રતિભાવાનું હોય છે તેજ કવિ કહેવાય છે અને તેવા ક-

વિના કર્મનેજ કાવ્ય કહેવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ હિમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે “લોકોત્તરં કવિકર્મ કાવ્યમ્” (કાવ્યાનુશાસન) અર્થાત્ અલૌકિક એવું જે કવિનું કર્મ છે તેજ કાવ્ય છે. લોકોત્તર કવિજ કાવ્ય કરી શકે છે. તેવા કવિને તો પોતાના કર્મ-ક્ષેત્રમાં વિહરવા માટે ગદ્ય કે પદ્ય બન્ને પથો સાધારણ જ છે. તેની પ્રતિભાનો પ્રવાહ, સ્ખલના વગર જ સર્વગ્ર વહી શકે છે. તથાપિ, સુદ્ધ-દ્રષ્ટિવાળા સહદયોને પદ્યમાર્ગ કરતાં ગદ્ય-માર્ગ કાંઈક કઠિન અવશ્ય જણાયો છે ! સિદ્ધસારસ્વત મહાકવિ ધનપાલ તો એટલે સુધી વહે છે કે—

અચ્છન્દદ્વન્દ્વકારણભાજઃ પ્રચુરવર્ણકાત્ ।

વ્યાગ્રાદિવ ભયાગ્રાતો ગદ્યાદ્વ્યવર્તતે જનઃ ॥

—અખંડ એવા દંડકારણ્યનું સેવન કરનાર અને રંગ બેરંગી એવા સિંહથી ભય પામી મનુષ્ય જેમ પાછો ફરવા જાય છે તેમ લાંબા લાંબા સમાસોવાળા દંડકોયુક્ત અને બહુ અક્ષરોવાળા ગદ્યથી પણ જન વિમુખ થાય છે ! કવીશ્વરનો એ અનુભવોદ્ગાર અનુભવી રસિકોને અક્ષરશઃ સત્ય જણાય છે. એજ કારણ છે કે અપરિમિત એવા કવિ-સમૃદ્ધમાંથી અતિ અલ્પ કવિઓ જ પોતાની પ્રતિભાને એ વિષમ જણાતા માર્ગે ચત્રાવી ગદ્ય-કાવ્ય રૂપી સાહિત્યના ભવ્ય મહાલયને ભૂપિત કરવાનું કઠિન કાર્ય સ્વીકાર્યું છે. એ કવિઓના પ્રયત્નના પ્રતાપે જ સંકુચિત-વિસ્તારવાળું હોવા છતાં પણ અતિ મુંદર એવા એ રસ-મંદિરમાં પ્રવેશ કરી, અસંખ્ય રસ-પ્રેમીઓ, પરબ્રહ્મના આનંદ સહોદર એવા એ રસા-સ્વાદમાં લીન થઈ, કૃતકૃત્ય થાય છે.

વાયકો આગળ આજે આ પ્રસ્તુત ક્ષેષ પણ એ મુંદર-મંદિરના એક અતિ ભવ્ય ભવનનું મામાન્ય સ્વરૂપ જાપન કરવા માટે, ઉપરિચિત કરાય છે. આશ્ચર્ય એ છે કે એ ભવનની ભવ્યતા અતિ આકર્ષક હોવા છતાં પણ બહુ જ વિરલ રસિકોએજ એનો ઉપભોગ કર્યો હશે ! ઘણા થોડા સહદયો જ એની અંદર પ્રવેશ કરી, સિદ્ધસારસ્વત ધનપાલના મધુર વચના-મૃતનું પાન કરી, અને કવીશ્વરે કણેલી રમ્ય સૃષ્ટિનું દર્શન કરી ચિત્તને ચમત્કાર કરનાર એવા પરમાનંદનો અનુભવ કર્યો હશે ! અવલોકન તો દૂર રહ્યું પરંતુ એનું નામ પણ, વિદ્વાનોના મ્હોટા બાગે નહિ સાંભળ્યું હોય !

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે ગીર્વાણ વાણીના કાવ્ય સાહિત્યનો ગદ્ય વિભાગ ઘણાં થોડાં કાવ્ય-રત્નોથી જ અલંકૃત છે. સુગંધુ કવિની વાસવદત્તા, દડીનું દશકુમાર ચરિત, ત્રિવિક્રમબદ્ધની નલકથા, બાણની કાદંબરી અને હર્ણ્યાખ્યાયિકા, ધનપાલની તિલકમંજરી અને કાવર્ય કવિ સોદસની ‘હૃદયમુંદરી’ આદિ પુસ્તકોથીજ ગીર્વાણવાણીના ગદ્યનું ગૌરવ છે. નામોદક્ષેષિત પુસ્તકોમાંથી તિલકમંજરી કથાનો વાચકોને પરિચય થાય તે રેતુથી તેના સંબંધમાં કાંઈક નીચે લખવામાં આવે છે,

૬ આ કથા અત્યાર સુધી પ્રકટ થયેલી જણાતી નથી. પાટણના જૈન લંકારમાં આની એક છલ્લો પ્રતિ વિદ્યમાન છે. બાણના હર્ણચરિતની માફક આ કથા આઠ ઉચ્ચવા-શ્લોકોમાં રચાયેલી છે. આના સંબંધમાં વિશેષ જાણવાની નિગ્રાસાવાળાએ પંચમ ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વાર્ત્તા, ચિમનસાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલે તૈયાર કરેલો “પાટણના બંકારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપખંડ તથા પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય” નામનો નિબંધ વાંચવો.

સુપ્રસિદ્ધ ધારાધીશ્વર વિદ્યાવિલાસી ભોજ નૃપતિની સભાના મુકુટ સમાન અને સિંહસારસ્વત ઉપાધિ ધારણ કરનાર મહાકવિ ધનપાસે તિલકમંજરીની રચના કરી છે. પાંડિ-કામાં કવિ વહે છે કે—

‘નિઃશેષવાદ્યમયવિદોઽપિ જિનાગમોક્તાઃ

શ્રોતું કથાં સમુપજાતકુતૂહલસ્ય ।

તસ્યાવદાત ચરિતસ્ય વિનોદ હેતો

રાજઃ સ્ફુટાદ્રુતરસા રચિતા કથેયમ્ ॥”

અર્થાત—“ સર્વ શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા હોવા છતાં પણ જૈનશાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી કથાઓ સાંભળવા માટે ઉત્પન્ન થયેલા કુતૂહલવાળા અને નિર્બલ આરિતવાળા તે (ભોજ) રાજાના વિનોદ માટે સૃષ્ટ અદ્ભુત રસવાળા મેં આ કથા-તિલકમંજરી રચી છે. ” ભોજરાજ સંસ્કૃત સાહિત્યનો અત્યંત પ્રેમી હતો. તે સ્વયં સારો કવિ હતો. તેની સભામાં આર્યા-વર્તના બધા ભાગોભાથી કવિઓ અને વિદ્વાનો આવતા અને પોતાનું પાંડિત્ય પ્રદર્શિત કરી રાજા અને સભાજનોનું ચિત્ત આકર્ષતા. રાજા પણ યોગ્ય પુરોનો ગોચરતાનો બહુ જ આદરસહકાર કરતો. દાન અને સન્માન આપી વિદ્વાનોના મનનું રંજન કરતો. તેના આશ્રય હેઠળ સંખ્યાબંધ પંડિતો રહેતા અને સાહિત્યની મેવા કરી યશોરાશિ મેળવતા. મહાકવિ ધનપણ તેની પરિપક્વો વિદ્વન્માન્ય પ્રમુખ અને રાજાનો પ્રમાદ મિત્ર હતો. બાહ્યાવ-સ્થાથ જ ભોજ અને ધનપાસ પરસ્પર પરમ સ્નેહીઓ હતા. કારણ કે મુંજરાજની પરિ-પક્વો પણ રાજમાન્ય વિદ્વાન ધનપાસજ પ્રમુખ હતો. ધનપાસના પાંડિત્ય ઉપર મુંજરાજ અતિ મુગ્ધ થઈ તેને ‘સરસ્વતી’ નું મહત્વ સૂચક વિરૂદ્ધ આપ્યું હતું. આવી રીતે ધન-પાસ, ધારાનગરીના મુંજ અને ભોજ બન્ને પ્રખ્યાત નૃપતિઓને બહુ માન્ય હતા. ધન-પાસ પ્રથમ વૈદિક ધર્માવલંબી હતો પરંતુ પાછળથી પોતાના બંધુ શૌભનમુનિના સંસર્ગથી જૈનધર્મનો સ્વીકાર કરી, મહેંદ્રસુરિ પાસે જૈન-ગાહપત્ય દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. ધન-પાસના ધર્મ પરિવર્તનથી રાજા ભોજને બહુજ વિસ્મય થયો, તે વારંવાર ધનપાસની સાથે જૈનધર્મના વિષયમાં બહુ વિવાદ કરતો પરંતુ ધનપાસની દૃઢતા અને વિદ્વત્તા આગળ રાજા નિરૂત્તર થતો. વખતના વહેવા સાથે રાજાનો આગ્રહ મંદ થયો અને જૈન સાહિત્ય તરફ સદૃશિ ધરાવવા લાગ્યો. ધનપાસ પોતાના ગુરૂશ્રી મહેંદ્રસુરિ પાસે સ્વાહવાદ સિદ્ધાન્તનો વિશેષ અભ્યાસ કરી જૈનદર્શનનો પારદર્શ-તત્ત્વજ્ઞ થયો. ભોજરાજ સ્વયં વિદ્વાન અને તત્ત્વજ્ઞ હોવાથી સ્વ-ધર્મના—વૈદિક દર્શનના તત્ત્વોમાં તે બહુ નિપજાત હતો, પરંતુ જૈન-ધર્મનો વિશેષ પરિચયના અભાવે સ્વાહવાદ સિદ્ધાન્તના વિષયમાં, તે વિશેષ જાણકાર ન હતો. ધનપાસના સંસર્ગથી તેની ઇચ્છા જૈન-દર્શનના સ્વરૂપને જાણવાની થઈ, અને તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે, કર્નાથ આગળ વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો ધનપાસે, જૈન સિદ્ધાન્તોક્ત વિચારો અને સંસ્કારોને પ્રતિપાદન કરનારી તિલકમંજરી જેવી અદિતીય અને અદ્ભુત કથા રચી, રાજાની અને પ્રજાની તાત્કાલિક પ્રીતિ અને પૂજા સપાદન કરી. તથા ભાવિ જૈન પ્રજા અને સંસ્કૃત સાહિત્યના રસિકોનો અપૂર્વ પ્રેમભાવ પ્રાપ્ત કરી પોતાના નામ અને કામને અખંડ યશના ભાગી બનાવ્યા છે !

તિલકમંજરી રચના

બાણીની કાદબરીજેની વિસ્તૃતગદ્યમાં અને આખ્યાયિકાના આદારમાં થયેલી છે પણ અને વસ્તુ બંને દ્વિતી કાવ્યના હોવાથી સરસ્વત સાહિત્યનું તે એક અપૂર્વ નોંધેનજ કી શકાય અયોધ્યા નગરીના મેવનાહન રાજાનો હરિવાહનકુમાર કથાનો મુખ્ય નાયક અને વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર આવેલા રથનુપુર ચક્રવાન નામક નગરના ચક્રસેન નિધાધરની કુમારી તિલકમંજરી મુખ્ય નાયિકા છે આ બંને દેવતાને અગ્ર દરી કવિએ કથાની વિચિત્ર અને રસભરી ધરના કરી છે મધ્યમાં સમરકેતુ અને મનપસુદરીનો દત્તાત સાવી, કથાની નિસ્તૃતિ અને પ્રકૃતિમાં વૃદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ આણી છે ધર્મ સંબંધી જાતીયતા જણાવના માટે ધ્યાને સ્થાને જૈન વિચારો અને સરકારો કથાના પાત્રોમાં પૂર્વ ડે શ કાવતારનીય, યુગાદિગિન મદિર, જયવનપ્રભનામાં વૈમાનિક દેવ, વિદ્યાધરમુનિ, નંદીશ્વર દ્વીપ, વૈતાલ્ય પર્વત, અષ્ટાષ્ટ પર્વત, મહારી નંદીશ્વર મહોત્સવ અને સર્વજ એવા જ્યંતસ્વામી દ્વારા પૂર્વજન્મ કથન—મૃત્યાદિ પ્રબોધથી જૈન—જગત્તરી રૂપેના આવેળી છે એ સિવાય કાવ્યના પર્ણનીય અંગો—જેવા કે, નગર, ઉદ્યાન, પર્વત, અરણ્ય, મમુદ, સર્વિત, સરોવર, પ્રાતકાન, માયકાન, નિશા, આયોક, અધકાર, સમવલ્લુન, યુદ્ધ અને નૌકા, અદિના વર્ણનો—અતિ આશ્ચર્યકારક રીતે વર્ણવ્યા છે પ્રાકૃતિક દૃશ્યો અને યદ્યર્થ—સંભાવો બુદ્ધ સુદર અને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આવેળનામાં આવ્યા છે પ્રત્યેક વર્ણન રસ અને અનકાર દ્વારા પર્ણપર્ણે પોષનામાં આવ્યો છે ‘પ્રભાવક ચરિત્ર’ ના લેખક જે કહે છે કે—‘રસાન્નવપરાકારિ પ્રાપિતા. કવિ ચરિત્રા’ તેમાં આતુકિતો લેશ પણ મહદય વાચકને જણાવે તો નથી કાવ્ય મધુલોલુપ રસિક—લમરોના ચિત્ત—વિનોદ માટે પસંદગી પુષ્પોથી સુગંધિત નદનન મમાન નરસથી પૂરિત આ કમનીય કાવ્ય છે કાદબરીના વિવૃત વર્ણનો અને દીર્ઘ—સમામેકાવ્યમર્મજના કોમતાન્તકણને જ્યારે કર્તકિત કહે છે ત્યારે, તિલકમંજરીના મનિષ્ઠ જ્ઞાન્તો અને સરવ રાક્યો અમરણ—સૂત્રોની માટે હૃદયપટ ઉપર સુદર રીતે યોગ્ય યદ્યારવાર સ્મૃતિપથમાં આવ્યા કરે છે. શબ્દની લક્ષિતતા અને અર્થની ગભીરતા મનોરુના મનને મોહિત કહે છે સ્થાને ધ્યાને નીતિ અને સદાચારના ઉચ્ચાગિન ઉપેક્ષોથી રિવેકી વાચકની દત્તિ સન્માર્ગ—સેવન તરફ આકર્ષાય છે મસાગ્ની સામાયિક કાણુભયુગતાના સ્વરૂપને પ્રકટ કરનારા માર્મિક ઉપેક્ષોથી તરનગના હૃદયમાં નિરેના અકુરો જુગમે છે યથોચિત ધ્યાને આવેના પ્રમજોથી વાચકની વિચારશ્રેણી પણમાં નૃગાગમમાં ફોરે છે તો કાણુમાં કૃષ્ણસમા, કાણુમાં માક્ષાદ ધર્મસ્વરૂપ એક મહાત્માને જોઈ ચિત્ત ભમ્ભિમાં તરીન થાય છે તો કાણુમાં અતિ બવાનક એક વૈતાનને જોઈ સમય ચીગ બધથી રેમાચિત યદ્ય જાય છે આરી રીતે ‘અદિન તના મગમથી રાક યતો અમ્પરિત વાન્યપ્રસાદ દિમાયવના ગર્ભમથી નિકળેના બાગિરથીના શ્રોતસની માત્ર ઉત્તરેતરે દદિ પામતો અને ‘ધ્યાનન્દ’ ના ઉદ્દેશિમાં અતગિત યદ્ય જાય છે ।

નાયકને કથાની રચનાનું કાલ્પ દિગ્દર્શન થાય તેવા માં એકાદ ફરાર અદિ દાકતામાં આવે તો અધ્યાને નહોં ગાગાજો

કથાનાયકનો પિતા મેવનાહનનગ્ન મતતિના અનાયથી ખિત્ર મનરાજો યદ્ય એક નિસં મનાના મમામાં પોનાના ભદ્રમાન નામાં મહાપ્રામાન્તા પૃથ્વીભાગ ઉપર, પોનાની

પ્રિયા મહિરાવતી સહિત બેઠો છે. એટલામાં આકાશ માર્ગે કોઈ વિદ્યાધરમુની આવે છે અને તે “ધાર્મિકજનાનુવૃત્યમિમુખાનિ હિ ભવન્તિ સર્વદા ધર્મતત્ત્વનવેદિનાં હૃદયાનિ” એ નિયમને વશ થઈ, રાગની અનુદૃષ્ટિથી અંતરતઃકથી નીચે ઉતરી, રાગએ આપેલા ‘હેમવિષ્ટર’ ઉપર બેસે છે. રાગ પ્રથમ તેમની સામાન્ય સ્તવના કરે છે અને પછી પોતાના આત્માને વિશેષ અનુગૃહીત કરવા માટે મુનિને પ્રાર્થે છે કે, હે મુનિશ્રેષ્ઠ !

“ઈદં રાજ્યમ્, ઇષા મે પૃથિવી, एतानि वसूनि, असौ हस्त्यश्वरथपदाति-
मायो वाहः परिच्छदः, इदं शरीरम्, एतद् गृहं गृह्यतां स्वार्थसिद्धये परार्थसंपाद-
नाय वा, यदत्रोपयोगार्हम् । अहर्षिं नश्चिरान्निर्वापयितुमेतज्जन्मनः प्रभृत्यवदितानु-
रूप पात्रविपादविक्रवं हृदयम् ।”

“આ રાજ્ય, આ મહારી પૃથિવી, આ બધું ધન, આ હાથી, ઘોડા, રથ અને પદાતિ-વિપુલ બાહ્ય પરિવાર, આ શરીર, અને આ ગૃહ; એમાંથી જો આપને ઉપયોગી હોય તે, સ્વકાર્યની સિદ્ધિમાટે અથવા પરાપકાર કરવા અર્થે સ્વીકાર કરો. જન્મથી લઈ આજ પર્વત નહીં પ્રાપ્ત થયેલ યોગ્ય પાત્રના લીધે ઉત્પન્ન થયેલા વિપાદથી વિઠલવ થએલા આ અમારા હૃદયને ચિરકાલ મુખી શાંત કરવાને યોગ્ય હો આપ.”

રાગની વિનય અને ઉદારતા બરેલી આ પ્રાર્થના સાંભળી મુનિને અતિ હર્ષ થાય છે અને ઉત્તર આપે છે કે—

“મહાભાગ ! સર્વમનુરૂપમસ્ય તે મહિમાતિશયતુળી કૃતવારિરાશેરાશયસ્ય ।
કેવલમભૂમિર્મુનિજનો વિભવાનામ્ । વિપયોપભોગગૃહ્નવોહિ ધનાન્યુપાદત્તે । મદ્ધિ-
ધાસ્તુ સંન્યસ્તસર્વારમ્ભાઃ સમસ્તસજ્જવિરતા નિર્જનારણ્યવદ્ગૃહ્સુદ્ધયો ભક્ષમાત્ર-
ભાવિતસન્તોપાઃ કિં તૈઃ કરિષ્યન્તિ । યે ચ સર્વપ્રાણિસાધારણમાહારમપિ શરીર-
વૃત્તયે ગૃહ્ણન્તિ, શરીરમપિ ‘ધર્મ સાધન’ ઇતિ ધારયન્તિ, ધર્મમપિ ‘મુક્તિ કારણ’
ઇતિ વદુ મન્યન્તે, મુક્તિમપિ નિરુત્સુકેન ચેતસાભિવાશ્ચલન્તિ, તે કથમસાર સાંસા-
રિકમુલપ્રાપ્ત્યર્થમનેકાનર્થહેતુમર્થ ગૃહ્ણન્તિ । પરાર્થસમ્પાદનમપિ ધર્મોપદેશદાન
દ્વારેણ શાસ્ત્રેષુ તેષાં સમર્થિતમ્ । નાન્યથા । તદ્વલં, અત્રનિર્વધેન ” ॥

—“હે મહાભાગ ! પોતાના મહિમાતિશયથી તુલ્ય સમાન કરી દીધો છે સમુદ્રને જોણે એવો, એ તારા આશય-હૃદયને સર્વયોગ્યજ છે. પરંતુ મુનિજન વિભવોનું અસ્થાન છે. વિષયોના ઉપભોગમાં આમક્ત થયેલા જનો જ ધનને અહણ કરે છે. સર્વ આરંભ-સાધના ત્યાગી, સમસ્ત સંગથી વિરક્ત, નિર્જન અરણ્યોનેજ ગૃહ માનનારા અને બિશ્વાવૃત્તિથી સંતુષ્ટ રહેનારા મહારા જેવા-ભિક્ષુઓ તે-ધનાદિ વસ્તુઓ-થી શું કરશે ? જો, સર્વ પ્રાણી સાધારણ એવો આહાર પણ, શરીરના નિર્વાહ અર્થેજ અહણ કરે છે. શરીરને પણ ધર્મનું સાધન જાણીનેજ ધારણ કરે છે. ધર્મને પણ મુક્તિનું કારણ માત્રી બહુમાન આપે છે અને મુક્તિને પણ ઉત્સુક રહિત વિત વડે વાંચે છે. તેઓ, અસાર એવા સાંસારિક સુખોની પ્રાપ્તિ અર્થે, અનેક આર્થના હેતુભૂત એવા અર્થ—ધનને શી રીતે

અહણુ કરે ? પૌરોપકાર પણ, ધર્મોપદેશ રૂપી દાનદ્વારા જ તેમના માટે સાસ્ત્રમાં સમર્થન કર્યું છે; બીજી રીતે નહિ. માટે એ વિષયમાં આશ્ચર્યથી બસ. ”

કેવા સુંદર સરસ અને સરસ વાક્યોમાં કવિએ રાજની ઉત્તર પ્રાર્થનાની અને સુનિની વિશુદ્ધ વૃત્તિની આકૃતિ ખેંચી છે. વિશેષ શું. ઉત્તરોત્તર આનંદ દાયક એવા આવંને આવાં પ્રકરણોથી તિલકમંજરીની મહત્તા અતિશય ઉચ્ચ થઇ ગઇ છે.

ભોજન કરતી વખતે એકલા મિષ્ટાન્નથી જેમ મનુષ્યનું મન કંટાળી જાય છે અને તેનાથી વિરક્ત થઇ, વચમાં વચમાં તીખા કે ખાટા સ્વાદ વાળી સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ ખાવાની ઇચ્છા યાય છે તેમ, કથાના રસના આસ્વાદન સમયે પણ કેવળ ગદ્યથી વાચકની વૃત્તિમાં વિરક્તતા આવવા ન પામે, તે હેતુથી કવીશ્વરે, ઉચિત પ્રસંગે ભોજનની માળામાં ગુલાબ ના પુષ્પોની માફક, મધુર, આસ્વાદક અને સુંદરવર્ણવિશિષ્ટ, નાના જાતિનાં પદ્યો સ્થાપન કરી, સુવર્ણમાં સુગંધ મેળવ્યું છે.

કવિની પૂર્વે કાદંબરી આદિ કથાઓ વિદ્યમાન હતી અને તેમનો આદર પણ વિદ્વાનોમાં અતિ હતો. પરંતુ તેઓમાંથી, કોઈ કથા જ્યારે કેવળ શ્લેષમય હતી, તો કોઈ કેવળ ગદ્યમય ત્યારે કોઈ પદ્યપ્રાધાન્યજ્ઞ. એ કથાઓ સર્વગુણસંપન્ન હોવા છતાં પણ તેમની એ એકાંતતા, ગુલાબના કુદમાં કાંટાની માફક, સહુદયોના હૃદયમાં અટકતી. તેમના વાચન વખતે રસિકોના મનમાં વડતી રસની ધારાનો વેગ રખતો. તેમનો એ દોષ, સાહિત્યકારો પોતાના નિબંધોમાં અપહરણે પ્રકટ કરતા. ધનપાત્રથી પણ એ સંબંધમાં મીન નહીં રહેવાયું. પોતાના કવંના મહાકવિઓના ગુણો સુક્તકંઠે ગાવા છતાં પણ, તેમની તે, દુષિત કૃતિ માટે ટકોર કરીજ દીધી છે. તિલકમંજરીની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે—

“વર્ણયુક્તિં દધાનાપિ સ્તિગ્વાંજનમનોહરામ્ ।

નાતિશ્લેષવના શ્લાઘાં કૃતિલિપિરિવાશ્વતે ॥ ૧૬ ॥

અશ્રાન્તગદ્યસન્તાના શ્રોતૃણાં નિર્વિદે કથા ।

જહાતિ પદ્યમચુરા ચમ્પૂરપિ કથારસમ્ ॥ ૧૭ ॥ ”

તાત્પર્ય એ છે કે, જનોનાં મનને હરણ કરનારાં એવાં મધુર વર્ણનોના યુક્ત હોવા છતાં પણ અતિ શ્લેષવાળી કવિની કૃતિ પ્રથમ પામતી નથી. સતતગદ્યવાળી કથા પણ શ્રોતાઓને આનંદ આપી શકતી નથી. તેમજ પ્રચુર પદ્યોવાળી અંબુકથા પણ રમ પોવી શકતી નથી. કવિના આ ત્રણ આલેખો, કમથી સુખરૂપ કવિની ‘વાસવદત્તા’, ‘બાણકવિની’ ‘કાદંબરી’ અને ત્રિવિક્રમમંદની ‘નવકથા’ ઉપર થયેલા જણાય છે. પ્રથમનું શ્લેષક હિન્ય, બીજાનું ગદ્યપ્રાધાન્ય અને ત્રીજાનું પદ્યપ્રાધાન્ય અને ત્રીજાનું પદ્યપ્રાધુર્ય સુપ્રસિદ્ધ છે. સાહિત્ય-જોની દૃષ્ટિમાં, આકૃતિઓ, તેમની એકપ્રિયતાને લીધે, કાંઈક દીનચુલુવાળી જણાયલી હોવાથી ધનપાત્રે પોતાની કૃતિને એ ત્રણે માર્ગોથી દૂર રાખી, નવીન માર્ગેજ દોરવી છે. આમાં નથી સંધન શ્લેષો કે નથી કહિનપદો. તેમજ સતત ગદ્ય પણ નથી અને પ્રચુર પદ્ય પણ નથી. મમત્ર કથા, સરસ અને સુપ્રસિદ્ધ પદો દ્વારા પ્રમાદ ગુણવતે અત્યંત થયેલી છે. યોડા યોડા અંતર પડી, પ્રમજોગિત રચાને, અકેક, અખેક કે તેથી વધારે ભાવદશક પદો પણ આવેલાં છે. ગદ્યની માફક, તિલકમંજરીનાં પદ્યો પણ બહુ રમણીય અને પ્રાદ છે. રસ અને ધ્વનિથી પૂરિત છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક પદ્ય લઈએ.—

“ વિપદિવ વિરતા વિભાવરી નૃપ ! નિરપાય મુપાસ્સ્વ દેવતાઃ ।

ઉદયતિ ભુવનોદયાય તે કુલમિવ મણ્ડલ મુષ્ણદીધિતેઃ ॥ ”

મેધવાહન રાગ એક પ્રાતઃકાલમાં સંતતિના અભાવથી, બૌદ્ધદર્શનની માફક સર્વજન્યતા જ્ઞેનો અને સંતાનની સિદ્ધિને માટે, આમતેમથી, તે તે ઉપાય ચિંતવતો બેઠો છે. એટલામાં પ્રાભાતિક કૃત્યો નિવેદન કરવા માટે બંદિવાન આવે છે અને તે ઉપર લખેલ અપરવક્ત્ર જાતિનું પદ્ય બોલે છે. એ પદ્યમાં કવિએ પોતાની પ્રતિભાનો પ્રકાશ અપૂર્વ રીતે પ્રકટ કર્યો છે. એ પદ્ય સાંભળી રાગના મનમાં શા શા ભાવો ઉદ્ભવ થાય છે તે તો તિલકમંજરીનું તે સ્થળ વાંચવાથી જ જણાય તેમ છે. હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા અસાધારણ વિદ્વાને પણ તિલકમંજરીનાં પદ્યોને અતિ હૃદયકોટિનાં માન્યા છે અને પોતાના કાવ્ય સાહિત્યના નિબંધોમાં અનેક સ્થળે શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ તરીકે ટાંચ્યાં છે. ‘કાવ્યાનુશાસન’ ના ૫ મા અધ્યાયના.

“ અર્થમેદભિન્નાનાં મહાભ્યાં યુગપદુક્તિઃ શ્લેષઃ । ”

એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં એકવચન અને બહુવચનના બંધ શ્લેષ તરીકે, તિલકમંજરીની પીઠિકાનો.

“ માઞ્યમભાવઃ પ્રમથો ધર્મસ્યાસ્તરજસ્તમાઃ ।

દદતાં નિર્વૃતાત્માન આચોઽન્યેઽપિ મુદં જિનાઃ ॥ ૨ ॥

આ ચમત્કારિક શ્લોક હૃદયેષ્યો છે. તથા ‘છન્દોઽનુશાસન’ ના ૫ મા અધ્યાયમાં પણ

“ પાચદાશ્ચ તૃતીયે પશ્ચમે ચો જો લોર્વા પશ્ચાંધિસ્ત્રિપાત્ પૂવાર્દા માત્રા ॥૧૬॥ ”

એ સૂત્રની વૃત્તિમાં આના નામક છંદના ઉદાહરણ રૂપે તિલકમંજરીમાં (૫૪ ૧૭૭) પ્રચુની સ્તુતિનું જે—

“ શુન્કશિખરિણિં કલ્પશાસ્ત્રીવ,

નિધિર ધન ગ્રામ ઇવ,

કમલચંદ્ર ઇવ ભારવે ઝવાનિ,

ભવભીષ્મારણ્ય ઇદ,

વીક્ષિતોઽસિ મુનિનાથ ! કથમપિ ॥ ”

આ પદ્ય, સમરકેતુના મુખેથી, કલ્પતર્પના ઉદ્યાનમાં આવેલા જિનાયતનમાં, કવિએ બોલાવેલ છે, તે ઉદાહૃત છે.

કથાની પીઠિકા.

કવિએ વિસ્તારરૂપે લખી છે. ન્હાના મોટા એકંદર ૫૩ કાવ્યોમાં ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે. સાહિત્યકારોએ ‘મહાકથા’ ની આદિ માટે બાંધેલા.

“ શ્લોકૈર્મહાકથાયા મિષ્ટાન્દેવાન ગુરુત્તમસ્કૃત્ય ।

સંસેપેણ નિર્જં કુલમભિદધ્યાત્સ્વં ચ કર્વૃતયા ॥૨૦ ॥ ”

(કાવ્યાલંકાર, ૧૬ અધ્યાય.)

આ નિયમને પૂર્ણ રીતે અનુસરવામાં આવ્યો છે.

મુંદર, સરદ, અને બાવપૂર્ણ શબ્દોવાળા એવા—

“ સ વઃ પાતુ જિનઃ કૃત્સનીક્ષતે યઃ પ્રતિક્ષણમ્ ।

રૂપૈરનન્તરૈકૈકજન્તો વ્યાપ્તિં જગત્રયમ્ ॥ ”

આ બાવ મંગલથી કથાની મંગલ કરનારી શરૂઆત થાય છે. ૭ મા કાવ્ય મુંદી પોતાના અબીષ્ટદેવ એવા જિનેશ્વરની તથા શ્રુત દેવતા-સરસ્વતીની સ્તવના કરી છે. તે પછીના ૧૧ શ્લોકોમાં સુદવિઓની પ્રશંસા અને બલજનોની નિંદા તથા સહાવ્યનું સંકીર્તન અને દુષ્ટ કવિતાનું દોષોદઘાટન કરવામાં આવ્યું છે. કવિ અને કાવ્યોના વિષયમાં કથાકાર કહે છે કે—

“ સ્વાદુતાં મધુના નીતાઃ પશુનામપિ માનસમ્ ।

મદયન્તિ ન યદ્વાચઃ કિં તેઽપિ કવયો ભુવિ ॥

કાવ્યં તદપિ કિં વાચ્યમવાશ્ચિ ન કરોતિ યત્ ।

શ્રુતયાજમમિત્રાણાં વક્ત્રાણિ ચ શિરાંસિ ચ ॥ ”

અર્થાત—માધુર્યશુણ્ણદ્વારા સ્વાદુતાને પ્રાપ્ત થયેલી જેમની વાણીઓ, પશુઓના મનને પણ જો દર્પિત નહીં કરે તો શું તેઓ પૃથિવીમાં કવિ કહેવડાવવા લાયક છે ? ! અને તે પણ શું કાવ્ય કહી શકાય કે જેના શ્રવણ માનથીજ જો શત્રુઓના મુખ અને મસ્તક નીચા નહિ થઈ જાય ? ! ! ઉપાશ્રયે ઉપાશ્રયે વિરાજમાન થયેલા આપણા આધુનિક મુનિકવિઓ જરા આ વાક્યને વિચારપૂર્વક વાંચવાની તરફી લેશે ? ૧૯ મા શ્લોકમાં ‘ત્રિપદી’ ધારક શ્રી ઈંદ્રભૂતિ ગણધરને નમસ્કાર છે. ૨૦ મા શ્લોકમાં આદિકવિ તથા રામાયણ અને મહાભારતના કર્તા, મહર્ષિ વાલ્મીકિ અને વેદવ્યાસને વંદન છે ! પરમાર્હત એવા એ કવીશ્વરની શુણ્ણાનુરાગતા તરફ સ્વ સંપ્રદાયના સાધુ સિવાય અન્યને બહુ માનથી પણ નહિ બોલાવનાર આજકાલના કાયક સમ્યક્ત્વીઓ, શો અહીંપ્રાય આપતા હશે તે ખાસ જાણવા જેવું છે ! આ પછીના બે શ્લોકોમાં, શુણ્ણાદય કવિની ‘વૃહત્કથા’ ની તથા પ્રવરસેનના ‘સેતુવંધ’ મહાકાવ્યની પ્રશંસા છે. ૨૩ મા શ્લોકમાં, પાદવિમાયાર્થની બનાવેલી ‘તરંગચત્રી’ કથા ગંગાની માફક પૃથિવીને પાવન કરનારી કથા છે. ૨૪ મા શ્લોકમાં, ‘જીવદેવસુતિ’ ના પ્રાકૃત પ્રબંધોની પ્રશંસા છે. પછીના ૪ શ્લોકોમાં કમ્પી, કાલિદાસ, બાણ અને ભારવિ કવિને વખાણવા છે. ૨૯ મા શ્લોકમાં શ્રી હરિભદ્ર સુરિના મમતાદેવ્ય ચરિતનો મહિમા છે. ૩૦ મું પદ્ય મહાકવિ ભવભૂતિના ઉત્કર્ષનું પ્રકાશક છે. ધર્મીજ ખૂબીથી કવિએ, એ ભવભૂતિની ભારતીને વખાણી છે.

૧ ‘પ્રમાણક ચરિત’ માં આનું નામ ‘તરંગલોલા’ આપ્યું છે.

“ કથા તરંગલોલાયા વ્યાવ્યાતામિ નવાપુરઃ । ”

“ સૌંદર્ય કદાચિ ન કુટું જમ્મસ્સ પાલિત્તયં હરંતસ્સ ।

જસ્સ મુહનિઝ્ઝરાઓ તરંગલોલા નર્દ વૃદા । ”

“સ્પટ્ટભાવરસા ચિત્રઃ પદન્યાસૈઃ પ્રનર્તિતા ॥

નાટકેષુ નટસ્ત્રીવ ભારતી ભવભૂતિના ॥”

૩૧ મા શ્લોકમાં, વાક્યપતિરાજના ‘ગૌડવધ’ ની કીર્તિ છે. ૩૨ મા શ્લોકમાં, શ્વે તાંગર શિરોમણિ શ્રી આપમદ્દિ-ભદ્રકીર્તિ સૂરિના અનાવેલા ‘તારાગણ’ નામના કાવ્યનું સંકીર્તન કર્યું છે. ૩૩ મામાં, યાયાવર રાજશેખર કવિની વાણીને વખાણી છે. ૩૪ મા શ્લોક કવિએ પોતાના ગુરૂશ્રી મહેન્દ્રસૂરિનાં વચનોની પ્રશંસા માટે લખ્યો છે; પછીના બે શ્લોકોમાં, રૂદ્રકવિની ‘ત્રિલોક્ય મુંદરી’ ની તથા તેના પુત્ર કદંબરાજની સૂક્તિઓની પ્રશંસા છે. આવી રીતે, સ્વમત તથા પરમતમાં યદ્ય ગયેલા મહાકવિઓની ઉદાર ઇતિહાસી ભૂરિ ભૂરિ પ્રશંસા કરી ઉપસહાર કરતાં કહે છે કે

“કેચિદ્વચસિ વાચ્યેઽન્યે કેઽન્યશુન્યે કથારસે ।

કેચિદ્ગુણે પ્રસાદાદૌ ધન્યાઃ સર્વત્ર કેચન ॥ ૩૭ ॥”

આના પછીના ૪ કાવ્યોમાં, પરમાર, વૈરસિંહ, સીયક, સિંધુરાજ અને વાક્યપતિ રાજનું વર્ણન છે. ૪૩ થી ૪૯ માં કાવ્ય મુઘી કવિના આશ્રય દાતા રાજા ભોજના પ્રતાપ અને પ્રભાવનું વર્ણન છે, ૫૦ મા કાવ્યમાં પ્રસ્તુત કથાની ઉત્પત્તિનું કારણ દર્શાવ્યું છે. (એ શ્લોક ઉપર ટાંકવામાં આવ્યો છે) ૫૧-૫૨ માં કાવ્યમાં પોતાના પિતામહ અને પિતાની પ્રશંસા કરી છે. “મધ્ય દેશમાં આવેલા સંકાશ્યનામા પ્રદેશમાં દેવર્ષિનામા દ્વિજ હતો કે જેનો પુત્ર સર્વશાસ્ત્રમાં કુશળ સ્વયંભૂ જેવો ઋસવદેવ નામા મહારો પિતા છે.” આમસંક્ષેપમાં પોતાનું પુરાતન વાસસ્થાન અને કુલપ્રકાશિતકરી છેલ્લા કાવ્યમાં કવિ કહે છે કે—

“તજ્જન્મા જનકાદ્દિ પદ્મ જરજઃ સેવાસવિદ્યાલવો

વિપ્રઃશ્રીધનપાલ ઇત્યવિશદામે તામવધ્નાત્કથામ્ ।

પ્રમુખ ચિંતામણિમાં પણ આજનામ આપેલું છે; તેમાં જણાવ્યું છે કે ‘પૂર્વે’ ધણીજ સ્મૃદ્ધિવાન વશિલા નામની નગરીમાં, મધ્ય દેશમાં જન્મેલો કાસ્યપ ગોત્રી સર્વદેવ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. —જ્યારે આત્મ પ્રબોધમાં અવંતી પુરીમાં સર્વધર નામે બોજરાજાનો પુરોહીત વસતો હતો’ એમ જણાવી સર્વધર નામ આપ્યું છે. અને ઉપદેશ પ્રાસાદમાં ધારાનરીમાં લક્ષ્મીધર નામે એક બ્રાહ્મણ હતો’ એમ જણાવી લક્ષ્મીધર એ નામ આપ્યું છે. આમ સર્વદેવ, સર્વધર અને લક્ષ્મીધર એ ત્રણ નામોમાં સર્વદેવજ સત્ય પ્રતીત યાય છે કારણ કે તે ધનપાલે પોતેજ જણાવેલું છે, (પીઠીકાના શ્લોકો ૫૧-૫૨ આ પ્રમાણે છે.)

વાસીદ્ દ્વિજન્મા ચિલ મધ્યદેશે પ્રકાશશશાંકાદમ નિવેશજન્મા ।

અલગ્ન દેવર્ષિરિતિ પ્રસિદ્ધિ યો દાનપાર્વિત્વ વિમૂષિતોઽપિ ॥

શાસ્ત્રેવધીતી કુશલઃ કલાસુ યન્થે ચ વોધે ચ ગિરાં પ્રકૃષ્ટઃ ।

તસ્યાત્મજન્મા સમમૂન્મહાત્મા દેવઃ સ્વયંભૂરિવ, સર્વદેવઃ ॥

હતાં નામમં કેવા દેરકાર કાલાતરે યાય છે. એ જણાવવા આતર આ દર્શાવેલું છે

—તંત્રી,

અક્ષુણ્ણોઽપિ વિવિક્તસૂક્તિરચને યઃ સર્વં વિદ્યાવિધના
શ્રીમુંજેન સરસ્વતીતિ સદાસિ ક્ષોણીભૂતા વ્યાહતઃ ॥ ”

તાન્યથ એ છે કે ‘ પોતાના પિતાના ચરણ કમળની સેવાથી વિદ્યાલવ પામેલો અને મને વિદ્યાના મધુરૂષ એવા મુંજરાજએ સભાની અંદર જોને ‘સરસ્વતી’ એવા મહત્વ-મૂલ્યક ઉપનામથી બોલાવેલ છે એવા વિગ્ર ધનપાલે મહેં આ કથા રચી છે’ આવી રીતે લંબાણ પૂર્વક કથાની પીઠિકા પૂર્ણ કરવામાં આવી છે અને પછી ‘અસ્તિ રમ્યતાનિસ્ત સકલસુરલોકા’ ઇત્યાદિ રમણીય ગદ્ય દ્વારા પ્રભાવ પૂર્ણ કથાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.

તિલકમંજરીની ઉત્પત્તિ બીજે પારા સંબંધમાં જૈન ઇતિહાસ લેખકો જણાવે છે કે— બોજરાજએ કેટલાકદિવસો સુધી ધનપાલ કવિને પોતાની સભામાં અનુપસ્થિત જોઈ, એક દિવસે તેનું કારણ પૂછતાં, કવિએ જણાવ્યું કે, હું આજકાલ એક તિલકમંજરી નામની કથા રચું છું. (આ દેકાણે ‘સમ્યકવસતતિકા’ ના લેખકે ‘ભરતરાજ કથા’ નું તથા ‘ઉપદેશ પ્રામાદ’ માં ‘ચુગાદિચરિત’ નું નામ આપેલ છે.) તે કાર્યની અંદર વ્યય મનવાળો હોવાથી, નિયમિત સમયે, આપની સભામાં હાજર થઈ શકતો નથી. રાજા એ વાત સાંભળી, પોતાને તે કથા સંભળાવવા કવિને અભિપ્રાય જણાવ્યો. કવીશ્વરની સમ્મતિથી રાજા નિરંતર પાછલી રાત્રીએ તે કથા સાંભળતો. (તે સમય બહુ રમણીય હોવાથીજ રાજા તેમ કરતો હતો નહિ કે કાર્યના અભાવને લીધે એમ ‘સમ્યકવસતતિકા’ કાર કરે છે.) સાંભળતી વખતે, કથાના પુસ્તકની નીચે, રાજા મુવર્ણ પાત્ર એવા આશ-ચશી મકતો કે, રણે કથામૃત વ્યર્થ નહી વહી જાય ! સંપૂર્ણ કથા સાંભળી રાજા અતિ આનંદિત થયો. કથાની સર્વોદ્દૃષ્ટતાએ રાજાના મનને બહુ આકર્ષ્યું. આ કથાની સાથે મહાઈ નામ અંકિત થાય તો યાવચ્ચંદ્ર દિગ્ગકરો સુધી મહારો યશ આર્યાવર્તની પવિત્ર ભૂમિ ઉપર અખંડિત રહે, એવી અસદ્ અભિલાષાને વશ થઈ રાજા કવિને કહેવા લાગ્યો કે, કથાના નાયકના રથાને તો મહાઈ નામ, અયોધ્યા નગરીના દેકાણે અવંતીનું નામ, અને શકાવનાર તીર્થની જગ્યાએ મહાકાળનું નામ દાખલ કરે તો, બહુ માન, બહુ ધન અને ઇચ્છિત વર પ્રદાન કરૂં ! રાજાની એ અનુચિત પ્રાર્થના સાંભળી ધનપાળ બોલ્યો કે શ્રાત્રિધના હાથમાં રહેલો અને પવિત્ર જલથી ભરેલો પૂર્ણકુંભ જેમ મઘના એક બિંદુથી અપવિત્ર થઈ જાય છે તેમ ઉપર્યુક્ત નામોના પરિવર્તનથી સંપૂર્ણ કથાનું

૧. ‘સો જંવદ મૂવાલવ પારદ્ધા અસ્થિ મરહરાય કહા !

૨. ‘પણ્ડિત આચ્છ-મયાડધુના યુગાદિચરિતં વચ્ચતે !’

ઉક્ત લેખકોએ આ નામાન્તરો શા કારણથી આપ્યાં હશે તે સમજાનું નથી ! (જ્યારે પ્રખંધ ચિંતામણીમાં તો ‘તિલકમંજરી’ નુંજ નામ આપ્યું છે. —તત્રી)

૩. ‘સો સમયો રમણીયો નડ બમાવાઓ કજ્ઞાળમ્ !’

ઉપદેશ પ્રામાદમાં ધનપાળે જે ઉત્તર આપ્યો તે ગાથા આ પ્રમાણે મુકેલી છે:—

પાવિત્ર્ય નષ્ટ થઇ જાય છે અને તેના પાતકથી કુટ્ટ, રાગ્ય અને રાદ્રનો નાશ થાય છે ! X
રાગ્ય એ ઉત્તર સાંભળી બહુ ક્રુદ્ધ થયો અને પાસે પડેલી અંગારાની સગડીમાં, સૂર્યતાને
વશ થઇ તે પુસ્તક નાંખી દીધું ! રાગ્યના એ દુઃષ્ટ કૃત્યથી કવીશ્વર બહુ ખિન્ન થયો,
પોતાના સ્થાને આવી દીર્ઘ નિશ્વાસો નાખતો એક જૂના ખાટકામાં બેઠો. કવિને, સાક્ષાત્
સરસ્વતીના સમાન એક તત્ત્વકમંજરી નામની નવ વર્ણની સુંદર બાલા હતી, તેણે પોતાના
પિતાને આવી રીતે કાર્યશૂન્ય અને ખિન્નમનસ્ક જોઇ તેનું કારણ પૂછ્યું. પુત્રાના અભ્યાસહતે
વશ થઇ કવિએ કથાના વિષયમાં બનેલો સમગ્ર વૃત્તાંત સંભળાવ્યો. સાંભળીને બાલા બોલી
કે પિતાહ ! આપ ખેદ નહીં કરો, સ્તન, પૂજન અને ભોજન કરી લ્યો; મહેતે તે કથા
સંપૂર્ણ થાદ છે તેથી હું આપને ઉત્તરાવી દઇશ. કવિ આ વાત સાંભળી હર્ષિત થયો અને
પોતાનું નિત્યનિયમ કરી, પુત્રીના મ્હોદેથી તે કથા કરી લખી. અને પોતાની પુત્રીનું નામ
ચિત્સમરણ કરવા માટે તેનું નામ 'તિલકમંજરી' રાખ્યું. આ વૃત્તાંત સમ્પત્તિ
સમૃદ્ધિમાં આપેલું છે. પ્રભાવક ચારિત્રમાં કાંઇક જૂની રીતે લખેલું છે. તેનો સાર
આ પ્રમાણે છે—

“ વૈદિક કથાઓના અવશ્યમાં ઉદાસીન થયેલા બે જ રાગ્યએ એક દિવસે ધનપાત્રને
કહ્યું કે, હે વયસ્ય ! કોઇ જૈન કથા સંભળાવ રાગ્યની ઇચ્છાથી કવિએ બાર હજાર
શ્લોક વાળી સર્વશુભસંપન્ન તિલક મંજરી કથા બતાવી રાગ્ય સાંભળી ખુશ થયો
અને બોલ્યો કે, કથાના પ્રારંભમાં જે સપાત્ર જિનઃ આવુ મંગળ છે તે ઠેકાણે શિવઃ પાતુ
આવુ મંગળ છે કર તથા ખીજ આ ૪ ઠેકાણે નામ પરિવર્તન કર અથોધ્યાત્મી જગ્યાએ
ધાન, શકાવતારના સ્થાને મહાકાળ વૃષભના સ્થાને શંકર અને મેઘવાહનના ઠેકાણે મહાક
નામસ્થાપન કર. ” પછીની હકીકત ઉપરના પ્રમાણે જ છે. કેવલ, ઉપર જે કવિની પુત્રીનું
નામ આપવામાં આવ્યું છે તે નામ આમાં નથી. સામાન્ય પુત્રીજ લખી છે. પુત્રીના
સુખથી તે કથા લખતાં ત્રણ હજાર શ્લોક સંખ્યા ન્યૂન થઇ એટલે આહિ વિશેષ
ઉલ્લેખ છે. ”

હે દોહમુહય નિરકખર, લોહમધ્ય નારાય કિતિ બળિમો,

ગૂંજ હિ સમં કણ્વયં, પુર્વં ન ગઉસિ પાયાલં.

બાવાર્થ—જે સુખવાળા ! નિરક્ષર અને લોહમતિવાળા હે નારાય ! (નાજવા !) અમે
તે તને કટકું કહિયે ? તે અણોડીની સાથે મુવચુંને તોળ્યું ! તે કરતાં તું પાતાલમાં કેમ
ન ગયું ?—(અહીં ત્રાજવાનાં બે છાંડાં એ રાગ્યને બોલવું કંઈક અને ચાલવું કંઈક
એથી તેનાં બે સુખ, ત્રાજવું અને રાગ્ય બને નિરક્ષર એટલે મૂર્ખ, ત્રાજવાને લોહ એટલે
લોહાની મતિ એટલે ડાંડી હોય છે તે રાગ્યની લોહ-લોભવાળા મતિ એટલે બુદ્ધિ અર્થાત્
કીર્તિનો અત્યંત લોભ-મુચ્ચે છે)—તંત્રી.

૧ પ્રભાવક ચરિત્રકારની આ હકિકત મત્ય જણાય છે. કારણકે કવિ પણ કથાની પી-
દિકામાં એમજ જણાવે છે.

૨ પ્રમથ ચિંતામણિના મત પ્રમાણે, કથાનો અર્ધભાગ તો કવિએ પૂર્વે કરેલા ખરડાના
આધારે સ્મરણ કરીને લખ્યો અને ઉત્તરાર્ધ નવીન રચ્યો જણાય છે. (તિલકમંજરી
પ્રથમા દ્વદશી લેખદર્શનાત્સંસ્મૃત્યં ગ્રન્થસ્યાર્ધ લેખ્યાંચકે તદુત્તરાર્ધ નૂતનીકૃત્ય
ગ્રન્થઃ સમાર્ચિતઃ ।

પ્રભાવક ચરિતમાં એ પણ લખ્યું છે કે, કવિએ જ્યારે કથા રચીને તૈયાર કરી ત્યારે પોતાના ગુરુ શ્રી મહેન્દ્ર ચરિને વિનિમિત્ત તરીકે આ કથાને કાણુ શોધશે? ગુરુ મહારાજે વિચારીને જવાબ મળ્યો કે વાદિવેતાલ શાંતિસૂરી આ કથાને શુદ્ધ કરવા સમર્થ છે. શાંતિસૂરિ તે વખતે પાટણુ પરજાનમાન હતા તેથી કવિ ધારાથી પાટણુ આવ્યો અને અનેક વિનિમિત્ત કરી સૂરીશ્વરને ધારા નગરીમાં લઇ ગયો. ત્યાં સૂરીશ્વરે તિલકમંજરીનું સંશોધન કર્યું. પ્રભાવક ચરિતકાર કહે છે કે, શાંતિસૂરિએ આ કથાનું સંશોધન ઉત્તમ પ્રરૂપણાની અપેક્ષાથી કર્યું છે, અર્થાત્ કથામાં કોઈ જૈન-શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ વર્ણન ન આવી જાય તે દૃષ્ટિથી સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે નહિ કે શબ્દ અને સાહિત્યની દાટ એ, કારણ કે, તે વિષયમાં તો મિદ્ધસારસ્વતની કૃતિમાં દોષ હોય જ ક્યાંથી !

“અશોધયદિમાં ચાસાવૃત્સૂત્રાણાં પ્રરૂપણાત્ ।

શબ્દસાહિત્યદોષાસ્તુ સિદ્ધસારસ્વતેષુ કિમ્ ॥”

તિલકમંજરી ટીકાઓ વગેરે.

પાંદક, આવી રીતે તિલકમંજરીની રચના આદિના વિષયમાં કાંઇક જણાવી, હવે તેના ઉપર ટીકા-ટિપ્પણુ થયેલા છે કે કેમ? તે સંબંધમાં દૃષ્ટિપાત્ર કરી, ધારવા કરતાં વધી ગએલા આ લેખને સમાપ્ત કરી રજા લઇશ !

ઘણા ખરા ભંડારો તથા જૂની નવી ટીપો જોઇ પરંતુ તિલકમંજરી ઉપર વિસ્તૃત જૂતિ કે સંક્ષિપ્ત અવચૂરિ ઇત્યાદિમાંથી કાંઇ પણ ઉપલબ્ધ થયું નથી. આશ્ચર્ય છે કે જ્યારે પરધર્મનાં કાવ્યો-ઉપર અનેક જૈન વિદ્વાનોએ વ્યાખ્યા, ટીકા ટિપ્પણુ આદિ બનાવી તે કાવ્યોના પદન પાદનના પ્રચારમાં જુદી કરી છે ત્યારે સ્વધર્મના એક સર્વોત્તમ કાવ્ય-રત્ન તરફ કેમ ઉપેક્ષા રહી છે તે સમજાતું નથી ! કાદંબરી જેવી વિખાતી કૃતિઓ ઉપર ભા-નુચંદ્ર અને સિદ્ધિચંદ્ર જેવા પ્રખર જૈન વિદ્વાનોની વિસ્તૃત વ્યાખ્યાઓ વિદ્યમાન હોય અને તિલકમંજરી જેવી સંપૂર્ણ જૈન સાહિત્યમાં ગેખરાયમાન એવી અદ્ભુત કૃતિ સંક્ષિપ્ત અવચૂરિથી પણ વંચિત રહે! જાતીય-સાહિત્ય તરફ તેમની એ બેદરકારી બહુ બેદરકારી છે. જે કાવ્યનાં વાક્યો ઉપર વિસ્તૃત વિવેચનો જોઇએ તેના બદલે વિષમખો ઉપર પણ જોઇએ તેવો ‘વિવેક’ નથી !

એક નોંધ ઉપરથી જણાય છે કે મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ધર્મસાગર ગણિના પ્રશિષ્ય પંડિત અપ્પસાગરગણિએ તિલકમંજરીની જાનિ બતાવેલી છે પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ તેનું પણ

સૂરતમાં ગોપીપુરામાં આવેલા શ્રી મોહનલાલજીના ભંડારમાં ‘કલ્પ કિરણ ચલી’ નું પુસ્તક છે. તેની અંતે તેની પ્રતના લેખકે પોતાની પ્રશસ્તિ લખી છે તેમાં પદ્મસાગરના કવિનાં પુરસ્કાની નોંધ છે તેની અંદર તિલકમંજરીની જૂતિનો પણ ઉલ્લેખ છે. પાંદકોની જાણ માટે તે પ્રશસ્તિ ટાંકવામાં આવે છે.

“મહોપાધ્યાયશ્રી ધર્મસાગરગણિ પંડિત પર્વતપુરહૃતપ્રતિમપંડિતશ્રી ચિમલ-સાગરગણિપદ્મદોવાસનપ્રારમ્ભધાનમ્મરાયમાણ શ્રીતિલકમંજરીવૃત્તી ૧ પ્રમાણપ્રકાશ ૨ નવપ્રકાશ ૩ ચુક્તિપ્રકાશ ૪ તર્કપ્રબંધસૂત્રવૃત્તિ । શ્રીઉત્તરાધ્યયનકથા ॥ શીલ-પ્રકાશ ૬ ધર્મપરીક્ષા ૭ યશોધરચરિત પ્રમુલપ્રંચસૂત્રજ્ઞા સૂત્રધાર પંડિતશ્રીપદ્મ-સાગરગણિ.....તત્ શિષ્ય કુશલ સાગરગણિ...વિજયમાગરગણિ.....હેતુસાગરગણિ શિષ્યગણે રૂપસાગરેણ લિપિટત । જયતારણનગરે મુદ્રયાસરે સં. ૧૭૩૭ વર્ષે ધાવજ ગુફા ૧૩ દિને ગુપ્તવાસરે શ્રીરત્ન ।”

અસ્તિત્વ હોય તેમ જણાતું નથી. હજી સુધી કોઈ પણ પુસ્તક-બંધારમાં તે જોવામાં કે સાંભળવામાં આવી નથી. તેની શોધ કરવાની આવશ્યકતા છે. સાહિત્યશ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોએ, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

ઉપલબ્ધ માત્રમાં, પૂર્ણતસ્ત્વગચ્છીય શ્રી શાંતિસુરિતું લખેલું હજાર શ્લોકવાળું સંક્ષિપ્ત ટિપ્પન છે. આ ટિપ્પનની અંદર કથામાં કેટલેક ઢેકાણે આવેલા પ્રશ્નોપાદિ પઠાતું સામાન્ય રીતે પૃથક્કરણ કરેલ છે-શ્લેષભંગ-વિરોધ પરિહારાદિ કરેલ છે.

આ શિવાય ખાસ નોંધ લેવા લાયક અભિનંદ કવિના કરેલા ‘કાદંબરી કથાસાર કાવ્ય’ ની જોવા જ તિલકમંજરીના ‘સાર’ નાં એ પુસ્તકો છે. બન્ને ‘સાર’ સરલ અનુક્રમ્ણ હોવામાં બનેલા છે. દરેકની શ્લોક સંખ્યા ૧૨૦૦ ની છે. જેમાંથી ૧ પુસ્તક, શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના લક્ષ્મીધર નામના પંડિતનું કરેલું છે. વિક્રમ સંવત્ ૧૨૮૧ ના વર્ષે આ પુસ્તકની રચના થયેલી છે. પાટણના બંધારમાંથી આની એક ૧૯ પાનાની ઊર્જા પ્રતિ મળી આવી છે. પુસ્તકની અંતે આ પ્રમાણે લખેલું છે.—

“ઈતિશ્રી તિલકમંજરીકથા સારં શ્વેતાંબર પંચ લક્ષ્મીધરકૃતં સમાપ્તં ।
ગ્રં. ૧૨૦૦ એકાશીત્યા સમાધિક રવિશત વિક્રમગતે સમાનિવહે । શુચિશતપક્ષતિ
રવિવાર હરંભ દ્રુવયોગવવકરણે (?) । ૧ । इदमस्यां चक्रे लेखयां तिलकमंजरी-
कथासारं । श्रीमत्पसन्नचन्द्रस्य गीलभद्रेण शिष्येण ॥ संवत् १४७४ वर्षे लिखितं
श्रीङ्गरपुरे ॥ ”

આ લક્ષ્મીધર પंडित શ્રમણ છે કે આચક છે તે ચોક્કસ જણાતું નથી. આ ‘સાર’ની અંદર ‘તિલકમંજરી કથા’ સંક્ષેપ રૂપમાં ઉતારી છે. મૂલ કથાની અંદર કવિએ વર્ણવેલા નગર, ઉદ્યાન, પર્વત વગેરેનાં વિસ્તૃત અને અલંકારપૂર્ણ વર્ણનોને છોડી, બાકીનો કથા બાગ જોમનો તેમ, તેજ અર્થો અને તેજ વાચકોમાં અવતર્યો છે. લેખક, કથાનો સંક્ષેપ પ્રારબ્ધ કરતાં પહેલાં નીચે લખેલા શ્લોકો પ્રસ્તાવના રૂપે લખે છે—

“वन्दारु वामचोत्तंसश्रंसिमंदारदामाभिः ।

त्रिसन्ध्य रचिताभ्यर्चा वीरपादद्वयीं नुमः । १ ।

सद्वर्णा विबुधस्तुत्या सालङ्कारा लसत्पदा ।

द्वेषापि जायतां देवी प्रसन्ना मे सरस्वती ॥ २ ॥

न स्तुमः स्वजनं नैव निन्दामो दुर्जनं जनम् ।

नैवमेव स्वरूपं तौ सुधा-क्ष्वेडा-विबोज्જतः ॥ ૩ ॥

× “તિલકમંજરીનામ્ન્યાઃ કથાયાઃ પદપદ્ધત્તિમ્ ।

શ્લેષભંગાદિધૈર્મ્યાં વિવૃણોમિ યથામતિ ॥ ”

इदं तिलकमंजरीः कथासंग्रहकारणम् ।

क्रियते सार मस्माभि रल्पाल्पन्यस्तवर्णनम् ॥ ४ ॥

अस्मिन् दृग्धास्त एवार्थास्त एव ननु वाचकाः ।

गुम्फाविज्ञानमात्रेण मम तुष्टयन्तु सज्जनाः ॥ ५ ॥ ”

આટલા શ્લોકો ઉપોદ્ધાતરૂપે સખી પછી કથાનો પ્રારંભ કરે છે. સરલ શબ્દો અને અને સ્પષ્ટ અર્થોમાં કથાનો સંપૂર્ણ વૃત્તાંત આપવામાં આવ્યો છે. જેની દૃષ્ટા કેવલ તિલકમંજરીની કથા જોવાની હોય અને મોટી કથા ન વાંચવાની હોય તેના માટે લખકનો આ પ્રયત્ન બહુ ઉપકારી છે. ખીલું પણ એક કારણ છે કે, જેમ તિલકમંજરીની મૂલકૃતિ બહુજ અદ્ભુત છે તેમ તેની કથા પણ બહુ રમણીય છે. તેથી તે વ્યાખ્યાનમાં પણ યુનિઓ વાંચી શકે અને સામાન્ય શ્રોતાઓ પણ તે આનંદદાયક કથા સાંભળી આનંદ ઝેળવી શકે તેટલા હેતુથી પણ લેખકે આ ઉદ્યમ કર્યો હોય તેમ જણાય છે. આ ‘સાર’ની પ્રતિઓ વિશેષ જોવામાં આવતી નથી તેથી આનો ઉદ્ધાર કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

આ ‘સાર’ને અક્ષરેઅક્ષર મળતો—એવોજ એક ખીલે દિગંબર ‘સપ્રદાયમાં યથા ગયેલા ‘ધનપાશ’ નામના પંડિતનો કહેલો ‘સાર’ છે. એની પણ શ્લોક સંખ્યા આના જેટલીજ (૧૨૦૦) છે. એમાં પણ અતુલુપ હંદોષ મુખ્ય છે. વિશેષતા આમાં એટલી છે કે, આની અંદર લખકે, કથાની મુગમતા માટે, સો સો, સવાસો સવાસો શ્લોકોવાળા જૂદા જૂદા નવ વિશ્રામો (પંક્તિઓ) પાડી દાધા છે. અને દરેકના લક્ષમાંપ્રસાદન.’ ‘ચિત્રપટ્ટદર્શન’ આદિ સંબંધ સૂચક નામો આપ્યાં છે. તથા કોઇ કોઇ ક્રેશણે, રસની ઉચિતતા સાચવવા ખાતર ‘વિચ્છિન્નની નમ્નિ’ વર્ણન લખવાનું, લેખકપ્રેરતાવનામાં કબૂલ કરે છે. ઉપરવાળા ‘સાર’ની માફક આમાં પણ લેખકે, કથાનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં ૫-૬ શ્લોકો પીઠિકારૂપે લખ્યા છે. ન્યાયની ખાતર તે શ્લોકો પણ ટાંકવા પડશે.

“ શ્રીનામેયઃશ્રિયં દિશ્યાત્ યસ્યાંશતટ્યોર્જિટાઃ ।

ખેજુર્મુસ્વામ્યુજો પાન્ત ભ્રાન્ત મજ્ઞાવાલિ ભ્રમમ્ । ૧ ।

જહોઽપિ યત્પભાવેન ભવેન્માન્યો મનીષિણામ્ ।

સદાસેવ્યપદા મર્થ સા પ્રસીદતુ ભારતી ॥ ૨ ॥

નમઃ શ્રીધનપાલાય યેન વિજ્ઞાનગુમ્ફિતા ।

કં નાલકુરુતે કર્ણસ્થિતા તિલકમંજરી ॥ ૩ ॥

તસ્યા રહસ્યમાદાય મહુચત દવાદરાત્ ।

મન્દવાગપિ સંક્ષેપાદુદ્ધિરામિ કિમપ્યહમ્ ॥ ૪ ॥

કથાગુમ્ફઃ સ એવાત્ર પ્રાયેનાર્પાસ્ત એવહિ ।

કિંચિન્નવીન મપ્યસ્તિ રસૌચિત્યેન વર્ણનમ્ । ૫ ।

તત્કથા સંગ્રહેઽમુત્ર ચન્ધમાત્ર વિશેષતઃ ।

સન્તઃ સંતોષમાયાન્તુ યતઃ પ્રકૃતિવત્સલાઃ । ૬ ॥ ”

ખન્ને સારોને પરસ્પર મિલાવતાં અને મુક્તમ દષ્ટિએ અવલોકતાં, સત્યની ખાતર કહેવું જોઈએ કે, શ્વેતાંબરની કૃતિ કરતાં દિગંબરની આકૃતિ પોતાની કાંતિથી વધી જાય છે ! લક્ષ્મીધર કરતાં—સમાનાર્થક નામ હોવા છતાં ધનપાલનાં વચનો વધારે લાલિત્યવાળાં છે !! દ્વિતીય ધનપાલ પ્રથમ ધનપાલની સ્મૃત્તિ કરાવે છે. લક્ષ્મીધરની કૃતિનું જન્મ કારણ ‘પદ્મીપાલ’ આ ધનપાલની જાતિ હતી.) ધનપાલની કૃતિજ છે. કારણકે પ્રથમ તે બનેલી છે. તત્કાલીન સાંપ્રદાયિક વિરોધની વિશેષતાને લીધે પરસ્પરની અસહિષ્ણુતાથી આગાં ઘણાં અનુકરણો થયેલાં મળી આવે છે. દિગંબરોમાં તિલકમંજરીનો સાર હોય અને શ્વેતાંબરોમાં તેની જન્યતા હોય કેદેખીતી રીતે અનુચિત લાગવાથી, સાંપ્રદાયિક અભિમાને પં. લક્ષ્મીધરને તે તરફ દોરવા અને તેની કૃપાથી શ્વેતાંબરોને પણ તિલકમંજરીનો ‘સાર’ વારસામાં મળ્યો!

વાચકોને ખન્ને સારોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય—કેવી પદ્ધતિએ કથાનો ‘સાર’ ખેંચવામાં આવ્યો છે, એ સમજાય—તેટલા માટે, દરેકના, કથાના પ્રારંભના બબ્બે શ્લોકો અન્ન શંકાં ધુ—

“ અસ્ત્યયોઘ્યા પુરી શુભ્ર સૌધપદ્ધતિભિર્યયા ।

સૌન્દર્યનિર્જિતા નિત્યં મહેન્દ્રી પુર વિહસ્યતે ॥ ૧ ॥

તસ્યામરિવધૂવઋચન્દ્રાકાલવનોદયઃ ।

મેઘવાહન નામામૂદે કચ્છન્નમહી પાતિઃ ॥ ૨ ॥ ”

—લક્ષ્મીધર ।

“અસ્ત્યયોઘ્યા પુરી રમ્યા યા શૌર્યાકૃષ્ટચેતસા ।

રૂક્ષ્વાકૂળાં મહેન્દ્રેણ વિતીર્ણેવામરાવતી ॥ ૧ ॥

આસીદતિ વલસ્તસ્યાં રાજા શ્રીમેઘવાહનઃ ।

યત્પતાપપ્રદીપાન્તઃ શત્રુભિઃ શલમાયિતમ્ ॥ ૨ ॥ ”

—ધનપાલ ।

આ ધનપાલ પદ્મીપાલ નામની વૈશ્યજાતિમાં થયેલો છે. એનું વાસસ્થાન અણહિલપુર પાટણ છે. આના પિતાનું નામ આમન (?) હતું, લેખક પ્રચસ્તિમાં લખે છે કે, તે બહુ શાસ્ત્ર અને મુકવિ હતો. ‘નેમિ ચરિત’ નામનું મહાકાવ્ય તેણે રચેલું છે. ધનપાલનો એક મહોશી ભાઈ અને એ ન્હાના ભાઈઓ હતા. મહોશીનું નામ અનંતપાલ હતું. તેણે પણ ‘ગણિતપાટિ’ નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે. ન્હાનાભાઈઓમાંથી એકનું નામ રત્નપાલ

અને બીજાનું નામ ગુણપાલ હતું. તે બન્ને પણ બદ્ધ હતા. વિક્રમ સંવત્ ૧૨૬૦ના કાર્તિક માસમાં પ્રસ્તુત સાર બનાવેલ છે. આટલી હકીકત કવિ પોતે અપ્રશસ્તિમાં આપ છે.

આ સાર ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે, તે સમયમાં તિલકમંજરીના આ ૨ અને પ્રચાર અતિ હતા. સ્વસંપ્રદાય તથા પર સંપ્રદાયમાં સરખી રીતે તેનું વાચન મનન થતું હતું. ગદ્યગવ્ય અયોમા તેનું આસન સર્વથા પ્રથમ હતું.

‘કાવ્યાલંકાર’ આદિ અયોમાં ગદ્યકાવ્યોના નિદર્શન તરીકે નામે આપતાં પ્રથમ નામ તિલકમંજરીનું છે. શ્વેતામ્બર માહિત્ય-સાગરમાં એકજ એવું આ અદ્ભુત ન્તા છે કે, જેના કર્તાને, અન્ય સંપ્રદાયના દિગંબર જેવા ૯૬ આગ્રહવાળા સમાજના-વિદ્વાનો પણ આદરચુકત નમસ્કાર કરે છે ! જેની કૃતિ ઉપર મુગ્ધ થઇ, પોતાના મામાબ્બેને તેનો લાભ આપવા, પ્રશસનીય પ્રયાસ કરી-‘સાર’ જેનાં પુસ્તકો લખી-કર્તાના વિષયમા પોતાની કૃતસતા પ્રકટ કરે છે ! અપ્રધ ચિતામણિકાર યથાર્થજ કહે છે કે—

“વચનં શ્રીધનપાલસ્ય ચન્દનં મલયસ્ય ચ ।

સરસં હૃદિ વિન્યસ્ય કોઽમૃન્નામ ન નિર્વૃતઃ ॥”

માગરગચ્છનો ઉપાશ્રય.
પાટણ.

}

મુનિજિનવિજય.

* “ઋણહિલ્લપુરયાતઃ પહ્લીપાલકુલોદ્ભવઃ ।

જયત્યશેષશારુજઃ શ્રીમાન્ સુકવિરામનઃ ॥ ૧ ॥

સુશ્લિષ્ટશબ્દસન્દર્ભમદ્ભૂતાર્થિ રસોમિ યત્ ।

યેન શ્રીનેમિચરિતં મહાકાવ્યં વિનિર્મમ ॥ ૨ ॥

ચત્વાર સૂત્રવસ્તસ્ય જ્યેષ્ઠસ્તેષુ વિશેષવિત્ ।

અનન્તપાલશ્ચક્રે ચ સ્વપ્તં ગણિતપાટિકામ્ ॥ ૩ ॥

ધનપાલસ્તૃતો નવ્યકાવ્યશિક્ષાપરાયણ ।

રત્નપાલ સ્ફુરદ્દક્ષો ગુણપાલશ્ચ વિશ્રુત ॥ ૪ ॥

ધનપાલોઽપદ્મશ્રાપિ પિતુરશ્રાન્તાદિક્ષયા ।

સાર તિલકમજ્જર્વાઃ કથાયાઃ કિન્નિદ્રમણ્ ॥૫॥

૧ રુદ્ર ૬ દર્શન ૧૨ સૂર્યકિન્નિદ્રાસરે માસિ કાર્તિકે ।

શુદ્ધાષ્ટમ્યાં ગુરાર્થેષ કથાસાર સમર્થિત ॥૬॥

અગ્રઃ કિન્નિદ્રમ્યધિક ગત્તાનિ દ્વાદશાન્યસૌ ।

વાચ્યમન સદ્વા સદ્વિર્યાવર્ક ચ નન્દતાત્ ॥૭॥

* અર્થ—ધનપાલનું વચન અને મલયગિરિનું રમમદિત ચંદન જેના હૃદયને લાગ્યું તે શાંત અને સુખી ન થાય એવો જગતમાં મળે છે ?—પ્ર ચિ બાપાંત ૫. ૧૨ ।

જેતો નિશક છે કે મસ્કૃત મહા-વિ શ્રી ધનપાવ એ ધારાનગરીના બો
જરાળના સમયમા આઠણુ-આવક હતા, અને મજરાળના સમયમા પણ મિત્રમાન હતા
અને તેમના નાનાભાઈ શાભને જૈન દીપા લીની હતી, કે જેની ચોરીસ જિન પર કરેલી,
સ્તુતિએ 'શોભન ગુતિ' નામે સપ્રતિ ઉચ્ચ કાવ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે આ સબધેનો જ્ઞાન
મવત ૧૩૬૧ મા મે-તુગ સુરિએ રચેલ પ્રવચ ચિતા મણિ [ભાષાતરકાર રામચંદ્ર દી
નાનાથ ચાસ્ત્રી, બીજી આવૃત્તિ ૫૦-૧૧૦ થી ૧૨૧ સુધી], સ ૧૪૨૨ મા સુદર તિલક
ચાર્પની સમ્યવ સપ્તતિકા (કે જે અપ્રસિદ્ધ છે), સ. ૧૮૩૩ ના જિનવાભ સુરિકૃત
આત્મ પ્રબોધ (ભાષાતરકાર રવ. ઝવેરભાઈ ભાઘવદશાહ ૫. ૧૩૯ ૧૪૮) કે જેના
પરથી જૈનધર્મ પ્રકાશના સ-૧૮૬૦ ના ચૈત્ર અને વૈશાખ માસના પુ ૨૦ અક ૧-૨
ધનપાલ એ નામની કથા આ વામા આવી છે, અને મ. ૧૮૩૪ મા રચેલા વિજય
લક્ષ્મી સુરિકૃત ઉપેશ પ્રાસા ના સ્તભ ૨ વ્યાખ્યાન ૨૩ ભાષાતર ભાગ ૧ હો ૫ ૧ ૮-
૧૨૯) મા આપેલો છે તે જોઈ જવાની વાચકને બવામણુ કરીએ છીએ. આ ચારે
અથવા મુખ્ય સાર સરખો છે પરતુ ટેનીક નાની દ્વિકિતોમા મહત્ત્વનો ફેરફાર એક બીજા
વચ્ચે રહે છે કે જેમા ઉડા કિતરી તેમનું પગિરફોટન કરી નિર્ણય પર આવવુ થો છે

ધનપાવના પ્રયોતરીકે તિનકમજરી સીવાય શ્રાદ્ધધર્મવિધિ, ઋપમ પચાગિમ, ધન
પાવ પચાશિકા તે પૈકી આત્મપ્રબોધમા ગણાવ્યા છે તિનકમજરી નિર્ણયસાગર છાપખાનાએ
છપાની તેની કોમત ૩ ૨૧ રાખી છે ઋપમ પચાશિકા પણ કાવ્ય માવામા નાની અવ
ચૂણિ સહિત ઘણુ કરી છપાયેલ છે તેમજ હમણું મુનિ કર્પૂરવિજય મહારાજના મેલા
ગુજરાતી ભાષાતર સહિત ભાવનગરની જૈન ધર્મ પ્રસારક સમાતરથી પ્રગટ થયેલ
છે, પરતુ શ્રાદ્ધ વિધિ પ્રકરણુ એ પ્રગટ થયેલ નથી, તો તેની શોધ કરી સશોધન
પૂર્વક કવિના વિવેચનદષ્ટિપૂર્ક ચરિત્ર સાથે પ્રગટ કરવા હાલની અવ પ્રકાશક સર. ઓ
ધ્યાન પગેગે તો ઉપકાર થશે આ સિવાય નિમ્મવનકેરિથી વાર થતા વીગતવ, શોભન
ગતિ પર રચેલી વૃતિ સ, ૧૨૨૮ મા રચેની પાયલચ્છી નામમાળા કે જે ગુજરાતીની
મુળ-જનનો ભાષા અપ્યશમા છે, એ પુસ્તકો ધનપાવ નામના કર્તાની સ્તુતિએ તરીકે
જૈન અથાવનિમા જણાવેલા છે તો તે પ્રકર કવવા યોગ્ય છે

આ મિદ્ધ સારસ્વત ધનપાવ મહાકવિનો સમય નિર્ણય કરવાની જરૂર છે, તે મુજ
અને બોજના સમયમા હતા એ નિશક છે તો મુજનો સમય સ્મિય સાહેબ સને ૯૭૪
થી ૯૭૫ મૂકે છે બ્યારે બોજનો સમય સને ૧૦૧૮ થી ૧૦૬૦ મૂકે છે તો અને ૯૭૪ થી
૧૦૬૦ ની અદર (વિ, સ ૧૦૩૦ થી ૧૧૧૬ ની અદર) અનુ- ધનપાવ કવિ
મિદ્ધમાન હોવા જોઈએ દરે ધનપાવ કવિએ વાલ્કિવેનાય શાંતિધૂરી પામે પોતાની તિવ
મજરી શોધારી એ પણ નિશ્ચિત જેવુ પ્રમાવિક ચરિત્ર પરથી લાગે છે. આ શાંતિ યુગિ
સ ૧૦૮૬ મા અર્ગવાસી થયા એમ વેમર જણાવે છે અને તે પીટર્સન અને ભાડારકર
સ્વીમરે છે તો પછી તિનકમજરીની રચનાનો કાગ સ ૧૦૯૬ ની (સને ૧૦૪૦ પહેલાના
કાક વર્ષમા હોતી જોઈએ એ નક્કી થાય છે આ ધનપાવ કવિથી ગુદાલજ ધનપાવ આ
લેખમા જણાવેલા તિનકમજરીપર મ ૧૨૬૧ મા સાગ લખનાર છે, અને તેજેજ મ ૧૨૦૫
મા પાયલચ્છી નામમાળા વગેરે રચેલા લાગે છે

આ લેખના લેખક મુનિવર્ધને આ મહાકવિના ધનપાલના સમયપરતે કંઈ લખવાની વિનંતિ કરતાં તે જે લખે છે તે ઉપયોગી હોવાથી અમે અત્રે તેમાંથી એ છીએ— ધનપાલનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઇતિહાસ લખવા પ્રથમ વિચાર હતો પરંતુ પ્રસ્તુત લેખના લખાણના લીધે તેમજ સમયના અભાવના લીધે તુરતમાં તેમ કરવા અશક્ત છું. ધનપાલના જીવનની સાથે બીજી પણ કેટલીક ઉપયોગી વસ્તુઓ વિચારવા જેવી હોવાથી અવસરે તે સંબંધમાં પૃથક્કર લખવા વિચાર છે. શું મહેં આ વિષયના પ્રસ્તુત લેખમાં કેાઈ કેાણે નોંદ લખી નથી? કદાચ જૂલમાં રહી ગઈ હાગે છે. નહીં તો એ વિચાર મહારા મનમાં પ્રથમ જ આવેલો છે. ધનપાલના જીવન સાથે તેના સમકાલીન ભારતીય વિદ્વાનોનો પરિચય, જૈનસમાજની સામાજિક અને સાહિત્ય વિષયક પરિસ્થિતિ, કવિના કરેલાં ખીખાં ગ્રંથો, તેમની અંદર કવિની અંકાએલી વિચારાકૃતિઓ ઇત્યાદિ વખયો પણ ચર્ચવા જેવા છે.

કવીશ્વરે અપભ્રંશ ભાષામાં શ્રુત ધંવશ્રીની કથા ખનાવેલી છે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ તે પુસ્તક પણ તિલકમંજરી સમાનજ વિવેચનીય છે. કાવના ગાલમાં ગર્ક થતા અપાર એવા અપભ્રંશ ભાષાસાહિત્યમાં આ એક જ સ્તંભ જીર્ણ અવસ્થામાં પણ આપણી દૃષ્ટિને આકર્ષે છે. એની ડગમગતી અવસ્થાને ટેકો આપી, મારક કરી, પૃથ્વીના પેટમાં જતાં અટકાવતું જોઈએ.

આ સિવાય રા. ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલ M. A. એ તિલકમંજરીમાંના કવિઓ એ મથાળાથી, જૈન એડવોકેટ જનન્યુઆરી ૧૯૧૪ ના તથા તે પછીના અંકમાં પ્રગટ કરાવેલો લેખ જોઈ જવા વાંચકોને ભલામણ કરીએ.

—તંત્રી.

હરિભદ્ર સૂરીનો સમય.

સુરતથી આનંદ સાગર શ્રી ભાવનગર સુઆવક
મોતીચંદ ગીરધરયોગ્ય ધર્મલાલ.

મૂત્રો પુસ્તકાલય થયાં પહેલાં જો આગમો ન હોય તો તમારી ઔદ્યોગિકતાની વધારા-પણાની કલ્પના સત્ય કરે અને તેઓ તેથી ઘણા પછીના વખતના થાય. જોકે શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજી પુસ્તકાલયના કાલ પછી ૬૦-૬૨ વર્ષે કાલ કરેલો હોવાથી તેટલી પોતાની જાંદગીમાં તેઓ મૂત્રો ઉપર વિવેચન કરવાની તેટલી ઔદ્યોગિકતા કરે તેમાં નવાઈ નથી કારણકે કરેલા વિવેચનને માટેનો ૬૦-૬૨ વર્ષનો વખત કાંઈ ઓછો હોવાય નહિ. અને તેટલા વખતમાં તેટલા વિવેચનનો અમંભવ કહી સકાયજ નહિ. તમો યાદ રાખજો કે સાધુઓની જાંદગીનો મુખ્ય આધાર મૂત્રો ઉપજ રહેલો છે. ૨. અનુકરણ કરનાર સમકાલીનજ હોય એવો નિર્ણય નથી અને જો એમ મનીયે તો હરિભદ્ર સૂરિ સિદ્ધિ, દેવેન્દ્ર સૂરિ અને યશોવિજયજી અનુક્રમે સમરાત્તિ કથા, હૃષિકામિતિ પ્રપંચ કથા, હૃષિકામિતિ અને વૈતથ્ય-કલ્પવનામાં સરખા કલ્પન કરનાર

હોવાથી તેઓ બધા એક કાલીનજ થાય અને મૂલ સૂત્રોમાં કરેલા સમુદ્ર પ્રવહણાદિના ઉપનય કરનાર હેમચંદ્રાચાર્ય પણ મૂલ સૂત્રના સમકાલીન થાય માટે પોતાના દાદામહને અગ્રે કરાતી ખોટી કલ્પનાઓથી વિચક્ષણોએ તો ડરવું જોઈએ. મહર્ષિ વાક્યોને જોવાને તેવાં લખવાની પ્રાચીનોની પદ્ધતિ જરૂર યાદ રાખવી.

૩ જોકે કદાચ તમારા કહેવાથી માનીએ કે મદાપુરપોતી દંતકથા જલદી જન્મે છે પણ તેવી દંતકથાઓને વાદિ પ્રતિવાદિના વિવાદની વખતે તે કોઈ પ્રમાણુ તરીકે દાખવી શકે નહિ અને શાંત્યાચાર્યજીએ તેઓને માટે દાખવેલા વિશેષણોથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે તે દંતકથા તરીકે વિશેષણો નહોતા.

૪ દંતકથા જન્મે તે પણ અસંભવિત તો નહિંજ, એમ છે તો પછી અભયદેવ સૂરિ મહારાજ સરખા તેઓને પૂર્વના અંતર્ગત ગ્રંથોને જાણકાર તરીકે જાણાવે છે અને પૂર્વગત ગ્રંથોને પૂર્વના કાલથી કેટલો અંતર અને તે બીજાને આચાર્યોને કેટલો અંતર હોય તે સમજનારને હરિભદ્ર સૂરિજીની પ્રાચીનતા તેઓ જાણાવે છે છતાં તે વાત પોતાના હરિભિનિવેશને લીધે ન માનવામાં આવે તો તેવાને સમજવાને શાસ્ત્ર પણ નકામુંજ કહેવાય.

૫ પોતાનો અભિપ્રાય પોતાને નિશ્ચયવાળો લાગે તેમ તો સાધારણજ છે. ફર માત્ર વિચક્ષણોમાં એટલેજ હોય કે તેઓ પોતાના પક્ષને દૂષિત થયેલો દેખે તો તુરત છોડી દે. હરિભદ્રસૂરિજી અને દેવદિગ્ગણિજીના સમકાલીનપણાને માટે કરેલી દલીલના અંકનમાં તત્વાર્થ ટીકાકાર હરિભદ્ર સૂરિજી ક્યાં છે તે મુદ્દલ તમારા જાણવામાં આવ્યું નથી એમજ જણાય છે, નહિ તો યશોભદ્રસૂરિજીના સમકાલીન થયેલા હરિભદ્રસૂરિજીને યાદિની પુત્ર હરિભદ્ર સૂરિજી તરીકે જાણખાવવા બહાર પડત નહિ પણ પાશ્વિમાલ્ય ઇંદિને અનુસરીને નામ માત્ર દેખીને યદાતદા લખવું તે અસંભવિત નથી.

૬ શીલાંગાચાર્યને માટે પણ જોકે આસાંદિશ્વં ઇત્યાદિ તો મતુરમૃતિના હરિભદ્ર સૂરિજીના ઉતારા કરેલા લીધા કહીએ પણ રુદ્ધાંતિકૃત્તિર્મ ઇત્યાદિ શ્લોકો તો ખુદ હરિભદ્રસૂરિજીનાજ કરેલા છે ને તે પૂરાવા તરીકે લીધેલા છે જો કે ઉતારો કરવામાં અસંભવ નથી પણ પૂરાવા તરીકે લેવું અસંભવિત છે એમ કહેવાય.

૭ શિવધર્મોત્તર રચ્યાનો સંવત સાખીત ન જાય ત્યાં સુધી તેની ઉપરથી કલ્પના કુઠાવી ઇતિહાસ તૈયાર કરવો યોગ્યજ નથી. ને તેની નવમા સેકા પહેલી હવાતી નહોતી અને તે અમુક સંક્રામાંજ રચવામાં આવેલો છે એ નિર્ણય કરવાને દંઢ અજવાળું પાડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી માત્ર નિરંતર સુલેખે શિવાય બીજો કોઈ તે વાત માની શકશે નહિ.

૮ તમને યાદ છે કે ક્ષમાશ્રમણ પદ પૂર્વધરોનેજ આપવામાં આવતું હતું ને તે પ્રમાણે દિગ્ગણિ ક્ષમાશ્રમણના ત્રીજા પાટવાળાજ આચાર્ય શ્રી સિદ્ધમેનગણિ જે યાદિની પુત્ર હરિભદ્રસૂરિજીને પ્રમાણિક તરીકે દાખવે તેઓને પૂર્વધરોના મમકાલીનપણાની હવાતી જણાવવાને પૂરતુંજ છે દિગ્ગણિજીને માટે પુસ્તક નિરપેક્ષતાની વાત પણ તેઓને પૂર્વધરપણાના સમકાલીન જણાવવાને પૂરતીજ છે અને યાદિની પુત્ર લગભગ

तेमना समझाकीन थाय तो पछी तेओना सवतमां रांडा लाववानु कारणु कदाग्रद
सिवाय भीजुं शुं होय.

८ अष्टकजमां क्या सिद्धसेनज छे ते तमने ते अथोना ज्ञान विनां भाहुम नज पडे
ने तेथी तमो सिद्धसेन दिवाकरजने रथसे सिद्धसेनगणि बध हवाउ कीओ उमो
करी मनः कल्पनानी तोपो झाडवी शर करे तेमां अमारे आश्चर्य पाववानुं नथी.
अष्टकजमां पूगवा तरीके दाणल करवामां आवेसो श्लोक तो सिद्धसेन दिवाकरजना
कहेला न्यायावनार अंपनो छे छतां आठसो अधो धयेसो अम शा डेठुपी नम लेवा
पाभ्यो ते कंधं कहेवुं भुशकेव नथी.

१० टीकाकार (तत्त्वार्थ टीका) प्रशस्तिमां जेवरावजे के दिनगणिने क्षमाशमय कथा छे
के नदी ?) सिद्धसेनगणित्तज्ञाधिकार अने देशवाधिकारमां हरिभद्र सुरिजने प्राभा-
षिकपत्रे दाणवता होवाथी तेओ तेओना प्रामीनज छे अने ते उपरथी धयेथी
अपरिमित पश्चाताप करावनारी यशे.

XXX आ विद्वद्ध्य पन्थास मुनिमहागजश्री आणुदसागरजना रा. मोतीयंद गिर-
धरदास दापडीआ परने पत्र, उक्त रा. मोतीयंदभाष डाक्टर हर्भन जेड्राणी साथे करेसो
अंग्रेजमां पत्र व्यवहार के जे आज अंकमां The Date of Siddharshi जे
भयागाथी आपवामां आवेसो छे ते अने आ पत्रमांने मुनिमहागजश्री कथावृत्तिनयनो
हरिभद्रसुरिसंजधी संहिध वातो जे पर दांटीमां क्षेप-आ त्रले जेक भीज साये राभी
पांयवा योग्य छे के नथी धलुं अजवाणुं, सिद्धर्षिसुरि, गगर्षि, हरिभद्रसुरि वगैरे संजधे
पडी शके तेम छे.

—तंत्री.

जैन-शाकटायन ।

(जैन कान्फरन्स हेरलडके लिए लिखित ।)

‘ शाकटायन ’ नामके दो आचार्य हो गये हैं एक वैदिक शाकटायन और
दूसरे जैन शाकटायन । ये दोनों ही वैयाकरण हैं । इनमेंसे पहले वैदिक शाक-
टायन बहुत ही प्रसिद्ध हैं और बहुत प्राचीन हैं । ऋग्वेद और शुक्रयजुर्वेदके
प्रातिशाख्यमें तथा यास्काचार्यके निरुक्तमें उनका उल्लेख मिलता है । सुप्रसिद्ध
पाणिनि आचार्यने अपनी अष्टाध्यायीके तीसरे और आठवें अध्यायमें शाक-
टायनके मतका उल्लेख किया है । पाणिनि कब हुए इस विषयमें विद्वानोंमें
मतभेद है; तथापि अधिकांश विद्वानोंकी रायमेंसे वे ईस्वी सन् लगभग
७००-८०० वर्ष पहले हुए हैं । अत एव शाकटायन इनसे भी पहले के-लगभग

२००० वर्ष पहलेके विद्वान् हैं। वैदिक शाकटायनका कोई व्याकरण ग्रन्थ अवश्य होना चाहिए; क्योंकि पाणिनिने उनके मतका उल्लेख किया है; परन्तु वह अभी तक प्राप्य नहीं है।

ईस्वीसन १८९३ में मि० गुस्त आपर्ट नामके यूरोपियन पंडितने मद्रास में 'शाकटायनप्रक्रियासंग्रह' नामका ग्रन्थ प्रकाशित किया और उसकी भूमिका-में यह सिद्ध किया कि यह वही शाकटायन व्याकरण है, जिसका कि उल्लेख पाणिनि आदि ऋषियों ने किया है। साथही यह भी प्रकट किया कि ये शाकटायन जैन थे।

उस ग्रन्थके प्रकाशित होते ही इतिहासज्ञ विद्वानोंके सामने एक महत्त्वका प्रश्न खड़ा हो गया और। वे इस विषयमें विचार करने लगे। जैनोंने भी इस चर्चाको सुनी, वास्तवमें इस विषय पर विचार करनेके प्रधान अधिकारी जैन ही थे, परन्तु उन्होंने इसकी कुछ आवश्यकता न समझी। वे केवल यह कह कर उछलने लगे—अभिमानका अनुभव करने लगे कि हमारा व्याकरण सबसे श्रेष्ठ और सबसे प्राचीन है! वस, वे अपने कर्तव्यकी पालना कर चुके!

इतिहासके राज्यमें किसी धर्म सम्प्रदाय या व्यक्ति विशेष पर पक्षपात नहीं किया जाता। यहां केवल सत्यकी उपासना होती है और उसकी प्राप्तिके लिए इतिहासज्ञ लोग निरन्तर प्रयत्न किया करते हैं। आपर्ट साहबकी कल्पना यद्यपि कल्पना ही थी; परन्तु कल्पना को कल्पना सिद्ध करनेके लिए भी प्रमाणों की आवश्यकता होती है। अबतक कई विद्वान् यह सिद्ध करनेके प्रयत्न कर चुके हैं कि ये शाकटायन वैदिक शाकटायन से भिन्न हैं; परन्तु इस विषयमें दक्षिणके वृद्ध इतिहासज्ञ प्रो० काशीनाथ बापूजी पाठकको जितनी सफलता प्राप्त हुई है उतनी अभी तक किसीको भी न हुई थी। पाठक महाशयने अभी कुछ ही समय पहले 'इंडियन इंट्रिक्वेरी' में एक लेख प्रकाशित किया था। उसमें उन्होंने अनेक प्रमाण देकर सिद्ध किया है कि उक्त शब्दानुशासन (शाकटायन व्याकरण) के कर्ता जैन थे और वे राष्ट्रकूटवंशीय प्रसिद्ध महाराज अमोघवर्ष (प्रथम) के समयमें हुए हैं। शाकटायनकी अमोघवर्ष नाम की टीका उनकी स्वरचित टीका है। जैनधर्मानुयायी महाराज अमोघवर्षका नाम स्मरण रखने-

१ पाठकजी जैनइतिहासके विशेष करके दक्षिण-कर्णाटकके जैनइतिहासके बहुत अच्छे जानकार हैं इस विषयमें उनका ज्ञान बहुत बड़ा चढ़ा है।

के लिए ही उन्होंने इस टीकाका अमोघवर्षा नाम रक्खा था। अमोघवर्षने विक्रम संवत् ८७३ से ९३२ तक राज्य किया है, अतः एव शाकटायनका समय भी लगभग यही होना चाहिए।

प्रो. पाठकने अपने उक्त लेखमें कुछ युक्तियाँ देकर एक बात यह भी लिखी थी कि शाकटायनदिगम्बरजैन सम्प्रदायके नहीं किन्तु श्वेताम्बर सम्प्रदायके मालूम होते हैं।

उक्त लेखके प्रकाशित होने के बाद गत जुलाई की सरस्वतीमें श्वेताम्बर सम्प्रदायके साधु श्रीयुत मुनिजिनविजयजीका एक छोटा सा लेख प्रकाशित हुआ जिसमें उन्होंने इस विषयका एक बहुतही पुष्ट प्रमाण दिया है कि वास्तवमें शाकटायन व्याकरणके कर्त्ता लगभग अमोघवर्षके समयमें हुए होंगे। साथही उन्होंने इस बातको सिद्ध किया है कि शाकटायन दिगम्बर सम्प्रदायके ही थे, पाठक महाशयके कथनानुसार श्वेताम्बर सम्प्रदायके नहीं।

वे कहते हैं कि “विक्रमकी तेरहवीं शताब्दिमें मलयागिरिसूरि नामके श्वेताम्बराचार्य हो गये हैं। उन्होंने अनेक ग्रन्थोंकी रचना की है और उनमें प्रायः इसी शाकटायन व्याकरणका उल्लेख किया है। ‘नन्दीसूत्र’ नामक जैनागमकी टीकामें वे एक जगह लिखते हैं—‘शाकटायनोऽपि यापनीयपतिग्रामाग्रणीः स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावादी भगवतः स्तुतिमेवमाह’। (नन्दीसूत्र पृष्ठ २३, कलकत्ता)। ‘यापनीयपतिग्रामाग्रणी’ का अर्थ होता है यापनीय संघके मुनियोंके नेता या आचार्य। अर्थात् शाकटायन मुनि यापनीय संघके आचार्य थे और यह संघ दिगम्बरोंके मूलसंघ, काष्ठासंघ, ‘किपिच्छ’ आदिमेंसे एक है। इसकी उत्पत्ति विक्रमकी छठी शताब्दिके बाद हुई थी। देवसेनमूर्तिने ‘दर्शनसार’ में विक्रम मृत्युके ५२६ वर्ष बाद, मथुरामें द्राविड़ संघकी उत्पत्ति बतलाई है और इन्द्र-नन्दि आचार्य ‘नीतिसार’ में द्राविड़ संघके बाद यापनीय संघकी उत्पत्ति बतलाते हैं। इससे निश्चित है कि वि० की छठी शताब्दिके बाद किसी समय यापनीय संघमें शाकटायन हुए और इससे जो उन्हें मथम अमोघवर्षके समयमें बतलाते हैं वे ठीक कहते हैं। इत्यादि।”

१ ‘किपिच्छ’ नहीं ‘निःपिच्छि’ नामका संघ है जिसका दूसरा नाम ‘माथुर संघ’ भी है। २ मथुरामें नहीं ‘दक्षिणमथुरा’ में जिसे कि इस समय ‘मथुरा’ कहते हैं।

मुनिमहाशयके इस मतसे—कि शाकटायन दिगम्बर थे हम तब तक सहमत नहीं हो सकते जब तक कि यह न मालूम हो जाय कि यापनीय संघके सिद्धान्त विशेषतः श्वेताम्बर सम्प्रदायसे मिलते हैं या दिगम्बर सम्प्रदायसे। और तब तक उन्हें श्वेताम्बर दिगम्बर कहनेकी अपेक्षा 'यापनीय जैन' कहना ही ठीक होगा।

सम्मिलित दिगम्बर संघका नाम मूलसंघ है। इसमें चार भेद हैं नन्दिसंघ, सेनसंघ, देवसंघ और सिंहसंघ। इन चारों संघोंमें सिद्धान्तभेद कोई नहीं है—ये केवल स्थानास्थितिकी विशेषतासे हो गये हैं *। इन प्रत्येकमें सरस्वती गच्छ, बलात्कार गण आदि नामधारी कर्तृ गच्छ और गण भी हैं; परन्तु उनमें भी कोई भिन्नता नहीं है।

उक्त चार संघोंके सिवाय काष्ठा संघ, द्राविड़ संघ, निःपिच्छ संघ और यापनीय संघ, इन चार संघोंका और भी उल्लेख मिलता है; परन्तु इन्द्रनादि और देवसेन आदि दिगम्बराचार्योंने इन्हें श्वेताम्बरोंके ही समान जैनाभास बतलाया है। नीति-सारमें स्पष्ट लिखा है:—

गोपुच्छकः श्वेतवासा द्राविडो यापनीयकः।

निःपिच्छिकश्च पञ्चैते जैनाभासाः प्रकीर्तिताः ॥१०॥

अर्थात् गोपुच्छक (काष्ठासंघ), श्वेताम्बर, द्राविड़, यापनीय और निःपिच्छिक (माथुरसंघ) ये पाँच जैनाभास हैं।

“जैनाभास” शब्दका वही अर्थ है जो श्वेताम्बरसम्प्रदायमें ‘निन्हव’ का होता है।

इनमेंसे काष्ठासंघ और मारसंघके सिद्धान्तोंसे हम थोड़े बहुत परिचित हैं। ये दिगम्बर सम्प्रदायसे बहुत ही सूक्ष्म—प्रायः नहींके बराबर मतभेद रखते हैं और इस समय तो काष्ठासंघमें और मूलसंघमें कोई भी भेद नहीं रह गया है। ऐसी दशा में काष्ठासंघके समान हम यापनीयसंघको भी उसकी जैनाभासोंमें गणना होने पर भी हम दिगम्बर सम्प्रदायमें गिन सकते थे; परन्तु दर्शनसारमें देवसेनमूरिने श्रीकलश नामके श्वेताम्बरसे यापनीय संघकी उत्पत्ति बतलाई है।

* सिंहसंघो नन्दिसंघः सेनसंघो महाप्रभः। देवसंघ इति स्पष्टं स्थाना-
स्थिति विशेषतः ॥ गणगच्छादयस्तेभ्यो जाताः स्वपरसारगदाः। न तत्र भेद को-
प्यस्ति प्रयज्यादिषु कर्मसु ॥८॥—नीतिसार।

इससे संभव है कि यह संघ दिगम्बरकी अपेक्षा श्वेताम्बर संघसे विशेष निकटता रखता हो, अर्थात् इसके सिद्धान्त श्वेताम्बर सम्प्रदायसे अधिक मेल खाते हों । दर्शनसारकी वह गाथा यह है:—

कल्याणे वर णये सत्तसए पंचउत्तरे जादे ।

जावणियसंघभावो सिरिकलसादो हु सेवडदो ॥

[कल्याणे वरनगरे सप्तशते पञ्चोत्तरे जाते

यापनीयसंघभावः श्रीकलशतः खलु सेवडतः ॥]

अर्थात् कल्याण नामके श्रेष्ठ नगरमें, विक्रमादित्यकी मृत्युके ६०५ वर्ष बाद, श्रीकलश नामके श्वेताम्बरसे यापनीय संघका सद्भाव हुआ ।

इससे यह भी निश्चय हो जाता है कि शाकटायन विक्रम मृत्यु के ७०५ वर्षके बाद किसी समय हुए हैं और मुनिमहाशयके अनुमानकी अपेक्षा यह समय लगभग २०० वर्ष पीछे और भी हटकर राजा अमोघवर्षके समीप जिनके स्मरणार्थ अमोघवृत्ति बनी है—पहुँच जाता है ।

श्रीमलयागिरिसूरिने नन्दीसूत्रकी टीकामें शाकटायनकी 'स्वोपज्ञ शब्दानु-
शासनवृत्ति' अर्थात् स्वयंनिर्मित टीकाका उल्लेख किया है । उससे यह भली-
भाँति सिद्ध हो जाता है कि शाकटायनकी स्वोपज्ञ वृत्ति भी है और वह अमोघ-
वृत्तिको छोड़कर दूसरी नहीं हो सकती । और जब यह सिद्ध हो गया तब
शाकटायनका अमोघवर्षके समयका होना अर्थात् सिद्ध है ।

कई बातें और भी ऐसी हैं जिन से मालूम होता है कि शाकटायन व्याकरण
बहुत प्राचीन नहीं है:—

? शाकटायनकी जितनी टीकायें और वृत्तियाँ हैं वे सब नववीं दशवीं शता-
ब्दिके बादके विद्वानोंकी लिखी हुई हैं । अमोघवृत्ति अमोघवर्षके समयकी है ।
प्रभाचन्द्रकृत न्यास अमोघवृत्तिका व्याख्यान है, अतएव वह उसके पीछेका
होना ही चाहिए । चिन्तामणिवृत्ति यक्षवर्मा की बनाई हुई है और यह शाक-
टायनकी महती वृत्ति अमोघवृत्तिको संक्षेप करके बनाई गई है इस बातको यक्ष-
वर्मा स्वयं स्वीकार करते हैं, अतएव यह भी पीछेकी बनी हुई है । मणिप्रकाशिका
टीका अजितसेनाचार्यकी बनाई हुई है और यह चिन्तामणिकी टीका है, अतएव

उसके पीछेकी है। अजितसेन अपने अलंकारचिन्तामणिमें जिनसेन और वाग्भटालंकारका उल्लेख करते हैं, अतएव ये भी अमोघवर्षके बहुत पीछेके विद्वान् हैं। छठी टीका भावसेन त्रैविद्य देवकी है और ये भावसेन संभवतः वे ही हैं जो कातंत्रप्रक्रियाके रचयिता हैं। सातवीं टीका रूपसिद्धि है जो वादिराजसूरिके सतीर्थ दयापाल मुनिकी बनाई हुई है और उसके बननेका समय विक्रम संवत् १०८३ के लगभग है। यदि शाकटायन पाणिनि के पहलेका व्याकरण होता तो अवश्य ही उसकी कोई प्राचीन टीका भी मिलती।

२ शाकटायनके सूत्रपाठमें इन्द्र, सिद्धनन्दि, और आर्यवज्र इन तीन आचार्योंका उल्लेख मिलता है। इनमें से हमारा अनुमान है कि 'सिद्धनन्दि' मसिद्ध जेनेन्द्र व्याकरणके रचयिता पूज्यपाद या 'देवनन्दि' का दूसरा नाम है। देवनन्दिको सिद्धनन्दि कह सकते हैं। 'सिद्ध' शब्द मुनियों आचार्यों और देवोंके लिए अकसर व्यवहृत होता है। इसी तरह 'आर्य वज्र' वज्रनन्दि आचार्यका नामान्तर है। 'आर्य' शब्द आचार्यका पर्यायवाची है। पूज्यपादके शिष्य वज्रनन्दि जिन्होंने द्रविड संघकी स्थापना कीथी—बहुत बड़े विद्वान् हो गये हैं। ये विक्रमकी मृत्यु के ५३६ वर्ष बाद हुए हैं। हरिवंशपुराणके कर्त्ताने देवनन्दि (पूज्यपाद) के बाद ही इन्हें 'वज्रसूरि' के नामसे स्मरण किया है:

इन्द्रचन्द्रार्कजैनेन्द्रव्यापिव्याकरणेक्षणः ।

देवस्य देवनन्दस्य न वंदन्ते गिरः कथम् ॥

वज्रसूरेर्विचारण्यः सहेत्वोर्वन्धमोक्षयोः ।

प्रमाणं धर्मशास्त्राणां प्रवक्तृणामिवोक्तयः ॥

संभव है कि इनका बनाया हुआ कोई व्याकरण ग्रन्थ भी हो। इन दोनों नामों से भी मालूम होता है कि शाकटायन व्याकरण जितना प्राचीन बतलाया जाता था उतना प्राचीन नहीं है।

३ यदि शाकटायन प्राचीन व्याकरण होता कमसे कम पूज्यपाद स्वामीसे भी पहलेका होता तो अवश्य ही वे उसका उल्लेख अपने जेनेन्द्रव्याकरणमें करते; परन्तु उसमें कहीं भी शाकटायनके किसी मतका उल्लेख नहीं है। यद्यपि यह विशेष बलवती युक्ति नहीं है, तो भी कामकी है।

४ शाकटायन व्याकरण पिछले समयमें जैनविद्वानों में बहुत प्रचलित रहा है और यही कारण है जो उसपर ७-८ टिप्पणियाँ और टीकायें बन गई हैं। आपट्ट साहव-के द्वारा प्रकाशित होनेके पहले भी वह दाक्षिणके सभी जैनपुस्तकभण्डारोंमें प्राप्य था; परन्तु उस समय तक किसी भी जैन विद्वान् या टीकाकारने इस बात-का दावा न किया था कि यह वही व्याकरण है जिसका उल्लेख पाणिनि ने किया है। यदि ये प्राचीन शाकटायन होते तो अवश्य ही इस बातका उल्लेख मिलता। यह दावा जैनोंका नहीं किन्तु आपट्ट साहवका है और इसमें इसके सिवाय और कोई महत्त्व नहीं है कि यह एक 'गौर काय' महाशय का किया हुआ है।

५ एकीभाव स्तोत्रके कर्त्ता कविश्रेष्ठ वादिराजसूरिका बनाया हुआ एक पार्ष्वनाथ नामका काव्य है। यह विक्रम संवत् १०८३ का बना हुआ है। उसकी उत्थानिकामें एक श्लोक है:—

कुतस्तया तस्य सा शक्तिः पाल्यकीर्तिर्महौजसः ।

श्रीपदश्रवणं यस्य शाब्दिकान्कुरुते जनान् ॥

अर्थात्, उस महातेजस्वी पाल्यकीर्तिकी शक्तिका क्या वर्णन किया जाय कि जिसके श्रीपद के सुनते ही लोक शाब्दिक या व्याकरणज्ञ हो जाते हैं।

इससे मालूम होता है कि पाल्यकीर्ति कोई बड़े भारी वैयाकरण थे। अब शाकटायनप्रक्रियाके मंगलाचरणको और देखिए:—

मुनीन्द्रमभिवन्द्याहं पाल्यकीर्तिं जिनेश्वरम् ।

मन्दबुद्धयनुरोधेन प्रक्रियासंग्रहं ब्रुवे ॥

इसमें जो 'पाल्यकीर्ति' शब्द आया है वह जिनेश्वर का विशेषण भी है और एक आचार्यका नाम भी है। एक अर्थसे इसके द्वारा जिनेन्द्रदेवकी और दूसरे अर्थसे प्रसिद्ध वैयाकरण पाल्यकीर्तिको नमस्कार होता है। दूसरे अर्थमें मुनीन्द्र और जिनेश्वर (जिनदेव जिसका ईश्वर है) ये दो सुघटित विशेषण पाल्यकीर्तिके बन जाते हैं।

प्रक्रियासंग्रहके कर्त्ताने जिन पाल्यकीर्तिको नमस्कार किया है, इसमें तो कोई सन्देह नहीं कि वे वादिराजके उल्लेख किये हुए पाल्यकीर्ति वैयाकरण ही हैं और जब यह निश्चय हो गया तब यह अनुमान करना बहुत संगत होगा कि

शाकटायनका ही दूसरा नाम पाल्यकीर्ति जान पड़ता है। शाकटायनकी प्रक्रिया बनाने समय यह संभव नहीं कि अभयचन्द्रसूरि शाकटायनको छोड़कर अन्य किसी वैयाकरणको नमस्कार करें।

मेरी समझमें शाकटायनका असली नाम पाल्यकीर्ति ही होगा। वे बड़े भारी वैयाकरण थे और वैयाकरणोंमें शाकटायनका नाम बहुत प्रसिद्ध है, इसलिए बहुत संभव है कि लोग उन्हें शाकटायन कहने लगे हों। जिस तरह कवियोंमें कालिदासकी प्रसिद्धि अधिक होनेसे पीछेके कई कवि कालिदासके नामसे प्रसिद्ध हो गये थे, उसी तरह ये भी शाकटायनके नामसे प्रसिद्ध हो गये होंगे। शाकटायन स्फोटायन आदि नाम उस समय रखे भी नहीं जाते थे जब कि यह व्याकरण बना है। उस समय विजयकीर्ति, अर्ककीर्ति, पाल्यकीर्ति जैसे नाम रखनेकी ही प्रथा थी। निर्णयसागर प्रेसकी प्राचीन लेखमालाके प्रथम भागमें राष्ट्रकूटवंशीय द्वितीय प्रभूतवर्ष महीपतिका एक दानपत्र छपा है जिसमें शिलाग्रामके जिनमन्दिर को—‘जालमङ्गल’ नामक ग्रामके देनेका उल्लेख है। इसमें यापनीयसंघके श्रीकीर्ति, विजयकीर्ति और अर्ककीर्ति इन तीन आचार्योंका उल्लेख है। इससे भी मालूम होता है कि पाल्यकीर्ति भी यापनीय संघके आचार्य होंगे और उन्हींका नाम शाकटायन होगा।

सारांश यह है कि जैन शाकटायन विक्रमकी नववीं दशवीं शताब्दिमें हुए हैं। उनका दूसरा नाम पाल्यकीर्ति था। वे ‘यापनीय’ नामक जैन संघके आचार्य थे। यापनीय संघकी स्थापना विक्रमकी मृत्युके ७०५ वर्ष बाद दक्षिण-के कल्याण नामक नगरमें हुई थी। नामी वैयाकरण होनेके कारण वे शाकटायनके नामसे प्रसिद्ध होगये थे। वैदिक शाकटायनसे जो पाणिनिसे पहले हुए हैं इसका कोई सम्बन्ध नहीं है। जैन विद्वानोंने यह कभी नहीं कहा कि ये शाकटायन वे ही शाकटायन हैं जिनका उल्लेख पाणिनिने किया है। यह कल्पना मि० गुस्तव आपर्ट साहबकी थी जो असत्य सिद्ध हो चुकी।

चन्द्रावाड़ी, चम्बई।

—नाथूराम प्रेमी.

भाषणशुक्ला द्वितीया १९७२ नि०

दिगम्बर-सम्प्रदायके सङ्घ ।

भरते पञ्चमे काले नानासङ्घसमाकुलम् ।

वीरस्य शासनं जातं विचित्राः कालशक्तयः ॥

—इन्द्रनन्दि ।

यह बात निर्विवाद है कि भगवान् महावीर तीर्थंकरके समय एक अविभक्त जैनसम्प्रदाय था उसमें संघ, गण गच्छ या पन्थभेद नहीं हुए थे । उस समय और उसके कई सौ वर्ष बाद तक इस धर्मके नेता बहुत उदार, सरल और मन्दकपायी रहे, इस कारण यह जीवमात्रका उपकार करनेवाला सार्वजनिक धर्म रहा और इसमें किसी तरहकी भेदकल्पना नहीं हुई, परन्तु आगे अन्य धर्मोंके समान इसकी भी अवस्था हुई और नेताओंके मताग्रह पक्षपात आदिके कारण यह धीरे धीरे अनेक भेदोंमें विभक्त हो गया ।

सबसे पहले इसमें दो बड़े भेद पड़े जो आज तक बने हुए हैं और जिनके कारण इस महान् धर्मको सबसे बड़ी हानि पहुँची है । ये पालकोंके बहुत ही परिचित दिगम्बर और श्वेताम्बर सम्प्रदाय नामके भेद हैं । दोनों सम्प्रदायोंकी कथाओंके अनुसार विक्रमराजाकी मृत्युके १३६ वर्ष बाद इनकी पृथक् पृथक् स्थापना हुई है । ये दो भेद किस कारण हुए, इसका सन्तोषजनक उत्तर दोनों ही सम्प्रदायके ग्रन्थोंसे नहीं मिलता है । जो कारण बतलाये जाते हैं वे एक दूसरेको नीचा या निन्द्य ठहरानेके लिए गढ़े गये जान पड़ते हैं । वास्तविक कारण ढूँढ़नेकी ज़रूरत है और इसके लिए इतिहासका विद्वानोंका खास तौरसे प्रयत्न करना चाहिए ।

ये दोनों सम्प्रदाय श्रीसंघ और मूलसंघके नामसे भी प्रसिद्ध हैं । दिगम्बर अपनेको मूलसंघी कहते हैं । इस लेखमें हम केवल दिगम्बर सम्प्रदायके भेदों और उपभेदोंका विचार करना चाहते हैं:-

मूलसंघ और उसके भेद ।

मूलसंघमें मुख्य चार भेद हैं:- १ सिद्धसंघ, २ नन्दिसंघ, ३ सेनसंघ और ४ देवसंघ । सेनसंघको वृषभसंघ भी कहते हैं ।

प्रत्येक संघमें गण और गच्छ होते हैं। कुछके नाम ये हैं:—

नन्दिसंघमें बलात्कारगण, सरस्वतीगच्छ और पारिजातगच्छ।

सेनसंघमें सुरस्थगण और पुष्करगच्छ।

सिंहसंघमें केनूरगण और चन्द्रकपाटगच्छ।

देवसंघमें देशीयगण और पुस्तकगच्छ।

ये चारों संघ क्यों स्थापित हुए अथवा इनकी क्या आवश्यकता थी इसका उत्तर इन्द्रनन्दि अपने 'नीतिसार' नामक ग्रन्थमें यह देते हैं कि "विक्रमादित्य और भद्रबाहुयोगीके स्वर्गवास हो जानेके बाद प्रजा स्वच्छन्दचारिणी और पापमोहिता हो गई। उस समय ब्रह्मनिष्ठ और परमार्थके ज्ञाता यतियों या मुनियोंमें भी 'स्वपराध्यवसाय' बहुत ही अधिक बढ़ गया। ('यह हमारा और वह तुम्हारा' इस तरहके संकीर्ण विचारों या परिणामोंको 'स्वपराध्यवसाय' कहते हैं। गरज यह कि मुनियोंमें अपने अपने समूहका या दलका मोह बढ़ गया—उनमें इस तरहकी उदार-हृदयता न रही कि सब ही मुनि हमारे हैं।) तब निमित्तशास्त्रके अग्रणी विद्वान् अर्हद्बलिने संघोंकी स्थापना की।"

यही बात 'श्रुतावतार' नामक ग्रन्थमें और भी स्पष्टरूपसे कही गई है। उसमें लिखा है कि "अर्हद्बलि आचार्य प्रति पाँच वर्षमें सौ योजनके भीतर रहनेवाले मुनियोंको एकत्रित करके युग-प्रतिक्रमण कराया करते थे। एक बार उन्होंने युगप्रतिक्रमणके समय आये हुए मुनियोंसे पृछा—'सर्वेष्वागता यतयः' अर्थात् सब मुनि आगये? इस पर उन्होंने उत्तर दिया—'वयमात्मात्मीयेन सकलसंघेन आगताः' अर्थात् हम सब अपने अपने संघ सहित आ गये। यह सुनकर आचार्य महोदयने सोचा कि अब यह जैनधर्म गणपक्षपातके भेदोंसे ठहरेगा उदासभावसे नहीं और तब उन्होंने संघोंकी स्थापना की,"

संभव है कि जिस समय ये संघ स्थापित हुए थे उस समय इनमें कुछ मतभेद रहा होगा 'श्रुतावतार' के शब्दोंमें कमसे कम गणपक्षपात या संघपक्षपात अवश्य रहा होगा; परन्तु आगे वह भेद या पक्षपात विशेष नहीं बढ़ा और इस कारण इन संघोंमें आचार विचार सम्बन्धी या तत्त्व सम्बन्धी भेद न पड़ा। नीतिसारमें लिखा है कि:—

गणगच्छादयस्तेभ्यो जाताः स्वपरसौख्यदाः।

न तत्र भेदः कौप्यस्ति प्रव्रज्यादिषु कर्मसु ॥ ८ ॥

नात्र प्रतिक्रमे भेदो न प्रायश्चित्तकर्मणि ।

नाचारवाचनायुक्तवाचनस्तु विशेषतः ॥ १३ ॥

इन चारों संघवालोंको परस्पर अभेदभाव रखनेके लिए इन्द्रनन्दि उपदेश देते हैं और जो भेदभाव रखता है उसको मिथ्याती पापी बतलाते हैं:—

चतुःसंघे नरो यस्तु कुरुते भेदभावनाम् ।

स सम्यग्दर्शनातीतः संसारे संचरत्यसौ ॥ ४२ ॥

ये नन्दिसेन आदि नाम किस कारणसे रखे गये, इस विषयमें मतभेद है कोई कुछ कहता है और कोई कुछ । जैनसिद्धान्तभास्करने किसी ग्रन्थके आधार-से लिखा है कि “नन्दी नामक वृक्षके मूलमें जिसने वर्षायोग धारण किया उससे नन्दिसंघ, २ जिनसेन (?) नामक वृणतलमें जिसने वर्षायोग धारण किया उससे वृणभसंघ या सेनसंघ, ३ सिंहकी गुफामें जिसने वर्षायोग किया उससे सिंहसंघ और ४ देवदत्ता नामक वेश्याके यहाँ जिसने वर्षायोग धारण किया उसने देवसंघ स्थापित किया।” श्रुतावतारकथामें लिखा है कि जो मुनि गुफामें से आये उनमें से किसीको नन्दि और किसीको वीर, जो अशोकवनसे आये उनमें से किसीको अपराजित और किसीको देव, जो पंचस्तूपोंमें से आये उनको सेन और भद्र, जो सेमरके झाड़के नीचेसे आये उनको गुणधर और गुप्त, जो खण्डकेसर वृक्षके नीचेसे आये उनको सिंह और चन्द्र नामधारी बना दिया । पर स्वयं श्रुतावतारके रचयिताको इस विषयका पूरा निश्चय नहीं है । वे और आचार्योंका मत भी साथ साथ लिखते हैं । कहते हैं कि किसी किसीके मतसे गुहासे आये हुए नन्दि, अशोकवनसे आये हुए देव, पंचस्तूपोंसे आये हुए सेन, सेमरके नीचे से आये हुए वीर और खण्डकेसर वृक्षके नीचे से आये हुए भद्र हुए।

श्रुतावतारके कथनानुसार यह जो किसीको नन्दि, किसीको वीर, किसीको अपराजित आदि बनाया गया है जो अर्हद्भूति आचार्यने यही सोचकर बनाया लिखा है कि अब जैनधर्म उदासभावसे नहीं किन्तु गणपक्षपातभेदसे स्थिर रहेगा । परन्तु इस रचनामें ऊपर कहे हुए चार संघोंका निश्चय नहीं होता है । ऐसा मालूम होता है कि ये ‘अन्त्यपद’ हैं जो आचार्योंके नाममें रहते हैं जैसे देवनन्दि, अकलङ्कदेव, गुणभद्र, सिंहगुप्त, जिनसेन आदि । परन्तु इन्हींमें कुछ पद ऐसे भी हैं जो नामोंमें नहीं समा सकते जैसे, अपराजित, गुणधर आदि । श्रुतावतारके कर्त्ता सिंह, देव, नन्दि, सेनसंघका पृथक् उल्लेख कहीं भी नहीं

करते हैं। तब क्या इससे यह समझ लिया जाय कि चार नहीं किन्तु उक्त नन्दि वीर आदि नामके धारक दश संघ या गण स्थापित किये गये थे?

यदि इन्हें केवल 'नामान्त्यपद' समझें तो जुदा जुदा संघोंकी उन उपाधियोंमें विरोध आता है जिनका उल्लेख 'भास्कर' ने अपने चौथे अंकमें किया है और जिन्हें और भी बहुतसे विद्वान् सच समझ रहे हैं। उनके विचारानुसार नन्दिसंघके आचार्योंके नाम नन्दि चन्द्र कीर्ति भूषणान्त सेन संघके सेन राजवीर भद्रान्त देवसंघके देव दत्त नागतुगान्त और सिंहसंघके सिंह कुम्भ आस्रव सागरान्त होते हैं। श्रुतावतारमें इनमें से राज तुंग नाग कीर्ति भूषण आदि अनेकों का उल्लेख नहीं है।

हम आशा करते हैं कि इस ओर विद्वानोंका ध्यान जायगा और वे इस विषयमें विशेष छीन चीन करनेका कष्ट उठावेंगे।

अब यह विचार करता है कि ये चारों संघ किस समय स्थापित हुए।

श्रुतावतार के कथनका यदि यही अर्थ है कि अर्द्धद्वल्लि आचार्यने इन्हीं चार संघोंकी स्थापना की थी, तो इनके स्थापित होनेका समय विक्रमकी तीसरी शताब्दिका उत्तरार्ध मानना चाहिए! क्योंकि महावीर भगवान्के निर्वाण के ६८३ वर्ष बाद तक अंग ज्ञानकी प्रगति रही है और अन्तिम अंगज्ञानी लोहाचार्य थे। इन लोहाचार्य के बाद विनयधर, श्रीदत्त, शिवदत्त और अर्द्धदत्त ये चार मुनि अंगपूर्वके कुछ अंशोंके ज्ञाता हुए और उनके पीछे अर्द्धद्वल्लि आचार्य हुए। यदि विनयधर आदि चार मुनियोंका समय ५० वर्षका मान लिया जाय तो $६८३ + ५० = ७३३$ वीरनिर्वाणके लगभग अर्द्धद्वल्लिका समय होगा और यही अर्थात् विक्रम संवत् २६५ संघोंके स्थापित होनेका समय माना जायगा।

परन्तु मंगराज नामक कविके एक शिलालेखमें जो शक १३५५ का खुदा हुआ है लिखा है कि भगवान् अकलंकभट्टके स्वर्गवास होनेके पश्चात् चारों संघोंकी स्थापना हुई है और मंगराज कविके इस कथनमें बहुत कुछ सत्यता मालूम होती है। क्योंकि हम देखते हैं कि अकलङ्कदेवसे पहलेके विक्रमकी नववीं शताब्दिके पहलेके भगवतीआराधना, पद्मपुराण, जिनशतक (समन्त-भद्रकृत) आदि ग्रन्थोंमें तथा अकलंकदेवके समकालीन विद्यानन्दि, प्रभाचन्द्र,

१ इन्द्रनन्दिश्च नैतिसारमें स्पष्ट लिखा है कि अर्द्धद्वल्लिने नन्दि, सेन आदि चारों संघोंकी स्थापना की। २ देखो जैनसिद्धान्तभास्करका द्वितीय वृत्तियाङ्क।

माणिक्यनन्दि आदिके ग्रन्थोंमें भी इन संघोंका नाम मात्र भी उल्लेख नहीं है। यदि उस समय इन संघोंका अस्तित्व होता तो अवश्य ही किसी न किसी ग्रन्थमें इनका उल्लेख मिलता। उत्तरपुराण सबसे पहला ग्रन्थ है उसमें गुणभद्रस्वामी सेनान्वय या सेनसंघका उल्लेख करते हैं और वीरसेन (जिनसेनके गुरु) से उसकी परम्परा शुरू करते हैं। इससे भी मालूम होता है कि ये चारों संघ वीरसेन स्वामीके समयमें स्थापित हुए होंगे और वीरसेन अकलङ्कदेवके समकालीन हैं।

द्राविडसंघ ।

जनेन्द्रव्याकरणके कर्त्ता पृथ्वीपाद या देवनन्दिके शिष्य वज्रनन्दिने इस संघको स्थापित किया। वज्रनन्दि बड़े भारी विद्वान् थे। देवसेनसूरिने उन्हें 'पाहुडवेदी महासत्तो' अर्थात् प्राभृतशास्त्रोंका ज्ञाता और महापराक्रमी बतलाया है। श्रवणवेलगुलकी माह्लिषेणमशस्तिमें वज्रनन्दिके 'नवस्तोत्र' नामक ग्रन्थका उल्लेख करके उसकी बड़ी प्रशंसाकी गई है और उसे 'सकलार्हप्रवचनमपञ्चान्तर्भावप्रवणवरसन्दर्भसुभगम्' विशेषण दिया है।

दक्षिण मथुरामें जो कि आजकल 'मदुरा' नामसे प्रसिद्ध है उस संघकी स्थापना हुई। मदुरा द्राविड देशके अन्तर्गत है, इसी कारण इसका नाम द्राविडसंघ प्रसिद्ध हुआ जान पड़ता है। 'द्रमिलसंघ' भी इसीका नाम है और संभवतः 'पुन्नार्टसंघ' भी जिसमें कि हरिवंशपुराणके कर्त्ता जिनसेन हुए हैं इसीका नामान्तर है।

इस संघमें भी कई अन्तर्भेद और अन्वय जान पड़ते हैं। वादिराजसूरिने आपकी द्राविडसंघके अन्तर्गत नन्दिसंघकी 'अरुङ्गल' शाखाका बतलाया है। इससे यह भी मालूम होता है कि मूलसंघके समान इसमें भी एक नानि संघ है।

इस संघमें कवि-तार्किक और शाब्दिकोंमें प्रसिद्ध वादिराजसूरि, त्रैविश्व-विश्वेश्वर श्रीपालदेव, रूपसिद्धि व्याकरणके कर्त्ता दयापाल मुनि, जिनसेन आदि अनेक विद्वान् हो गये हैं। ऐसा अनुमान होता है कि तमिल और कन्नड़ी साहित्यमें इस संघके ग्रन्थ बहुत होंगे।

दर्शनसारके कर्त्ता देवसेनसूरिने विक्रमकी मृत्युके ५३६ वर्ष पीछे इस संघकी उत्पत्ति बतलाई है और इसे पाँच जैनाभासों (निन्दवों) में से एक कहा

१ कोशामें 'नाट' का अर्थ कर्नाटकदेश लिया है, इस लिये संभव है कि 'पु-नाट' = 'धेष्ट कर्नाटक' द्राविड देशको कहते हों।

है। उन्होंने इसके कुछ ऐसे सिद्धान्तोंका भी उल्लेख किया है जो मूलसंघकी दृष्टिसे ठीक नहीं हैं—प्रचुरपापके कारण हैं:—

१ वज्रनन्दिने मुनियोंके लिए अप्राप्तुक चनोंके खानेमें दोष नहीं बतलाया।
२ उसने प्रायश्चित्त शास्त्र और दूसरे ग्रन्थ विपरीत रचे। ३ वह कहता है कि वीजोंमें जीव नहीं होते, ४ मुनिको खड़े होकर भोजन करनेकी ज़रूरत नहीं है, ५ प्राप्तुक (पकाये सुखाये पीसे हुए पदार्थ) आहारकी कैद नहीं चाहिए। ६ वह मुनियोंके लिए सावध दोष और गृहकल्पित दोष नहीं मानता। ७ उसने लोगोंसे खेती, वसति वाणिज्य आदि कराके और शीतल जलको उपयोग में लाकर प्रचुर पापका संचय किया।

इन सब भेदोंका अच्छी तरह खुलासा तब हो जब कि इस संघके आचार्योंके बनाये हुए श्रावकाचार और यत्याचारके ग्रन्थ मिलें। मालूम नहीं, इस समय इस संघके अनुयायी हैं या नहीं।

यापनीय संघ।

कल्याणे वरणयरे सत्तसए पंच उत्तरे जादे ।

जावनिय संघ भट्टो सिरिकलसादो हू सेवडदो ॥

कल्याण नाम नगरमें—जो आजकल निजामके राज्यमें है—विक्रममृत्युके ७०५ वर्ष बाद इस संघकी उत्पत्ति हुई। श्रीकलश नामके किसी श्वेताम्बराचार्यने इसकी स्थापना की। शाकटाग्न व्याकरणके कर्त्ता श्रुतकेवल्लिदेशीयाचार्य शाकटायन या पाल्यकीर्ति इसी संघके आचार्य थे। इसके सिद्धान्तोंमें मूलसंघके सिद्धान्तोंसे क्या भेद है, इसका पता नहीं लगता। इसमें भी नन्दिसंघ नामकी एक शाखा है। यह संघ भी दक्षिण कर्णाटककी तरफ रहा है।

काष्ठासंघ।

आदिपुराणके कर्त्ता जिनसेनके विनयसेन नामके एक गुरु भाई थे। इन विनयसेनका एक कुमारसेन नामका शिष्य था। नन्दितट नामके नगरमें सन्यास धारण करके और उस सन्याससे भ्रष्ट होने पर इसने फिर दीक्षा न ली और अपना नया संघ स्थापित किया। इस संघका नाम काष्ठासंघ प्रसिद्ध किया गया और कुमारसेनके ही समयमें सारे वागड़ प्रान्तमें इसका प्रचार हो गया।

*रतलामके पास नागवाड़ा घांसवाड़ा आदिके आसपासका प्रान्त।

देवसेनसूरिने काष्ठासंघकी उत्पत्ति विक्रममृत्युके ७५३ वर्ष बाद बतलाई है और इसे भी पाँच जैनाभासोंमें गिनाया है। उन्होंने इसके कुछ सिद्धान्त भी बतलाये हैं और कुमारसेनको मिथ्याती, उन्मार्गप्रवर्तक, रौद्र श्रमणसंघवाद्य आदि अनेक उपाधियाँ दी हैं।

कुमारसेनने १ स्त्रियोंको मुनिदीक्षा देनेका विधान किया, २ भुल्लकोंको वीर-चर्या (आतापनयोग आदि) की आज्ञा दी, ३ मयूरपिच्छकी जगह मुनियोंको गायकी पंछकी पिच्छ रखनेका आदेश किया, ४ छट्टा गुणव्रत (?) अर्थात् रात्रि-भोजन त्याग नामक एक छट्टाव्रत निरूपित किया और इसी तरह ५ आगम, शास्त्र, पुराण, प्रायश्चित्त आदि अन्यथारूप बनाकर मिथ्यात्वकी प्रवृत्ति की।

काष्ठासंघके श्रावकाचार यत्पाचार देखनेसे इन बातोंका विशेष स्पष्टीकरण हो सकता है।

इस संघमें नन्दिदत्त, माथुर, वागड़, और लाडवागड़ ये चार भेद या गच्छ हैं। माथुरगच्छको कोर्ट कोर्ट उससे जुदा बतलाते हैं।

काष्ठासंघकी उत्पत्तिके समयके सम्बन्धमें कुछ लोगोंका यह खयाल हो रहा है कि वह वीरनिर्वाण संवत् ८६५ के लगभग लोहाचार्यके द्वारा स्थापित हुआ है। एक महात्माने इसकी पुष्टिके लिए एक कथा भी गढ़ ली है जो बहुतोंके लिए वेद वाक्य बन गई है। बड़े आश्चर्यकी बात तो यह है कि उसे अपनेको इतिहासज्ञ माननेवाले भी कुछ सज्जन सच समझते हैं, परन्तु वास्तवमें वह कपोलकल्पनाके सिवाय और कुछ नहीं है। लोहाचार्यके समय काष्ठासंघका होना सर्वथा असंभव है—वह आठवीं शताब्दीके पहलेका किसी तरह नहीं हो सकता।

इस समय काष्ठासंघके एक दो भट्टारक सुने जाते हैं, परन्तु सम्प्रदायके लिहाजसे इसका मूलमंत्रमें अब कोई पृथक् अस्तित्व नहीं है। अग्रवाल, वृमिहपुरा, मेवाड़ा आदि दो तीन जातियाँ इस संघकी अनुयायिनी समझी जाती हैं; परन्तु अब वे अधिभक्त दिगम्बर सम्प्रदायमें ही लीन हो गई हैं। बड़ी प्रसन्नताकी बात है कि लोग काष्ठासंघ और मूलमंत्रके मतभेदको सर्वथा भूल गये हैं और आपसमें हिलमिलकर धर्मका पालन करते हैं।

माथुरसंघ ।

इसका दूसरा नाम निःपिच्छिक भी है, क्योंकि इस संघके मुनि पिच्छ नहीं रखते। कोई कोर्ट इसे काष्ठासंघका ही एक भेद बतलाते है; परन्तु पिच्छ न रख-

नेके कारण यह उससे जुदा ही मालूम होता है। काष्ठासंघके साधु गायकी पूँछकी पिच्छि रखते हैं। दर्शनसारके लेखक कहते हैं कि "काष्ठासंघसे २०० वर्ष पीछे, मथुरामें, रामसेन नामक आचार्यने इस संघकी स्थापना की। उसने! ममत्वबुद्धिसे यह उपदेश दिया कि अपने स्थापित किये हुए जिनविम्बकी वन्दना करना चाहिए अन्य स्थापितकी नहीं। और २ यह मेरा गुरु है, यह नहीं है, ऐसा विचार करके अपने गुरुका सत्कार करना चाहिए दूसरेके गुरुका नहीं।

धर्मपरीक्षा, सुभाषितरत्नसन्दोह आदि उत्तमोत्तम ग्रन्थोंके प्रणेता अमितगतिसूरि इसी माथुरसंघके आचार्य है। इनका एक श्रावकाचार भी है जिसके पठनपाठनका मूलसंघियोंमें यथेष्ट प्रचार है। उनके इन ग्रन्थोंसे तो कोई बात ऐसी नहीं मालूम होती है जिसके कारण यह संघ जैनाभास न ठहरा जाय; परन्तु देवसेनसूरिकी रायमें यह निन्हव या मिथ्याती ही है!

पूर्वकालके संघोंका परिचय दिया जा चुका। अब हम आधुनिक समयके भी कुछ संघोंका वर्णन करके इस लेखको समाप्त करेंगे।

तारनपन्थ!

इस पन्थके या संघके प्रवर्तक तारनस्वामी नामके एक साधु हो गये हैं। रियासत टोंक (राजपूताना) के सेमरखेड़ी नामक ग्राममें विक्रम संवत् १५०५ में इनका जन्म हुआ था और १५७२ में इनकी मृत्यु हुई। यह पन्थ दिग्गजर सम्प्रदायका है परन्तु इसमें प्रतिमापूजाका निषेध है—केवल जैनशास्त्रोंकी पूजा होती है। तारनस्वामी छोटे छोटे १४ ग्रन्थ बना गये हैं जो एक अद्भुत भाषामें हैं। उसे न हिन्दी, न संस्कृत और न प्राकृत कह सकते हैं—सूबकी खिचड़ी है। अर्थात् बोध भी उससे नहीं होता। इन्हीं ग्रन्थोंको तारनपंथी विशेषतया पूजते हैं पर अर्थ समझनेकी ज़रूरत नहीं समझते। विद्वानों और साधुसम्प्रदायके अभावसे इस पंथने कुछ उन्नति न की। इसके माननेवाले मध्यप्रदेशके सागर, जबलपुर, दमोह, हुशंगाबाद, छिन्दवाड़ा आदि जिलोंमें, ग्वालियर, टोंक और भोपाल रियासतमें, बुन्देलखण्डके कुछ भागमें और खानदेशके कुछ स्थानोंमें पाये जाते हैं। इनकी मनुष्यसंख्या ८-९ हजारके लगभग है। परवार, असाठी, गोलालारे, चरनागरे, अजुधवावासी और दोसखे परवार, इन छह जातियोंमें इसके उपासक हैं।*

* इस पंथके विषयमें विशेष ज्ञानके लिए जैनद्वैतियोंके आठवें और नववें वर्षकी फायल देखना चाहिए।

तेरहपन्थ और वीसपन्थ ।

जब दिगम्बर सम्प्रदायमें भट्टारकोंके अत्याचार बहुत बढ़ गये, ये लोग जब आपको जैनधर्मका ठेकेदार समझने लगे और श्रावकोंको मनमाने मार्गपर ले जाने लगे, तब इस पंथका प्रादुर्भाव हुआ। इसने भट्टारकोंके जूँएको अपने कन्धे-परसे उतारकर फेंक दिया और विद्वान् श्रावकोंको उपदेशादिका काम सौंप दिया। कहते हैं विक्रम संवत् १६८३ के लगभग इस पंथका प्रादुर्भाव हुआ था। मालूम नहीं, इसका नाम तेरहपंथ क्यों पड़ा। इसके साथही पुराने खयालोंके लोग जो भट्टारकोंके शिष्य थे—वीसपंथी कहलाने लगे। भट्टारकोंकी सेवाके सिवाय भगवानका पंचामृताभिषेक करना, प्रतिमाके चरणोंमें केशर लगाना, सचित्त फल फूल चढ़ाना, क्षेत्रपाल—पद्मावतीकी पूजा करना, आदि और भी कई बातोंमें तेरहपंथ वीसपंथमें मतभेद है। वीसपंथी इन कार्योंका करना आवश्यक समझते हैं और तेरहपंथी इनका निषेध करते हैं। तेरहपंथने बड़ा कार्य किया है। तेरहपंथी विद्वानोंने सैकड़ों ग्रन्थ संस्कृत प्राकृतमें देशभाषामें अनुवादित कर डाले जिससे श्रावक-वर्गमें जैनधर्मके तत्त्वोंकी चर्चा बहुत बढ़ गई और भट्टारकोंकी संस्थामें इसने ऐसा घुन लगा दिया कि कुछ समयमें उनका नामशेष ही हुआ जाता है। कुछ समय पहले इन दोनों पंथोंके लोगों में बहुत ही बड़ी शत्रुता बढ़ गई थी और इसके कारण बड़ी ही हानि होती थी; परन्तु शिक्षाके प्रचारसे अब वह भी प्रायः नामशेष हो रही है।

कुछ बट्टर तेरहपंथी और वीसपंथियोंने दश पाँच ग्रन्थ भी ऐसे बना डाले हैं जिनमें परस्पर गाली—गलौज की गई है; परन्तु प्रसन्नताकी बात है कि उन ग्रन्थोंका विशेष आदर नहीं—बहुतही थोड़े लोग उन्हें पढ़कर प्रसन्नता लाभ करते हैं।

गुमानपन्थ ।

मुनुतेईं मोक्षमार्गप्रकाशकके कर्त्ता पं० टोडरमलजीके पुत्र पं० गुमानीरामजीने इस पंथकी प्रवृत्ति की थी। इसके अनुयायी जयपुर देहली आदिमें कुछ लोग हैं। इनके मंदिरोंमें रातको चिराग नहीं जलाया जाता और अभिषेकादिकी विलकुल मनाई है। और सब बातें तेरहपंथियोंके ही समान मानी जाती हैं। पं० टोडर-मलजी वि० सं० १८१८ के लगभग हुए हैं।

Shri Jain Swetamber Conference Herald.

July—August 1915.

સ્વૃં શ્રીચુત હેમચંદ અમરચંદ.

જન્મ મ. ૧૬-૫ ભાડપ ફાલ્ગુ ૧૦ સ્વૃં મ. ૧૬૭૧ ધ્ર. વૈશાક ફાલ્ગુ ૧૦

પન્થોંકા વનના અવ ભી વન્દ નહીં હૈ । પહેલેકે સમાન અવ ભી इनकी रचना हुआ करती है ।

આજકલ इन्हें दल कहते हैं । इस नये युगमें दिगम्बरियोंमें सब से पहले दो दल खड़े हुए—१ छापेवाला और २ छापेका निषेधक । पहला दल जैनग्रन्थोंके छपानेके लिए खड़ा हुआ और दूसरा इसके प्रचारको रोकनेके लिए । लगभग २० वर्ष तक इन दोनोंमें खूब खण्डन मण्डन, गाली गल्लाज आदि हुए परन्तु अन्तमें छापेवालोंकी विजय हुई और अब इने-गिने नासमझ लोगोंके सिवाय सब ही छापेके अनुयायी हो गये हैं । इनके बाद दो और दल कार्यक्षेत्रमें अवतीर्ण हुए हैं—१ पण्डित दल और २ वाचू दल । इनमें एकको पुराने खयालोंवाला दल और एकको नये खयालोंवाला दल कह सकते हैं । इस समय दोनों ही दल एक दूसरेपर विजय प्राप्त करनेके लिए कोशिश कर रहे हैं । यह अभी भविष्यकी गोदमें है कि जयमाल किस दलके गलेमें पड़गी । यह लेख इन्हीं दोनोंके युद्धके समय लिखा गया । शुभमिति ।

चन्दायाड़ी, बम्बई ।

आवण शुक्ला ८ १९७२ वि०

—नाथूराम प्रेमी ।

ચિત્ર પરિચય.

૧—ક્રમાસાગર આગળ પ્રચલિત કોઈ શાન્ત થાય છે. (મુખપૃષ્ઠ) આ શ્રીમાન મહાવીર પ્રભુના જીવનનો એક અતિ બોધદાયક પ્રસંગ છે કે જેનો સંપૂર્ણ વિગત અમારા ગત મહાવીર અંકના બંને ભાગમાં આવી ગયેલી છે, છતાં હુંકમાં તેનું રૂપાંશન તે ચિત્રમાંજ કરાવું છે.

૨ મહાપુરુષો પોતાની શક્તિ પરજ મુસ્તાક રહે છે. (પૃ. ૨૧૯) આ પણ પહેલા ચિત્રની પેઠે મહાવીર જીવનનો પ્રસિદ્ધ પ્રસંગ છે કે જેનો સંગ્રહ પણ હુંકમાં તેમાંજ બતાવેલો છે. ઇન્ને મહાવીર પ્રભુ જે કહે છે તે દરેક સદા રમણમાં તાબી વર્તવાનું છે.

૩ સંવત ૧૨૯૪ વર્ષે તાડપત્રના પુસ્તકમાં ચિત્રેલી શ્રીહિમાચાર્ય અને રાજનું કુમારપાસની મૃત્તિઓ (પૃ. ૨૭૫) આમાં બે ચિત્રો છે ૧ હિમચંદ્રાચાર્યનું અને બીજું કુમારપાસ રાજનનું અને તે પાછળના બંકારની દિશ્ત કરવા શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર તરફથી

પત્ન્યોંકા વનના અવ મી વન્દ નહીં હૈ । પહેલેકે સમાન અવ મી । इनकी रचना हुआ करती है ।

आजकल इन्हें दल कहते हैं । इस नये युगमें दिगम्बरियोंमें सब से पहले दो दल खड़े हुए—१ छापेवाला और २ छापेका निषेधक । पहला दल जैनग्रन्थोंके छपानेके लिए खड़ा हुआ और दूसरा इसके प्रचारको रोकनेके लिए । लगभग २० वर्ष तक इन दोनोंमें खूब खण्डन मण्डन, गाली गलौज आदि हुए परन्तु अन्तमें छापेवालोंकी विजय हुई और अब इने-गिने नासमझ लोगोंके सिवाय सब ही छापेके अनुयायी हो गये हैं । इनके बाद दो और दल कार्यक्षेत्रमें अवतीर्ण हुए हैं—१ पण्डित दल और २ बाबू दल । इनमें एकको पुराने ख्यालोंवाला दल और एकको नये ख्यालोंवाला दल कह सकते हैं । इस समय दोनों ही दल एक दूसरेपर विजय प्राप्त करनेके लिए कोशिश कर रहे हैं । यह अभी भविष्यकी गोदमें है कि जयमाल किस दलके गलेमें पड़गी । यह लेख इन्हीं दोनोंके युद्धके समय लिखा गया । शुभमिति ।

चन्दायाड़ी, यम्बई ।

आषण शुक्ला ८ १९७२ वि०

—नाथूराम मेमी ।

ચિત્ર પરિચય.

૧—ક્રમાસાગર આગળ પ્રચલિત કોષ શાન્ત થાય છે. (મુખપૃષ્ઠ) આ શ્રીમાત્ર મહાવીર પ્રભુના જીવનનો એક અતિ બોધદાયક પ્રસંગ છે કે જેનો સંપૂર્ણ વિગત અમારો ગત મહાવીર અંકના બંને ભાગમાં આવી ગયેલી છે, છતાં હુંકમાં તેનું રેખાચિત્ર તે ચિત્રમાં જ કરાવ્યું છે.

૨ મહાપુરુષો પોતાની શક્તિ પરજ મુસ્તાક રહે છે. (પૃ. ૨૧૯) આ પૃષ્ઠ પહેલા ચિત્રની પેઠે મહાવીર જીવનનો પ્રસિદ્ધ પ્રસંગ છે કે જેનો સંબંધ પણ હુંકમાં તેમાં જ બતાવેલો છે. ઇંદ્રને મહાવીર પ્રભુ ને કહે છે તે દરેકે સદા રમણમાં રાખી વર્તવાનું છે.

૩ સંવત્ર ૨૨૯૪ વર્ષે તાડપત્રના પુસ્તકમાં ચિત્રેલી શ્રીહિમાચાર્ય અને રાજનું કુમારપાલની મૃત્તિઓ (પૃ. ૨૭૫) આમાં બે ચિત્રો છે ૧ હિમચંદ્રાચાર્યનું અને બીજું કુમારપાલ રાજનનું અને તે પાટણના બંડારની ફરિસ્ત કરવા શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર તરફથી